

COMITETUL DE CULTURĂ ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

* * *

* * *

REȘIȚA, 1981

COMITETUL PENTRU CULTURA ȘI EDUCAȚIE SOCIALISTĂ
AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

MUZEUL DE ISTORIE AL JUDEȚULUI CARAȘ-SEVERIN

BANATICA

* * * * *

REȘIȚA, 1981

9000
6580

COLEGIUL DE REDACȚIE:

ILIE UZUM, *redactor responsabil*

Prof. univ. dr. HADRIAN DAICOVICIU

Dr. MIHAI DELEANU

Dr. COSTIN FENEȘAN

MARIAN GUMĂ

Dr. GHEORGHE LAZAROVICI, *secretar de redacție — Cluj-Napoca*

ION POPA, *secretar de redacție — Reșița*

VASILE ZABERCA

DANA BĂLĂNESCU

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor

„BANATICA“

Orice corespondență se va adresa: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, str. 6 Martie nr. 27, cod 1700 ROMÂNIA

„BANATICA“

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin, str. 6 Martie nr. 27, ROMÂNIA, 1700

Please send any mail to the following address: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, str. 6 Martie nr. 27, cod 1700 ROMÂNIA

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, str. 6 Martie nr. 27, cod 1700 RUMÂNEN

Întreprinderea Poligrafică „Crișana“, Oradea. Cda. 463/82.

„Nu se poate vorbi de educație patriotică fără cunoașterea și cinstirea trecutului, a muncii și luptei înaintașilor noștri. Avem un trecut glorios care reprezintă cea mai prețioasă moștenire a poporului nostru. Avem datoria să ridicăm pe o treaptă nouă și să îmbogățim cu noi cuceriri materiale și spirituale această prețioasă moștenire, să ridicăm pe noi culmi de civilizație poporul, națiunea noastră socialistă“.

NICOLAE CEAUȘESCU

CUPRINS

SOMMAIRE — INHALT — CONTENTS

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

CAROL GERMANN —	Depozitul ceramic de la Parța	11
EUGEN FRIEDERICH		
RESCH,	<i>Le dépôt céramique de Parța</i>	30
GHEORGHE LAZAROVICI,	Importuri Tiszapolgár în așezarea sălcuțană de la Cuptoare-Sfocea. Contribuții la legăturile culturale și cronologice ale culturilor Sălcuța și Tiszapolgár	35
	<i>Tiszapolgár-Einflussen in die Sălcuța Ansiedlung von Cuptoare-Sfocea. Beiträge zu den kulturellen und chronologischen Verbindungen der Kulturen Sălcuța und Tiszapolgár</i>	41
ADRIANA OPRINESCU,	Răspîndirea culturii Tiszapolgár-Românești în Banat	43
	<i>Die Verbreitung der Kultur Tiszapolgár-Românești im Banat</i>	49
GEORGETA TRÎNCA,	Studiu preliminar asupra resturilor de faună din așezarea eneolitică de la Cuptoare-Sfocea	51
	<i>Étude préliminaire des restes faunistiques de la station énéolithique de Cuptoare-Sfocea</i>	55
MARIAN GUMA —	Descoperiri „Coțofeni“ inedite de la Bocșa Montană-Colțan (județul Caraș-Severin)	59
CAIUS SĂCĂRIN,	<i>Découvertes „Coțofeni“ inédites de Bocșa Montană-Colțan (départ. Caraș-Severin)</i>	66
CAIUS SĂCĂRIN,	Depozitul de bronzuri de la Ticvaniu Mare (județul Caraș-Severin)	97
	<i>Die Bronzdepotfund von Ticvaniu Mare (Kreis Caraș-Severin)</i>	101
MARIAN GUMA —	Cîteva descoperiri din prima și a doua epocă a fierului în Clisura Dunării	107
ION DRAGOMIR,	<i>Quelques découvertes de la première et de la deuxième époque du fer de „Clisura Dunării“</i>	114
OVIDIU BOZU,	Construcția romană din punctul Gura Văii, comuna Brebu (județul Caraș-Severin)	125
	<i>La construction romaine de Gura Văii, la commune Brebu (département Caraș-Severin)</i>	136

CONSTANTIN POP —	Un bronz roman de la Gornea-Zomonîțe . . .	137
ILIE UZUM,	<i>Un bronze romain de Gornea-Zomonîțe . . .</i>	140
OVIDIU BOZU,	Cîteva piese romane de la Durostorum în depozitul Muzeului județean de istorie Caraș-Severin din Reșița	141
	<i>Pièces romaines de Durostorum trouvées dans le dépôt du Musée départemental d'histoire de Caraș-Severin Reșița</i>	145
DANA BĂLANESCU,	Descoperiri monetare din sudul Banatului (II)	147
	<i>Découvertes monétaires du sud de Banat (II)</i>	150
ADRIAN BEJAN,	Contribuții arheologice la cunoașterea așezărilor rurale daco-romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni (jud. Timiș) . .	153
	<i>Archäologische Beiträge zur Kenntnis der dakisch-römischen Siedlungen in Banat in Sinne der Entdeckungen von Hodoni (Kreis Temesch)</i>	160

ISTORIE MEDIE

EUGEN STOICOVICI,	Ateliere siderurgice din secolele IV și XI—XII în partea de sud a Banatului	173
	<i>Eisenhüttenwergstätten aus dem IV und XI—XII Jahrhunderten von Süden des Banats</i>	178
ILIE UZUM,	Necropola feudală timpurie de la Gornea-Căunița de Sus (jud. Caraș-Severin)	181
	<i>Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Gornea-Căunița de Sus (Kreis Caraș-Severin) . .</i>	195
ILIE UZUM —	Cercetările arheologice de la Ciclova Română (jud. Caraș-Severin)	211
DUMITRU ȚEICU,	<i>Les recherches archéologiques de Ciclova Română (Dép. Caraș-Severin)</i>	216
IOAN HAȚEGAN,	Rezistența cnezilor bănățeni față de politica de feudalizare în secolul al XIV-lea . . .	217
	<i>La résistance des cnezes de Banat à la politique de féodalisation au cours du XIV-ième siècle</i>	223
GHEORGHE CIULEI,	Procese civile judecate după „jus valachicum” în Banat	225
	<i>Procès civils jugés d'après le „jus valachicum” en Banat</i>	236
IOAN AUREL POP,	Reflectarea unor realități bănățene în istoriografia din Scheii Brașovului în veacul al XVIII-lea	237
	<i>Réalités de la province de Banat présentes dans l'historiographie de Scheii Brașovului au cours de XVIII-ième siècle</i>	243

GHEORGHE ȘORA	Unele aspecte privind învățămîntul românesc din Banat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea	245
	<i>Einige Aspekte des Banater Unterrichts in rumänischer Sprache ende des 18. Jahrhunderts</i>	251
LIVIU GROZA,	Justiția militară austriacă și pedepsele ce se aplicau soldaților în cadrul regimentelor de grăniceri	253
	<i>La justice militaire et les punitions appliquées aux soldats dans les régiments autrichiens de gardes-frontières</i>	263

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

LAJOS KÁKUCS,	Începuturile dezvoltării industriale la Topleț	265
	<i>Anfänge der industriellen Entwicklung in Topleț</i>	271
PETRU BONA,	Contribuții la cunoașterea activității politice a generalului Traian Doda	273
	<i>Beiträge zur Kenntniss der politische Aktivität des Generals Traian Doda</i>	276
MIODRAG MILIN,	Momente și semnificații în mișcarea națională a românilor din Banat (1860—1880)	277
	<i>Aspects and signifiante of the National Movement of the Banater Romanian People (1860—1880)</i>	288
CONSTANTIN BRĂTESCU,	Activitatea despărțămîntului Bocșa al ASTREI în slujba unirii Banatului cu România	289
	<i>Die Aktivität der Section Bocșa der ASTRA im Dienste der Vereningung des Banats mit Rumänien</i>	294
VIOREL FAUR — MIHAI APAN,	Momente ale afirmării românilor bihoreni în contextul mișcării pentru drepturi și unitate națională	295
	<i>Moments de l'affirmation des roumains de Bihor dans le contexte du mouvement pour droits et unité nationale</i>	302
STELIAN MÎNDRUȚ	„Drapelul“ din Lugoj și cenzura în Transilvania primului război mondial	303
	<i>Le Drapeux de Lugoj et la censure de Transylvanie pendant la première guerre mondiale</i>	317
GHEORGHE MAGAS,	Exercitarea puterii de către Consiliul național român. Caransebeș în perioada noiembrie 1918—august 1919	319
	<i>The Practising of Power by the Romanian National Council Caransebeș including the Period of November 1918—August 1919</i>	323
VASILE M. ZABERCA,	Acțiuni revendicative ale țăranilor caraș-severineni pentru pămînt (1918—1921)	325

ION MUNTEANU,	<i>Actions révéndicatives des paysans du département Caraș-Severin pour terre (1918—1921)</i> . . . 339
	Utilarea economiei agrare din sud-vestul României cu inventar agricol în perioada dintre cele două războaie mondiale . . . 341
	<i>The Equipment of the agrarian Economy in the South-West of Romania with agricultural Implements between the two World Wars</i> . . . 357
EMIL ZINVELIU — GHEORGHE GH. CIULEI,	Momente din lupta clasei muncitoare din județul Caraș-Severin oglindite în documente juridice . . . 359
	<i>Moments de la lutte de la classe ouvrière du département Caraș-Severin reflétés dans des documents juridiques</i> . . . 362
ION ȘERBAN,	Intensificarea exploatării maselor populare din județul Caraș-Severin în anii dictaturii antonesciene (1940—1944) . . . 363
	<i>Die Verstärkung der Ausbeutung der Volk-massen aus dem Kreis Caraș-Severin in dem Jahren der militärdiktatur von Antonescu (1940—1944)</i> . . . 363
ION POPA,	Noi mărturii despre activitatea grupului de partizani „Mărășești” . . . 371
	<i>Des nouvelles preuves concernant l'activité du groupe de partisans „Mărășești”</i> . . . 373
CONSTANTIN BRĂTESCU,	Aspecte privind lupta pentru democratizarea vieții politice în județul Caraș-Severin în perioada 23 August 1944—6 martie 1945 . . . 375
	<i>Aspekte betreffend dem Kampf für Demokratisierung des politischen Lebens im Kreise Karaș-Severin in der Zeitspanne 23 August 1944—6 März 1945</i> . . . 379

ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR

VALERIU LEU,	Un jilț și o strană dublă brincovenesti descoperite la Calina (jud. Caraș-Severin) . . . 381
	<i>Deux pièces sculptées de l'époque de Brincoveanu découvertes à Calina (dép. Caraș-Severin)</i> . . . 385
VALERIU LEU — ION VOINA,	Două falsuri ale tipografiei de la Blaj semnate în județul Caraș-Severin . . . 389
	<i>Deux faux de la typographie de Blaj signalés dans le département Caraș-Severin</i> . . . 393
ADRIANA OPRINESCU,	Cîteva considerații asupra bisericii-monument istoric de la Teregova (jud. Caraș-Severin) . . . 397
	<i>Considérations sur l'église-monument historique de Teregova (dép. Caraș-Severin)</i> . . . 404

GRIGORE PLOEȘTEANU,	Noi mărturii și precizări privind biografia și activitatea lui Simeon Mangiuca	405
	<i>Des nouvelles preuves et précisions concernant la biographie et l'activité de Simeon Mangiuca</i>	428

REPERTORII, VARIA

RICHARD PETROVSZKY	Peșteri din județul Caraș-Severin, cercetări arheologice (II)	429
OCTAVIAN POPESCU —	<i>Höhlen aus den Kreis Caraș-Severin, archäologische Untersuchungen</i> (II)	442
PETRU ROGOZEA,		
ION DRAGOMIR,	Noi descoperiri arheologice în hotarul localităților Gornea și Sichevița (județul Caraș-Severin)	463
	<i>Nouvelles découvertes archéologiques dans la frontière des localités Gornea et Sichevița (département de Caraș-Severin)</i>	466
ȘTEFAN CĂDARIU,	Curățirea și restaurarea ceramicii încrustate	467
	<i>Säuberung und Restaurierung der inkrustierten Keramik</i>	469
ION ALBU,	Berzovia — file de istorie	471
	<i>Berzovia — pages d'histoire</i>	475
ALEXANDRU BITANG —	Evoluția industriei constructoare de mașini la Reșița	477
SIMION SIMU —	<i>Die Entwicklung der Maschinenbauindustrie in Reschitza</i>	488
DAN PERIAN,		

RECENZII

*** <i>Die Hallstattkultur, Bericht über das symposium in Steyr, 1980, Linz, 1981 (Marian Gumă)</i>	489
DRAGAN POPOVIĆ, <i>Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu</i> , Fontes Archaeologia Jugoslaviae IV, Beograd, 1981 (Marian Gumă)	495
MARIA CHIȚESCU, MARIANA MARCU, GHEORGHE POENARU-BORDEA, <i>Monedele de aur și argint din colecția Muzeului județean Brașov, Cu-</i> <i>midava XI-3, Brașov, 1978 (Dana Bălănescu)</i>	498
EUGEN CHIRILĂ, NICOLAE GUDEA, VALERIU LAZĂR, ANDREI ZRINYI, <i>Tezaure și descoperiri monetare din Muzeul județean Mureș, Tirgu</i> <i>Mureș, 1980 (Dana Bălănescu)</i>	499
COSTIN FENEȘAN, <i>Documente medievale bănățene (1440—1653)</i> , Editura Facla, Timișoara, 1981 (Valeriu Leu)	501
<i>Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană 1920—1944, volum întocmit</i> <i>de C. Brătescu, I. Popa, Margareta Poterașu, V. M. Zaberca, Reșița,</i> <i>1981 (Ion Șerban)</i>	502
*** <i>Caraș-Severin, monografie</i> , Editura Sport-Turism, București, 1981 (Emil Moise)	503
Profesorul Octavian Răuț la 60 de ani	505
Prescurtări bibliografice	507

ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

DEPOZITUL CERAMIC DE LA PARȚA

În repetate rânduri s-a amintit despre istoricul cercetărilor de la Parța, de aceea insistăm doar asupra acelor perioade, mai recente, care nu au fost amintite, sau amintite mai puțin¹. Autorilor le este cunoscută stațiunea de la Parța încă din anul 1968, cu prilejul unor periegeze efectuate în *tellul 1* (sau Parța-Est). În anii următori a fost supravegheat malul Timișului și anumite lucrări de excavare pentru reparații la dig care au dus la descoperirea de noi materiale și puncte. Din observațiile anuale am constatat că Timișul, cu ocazia apelor mari din primăvară, rupe anual o mare cantitate de pământ din maluri, distrugând cu aceste ocazii complexe de locuire (fig. 1). Pentru a se urmări mai precis aceste fenomene, malul Timișului a fost măsurat și au fost fixate, din 10 în 10 metri, borne pentru a se putea urmări distrugerile provocate de ape. În cei 12 ani, cât am urmărit evoluția malului, apreciem că Timișul a distrus din mal peste 500 m³ din stratul de cultură, ceea ce echivalează cam tot atît cît s-a cercetat de la început pînă la reluarea noilor săpături (1878—1978).

În primăvara anului 1970, după retragerea apelor, au fost observate în dreptul metrilor 153 și 156 (după caroiajul nostru), două gropi neolitice (fig. 2 a). Cea de la metrul 153 a fost mai tîrziu numită „depozitul ceramic” — pe motivul cantităților însemnate de ceramică observate în ea — și cea de la metrul 156 „groapa de deșeuri” sau „metrul 156” care va fi obiectul unui studiu ulterior (fig. 2 jos²).

Prima cercetare a depozitului ceramic a fost făcută în anul 1973, deși primele materiale au fost adunate încă din anul 1970. Depozitul se găsea la adîncimea de 1,50 m și avea dimensiunile de: 3×0,50×0,70 m. Groapa pentru depozit a fost săpată cu alte scopuri și abia mai tîrziu a fost transformată în groapă pentru deșeuri. Din groapă au fost recuperate cca 650 de obiecte cuprinzînd: ceramică tipică, un silex microlit,

¹ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, II, 1973, p. 3 și urm.

² Materialul prezentat în această lucrare este inedit în cea mai mare parte. Referiri s-au făcut de către Gh. Lazarovici, în *Banatica*, III, 1977, p. 19 și urm. Materialele au fost donate, în parte, Muzeului Banatului. Pentru identificare folosim marcajul de pe material cu următoarele prescurtări: pentru colecția Germann-Resch A — ceramică, B — unelte din os și corn, C — material litic.

două artefacte litice, trei fragmente de unelte din os și 74 resturi faunistice.

Deoarece socotim că materialele au o importanță deosebită fiind un complex închis, dăm o descriere amănunțită a acestora prezentându-le pe categorii de obiecte.

Unelte:

— Lamă de silex, secțiune trapezoidală, lungime (mai departe prescurtat L) 5 cm, (inventar C 355), fig. V/10.

— Sulă, os de pasăre, fragmentară, L 5,5 cm, inv. B 95, fig. III/1.

— Cîrlig, coarne de cerb, fragmentar, inv. B 76, fig. III/2.

— Spatulă, din perete de os tubular, fragmentară, L 6 cm, fig. III/3.

— Mârgea, asimetrică, perforată, L 3,7 cm, inv. A 614, fig. III/4.

— Fragment de rîșniță, gresie, culoare brun-cenușie, grosimea 6 cm, inv. C 420, fig. IV/1.

— Lustruitor, piatră de rîu, fragmentar, urme de folosire intensă, L 8 cm, inv. C 1419, fig. IV/2.

Resturile faunistice:

— Copită de paricopitat mic, fig. IV/B 1.

— Mandibulă de cîine, fragment, fig. IB/B 2.

— Maxilar de porc domestic, fig. IV/B 3.

— Mandibulă de ovi-caprină, fig. IV/B 4.

Plastică:

— Idol antropomorf, pastă semifină, perforat vertical, de tip Zorlenț sau Banat³, lipsă piciorul stîng și brațul drept, fața stilizată, înălțimea 6 cm, inv. A 615, fig. III/6.

— Aplicație antropomorfă, pe gît de amforă, pastă semifină, amestec cu nisip, brun-gălbui. Toarta reprezenta o figură umană stilizată, probabil o femeie. Partea dorsală proeminentă, picioarele separate de o linie, inv. A 95, fig. III/5.

³ Ne alăturăm părerii lui Gh. Lazarovici privind termenul de idoli de tip Zorlenț (cf. *Banatica*, III, 1977, p. 17).

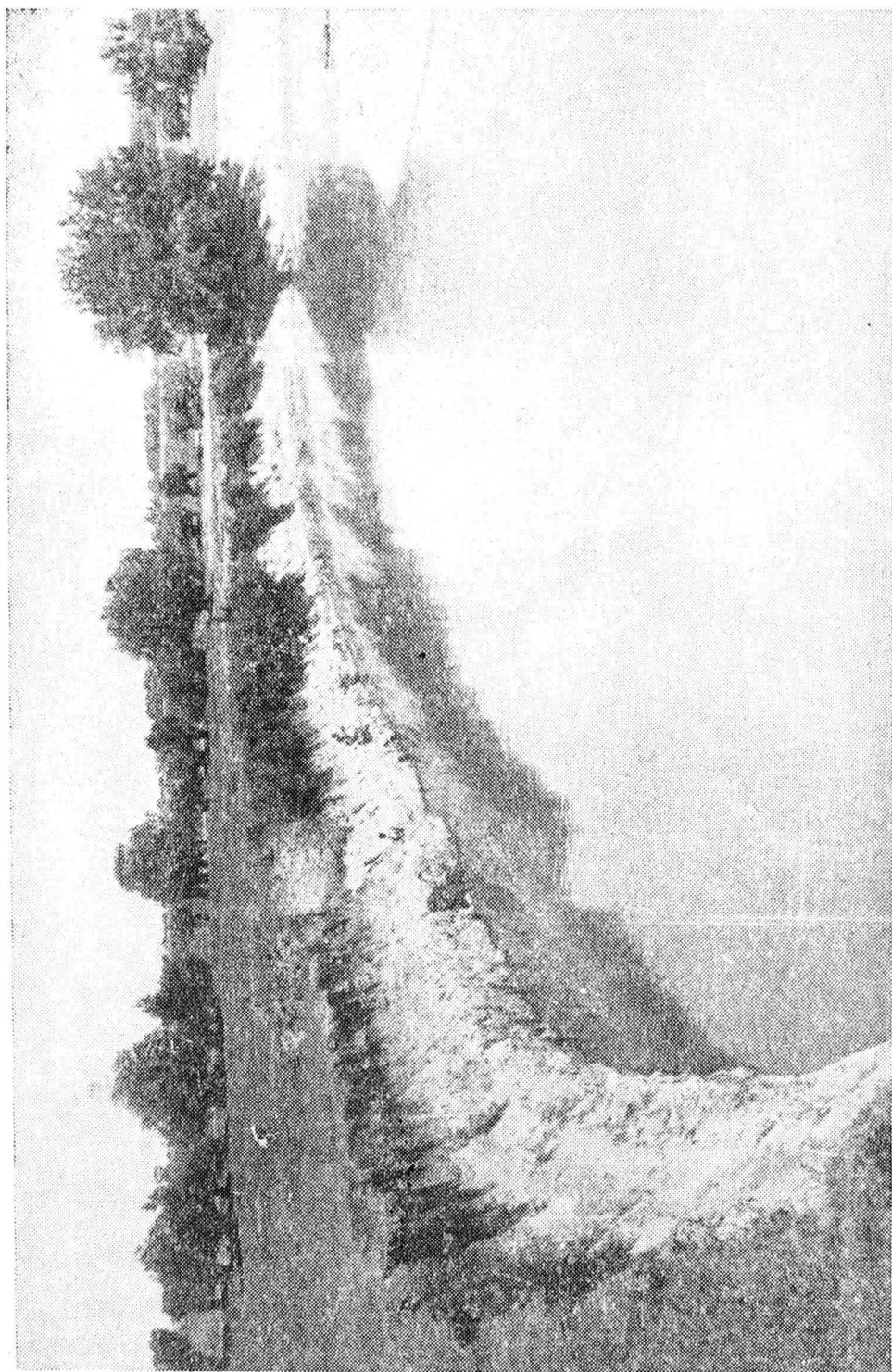

Fig. 1. Vedere generală a malului abrupt al Timișului. Parța E.

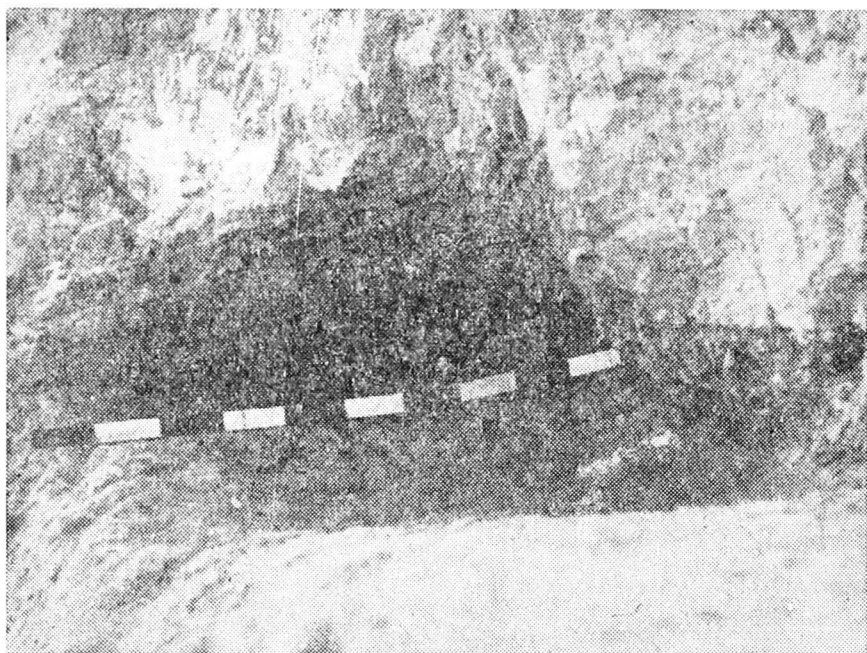
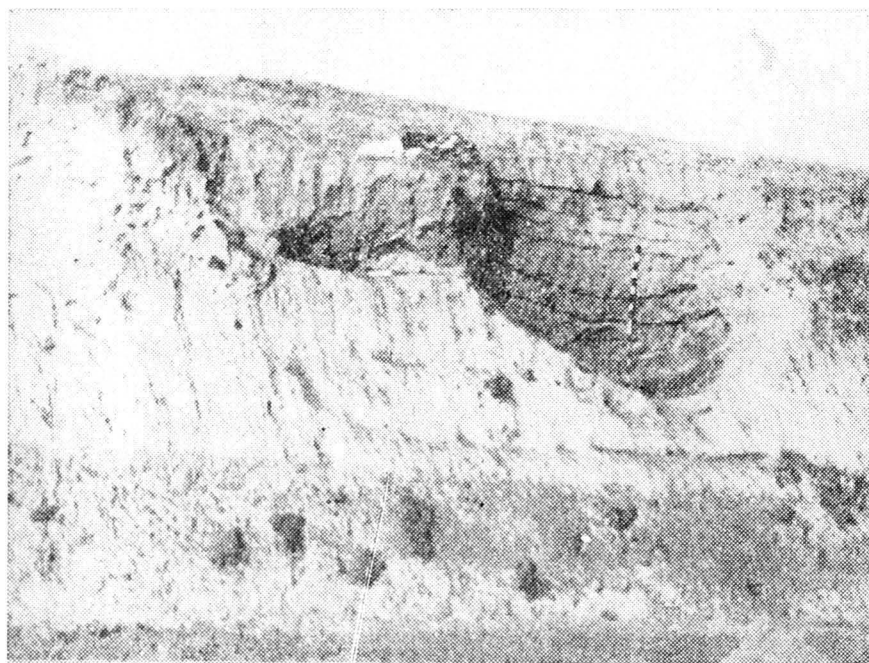

Fig. 2. Sus — depozitul ceramic (la stînga), groapa de deșeuri (la dreapta). Jos — depozitul ceramic, detaliu.

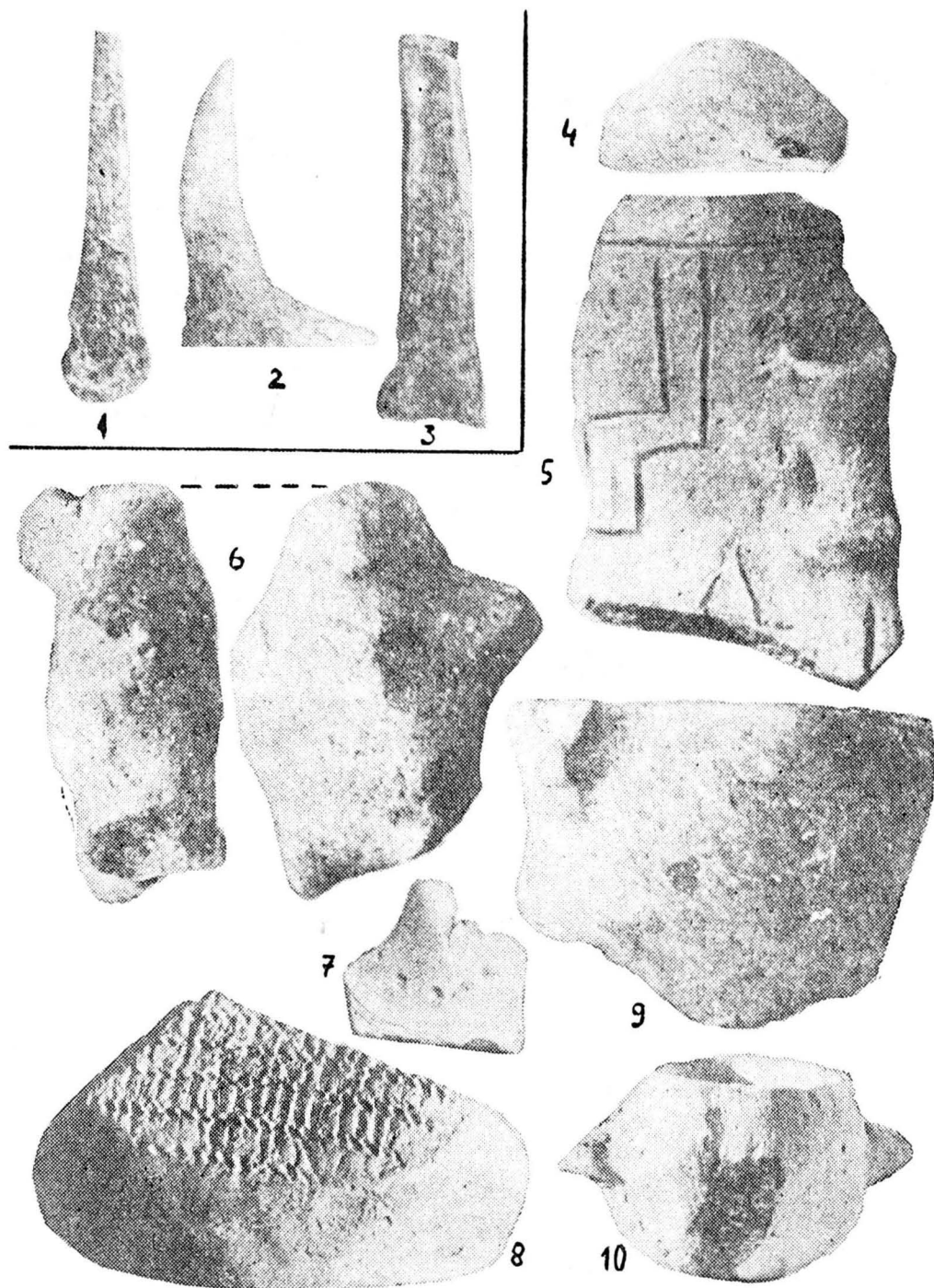

Fig. 3. 1—3 — Artefacte din os și corn. 4 — Talpă de idol. 5, 9 — Reprezentări antro- și zoomorfe pe vase. 6 — Idol perforat. 7 — Toartă cu alveole. 8 — Funduri de vase cu impresii textile. 10 — Vâscior.

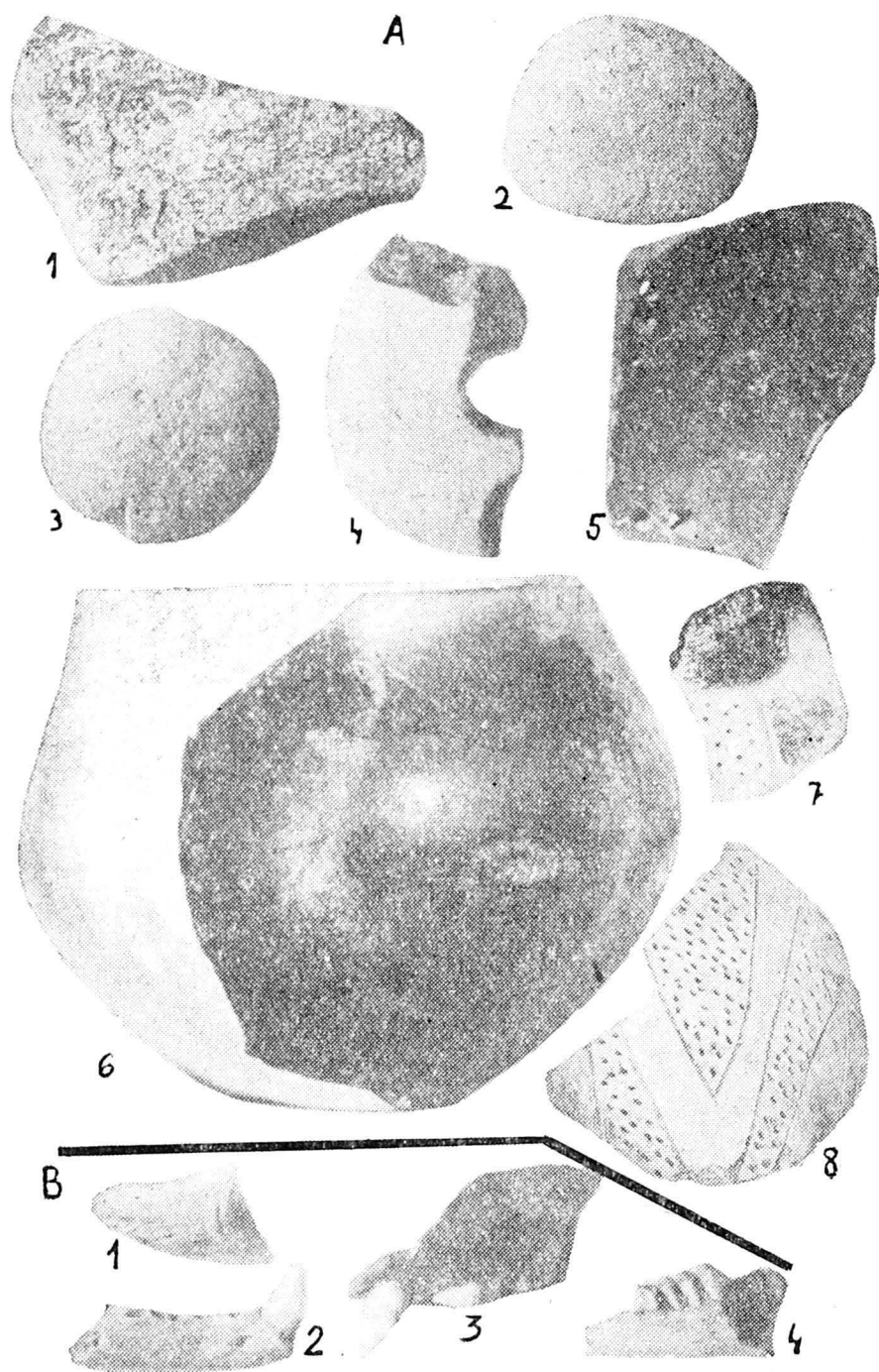

Fig. 4. A: 1—2 — Material litic; 5—8 — ceramică; 3 — proiectil de praștie; 4 — mpregea; B — oase de animale.

Capace de vase:

— Aplicație zoomorfă, capră sau căprioară, pe buză de vas, diametrul gurii vasului 10 cm, inv. A 613, fig. III/9 și IV/1.

— Capac, pastă semifină, cu slip, lustruit, cenușiu. Decorul incizat adinc, stil Bucovăț, faza a II-a. Nasul și sprâncenele sînt redat plastic, sub ochi trei linii incizate; inv. A 179, fig. V/1, XIII/A 1.

— Două capace, fragmentare, aceeași pastă și culoare ca sus, pe creștet două „coarne“, sprâncenele în relief, ochii prin incizii, inv. A 183, fig. V/2; inv. A 567, fig. V/3.

— Capac, pastă semifină, aspră, fără lustru, cu „coarne“, decor din incizii fine. Crestăturile de pe marginea creștetului ar putea reprezenta părul. Cîteva incizii de pe creștet ar putea reda stilizat o reprezentare antropomorfă. Incizii laterale terminate cu „M“ — element caracteristic pentru grupul Bucovăț și pentru cultura Szakálhát⁴. Se pare că acest capac nu a avut față umană sau a fost foarte jos plasată⁵, inv. A 1573, fig. V/4.

— Capac, fragmentar, pastă semifină, cenușie, decor din benzi punctate, diametrul gurii 11 cm, inv. A 1770, fig. V/5.

— Fragment de capac, pastă aspră, urme de pleavă în amestec, culoare brună, decor incizat, între incizii urme de pictură cu roșu crud. Prin incizii ni se pare că au voit a reda o reprezentare antropomorfă stilizată, de tip Szakálhát (după părerea noastră), inv. A 1773, fig. V/6.

— Fragment de capac, pasta ca mai sus, brun-cenușiu, decor incizat, diametrul 6 cm.

Majoritatea capacelor prosopomorfe din cultura Vinča și unele care aparțin grupului Bucovăț au cîte două perforații pe creștet — pot juca rol genetic pentru acele „Seelenlöcher“ din culturile mai tîrzii din epoca bronzului — lucru dovedit printr-un număr mare de capace și fragmente de capace din colecțiile Muzeului Banatului și din colecțiile Agotha, Resch și Germann⁶. Pînă în prezent aproape că nu s-au găsit două identice ceea ce socotim că nu este întîmplător. Particularitățile care se observă s-ar putea datora și faptului că acestea ar putea reprezenta indivizi, care, la rîndul lor, au particularități. Socotim că aceste vase reprezentau, poate, elemente ale gîndirii magico-religioase, erau folosite în aceste practici, oricum ele reflectau fantezia creatoare și simțul artistic al omului neolitic⁷.

⁴ *Ibidem*, p. 20—21.

⁵ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, II, 1972, pl. III/2.

⁶ *Ibidem*; Idem, în *Banatica*, V, 1979, p. 23, nota 23.

⁷ L. Mărghitan, *Banatul în lumina arheologiei*, I, Timișoara, 1979, p. 49, nota 57.

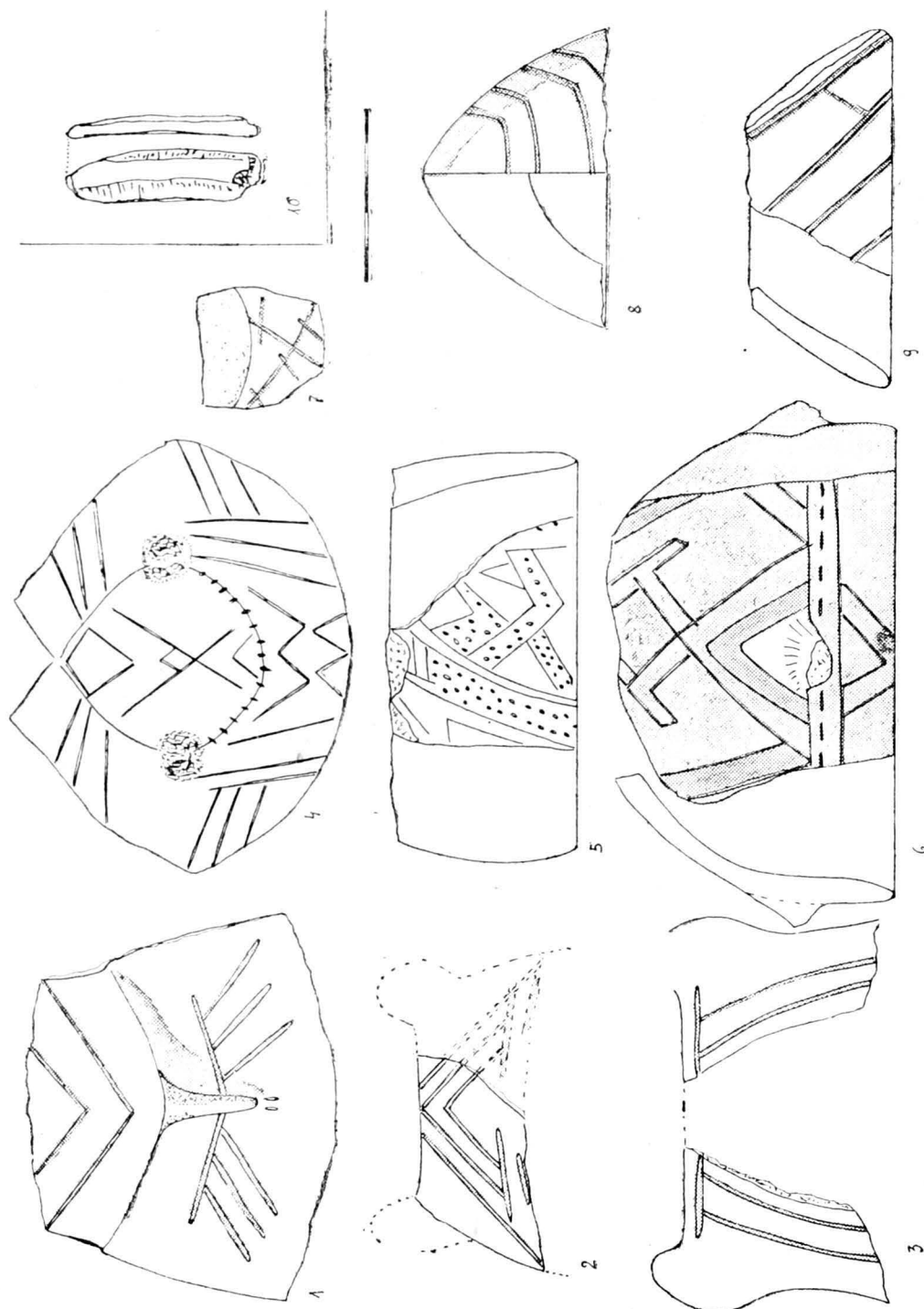

Fig. 5. 1—9 — Capace de vase; 10 — lamă de silix.

Capace conice:

— Capac, pastă amestecată cu pleavă, cu slip, netezit, brun-cenușiu, decor incizat, triunghiuri pe creștet⁸. Inv. A 1303, fig. V/9.

— Fragment, brun-cenușiu, decor incizat, diametrul gurii 10 cm, inv. A 1303, fig. V/9.

Fragmente ceramice cu decor Bucovăț și Szakálhát:

— Pastă fină, nisip, brun deschis, făinos, decor din benzi incizate, decor curboliniar cu capetele în formă de „M”, diametrul fundului 4 cm, inv. A 1767, fig. XII/7⁹.

— Fragment de perete cu apucătoare, perforat orizontal, pastă semi-fină, urme de lustru, culoare cenușie, decor din benzi curboliniare ca mai sus, inv. A 1768, fig. XII/8.

— Fragment de perete, pasta, culoarea și decorul ca mai sus, inv. 2231, fig. XII/9.

— Fragment ceramic, pastă aspră, amestec cu pleavă, slip, netezit, brun-cenușiu, pictat cu roșu crud, decor incizat curboliniar, diametrul 24 cm, inv. A 1344, fig. XII/10.

Vase miniaturale:

— Pastă aspră, brun-cenușiu, lucrat grosolan, toarte perforate vertical, inv. Q 1765, fig. XII/, III/10.

Cupe:

— Fragment, pastă fină, nisip, lustruit, brun-roșcat. Decor din cîmpuri ogivale incizate și punctate, pictat cu roșu crud, inv. A 2162, fig. IV/8, VIII/1¹⁰.

— Fragment, pastă fină, netezită, făinoasă, roșu-cărmizie, cu ocră în pastă, diametrul gurii 11 cm, inv. A 569, fig. VIII/2.

⁸ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, II, 1972, p. 8, pl. II/2, precum și alte materiale inedite în colecția Agotha.

⁹ *Idem*, în *Banatica*, III, 1975, p. 16, pl. XI.

¹⁰ M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. LXXXV/12.

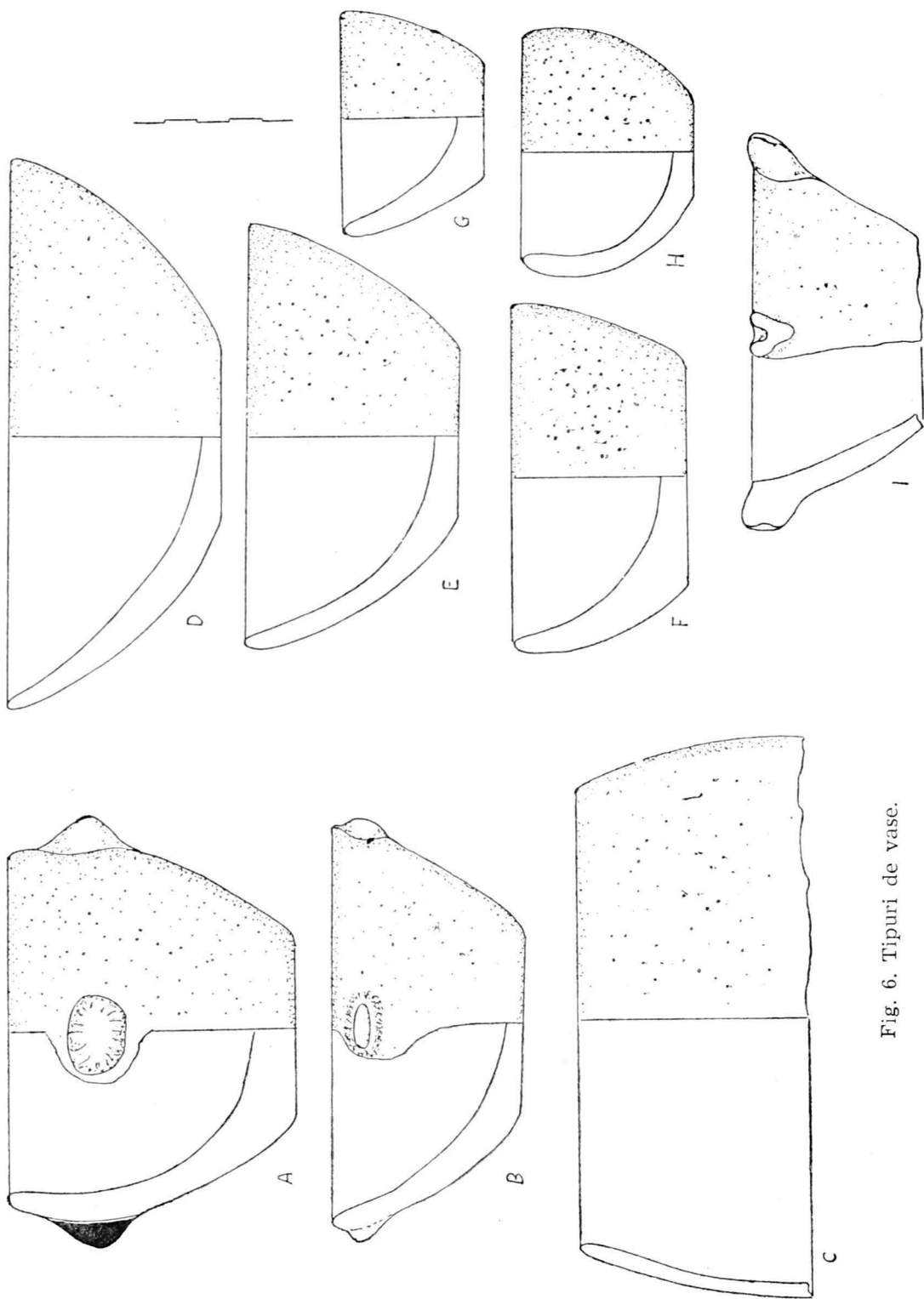

Fig. 6. Tipuri de vase.

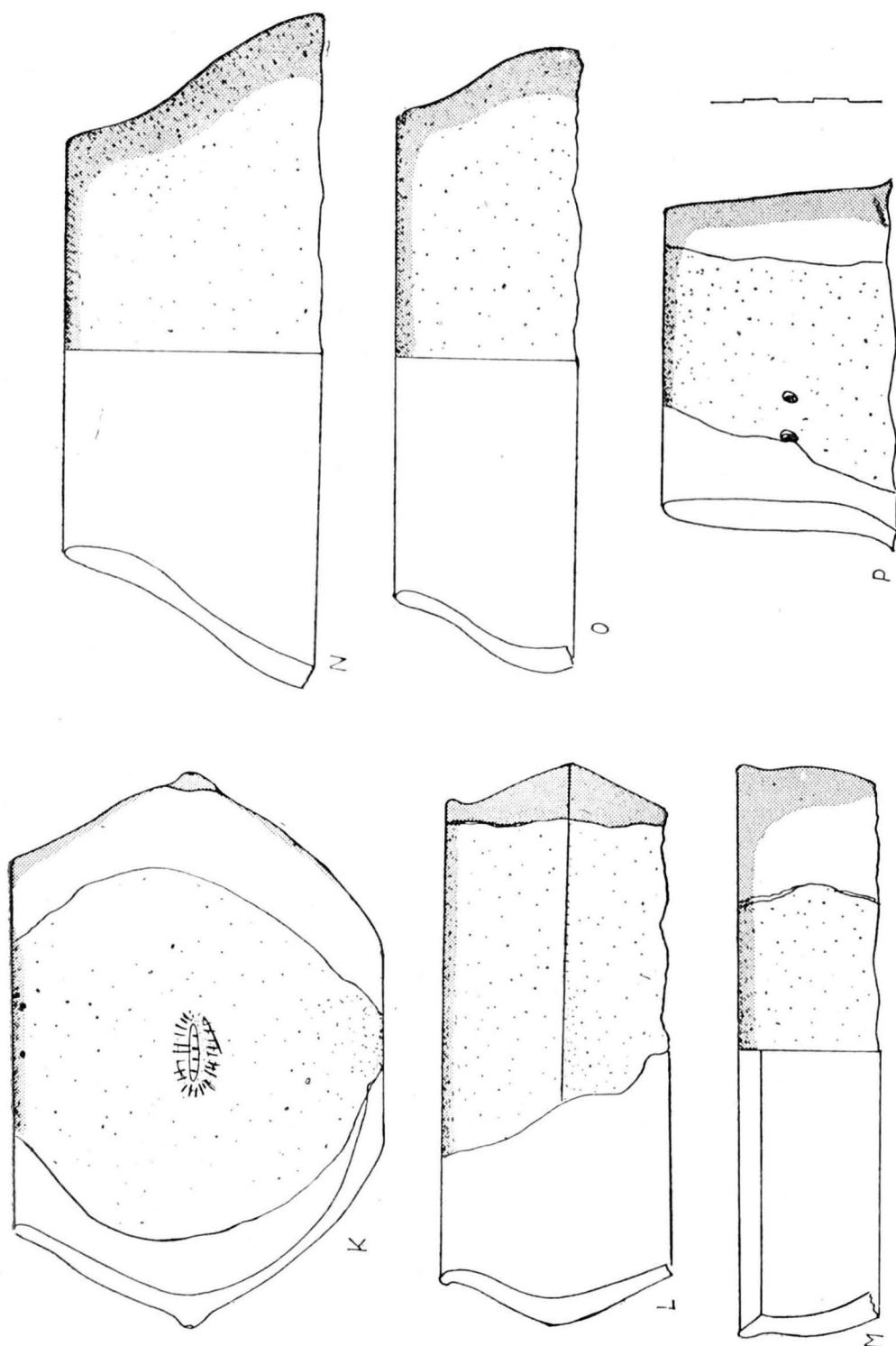

Fig. 7. Tipuri de vase.

— Fragment, pastă fină, nisipoasă, lustruită, roșu-închis la culoare, diametrul gurii 14 cm, inv. Q 559, fig. VIII/3.

— Picior de cupă, pastă semifină, brun-deschis la culoare, inv. A 591, fig. VIII/4.

— Picior de cupă, aceeași factură ca mai sus, inv. A 592, fig. VIII/5.

— Picior de cupă ca mai sus, pictură brun roșcată, inv. A 1300, fig. VIII/6.

Fragmente ceramice cu perforații:

— Buză, pastă semifină, brun-cenușie, diametrul gurii 20 cm, perforația este din două direcții, diametrul orificiului 4 mm, inv. A 586, fig. XII/1.

— Fund, două perforații din două direcții, perforațiile de 3 mm inv. A 587, fig. XII/2.

— Fragment de fund și perete, pastă semifină, culoare cenușie, cu perforații sau începuturi de perforații, diametrul orificiilor de 3—4 mm, inv. A 588, fig. XII/3.

Funduri de vase marcate:

— În colecțiile Resch și Germann există un număr de 13 funduri cu semne pe care le socotim a reprezenta marcaje¹¹. Pasta din care sînt confecționate este fină și semifină, au slip și urme de lustru, culorile diferă de la un exemplar la altul: roșu-cărămizie (fig. IIIB/6) și brun-cenușie cu flecuri (la restul). Semnele de pe fund sînt realizate prin caneluri sau pliseuri (fig. VIII/B 1—3, 9, 12—13), incizii (fig. 4—8, 10—11) sau în formă de cruce („Grittekreutze“ fig. VIII/1, 12). Pentru acestea sînt analogii în așezarea de la Turdaș¹² și în diferite colecții de la Parța. Liniile din care sînt formate aceste „cruci“ socotim că nu sînt întimplătoare ci ar putea avea un sens numeric foarte precis („Zahlen-symbolik“). Unele exemplare reprezintă o cruce simplă (fig. VIII/B 2) avînd analogii la Turdaș¹³, în vreme ce altele (fig. VIII/B 7, 9) ar reprezenta un marcaj de proprietate. Celelalte fragmente din cauza stării lor nu se poate preciza ce ar putea simboliza. Unele exemplare ar putea

¹¹ Inventar (prescurtat inv.) A 1363—1366 pentru fig. VIII/B 1—4, A 105 pentru VIII/B5, A 1367—1372 pentru fig. VIII/B6—11, A 1766 pentru fig. VIII/B 12, A 156 pentru fig. VIII/B 13.

¹² M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXIII—CXXXIV.

¹³ *Ibidem*, pl. CXXXI/34—39.

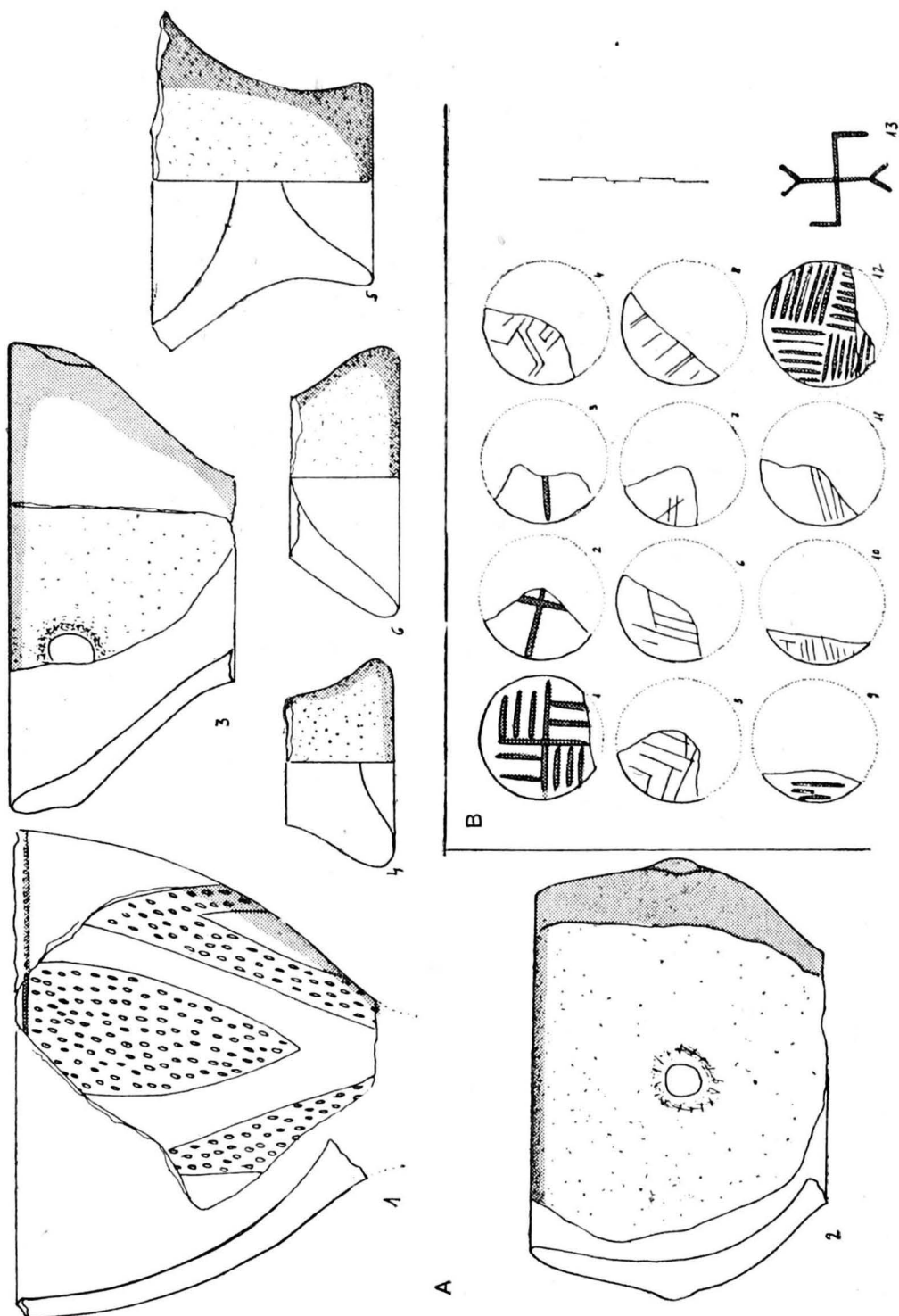

Fig. 8. A — Cupe, B — funduri marcate.

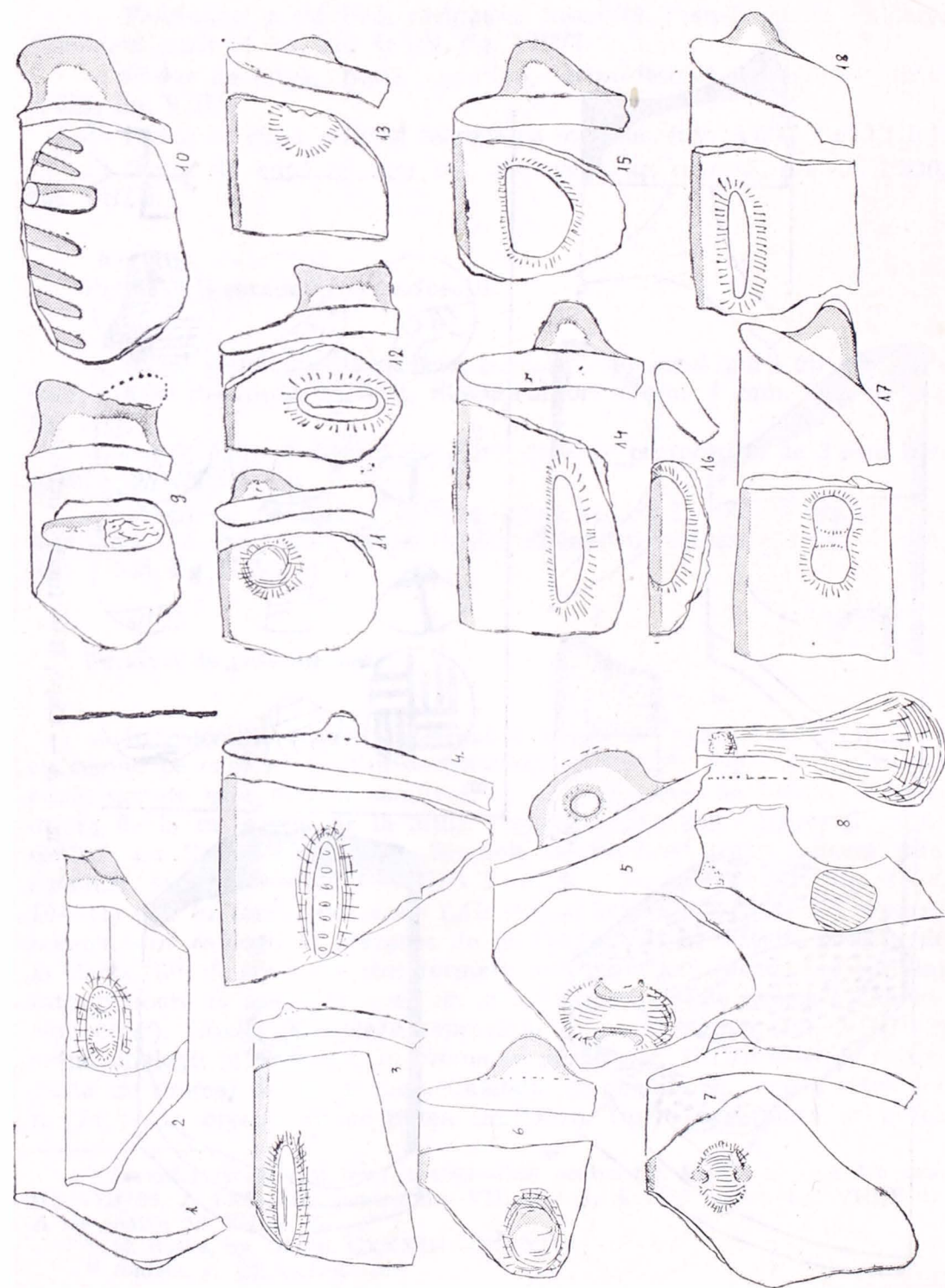

Fig. 9. Toarte, apucătoare și butoni.

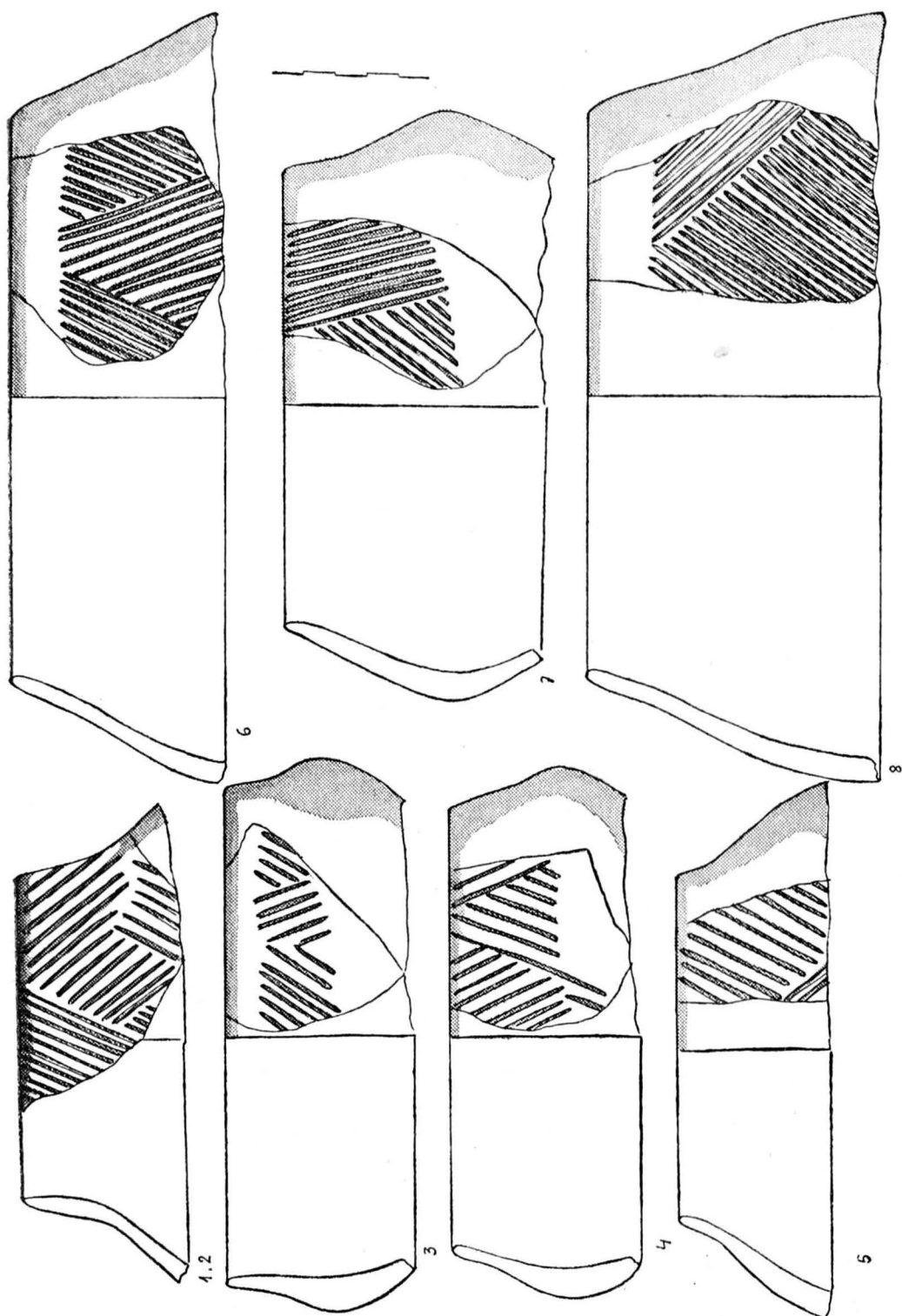

Fig. 10. Ceramică fină, ornamentată cu pliseuri.

reprezenta o figură stilizată (fig. VIII/B 4) avînd, de asemenea, analogii la Turdaş¹⁴, unele parcă sînt figuri în poziție de invocare cu un braț în sus, altul în jos (fig. VIII/B 13)¹⁵.

Importuri Bükk:

Două fragmente care provin din același vas au fost descoperite în acest complex. Pasta este fină, bine lustruită, de culoare brun-castanie. Decorul este format din benzi fin incizate, incrustate cu alb. Decorul este format din benzi verticale, triunghiuri hașurate, linii ondulate dispuse orizontal. Diametrul gurii vasului de la care provin era de cca 4,5 cm. Inv. A 1771 și 1771 a¹⁶.

Fragmente ceramice incizate și canelate:

Douăzeci și opt de fragmente ceramice au asemenea motive ornamentale. Dintre acestea 17 sînt cu decor incizat (fig. XIV) iar trei cu decor canelat (fig. XIV/6, 8, 10). Unele provin de la amfore sferice cu gît cilindric (fig. XIV/6), la altele nu se poate preciza forma sau sînt din cele comune. După factura ceramicii unele sînt din pastă cenușie, lustruită (fig. XIV/8) altele brun, brun-gălbuie, cu nuanțe spre cenușiu, altele au un briu aplicat peste decorul incizat ceea ce este mai rar întîlnit, pasta fiind făinoasă (fig. XIV/10). Cele mai multe sînt cele de culoare brună, fiind uneori pictate cu ocră roșu și lustruite (fig. XIV/13—14). Un fragment interesant provine de la pîntecul unei amfore, lucrată în tehnica *blacktopped* de la un vas cu diametrul de 10 cm (fig. XIV/3).

Fragmente ceramice cu pliseuri și ornamente lustruite:

Douăzeci și două fragmente ceramice lucrate din pastă fină amestecată cu nisip, avînd urme de slip, netezite și cu urme de lustru. Culoarea este cenușie, cu sau fără flecuri. Formele de vase sînt cele obișnuite (X—XII).

¹⁴ *Ibidem*, pl. CXXVIII.

¹⁵ Analogii la Turdaş (*Ibidem*, pl. CXXXVI/19) precum și în colecțiile Agotha (nr. 94), Resch și Ghermann, materiale inedite.

¹⁶ Gh. Lazarovici, în *Neoliticul Banatului*, Cluj, 1979, p. 166, nota 31.

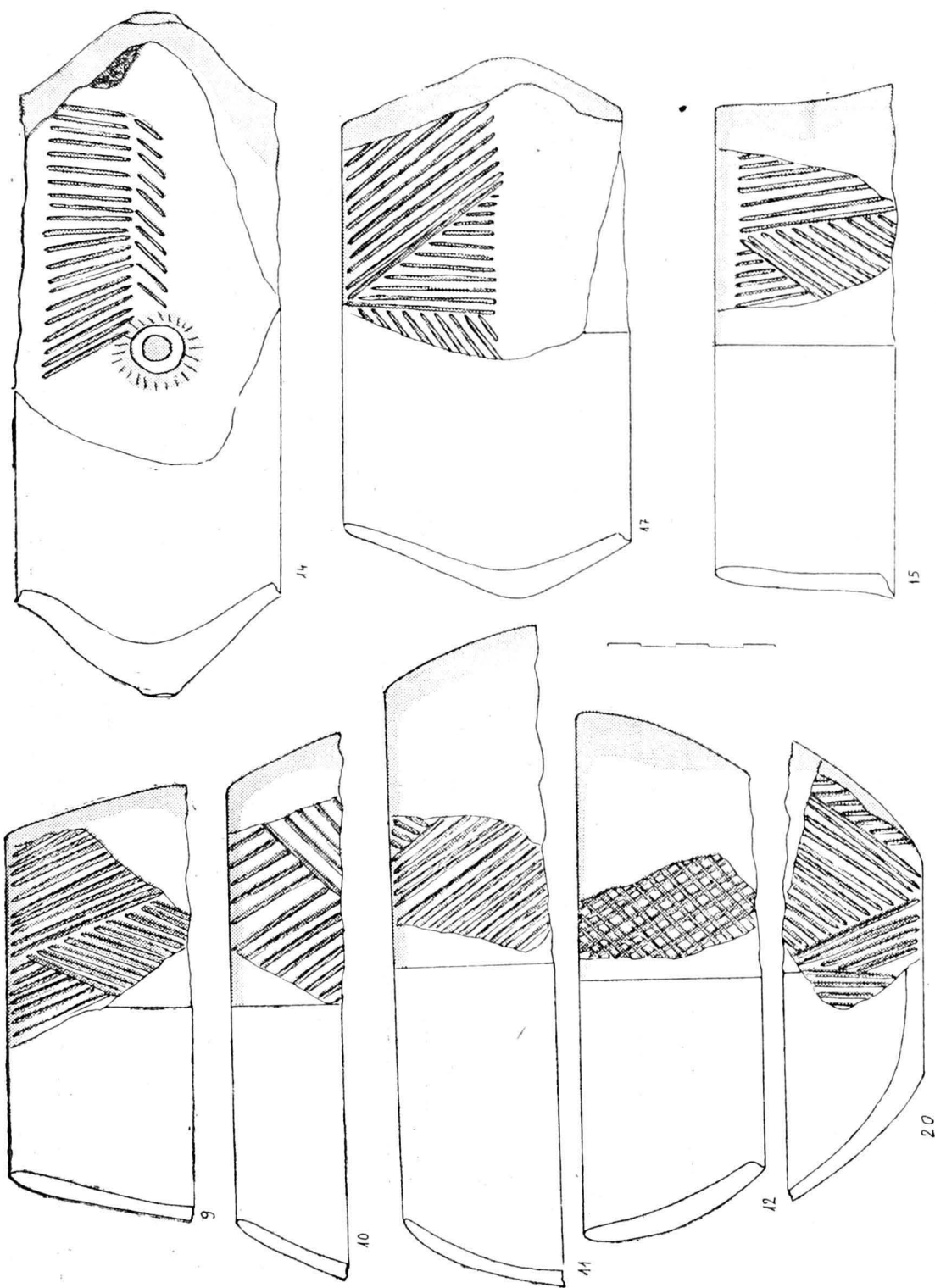

Fig. 11. Ceramică fină, ornamentată cu pliseuri.

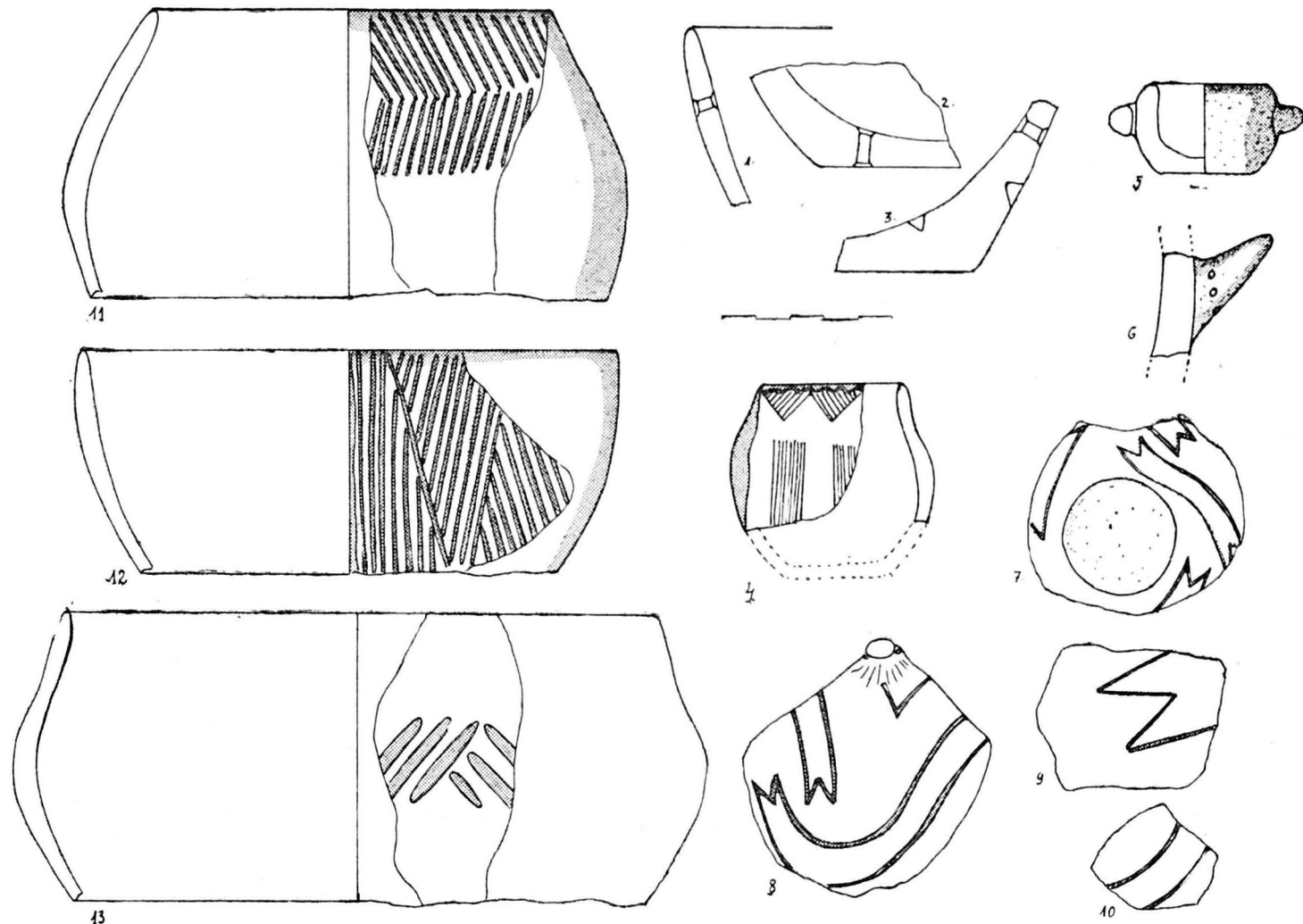

Fig. 12. 1—3 — Fragmente ceramice perforate, 4 — fragment ceramic de import, cultura Bükk, 5 — vâscior, 6—13 — fragmente ceramice, cultura Bucovăț și Szakálhát.

Fragmente ceramice cu butoni și apucători:

Numărul acestei categorii nu este prea mare. Șapte fragmente sînt lucrate pe o pastă semifină avînd culoarea brun-roșcată spre brun-cenușie. Unele au în pastă pleavă fiind ornamentate cu alveole imprimate, dispuse în semicerc și linii incizate sub o toartă în formă de „corn“ (fig. XII/6, III/7).

Fragmente ceramice ornamentate cu bandă punctată:

Din numeroasele fragmente, douăsprezece ne-au reținut atenția. Ele sînt dintr-o pastă semifină, de culoare cenușie, unele brun-deschis (fig. XIV/2) altele au spațiul dintre linii pictat cu brun (fig. XIV/2 sau cu roșu crud (fig. XIV/5—6, inv. A 1329—1343).

În afară de acestea mai sînt două vase; unul bitronconic din pastă fină, amestecat cu nisip, cu slip, de culoare brun-deschis (fig. VII/k, inv. A 633) și un castron din aceeași pastă cu diametrul gurii de 18 cm (fig. VI/D, inv. A 632).

Artefacte din lut ars:

— Proiectil de praștie, fragmentar, diametrul 11 cm, inv. A 2232, fig. IV/3.

Greutate de plasă, fragment, cilindrică, brun-deschisă, diametrul 8 cm, fig. IV/4, inv. A 2233.

Materialul ceramic descoperit a fost supus unor amănunțite analize statistice referitoare la factura ceramicii și a formelor de vase:

Culoarea	uz comun		semifină		fină	
	nr.	%	nr.	%	nr.	%
brun-cenușiu	79	12	38	5,8	151	20
cenușiu	19	3	47	7	126	19
brun-roșcat	4	0,6	1	0,6	7	1
brun-deschis	16	2,5	7	1	50	7,5
galben	3	0,5	2	0,1	1	0,6
negru	—	—	—	—	7	1
brun	8	1,2	—	—	17	2,5
roșu	12	2	—	—	23	3,5
blacktopped	—	—	—	—	2	0,1

Alte categorii de forme sînt în următoarele proporții:

Picioare de cupă, pastă semifină, drepte 127 bucăți, 63%

Picioare de cupă, pastă semifină, adîncite 24 „ 12%

Picioare de cupă, pastă aspră adîncite 48 „ 24%

Tipurile de vase sînt în următoarele proporții: din 188 bucăți

tip A	bucăți	1— 0,5%	tip I	bucăți	1—0,5%
„ B	„	1— 0,5%	„ K	„	4— 2%
„ C	„	58—30%	„ L	„	10— 5%
„ D	„	4— 2%	„ M	„	2— 1%
„ E	„	106—56%	„ N	„	10— 5%
„ F	„	1— 0,5%	„ O	„	11— 6%
„ G	„	58—30%	„ P	„	15— 8%
„ H	„	6—3%			

„Depozitul ceramic“ are o importanță deosebită prin faptul că reprezintă un complex închis. Ceea ce este mai greu de definit și explicat este cum ajunge să se constituie. Încadrarea sa la adîncimea de 1,50 m presupune un orizont ceva mai evoluat. De altfel, celelalte materiale din depozit susțin aceeași dată, atît materialele de factură vinčiană cît și cele liniare de aspect Bucovăț sau Szakálhát. Materialul de factură vinčiană prin motivele ornamentale, forme și tehnică aparține etapei Vinča B₁/B₂. Materialele cu ornamentație caracteristică aparțin etapei Bucovăț II. Același orizont cronologic este presupus și de materialele de stil Szakálhát și importurile de factură Bükk. Unele materiale care pînă în prezent nu au putut fi mai precis încadrate, acum aceasta se poate realiza dat fiind prezența lor într-un complex închis. Varietatea formelor de vase, precum și marele procentaj de vase de factură fină reflectă bogăția materială, nivelul ridicat de trai și civilizație al omului neolitic. Numărul mare de vase dintr-o anumită categorie arată, poate, preferința lor. Bogăția obiectelor de cult reflectă o gîndire variată cu elemente magico-religioase, bine precizate. Socotim, de asemenea, important și faptul că asemenea complexe închise, cu descrieri amănunțite sînt prea puțin cunoscute și studiate.

CAROL GERMAN — EUGEN FRIEDERICH RESCH

LE DÉPÔT CÉRAMIQUE DE PARȚA

(Résumé)

Les auteurs ont recherché aux années 1970—1973 une fosse de déchets dans la rive abrupt de la rivière Timiș, de la zone de l'établissement néolithique Parța I. Cette fosse a apparue dans la rive par conséquence des érosions produits par les

eaux de printemps. On a constaté qu'il y existe un complexe clos de la phase Bucovăț I, ayant les dimensions $3 \times 0,50 \times 0,70$ m et contenant dans sa plupart de céramique, des matériaux osthéologiques, de cendre et humus. Tous ces fait prouvent que le remplissement s'était déposé dans une période relativement courte. Probablement ce remplissement représente les rébuts d'un potier, qui avait exercé son métier dans le voisinage. Les outils cassés d'os et pierre indiquent la même chose.

On peut avanser l'hypothèse que cette fosse s'était formé par l'extraction du matériel nécessaire dans la poterie. De ce lieu, nommé „Le dépôt céramique“ on a récupéré 645 artefactes céramiques, en majorité typiques, des artefactes lythiques et osthéologiques. Les quatorzes fragmentes de restes faunistiques, principalement d'ovicaprines et de porc, sont des résidues ménageres.

Le bon nombre d'artefactes, l'exécution artistique de ceux-ci, spécialement les objets cultiques témoigne le bien-être matériel et le niveau spirituel élevé, reflètent la pensée magique et religieuse de l'homme néolithique.

À côté des matériaux bien déterminés du point de vue chronologique, existent des autres qui n'ont pas été encore situés sur l'échelle chronologique.

Il faut rémarquer l'absence dans la littérature de spécialité des references concernant ce type de complexes et par conséquence, l'importance de ce dépôt céramique s'accroît.

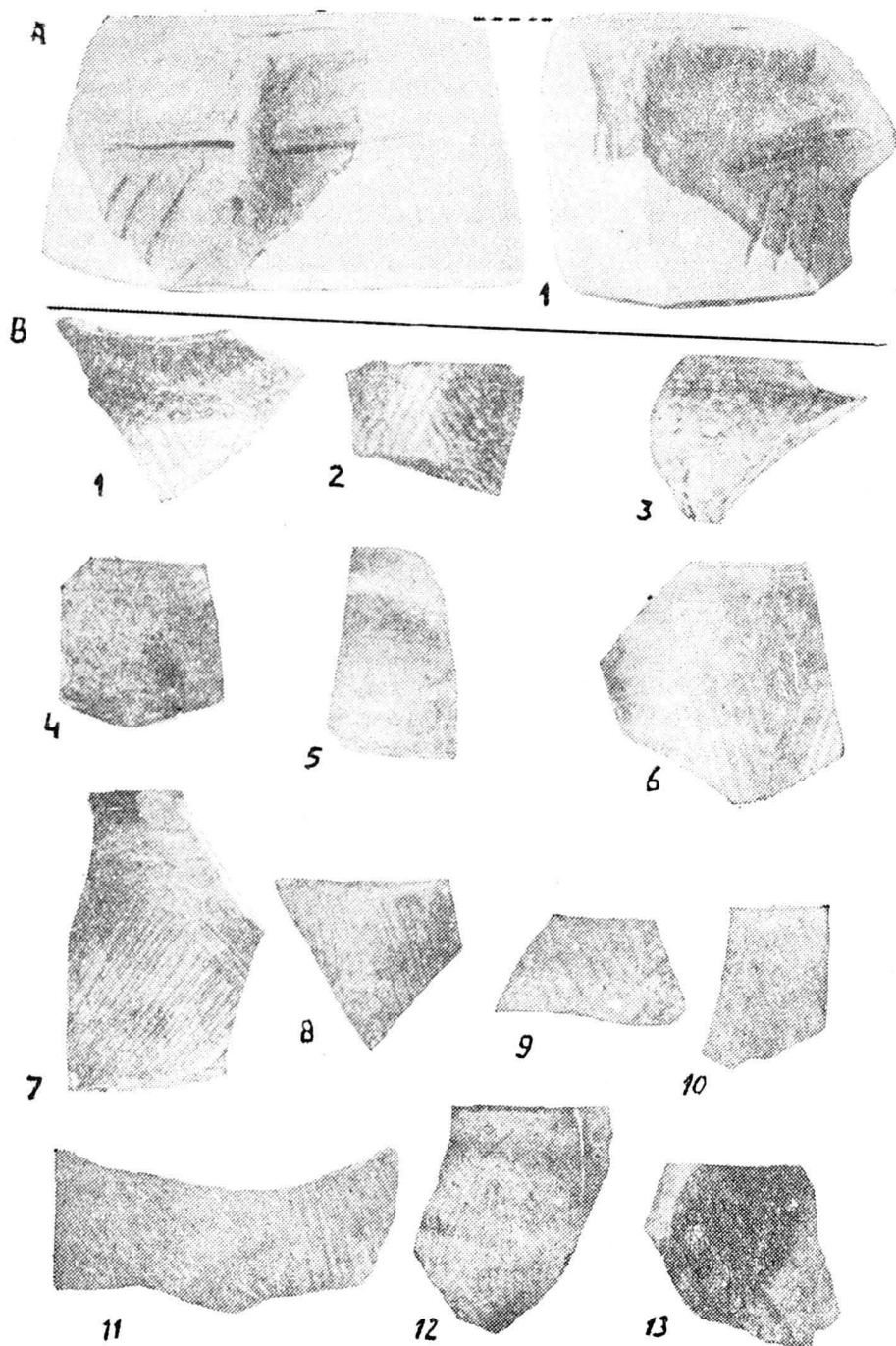

Fig. 13. A — Fragment ceramic cu mască, B — ceramică ornamentată cu pliseuri.

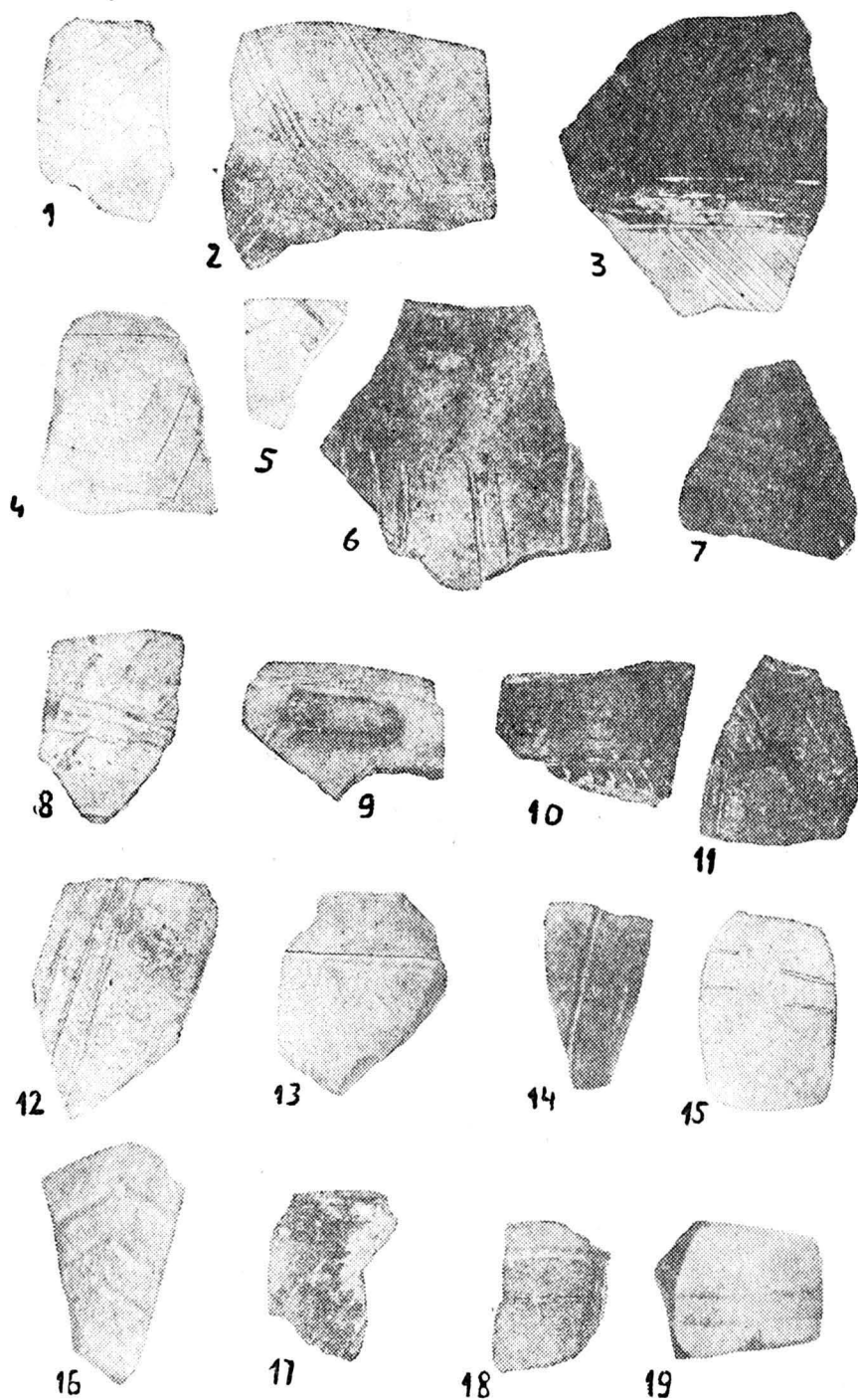

Fig. 14. Ceramică fină ornamentată cu pliseuri și caneluri, cultura Vinča și grupul Bucovăț.

IMPORTURI TISZAPOLGÁR ÎN AȘEZAREA SĂLCUȚANĂ DE LA CUPTOARE — SFOGEA — CONTRIBUȚII LA LEGĂTURILE CULTURALE ȘI CRONOLOGICE ALE CULTURILOR SĂLCUȚA ȘI TISZAPOLGÁR*

Cu prilejul săpăturilor arheologice din vara anului 1980, din luna august, în așezarea sălcuțană de la Cuptoare-Sfoge¹, comuna Cornea, județul Caraș-Severin, au fost descoperite mai bine de o duzină de fragmente ceramice, care se deosebeau prin factură (ardere, amestec, netezire și culoare), forme și ornamente de cele obișnuite în această stațiune, ce aparțineau culturii Sălcuța, faza II.

Data fiind importanța deosebită a contactelor culturale și cronologice între culturile Sălcuța și Tiszapolgár, pentru periodizarea și evoluția eneoliticului timpuriu din Banat și legăturile sale cu zonele învecinate, socotim necesară o analiză amănunțită a descoperirilor făcute.

Condițiile descoperirii. Materialele în discuție, în număr de 14 fragmente, cît am selecționat în această campanie², au apărut în suprafața 10, situată pe terasa dealului Sfoge³, în partea de nord a platoului³. În colțul nord-estic al suprafeței au fost semnalate resturile unei locuințe de suprafață⁴, în cea mai mare parte distrusă de gropile de morminte medievale timpurii⁵ (catalog 5, 7). Din aceeași zonă, în poziție secundară,

* Comunicare la sesiunea de la Băile Herculane, noiembrie 1980.

¹ Puț eneolitic semnalat de către Teregovan Andrei, Ienea Pătru și Lupulescu Ioan și stațiunea descoperită în anul 1975. Cercetări sistematice: Gh. Lazarovici — E. Iaroslavschi 1975; Lazarovici — M. Gumă 1976; Lazarovici — Săcărîn — D. Țicu 1977; Gumă — Țicu 1978; O. Bozu — Țicu 1979; Bozu — Țicu 1980/I; Lazarovici — Bozu — Țicu 1980/II. Cercetările de epocă medievală au fost coordonate de către I. Uzum. Referiri: Gh. Lazarovici — E. Iaroslavschi — M. Gumă, *O importantă descoperire arheologică în județul Caraș-Severin*, în *Semenicul*, Reșița, 5, 1977, p. 46; Gh. Lazarovici — I. Uzum, Cuptoare — Sfoge³, *Cronică*, în *Banatica*, IV, 1977, p. 434; Idem, în *Neoliticul Banatului*, în *BMN*, IV, Cluj-Napoca, 1979, catalog, 30, p. 194, fig. 27, referiri la p. 12, 78, 173—175, 194, 230, pl. XXVII/A—C.

² Socotim că ar mai putea fi și alte fragmente, rezultate din cercetările precedente dar ele au scăpat, poate, atenției noastre sau colegilor care au săpat, materialele eneolitice nefiind în întregime studiate. Socotim că ar fi necesară o reanalizare a materialelor la o viitoare valorificare monografică a descoperirilor.

³ Primele cercetări au fost la Puțul A și în partea de sud a stațiunii. Stratul de cultură are în unele locuri adîncimea de cca 1—1,20 m, vezi Gh. Lazarovici — I. Uzum, *op. cit.*, p. 434, punctul 2.

⁴ În locuință a fost descoperită o sulă de cupru și mînerul alteia. Acestea au profilul patrat.

⁵ Gh. Lazarovici — I. Uzum, *op. cit.*, p. 434, punctul 3.

s-au găsit și alte fragmente (cat. 8, 11—12, 14). Într-o altă parte a secțiunii, spre sud⁶, deasupra nivelului de călcare al unei podine de locuință, a apărut un alt fragment (cat. 9). În stratul de cultură s-au mai găsit, tot în poziție secundară, alte fragmente (cat. 1—4, 6, 10, 13).

Stratigrafia. Suprafața în care au fost găsite aceste materiale se găsește într-o zonă periferică a stațiunii, zonă în care stratul de cultură se subțiază și dispare spre pantele de nord-vest⁷. În zona suprafeței 10, grosimea stratului de cultură atinge abia 30 cm. Stratul de cultură a fost în cea mai mare parte distrus de numeroasele gropi de morminte medievale. Totuși, în colțul de nord-est al suprafeței cercetate s-au găsit resturile unei locuințe, tăiată și aceasta de morminte. Sub nivelul de călcare al locuinței s-au observat urme sporadice de locuințe, (în aceste locuri periferice, în centrul stațiunii situația poate fi alta), ceea ce arată că locuința în care au fost găsite fragmentele nu aparține celui mai timpuriu orizont de locuire. Comparând materialele sălcuțene — cele între care au fost găsite resturile Tiszapolgár — cu ceramica din zonele centrale ale stațiunii, observăm că acestea aparțin părții superioare a stratului de cultură, strat în care s-au găsit materiale caracteristice fazei Sălcuța II b. Totodată, se constată o predominare a castroanelor bitronconice față de străchinile cu buza îngroșată iar ceramica nu mai este la fel de fină, amestecul este mai nisipos, netezirea mai slabă, ceramica lustruită mai redusă ca număr. Ceea ce nu se poate încă preciza este dacă orizontul în care au fost găsite importurile Tiszapolgár aparține fazei Sălcuța II b⁷ sau II c⁸, sau ele continuă în aceste zone evoluția fazei II b într-o manieră proprie, ruptă de evoluția acestei civilizații în Oltenia, observații pe care cercetările viitoare vor trebui să le urmărească.

Descrierea materialului. Cele mai multe din fragmentele în discuție sint realizate dintr-o pastă amestecată cu mult nisip, de culoare cărămizie (cat. 1, 3, 4, 6, 11) — multe, comparativ cu ceramica sălcuțană, urmate de cele cenușii, nisipoase (cat. 9, 13—14) și brun cu pietricele (cat. 7), toate fiind realizate în cea mai bună tehnică Tiszapolgár, cu-

⁶ În această parte straturile au fost ceva mai groase, dar la cîțiva metri spre sud-est acestea ating 0,60 m grosime. În zonă se găsește și o locuință cu vatră de foc.

⁷ În acest stadiu al cercetărilor cele mai clare descoperiri, grupate la mijlocul stratului de cultură, aparțin fazei Sălcuța IIb — după periodizarea lui D. Berciu. Referiri: Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 174—175.

⁸ Unele caracteristici ale ceramicii ca: înmulțirea nisipului în pastă, decăderea tehnicii de netezire și lustruire a pastei, scăderea proporțională a ceramicii negre în raport cu înmulțirea speciilor castanii au fost sesizate statistic la Cuptoare, în partea superioară a stratului de cultură. Din păcate materialele sînt în cea mai mare parte în poziție secundară fiind răscolite de morminte. Din informațiile privitoare la *Piscul Cornișorului* (vezi D. Berciu, *Contribuții...*, p. 270—292) acestea sînt elemente caracteristice pentru faza Sălcuța III.

noscută mai ales în staţiunile de la Berzovia⁹, Valea Timişului¹⁰, Dragomireşti¹¹, Parţa şi altele¹².

Pe aceste fragmente se întâlnesc şi toarte-cioc (cat. 1, 3—4, 7, 11), caracteristice culturii Tiszapolgár. Deosebit de tipice sînt două fragmente ce provin de la cupe cu picior înalt, gol în interior cu perforaţii mari, rotunde (cat. 9/13—14).

O altă parte a materialului are trăsături sălcuţene, mai ales prin factura pastei, care este întâlnită şi la unele specii sălcuţene¹³. La acestea amestecul este cu nisip, culoarea fiind brun-cărămizie (cat. 5, 8), neagră-cenuşie (cat. 10), cărămizie (cat. 12) sau cenuşie (cat. 2) avînd cîteodată şi urme de slip.

Formele vaselor sau proeminenţelor nu sînt caracteristice numai pentru cultura Tiszapolgár ci şi pentru cultura Sălcuţa. Astfel, în campania din 1977, în materialele dintr-o locuinţă, datată pe baza picturii în faza Sălcuţa II b, au apărut un număr mare de toarte-cioc, lucrate într-o manieră şi factură strict sălcuţană care se deosebesc în mod evident de cele Tiszapolgár. Asemenea toarte apar pe un spaţiu mai larg şi la un orizont mai timpuriu, în neoliticul tîrziu din spaţiul carpato-dunărean — în fazele tîrzii vinčiene, în grupul Bucovăţ tîrziu ş.a. Dar, alături de materialele de import de origine Tiszapolgár au apărut şi altele care par a indica fenomenul unui proces de sinteză culturală între cele două civilizaţii. Marian Gumă şi Richard Petrowszky, analizînd descoperirile din zona Caransebeşului din eneoliticul timpuriu, aparţinînd culturii Tiszapolgár, atrag atenţia asupra contactelor culturale dintre Tiszapolgár şi Sălcuţa în culoarul Timiş-Cerna.

Alte elemente cum sînt bolul (cat. 2), cu buza tipică pentru Tiszapolgár, proeminenţele conice neperforate, realizate în manieră sălcuţană, picioarele de cupă scunde (cat. 6, 10) precum şi proeminenţele-cioc fără perforaţie (cat. 5, 8, 12) au o factură comună celor două civilizaţii, confirmă ideea unei sinteze culturale între Tiszapolgár şi Sălcuţa¹⁴.

La Cuptoare-Sfogeia ne aflăm deci în fericită situaţie de a constata zona, momentul cronologic şi orizontul stratigrafic al contactelor culturale dintre cele două civilizaţii: Sălcuţa şi Tiszapolgár. Zona este, prin

⁹ Gh. Lazarovici, în *Istraživanja*, 5, 1976, p. 85, catalog 5, p. 23, fig. 4/1-4; Idem, în *Neoliticul Banatului*, p. 187, catalog 7.

¹⁰ M. Gumă — N. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 45 şi urm. pl. VIII, fig. 1—2.

¹¹ Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 195, catalog 35, vezi şi bibl.

¹² Idem, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 20, lista 1. Materiale aparţinînd culturii Tiszapolgár apar în punctele: *Aşezarea centrală, Parţa-Est, Parţa-Vest, Parţa-Sud*. Referiri privitoare la unele puncte vezi la Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 20 şi urm., lista 1.

¹³ Ne referim la specia semifină, cărămizie. Aceasta apare în proporţie de cca 5% din totalul ceramicii, precizări făcute pe studiul ceramicii rezultate din campania anului 1980, secţiunea 10.

¹⁴ Între materialele descoperite de către Ion Munteanu din Caransebeş, în staţiunea de la Slatina Timiş, sînt o serie de elemente ce presupun un asemenea fenomen. Semnalăm toarte înălţate de la ceşti sau cupe, necunoscute în cultura Tiszapolgár din Banat, o anumită categorie de ceramică neagră cu slip cărămiziu şi altele.

poziția sa stratigrafică, o cale naturală de trecere, prin culoarul Timiș-Cerna, care face legătura între Cîmpia Pannonică și Cîmpia Română. Dinspre sud-est pătrund în aceste zone purtătorii culturii Sălcuța, în vreme ce dinspre nord, în aceeași zonă geografică, vin purtătorii culturii Tiszapolgár. Momentul cronologic al contactelor culturale dintre cele două civilizații este în etapele mijlocii ale eneoliticului, în vremea fazei II b a culturii Sălcuța, deși impulsul a putut începe mai de timpuriu. Materiale sălcuțene de fază III sau IV nu am constatat pînă în prezent în stațiunea de la *Cuptoare-Sfoge*a, nici alte elemente tîrzii cum ar fi scoici pisate în pastă¹⁵.

Înaintarea culturii Sălcuța din Oltenia spre Banat, prin culoarul Timiș-Cerna este marcată prin descoperirile de pe Valea Cerneli¹⁶ sau a unor afluenți ș.a.¹⁷. Stațiunea de la Slatina Timiș se află în aria de răspîndire a culturii Tiszapolgár¹⁸ — cel puțin pînă în ultima vreme astfel se aprecia. Au fost descoperite însă unele materiale care conțin elemente necunoscute în aria culturii Tiszapolgár — cum ar fi toartele înalte, care își găsesc bune analogii în cultura Sălcuța, în minerele amforele și ceștilor de la *Cuptoare-Sfoge*a și în alte așezări sălcuțene²⁰ sau din grupe înrudite²¹. Acestea sînt constatate și în influențele pe care cultura Sălcuța le exercită asupra culturii Tiszapolgár în așezarea de la Slatina Timiș. Din păcate, pentru stațiunea de la Slatina Timiș nu sînt cercetări sistematice, deși materialele descoperite sînt deosebit de importante prin stratigrafia și poziția stratigrafică a acestei stațiuni²².

Importurile de la *Cuptoare-Sfoge*a, ridică probleme cronologice deosebit de importante referitoare la cronologia relativă și absolută dintre cele două civilizații. Legături cronologice între culturile Tiszapolgár și Sălcuța au fost precizate de I. Kutzián cu Sălcuța II a și II b. Legăturile precizate sînt însă numai de ordin general, nu se bazează pe legături directe ci pe conexiuni mai largi, în context carpato-dunărean²³. P. Ro-

¹⁵ Apar în Sălcuța III. vezi D. Berciu, *Contribuții...*, p. 305, categoria 4.

¹⁶ *Domașnea-Cerna Vîrf*, (D. Berciu, în *Materiale*, I, 1953, p. 590, 649; Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 195, catalog 34), *Mehadia-Podul Tăinii* (R. Petrowsky, Comunicare la sesiunea „Băile Herculane 1825”, Herculane 1978), *Pecinișca-Gaura Ungurului* (Idem, în *Banatica*, V, 1979, p. 42 și urm.; Idem, în *Șt. Com. Caransebeș*, III, 1980, p. 253, punct 23, faza II—III, pl. V/4-8), *Valea Nerei—Peștera Rolului* (*Ibidem*, p. 245, punct 12, pl. VI/14); *Valea Nerei—Peștera Dubova* (St. Cădariu — M. Olariu, în *Banatica*, IV, 1977, p. 9 și urm.).

¹⁷ B. Berciu, *op. cit.*

¹⁸ Comunicare Gh. Lazarovici — I. Munteanu, Băile Herculane 1980.

¹⁹ Materiale inedite în MJR din campania anului 1980: inv. A 51639; materiale din alte campanii sînt ilustrate în *Cuptoare*, catalog m.s. 4/10, 6/3, 8/6-7, 9, 11.

²⁰ *Sălcuța* — *Piscul Cornișorului*, D. Berciu, *Contribuții...*, p. 272, fig. 102/3 faza IIb; p. 302, fig. 125/7 faza III; fig. 127/2—128/2, p. 311, fig. 133—134, niv. IVa.

²¹ *Bubanj* (Orsić — Slavetić, în *MittPrehistKomm*, IV, 1—2, 1940, p. 180, fig. 14/1), *Suplevac* (D. Simouska, în *MacedoniaActArch*, 2, 1976, p. 35, cat. 16, 21), și altele.

²² Din informațiile primite de la prof. Ion Munteanu și M. Gumă reiese existența unei locuiri îndelungate, supra nota 18.

²³ I. Kutzián, *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture*, Budapesta, 1972, p. 208.

man este cel care a sesizat mai amănunţit şi a insistat asupra legăturilor dintre cele două civilizaţii pe baza descoperirilor din vestul Olteniei şi sud-estul Banatului, cât şi pe interpretarea mai largă a fenomenelor culturale din bazinul carpato-dunărean²⁴. Materialele de la Băile Herculane sînt ceva mai tîrzii decît cele de la Cuptoare-Sfogeia, dar şi acolo sînt semnalate influenţe Tiszapolgár, cei drept mai tîrzii, amintite fiind, ca forme tîrzii, „oala de lapte“ (Milchtöpf), castroane şi străchini în nivelul eneolitic timpuriu, Herculane I cum îl numeşte P. Roman²⁵.

Orizontul cronologic marcat cu importuri Tiszapolgár, în descoperirile de la Cuptoare-Sfogeia, este de fază II b, poate II c, prin legăturile care au fost deja precizate pentru cultura Sălcuţa se leagă de cultura Bubanj Hum Ia (IA, Bubanj I la Berciu, Bubanj II la Milojević)²⁶ şi de fazele tîrzii ale culturii Vinča, Vinča-Pločnik II²⁷, mai degrabă decît Vinča C²⁸, care sînt mai timpurii după cum o arată şi recente observatii stratigrafice din nordul Banatului, de la Parţa, unde peste o depunere de cca 2 m de strat de cultură Vinča C urmează sporadice depuneri Petreşti AB şi Tiszapolgár, din păcate ultimele două nestratigrafiate²⁹. Relaţia stratigrafică între Petreşti şi Tiszapolgár nu este clară. Descoperirile Petreşti sînt de fază AB sau B. În alte staţiuni din Banat, fără observatii stratigrafice, la Foeni şi Şag apar elemente Vinča A şi Petreşti dar nu sînt şi descoperiri Tiszapolgár.³⁰ Acelaşi orizont cronologic a fost susţinut şi de B. Brukner³¹ şi I. Kutzián³². Descoperirile de la Cuptoare vin deci să precizeze şi să completeze legăturile culturale şi cronologice ale eneoliticului timpuriu din Banat.

²⁴ P. Roman, în *Banatica*, 1973, p. 58, 63; Idem, în *Dacia*, NS, XV, 1971, p. 81 şi urm.; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 173; B. Brukner, în *Istraživanja*, 5, 1976, p. 27.

²⁵ P. Roman, în *Banatica*, II, 1977, p. 58; B. Brukner, *op. cit.*, p. 28.

²⁶ Vl. Milojević, în *MittDAI*, 1950, p. 114; M. Garašanin, în *Germania*, 35, 1957, p. 206; Idem, în *PZ*, 1958, p. 223—244; Idem, *Predistorijski kulturi vo Makedonia*, Stip, 1971, p. 27; Idem — D. Simouska, în *MacedoniaActArch*, 2, 1976, p. 27—28, 30; D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 96—97, 107, 109, 112; J. Mellaart, în *Antiquity*, 24, 1950, p. 273; B. Jovanović, în *Starinar*, XIII—XIV, 1965, p. 24; Vl. Popović, în *Archlug*, VI, 1965, p. 37, 39, 42; P. Roman, *Unele probleme ale neoliticului tîrziu*, *Comunicări*, Craiova, ser. arh. I, 1967, p. 9, 16; Idem, în *Banatica*, II, 1977, p. 74; N. Tasić, *Énéolitique*, în *ÉpoquePPY*, Belgrad, 1971, p. 286.

²⁷ N. Tasić, în *GlasnikMKiM*, IV—V, 1959—1960, p. 43.

²⁸ Vl. Milojević, în *JbRGZM*, 14, 1967, p. 30, fig. 2/10 o socoteşte tipică pentru faza Vinča B. Această orientare şi ipoteze privind datarea mai timpurie a culturilor Sălcuţa şi Gumelniţa se desprind din întreg articolul Prof. Vl. Milojević. Alte opinii presupun un orizont mai tîrziu, Vinča C. vezi: Vl. Popović, *op. cit.*, p. 38—39; S. Hood, în *ZborNM* VI, 1970, p. 84; M. Garašanin, în *ArchVest*, II, 1, 1951, p. 6. Vezi şi infra nota 29.

²⁹ Săpături Gh. Lazarovici 1979 în Tell I, secţiunea 1. Materialele inedite în MBT. Materiale arheologice aparţinînd culturilor Petreşti şi Tiszapolgár au apărut doar în cercetările de suprafaţă ale lui A. Agotha, în aceeaşi zonă fiind răscolite de locuirile medievale timpurii. Vezi Gh. Lazarovici, în *Festschrift für Richard Pittioni*, Wien, 1976, p. 222, Abb. 1/5—7. Alte materiale inedite din aceeaşi colecţie donate MIT se găsesc la Cluj.

³⁰ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 166—167, 210—212.

³¹ B. Brukner, *op. cit.*, p. 28.

³² I. Kutzián, *op. cit.*, p. 208.

O descoperire la fel de importantă pentru precizarea legăturilor între Tiszapolgár și Sălcuța este cea de la Slatina Timiș, în punctul Șăs, la Gura Ilovei³³. Materialele din această stațiune — din păcate fără observații stratigrafice — arată o locuire îndelungată. Între materiale sînt clare descoperiri sălcuțene, Tiszapolgár, dar și elemente care arată existența unui fenomen de sinteză culturală între cele două civilizații. Prezența unor vase patrulate, toate pe buze, amintește de cele din cultura Bodrogkeresztúr sau din orizontul ceramicii cu toate pastilate. O cercetare sistematică în această stațiune ar fi mai mult decît necesară.

Din datele cunoscute în momentul actual se pare că zona de formare a culturii Bodrogkeresztúr ar fi mai de grabă în Banat și nu în Transilvania cum crede colegul P. Roman³⁴ și aceasta din mai multe motive: 1) masivele aporturi de elemente sălcuțene, bine sesizate de P. Roman, sînt mai puternice în Banat; 2) acele elemente care au fost transmise de cultura Petrești — benzile hașurate umplute cu puncte și incrustate cu alb, motivele meandrice, elementele punctiforme ș.a. — pot veni și din mediul vinčian tîrziu³⁵ sau tisoid³⁶, (numit uneori Tisa II) descoperiri cunoscute și la Cioca³⁷ sau în grupe ale culturii Tiszapolgár³⁸; 3) Recent E. Pădureanu³⁹ a comunicat o așezare Bodrogkeresztúr în nordul Banatului cu un strat de cultură gros de peste 1 m, cu un frumos material incizat în care se constată, de asemenea influențe vinčiene și sălcuțene — după părerea noastră; 4) Dacă cultura Bodrogkeresztúr a primit influențe Petrești acestea s-au putut petrece și transmise și pe teritoriul Banatului unde în ultimul timp sînt cunoscute tot mai multe descoperiri Petrești⁴⁰.

Influențe sud-estice în cultura Bodrogkeresztúr există, fiind mai de mult sesizate, urmează a fi mai bine și mai clar demonstrate⁴¹. Materiale tîrzii Tiszapolgár, în genul celor sesizate la Deva-Ceangăi sînt și în Banat la Cornești⁴², Parța⁴³ și, poate, în unele materiale tîrzii

³³ Descoperire semnalată nouă de colegul M. Gumă (referiri Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 210, cat. 102, localizată greșit de noi)

³⁴ P. Roman, în *Banatica*, II, 1973, p. 61, 68, 75.

³⁵ B. Staljo, *Gradac*, Belgrad, 19 , pl. V/63, IX/99; D. Simouska — B. Kitonovki — J. Todorović, în *MacedoniaeActArch*, 2, 1976, pl. V/2—7, VI/4, 6—7; VII/4; M. Vasić, *PV*, IV, 1936, nr. 1144—1146, 1131, 1136, 1533, 1536, 1176, 1141, 1122, 1123, 1142, 1120, 1135, 1151, 1152.

³⁶ M. Garašanin, în *BerRGK*, 39, 1958, p. 33; N. Kalicz, în *JAMÉvk*, 1, 1958, p. 18.

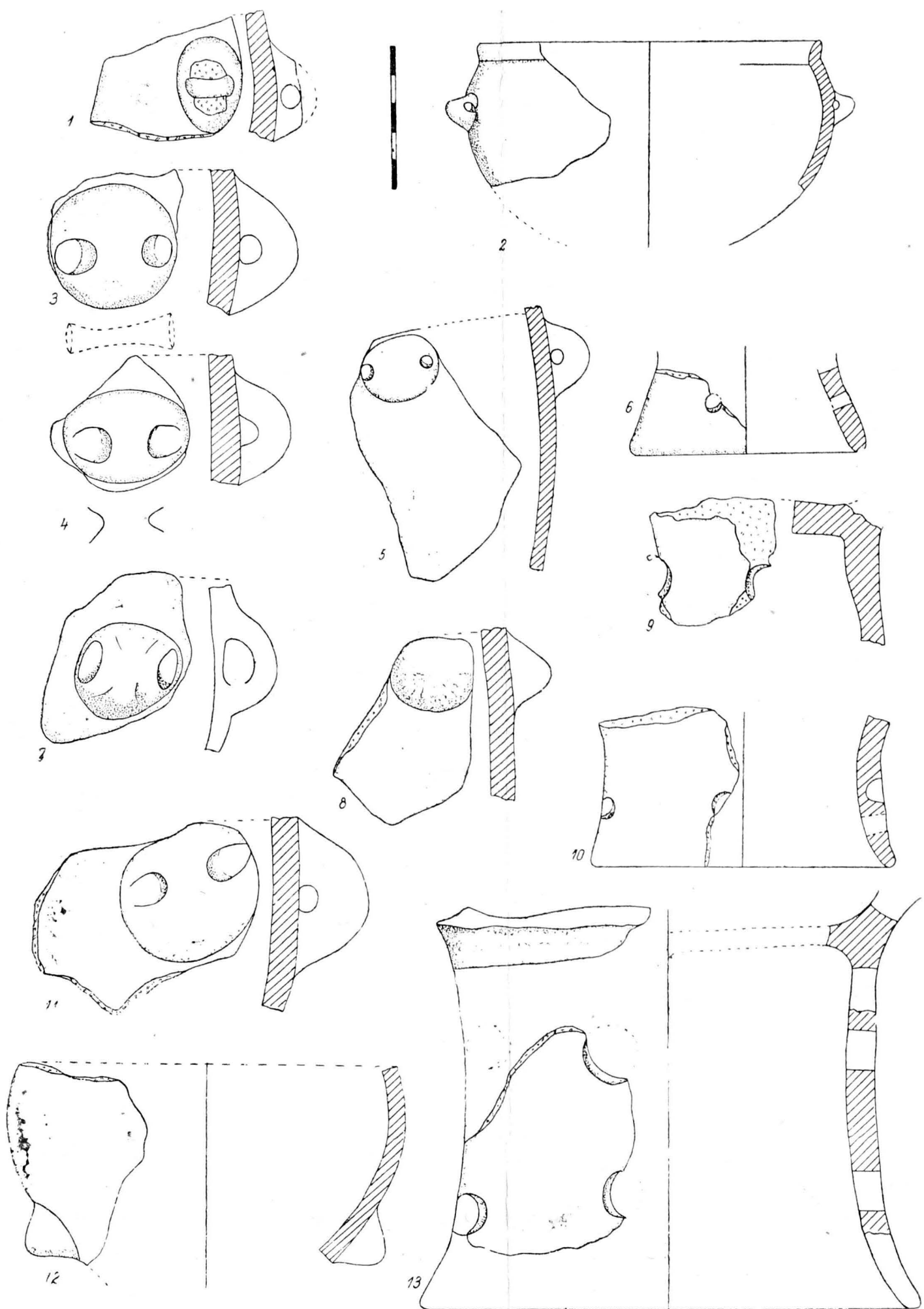
³⁷ I. Banner, în *ActArchBp*, 12, 1960, pl. V/19, 39, VI/63—64, XIII/15—16, XVI/14, 50—51, 55, 56, 59; XVII, XXI/31—32, 35, 37; XXVII/1—24, XXXI/34, 37, XXXIII/20, LIX/16.

³⁸ G. Goldnan, în *ArchÉrt*, 104, 1977, p. 232, fig. 13/2; N. Vlassa, în *ActaNM*, VI, 1969, p. 44, fig. 16/2, 6, 9, 23, 22, 15; Gh. Lazarovici — I. Munteanu, *op. cit.*, fig. 5/2; M. Gumă — R. Petrowszky, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 107, fig. 10/3—5.

³⁹ Comunicare la sesiunea Muzeului din Arad, 1980.

⁴⁰ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, p. 166—168.

⁴¹ D. Popescu, în *SCIV*, 16, 1, 1965, p. 142 și bibl.

1. A. 51374, secțiunea 10, caroul 9, ▼ 0,35 m, pastă semifină, nisipoasă, cărămizie, Tiszapolgár.
2. A. 51489, S 10, c 9, ▼ 0,75 m, pastă fină cu influențe sălcuțene, bine netezită, urme de slip, sinteză Tiszapolgár — Sălcuța.
3. A. 51036, S 10, c 1—5, ▼ 0,20 m, pastă semifină, cărămizie, nisipoasă, Tiszapolgár.
4. A. 51378, S 10, c 1—10, ▼ 0,35 m, pastă semifină, cărămizie, nisipoasă, Tiszapolgár.
5. A. 51696, S 10, c 2—3, ▼ 0,65—0,70 m, de pe platformă, pastă brună-cărămizie, nisip, netezită, urme de slip, Tiszapolgár — Sălcuța.
6. A. 51384, S 10, c 1—10, ▼ 0,35 m, pastă nisipoasă, cărămizie, Tiszapolgár — Sălcuța.
7. A. 51292, S 10, c 2, ▼ 0,60 m, pastă brună, nisipoasă, cu pietricele, Tiszapolgár.
8. A. 51699, S 10, c 2—3, ▼ 0,65 m, pastă nisipoasă, bine arsă, Tiszapolgár — Sălcuța.
9. A. 51239, S 10, c 15, ▼ 0,40 m, pastă semifină, cenușie, cu pietricele, Tiszapolgár.
10. A. 51474, S 10, c 7, ▼ 0,75, pastă neagră-cenușie, nisipoasă, urme de slip negru, netezit, Tiszapolgár — Sălcuța.
11. A. 51648, c 2—3, ▼ 0,65—0,70 m, pastă semifină, cărămizie, nisipoasă, netezită, Tiszapolgár.
12. A. 51747, S 10, c 2—3, ▼ 0,65—0,70 m, pastă cenușiu-cărămizie, Tiszapolgár — Sălcuța.
13. A. 51460, S 10, c 7, ▼ 0,70 m, pastă semifină, cenușie, nisipoasă, amestec cu mică, Tiszapolgár.
14. A. 51630, S 10, c 3—4, ▼ 0,60—0,70 m, pastă semifină, cenușie, nisipoasă, cu mică, Tiszapolgár.

de la Valea Timişului. În ultimii ani descoperiri aparţinând culturii Bodrogkeresztúr au fost semnalate la Ostrovu Corbului⁴⁴, lucru firesc şi posibil. Ceea ce mai trebuie urmărit sînt legăturile cu cultura Sălcuţa, faza IV din Oltenia, precum şi relaţiile lor stratigrafice.

În încheiere dorim să subliniem importanţa cercetărilor de la Cuptoare-Sfogea şi necesitatea unor săpături sistematice în aşezările eneolitice semnalate în sudul Banatului, zonă deosebit de importantă, bogată în zăcămintele de cupru, cum o dovedesc recente cercetări din Serbia, de la Rudna Glava şi altele⁴⁵.

GH. LAZAROVICI

TISZAPOLGÁR — EINFLUSSEN IN DIE SÄLCUŢA — ANSIEDLUNG
VON CUPTOARE-SFOGEA. BEITRÄGE ZU DEN KULTURELLEN
UND CHRONOLOGISCHEN VERBINDUNGEN DER KULTUREN
VON SÄLCUŢA UND TISZAPOLGÁR

(Zusammenfassung)

In der archäologischen Kampagne des Jahres 1980 wurde etwa ein Duzend der Tiszapolgár-Kultur angehörenden Keramik-Fragmente gefunden, einige *in situ*, in Schichten der Sălcuţa-Kultur, oder in Sekunderlage, aus aufgewülten grubtätten stammend. Die Materiale wurden in einem Randgebiet der Station entdeckt. Die meisten der Bruchstücke stammen vom Platz einer Wohnstätte, die leider durch mittelalterliche gräber zerstört ist, an diesem Orte wurde auch eine Ahle aus Kupfer gefunden. In den Schichten wo Tiszapolgár-Einführen vorkommen, ist ein vorherrschen der doppelkonischen Formen gegenüber denen mit verdicktem Rand zu bemerken.

Unter den gefundenen Materialien gibt es einige, die eine Synthese der Kulturen Sălcuţa und Tiszapolgár andeuten, ein Prozes, der infolge der Kontakte zwischen der zwei Zivilisationen in der IIc Phase der Sălcuţa-Kultur stattfand. Diese Entdeckungen erbringen neue Daten über die kulturellen gleichzeitigkeiten der frühen Kupferzeit. In diese Periode stellt man im östlichen Banat die hier angeführte zeitliche Reihenfolge in der frühen Kupferzeit fest: Vinča C, Petreşti-Sălcuţa IIa—IIb, Tiszapolgár — Sălcuţa IIc, Bodrogkeresztúr — Sălcuţa III, Scheibenhenkelkeramik-Kultur — Sălcuţa IV; diese Daten beruhen auf den stratigraphischen Beobachtungen von Parţa, Cuptoare, Băile Herculane, Pecica — Vargaci und anderen eine Zeit in der man im Banat auch ein häufigen Vorkommen des verarbeitete Kupfers feststellt.

RĂSPÎNDIREA CULTURII TISZAPOLGÁR — ROMÂNEȘTI ÎN BANAT*

De la ultima sinteză a cercetătoarei maghiare I. B. Kutzián¹, în care pe teritoriul României au fost semnalate 17 stațiuni aparținând culturii Tiszapolgár (patru dintre ele în cuprinsul Banatului: Beba Veche², Du-deștii Vechi³, Nerău⁴, Românești-peșteră⁵), numărul descoperirilor de acest tip s-a înmulțit considerabil, motiv pentru care ne propunem să schițăm aria de răspîndire a culturii Tiszapolgár — Românești în Banat.

Dacă în anul 1975, Gh. Lazarovici menționează 13 localități (16 puncte⁶) cu urme aparținând acestei culturi, același autor prezintă în 1979 nu mai puțin de 26 de puncte⁷.

În cele ce urmează menționăm obiectivele noi, semnalate ulterior.

1. Parța (sat, com. Sag, jud. Timiș).

a. În cursul săpăturilor arheologice efectuate sub conducerea lui Gh. Lazarovici în *așezarea nr. 5*, situată de partea dreaptă a digului, aproape de pădurea Peciului, la cca 500 m mai jos de *Tell-ul II*⁸, la adîncimea de 0,70—0,90 m au fost găsite cîteva fragmente ceramice Tiszapolgár. Nu s-au descoperit deocamdată complexe de locuire⁹.

* Termenul *Românești* este folosit foarte recent de P. Roman în articolul *Forme de manifestare culturală din eneoliticul tîrziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 21—22. Ținînd cont de aceasta, am folosit și noi în text termenul de cultură Tiszapolgár-Românești.

¹ I. B. Kutzián, *The Early Copper Age Tiszapolgár Culture in the Carpathian basin*, Akadémiai Kiado, Budapest, 1972.

² *Ibidem*, p. 114, nr. 221.

³ *Ibidem*, p. 114, nr. 223.

⁴ *Ibidem*, p. 114, nr. 230.

⁵ *Ibidem*, p. 115, nr. 232.

⁶ Gh. Lazarovici, *Despre eneoliticul timpuriu din Banat*, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 20—22.

⁷ Idem, *NeolitBan*, p. 185—212.

⁸ *Ibidem*, p. 204, nr. 64b.

⁹ În vara anului 1980, cînd au fost descoperite cele două noi puncte de la Parța, am participat la săpăturile arheologice. Mulțumim cercetătorului Gh. Lazarovici pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție materialul în discuție precum și pe cel din așezarea de la Cuptoare (campania 1980). Materialele de la Parța se află la MBT, iar cele de la Cuptoare la MJR.

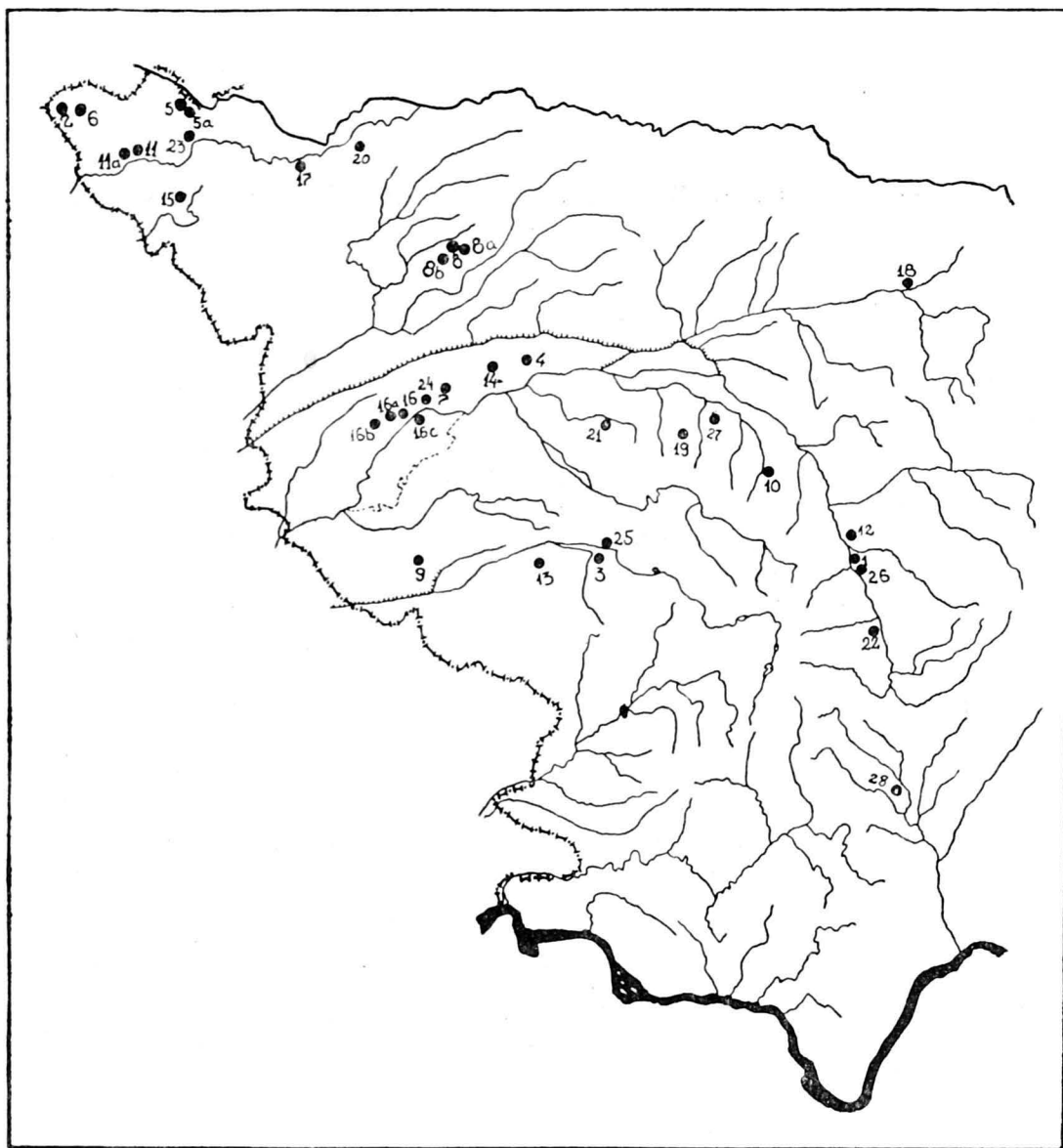

Fig. 1 — Harta descoperirilor Tiszapolgár-Românești.

b. Pe malul stîng al Timișului, imediat după cotul rîului, mai sus de așezarea din *Tell-ul I*¹⁰, deja cunoscută din literatura de specialitate, s-au cules de asemenea fragmente ceramice caracteristice, de culoare cenușie, cu cioc, precum și un picior de cupă fragmentar.

¹⁰ Gh. Lazarovici, *NeolitBan*, p. 204, nr. 64a.

Descoperirile de mai sus, alăturate celor vechi, indică atât intensitatea locuirilor de acest tip, cât și un fenomen de instabilitate. ?

2. *Chișoda* (comună suburbană Giroc, municipiu Timișoara, jud. Timiș).

Nu departe de săpăturile executate de Ortansa Radu¹¹, au fost descoperite materiale specifice culturii Tiszapolgár — Românești¹².

3. *Deta* (oraș, jud. Timiș).

În nord-vestul orașului au fost găsite urme aparținând acestei culturi¹³.

4. *Jupa* (sat, oraș Caransebeș, jud. Caraș-Severin).

Printre materialele adunate de profesorul Ion Munteanu, la cca 200 m spre sud de sat și aproximativ 200 m mai la est de calea ferată Timișoara — București, sînt și fragmente tipice Tiszapolgár — Românești¹⁴.

5. *Satu-Mare* (sat, com. Secusigiu, jud. Arad).

În colecția Muzeului Banatului din Timișoara a fost identificată ceramică de acest tip, provenită din împrejurimile localității menționate¹⁵.

6. *Silagiu* (sat, oraș Buziaș, jud. Timiș).

În punctul numit *Pirvova* au fost semnalate urme aparținând acestei culturi¹⁶.

7. *Șag* (comună, jud. Timiș).

În vatra satului a fost descoperită ceramică caracteristică culturii Tiszapolgár — Românești¹⁷.

8. *Cuptoare* (sat, comuna Cornea, jud. Caraș-Severin).

Cu prilejul săpăturilor din așezarea eneolitică timpurie de pe dealul Sfogea, în stratul Sălcuța II b au fost găsite fragmente ceramice de tip Tiszapolgár¹⁸.

Prezența lor în acest mediu, precum și a elementelor Sălcuța la Slatina — Timiș¹⁹, cel mai sud-estic punct cu descoperiri ale culturii Tiszapolgár — Românești pînă în momentul de față în Banat, ne arată

¹¹ *Ibidem*, p. 190, nr. 22.

¹² Informație primită de la arheologul Florin Medelet (MBT), căruia dorim să-i aducem mulțumiri și pe această cale. Materialele se află la MBT.

¹³ Vezi supra nota 12.

¹⁴ Descoperirea aparține profesorului Ion Munteanu de la Școala generală din Virciorova, care, animat de pasiune pentru cunoașterea istoriei Banatului, a semnalat și pînă acum numeroase puncte arheologice. La 28 martie 1981 a informat Muzeul din Caransebeș și a participat alături de R. Petrovszky și P. Rogozea la o perieghetză în zonă. Informația ne-a fost oferită de I. Munteanu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹⁵ Vezi supra nota 12.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Despre așezarea eneolitică de la Cuptoare-Sfogea, vezi Gh. Lazarovici, *NeolitBan*, p. 174—175, 194, nr. 30.

¹⁹ *Ibidem*, p. 210, nr. 102.

Locul descoperirii	1	2	3	4	5	6	7	8	8 _a	8 _b	9	10	11	12	13	14	15	16	16 _a	16 _b	16 _c	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	
cîmpie		•				•	•	•	•		•			•			•	•					•		•	•			•	•	•		
terasă		•		•											•	•							•			•	•					•	•
tell neolitic					•	•							•						•	•	•												
deal											•		•															•	•				
peșteră																								•									

a

locul descoperirii	1	2	3	4	5	6	7	8	8 _a	8 _b	9	10	11	11 _a	12	13	14	15	16	16 _a	16 _b	16 _c	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
sf.sec.xix-incep.xx.		●			●			●	●				●											●									
1960-1970			●									●												●								●	
1971-1976		●		●						●		●													●							●	
1977-1980																				●	●	●											
colecții					●	●	●	●			●			●	●	●	●	●	●				●	●		●	●	●	●	●	●	●	

b

locul descoperirii	1	4	16	19	22	26
locuințe		•		•	•	•
bordeie						•
gropi		•				

c

Pl. I — a) Tipuri de așezări aparținând culturii Tiszapolgár-Românești; b) Perioada în care au fost efectuate cercetări în puncte cu descoperiri Tiszapolgár-Românești; c) Complexe aparținând culturii Tiszapolgár-Românești.

că în această parte granița ei poate fi situată undeva între cele două localități.

În afara elementelor de la Cuptoare, ceramica din orizontul cultural Herculan I (Băile Herculan — *peștera Hoților*) prezintă influențe ti-soide²⁰. Ca și în cazurile precedente, cele câteva fragmente ceramice de tip Tiszapolgár — Românești, găsite pe plajă la Ostrovul Corbului²¹ (jud. Mehedinți), pot reprezenta importuri în cadrul așezărilor Sălcuța sau, eventual, pătrunderi ale unor grupuri restrânse în zonele învecinate.

Din analiza celor 34 de puncte cu descoperiri, rezultă că purtătorii culturii Tiszapolgár — Românești preferau zonele de cîmpie joasă, folosind terasele inferioare sau superioare ale râurilor cît și vechile tell-uri neolitice (pl. I/a). Cu excepția a 16 puncte despre care știm că se află

²⁰ P. Roman, *Strukturänderungen des Endeneolithikums im Donau-Karpaten-Raum*, în *Dacia*, N.S., XV, 1971, p. 81.

²¹ P. Roman, *Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu*, în *SCIVA*, 29, 1978, 2, p. 219.

la cîmpie, 7 sînt situate pe terasele riurilor, iar 6 ocupă vechile tell-uri neolitice. În 4 cazuri îi găsim pe boturi de dealuri joase, zonele mai înalte fiind de cele mai multe ori ocolite. Adăposturile naturale, peșterile, sînt de asemenea folosite (spre exemplu *peștera Românești*; pl. I/a, nr. 18). Preferința pentru zonele de cîmpie s-ar putea explica și prin importanța deosebită pe care purtătorii acestei culturi o acordau creșterii vitelor²². În acest sens ilustrativă este cantitatea mare de oase de animale găsite la Parța — *Tell I*.

Pînă în prezent, cu o singură excepție — cele trei vase de la *Cenad-Belo-Brdo*²³, despre care se afirmă că ar putea fi atribuite unui mormînt — lipsesc datele referitoare la necropolele culturii menționate.

Deși există un număr relativ mare de descoperiri, majoritatea sînt întîmplătoare (pl. I/b). Din cele 34 de puncte, 17 au fost localizate pe baza materialelor aflate în colecții particulare sau muzeale. Ele provin din periegeze sau sondaje restrînse. 5 puncte au fost identificate în urma săpăturilor efectuate la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, iar alte 12 ca urmare a cercetărilor din perioada 1960—1980. În 13 cazuri — ceea ce reprezintă mai puțin de jumătate din totalul punctelor depistate — au fost făcute observații stratigrafice (pl. II/a, b). La Dragomirești și Sacoșu Mare — *Codru* (pl. I/b, nr. 10, nr. 19) au fost scoase la iveală numai urme de tip Tiszapolgár — Românești, ceea ce facilitează studierea detaliată a tipurilor ceramice. Materialul provenit de la Balta Sărată, Beba Veche, Cenad și Românești este amestecat, separarea culturală realizîndu-se prin prelucrarea sa. Acest fapt se datorează fie răvășirii stratului de cultură, fie săpăturilor nesistematice întreprinse la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru.

Stratul de cultură, acolo unde există, are o grosime de aproximativ 0,30—0,40 m (Dragomirești²⁴, Parța — *Tell I*²⁵, Sacoșu Mare-*Codru*²⁶) și prezintă mai multe nivele de locuire (Parța — *Tell I*), ceea ce arată o intensitate a locuirii în așezări nu prea mari ca întindere. La Slatina Timiș el pare a fi mai gros (0,70 m), dar absența unor observații stratigrafice nu ne permite să afirmăm cert acest lucru.

Purtătorii culturii Tiszapolgár — Românești trăiau în locuințe de suprafață (certe la Sacoșu Mare²⁷, Parța-*Tell I*²⁸; pl. I/c nr. 16, 19; urme

²² Idem, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 21.

²³ Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 20, nr. 11.

²⁴ Idem, *NeolitBan*, p. 195, nr. 35.

²⁵ Rezultatele campaniilor arheologice din anii 1978—1980 efectuate de Gh. Lazarovici nu au fost publicate.

²⁶ M. Morosz-Pop, *Așezarea eneolitică de la Sacoșu Mare — Codru (Raport preliminar)*, în *Banatica*, V, 1973, p. 541.

²⁷ *Ibidem*, p. 541—546.

²⁸ Informație de la Gh. Lazarovici (MT).

locul descoperirii	1	2	3	4	5	5 _a	6	7	8	8 _a	8 _b	9	10	11	11 _a	12	13	14	15	16	16 _a	16 _b	16 _c	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27
stratigrafie			●	●					●	●	●		●	●							●	●	●			●							●	●
material amestecat	●	●			●																				●									

a

locul descoperirii	1	2	3	4	5	5 _a	6	7	8	8 _a	8 _b	9	10	11	11 _a	12	13	14	15	16	16 _a	16 _b	16 _c	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	
Starcevo Criș			•		•									•							•	•													
Vinča					•									•						•	•														
Tisa					•									•							•	•													
Bucovăț				•					•	•											•	•													
Tiszapolgár		•	•	•	•	•			•	•	•		•	•							•	•	•			•	•						•	•	
Sălcuța																																			
Bodrogkeresztúr			•																								•								
Coțofeni		•																																	
Baden			•																			•													
Bronz		•			•																													•	•
Hallstatt		•																																•	•
Feudal timpuriu		•																			•														

b

Pl. II — a) Punctele cu descoperiri Tiszapolgár-Românești unde au fost făcute observații stratigrafice; b) Observații stratigrafice în stațiunile cu descoperiri Tiszapolgár-Românești.

probabile la Balta Sărată²⁹, Slatina Timiș³⁰; pl. I/c, nr. 1, 22) cât și în bordeie (Valea Timișului³¹, pl. I/c, nr. 26).

Așezările de la Slatina Timiș și Cuptoare, prin materialul Sălcuța pe care îl conține prima și importurile de tip Tiszapolgár — Românești în cadrul celei de-a doua, urmează să lămurească problema raporturilor dintre aceste două culturi. Pe de altă parte ar trebui conturată poziția grupului Bucovăț III față de cultura Tiszapolgár — Românești.

Creșterea considerabilă a numărului descoperirilor Tiszapolgár — Românești în nordul și centrul Banatului ne arată că în această zonă fenomenul eneolitic, antrenând fondul neolitic local, s-a manifestat cu aceeași intensitate cunoscută și în alte părți ale României.

ADRIANA OPRINESCU

²⁹ M. Gumă, R. Petrovsky, *Noi descoperiri eneolitice timpurii în zona Caransebeșului*, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 97.

³⁰ Informație de la M. Gumă, MJR.

³¹ M. Gumă, R. Petrovsky, *op. cit.*, p. 99.

LISTA DESCOPERIRILOR DE TIP TISZAPOLGÁR — ROMÂNEȘTI ÎN BANAT**

1. Balta Sărată — <i>Cîmpul lui Andrei</i>	15. Nerău
2. Beba Veche	16. Parța — <i>Tell I</i>
3. Berzovia — <i>Castru</i>	16a. Parța — <i>Tell II</i>
4. Bucovăț — <i>Gruu cu cremene sau Cremenis</i>	16b. Parța — <i>așezarea 5</i>
5. Cenad	16c. Parța — <i>dincolo de rîu</i>
5a. Cenad — <i>Belo Brdo</i>	17. Periam
6. Chereștur	18. Românești — <i>peșteră</i>
7. Chișoda	19. Sacoșu Mare — <i>Codru</i>
8. Cornești — <i>Jugosloveni</i>	20. Satu Mare
8a. Cornești — <i>Ferma Reiter</i>	21. Silagiu
8b. Cornești — <i>Dealul Cornet</i>	22. Slatina Timiș — <i>Dealul lui Romulus</i>
9. Deta	23. Sînnicolau Mare
10. Dragomirești	24. Șag
11. Dudeștii Vechi — <i>Movila Mare sau Gornja Aranca</i>	25. Soșdea
11a. Dudeștii Vechi — <i>Bucova III</i>	26. Valea Timișului — <i>Rovină</i>
12. Jupa	27. Vișag — <i>Ogășele</i>
13. Măureni	27. Cuptoare — <i>Sfoge</i> (importuri în mediu Sălcuța,
14. Moșnița	

DIE VERBREITUNG DER KULTUR TISZAPOLGÁR — ROMÂNEȘTI IM BANAT

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Im ersten Teil werden 8 neue Entdeckungspunkte aufgezählt: *Parța* — Wohnstätte Nr. 5, *Parța* — *jenseits des Flusses*, Chișoda, Deta, Jupa, Satu Mare, Silagiu, Șag.

Die Anwesenheit einiger charakteristischen Keramikfragmente mit Schnabelvorsprung in der Kulturschicht Sălcuța IIb bei der Siedlung Cuptoare-Cornea (Kreis Caraș-Severin) als auch der Sălcuțaelemente bei Slatina Timiș zeigt uns dass die Grenze der beiden Kulturen sich irgendwo in dieser Zone befindet.

Die Analyse der 34 Punkte beweist die Vorliebe dieser Bevölkerung für die Ebene, was sich durch die wachsende Bedeutung der Viehzucht erklären liesse. (Tafel I/a).

Zum grössten Teil stammt das Material aus Privat- und Museumsammlungen oder Ausgrabungen die Ende des XIX. und Anfang des XX. Jahrhunderts durchgeführt wurden, ohne stratigraphische Bemerkungen (Tafel I/b; II/a).

** Pentru bibliografie la punctele 1—6, 8, 10—11, 13—16a, 17—19, 22—23, 25—26, vezi Gh. Lazarovici, *NeolitBan*, p. 177—212; iar pentru punctele 18 și 27 vezi P. Roman, I. Stratan, *Descoperiri arheologice privind eneoliticul din Banat*, manuscris. Numerele localităților din listă corespund cu cele de pe hartă.

Die Kulturschicht hat eine Dicke von ungefähr 0,30—0,40 m und manchmal weist sie mehrere Wohnniveaus auf.

Die Wohnungen sind entweder an der Oberfläche oder auch Erdhütten.

Bei Dragomirești und Sacoșu Mare-Codru sind nur Spuren des Typus Tisza-polgár-Românești vorzufinden was das typologische Studium der Keramik zulässt. (Tafel II/b).

Bis heute wurden auf dem Gebiete des Banats keine Nekropolen dieser Kulturträger gefunden.

Der Zusammenhang dieser Kultur mit der Gruppe Bucovăț III und mit Săl-cuța-Kultur muss noch geklärt werden.

STUDIU PRELIMINAR ASUPRA RESTURILOR DE FAUNĂ DIN AȘEZAREA ENEOLITICĂ DE LA CUPTOARE-SFOGEA

Materialul analizat¹ în articolul de față a fost recuperat din săpăturile efectuate între anii 1977—1981 în așezarea eneolitică de la Cuptoare-Sfogea, jud. Caraș-Severin. Resturile osteologice sînt atribuite, alături de fragmentele ceramice, fazei Sălcuța I Ib².

Eșantionul faunistic constituit aproape în exclusivitate din resturi menajere, nu este prea abundent, fiind reprezentat prin 163 piese osoase dintre care 139 determinabile. Cantitatea redusă de fragmente se datorează faptului că în așezare nu au fost efectuate săpături exhaustive.

Multe dintre resturile faunistice poartă urme de arsură³, altele prezintă urme de ghiare sau de rosături, datorată probabil ciinelui.

Eșantionul faunistic determinat este alcătuit aproape în totalitate din piese aparținînd mamiferelor⁴; alături de acestea sînt prezente de asemenea fragmente ce aparțin moluștelor și peștilor.

Moluștele sînt reprezentate printr-o valvă de *Unio* sp. și un fragment de *Spondylus* sp.⁵. Peștilor le aparține un singur fragment ce provine de la un somn⁶.

Tabelul 1

Frecvența pe grupe de animale a materialului determinat

Grupe de animale	Moluște	Pești	Mamifere
Nr. fragmente	3	1	135
%	2,15	0,71	97,77

¹ Mulțumim și pe această cale tov. Alexandra Bolomey pentru sprijinul acordat în determinarea unor fragmente osteologice.

² Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 173.

³ *Ibidem*.

⁴ Mamiferelor le aparțin și resturile osteologice considerate indeterminabile. Astfel gruparea apare și mai abundentă decît procentul trecut în tabelul nr. 1.

⁵ Este o specie mediteraneană, a cărei prezență în așezare evidențiază legăturile de schimb intertribale. Cf. D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Ed. Acad. R.P.R., 1961, p. 349.

⁶ Este explicabilă prezența sa printre resturile faunistice, avînd în vedere bogata rețea hidrografică din zonă, ce nu a suferit prea multe transformări în decursul timpului.

Tabelul 2

Frecvența speciilor de mamifere

	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus L.	45	33,33	4	19,04
Sus scrofa dom. L.	14	10,37	4	19,04
Ovicaprinae	9	6,66	2	9,52
Canis familiaris L.	1	0,74	1	14,28
Cervus elaphus L.	36	26,66	3	9,52
Sus scrofa fer. L.	20	14,81	2	9,52
Capreolus capr. L.	7	5,18	2	4,76
Vulpes vulpes L.	1	0,74	1	4,76
Meles meles L.	1	0,74	1	4,76
Castor fiber L.	1	0,74	1	4,76
TOTAL:	135		21	
Mamifere domestice	69	51,12	11	52,38
Mamifere sălbatice	66	48,88	10	47,61

Mamiferele dețin ponderea cea mai mare în cadrul eșantionului, acestora revenindu-le un procent de 97,77% (tabelul 1).

A. Mamiferele domestice

În cadrul eșantionului faunistic, piesele aparținând speciilor domestice dețin ponderea de 51,12%. În cadrul acestora, frecvența cea mai ridicată o au cornutele mari⁷. Cantitatea totuși redusă de material în raport cu alte așezări studiate, caracterul fragmentar al oaselor nu a permis aprecieri concrete asupra însușirilor bovinelor din stațiune. Din aceste motive, aprecierea robusteții corporale s-a făcut estimativ, având în vedere datele metrice ale animalelor din așezările neo-eneolitice

⁷ Situație întâlnită aproape în toate stațiunile neo-eneolitice din România: Al. Bolomey, *Gospodărirea animalelor în așezarea neolitică de la Fărcașu de Sus*, în *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 3—11; S. Haimovici, *Caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din Moldova*, în *ibidem*, p. 11—16.

de la Fărcașu de Sus⁸, Cîrcea-Viaduct⁹, Foltești¹⁰, Stoicani¹¹, Horodiștea¹², Erbiceni¹³. Se apreciază că vitele aveau o talie specifică relativ mică, urmînd ca cercetările viitoare să aducă noi elemente în sprijinul acestei supoziții sau să o infirme.

În privința momentului sacrificării, cei 4 indivizi estimați, aveau următoarele vîrste: primul între 18—24 luni (după M_2 dr.), următorul între 2—2½ ani (după un fragment de radius drept cu extremitatea distală neepifizată¹⁴), al treilea între 30—36 luni (după M_3 stg.) și ultimul peste 4 ani (după un fragment de mandibulă stîngă). La acesta din urmă se constată o anomalie dentară, în sensul că numai doi premolari definitivi sînt prezenți: Pm_2 — Pm_3 sau Pm_3 — Pm_4 .

Pe locul următor se situează porcinele¹⁵, remarcîndu-se numărul relativ mare de indivizi prezumați în raport de cantitatea de resturi osteologice. Această situație se datorează numărului mare de maxilare cu dinți ce aparțineau la exemplare diferite ca vîrstă. Nu poate fi vorba însă de o selecție de către om, situația fiind absolut întîmplătoare. Pe baza fragmentelor de maxiliare existente s-a putut estima N.M.I.¹⁶ care se ridică la 4, precum și vîrsta la care au fost sacrificați. Primul individ avea în momentul decesului între 17—19 luni, al doilea între 21—23 luni, următorul peste 1½ ani iar ultimul între 2½—3 ani. Majoritatea fragmentelor de maxilare aparțineau femelelor.

Pe locul 3, cu o cantitate foarte mică de resturi osteologice, se situează ovicaprinele (tabelul 2). Prezența sigură a genului *Capra* este atestată printr-un fragment de corn cu dimensiuni relativ mici (circumferința cca 127—130 mm; Ø transv. aprox. 30 mm), caracteristice femelelor. N.M.I. estimat este de 2 (unul *Ovis* și altul *Capra*).

În eșantionul cercetat a fost întîlnit accidental un fragment de mandibulă fără dinți de *Canis familiaris* L., ce nu permite nici o observație asupra speciei canine de la Cuptoare-Sfoge.

⁸ Al. Bolomey, *op. cit.*, p. 9—27.

⁹ *Idem*, *Analiza resturilor de animale din locuirea Starčevo-Criș de la Cîrcea-Viaduct*, în *Oltenia*, II, 1980, p. 9—27.

¹⁰ S. Haimovici, *op. cit.*, p. 11—16.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Deși epifiza distală concrește la 3—3½ ani, dată fiind porozitatea osului, animalul nu avea mai mult de 2—2½ ani în momentul sacrificării.

¹⁵ Aceeași situație este întîlnită și în așezările Cucuteni A—B de la Traian precum și în cea de la Radovanu (cultura Boian). Vezi O. Necrasov, S. Haimovici, *Resturile de faună exhumate în cursul săpăturilor din campania 1957 la șantierul Traian*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 179—187; M. Știrbu, *Paleofauna neolitică de la Radovanu și unele aspecte ale ocupațiilor locuitorilor din cultura Boian*, în *An. St. Univ. Iași*, II, XXVI, 1980, p. 107—109.

¹⁶ Numărul minim de indivizi.

B. Speciile sălbatice

Fragmentele ce le aparțin dețin o pondere însemnată și anume 48,88% pe resturi și 47,61% pe indivizi¹⁷. Cerbul era specia sălbatică cea mai intens exploatată, dovadă procentul de 26,66% în cadrul mamiferelor. De la acesta s-a păstrat o cantitate destul de mare de carne în raport cu celelalte resturi osteologice¹⁸. Măsurătorile executate pe fragmente denotă că talia sa nu era mai mică decât a exemplarelor din alte așezări neolitice descoperite pe teritoriul României¹⁹. N.M.I. estimați este de 3: unul de vîrstă de aproximativ 2—2½ ani (frgm. tibie dr. cu diafiza neepifizată), iar ceilalți doi peste 5 ani (după frgm. de coarne).

Alături de cerb, mistrețul este bine reprezentat în cadrul materialului cu un procent de 14,81% pe resturi și 9,52% pe indivizi. N.M.I. estimați este de 2: unul de 1—1½ ani și celălalt de 1½—2 ani, luînd în considerare masivitatea oaselor în raport cu vîrsta tină, fragmentele par a aparține totuși unor exemplare mari ca și conformație corporală.

Căpriorului îi revin puține fragmente și anume două resturi de coarne: unul provine de la un individ de aprox. 1 an. Cornul este ascuțit spre vîrf fără a purta însă urme de prelucrare, formă rezultată prin frecarea coarnelor de scoarța copacului. Cealaltă piesă provine de la un animal de aproximativ 2 ani, cu urme de prelucrare (pl. III/15).

Alături de speciile sus-amintite, s-au găsit fragmente de mandibule de vulpe, castor, bursuc. Cantitatea este prea mică pentru a putea vorbi de „specii sălbatice vîinate”²⁰.

*

** *

În concluzie, creșterea vitelor reprezenta o ocupație bine conturată în viața așezării, urmîndu-i în ordine descrescătoare creșterea suinelor și ovicaprinelor. Prezența suinelor pe locul secund ca importanță, denotă caracterul de stabilitate al așezării.

Vînătoarea juca încă un rol important în viața comunității. Se vîneau mai ales animale de talie mare, cerbul, mistrețul, care puteau să satisfacă necesitățile de carne ale locuitorilor, protejînd în același timp stocul de animale domestice.

¹⁷ Situația este mai puțin întîlnită în celelalte stațiuni neo-eneolitice din țară. Oricum, ea nu este definitivă, campaniile viitoare urmînd să ne ofere noi date în această privință.

¹⁸ Cantitatea mare de coarne ar putea proveni și prin culegera lor din pădure, de către membrii comunității.

¹⁹ O. Necrasov, S. Haimovici, *Contribution à l'étude des cervidées subfossiles et leur distribution géographique au néolithique en Roumanie*, în *An. Șt. Univ. Iași*, II, 11, 1, 1963, p. 131.

²⁰ Al. Bolomey, în *Oltenia*, II, 1980, p. 21.

Resturi de oase prelucrate

În cadrul eșantionului sînt prezente cîteva piese osoase cu urme de prelucrare și folosire.

— extremitatea distală a unui humerus stîng de *Bos taurus* L. din care s-a desprins sagital un fragment. Suprafața trohleei fragmentului, s-a atenuat prin utilizarea piesei probabil ca percutor sau „ciocan“. În cadrul materialului a fost găsită întreaga piesă din care s-a desprins fragmentul. Aceasta prezintă o trohlee cu compacta nealterată, spre deosebire de fragmentul prelucrat, la care țesutul osos compact este distrus, lăsînd să se întrevadă țesutul osos spongios. Distrugerea compactei s-ar datora izbirilor repetate de o suprafață dură. Porțiunea de diafiză existentă pare a avea un oarecare luciu care s-ar datora probabil prinderii într-o coadă (pl. III/1).

— un fragment de valvă *Spondylus* sp. perforat în regiunea umbo-nelui. A fost prelucrat pentru a fi utilizat ca podoabă, amuletă. (pl. III/4).

— fragment de corn de *Capreolus capreolus* L. cu două ramificații, dintre care una a fost supusă procesului de prelucrare. Vîrfurile sunt netezite (șlefuite), prezentînd urme de secționare în plan sagital, precum și urme de arsură (o pigmentație intensă brun-roșcată), vezi pl. III/2.

— fragment de ovicaprin — apofiză zigomatică secționată și șlefuită, transformată într-un împungător (pl. III/3).

— o porțiune de corn de *Cervus elaphus* L. utilizat probabil ca plantator. Spre vîrfurile care s-a tocit în procesul de folosire, prezintă o suprafață netedă, șlefuită, pe care sînt evidente striuri perpendiculare, produse în urma folosirii unui obiect de tăiat²¹.

— un fragment de dimensiuni mari de corn de *Cervus elaphus* L. cu vîrfurile secționate transversal și șlefuite. Urme puternice de tăiere sînt evidente pe toată lungimea cornului, fiind perpendiculare pe aceasta²². Piesa a servit probabil ca plantator sau corn de plug (pl. III/5).

GEORGETA TRÎNCĂ

ÉTUDE PRÉLIMINAIRE DES RESTES FAUNISTIQUES DE LA STATION ÉNÉOLITHIQUE DE CUPTOARE — SFOGEA

(Résumé)

Cet étude est fondée sur le matériel faunistique recueilli dans la station énéolithique (Sălcuța Iib) de Cuptoare-Sfogeia (dep. Caraș-Severin).

²¹ A. M. Choyke, *A Classification of the Bone and Antler Tools from the Bronze Age Hill-Fortress of Pákozdvár, in Alba Regia*, XVII, 1979, p. 14.

²² *Ibidem*.

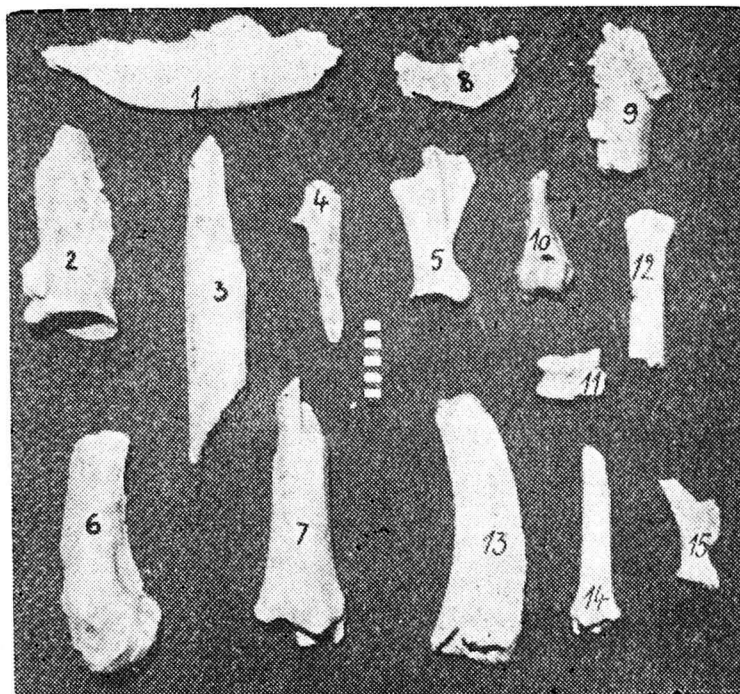
Le matériel s'élève à plus 163 restes parmi lesquels 139 ont pu être déterminés. Le tableau inclus dans le texte donne les espèces déterminés et leur fréquence.

Parmi les animaux domestiques dont les restes représentent 51,12%, les bovines occupent la première place, les porcines et les ovicaprines étant en quantité beaucoup plus petite.

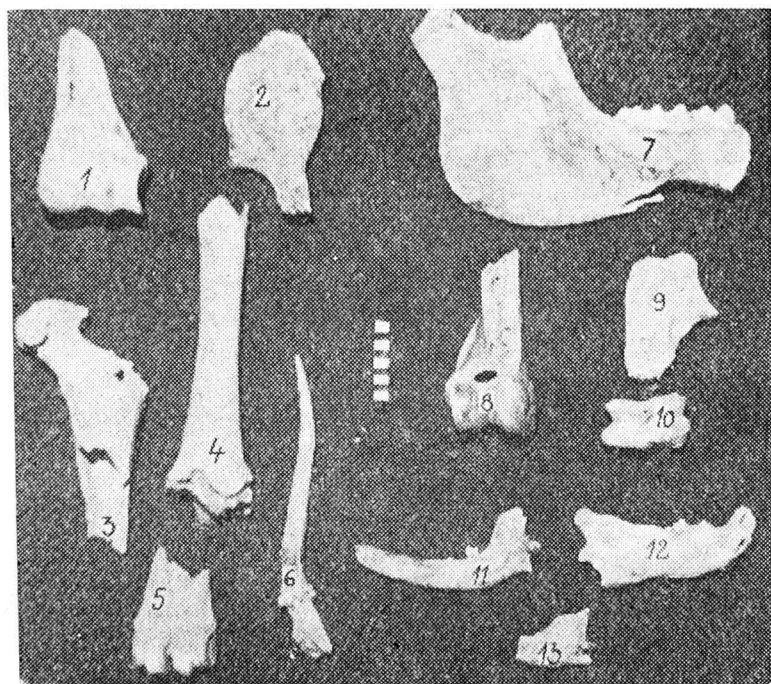
La chasse représentait une occupation bien importante, pour les habitants de la station néolithique. On chassait surtout les animaux de grande taille, spécialement le cerf, le sanglier, qui pouvaient satisfaire les besoins de viande des habitants et protéger en même temps le stock des animaux domestiques.

Parmi les restes de sauvages on a decouvert des fragments de castor, renard, blaireau.

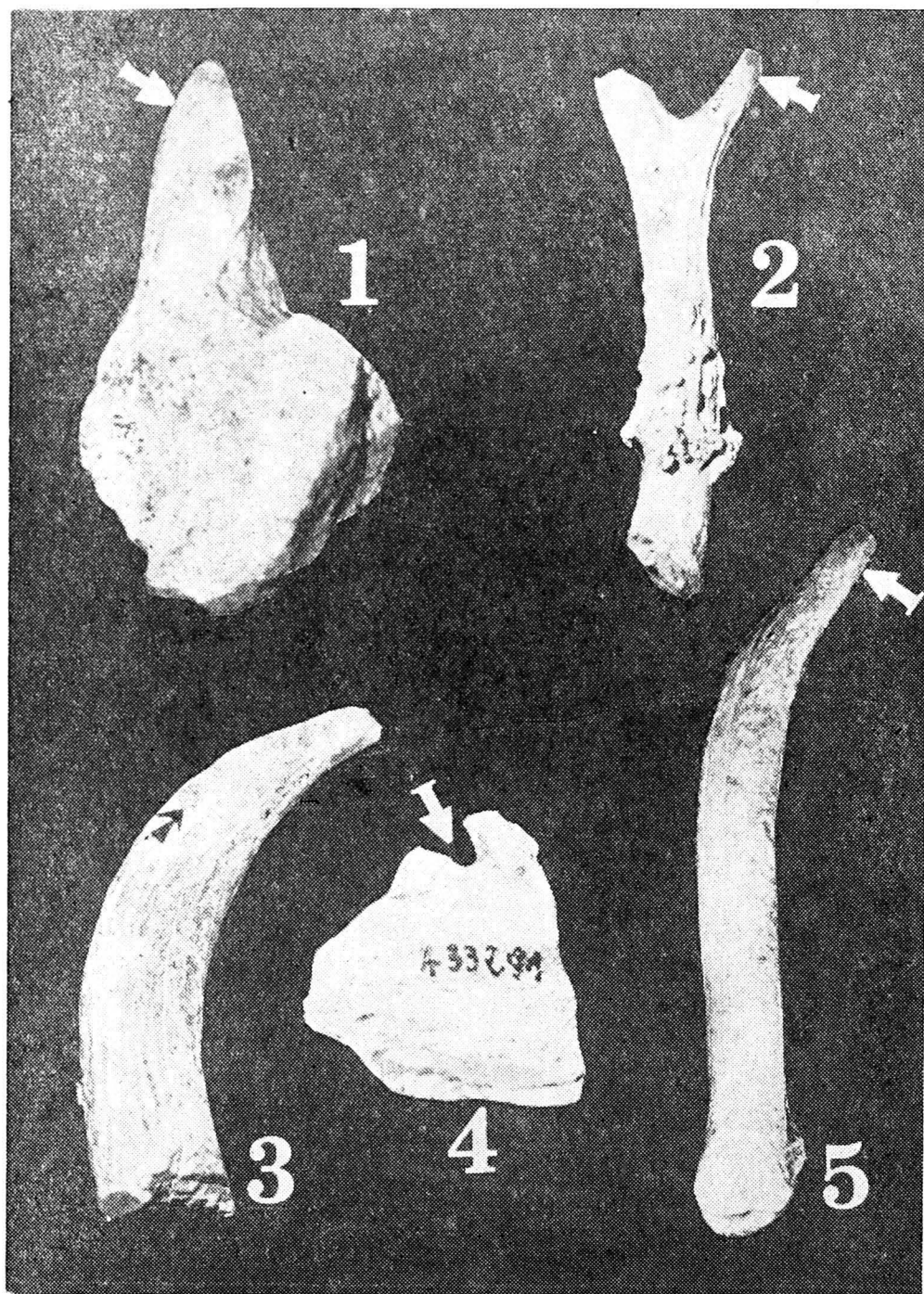
Un chapitre spécial est consacré aux restes façonnés: un fragment de humérus de *Bos taurus* L. avec l'extrémité distale transformée en percuteur, une demie-valve de *Spondylus* sp., utilisée peut-être comme talisman, et un corn de cerf pour charrue (pl. III).

Planșa I — Resturi faunistice aparținând speciilor domestice: 1—3; 6—7 *Bos taurus* L.; 4—5; 8—12 *Sus scrofa domesticus* L.; 13—15 *Ovicaprine*.

Planșa II — Resturi faunistice aparținând speciilor sălbatice: 1—5 *Cervus elaphus* L.; 6 *Capreolus capreolus* L.; 7—10 *Sus scrofa ferrus* L.; 11 *Vulpes vulpes* L.; 12 *Castor fiber* L.; 13 *Meles meles* L.

Planșa III — Fragmente de oase prelucrate: 1 *Bos taurus* L.; *Capreolus capreolus* L.; 3—5 *Cervus elaphus* L.; 4 *Spondylus* sp.

DESCOPERIRI COȚOFENI INEDITE DE LA BOCȘA MONTANA — „COLȚAN“ (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

În anul 1979, Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin a intrat — printr-un act de donație — în posesia unei bogate colecții particulare, aparținând cetățeanului Czunya Gheorghe din Reșița. Alături de minerale și roci conținând fosile, respectiva colecție conținea și o mare cantitate de material arheologic caracteristic pentru cultura Coțofeni, recoltat în urma unor repetate cercetări de suprafață efectuate în perimetrul dealului Colțan, de lângă Bocșa Montană.

Situată la sud-est de această localitate, stațiunea Coțofeni de pe Dealul Colțan reprezintă unul dintre monumentele cele mai importante ale acestei culturi, nu numai din Banat ci și din întreaga sa arie de răspândire. În decursul anilor, această tipică așezare de înălțime a culturii Coțofeni a făcut obiectul mai multor campanii de săpături arheologice și cercetări de suprafață. În urma acestora au fost scoase la iveală cantități impresionante de vestigii ale culturii materiale și spirituale, care ilustrează o deosebită intensitate de locuire a acestui punct în perioada de tranziție spre epoca bronzului, și care se păstrau — sau sînt încă păstrate — în colecțiile mai multor instituții muzeale din țară și de peste hotare¹. Drept urmare, descoperirile de aici au fost menționate încă de timpuriu în literatura de specialitate. După cît se pare, primele semnalări datează încă de la sfîrșitul secolului trecut și se datorează geologului maghiar Gy. Halavács². Informațiile acestuia vor fi preluate ulterior în lucrările lui B. Milleker³ și în repertoriul lui M. Roska⁴, discuția asupra acestui material fiind reluată de către L. Franz, care — publicînd noi descoperiri de la Bocșa — „Colțan“ — le consideră tributare unor „influențe nordice“⁵.

¹ Muzeul național din Budapesta, Institutul de preistorie din Viena, Muzeul Banatului din Timișoara și Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița.

² Gy. Halavács, *A német-bogsáni őskori leletekről*, în *ArchÉrt*, 7, 1887, p. 49—52.

³ B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei*, Timișoara, I, p. 21—26.

⁴ M. Roska, *Az aeneolithikum Kolozskorpádi I. jellegű emlékei Erdélyben*, în *Közlemények*, I, Cluj, 1941, pct. 216; Idem, *Erdély régészeti repertoriuma. I. Ős-kor* (Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum, Tom I, Praehistorica), Cluj, 1942, p. 204, nr. 107.

⁵ L. Franz, *Funde aus dem Banat*, în *WPZ*, XIII, (1925) 1926, p. 92, 91—95, 96.

Într-o serie de alte lucrări, materialele arheologice descoperite în cadrul acestei așezări au fost considerate pe rînd, fie de tip Kostolac⁶, fie de tip Baden⁷.

În perioada post-belică, la Bocșa Montană — „Colțan“ au fost efectuate săpături sistematice de către un colectiv de arheologi români de la muzeele din Timișoara și Reșița⁸, documentația asupra acestei stațiuni sporind mult și printr-o serie de alte cercetări de suprafață⁹. Concomitent, cea mai mare parte a Banatului este integrată în aria de răspîndire a culturii Coțofeni¹⁰, descoperirile efectuate în așezarea de care ne ocupăm aici fiind puse în legătură cu alte materiale din zonă și atribuite acestei culturi¹¹. De asemenea, ele au fost prezentate și analizate pe larg de către P. Roman, în monografia sa dedicată culturii Coțofeni¹². Cele mai recente referiri la materiale descoperite în acest punct au fost făcute într-un studiu dedicat analizei comparative a stațiunilor Coțofeni de pe teritoriul județului Caraș-Severin¹³.

Desigur că, în condițiile în care descoperirile de pe dealul Colțan au constituit obiectul atîtor preocupări, lucrarea noastră nu își mai propune o rediscutare amănunțită a problemelor de componentă culturală și încadrare cronologică pe care acestea le ilustrează. Motivul esențial care ne-a determinat să încercăm această prezentare generală a materialului arheologic din colecția Czunya ține de faptul că dealul Colțan a constituit multă vreme principalul front de lucru al unei cariere de piatră

⁶ Vl. Milojević, *Funde der Kostolacer Kultur un der Sammlung der Vorgeschichtlichen Seminars in Marburg/Lahn*, în *PZ*, 34/35, (1949/1950) 1953, p. 151—158; V. Boroneanț, *Cultura Kostolac de la Cuina Turcului*, în *SCIV*, 17, 1966, 2, p. 349.

⁷ J. Banner, *Die Pécelér Kultur*, în *ArchHung*, S. N. XXXV, 1956, p. 137. Pe această bază, în hărțile publicate inițial de D. Berciu, cultura Baden ocupa întregul Banat (cf. D. Berciu, în *IstRom*, I, pl. VIII; Idem, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, pl. 3).

⁸ Din colectiv au făcut parte M. Moga, O. Răuț și Gh. Lazarovici. Materialele rezultate în urma acestor cercetări se află în muzeele din Timișoara și Reșița.

⁹ Informații primite de la colegii Dana Bălănescu și Ștefan Cădăriu, ambii de la Muzeul județean de istorie din Reșița, care au efectuat aceste cercetări în anii 1970, 1972, 1975. Materialul descoperit se află la Muzeul județean din Reșița.

¹⁰ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 134; C. Müller, *Cercetări arheologice la Smida Veche*, în *Apulum*, V, 1965, p. 541—546.

¹¹ S. Morintz, P. Roman, *Über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zum Bronzezeit in Rumänien*, în *Symposium Baden*, (1969) 1973, p. 276—285; R. Petroszky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin, din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n.*, în *Banatica*, II, 1973, p. 388—390, pct. 2; Șt. Cădăriu, *Două așezări Coțofeni în hotarul orașului Bocșa (jud. Caraș-Severin)*, în *Tibiscus* (istorie-arheologie), III, 1974, p. 79; P. Roman, *Kontakte der Coțofeni-Kultur mit den Baden-Kostolac-und Vučedol-Kulturen im Western Rumänien*, în *Istraživanja*, 5, Novi Sad, 1976, Taf. I, pct. 16; Idem, *Noțiunea de „cultură Kostolac“*, în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 421—422 și notele 16, 24, 27.

¹² P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, 1976, p. 9—11, 43—49, 54, p. 80, nr. 8 și planșele 8/9, 23, 28, 28; 11/1,2, 15/1,2, 8, 9, 10; 17/11; 26/3, 9, 11—13; 29/4; 36/11, 19; 39/1; 43/6; 8, 10; 51/15; 52/10, 12—14, 19, 23, 30;

¹³ R. Petrovsky, Șt. Cădăriu, *Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș-Severin*, în *Banatica*, V, 1979, p. 47, 66, 63 și anexele I și II (p. 67—68).

prin lucrările căreia stațiunea Coțofeni din acest punct a fost total distrusă. Drept urmare, este foarte probabil ca obiectele ilustrate în cadrul acestei lucrări să constituie publicarea ultimului lot masiv de descoperiri Coțofeni de la Bocșa Montană — „Colțan“. Și, ținând cont de împrejurarea fericită că — spre lauda sa — colecționarul nu a căutat să selecteze numai acele materiale care i s-ar fi putut părea mai spectaculoase, putem prezenta în rîndurile care urmează o gamă destul de variată de obiecte, în speranța că ele vor putea contribui la realizarea unei imagini mai complete a acestei importante stațiuni.

Descrierea materialului arheologic

Cea mai mare parte a inventarului arheologic cuprins în cadrul colecției este compus, după cum e și firesc, din fragmente ceramice care au aparținut unor vase de diverse tipuri. Alături de acestea, se fac remarcate însă și o serie de piese mai deosebite, realizate din lut ars, piatră, cupru, os și corn.

I. *Ceramica* este bogat reprezentată printr-un mare număr de fragmente provenind de la diversele părți componente ale vaselor. Acestea aparțin atît categoriei fine și semifine cît și celei mai grosiere, de uz comun. Marea majoritate a fragmentelor din ambele categorii sînt bine arse, multe dintre ele prezentînd și urme evidente de arsură secundară.

Cele din categoria grosieră au, cel mai adesea, o culoare brună sau diverse nuanțe ale acesteia (brun-cărămiziu, brun-gălbuie și brun-neagră), mai rar neagră. Multe dintre fragmentele care fac parte din lotul cercetat prezintă diferențe coloristice între pereții interiori și cei exteriori, avînd — în general — nuanțe mai deschise în interior și mai închise la exterior (de exemplu: brun-negre în interior și negru la exterior, brune în interior și brun-negre la exterior, brun-galbene în interior și brune la exterior, etc.). Frecvent, pasta conține ca degresant pietricele mărunte, nisip grosier, mică stacoică pisată.

Dintre formele care au putut fi recunoscute, prin reconstituire grafică sau pe baza profilului fragmentelor cercetate, se face remarcată în primul rînd oala cu corp bombat — alungit și gît cilindric sau arcuit spre exterior (Pl. I—V, VI/3—8; VII/1, 3; VIII/2—5; IX/4—5). Alături de acestea, mai putem menționa vasele cu aspect piriform, unele prevăzute cu toarte care porneau din buză (Pl. VIII/1), castroanele cu pereții arcuiți, buza dreaptă sau ușor arcuită spre interior (Pl. VI/1—2; IX/1—3) cît și cele tronconice cu buza arcuită spre exterior (Pl. VII/2).

O simplă trecere în revistă a decorului ne arată o preponderență cît se poate de netă a motivelor realizate cu ajutorul inciziilor dispuse vertical sau oblic pe corpul și gîtul vaselor (Pl. I/1—2, 4—6; II/3—4, 6—8; III/2—7, 9—10; IV/3, 5, 7, 8, 12—15; V/2—5, 7, 9—10; VI/4—8; VII;

VIII/1, 4—5; IX/3—5). Inciziile sînt fie neorganizate (Pl. II/7; III/3, 7; V/4, 6; VII/1, 3; VIII/1, 4—5), fie organizate în linii paralele verticale și oblice, în rețea (Pl. II/2, 5; IV/1, 4, 6, 11; VIII/3, IX/2), în alternanță de linii oblice formînd un fel de triunghiuri (Pl. I/6; II/1, 8; III/2, 4, 6, 9; IV/8, 12, 14—15; V/3; VI/6, 8; IX/5), în formă de „brăduț” (Pl. I/3; III/8; IV/9—10; VI/3) sau motivul așa numit al „scheletului de pește” (Pl. IX/1). În unele cazuri, liniile paralele, incizate vertical, sînt asociate — în partea inferioară a vasului — cu barbotină neorganizată (Pl. IV/5, 7), în timp ce altele suprapun un decor format din benzi incizate lipite una de alta, ce par a fi fost realizate cu un instrument asemănător piaptănu-lui (Pl. IV/2—3). De altfel, acest ultim tip de decor anunță o modalitate ornamentală ce va lua o mare dezvoltare pe ceramica uzuală a culturilor epocii bronzului din zonele carpato-dunărene. Impresiunile semilunare (Pl. IX/3), creștăturile oblice de pe buze (Pl. V/3—4, 9; VI/4—5; VII/2; VIII/5; IX/4—5), inciziile scurte (Pl. VIII/2), împunsăturile succesive mai late (Pl. IV/14; V/1) dispuse în șiruri orizontale, proeminențele și briurile în relief, simple (Pl. VI/1—2; VII/1; IX/4), dar și mai frecvent alveolate (Pl. V/1—2, 5, 7—8, 10; VI/3, 5, 7; VII/3; VIII/3; IX/5) întregesc repertoriul decorativ al acestui gen de ceramică. Un fragment (Pl. VIII/3), provenind de la o buză de vas, se distinge prin îmbinarea mai multora dintre motivele și tehnicile ornamentale amintite mai sus. Cu titlu de unicate decorative pe această specie ceramică, amintim prezența unui briu în relief, creștat și perforat vertical (Pl. III/1), a unei pastile de lut (Pl. IV/12) de forma aceloră din decorul „în bob de linte”, însă de dimensiuni mult mai mari comparativ cu acelea de pe ceramica fină și semifină. În sfîrșit, trebuie să remarcăm faptul că nici unul dintre fragmentele de vase din categoria uzuală nu prezintă urme de incrustație cu substanță albă.

Fragmentele ceramice aparținînd categoriei fine și semifine sînt realizate dintr-o pastă bine preparată, avînd în compoziție, ca degresant, nisip fin și, mai rar, mică și scoică pisată. Majoritatea fragmentelor cercetate sînt de culoare neagră sau brun-neagră. Sînt frecvente, de asemenea, și cele de culoare brună, brun-gălbuie sau brun-cărămizie. Mai rare sînt acelea care au o culoare roșie sau cenușie. Dintre tipurile de vase aparținînd acestei categorii se pot recunoaște: ceștile, în două variante principale, cu profil conic și fundul ascuțit (Pl. XVIII/2-3), respectiv cu corpul globular, fundul rotunjit și buza ușor evazată (Pl. XIX—XXI); străchinile, majoritatea avînd buza evazată (Pl. XXII/2—5) și numai într-un singur caz invazată (Pl. XXII/1), vasele piriforme (Pl. XXIV/1) și vasele cu corp globular, gît înalt și buza ușor evazată (Pl. XXIII, XXIV/2). Multe dintre aceste tipuri de vase sînt prevăzute cu toartă supraînălțată și relativ lată, aproape în totalitate ornamentate. (Pl. XVI, XVII/1—2, 5—10). Exemplarele neornamentate provin în general din zona mediană a vaselor cu corp globular (Pl. XVII/3—4, 11—12).

Decorul vaselor din categoria fină și semifină este deosebit de bogat și variat (Pl. X—XXIV). El acoperă în general părțile mai vizibile ale acestuia, respectiv buza și părțile bombate, mai rar gîtul. Motivele decorative sînt realizate mai ales cu ajutorul împunsăturilor succesive (Für-

chenstich) și a impresiunilor, mai rar prin intermediul inciziilor. Destul de dese sînt aplicațiile de „boabe de linte“ (Pl. X/4, XI/4; XII/5—6; XIII/3; XIV/4—5; XXI/1, 4). Împunsăturile succesive sînt dispuse în benzi paralele, verticale, orizontale sau oblice, formînd motive unghiulare sau benzi de segmente încadrate cu împunsături pătrate, dreptunghiulare sau ovale, alternativ și distanțate între ele (Pl. X/1—2, 4—8; XI/1, 3, 5—10; XII/2—4, 7—8; XIII/2, 5, 7—8; XIV/1—2, 7, 9, 10, 13—15; XV/1—2, 5, 8; XVI/1—3, 5, 8; XVII/1, 5—6, 8—10; XX/3; XXI; XXII/2, 4—5; XXIV). Impresiunile sînt de formă rotundă, ovală, triunghiulară, dreptunghiulară sau pătrată, semicirculare sau semilunare și dispuse în șiruri alternative în formă de romb sau formînd diverse alte motive ornamentale (Pl. X/1—5, 8; XI/2, 4, 5; XII/1—3, 6—8; XIII/1—2, 7; XIV/3—8; XIX/2; XX/3—4; XXII/2—4; XXIV/2). Se poate observa, în general, la motivele realizate prin impresiune și chiar la cele din împunsături succesive, tendința de grupare în sisteme gen „tablă de șah“. După cum am mai arătat, inciziile sînt mai rare și au un rol mai mult secundar în compozițiile ornamentale (Pl. XII/2; XIII/3—4, 6; XIV/3—4, 8; XV/3; XVII/2, 7; XIX/1), cu excepția unei cești care este decorată exclusiv cu ajutorul inciziilor (Pl. XX/3). Pe zona maximei circumferințe a vaselor globulare cu gîtul înalt se aflau dispuse uneori segmente verticale în relief (Pl. XXIV/2), care în unele cazuri erau perforate transversal (Pl. XVIII/1). Deosebit de frecvent, diversele tehnici ornamentale formează — prin asociere pe același vas — motive decorative complexe. Trebuie remarcat aici și faptul că, pe mai multe fragmente ceramice, sînt încă evidente urmele substanței albe cu care au fost incrustate aceste motive decorative.

II. *Unelte*. Alături de fragmentele ceramice prezentate mai sus, din colecția Czunya Gheorghe mai făceau parte și un număr important de unelte din lut ars, cupru, piatră și oase sau coarne de animal, expresie a ocupațiilor principale ale locuitorilor așezării Coțofeni de la Bocșa Montană — „Colțan“.

Dintre aceste obiecte, menționăm în primul rînd un număr de 4 fusaiole fragmentare, cu un profil tronconic (Pl. XXV/1—3) sau aplatizat (Pl. XXV/4). Nici unul dintre exemplare nu este ornamentat.

Alături de acestea se fac remarcate o sulă din cupru cu secțiune pătrată, ascuțită la ambele capete (Pl. XXIX/1), un număr de trei zdrobitoare din piatră, cu urme evidente de folosire (Pl. XXIX/3—5) și un fragment de topor-pană, din piatră șlefuită (Pl. XXIX/2).

În cadrul lotului de materiale discutate în prezenta lucrare, „industria“ osului și cornului este deosebit de bine reprezentată printr-un mare număr de obiecte care prezintă urme evidente de prelucrare sau perforări transversale. Majoritatea sînt unelte folosite în muncile agricole, cum ar fi săpăligile (Pl. XXVI; XXVII; XXVIII/3—6, 8—9), deși unele au putut avea și o altă destinație. Acesta este cazul unui instrument din corn, cu virful șlefuit în formă de pană, avînd aspectul general al unei dălți, dar care este evident un instrument folosit în ornamentarea ceramicii (Pl. XXVIII/1). Cu ajutorul său au fost efectuate împunsăturile succesive late de formă dreptunghiulară sau pătrată. Probabil că aceeași destinație

a avut-o și un alt exemplar similar, cu vârful rupt (Pl. XXVIII/2). De asemenea, unul dintre fragmentele din corn care prezintă o tăietură laterală și două perforări transversale (Pl. XXVII/1) ar putea fi, eventual, o piesă de la un plug primitiv. În sfârșit, un alt obiect fragmentar din aceeași serie (Pl. XXVIII/7), cu vârful bine șlefuit, pare să fi fost folosit drept străpungător.

Analiza materialului arheologic din așezarea Coțofeni de la Bocșa Montană — „Colțan“, cuprins în cadrul colecției Czunya Gheorghe, se poate baza așadar pe o documentație destul de variată.

Concluzii

Subliniind încă o dată faptul că lucrarea de față reprezintă în primul rând o publicare de material arheologic și mai puțin o discuție amănunțită a problemelor de ordin cultural sau cronologic pe care le implică vestigiile analizate, nu putem încheia totuși fără a puncta câteva dintre concluziile imediate pe care le permite materialul arheologic prezentat aici.

Caracteristicile de bază ale acestuia, cu deosebire manifestările ceramice specifice, ne permit găsirea celor mai apropiate analogii, pe teritoriul Banatului, în descoperirile similare efectuate în „Peștera Hoților“ de la Băile Herculane (în special nivelele h—i)¹⁴, Mehadica¹⁵, Bocșa — „Gruniul Cetății“ și „Cetățuica“¹⁶, Gornea — „Bișteg“¹⁷ și, într-o măsură mai mică, la Românești¹⁸. Pe această bază, noul lot de materiale provenit de la Bocșa — „Colțan“ vine în primul rând să confirme încadrarea acestei așezări cu deosebire în faza Coțofeni III¹⁹. În acest sens, se cuvin a fi făcute însă și alte câteva precizări. În primul rând, nici pe fragmentele ceramice analizate aici nu apar elemente de influență sau de tip Vučedol, așa cum sînt cele prezente în nivelul j de la Băile Herculane — „Peștera Hoților“ (orizontul Coțofeni III c-Vučedol)²⁰, ceea ce aduce argumente în plus la sprijinirea afirmației lui P. Roman că „Bocșa Montană, în care elementele Vučedol lipsesc, pare a se încadra numai în limitele etapei timpurii (a fazei a III-a, *n.n.*) de la Herculane“²¹, ceea ce înseamnă că așezarea de pe dealul „Colțan“ nu a depășit subfaza Coțofeni III b²².

¹⁴ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, p. 206—209, pl. 109—112.

¹⁵ R. Petrovski, Șt. Cădăriu, *op. cit.*, p. 57, pl. IX/1—11.

¹⁶ *Ibidem*, p. 59—61, pl. XI—XIII; Șt. Cădăriu, *op. cit.*, p. 17.

¹⁷ Gh. Lazarovici, *Gornea-preistorie*, Caiete Banatice — seria arheologie 5, Reșița, 1977, p. 84—88 și pl. LXVI. Mult material inedit se află în Muzeul sătesc din Gornea (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin). În anul 1980, C. Săcărin a efectuat un sondaj în acest punct, materialul păstrîndu-se la muzeul reșițean.

¹⁸ P. Roman, *Cultura Coțofeni*, p. 202—205, pl. 105—108.

¹⁹ *Ibidem*, p. 43 și urm; pl. 114—116.

²⁰ *Ibidem*, p. 43, 55.

²¹ *Ibidem*, p. 43.

²² *Ibidem*, vezi tabelul de la fig. 8, p. 54.

Pe de altă parte, ținând cont de intensitatea deosebită a locuirii din această așezare (ilustrată, în primul rând prin bogăția deosebită a vestigiilor descoperite în decursul anilor, căci observații stratigrafice sigure lipsesc încă) și de faptul că materialele din colecția Czunya Gheorghe își mai pot găsi multe analogii și în nivelul *g* de la Băile Herculane²³, considerăm că nu este deloc exclus — ba chiar foarte probabil — ca locuirea așezării de la Bocșa Montană — „Colțan“ să fi început încă din subfaza Coțofeni II b. Prezența masivă a elementelor de influență Kostolac și în materialul prezentat aici — care vine să justifice odată mai mult folosirea termenului de „variantă Coțofeni-Kostolac“ pentru descoperirile acestui orizont din jumătatea sudică a Banatului²⁴, precum și unele deosebiri existente între aceasta și așezarea sincronă de la Românești (în nordul Banatului), unde elementele Kostolac lipsesc aproape total — nu contravine în nici un fel acestei datări, deoarece și la Băile Herculane — „Peștera Hoților“ elementele de tip Kostolac încep să apară încă din faza Coțofeni II²⁵.

Drept urmare — și pe baza noului material aici prezentat — se poate considera că locuirea așezării de la Bocșa Montană — „Colțan“ a durat în intervalul cuprins între subfazele Coțofeni II b—III b. În această perioadă, ținând cont și de existența în imediata sa apropiere și a altor urme de locuire contemporane, se pare că importanta așezare de pe dealul „Colțan“ a ocupat un rol central pentru o serie de comunități Coțofeni mai mici din actualul teritoriu al orașului Bocșa, care gravitau în jurul ei.

În altă ordine de idei, prezența masivă a diverselor unelte care sugerează ocupații de bază ale unei populații sedentare (fusaiole, zdrobitoare, săpăligi), cu accent pe cultivarea pământului și creșterea vitelor, vine să aducă noi argumente în sprijinul reinterpretării bazei economice a acestei populații, considerată pînă nu demult a fi fost deosebit de mobilă (chiar cu o tentă accentuată de nomadism)²⁶.

Așadar, stațiunea Coțofeni de la Bocșa Montană — „Colțan“ surprinde momentul stabilizării efective în spațiul carpato-dunărean a primilor indoeuropeni ce pot fi recunoscuți cu o doză mai mare de probabilitate prin intermediul datelor arheologice. Și, pornind de aici, ne exprimăm speranța că publicarea materialelor din colecția Czunya Gheorghe va putea să contribuie în viitor la ușurarea studierii și a unei cât mai juste înțelegeri a dezvoltării istorice petrecute în perioada de trecere spre epoca bronzului, nu numai pentru teritoriul Banatului, ci și pentru zonele învecinate.

MARIAN GUMĂ — CAIUS SĂCĂRIN

²³ *Ibidem*, p. 178—180, pl. 78—80.

²⁴ *Ibidem*, p. 53—55; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 87—88; R. Petrovsky, *Șt. Cădării, op. cit.*, p. 66.

²⁵ P. Roman, *op. cit.*, în *Istrazivanya*, 5, 1976, p. 145; Idem, *Cultura Coțofeni*, p. 55; Idem în *SCIVA*, 28, 1977, 3, p. 422.

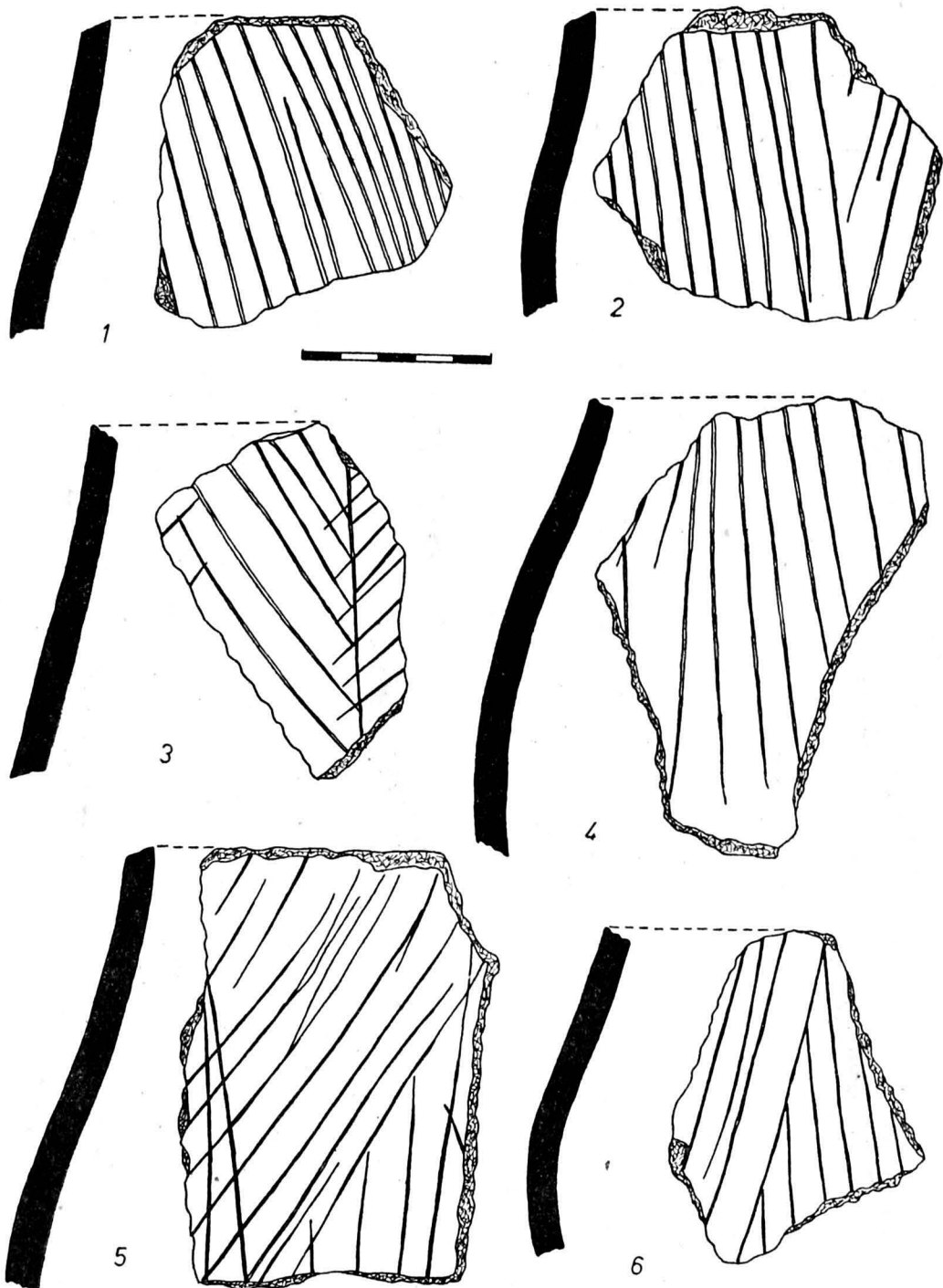
²⁶ Cf. P. Roman, *Cultura Coțofeni*, p. 77, care combate ideea nomadismului sau seminomadismului acestei populații.

DÉCOUVERTES COȚOFENI INÉDITES DE BOCȘA MONTANA — „COLȚAN“
(DÉP. DE CARAȘ-SEVERIN)

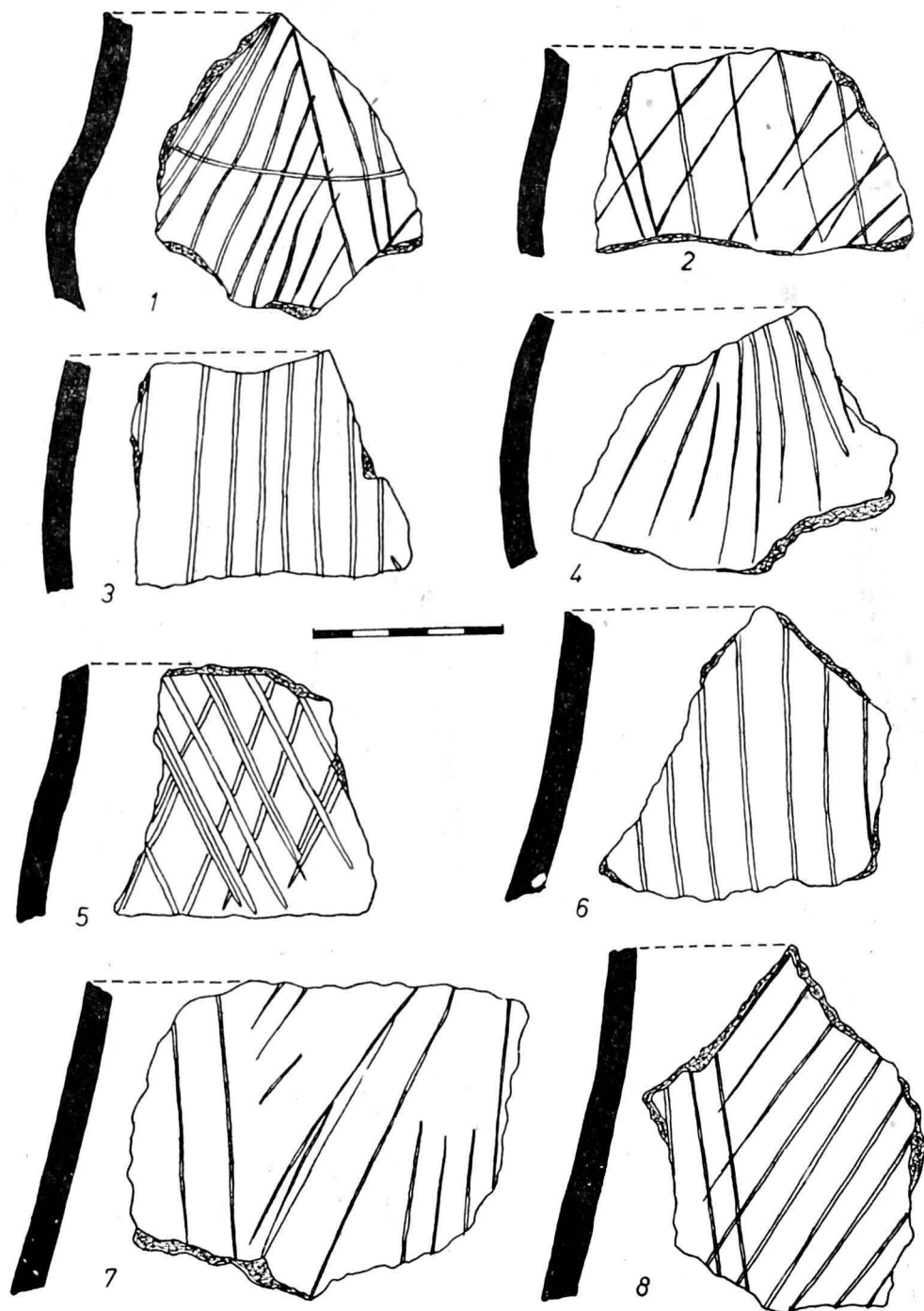
(Résumé)

L'exposé présente une série de matériaux archéologiques découvertes à l'établissement appartenant à la culture Coțofeni, de Bocșa Montană — „Colțan“, compris dans une collection particulière, donnée par Czunja Gheorghe au Musée d'histoire Caraș-Severin — Reșița. L'analyse de ce nouveau lot de matériaux, confirme dans une plus large mesure l'encadrement chronologique et culturelle de cette station.

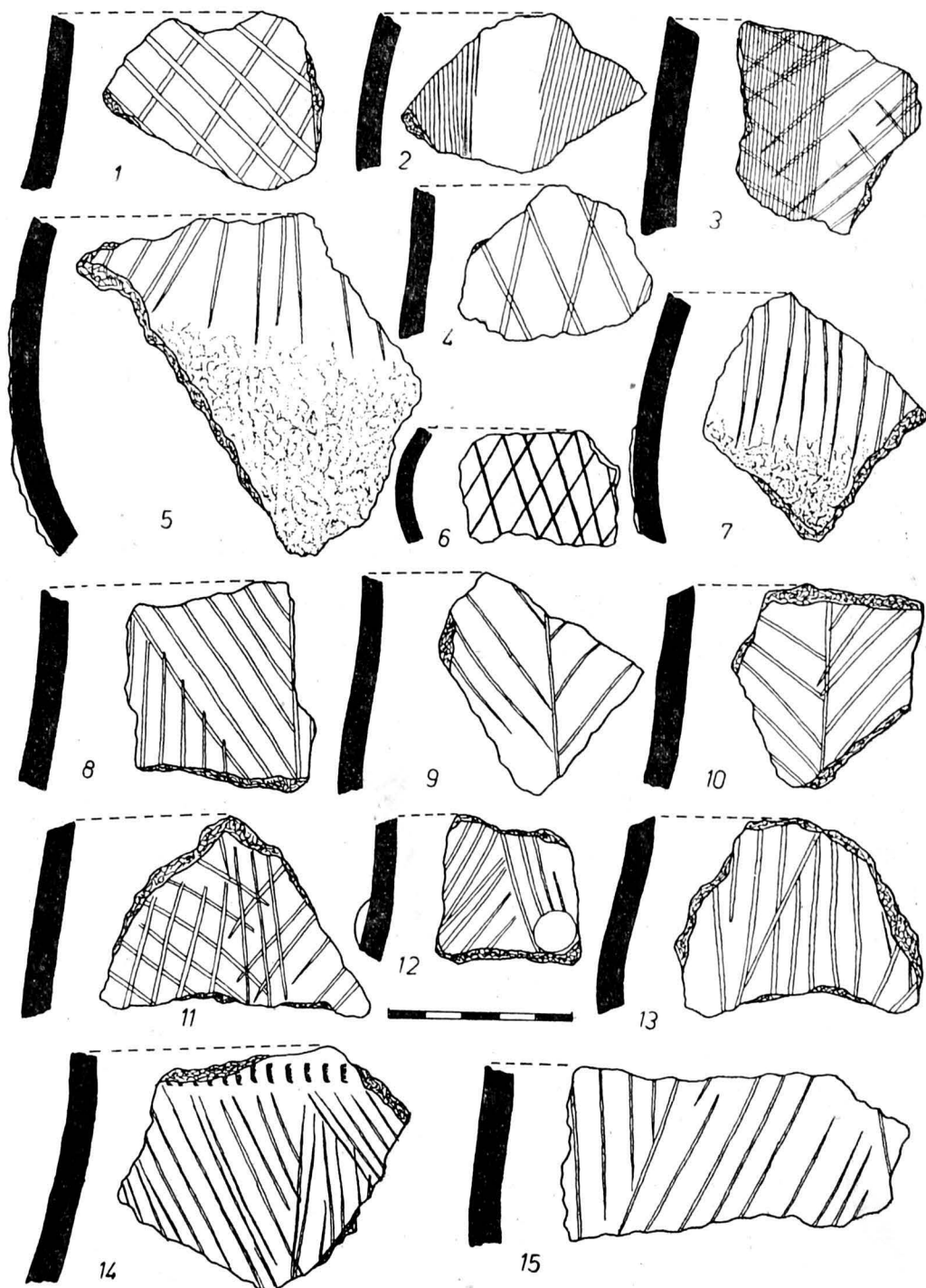
Les auteurs optent pour considérer cet établissement comme datant de l'intervalle Coțofeni I Ib—III b (d'après la périodisation P. Roman), soulignant la présence massive des influences du type Kostolac dans le cadre du matériel étudié (la variante du Banat sudique Coțofeni-Kostolac) et l'absence des éléments du type Vučedol.

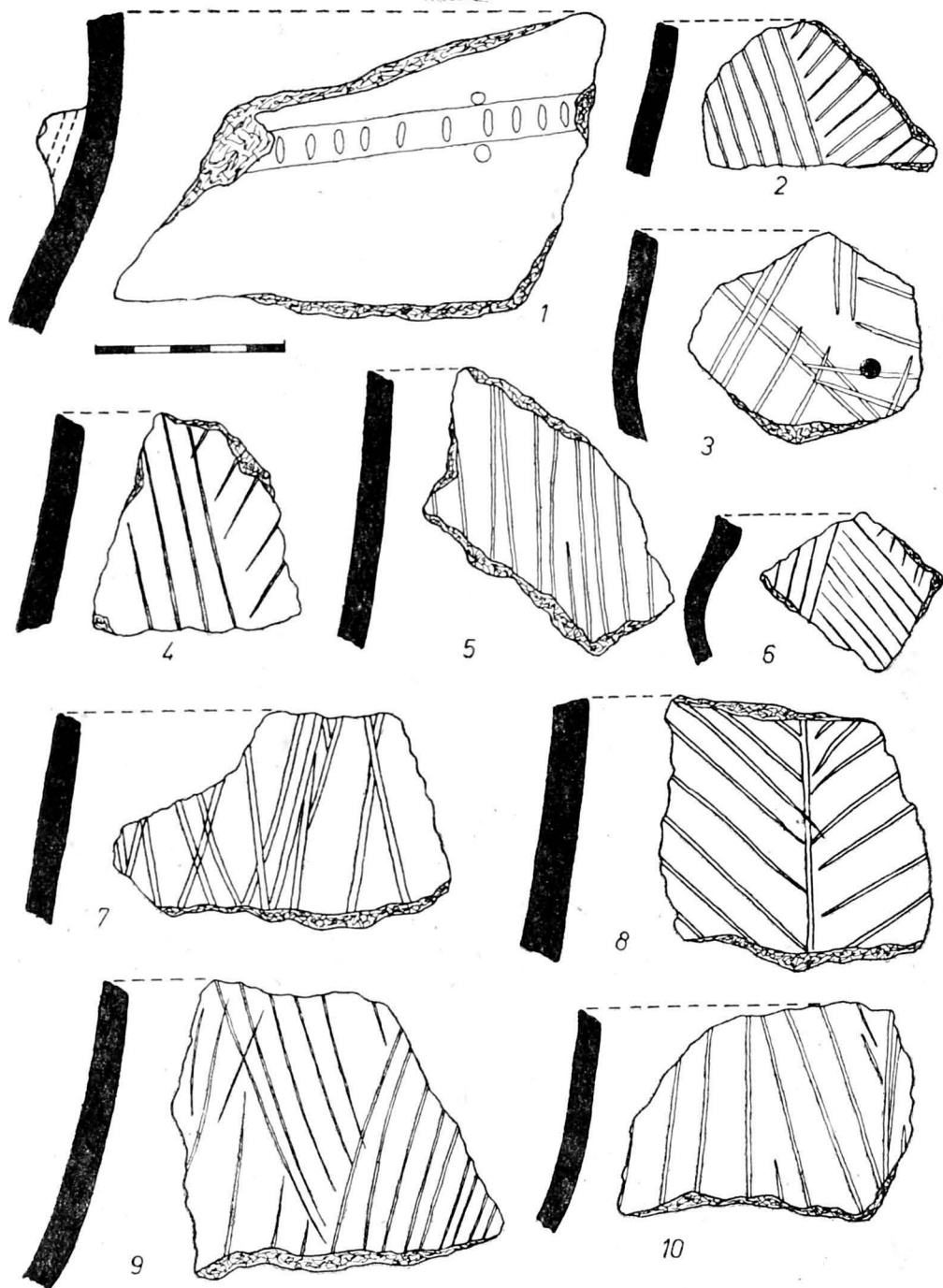
Planșa I — Bocșa-„Colțan“. Ceramică uzuală.

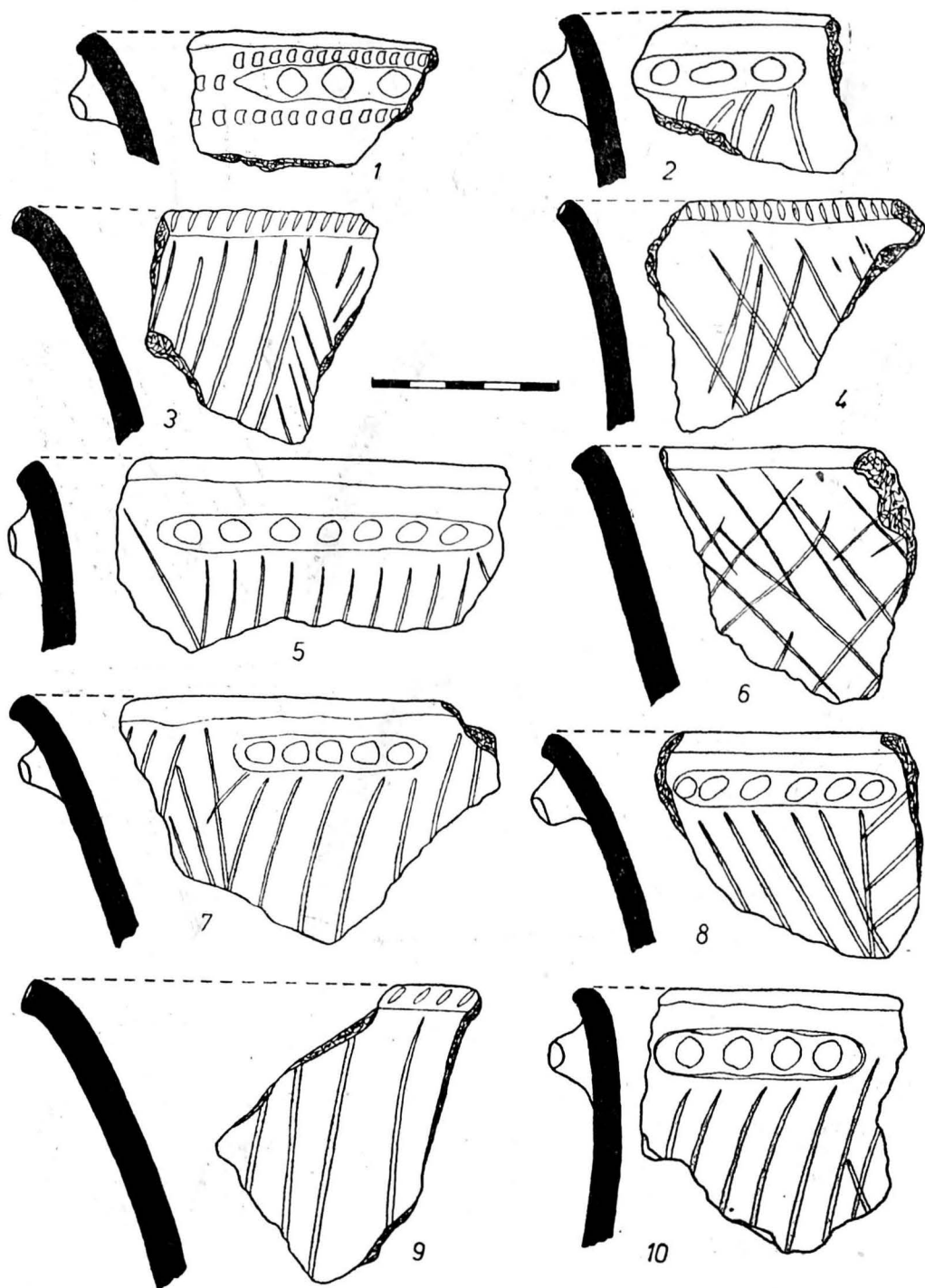
Planșa II — Bocșa-„Colțan“. Ceramică uzuală

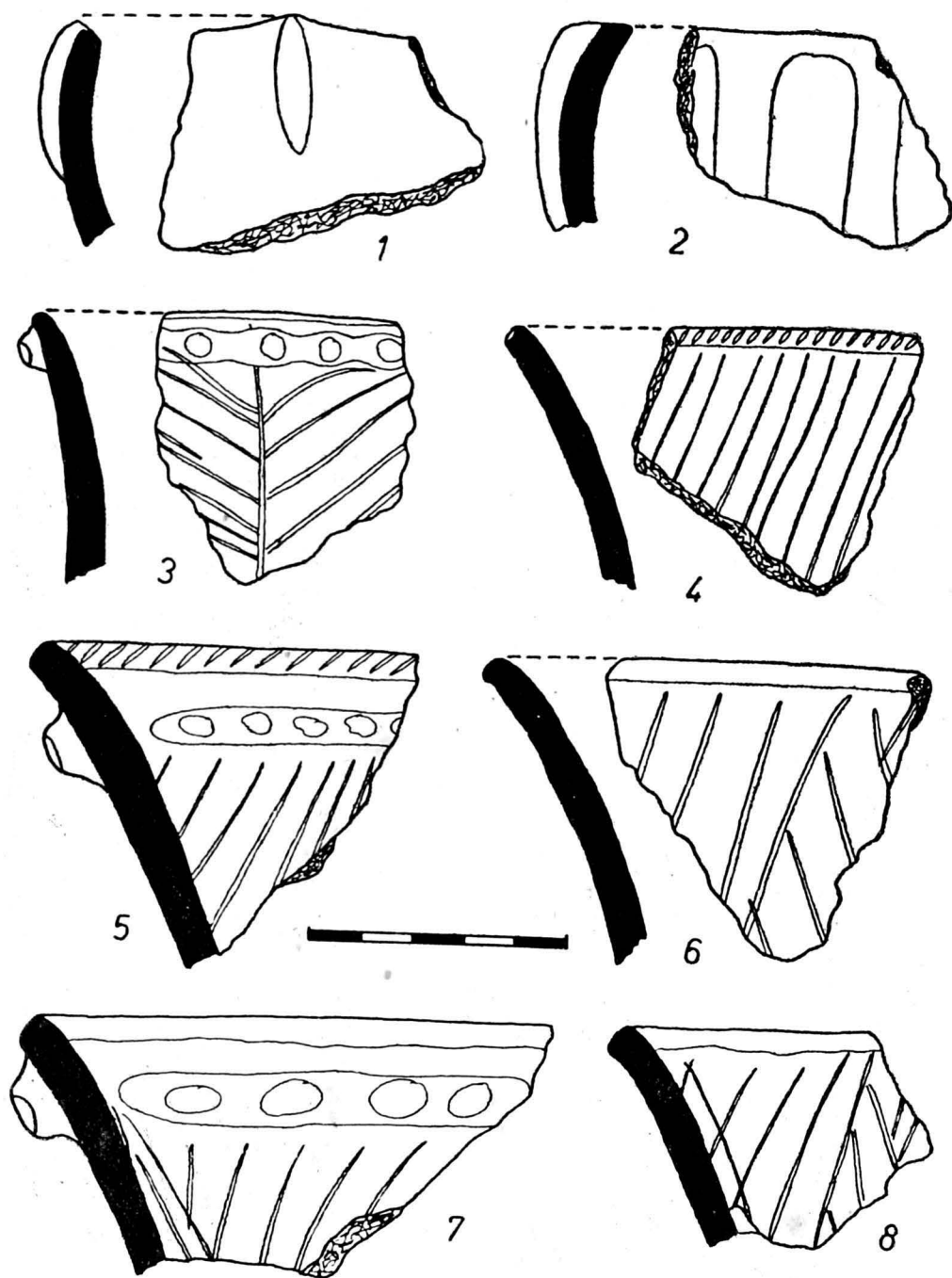
Planșa III — Bocșa-„Colțan“. Ceramică uzuală.

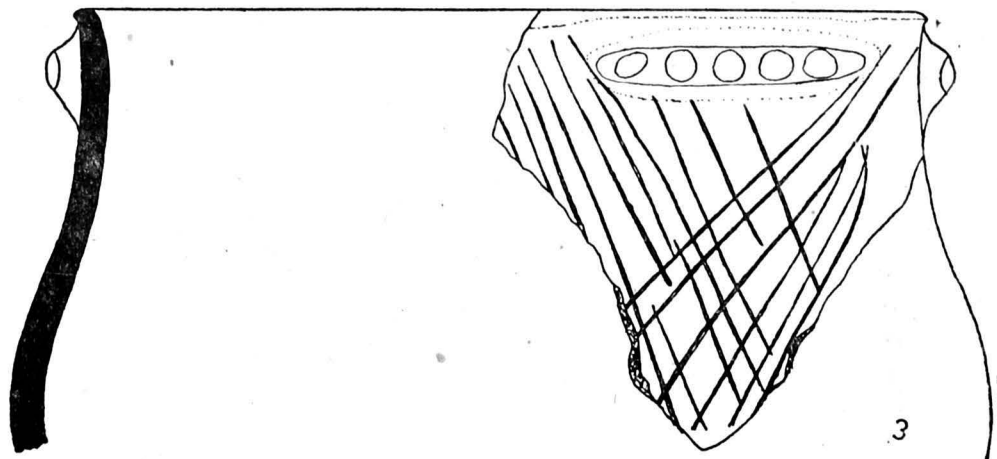
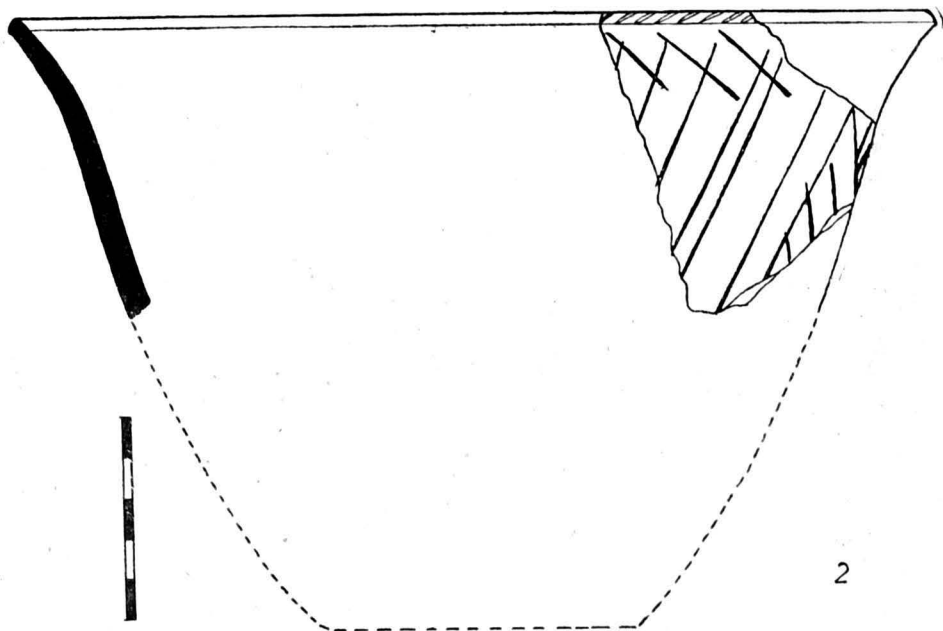
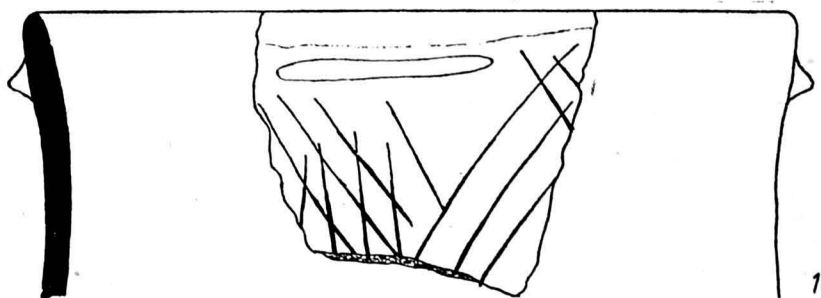
Planșa IV — Bocșa-„Colțan“. Ceramică uzuală.

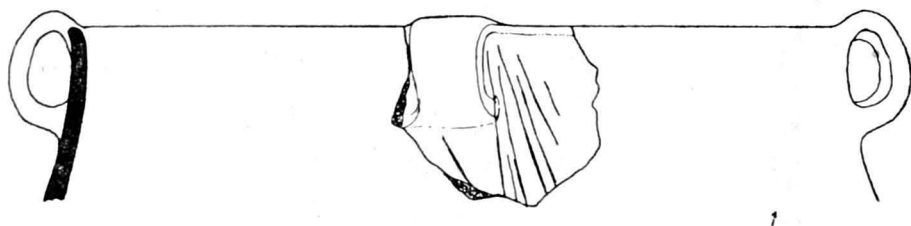
Planșa V — Bocșa-„Colțan“. Ceramică uzuală.

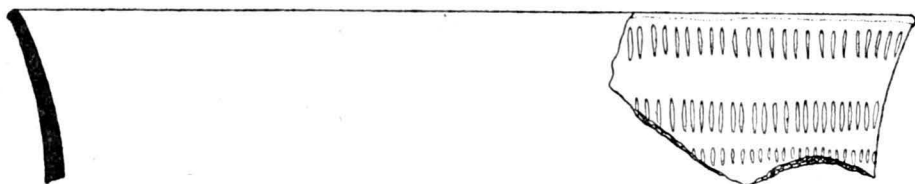
Planșa VI — Bocșa-„Colțan“. Ceramică uzuală.

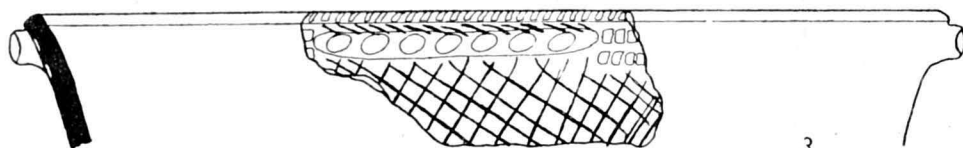
Planșa VII — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de vase din categoria uzuală.

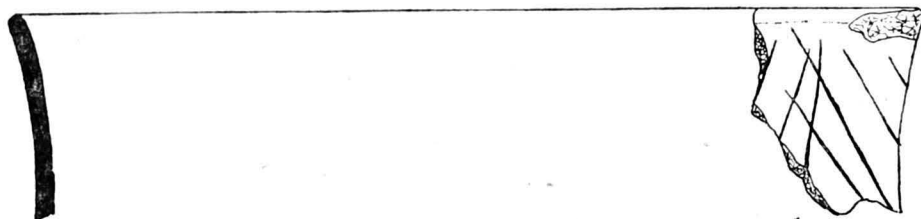
1

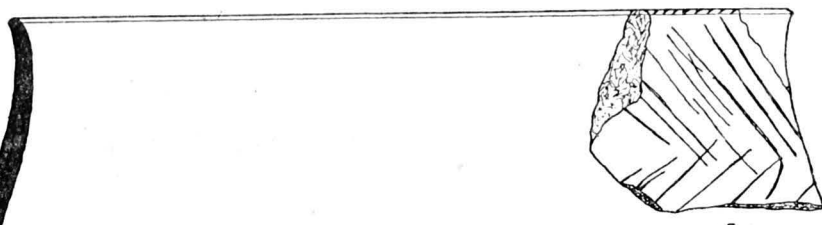
2

3

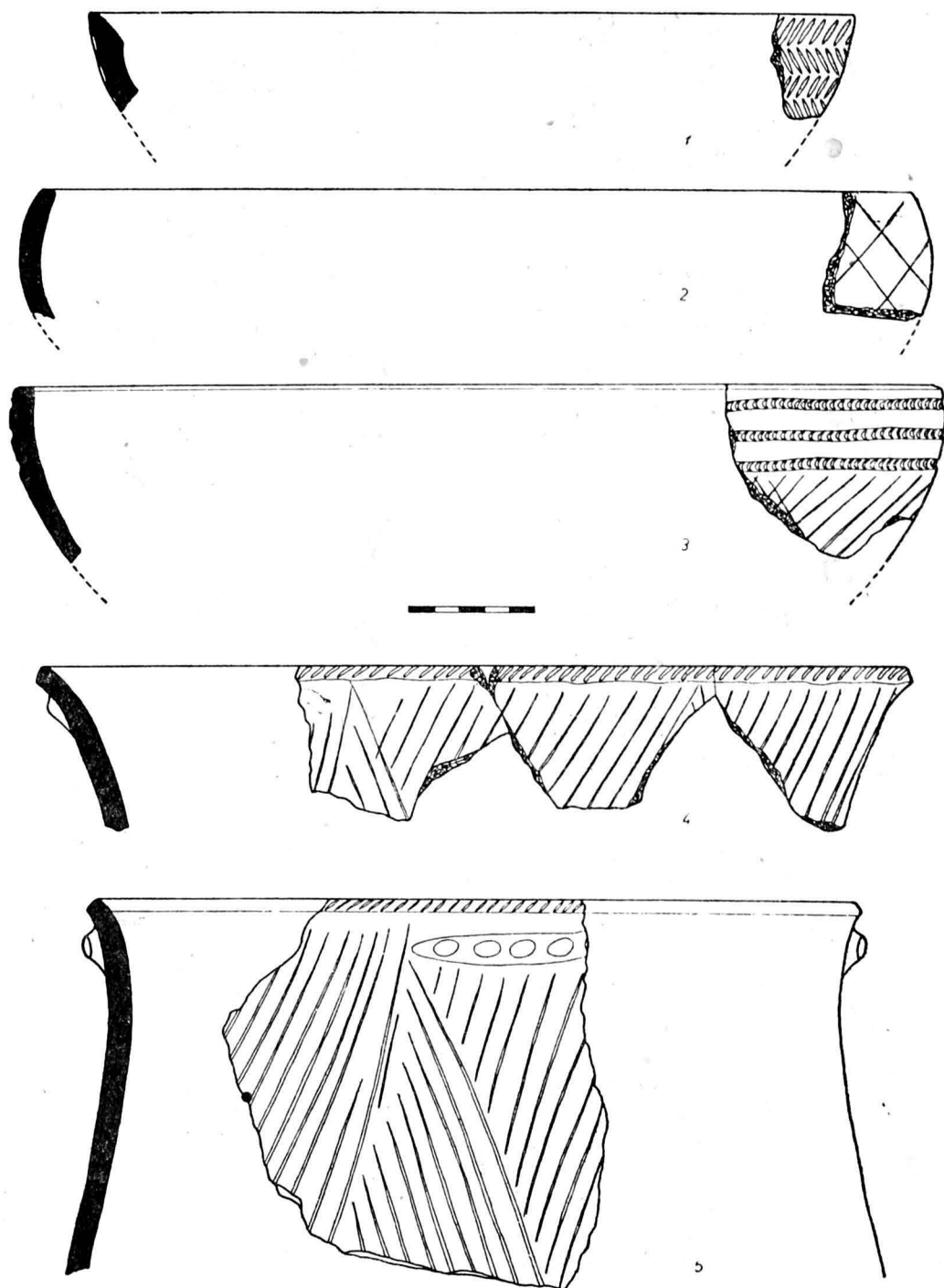

4

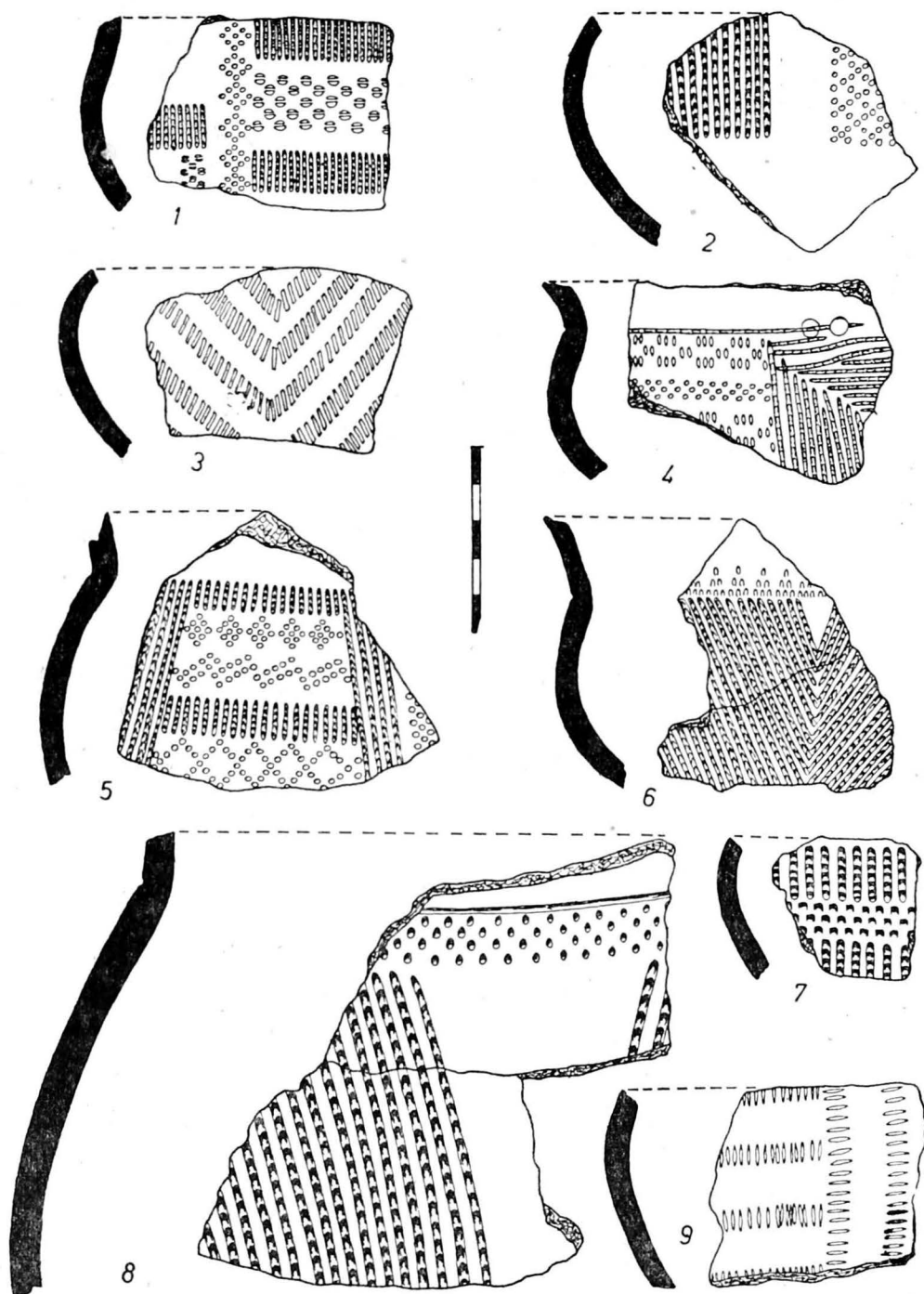

5

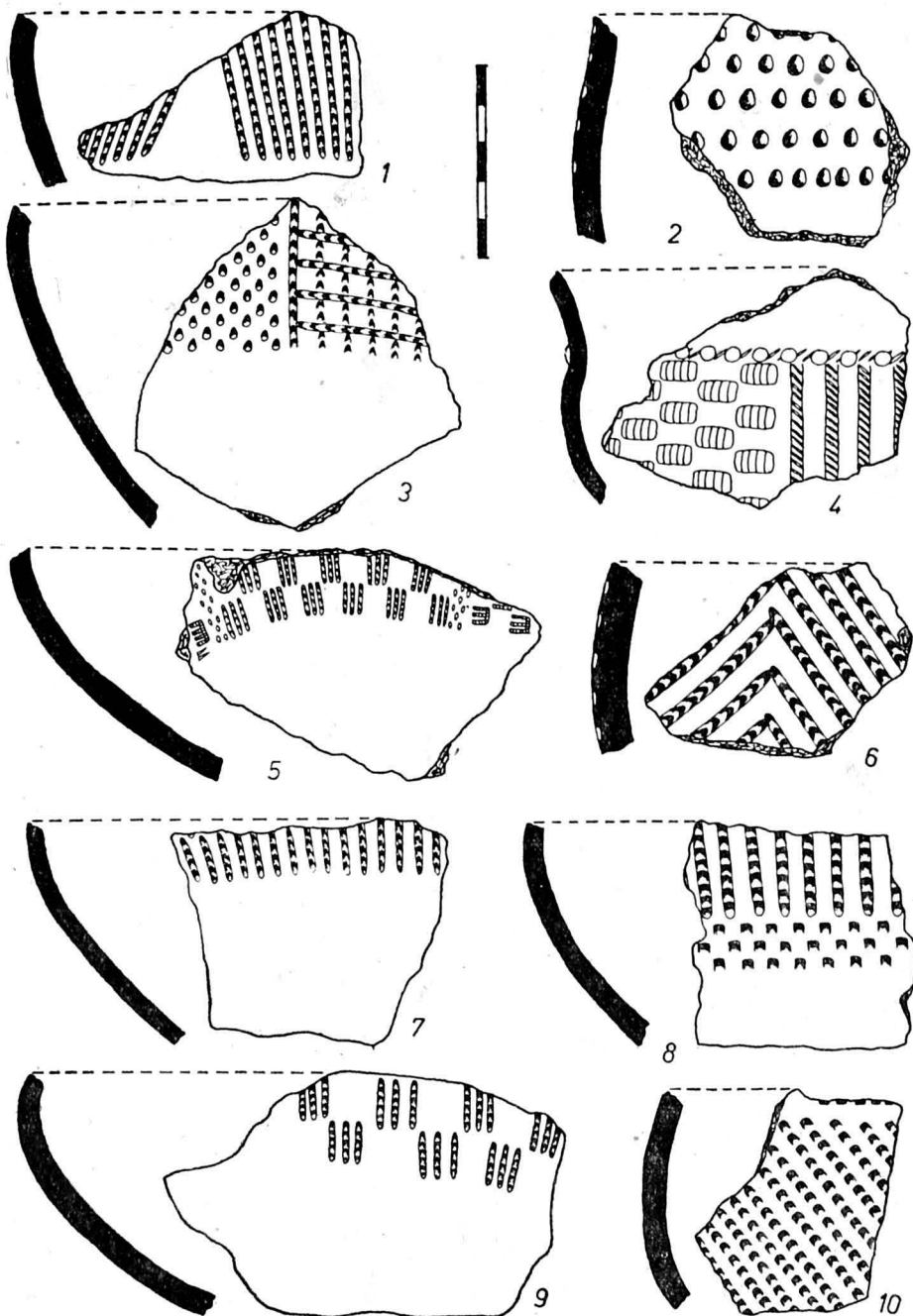
Planșa VIII — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de vase din categoria uzuală.

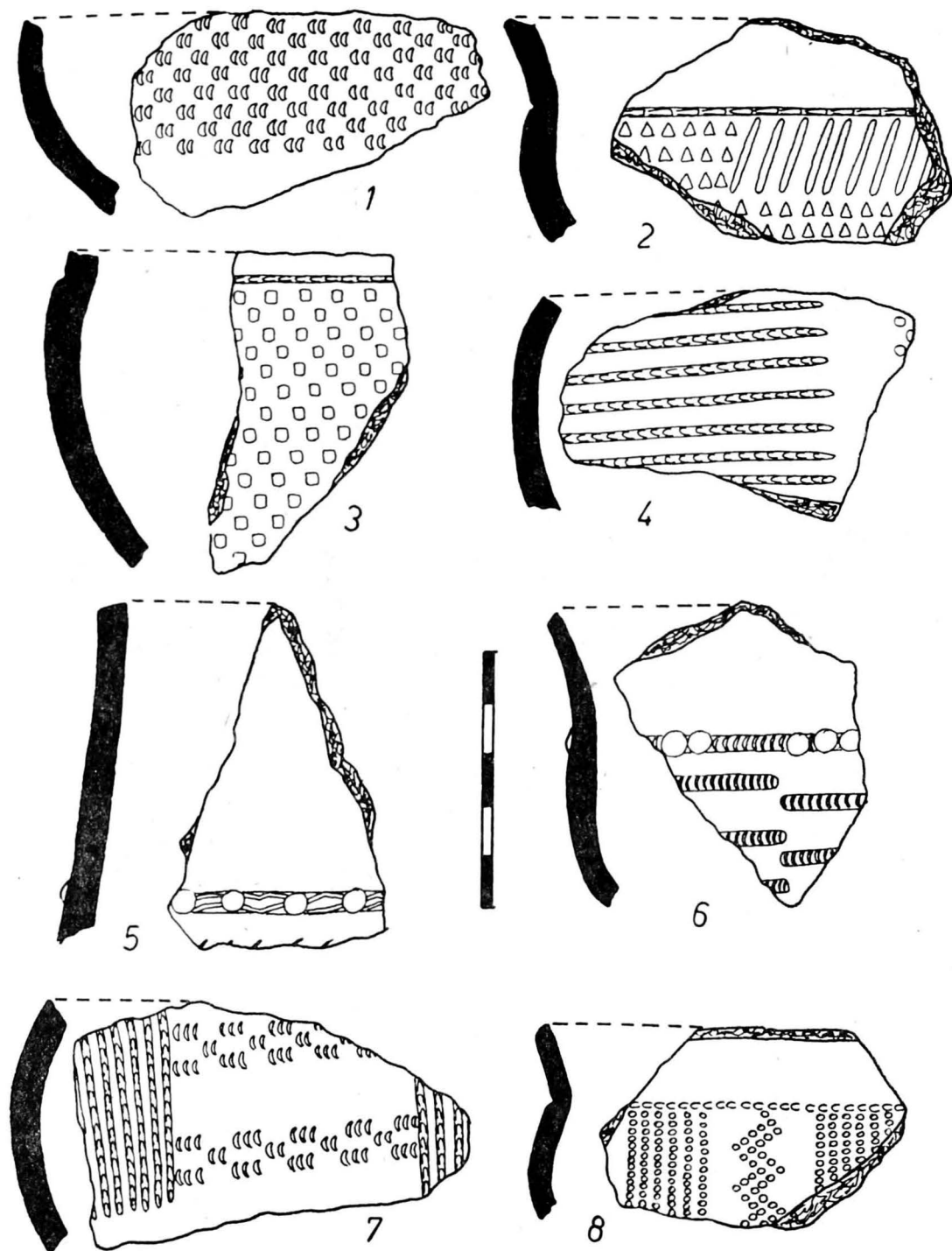
Planșa IX — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de vase din categoria uzuală.

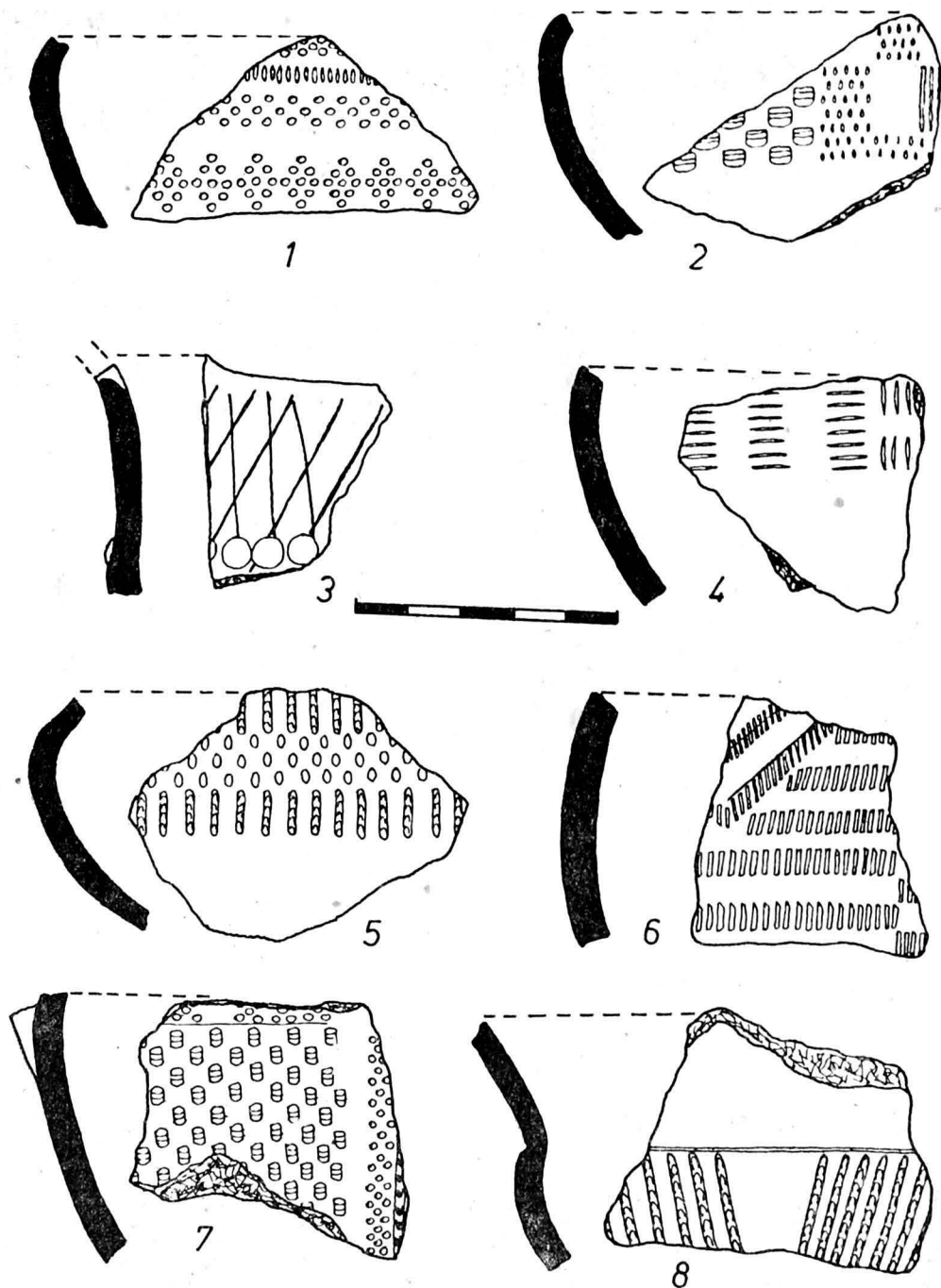
Planșa X — Bocșa-„Colțan“. Ceramică fină și semifină.

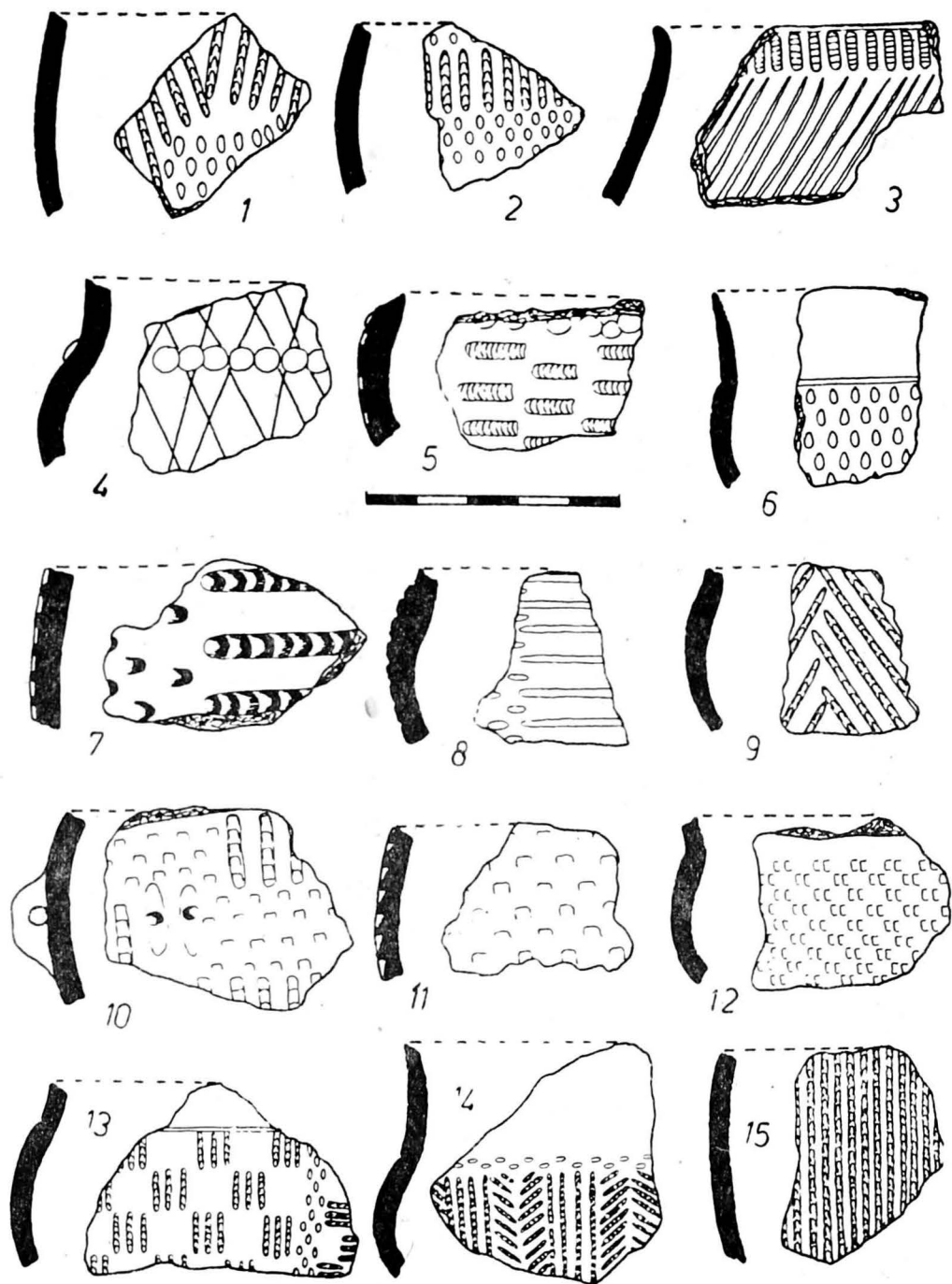
Planșa XI — Bocșa-„Colțan“. Ceramică fină și semifină.

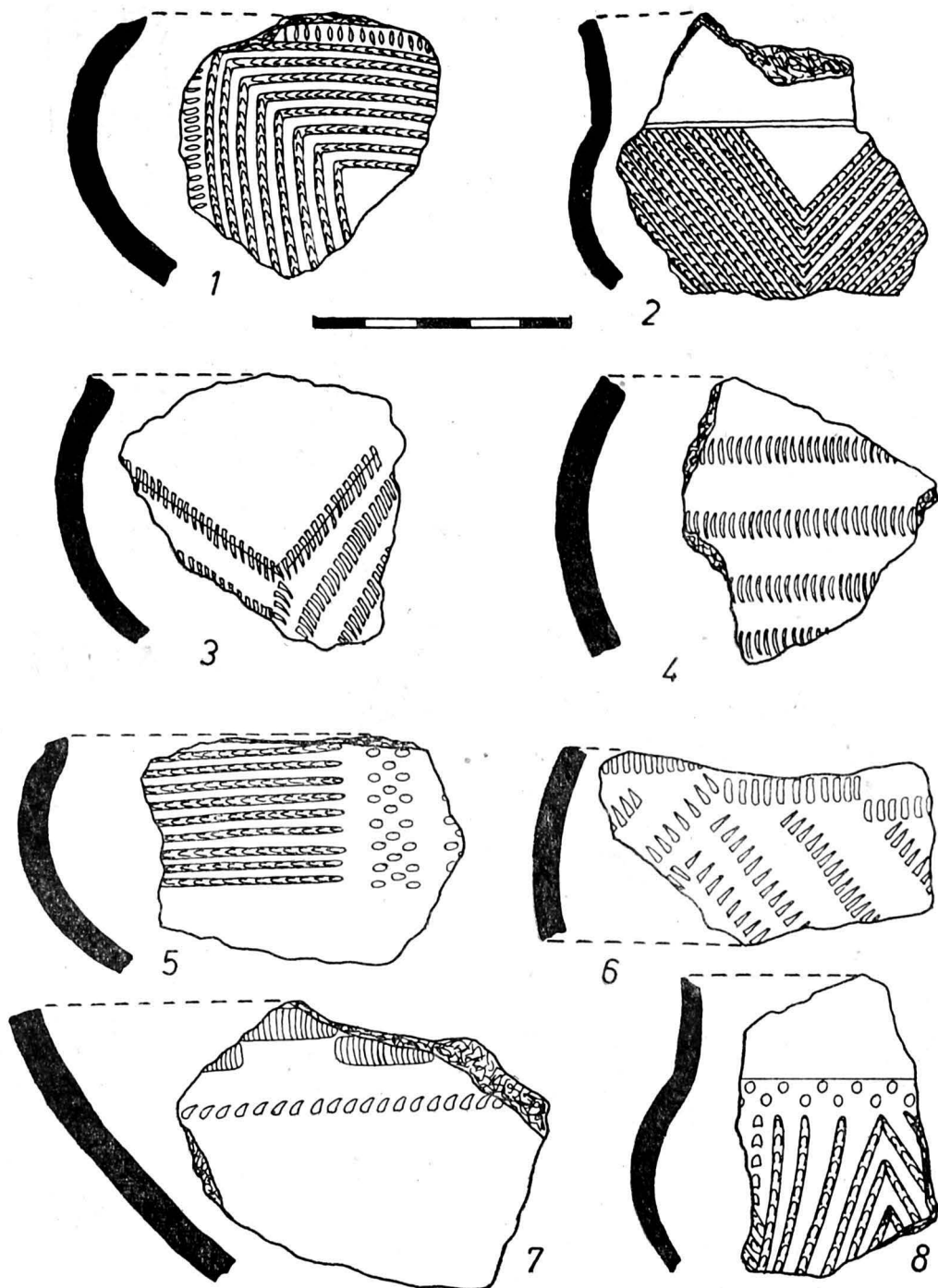
Planșa XII — Bocșa-„Colțan“. Ceramică fină și semifină.

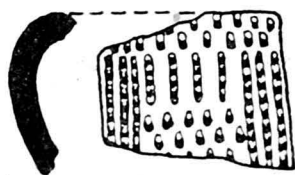
Planșa XIII — Bocșa-„Colțan“. Ceramică fină și semifină.

Planșa XIV — Bocșa-„Colțan“. Ceramică fină și semifină.

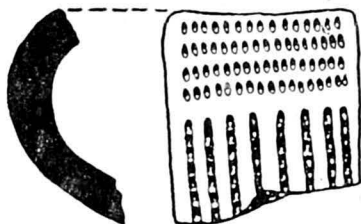
Planșa XV — Bocșa-„Colțan“. Ceramică fină și semifină.

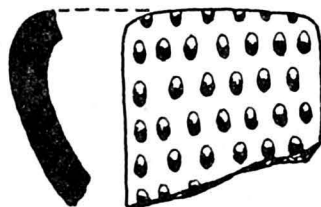
1

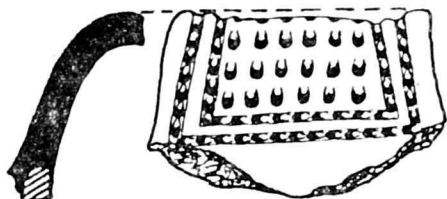
2

3

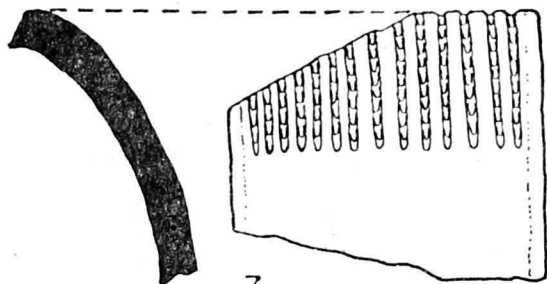
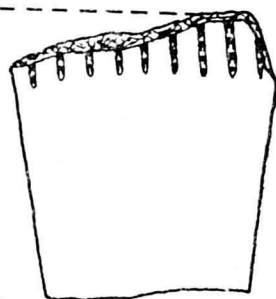
4

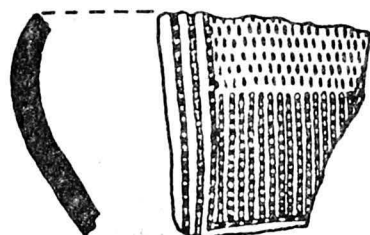
5

6

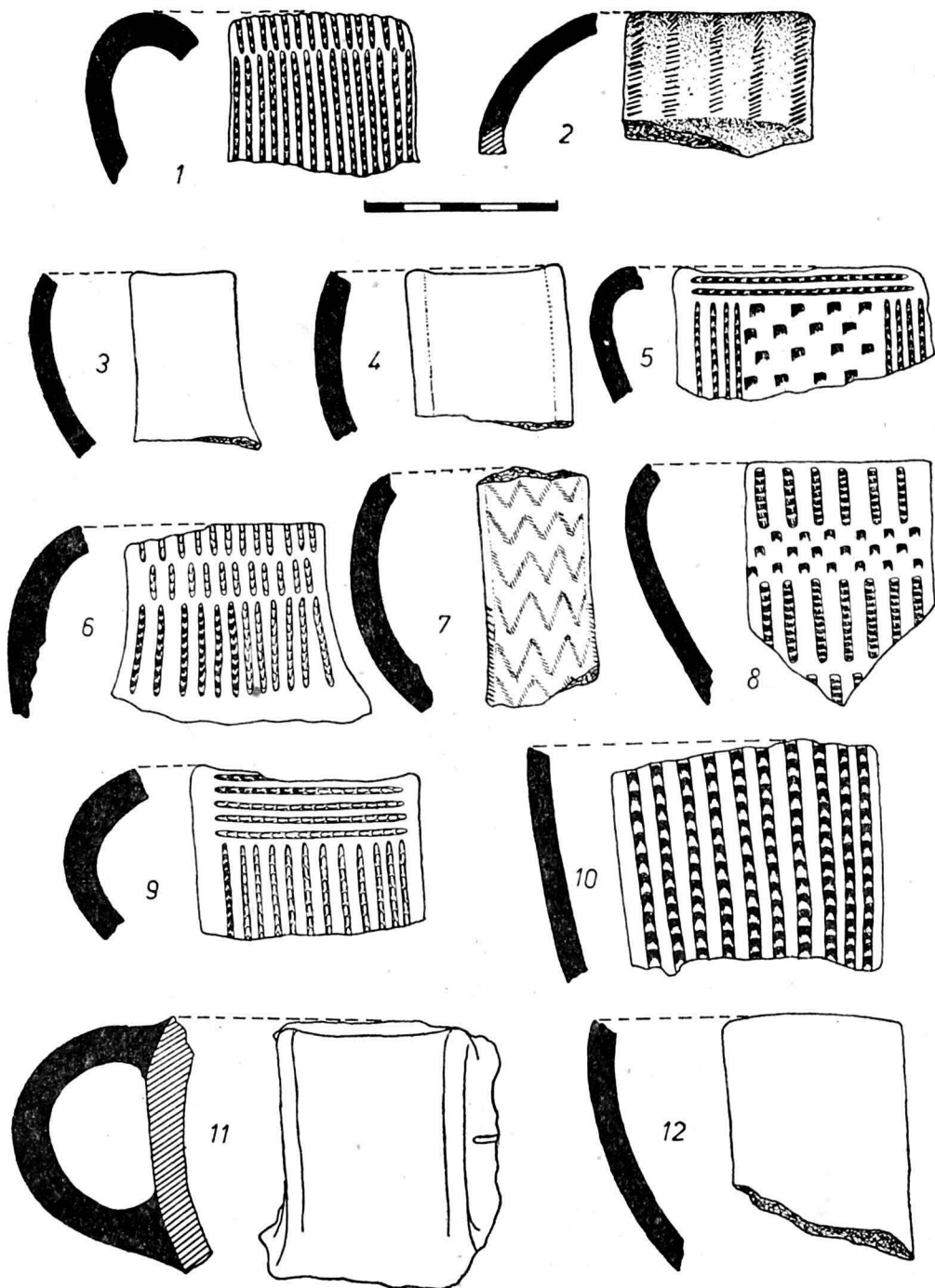

7

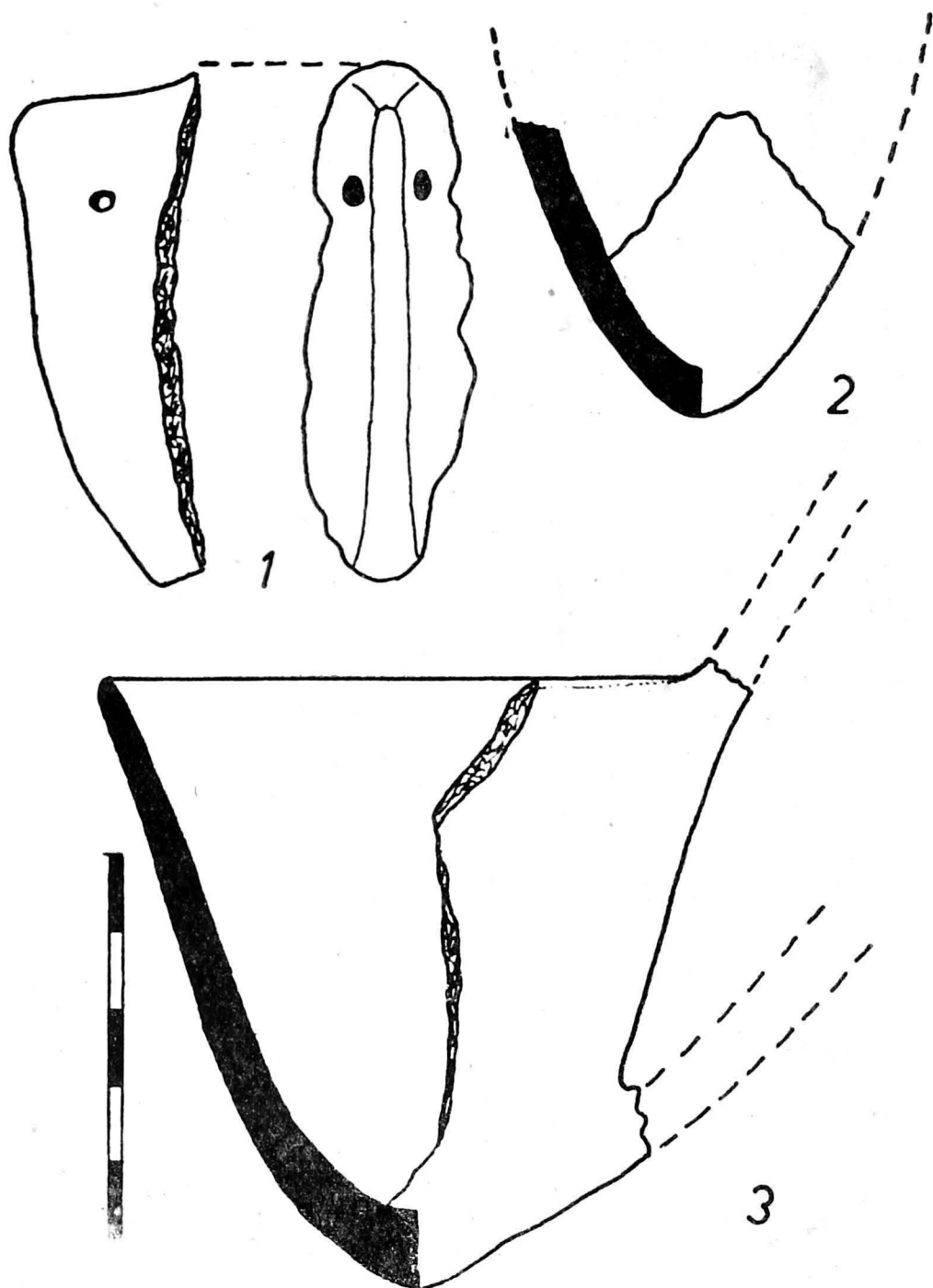

8

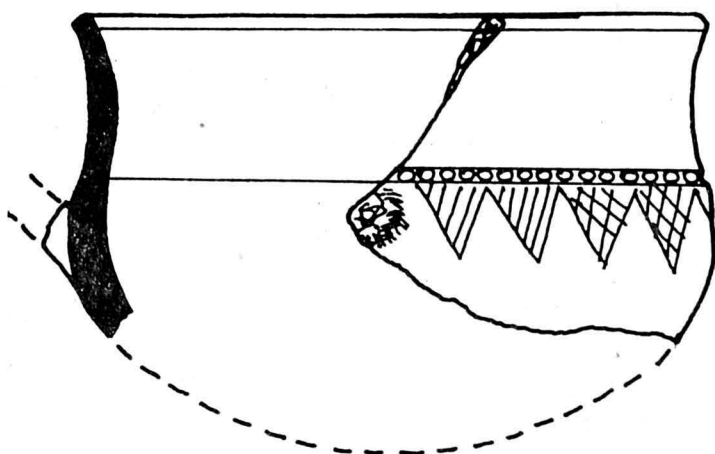
Planșa XVI — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de toarte.

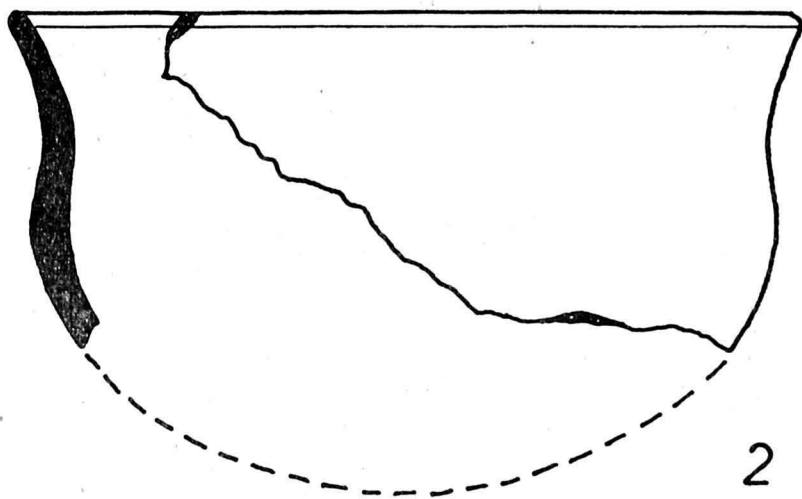
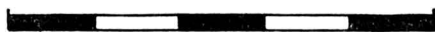
Planșa XVII — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de toarte.

Planșa XVIII — Bocșa-„Colțan“ Ceramică fină și semifină.

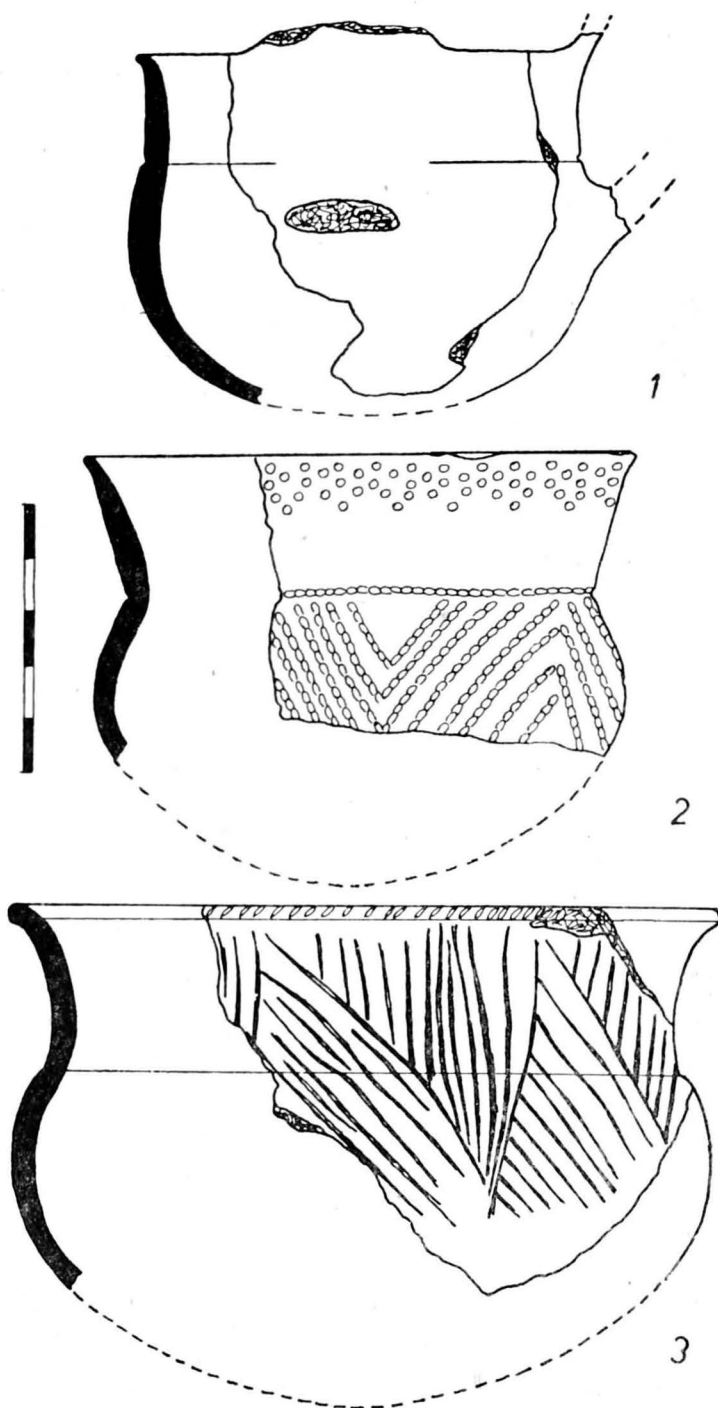

1

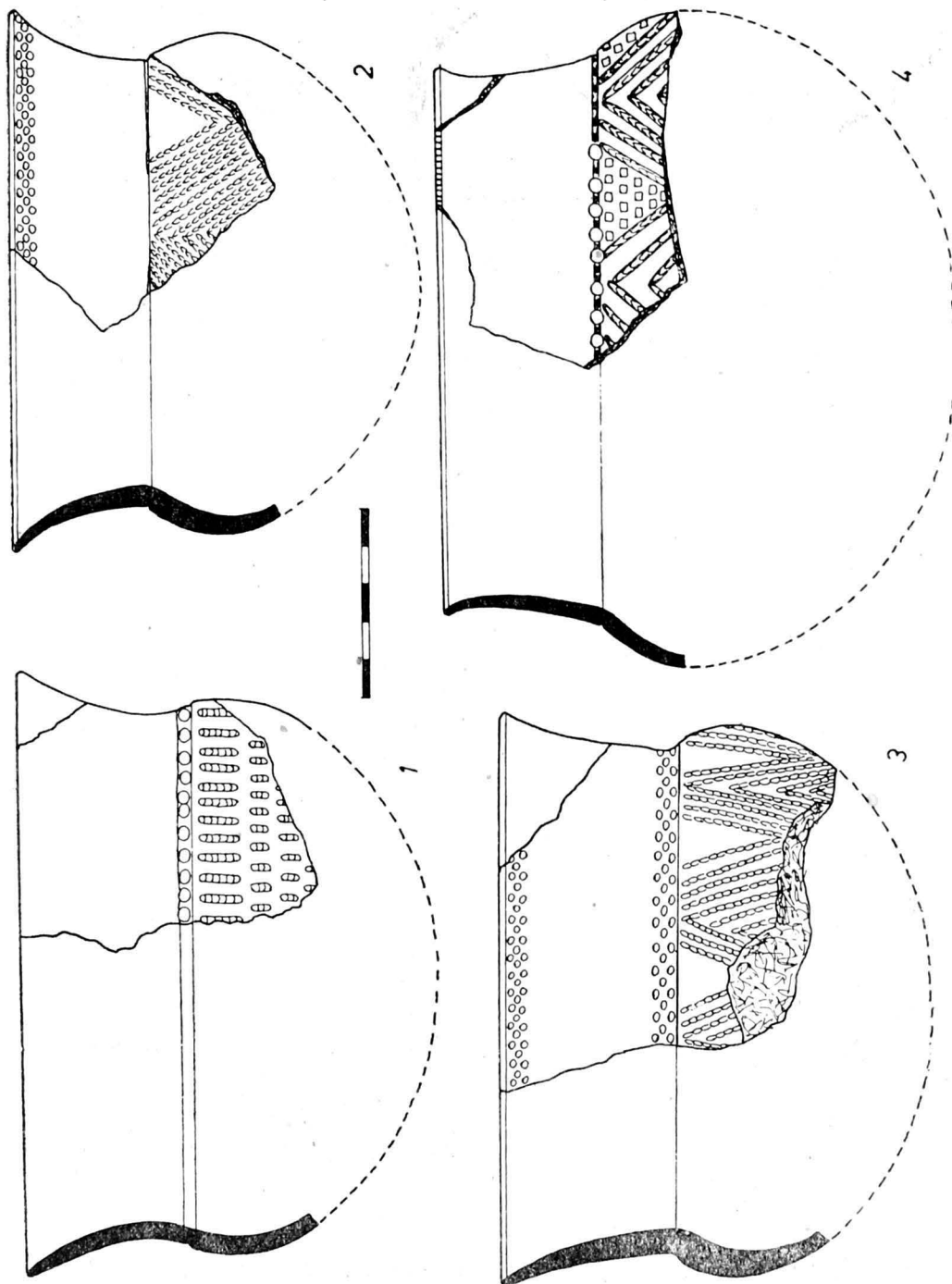

2

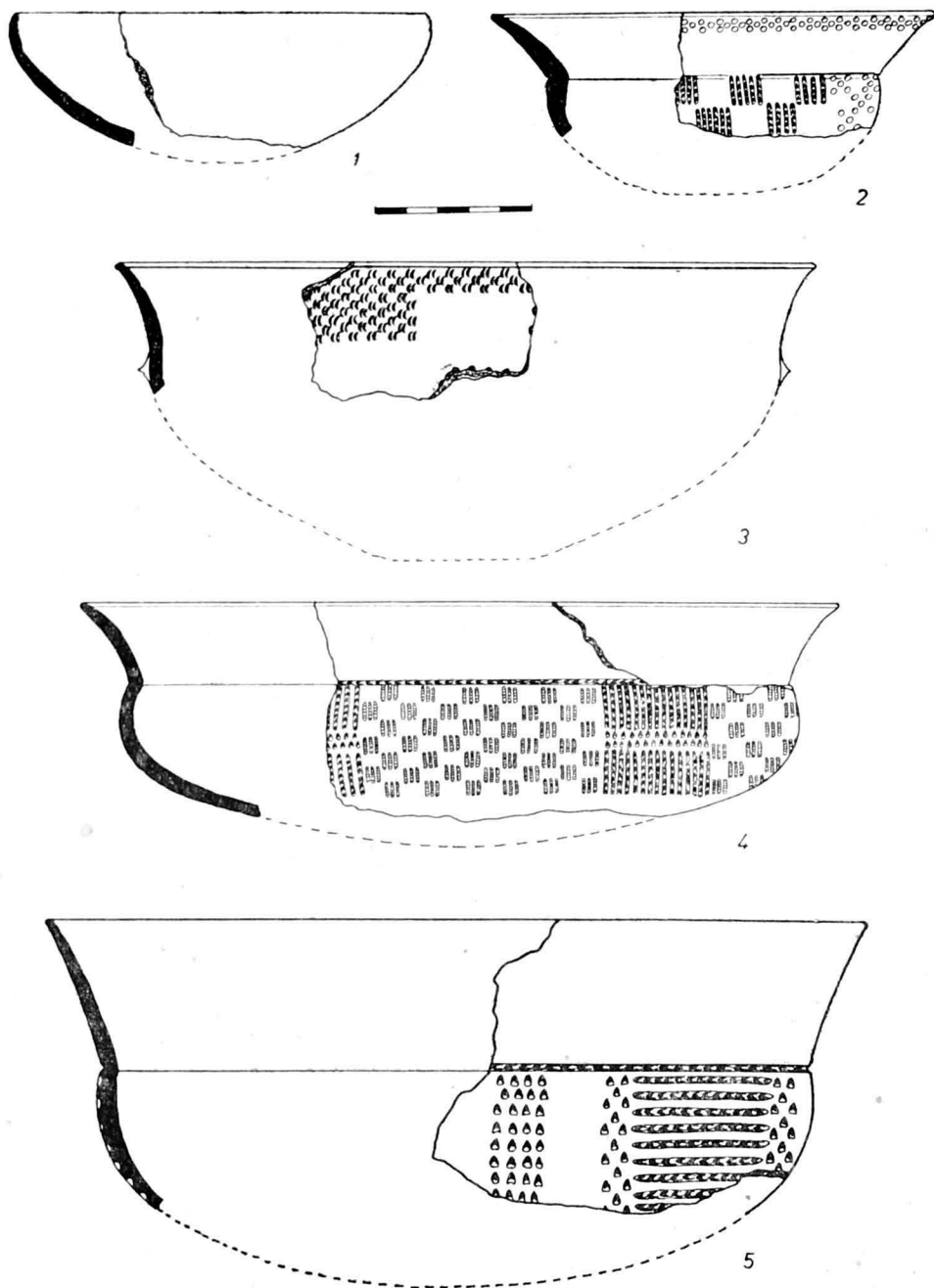
Planșa XIX — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de cești din categoria fină și semifină.

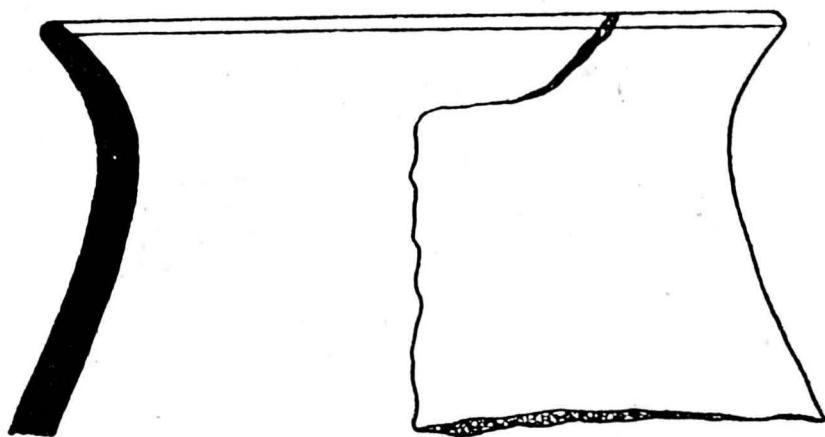
Planșa XX — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de cești din categoria fină și semifină.

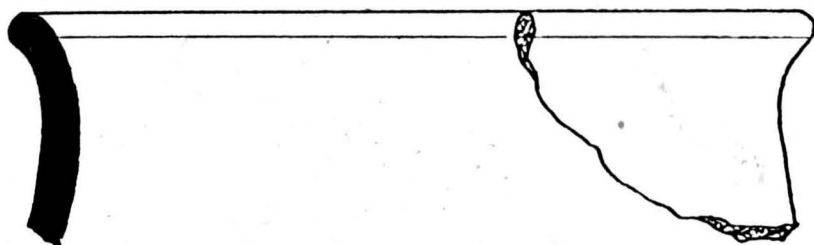
Planșa XXI — Bocșa-, Colțan“. Tipuri de cești din categoria fină și semifină.

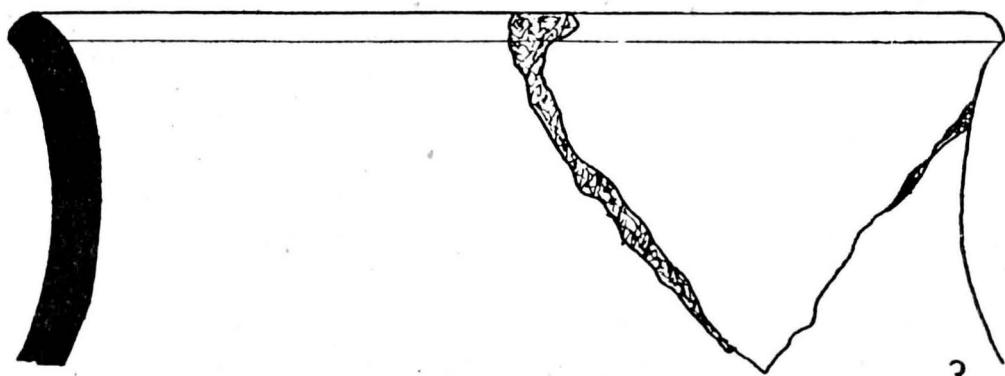
Planșa XXII — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de străchini din categoria fină și semifină.

1

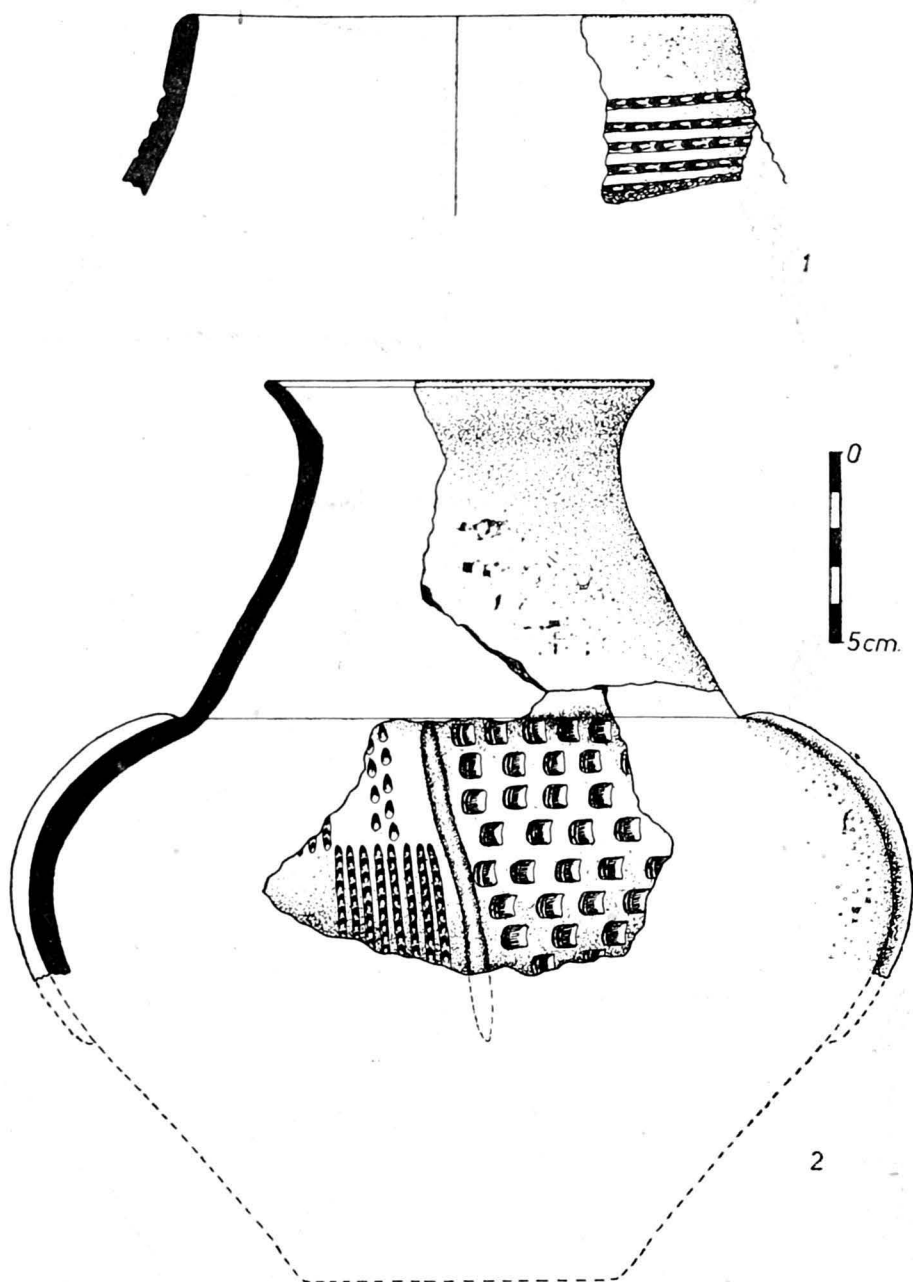

2

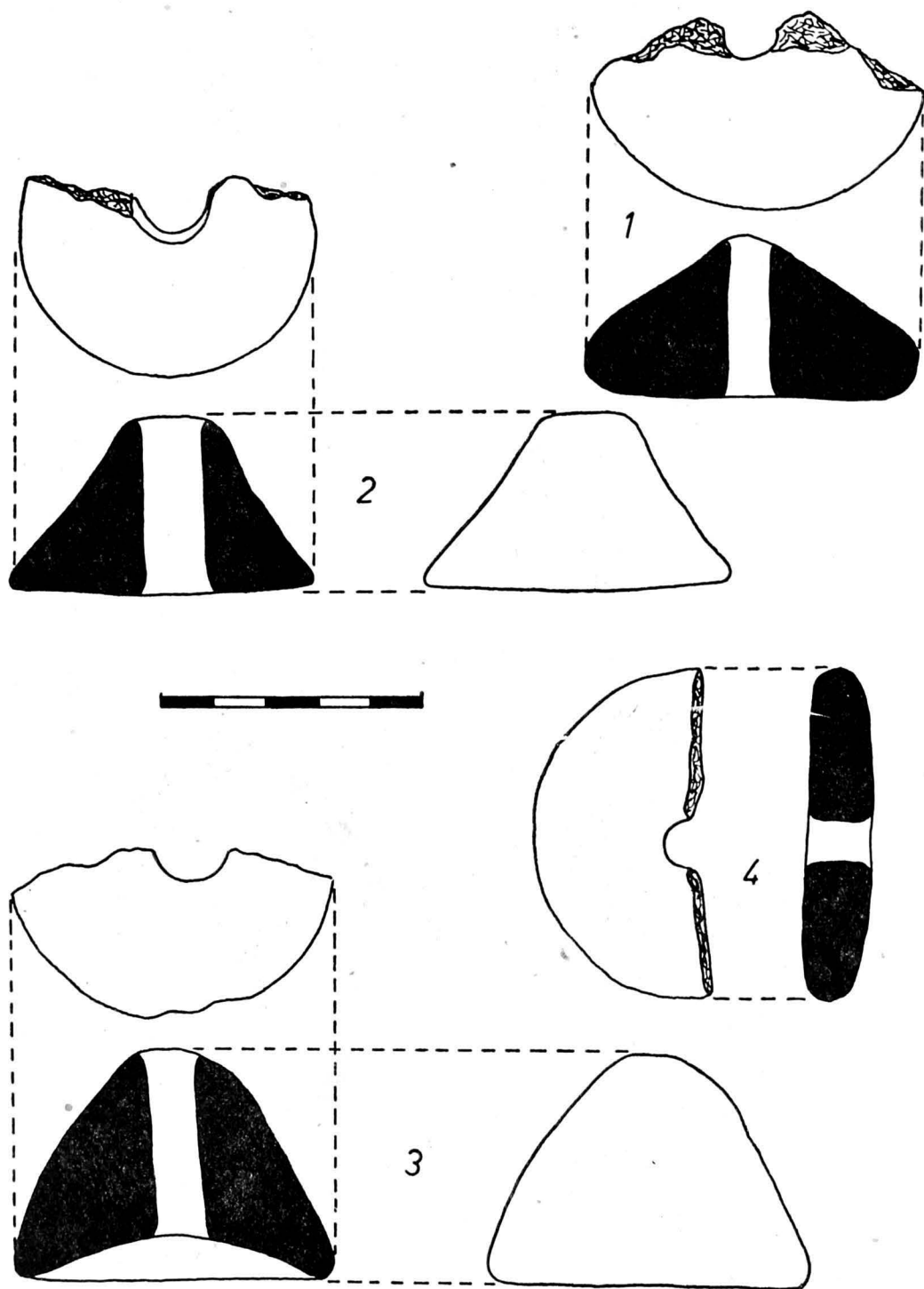

3

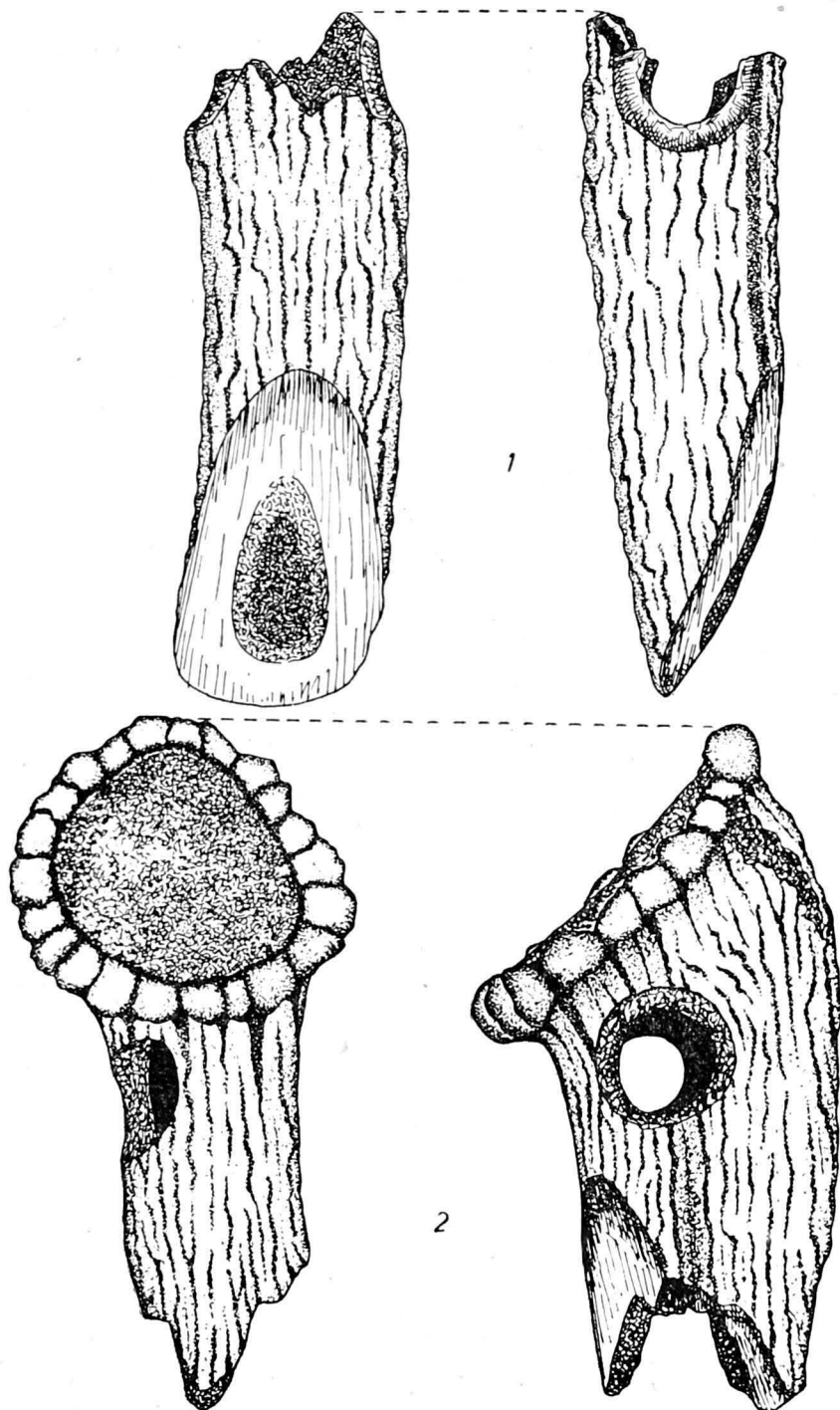
Planșa XXIII — Bocșa-„Colțan“. Tipuri de vase cu gît înalt din categoria fină și semifină.

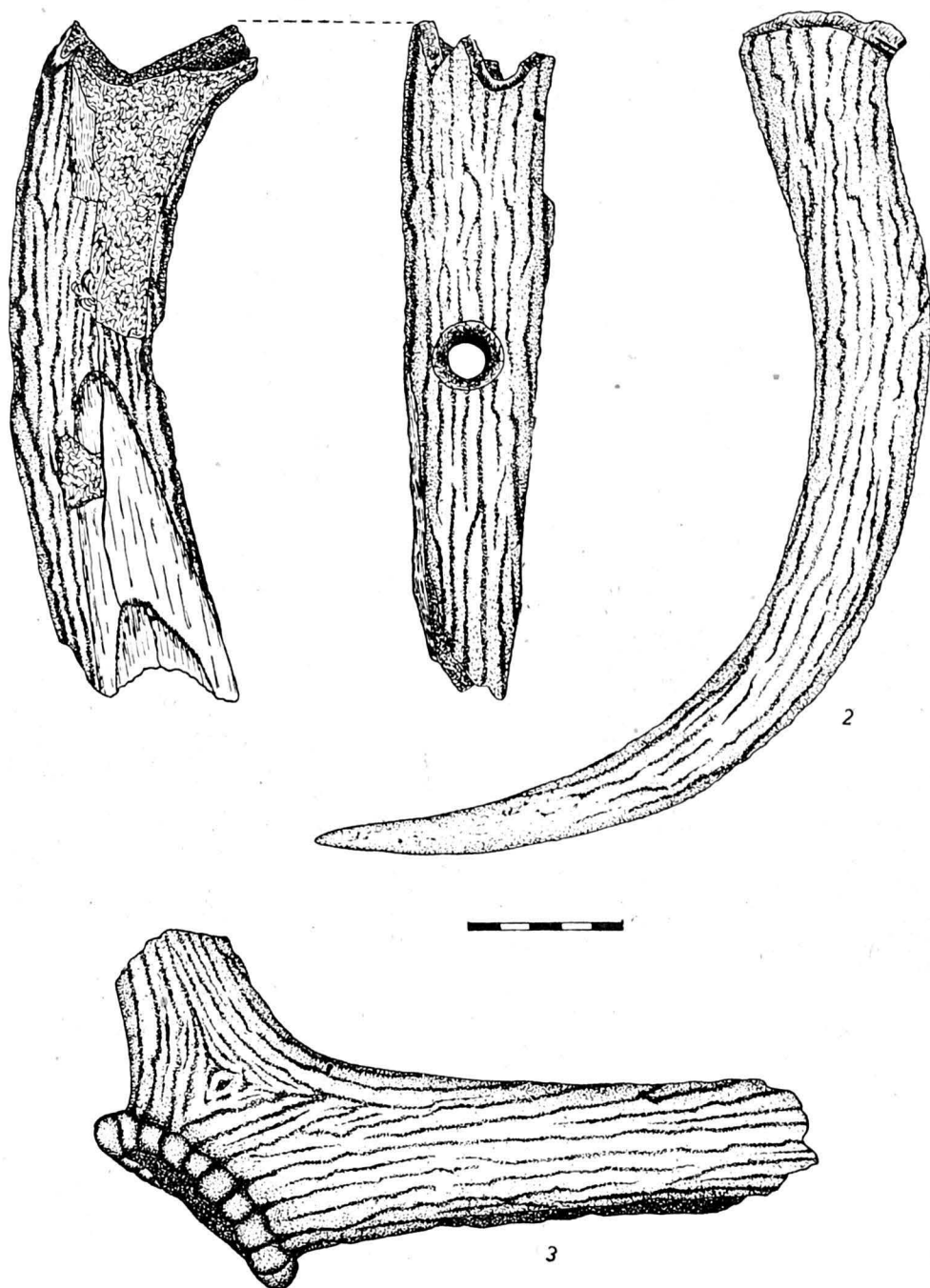
Planșa XXIV — Bocșa-, Colțan“. Ceramică fină și semifină.

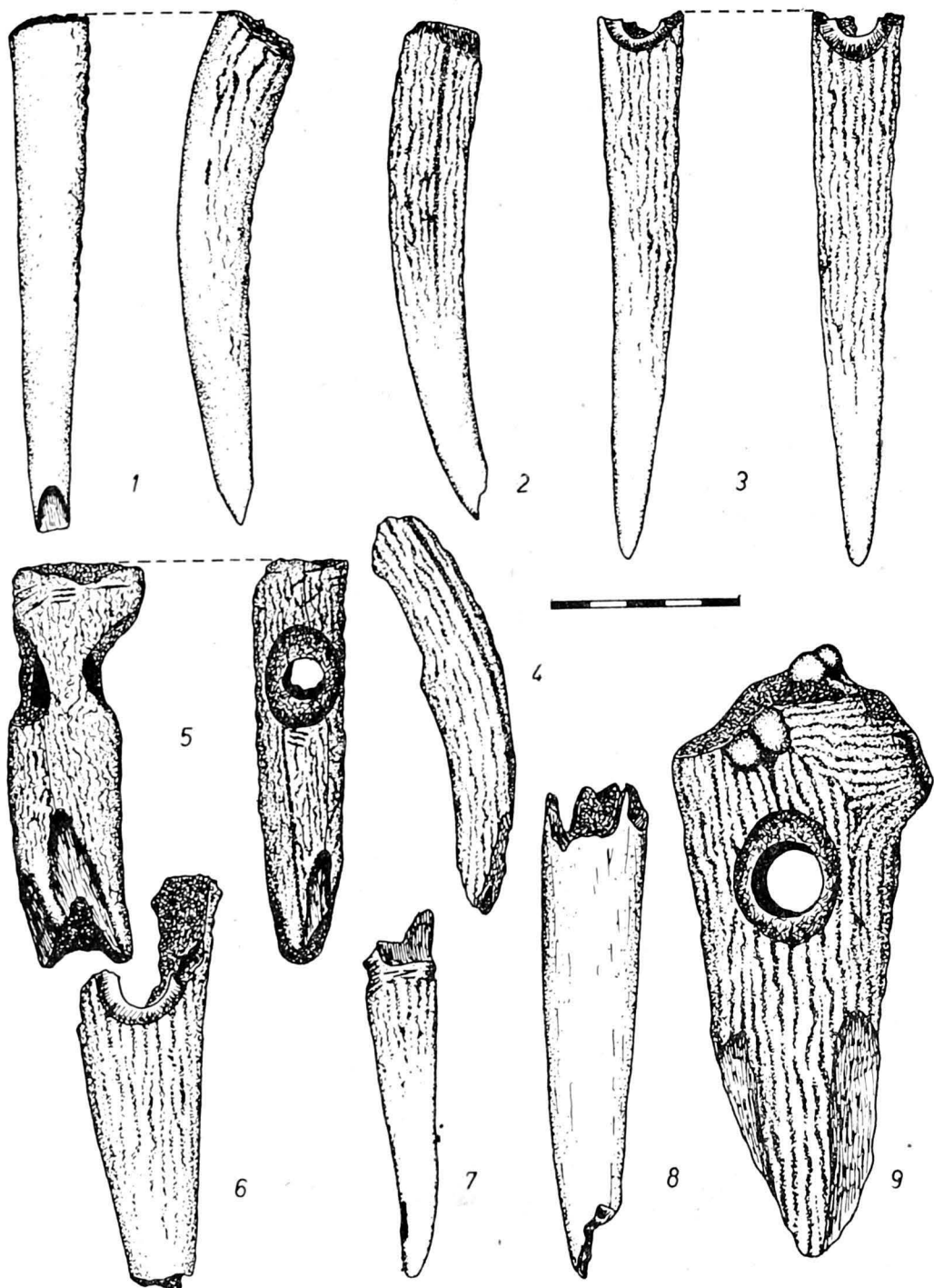
Planșa XXV — Bocșa-„Colțan“. Diverse tipuri de fusaiole.

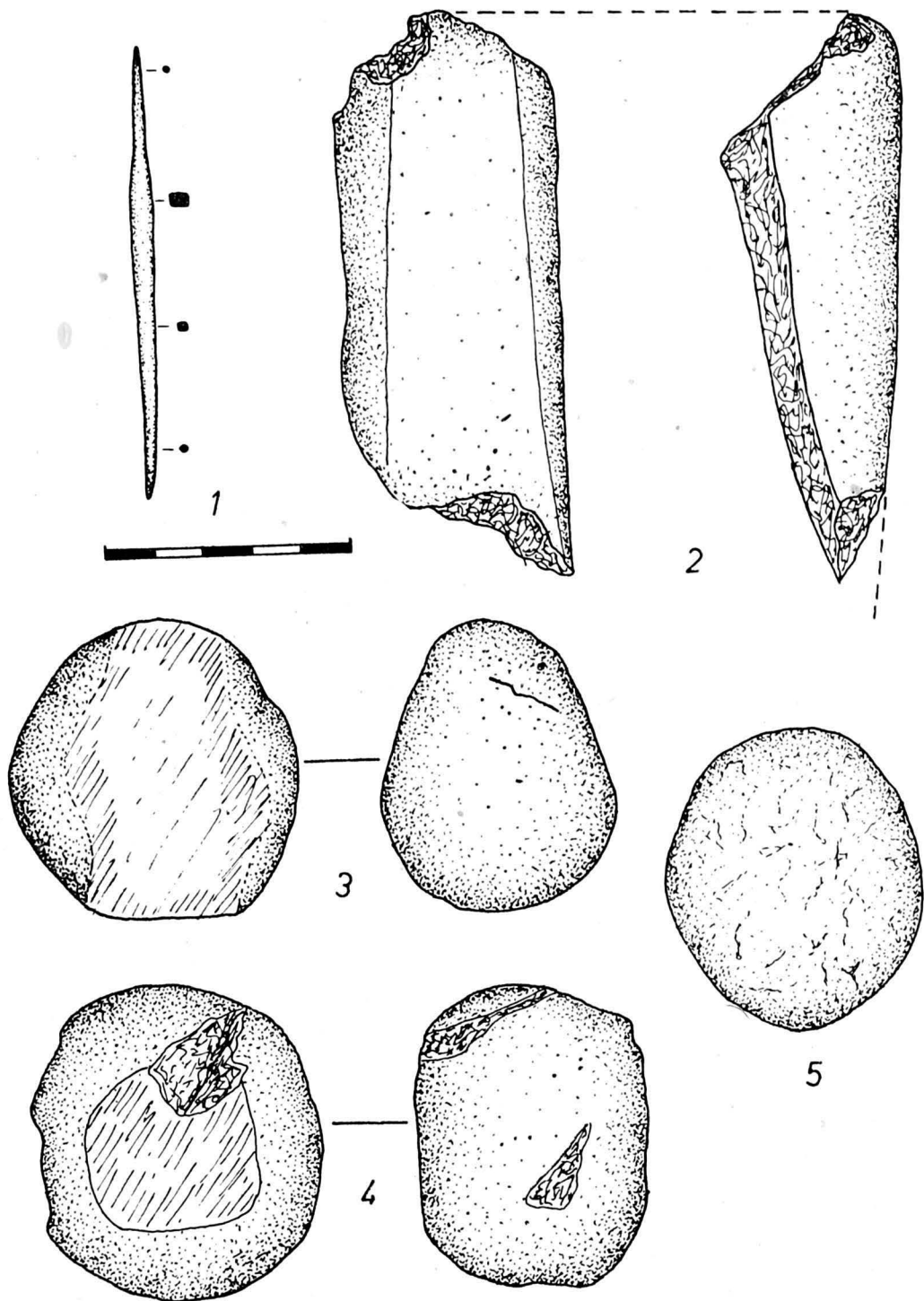
Planșa XXVI — Bocșa-„Colțan“. Săpăligi din corn.

Planșa XXVII — Bocșa-„Colțan“. Săpăligi din corn.

Planșa XXVIII — Bocșa-„Colțan“. Unelte din corn și os de animal: 1—2 — obiecte de ornamentat ceramica; 3—6, 8—10, săpăligi; 7, străpungător (?).

Planșa XXIX — Bocșa-„Colțan“. Unelte din cupru și piatră=1, sulă din cupru: 2, topor-pană din piatră șlefuită; 3—5, zdrobitoare din piatră.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA TICVANIUL MARE (județul Caraș-Severin)

Descoperit în hotarul comunei Ticvaniul Mare, la circa 1 km de marginea comunei, în dreapta șoselei Reșița—Oravița, la locul numit de localnici „Andree“, depozitul are în componența sa zece piese.

Depozitul a fost scos la suprafață în anul 1979 de cetățeanul Moșoiu Ion, care l-a predat directorului școlii generale din comună, de unde a fost adus la muzeu de colegul Ion Popa, care ni l-a predat spre cercetare¹.

Deplasându-ne la fața locului în urma acestei sesizări, nu am mai găsit nici o piesă care să fi aparținut depozitului, dar în urma cercetării perimetrului în care a fost făcută descoperirea, am depistat, la circa 800 m sud-est de locul acesteia, o așezare hallstattiană de unde am strâns fragmente ceramice. Comunității din așezare sau vreunui reprezentant al acesteia ar putea să-i aparțină depozitul în discuție, bineînțeles am spus aceasta fără a face o legătură precisă sau a considera datarea depozitului ca fiind aceeași cu a așezării amintite.

Descrierea materialului

1. Colier de gît, din bronz, format dintr-o bară rotundă în secțiune, capetele fiind bătute și îndoite în exterior. Decorul este format din linii incizate dispuse în zig-zag, paralele și în formă de V, grupate cîte trei sau mai multe. Patina bună de culoare verde. Dimensiuni: L. pe coardă 44 cm, D. maxim al barei 2 cm. Inv. A. 44 402. (Pl. I/1).

2. Brățară masivă, din bronz, semiovală în secțiune, mai subțire la capete. Decorul este format din grupuri de linii incizate paralele dispuse oblic, vertical, orizontal, în forma literei V și W. Patina bună de culoare verde. Dimensiuni: L. pe coardă 19 cm, lățimea barei 2 cm. Inv. 44 401, (Pl. II/2).

¹ Depozitul a fost descoperit de cetățeanul Moșoiu Ion, care l-a predat directorului Școlii generale din Ticvaniul Mare, fiind adus la muzeu de colegul Ion Popa, care ni l-a predat spre cercetare. Tuturor le mulțumim și pe această cale.

3. Brătară de același tip, formă și mărime, cu decorul identic. Patină bună de culoare verde. Inv. 45 398. (Pl. II/3).
4. Brătară de același tip, formă și mărime, cu decorul la fel, avînd în plus două motive în formă de W. Patina bună de culoare verde. Inv. 44.400. (Pl. II/4).
5. Brătară de același tip și mărime, dar decorul diferă prin felul în care sînt dispuse inciziile. La un centimetru de capetele brățării sînt 4 linii incizate, paralele, așezate orizontal, restul ornamentației este formată din trei triunghiuri cu vîrfurile în sus și tot atîtea cu vîrfurile în jos, formînd un registru ornamental distinct. Spațiul din interiorul acestora fiind hașurat cu linii incizate. Pe tot corpul brățării sînt trei asemenea registre. Marginile brățării sînt decorate cu linii scurte incizate paralele. Patina bună de culoare verde. Inv. A. 44.429. (Pl. II/1).
6. Celt cu aripioare avînd tăișul puțin știrbit, probabil de descoperitori, pentru a afla din ce material este confecționat. Aripioarele sînt decorate cu trei linii în relief, care urmează forma lor. Patina de culoare verde. Dimensiuni: I. 12,5 cm, lățimea tăișului 5 cm. Inv. 44.401. (Pl. I/2).
7. Brătară de braț confecționată dintr-o bară de bronz cu spirala de la bază rotundă, iar capătul bătut și îndoit de două ori în exterior, restul brațului este romboidal și se subțiază pe măsură ce spiralele devin mai mici în diametru. Brățara are în partea superioară zece spirale, fiind prevăzută cu un buton rotund de care este atîrnată, prin intermediul unei urechiușe, o plăcuță curbată în interior, decorată de o parte și cealaltă, cu trei linii puternic reliefate, în partea superioară are două linii mai scurte care se unesc formînd un V cu vîrfurile în jos. Restul decorului este format din linii paralele incizate, dispuse pe brațul brățării, în formă de V cu vîrfurile în sus și în jos. Acest decor este numai pe braț pînă unde începe spirala, din acest loc decorul este format din V-uri hașurate numai pe o latură și continuă pe trei din spirale, celelalte patru avînd ca decor mici incizii pe muchie, restul spiralelor neavînd nici un decor. Bara brațului se subțiază din locul în care începe spirala, ultima fiind cu mult mai subțire decît celelalte. Patina bună de culoare verde. Dimensiuni: I. — 23 cm, D. — spiralei de la bază 10 cm. Inv. 44.403 b. (Pl. III/1).
8. Brătară de braț, de același tip, formă, mărime și decor, dar brațul a fost rupt în momentul descoperirii. Patina bună de culoare verde. Aceleași dimensiuni ca cea anterioară. Inv. A. 44.403 a. (Pl. IV/1).
9. Brătară de braț, de dimensiuni mai mici, avînd aceeași formă și decor, dar are partea inferioară a brațului ruptă din vechime, numărul de spirale este mai mic, numai opt, iar plăcuța este de formă dreptunghiulară, avînd șase linii puternic reliefate ca decor, lipsindu-i și micile incizii de pe muchia spiralelor 3—6. Patina bună. Dimensiuni: I. — 16 cm. Inv. A. 44.404 a. (Pl. III/2).
10. Brătară identică cu cea anterioară, lipsindu-i butonul cu plăcuța decorată. Patina bună. Inv. A. 44.403 b. (Pl. IV/2).

Încadrarea cronologică

Analizînd forma și decorul pieselor din componența depozitului, cît și pe baza analogiilor găsite, putem încadra depozitul în prima perioadă a Hallstattului.

Astfel, pentru apărătorile de braț mari cît și cele mici, analogii bune ca formă și ornamentație găsim în depozitele de la: Aiud², Tăuț³, Koszider⁴, toate datele în Ha.A₁.

T. Bader ocupîndu-se într-un studiu de brățările apărătoare de braț, ținînd seama de anumite criterii tipologice, încadrează toate apărătorile de braț descoperite pînă acum în patru variante⁵.

Conform tipologiei făcute de T. Bader, apărătoarele noastre se încadrează în varianta a patra, cea denumită de autor de tip Salgotorjan⁶. Această variantă corespunde cel mai bine pentru apărătoarele de braț de la Ticvaniul Mare, care au 8 sau mai multe învîrtituri la spirală, placa de formă rotundă în mijlocul spiralei, secțiunea barei este triunghiulară sau romboidală, iar ornamentul este compus din linii incizate. Autorul încadrează această variantă la sfîrșitul Bronzului D, în prima parte, iar partea a doua în Hallstattul A.⁷, unele ajungînd pînă în Hallstattul B.⁸.

Colierul pentru gît își găsește analogii în depozitele de la Bocșa Română⁹, Ghergheș¹⁰ și Aiud¹¹.

Pentru brățările de tipul celor din depozitul în discuție avem analogii la: Aiud¹², Bocșa Română¹³, Galoșpetru¹⁴, Pécica II¹⁵, Sălaj¹⁶, Uioara de Sus¹⁷ și Valea lui Mihai I¹⁸.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, Ed. Academiei, București, 1977, p. 255, pl. 119 și 110.

³ *Idem*, pg. 279, pl. 213/16.

⁴ T. Kovacs, *L'age du bronze en Hongrie*, Ed. Korvina, Budapesta, 1977, p. 43, pl. 17/23.

⁵ T. Bader, *Apărătoarele de braț în bazinul carpato-danubian*, în *Studii și comunicări*, Satu Mare, 1972, p. 88.

⁶ *Idem*, p. 89.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 230, pl. 120/3; M. Rusu, *Dacia N.S.*, VII, 1963, p. 207.

¹⁰ *Idem*, p. 234, pl. 128/3.

¹¹ *Idem*, p. 226, pl. 112/6.

¹² *Idem*, p. 226, pl. 112/3.

¹³ *Idem*, p. 230, pl. 120/2.

¹⁴ *Idem*, p. 243, pl. 146/15; M. Rusu, *loc. cit.*, p. 207.

¹⁵ *Idem*, p. 260, pl. 175.

¹⁶ *Idem*, p. 264, pl. 183.

¹⁷ *Idem*, p. 304, pl. 262.

¹⁸ *Idem*, p. 311, pl. 276/15.

Celtul cu aripioare are analogii în depozitele de la: Alejd¹⁹, apropiat ca formă, încadrat în Bronz D — Hallstatt A. Celturi cu aripioare, asemănătoare ca formă și mărime, întâlnim și în depozitele datate mai târziu, în Hallstatt A₁, cum sînt cele de la: Gușterița²⁰, Martinești²¹, Sighețul Marmăției²² și Sîrbi²³.

Ținînd seama de faptul că apărătoarele de braț se încadrează în a doua parte a variantei a patra după T. Bader, datată în Ha. A și că acestea pot merge pînă în Ha.B, cît și datorită faptului că analogiile găsite pentru celelalte piese: brățări, celtul cu aripioare, colierul pentru gît, provin din depozite datate în Ha. A₁, încadrăm depozitul de la Ticvaniul Mare în Ha.A₁, sperînd că prin aceasta nu depășim limitele în care poate fi încadrat acest depozit.

În privința provenienței depozitului, în afara schimburilor intertribale, nu este exclusă și prelucrarea metalului în zonă, gîndindu-ne la faptul că în apropiere s-au mai descoperit depozite de bronzuri cum sînt cele de la: Bocșa²⁴, Giurgiova²⁵, Ocna de Fier²⁶, iar în munții Dognecei sînt zăcămintele cuprifere care puteau fi prelucrate pe loc.

Referitor la cauzele care au determinat ascunderea acestui depozit, acestea au fost probabil diferitele conflicte intertribale.

Spunem aceasta datorită faptului că piesele nu prezintă urme de folosire, ci probabil o valoare care a fost teaurizată.

Pentru a ne putea face o privire de ansamblu asupra modului de prelucrare, cît și a compoziției metalului am efectuat o analiză metalografică și chimică a pieselor din depozit, fără a deteriora piesele.²⁷

Analiza metalografică

Pentru analiza metalografică s-au prelevat din probă două secțiuni, una transversală și una longitudinală. Aceleași probe au fost folosite și pentru analiza chimică, efectuată la laboratorul chimic al Combinatului Siderurgic Reșița, de chimistul Bogdan Zenobia. Probele au fost prelevate în așa fel, încît să nu pericliteze aspectul general al piesei arheologice.

¹⁹ *Idem*, p. 180, pl. 21/1.

²⁰ *Idem*, p. 245, pl. 149/16 și pl. 150/1—4.

²¹ *Idem*, p. 253, pl. 163/10—11.

²² *Idem*, p. 265, pl. 185/15.

²³ Francisc Nistor și Alexandru Vulpe, în *SCIV*, 20, 2, 1969, p. 186.

²⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, fig. 3/48.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Analiza metalografică și chimică, cît și fotografiile au fost executate în laboratorul de analize al Combinatului Siderurgic din Reșița, de către inginerul Ion Neamțu, chimistul Bogdan Zenobia și fotografii Heindenreich Richard, cărora le mulțumim și pe această cale pentru ajutorul pe care ni l-au dat.

Atît în secțiunea transversală cît și în cea longitudinală apar masiv oxizi de cupru (Cu_2O). În secțiunea longitudinală oxidul de cupru apare alungit și cu marginile rotunjite. Această alungire denotă o prelucrare de întindere după turnare. Prelucrarea se poate face prin ciocănire în stare neatacată, aceste aspecte se observă în microfotografiile 1, respectiv 2, (Pl. V/1 și 2).

În stare atacată (persulfat de amoniu — $\text{S}_2\text{O}_8 (\text{NH}_4)_2$ în 100 cm^3 apă distilată structura prezintă granulație fină, relativ uniformă, de formă poliedrică reprezentată în microfotografiile 3 și 4, (Pl. V/3, 4). Se observă de asemenea și macles de recoacere. Această structură se obține prin recoacere la temperatura de peste 350°C .

Granulația fină e dată atît de o menținere de scurtă durată la temperatura de recoacere, cît și de urmele de nichel și fier care au rolul de mărunțirea granulației.

În concluzie putem spune că, materialul a fost turnat în bare și prelucrat prin ciocănire pînă la dimensiunile piesei. Prelucrarea se putea face atît la rece cît și la cald (peste 350°C). După prelucrare s-a efectuat un tratament de recoacere. Mărimea și alungirea particulelor de oxid de cupru poate estima gradul de reducere cu $10\text{--}20\%$.

Referitor la analiza chimică a pieselor din depozit, redăm tabelul cu componentele chimice ale bronzului din care au fost lucrate piesele respective. (Pl. VI/1).

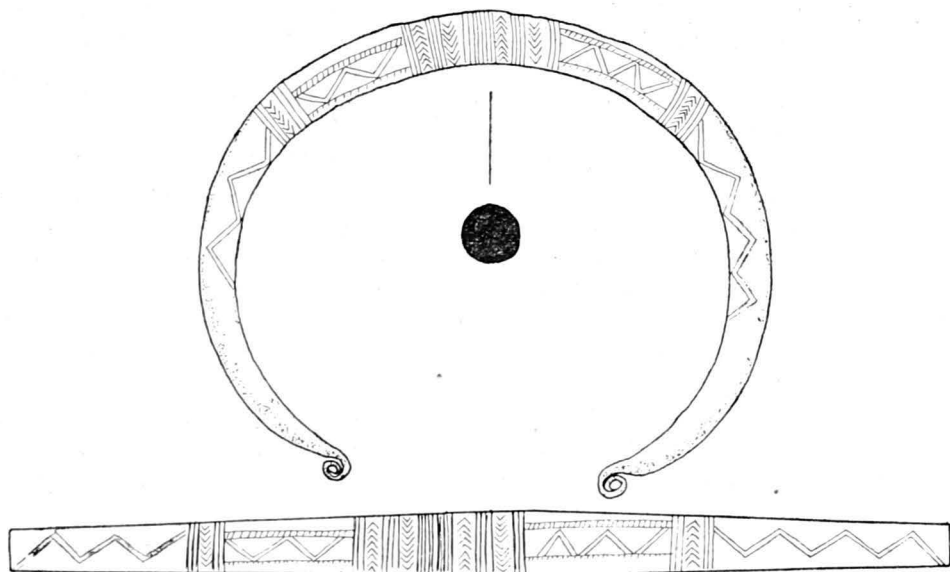
CAIUS SĂCĂRIN

DIE BRONZEDEPOTFUND VON TICVANIUL-MARE (KREIS CARAȘ-SEVERIN)

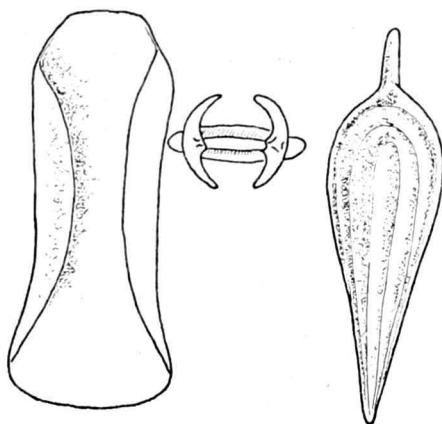
(Zusammenfassung)

In diesem Beitrag (Artikel) präsentiert der Autor ein neues Bronzdepotfund, welches auf dem Gebiet des Kreises Caraș-Severin in der Gemeinde Ticvaniul-Mare entdeckt wurde. Es enthält 10 Stücke. 4 Armverteidiger, 2 grosse und 2 kleine, eine Axt mit Flügel, eine Halskette, 4 masive Armbänder. Alle Stücke haben guten Edelrost und haben gezeichnete und geschnittene Linien. Durch Form und Verzierung ist das Lager in HaA₁ eingegliedert.

Für die Erkennung der Art der Verarbeitung und der Komposition des Metalles wurden chemische und metallographische Analysen ausgeführt.

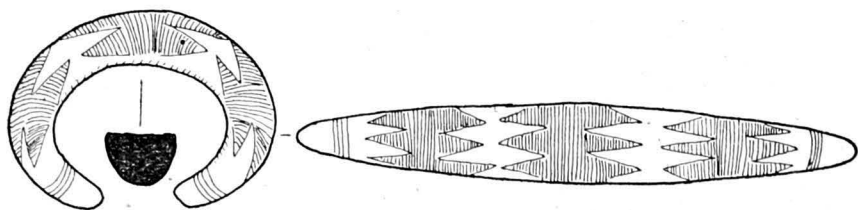

1.

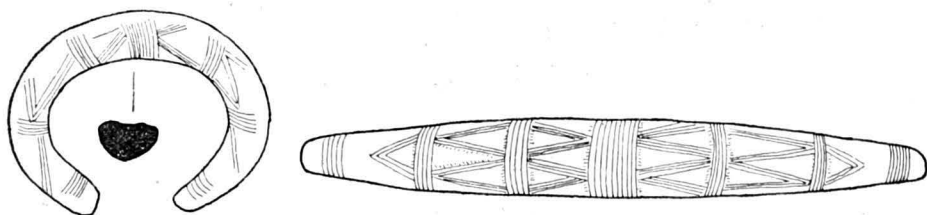

2.

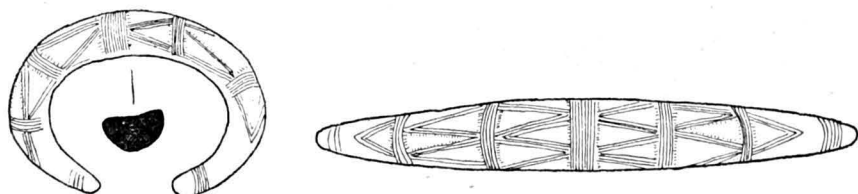
Pl. I — Fig. 1 — Colier din bronz; Fig. 2 — Celt cu aripioare
<https://biblioteca-digitala.ro>

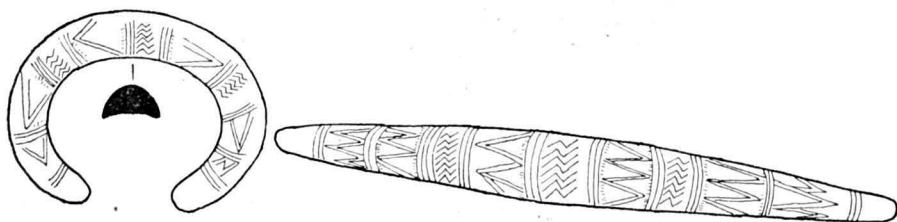
1.

2

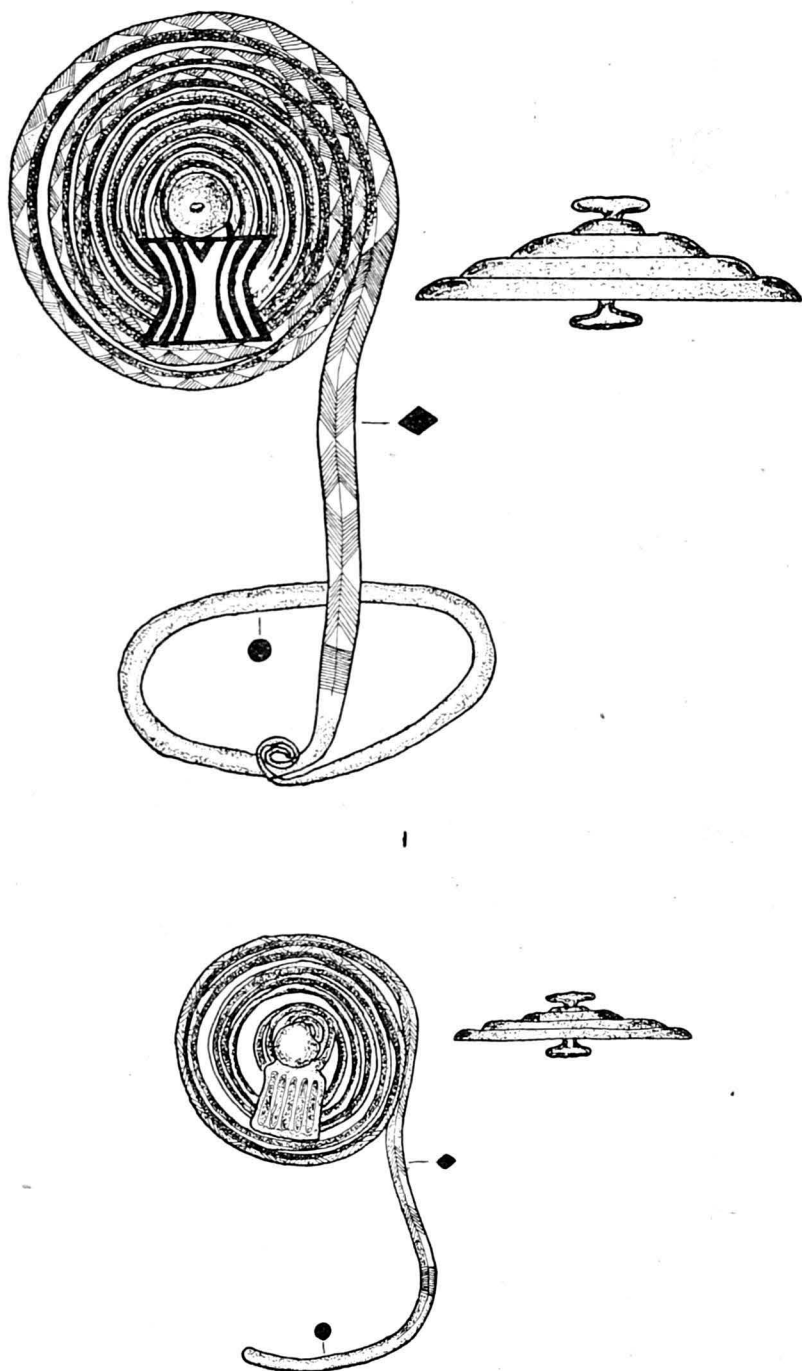

3

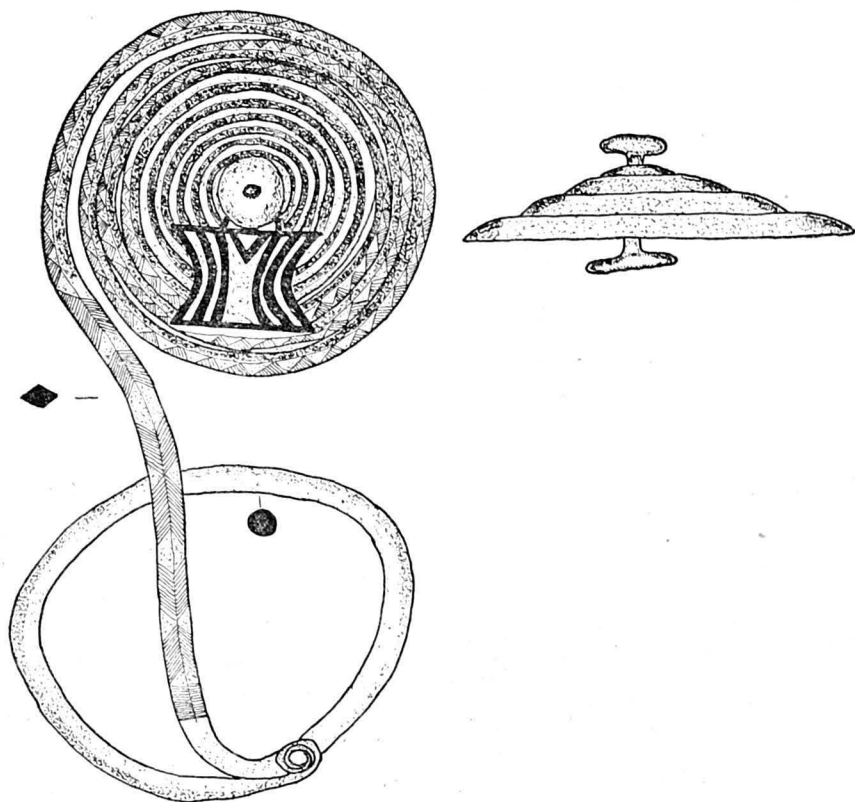

4.

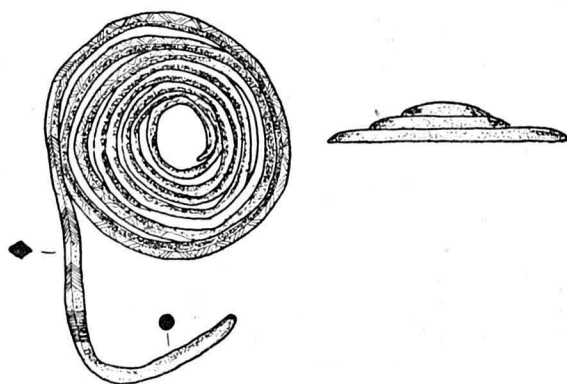
Pl. II — Fig. 1, 2, 3, 4 — Brățări din bronz

Pl. III — Fig. 1 — Apărătoare din braț mare; Fig. 2 — Apărătoare de braț mică

1.

2.

Pl. IV—Fig.1— Apărătoare de braț mare; Fig. 2 — Apărătoare de braț mică.

Pl. V — Fig. 1, 2, 3, 4 — Fotografii ale structurii metalului

Sn	Cu	Pb	Fe	Al	Ni	Mn	Zn
6,30	90,86	0,96	0,30	0,25	0,45	—	—

Pl. VI — Fig. 1 — Tabel cu compoziția chimică a metalului.

CÎTEVA DESCOPERIRI DIN PRIMA ȘI A DOUA EPOCĂ A FIERULUI ÎN „CLISURA“ DUNĂRII

Punctat de multiple și valoroase descoperiri arheologice aparținând celor mai diverse epoci, demonstrând o remarcabilă continuitate de viață umană pe același spațiu, sectorul dunărean care constituie limita sudică a județului Caraș-Severin — desemnat de localnici prin termenul deosebit de sugestiv de *Clisura Dunării* — rămîne și astăzi una dintre zonele care interesează în cel mai înalt grad pe cercetătorii istoriei vechi a României¹.

Investigațiile sistematice în teren, cercetările de suprafață sau descoperirile ocazionale care continuă să fie efectuate în această regiune, reușesc să sporească neîntrerupt cunoștințele legate de evoluția istorică a acestor meleaguri. Acesta este și cazul materialelor pe care le vom prezenta în cele ce urmează. Ele au fost scoase recent la iveală în hotarul localităților Berzasca și Liubcova (jud. Caraș-Severin), ca urmare a neobositei activități de cercetare în teren desfășurată de Ion Dragomir, învățător în satul Gornea (com. Sichevita). În ciuda faptului că aceste materiale nu provin din săpături sistematice și că ele se limitează în exclusivitate la ceramică, ceea ce — în mod evident — limitează posibilitățile de interpretare istorică, am considerat totuși necesară publi-

¹ Pentru istoricul descoperirilor și bibliografia referitoare la această zonă, vezi: R. Petrovsky, *Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș-Severin din paleolitic pînă în secolul al V-lea î.e.n.*, partea I, în *Banatica*, II, 1973, p. 385—393; partea a II-a, în *Banatica*, III, 1975, p. 365—378; partea a III-a în *Banatica*, IV, 1977, p. 437—461; V. Boroneanț, *Descoperiri aparținînd culturii Verbicioara din regiunea Porților de Fier*, în *Drobeta*, 1976, p. 14—29; N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, *Caiete Banatica*, IV, Reșița, 1977; Gh. Lazarovici, *Gornea — preistorie*, *Caiete Banatica*, V, Reșița, 1977; Gh. Lazarovici — C. Săcărîn, *Epoca Bronzului în „Clisura“ Dunării*, în *Banatica*, V, 1979, p. 71—105; M. Gumă, *Date noi privind descoperirile hallstattiene de la Gornea*, în *Banatica*, V, 1979, p. 115—180; I. Uzum, *Die Rumänien aus der „Clisura Dunării“ zwischen dem VI. und XIV. Jahrhundert (Geschichtlich-archäologische Betrachtungen)*, în *Banatica*, V, 1979, p. 215—254 etc. Cercetări arheologice sistematice sînt în curs de desfășurare la: „Stenca“ Liubcovei (așezări din epoca bronzului și dacică; M. Gumă și C. Săcărîn), Gornea (stațiuni preistorice, romane, prefeudale și feudale timpurii; I. Uzum, Gh. Lazarovici, O. Bozu, M. Gumă, C. Săcărîn, D. Teicu), Moldova Nouă (necropolă romană; O. Bozu), Liubcova — Țiglarie (necropolă din epoca bronzului; C. Săcărîn).

carei lor, în speranța că cele câteva considerații sumare pe care le vom face cu acest prilej vor constitui o bază reală și un imbold pentru o cercetare științifică mai amplă în viitor.

I. Berzasca

Descrierea descoperirilor. În primăvara anului 1982, retragerea bruscă a nivelului Dunării a provocat o surpare în malul terasei inferioare a unui deal aflat în imediata vecinătate estică a comunei Berzasca. Cu ocazia unei cercetări de suprafață efectuată în aceeași perioadă, I. Dragomir a cules din această zonă („Stația de pompare — I.F.E.T.“) mai multe fragmente ceramice și câteva vase întregi sau întregibile², care atestă prezența în punctul menționat a unei așezări străvechi ce nu a putut fi încă cercetată prin săpături sistematice³.

O primă analiză tipologică a materialului arheologic descoperit cu acest prilej ne îndeamnă să considerăm că el aparține atât primei cât și celei de a doua epoci a fierului.

Cea mai mare parte a ceramicii, aflată cu deosebire în stare fragmentară, aparține *primei epoci a fierului*. Calitatea pastei și destinația vaselor oferă posibilitatea împărțirii sale în două categorii mari: ceramica grosieră și, respectiv, cea fină sau semifină.

Ceramica grosieră (Pl. I—II), cu destinație aproape exclusiv uzuală, este realizată dintr-o pastă cu multe impurități, conținând ca degresant o mare cantitate de nisip și pietricele. Pereții vaselor au cel mai adesea o culoare brună, brun-cărmizie sau brun-neagră, și prezintă în multe cazuri urme puternice de arsură secundară atât în interior cât și în exterior. Forma predominantă este oala cu corpul mai mult sau mai puțin bombat, iar gîtul ușor profilat și arcuit spre exterior (Pl. I; II/1—2). Un singur fragment provine de la un vas cu buza dreaptă (Pl. II/3), în timp ce un exemplar întregibil de vas în formă de sac, are pereții ușor arcuiți și un aspect oarecum tronconic (Pl. II/4). Decorul se limitează la creștături oblice sau verticale pe buză (Pl. I 1—3, 5; II/4) și la briuri orizontale în relief, simple (Pl. I/7), crestate oblic (Pl. I/1—6, 8) sau alveolate (Pl. II/4), dispuse imediat sub buză sau la zona de contact dintre gîtul și corpul vasului. În unele cazuri, recipientele sînt prevăzute cu toate dispuse deasupra zonei lor mediane (Pl. II/4).

Ceramica fină și semifină (Pl. III—VI) este realizată dintr-o pastă bine preparată, în amestec cu nisip fin și paiete de mică. Pereții vaselor sînt lustruiți, fără porozități, avînd cel mai adesea o culoare neagră sau brun-neagră, extrem de rar cărmizie. Analiza formelor de bază este

² Materialul se află în Muzeul sătesc din Gornea (com. Sichevița).

³ În cea mai mare parte a anului, zona se află acoperită de Dunăre. O parte din ea ar putea fi cercetată sistematic numai în momentele cînd apele au un nivel mai scăzut.

mult îngreunată de starea excesiv de fragmetară a materialelor din această categorie. Totuși, pe baza studierii atente a profilelor mai caracteristice, au putut fi recunoscute următoarele tipuri de vase: străchinile cu buza invazată, care predomină din punct de vedere cantitativ (Pl. IV/3; V), vasele globulare cu gît cilindric, înalt, și buza răsfrîntă spre exterior (Pl. III/1, 3, 6—8; IV/2, 4—6) și ceștile (Pl. III/5; IV/1, 7). De asemenea, un fragment ceramic cu decor interior pare să indice prezența unui tip de castron de formă aproximativ tronconică (Pl. III/4). Unele dintre aceste tipuri de vase au fost prevăzute cu toarte, în majoritatea cazurilor ușor lățite și cu secțiune aproximativ triunghiulară (Pl. VI). Alături de multe fragmente lipsite de decor (Pl. III/1, 3, 5, 7; IV/1), există și exemplare bogat ornamentate, în special cu ajutorul canelurilor și imprimeurilor (Pl. III/2, 4, 6, 8; IV/2—7). Canelurile sînt fie înguste și distanțate între ele, organizate în motive decorative reprezentînd benzi liniare sau ghirlande (Pl. III/4, 6, 8), fie mai lățite și nedistanțate, în acest caz fiind dispuse cu deosebire pe gîtul și umărul vaselor (Pl. III/2; IV/3—4). În general, canelurile înguste și distanțate nu sînt asociate și cu alte motive decorative pe același vas, în timp ce canelurile mai late sînt însoțite în majoritatea cazurilor de ornamente imprimate. Acestea din urmă sînt reprezentate prin șiruri de „S”-uri înlănțuite sau ușor distanțate între ele (Pl. IV/4, 6), ornamente semilunare succesive, grupate într-o bandă orizontală adîncită, pe zona de contact dintre corpul și gîtul vasului (Pl. IV/7) și grupuri de benzi ușor adîncite, hașurate oblic în stilul „șnur fals”, care sînt așezate orizontal, oblic sau în ghirlandă pe zona de maximă circumferință a vaselor (Pl. IV/4, 6). Într-un singur caz, benzile înguste, imprimate sub formă de ghirlandă, nu sînt hașurate prin acele fine incizii oblice care le dau aspectul de „șnur” (Pl. IV/2). De asemenea, pe un alt fragment ceramic apare un decor alcătuit din mici imprimeuri ovale, distanțate între ele și dispuse în benzi orizontale sau oblice (Pl. IV/5). Micile proeminențe conice (Pl. IV/3) și torsadarea buzelor la străchinile invazate (Pl. V/5—6) completează repertoriul ornamental al acestei categorii.

În cea de a doua epocă a fierului, mai precis la începutul acesteia, considerăm că pot fi datate cîteva fragmente ceramice (Pl. VII) și două vase întregibile (Pl. VIII). Cele mai multe dintre acestea fac parte din categoria ceramicii uzuale, fiind realizate dintr-o pastă grosieră în amestec cu nisip și pietricele destul de mari (Pl. VII/3, 5, 6—7) și avînd numai rareori pereții mai bine neteziți (Pl. VIII/2). Pereții acestor vase au o culoare brună, cu nuanțe mergînd de la brun-gălbui pînă la brun-cărmiziu, și prezintă urme de arsură secundară la exterior. O specie ceramică mai îngrijit lucrată o constituie aceea de culoare brun-neagră sau neagră, avînd pereții bine lustruiți (Pl. VII/1—2, 4; VIII/1).

Formele de bază, ilustrate prin materialul arheologic din această categorie, sînt vasele-borcan de dimensiuni în general mari și cu pereții ușor arcuiți (Pl. VII/3, 5, 6—7), cele cu buza puternic evazată (Pl. VII/1), străchinile cu buza ușor invazată (Pl. VII/4), ceașca cu pereții ușor arcuiți și toartă puțin supraînălțată (Pl. VIII/1), precum și vasul-borcan

cu profilul aproape drept (Pl. VIII/2). Ornamentele sînt reprezentate de şiruri de alveole imprimate direct în peretele vasului (Pl. VII/2, 7), bri-uri orizontale în relief, alveolate (Pl. VII/5—7), şi proeminenţe conice alungite (Pl. VIII/2) sau rotunde (Pl. VII/7). La acestea mai pot fi, eventual, adăugate şi proeminenţele — apucători, lăţite (Pl. VII/2). Toate aceste fragmente ceramice şi vase databile în cea de a doua epocă a fierului au fost, fără excepţie, lucrate cu mina.

Încadrarea cronologică şi culturală. Analiza principalelor elemente caracteristice (pastă, forme, decor) ale materialului ceramic descoperit în punctul „Staţia de pompare — I.F.E.T.“, din hotarul comunei Berzasca, ne arată — în primul rînd — că el poate fi încadrat într-un interval de timp destul de larg.

Primul reper cronologic sigur ne este oferit de materialul ceramic de culoare neagră, cu pereţii lustruiţi, decorat cu caneluri şi ornamente imprimate în formă de „şnur fals“ sau de „S“-uri înlănţuite (Pl. III/2; IV/2—4, 6—7), care îşi găseşte analogii în majoritatea staţiunilor aparţinînd culturii Basarabi din zona carpato-dunăreană⁴. Pentru zona băneţeană, cele mai bune şi apropiate analogii există în aşezările de la Gornea, punctul „Căuniţa de jos — Cetate“⁵ şi Valea Timişului — „Rovină“⁶, care aparţin fazei mijlocii a culturii Basarabi, fiind încadrate în HaC. Aceeaşi constatare este valabilă şi pentru ceramica uzuală decorată cu briuri în relief, crestă oblic (Pl. I).

Este posibil, însă, ca acesta să nu constituie momentul de început al staţiunii din care provin materialele analizate aici. Fragmentele ceramice de culoare neagră, cu pereţii lustruiţi, decorate exclusiv prin caneluri înguste şi distanţate între ele, pot fi mai timpurii decît descoperirile de tip Basarabi. Pentru a da numai cîteva exemple, modalităţile asemănătoare sau identice de ornamentare sînt cunoscute atît în descoperirile de la Moldova Nouă — „Cariera de banatite“⁷ sau de la Susani⁸, care pot fi datate în faza HaA, cit şi în cele scoase la iveală la Remetea Mare⁹ sau Mediaş¹⁰, aparţinînd mai ales perioadei HaB. Tot în HaB ar putea fi încadrat şi fragmentul ceramic de culoare brun-gălbuie, decorat prin mici

⁴ Cf. Al. Vulpe, *Zur Mittleren Hallstattzeit in Rumänien (Die Basarabi Kultur)*, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 105—132; H. Ciugudeanu, *Cultura Basarabi pe teritoriul judeţului Alba*, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 9—22; P. Medović, *Naselja starijeg gvozdenog doba u Jugoslovenskom Podunavlju*, Beograd, 1978, passim; D. Popović, *Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu*, Beograd, 1981, passim.

⁵ M. Gumă, op. cit., în *Banatica*, V, 1979, p. 128—134 şi pl. XLII—XLV.

⁶ M. Gumă — N. Gumă, *Săpături de salvare la Valea Timişului*, (Jud. Caraş-Severin), în *Banatica*, IV, 1977, p. 62 şi urm., pl. XV—XIX; fig. 9—14.

⁷ M. Gumă, *O nouă descoperire hallstattiană timpurie la Moldova Nouă*, în *Acta MN*, XVI, 1979, pl. II.

⁸ I. Stratan şi Al. Vulpe, *Der Hügel von Susani*, în *PZ*, 52, 1977, Taf. 5/217—218; 13/122; 14/127, etc.

⁹ Material inedit în colecţia MBT. Săpături Fl. Medeş.

¹⁰ E. Zaharia, *Rémarques sur le Hallstatt ancien de Transylvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaş*, 1958, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 83—104 şi fig. 3/4, 13; 6/4a; 7/6; 10/6.

imprimeuri de formă ovală, distanțate între ele și dispuse în șiruri orizontale sau oblice (Pl. IV/5), cu analogii în grupul Insula Banului¹¹ sau în cel de tip Gornea-Kalakača¹². Toate aceste elemente pot să aparțină însă și orizontului Basarabi, așa cum ne indică apariția lor în așezarea de la Valea Timișului¹³ sau în unele stațiuni hallstattiene din Transilvania, datate într-un orizont cronologic contemporan cu acela al culturii Basarabi, fără a putea fi însă atribuite acestei culturi¹⁴.

Pentru ceramica din a doua epocă a fierului, cele mai prețioase indicii de atribuire culturală și încadrare cronologică ne sînt oferite de cele două vase întregibile (Pl. VIII), care aparțin formelor timpurii ale ceramicii geto-dacice¹⁵. Astfel, ceașca cu toartă ușor înălțată (Pl. VIII/1) reprezintă o formă intermediară între ceștile hallstattiene tîrzii cu toartă supraînălțată, de tipul celor descoperite la Gogoșu, Ferigele sau Bîrsești¹⁶, și ceașca-opaiț de formă tronconică și cu toarta situată sub buză, atît de caracteristică pentru faza așa numită „clasică” a civilizației geto-dacice (sec. I î.e.n. — I e.n.)¹⁷. Dacă ținem cont de analiza efectuată de I. H. Crișan asupra evoluției tipologice a acestor cești, exemplarul de la Berzasca ar trebui plasat în intervalul sec. V—IV î.e.n.¹⁸. În ceea ce ne privește am opta mai curînd spre o datare a sa cu precădere în cursul sec. IV î.e.n., fapt ce poate fi confirmat și de numeroasele analogii pe care vasul cu profil aproape drept (Pl. VIII/2) le are în apropiata așezare dacică timpurie de la Gornea — „Ogașul Padinii cu spini”¹⁹, stațiune din care provin și două fibule din bronz de tip „tracic”, aparținînd unor tipuri ce pot fi plasate între a doua jumătate a sec. IV î.e.n. și prima jumătate a sec. III î.e.n.²⁰. De altfel, și celelalte fragmente ceramice discutate în

¹¹ S. Morintz și P. Roman, *Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României — Insula Banului*, în SCIV, 20, 1969, 3, p. 393—423, fig. 8/15; 16/12; 18/3.

¹² M. Gumă, *op. cit.*, în Banatica, V, 1979, pl. VIII/7; XVI/13; XX/8, 10; XXI/6; XXXIX/4; Idem, *Cîteva observații asupra grupului Bosut*, în SCIVA, 32, 1981, 1, p. 43—66.

¹³ Material inedit în MJR, rezultat din săpături mai recente de la Valea Timișului — Rovină.

¹⁴ V. Vasiliev, *Așezarea fortificată din prima vîrstă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, în Acta MN, XVII, 1980, p. 31—63, fig. 11/11, 15; 13/14; 14/8; 15/6, 8; 16/11. Material asemănător a fost descoperit și în săpăturile recente, efectuate în marea așezare hallstattiană fortificată de la Teleac, datată în Ha B₂—C (informații V. Vasiliev).

¹⁵ Cf. I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. Cu specială privire la Transilvania*, Editura științifică, București, 1969, (mai departe, *Ceramica*), p. 65—150.

¹⁶ *Ibidem*, fig. 5; 6; 65; cu bibliografia.

¹⁷ *Ibidem*, p. 153 și urm., fig. 65; 66.

¹⁸ Idem, *Precizări în legătură cu cronologia ceștii dacice*, în Drobeta, 1976, p. 34—39.

¹⁹ I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *Descoperiri arheologice în hotarul satelor Gornea și Sichevîța*, în Banatica, II, 1973, p. 407 și urm.; Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 103—104 și pl. LXXXII—LXXXIII. Mai multe vase de acest tip, provenind din aceeași așezare sînt încă inedite și se află la Muzeul sătesc din Gornea.

²⁰ I. Uzum — Gh. Lazarovici — I. Dragomir, *op. cit.*, fig. 5/5—6. Pentru analogii și datare a se vedea A. D. Alexandrescu, *À propos des fibules „thraces” de Zimnicea*, în Thraco-Dacica, București, 1976, p. 131—141.

context (Pl. VII) provin de la tipuri de vase des întâlnite în așezările dacice din sec. IV—III î.e.n.

Prin urmare— pe baza tuturor elementelor discutate pînă acum — se poate considera că stațiunea de la Berzasca — „Stația de pompare — I.F.E.T.“ este, foarte probabil, o așezare cu mai multe nivele, locuită atît în prima cît și în a doua epocă a fierului. Începutul său poate fi plasat deocamdată cu siguranță în vremea fazei HaC (mai precis, în sec. VII î.e.n.), printr-o locuire aparținînd culturii Basarabi, deși există unele indicii care fac posibil un început de locuire și mai timpuriu, respectiv în faza HaB. Cel mai recent nivel de locuire al acestei stațiuni poate fi plasat cu destulă siguranță în perioada sec. IV — începutul sec. III î.e.n. Eventuala prelungire a existenței sale dincolo de jumătatea sec. III. î.e.n. apare deocamdată ca improbabilă, nefiind susținută de nici unul dintre materialele descoperite pînă acum.

II. •Liubcova

Descrierea descoperirilor. În primăvara anului 1981, cu ocazia unei alte retrageri a apelor Dunării, I. Dragomir efectuează o cercetare de suprafață în zona necropolei de incinerare din epoca bronzului de la Liubcova — „Tiglarie”²¹. Cu acest prilej, la extremitatea estică a zonei ocupate de amintita necropolă, pe marginea dinspre Dunăre a șoselei dintre Liubcova și Berzasca, la aproximativ 300 m est de ieșirea din prima localitate, a fost descoperită o grupare alcătuită din două vase dacice lucrate cu mîna²², spălate de apele fluviului. Deși în punctul menționat nu au fost descoperite și alte obiecte de inventar arheologic, poziția vaselor și condițiile generale ale descoperirii ne îndeamnă să considerăm că este vorba de un mormînt dacic de incinerare (Fig. 1).

Primul dintre vasele descoperite (Pl. IX/2) se plasează în seria mai largă a vaselor-borcan, atît de răspîndite în majoritatea stațiunilor geto-dacice. Încadrat, în general, în categoria ceramicii uzuale, exemplarul de la Liubcova a îndeplinit foarte probabil rolul de urnă funerară. Această afirmație este justificată de descoperirea în interiorul său a mai multor fragmente mici de oase calcinate. Din nefericire, în momentul spălării, acestea au fost scoase din vas și aruncate de către descoperitor. După cum rezultă însă din informațiile păstrate, ele par să fi fost oase umane. Vasul în cauză a fost realizat dintr-o pastă grosieră, în amestec cu nisip și pietricele mărunte, și are o culoare brună. Fundul său este drept, corpul ușor bombat și buza răsfrîntă la exterior. El este decorat cu patru butoni cilindrici, crestați „în cruce”. În fiecare dintre cele patru spații existente între acești butoni a fost plasată cîte o grupare ornamentală alcătuită dintr-o creastă în relief, ușor curbată, încadrată de cîte două

²¹ Cercetări inedite C. Săcărin. Materialul se află în *MJR*.

²² Vasele se află la Muzeul sătesc din Gornea.

incizii late. Vasul prezintă puternice urme de arsură secundară în interior.

Cel de al doilea vas este reprezentat de un tip de castron tronconic cu buza răsfrintă la exterior (Pl. IX/1), care a fost folosit drept capac pentru vasul-urnă, așa cum o indică poziția în care acestea au fost descoperite (Fig. 1). El a fost lucrat dintr-o pastă semifină, de culoare brun-neagră, avînd pereții lustruiți și lipsiți de ornamente. În interior, prezintă ușoare urme de arsură secundară.

Încadrarea cronologică a descoperirii de la Liubcova nu poate fi făcută cu deosebită siguranță în lipsa unor obiecte de metal.

Vasul-borcan (Pl. IX/2) aparține unui tip care poate fi plasat într-un interval de timp destul de larg, respectiv între sec. III—I î.e.n. Butonii crestați „în cruce” și ornamentul alcătuit din creste în relief, ușor curbate, ar putea constitui slabe indicii pentru plasarea lui pe la mijlocul sau sfîrșitul evoluției acestui tip (aprox. sec. II—I î.e.n.).

Un reper cronologic oarecum mai sigur îl constituie însă castronul-capac (Pl. IX/1), de o formă cunoscută în nivelele mai timpurii ale unor așezări geto-dacice²³ și foarte bine reprezentată în faza mai veche (sec. III—II î.e.n.) a așezării dacice fortificate de la „Stenca” Liubcovei²⁴, situată la aproximativ 1—1,5 km est de locul descoperirii analizat aici.

Ca atare, concluziile preliminare care pot fi desprinse din cele arătate mai înainte cu privire la descoperirea celor două vase de la Liubcova — „Țiglărie”, ne indică prezența în acest punct a unui mormînt dacic de incinerare care poate fi datat — după părerea noastră — mai ales în cursul sec. II î.e.n. Este foarte posibil ca el să fi făcut parte dintr-o necropolă dacică, acoperită în prezent de apele Dunării. Este greu de crezut, datorită distanței apreciabile, că aici ar fi fost necropola așezării

Fig. 1. — Liubcova — Țiglărie. Poziția în care au fost descoperite vasele dacice (mormînt? sec. II. î.e.n.)

²³ I. H. Crișan, *Ceramica...*, fig. 28/8; pl. XXXIV/9.

²⁴ Material inedit în colecția MJR.

dacice de la „Stenca“ Liubcovei. Descoperirea ar trebui pusă mai degrabă în legătură cu o altă așezare de acest tip, situată undeva pe raza satului Liubcova.

*

* *

În concluzie, putem spune că — în ciuda informațiilor destul de limitate pe care le oferă noile descoperiri de la Liubcova și Berzasca — ele vin să sporească în primul rând numărul stațiunilor aparținând fazelor timpurii ale civilizației geto-dacice, în zona Văii Dunării. În măsura în care condițiile din teren o vor permite, credem că cercetarea sistematică în viitor a acestor puncte va fi în măsură să îmbogățească în mod substanțial documentarea arheologică referitoare la evoluția etno-culturală a primei și celei de a doua epoci a fierului în zona de sud-vest a României.

MARIAN GUMĂ — ION DRAGOMIR

QUELQUES DÉCOUVERTES DE LA PREMIÈRE ET LA DEUXIÈME ÂGE DU FER DANS „CLISURA DUNĂRII“

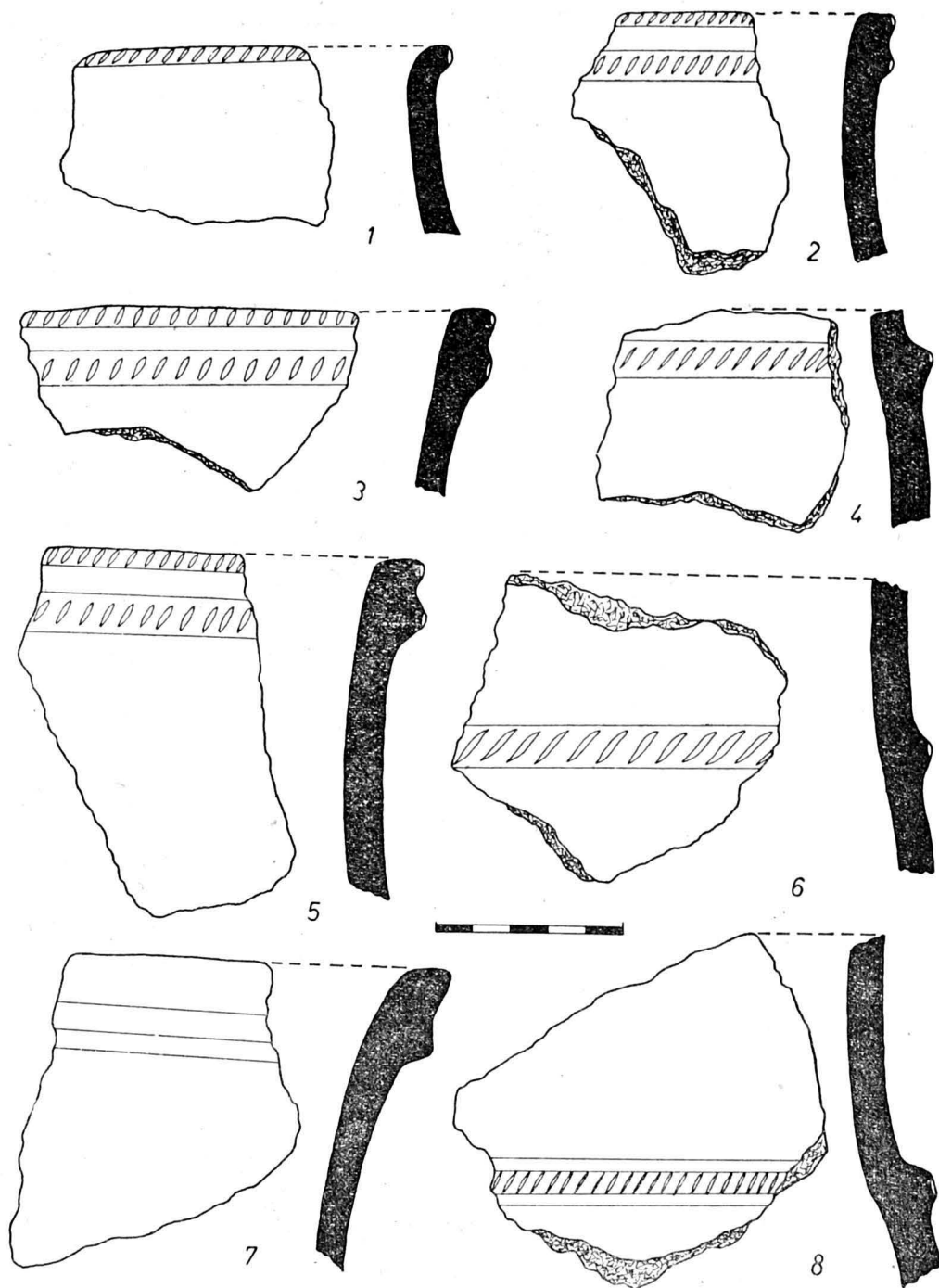
(R é s u m é)

Les auteurs présentent des découvertes inédites de la première et la deuxième Âge du fer, effectuées pendant les recherches de surface sur le territoire des localités Berzasca et Liubcova.

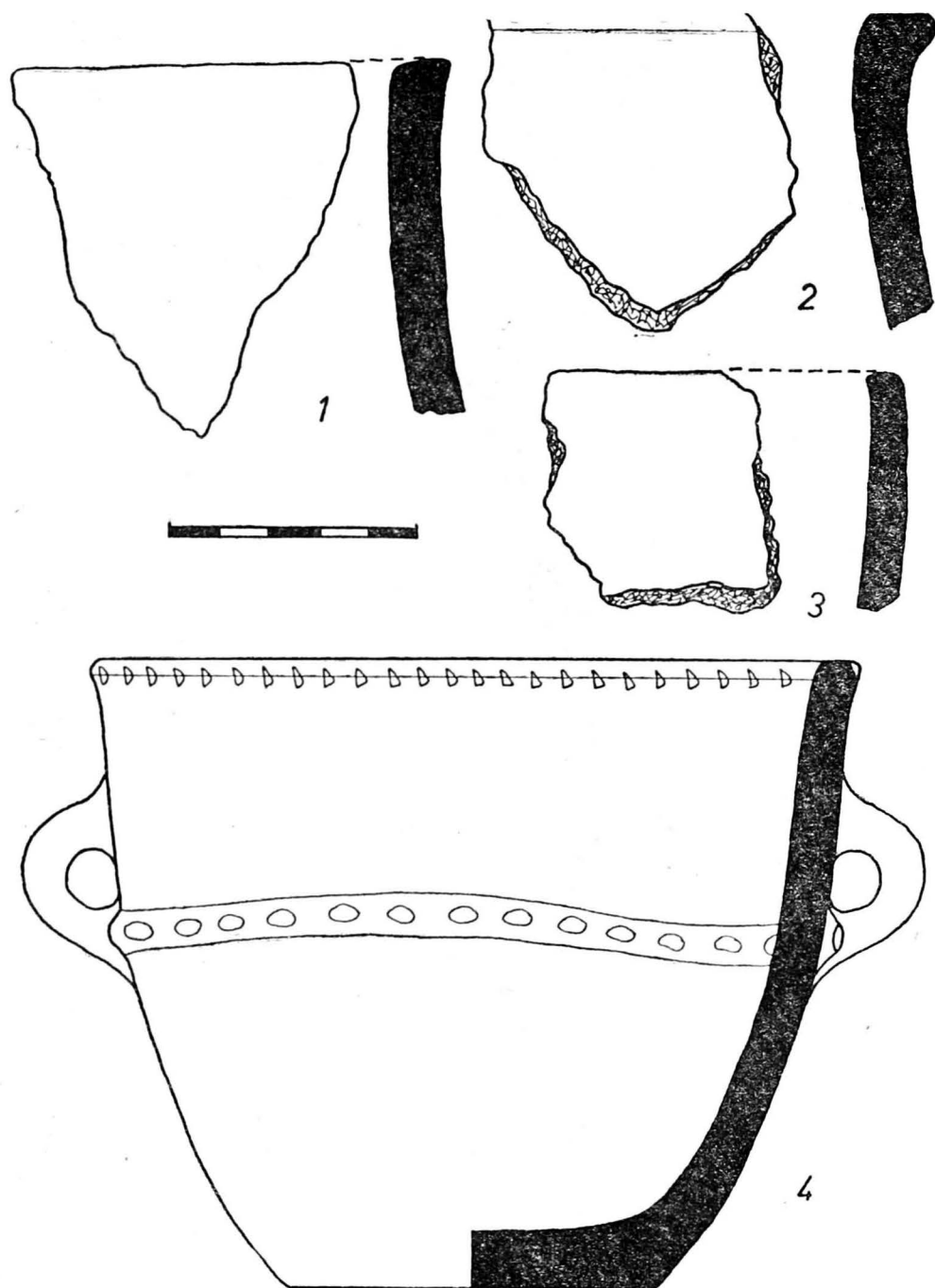
Les stations, dont ces matériaux provient, sont attribués à l'ancienne population dace.

Le matériel archéologique offre des dates suffisamment concluantes pour encadrer le logement de Berzasca — *Stația de pompă* — IFET sûrement entre le VII-e siècle a.n.e. (la culture Basarabi) et les IV-e et III-e siècle (av.n.e.).

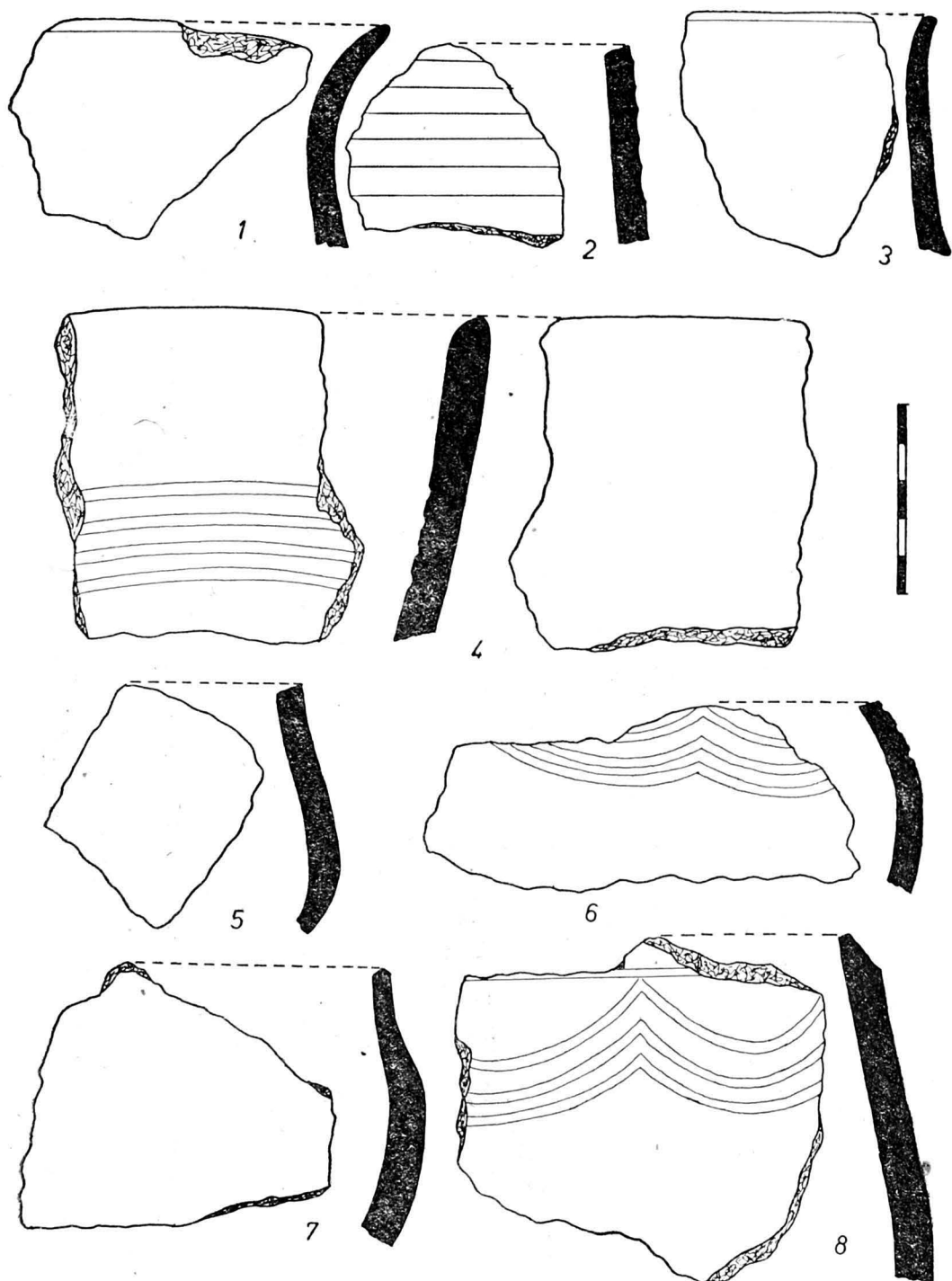
A Liubcova — *Țiglărie* on a découvert deux vases (fig. 1, pl. IX/1—2) appartenant probablement d'un tombeau d'incinération, datation proposé: le II-e siècle av.n.e.

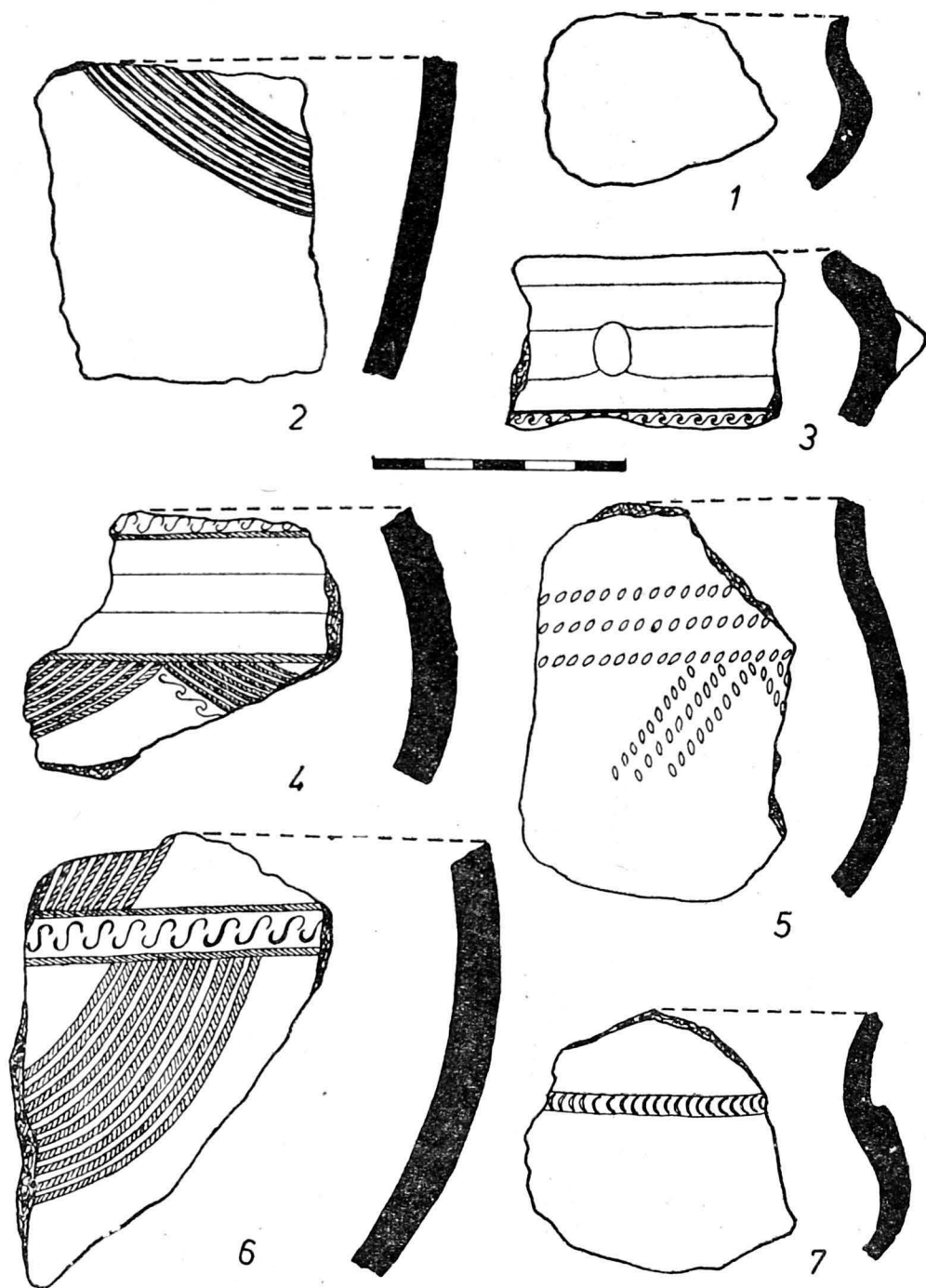
Pl. I. Berzasca — Stația de pompare — IFET. Ceramică uzuală din prima epocă a fierului (cultura Basarabi).

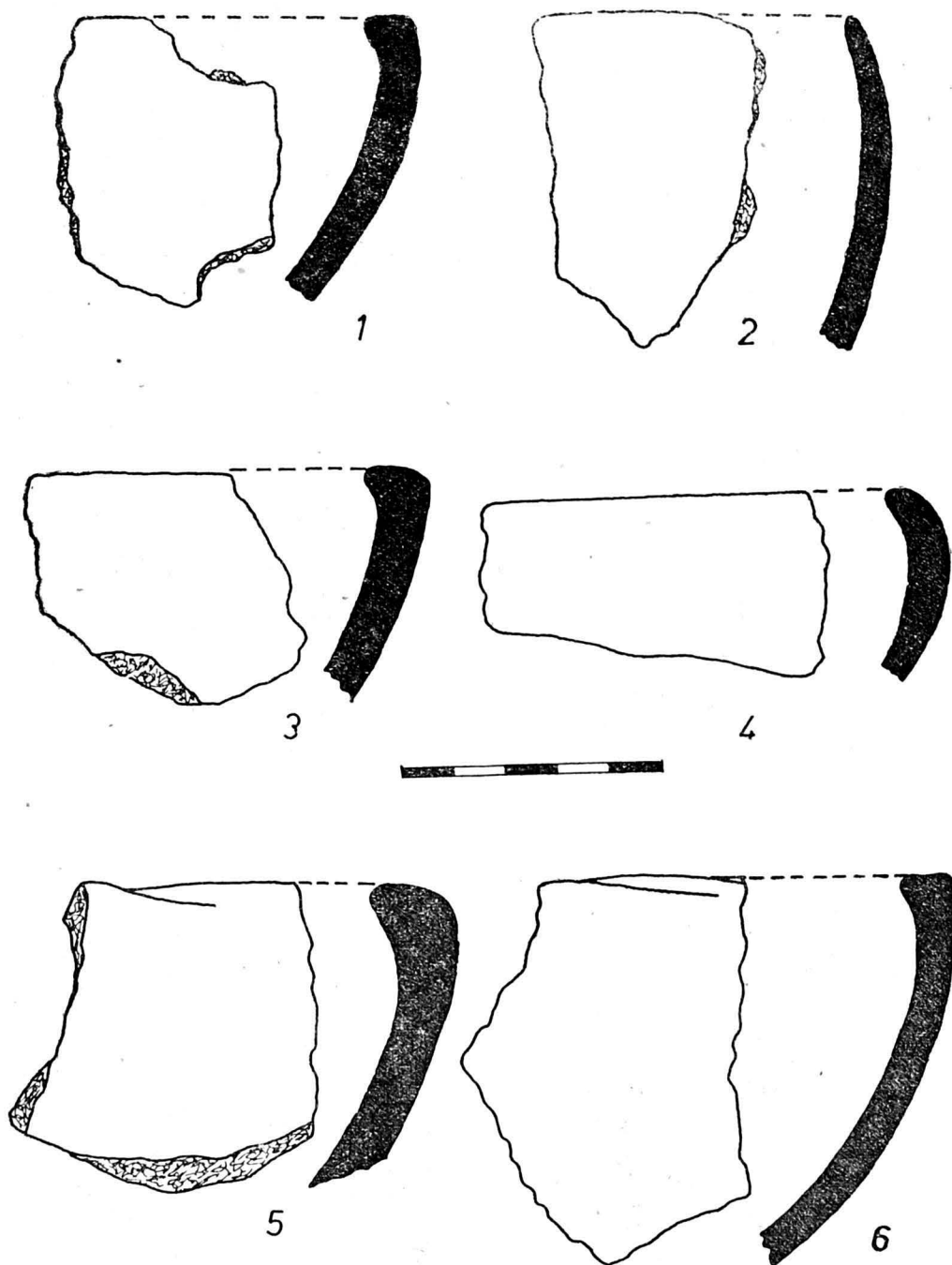
Pl. II. Berzasca — Stația de pompare — IFET. Ceramica uzuală din prima epocă a fierului.

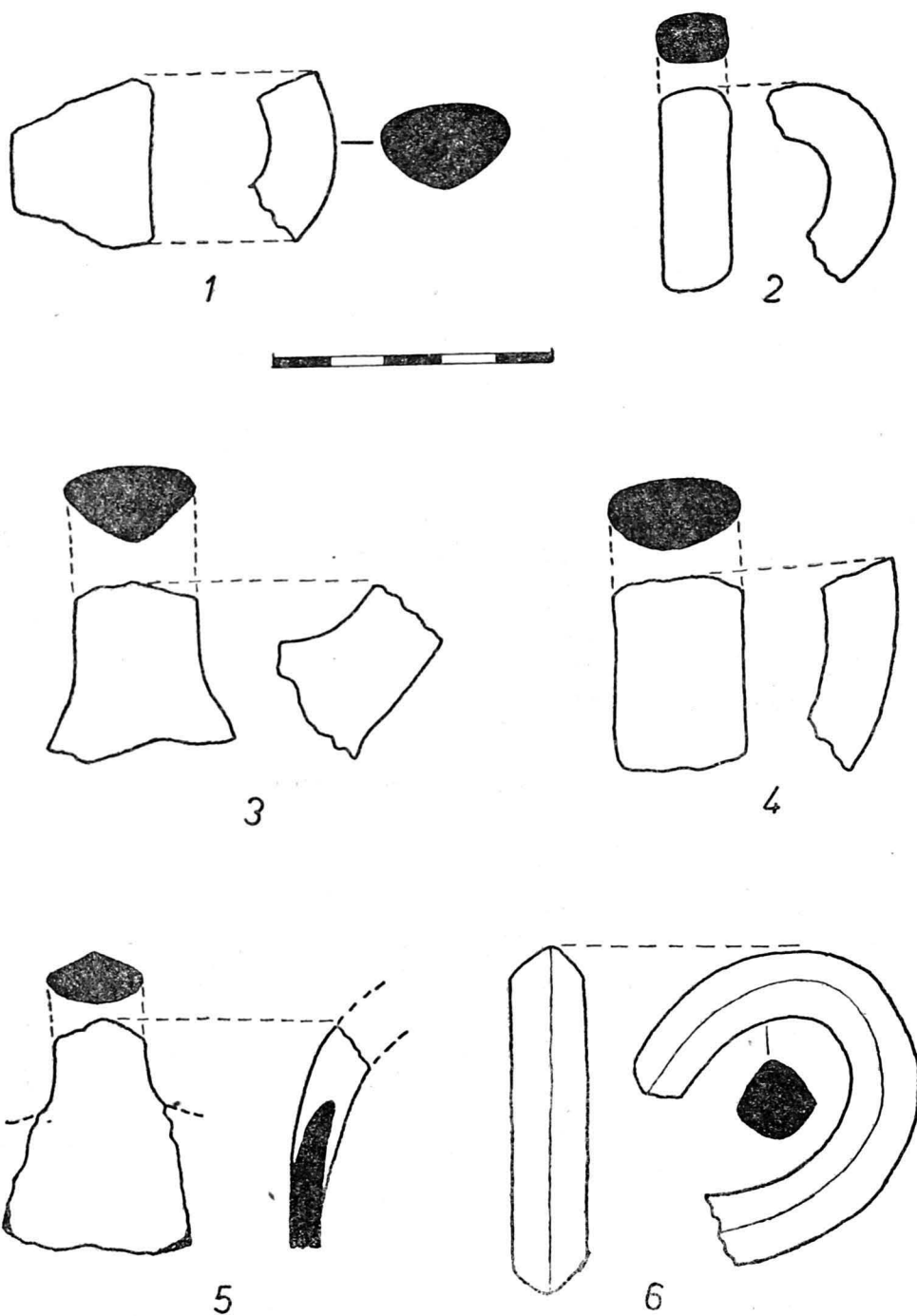
Pl. III. Berzasca — Stația de pompare — IFET. Ceramică fină și semifină din prima epocă a fierului.

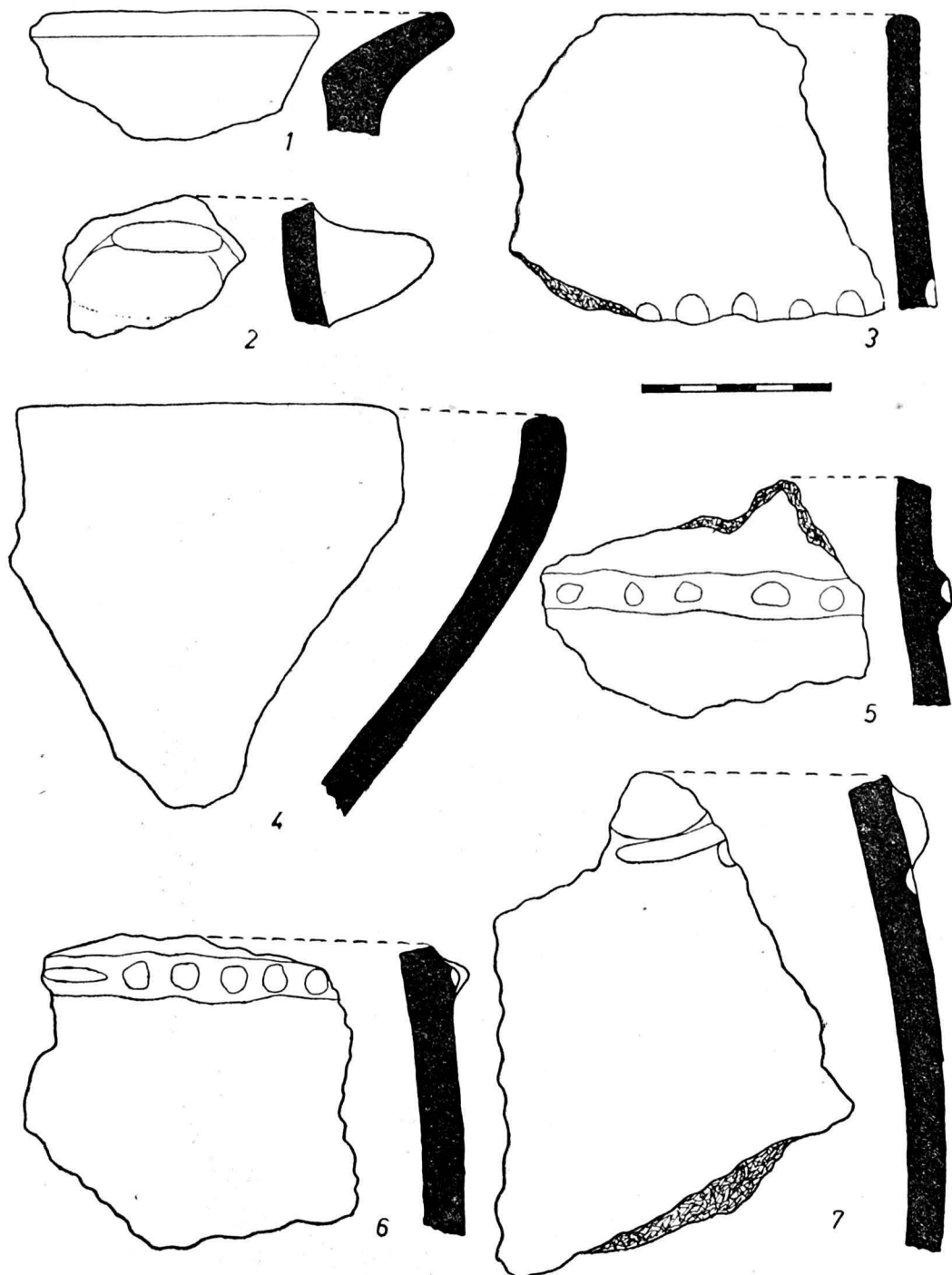
Pl. IV. Berzasca — Stația de pompare — IFET. Ceramică fină și semifină din prima epocă a fierului (cultura Basarabi).

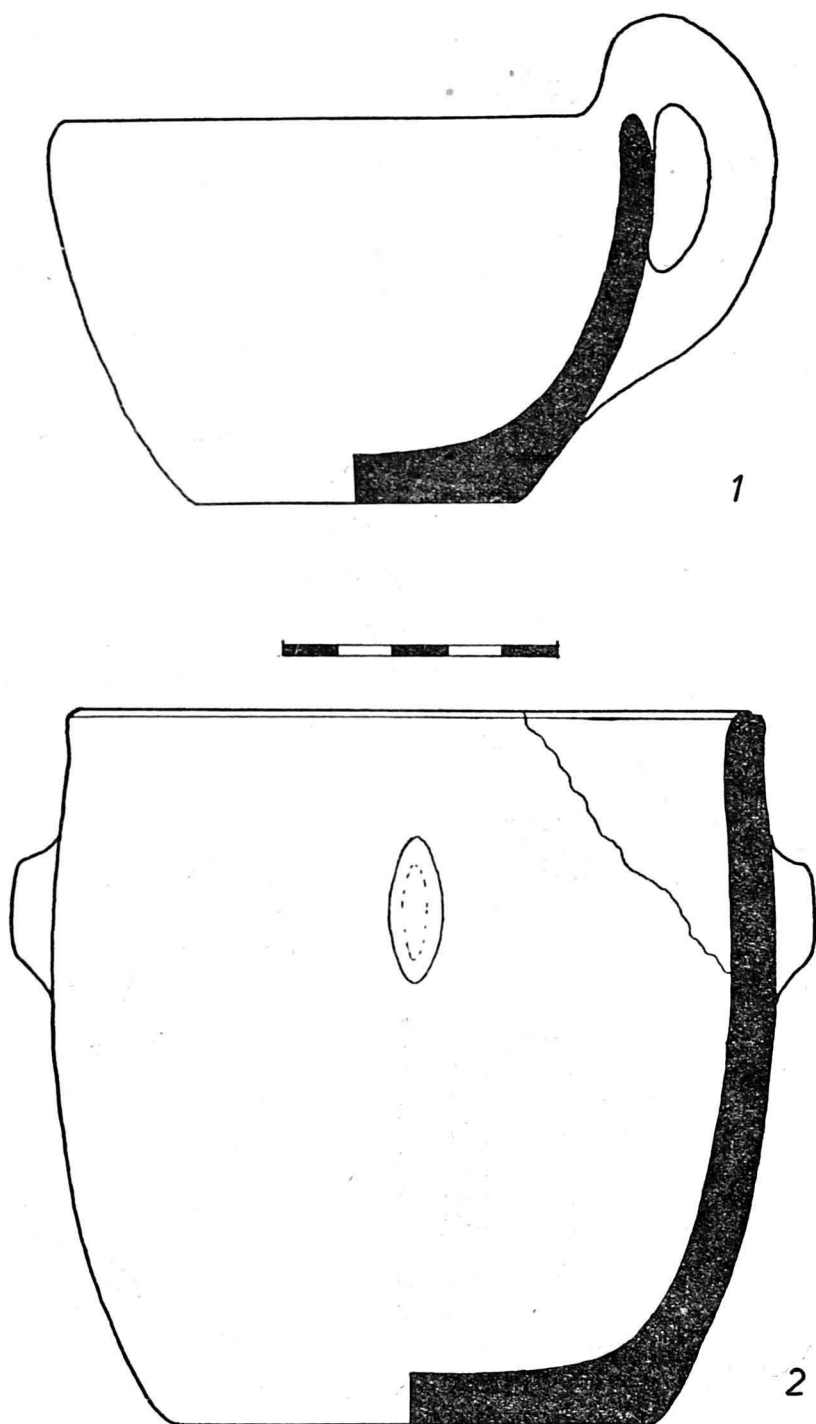
Pl. V. Berzasca — Stația de pompare — IFET. Ceramica fină și semifină din prima epocă a fierului.

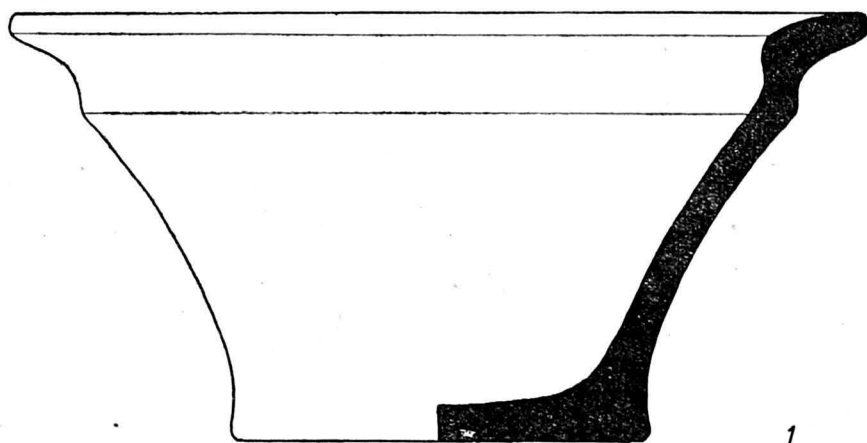
Pl. VI. Berzasca — Stația de pompare — IFET. Ceramica fină și semifină din prima epocă a fierului.

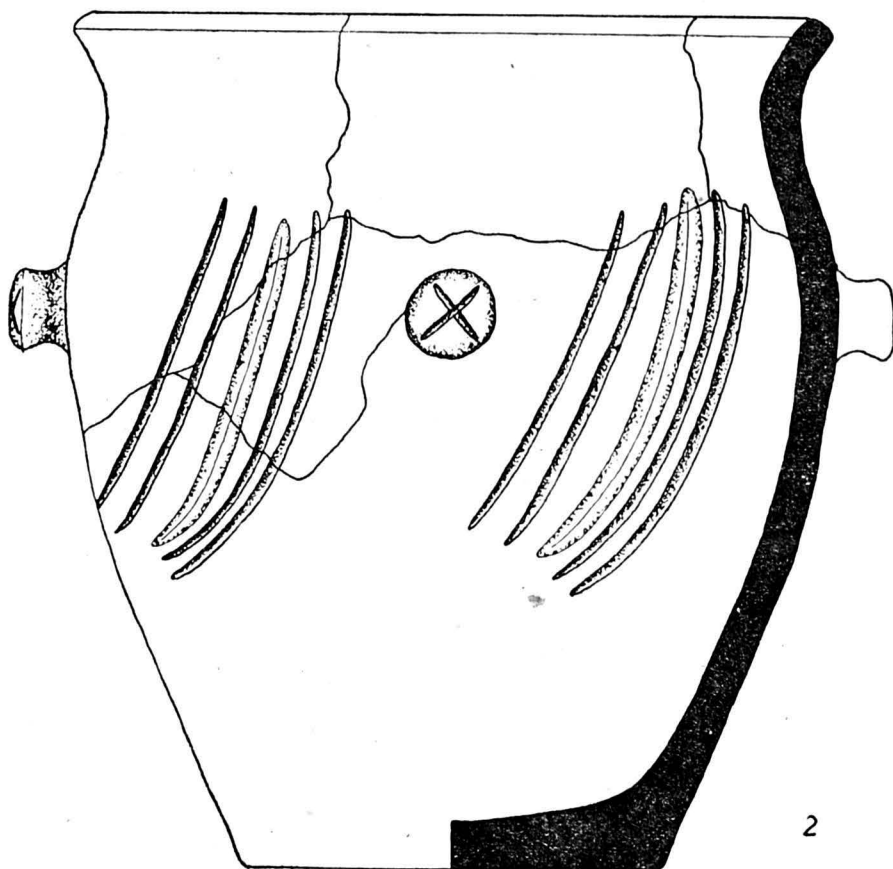
Pl. VII Berzasca — Stația de pompăre — IFET. Ceramică dacică timpurie (sec. IV—III î.e.n.).

Pl. VIII. Berzasca — *Stația de pompare* — IFET. Ceramică dacică timpurie (sec. IV—III. î.e.n.).

1

2

Pl. IX. Liubcova — Țiglărie. Vase dacice (mormînt?) (sec. II. î.e.n.)

CONSTRUCȚIA ROMANĂ DIN PUNCTUL „GURA VĂII“, COMUNA BREBU (județul Caraș-Severin)

În primăvara anului 1979, lucrările de îmbunătățiri funciare și amenajări hidrotehnice speciale, începute în bazinul mijlociu al râului Pogăniș, vizau zona de maximă revărsare cuprinsă între localitatea Apadia—Brebu (fig. 1). La 3 km nord-est de comuna Brebu, în punctul numit „Gura Văii“ (fig. 2), situat la poalele dealului Cozlarul, la numai 40 m de drumul județean Reșița-Caransebeș, lama unui buldozer, ce executa lucrări de terasare și un canal de corectare a pîrîului Valea Matului, a dus la descoperirea unei construcții romane¹. Săpăturile arheologice de salvare, întreprinse de Muzeul județean de istorie Caraș-Severin, au fost executate după ce latura de sud a construcției a fost complet distrusă de canalul executat, iar suprafața de teren pe care se puteau distinge cu ușurință conturul zidurilor distruse, terasată la o adîncime de 0,35—0,50 m față de fostul nivel de călcare. Distrugerea parțială a monumentului, a impus executarea unei săpături pe orizontală, ce a dus la dezvelirea integrală a construcției, care are o formă regulată, cu laturile de 19×20 m, ce impresionează prin simplitatea și proporționalitatea ei (fig. 3).

Construcția, are zidurile îngrijit construite în tehnica *opus incertum*, din piatră de carieră, prinse cu mortar, dar și cu pămînt galben. Zidurile, atît cele exterioare cît și cele de interior cu substrucții care încep la 1,20 m sub nivelul de terasare, au o grosime care variază între 0,80—0,90 m. Înălțimea la care se păstrează zidurile deasupra fundației, este diferită, în funcție de distrugerile provocate de buldozer. Astfel, pe latura de nord, se păstrează mai bine și ating înălțimea de 0,70—0,90 m, pe cînd cele de pe latura de sud sînt doar de 0,20—0,40 m. Ca material de construcție, s-a folosit o piatră moale, prelucrată în carieră, adusă probabil de la 8 km, de pe panta vestică a dealului Igăzău alcătuit din micașis-

¹ Urme de ruine în acest punct nu au fost semnalate pînă în prezent. Literatura de specialitate: TIR, L34, Budapesta, 1968, p. 29; D. Tudor, *Orașe...*, București, 1968, p. 50 cu bibliografia completă, localizează o așezare romană între localitățile Apadia, Valeadeni și Brebu. Faptul că punctul amintit este în apropierea hotarului dintre aceste trei localități, mai precis în cel dintre Valeadeni și Brebu, și ținînd cont că linia de hotar într-o perioadă mai lungă și sub administrații diferite a putut să se mute, opinăm că Milleker în *Délmagyarország...*, II, p. 60, se referă la acest punct.

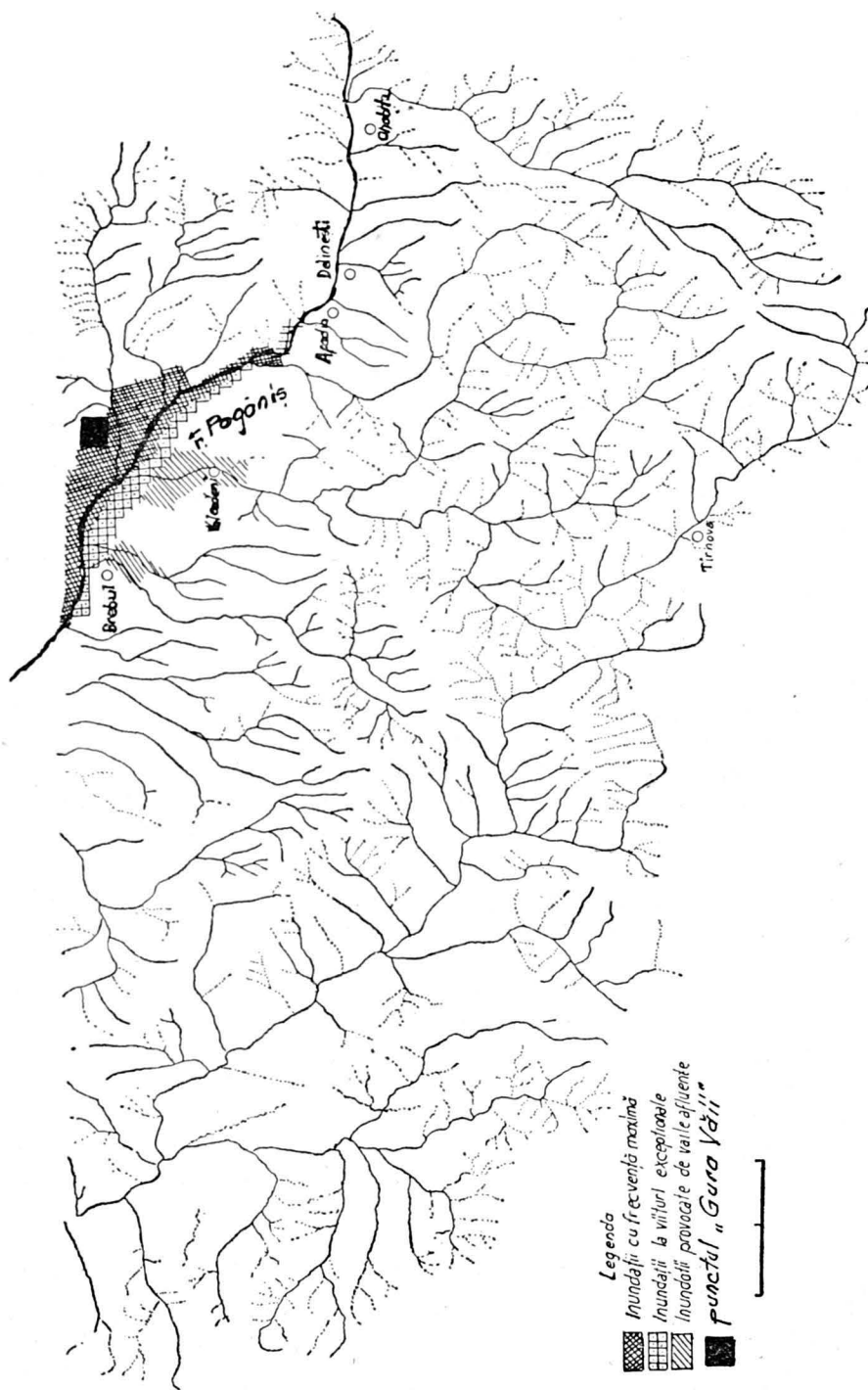

Fig. 1. Harta cu zona inundabilă a bazinului mijlociu a râului Pogăniș.

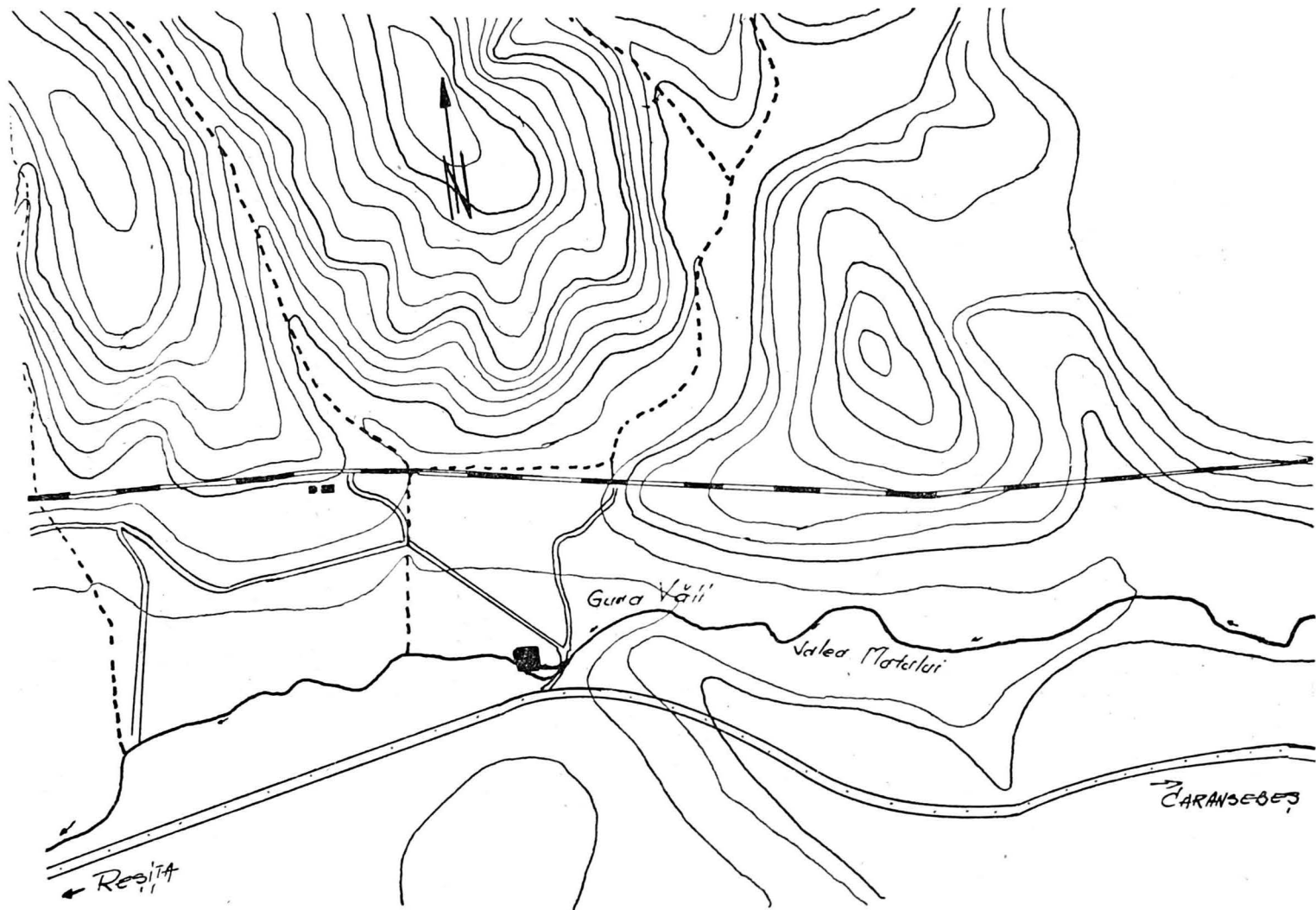

Fig. 2. Situația topografică a construcției romane din punctul Gura Văii — Brebu (sc. 1 : 5 000).
<https://biblioteca-digitala.ro>

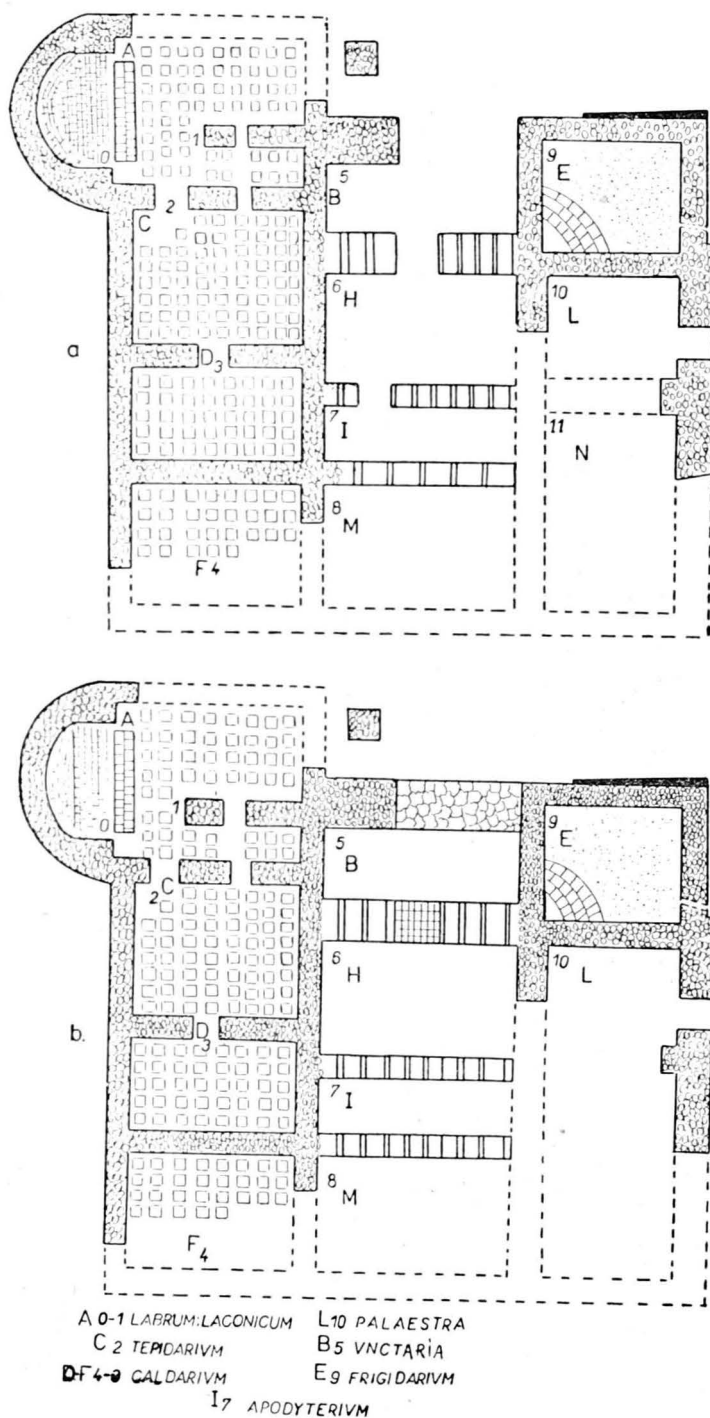

Fig. 3/a—b. Planul construcției romane; a) Planul inițial al clădirii; b) Faza de refacere.

turi. Cărămida, este și ea prezentă, dar în cantitate mică, folosită doar la refaceri de ziduri interioare. Cantitatea mare de țigle și olane, indică faptul că întreaga construcție a fost acoperită cu acest material.

Cu toate distrugerile pricinuite de lucrările de terasare, numărul încăperilor au putut fi stabilite cu destulă precizie, mai puțin însă funcționalitatea lor. Întreaga construcție, acoperă o suprafață de 400 mp, orientată est-vest, numărând în total 11 încăperi, dispuse nord-sud și având ca zid comun, latura de sud a construcției. Săpăturile arheologice au relevat o fază de refacere, constând din modificări de interior, ce au dus la închiderea spațiilor de intrare dintre încăperi, sau la lărgirea altora prin desființarea zidului despărțitor (*fig. 3 a—b*).

Pe latura de vest, sînt dispuse încăperile numerotate de noi A_1 , C_2 , D_3 , F_4 , pe latura de est, încăperile E_9 , L_{10} , N_{11} , iar între ele încăperile B_5 , H_6 , I_7 , M_8 ,

Încăperea A_1 , constituie colțul de nord-vest al clădirii și este prevăzută cu o absidă a cărui arc depășește zidul exterior. Încăperea are dimensiunile $7,75 \times 4,20$ m. Zidul de nord, cît și zidul de est, lipsește, piatra fiind scoasă pînă la temelie. Spațiul interior al acestei încăperi, este împărțit aproximativ pînă la jumătate, de un zid orientat est-vest, lung de 3 m și lat de 0,50 m, situat la 1,50 m de colțul de sud-est al încăperii.

Acest zid, la capătul dinspre nord-vest, este străpuns de un canal avînd deschiderea de 0,50 m, aparținînd sistemului de încălzire. Tot în încăperea A_1 , un zid constituit din cărămizi bine prinse în mortar, situat la 1,20 m de arcul interior al absidei, închide parțial intrarea în aceasta, accesul fiind posibil doar prin spațiile lăsate, cu o deschidere de 0,30—0,50 m, formate de marginile zidului de cărămidă și colțurile drepte, interioare ale absidei. Absida, avea întreaga suprafață pardosită cu cărămizi cu laturile de $25 \times 25 \times 5$ cm. Întreaga încăpere A_1 a fost prevăzută cu instalație de încălzit (*hypocaustum*). Stîlpii, avînd distanța dintre ei de 25—35 cm, erau așezați pe o podea confecționată dintr-un strat relativ gros de mortar și cărămidă spartă mărunt bine întins. *In situ*, au fost surprinse doar două rînduri de stîlpi, alcătuiți dintr-o cărămidă bază cu laturile de $25 \times 25 \times 5$ cm și trei cărămizi cu laturile de $18 \times 18 \times 9$ cm suprapuse și prinse cu mortar. În restul încăperii au putut fi surprinse doar cărămizile bază de la instalația de hypocaustum.

Încăperea C_2 , are dimensiunile de $4,60 \times 4$ m. Stîlpii de hypocaust sînt așezați pe o podea din piatră măruntă, bine tasată și acoperită cu un strat subțire de mortar. Sînt dispuși în șiruri de 8 și respectiv 5 rînduri, distanța dintre ei fiind de 25—30 cm.

In situ, s-au păstrat doar una sau cel mult două cărămizi din stîlpul propriu-zis, a căror bază o constituia o cărămidă pătrată cu dimensiunile de $26 \times 26 \times 6$ cm, sau o piatră fasonată, avînd aceleași dimensiuni ca și cărămizile bază. Din relatările mecanicului de pe buldozer, ce a executat lucrările de terasare, precum și pe baza resturilor de cărămizi descoperite în perimetrul construcției (avînd dimensiunile de $53 \times 53 \times 7,5$ cm), bănuim că *suspensura* era realizată din acest tip de cărămizi mari bipe-

dale, situate deasupra *pilae*-lor. Zidul ce desparte încăperea C_2 de încăperea A_1 , este întrerupt de două deschideri late de 50 cm și respectiv 75 cm, care inițial, au fost boltite cu cărămizi și constituie canalele pe unde aerul cald din A_1 , era canalizat printre *pilae*, spre încăperile C_2 , D_3 , F_4 .

Încăperea D_3 , are dimensiunile interioare de 4,60 m $\times$ 3 m și este, de asemenea, prevăzută cu instalație de încălzit. Stâlpii de hypocaust (*pilae*-le) sînt dispuși la o distanță de 25 cm unii de alții pe opt șiruri pe latura lungă și în cinci șiruri pe latura scurtă a încăperii. Podeaua încăperii are aceeași alcătuire ca și cea din încăperea C_2 .

Încăperea F_4 , se păstrează mai puțin de jumătate, deoarece întreaga latură de sud a fost distrusă în urma construirii canalului. Dimensiunile încăperii sînt de 4,60 m în lungime și probabil, prin comparație cu celelalte încăperi situate pe latura de vest, de 3,60 m în lățime. Era de asemenea prevăzută cu *hypocaustum*, din care s-au mai păstrat doar un număr de 27 de cărămizi. Zidurile încăperii se înalță de la podea doar la 15—20 cm, fiind zona cea mai puternic afectată de lucrările de terasare. De remarcat este faptul că în spațiile dintre ziduri și *pilae* cît și între cărămizile bază a acestora, au fost descoperite în poziție secundară, un număr de 8 conducte de formă tronconică, modelate cu mîna, străbătute de un canal cu diametrul de 3 cm cu urme de negreală în interior. Acest tip de conducte, au dimensiunile de 12 cm lungime, diametrul la bază de 6—8 cm și diametru la vîrf de 5 cm.

Încăperile B_5 , H_6 , I_7 și M_8 sînt dispuse în centrul clădirii. Zidurile de interior sînt zidite din piatră prinsă cu pămînt galben și au grosimea de 70—90 cm. Încăperile amintite cu excepția încăperii M_8 au suferit refaceri.

Încăperea B_5 , în prima fază (*fig. 3/a*) avea zidul dinspre nord lung de 2,50 m și gros de 1,50 m. Deschiderea obținută, cuprinsă între capătul îngrijit construit al acestui zid și încăperea E_9 (4 m), pare să indice intrarea principală în prima fază. Modificările aduse ulterior acestui zid (*fig. 3/b*) închid întreaga latură de nord a încăperii, prin construirea unui zid fără fundații, din piatră, dar și cu fragmente de cărămizi încastrate în el, pe toată lungimea fostei intrări, lipindu-se astfel de colțul de nord-vest al încăperii E_9 . Zidul interior ce desparte încăperea B_5 de încăperea H_6 , în prima fază, avea pe mijloc o deschidere de 1,50 m ce marca trecerea dintr-o încăpere în alta (*fig. 3/a*), ulterior, această intrare a fost închisă (*fig. 3/b*) cu cărămizi și piatră prinse cu mortar. Podeaua încăperii, a fost realizată din bolovani de dimensiuni relativi mari, fasonați și piatră mărunță peste care a fost dispus un strat gros de 40 cm din pămînt galben, bine bătut și netezit. Podeaua se află la —0,70 m de la nivelul de păstrare a zidului de nord și sud al încăperii. Din interiorul acestei încăperi a rezultat un bogat material arheologic constînd din fragmente ceramice, opaiț, fibulă, obiecte de podoabă, piese din fier (piroane, scoabe etc.), vîrf de săgeată. Au fost surprinse pe podea, urmele carbonizate a unei grinzi, ce măsura 1,40 m în lungime și 15 cm lățime, precum și prezența unui strat de arsură cu urme de lemn carbonizat.

Încăperea H_6 , cu dimensiunile $6,00 \times 3,65$ m, a suportat și ea refaceri interioare, care constau în închiderea intrărilor dinspre încăperile B_5 și I_7 (fig. 3 a/b).

Încăperea I_7 , cea mai îngustă dintre toate, dă aspectul de coridor și are dimensiunile de $6,00 \times 2$ m. Zidul dinspre est ce desparte încăperea I_7 de încăperea N_{11} a fost scos din temelie.

Încăperea M_8 , din care se păstrează doar 4 m din zidul ce o desparte de încăperea I_7 și 1,20 m din zidul dinspre F_4 , nu i se pot stabili cu precizie dimensiunile, pe care le bănuim a fi fost de 6×4 m.

Latura de est a construcției se compune din încăperile E_9 , L_{10} , N_{11} .

Încăperea E_9 , are dimensiunile de $4,50 \times 3,50$ m. Pardoseaua încăperii, este situată la $-0,70$ m de la nivelul de păstrare a zidurilor și este alcătuită din piatră mărunță de râu, bine tasată, peste care s-a turnat un strat gros de 30 cm de *signinum*. Pereții interiori, au fost tencuiți în aceeași tehnică pe o grosime de 6—8 cm, devenind impermeabili având în compoziție mortar și cărămidă pisată. Colțul de sud-est, marchează intrarea în încăpere, în care se cobora în trepte dispuse în semicerc. Prima treaptă, este din piatră și se găsește la nivelul de răzuire a buldozerului. A doua treaptă, se află la -15 cm față de prima și este alcătuită din 5 cărămizi cu laturile de $25 \times 25 \times 5$ cm a câte două rînduri suprapuse, legate între ele cu mortar. Cele două rînduri de cărămizi sînt așezate pe un rînd de piatră. A treia treaptă este construită identic, dar prezintă doar un rînd de cărămizi, aflîndu-se la 10 cm sub treapta precedentă. Urmele unor grinzi carbonizate au fost identificate pe podeaua încăperii, precum și mai multe fragmente dintr-un geam. La nivelul pardoselei, la 2 m de colțul de sud-est zidul este străpuns de o conductă avînd diametrul de 11 cm. Atît tehnica de construcție interioară a încăperii, cît și prezența conductei lămuresc funcționalitatea acestei încăperi, aceea de bazin, probabil un *frigidarium*.

Încăperea L_{10} cu dimensiunile de 4×3 m și încăperea N_{11} cu dimensiunile probabile de 6×4 m, închid latura de sud-est a construcției. Și în această situație, cu toate că zidurile interioare lipsesc parțial, cît și colțul de sud-est al clădirii, în prima fază au existat două încăperi distincte (fig. 3/a) care apoi cu ocazia modificărilor de interior, zidul despărțitor dintre L_{10} și N_{11} fiind desființat, s-a realizat o singură încăpere (fig. 3/b).

Descrierea materialului. În urma săpăturii, din golirea încăperilor a rezultat un variat material arheologic constînd din ceramică, piese din bronz, sticlă, piese din fier în majoritatea piroane, cuie, scoabe dar și un minier de spadă și un vîrf de săgeată.

Ceramica în majoritate este provincială, de uz comun din pastă fină, semifină sau zgrunțuroasă, de culoare predominant roșie-cărămizie dar și de culoare cenușie, alb-gălbuie, neagră. Ca forme întîlnim fragmente ce provin de la castroane, oale, capace, amfore, ulcioare precum și un opaiț (fig. 4/1—2; fig. 5/1—11). Dintre cele mai reprezentative prezentăm următoarele:

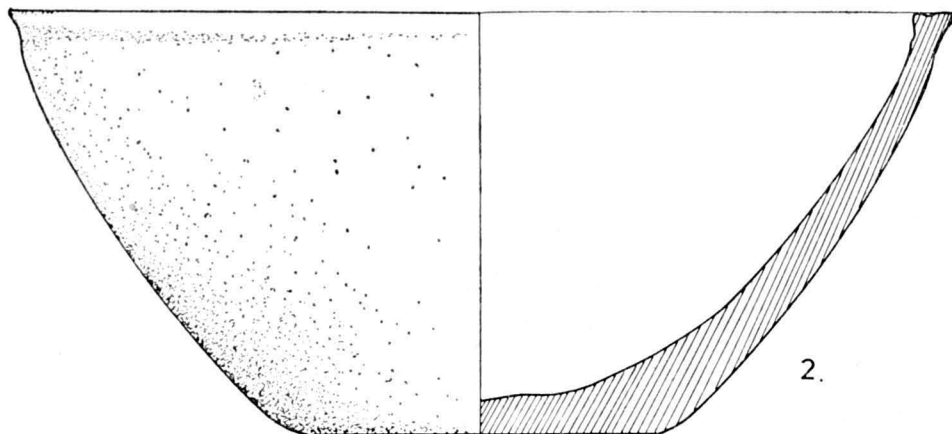
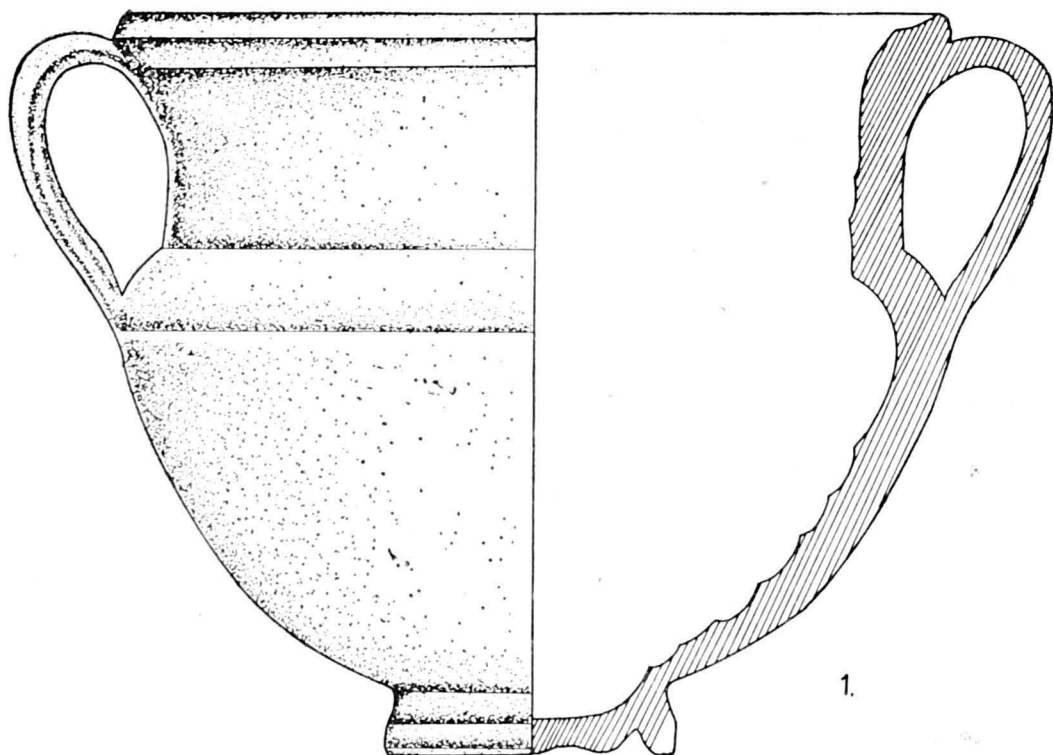

Fig. 4/1—2. 1) Cană cu două torți; 2) Mortaria.

Cană cu două torți (fig. 4/1) din pastă roșie-cărămizie fină, cu buza dreaptă, profilată cu ajutorul a două caneluri, gît cilindric din care pornește corpul piriform care la bază se termină cu un fund inelar profilat. Se încadrează în tipul 2 după Gh. Popilian². Dimensiunile ei sînt: diametrul gurii (dg) 21 cm; diametrul maxim (dm) 22 cm; înălțimea (h) 19 cm; diametrul fundului (df) 7,5 cm; (nr. inv. AH 45 447).

Castron-bol (fig. 5/5 nr. inv. AH. 45 513) de dimensiuni mici din pastă fină, roșie-cărămizie, cu decor aplicat sub formă de buton în tehnica barbotinei. Dimensiuni: dg=13 cm.

Castron (fig. 5/7, nr. inv. AH 45 559) fragmentar, se păstrează doar buza și o parte din perete, este confecționat din pastă fină, de culoare cenușie, are diametrul la gură de 20 cm.

Castron (fig. 5/7, inv. AH. 45 555), este de asemenea fragmentar, din ceramică fină de culoare neagră, cu decor aplicat în formă de delfin sau lujer de viță de vie (dm=23,5 cm; dg=21 cm), cu corpul ușor bombat.

Castron (fig. 5/9, inv. AH 45 557) fragment, ceramică fină de culoare alb-gălbuie, avînd ca ornament pe toată suprafața corpului liniuțe fine vertical incizate.

Capace (fig. 5/1—3 inv. AH. 45 495—45 497) din pastă semifină, de culoare cenușie, au diametrul gurii de 15—24 cm.

Fragment oală (fig. 5/60, inv. AH 45 417) are pereții subțiri, de culoare alb-gălbuie, pastă nisipoasă cu urme de mică. Are buza ușor răsfrîntă, de sub gît pe corpul vasului sînt dispuse caneluri.

Fragment afumătoare (fig. 5/10, inv. AH 45 546) pastă fină, de culoare alb-gălbuie, se păstrează doar piciorul și o parte din fundul vasului.

Mortaria (fig. 4/2, inv. AH 45 542) are aspect de castron cu pereții înălțați și groși. Atît pe pereții vasului cît și pe fundul acestuia sînt fixate pietricele de diferite mărimi. Pasta din care este confecționat vasul este semifină de culoare brun-cărămizie. Este desigur un produs local. Dimensiuni: dg=24 cm, dm=24 cm, df=9,5 cm, h=12 cm.

Opaiț (fig. 5/12 și fig. 6/1, inv. AH. 45 593) cu ștampilă (*Firmalampen*) are corpul rotund cu discul avînd în relief redat capul unui copil. De o parte și de alta a măștii discul este străpuns de două orificii de alimentare, iar sub bărbia copilului de un orificiu mai mic pentru ventilație. Ciocul opaițului, are un canal închis. Fundul opaițului, poartă ștampila *COMNIS* încadrat de un cerc profilat. Ceramica este fină de culoare cărămizie. Este singurul opaiț descoperit pînă în prezent în Dacia ce poartă sigur inscripția *COMNIS*³.

Piese de podoabă. A fost descoperit în încăperea B₅, un cercel de bronz (fig. 5/14 și fig. 6/4, inv. AH. 45 500) avînd diametrul de 2 cm cu ambele capete ușor îngroșate. O piesă de vestimentație cu profil bombat

² Gheorghe Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, 1976, p. 109.

³ Ezio Buchi, *Lucerne del museo di Aquileia*, vol. I, 1975, p. 29, face trimitere pentru ștampila *COMINI* și *COMNIS* la S. Petru, *Emonske nekropole. Odkrite med leti 1635—1660*, Ljubljana, 1972 și A. Balil, *Lucerne singulares* — bibliografie inaccesibilă nouă. Opaițele cu ștampila *COMMUNIS*, *COMUNI*, se produc în timpul lui Claudiu și rămîn în circulație cel tîrziu pînă în sec. II e.n.

tot din bronz de formă rotundă și cu un orificiu de agățare (fig. 5/16 și fig. 6/3) avînd diametrul de 5 cm. Mai multe fragmente de aplici de dimensiuni mici, ușor bombate, cu nervuri și nodozități pe corp, prevăzute cu cîte două nituri (fig. 6/8). O fibulă (fig. 5/14 și fig. 6/6 nr. inv. AH 45 517) de tipul cu corpul puternic profilat (*Kräftigprofilierte Fibeln*)¹, varianta cu nodozitate pe corp⁵, bine păstrată, prezentînd o patină nobilă, are corpul prevăzut cu o nervură mediană, portagrava lată, piciorul fibulei terminîndu-se în buton. Lungimea de 5 cm, lățimea capului = 2 cm. Acest gen de fibulă des întîlnită pe o arie geografică largă (Germania, Pannonia, Dalmația, Dacia) are o existență îndelungată dar cel mai frecvent sînt întîlnite în sec. I—II e.n.⁶.

Monede. Au fost descoperite 7 monede de bronz puternic corodate. Trei dintre ele prezintă un puternic atac de sulfat bazic de cupru, care a afectat în întregime legenda și imaginea de pe ambele părți. Două monede lipite, sînt în curs de recuperare pentru a se salva imaginea de pe revers și care le-ar data în sec. II e.n. O monedă se află la Cluj. Doar a șaptea monedă a fost recuperată, prezentînd o legendă în limba greacă. Aversul, prezintă un profil feminin, cu diademă și privirea spre dreapta, avînd o coafură din două șuvițe buclate pe ceafă. Reversul, reprezintă o acvilă, cu aripile deschise spre dreapta, dedesubt un altar. Moneda pare să se încadreze în categoria monedelor pseudoautonome sau coloniale imperiale a căror datare nu poate depăși mijlocul secolului al III-lea e.n.⁷ Monedele de acest gen, care au fost descoperite pe teritoriul Daciei, aparțin primei jumătăți a sec. III e.n.⁸ dar rămîn mult timp în circulație⁹.

Privind datarea construcției romane din punctul „Gura Văii“ pe baza materialului arheologic rezultat, face posibilă o datare largă ce corespunde imediat cuceririi Daciei, cu o maximă de înflorire în sec. II e.n. cînd au loc și refacerile de interior, fiind distrusă violent prin incendiere cel mai tîrziu la începutul secolului al III-lea e.n. De asemenea, lipsesc elementele care să plaseze această construcție în categoria de *villae rusticae*, îndeosebi absența uneltelor agricole, a unui material ceramic adecvat (vase de provizii, rișnițe etc. și a anexelor. Amplasarea ei în imediata apropiere a drumului roman, situat la cca 100 m nord de clădire, proporționalitatea arhitecturală, existența unui *balneum*, a camerelor încălzite orientate spre vest¹⁰, sugerează o construcție de tip *mansio*, popas peste noapte situat la aproximativ 15 km de *municipium Tibiscum*. Datorită distrugerilor pricinuite de lucrările hidrotehnice, care nu au per-

¹ E. v. Patek, *Verbreitung und herkunft der römischen fibeltypen in Pannonien*, 1942, p. 91, pl. IV/13.

⁵ N. Gudea — V. Lucăcel, *Fibule romane în muzeul din Zalău*, în *ActaMP*, 1979, p. 322.

⁶ E. v. Patek, *op. cit.*, p. 96.

⁷ Mulțumim și pe această cale colegei Dana Bălănescu pentru informațiile și precizările oferite.

⁸ B. Mitrea, în *Atti del V Congresso di studi romani*, Roma, 1940, p. 1 și urm.; *Idem*, în *SCN*, IV, 1968, p. 394.

⁹ I. Winkler, C. Băloi, în *ActaMN*, VIII, 1971, p. 168.

¹⁰ Vitruvius, *De Architectura*, V, 11, București, 1964, p. 256.

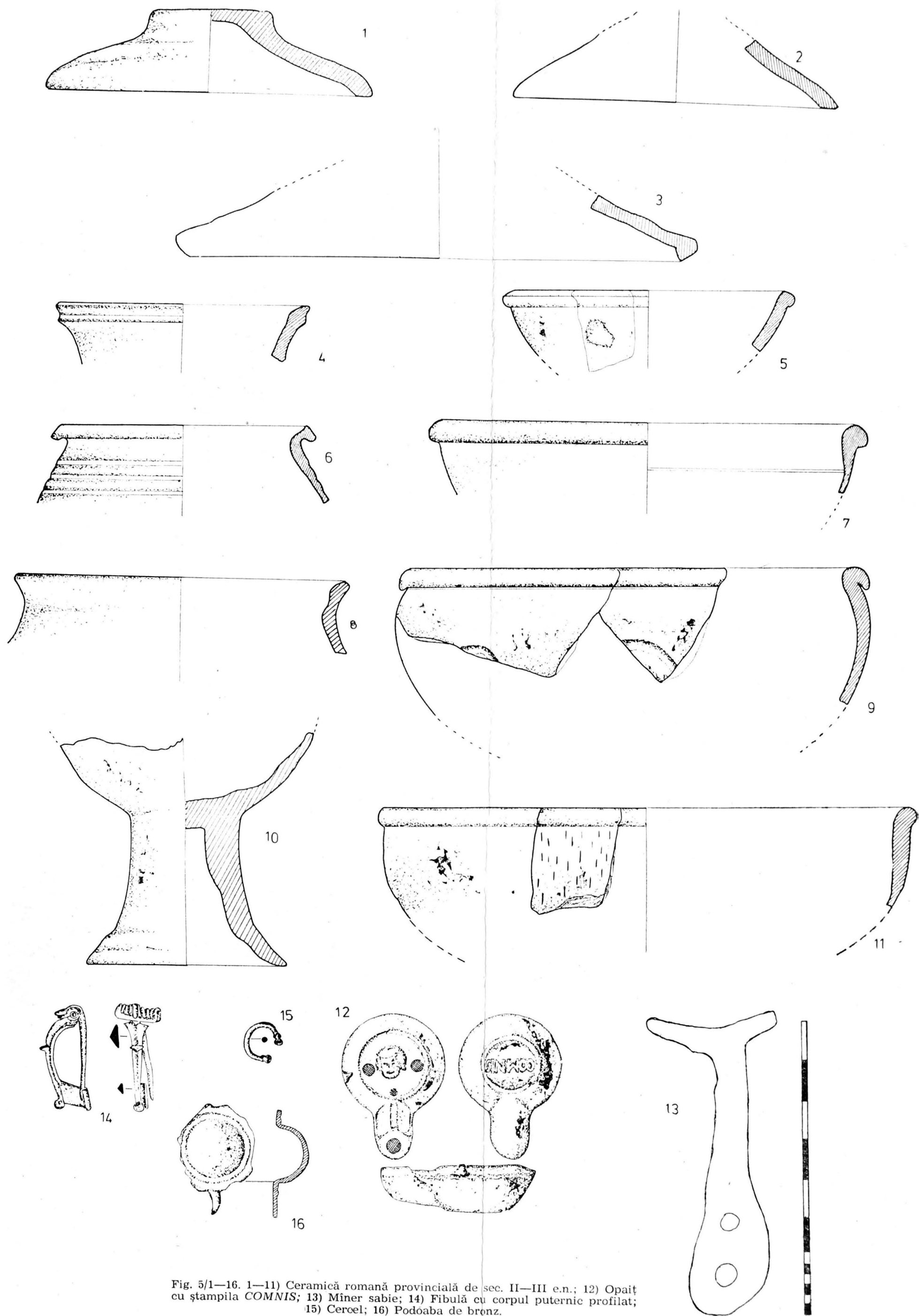
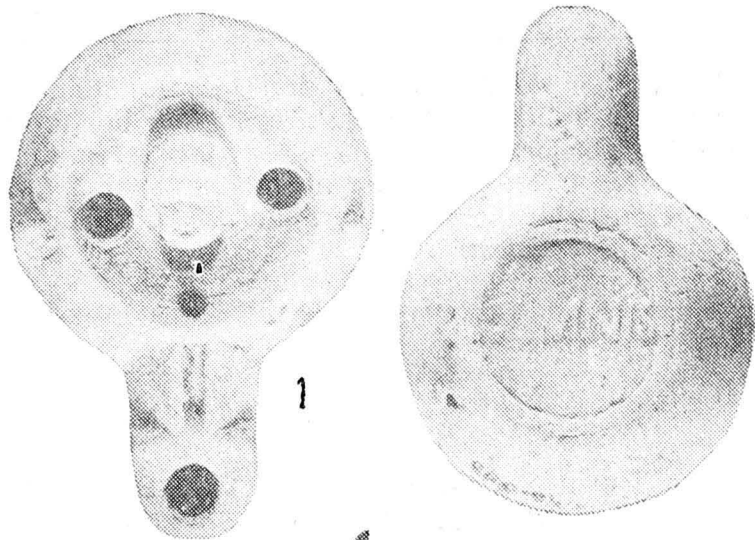
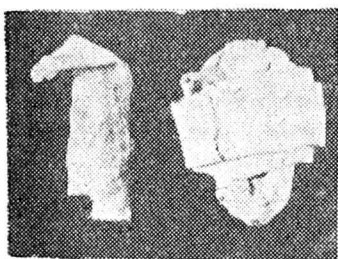

Fig. 5/1—16. 1—11) Ceramică romană provincială de sec. II—III e.n.; 12) Opaiț cu ștampila *COMNIS*; 13) Miner sabie; 14) Fibulă cu corpul puternic profilat; 15) Cercel; 16) Podoba de bronz.

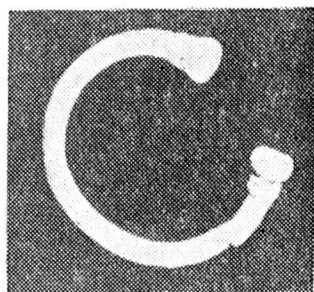
1

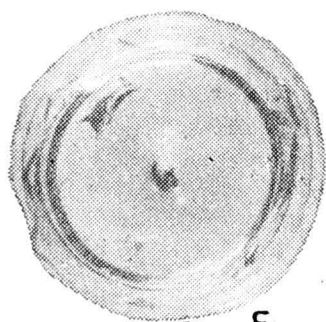
2

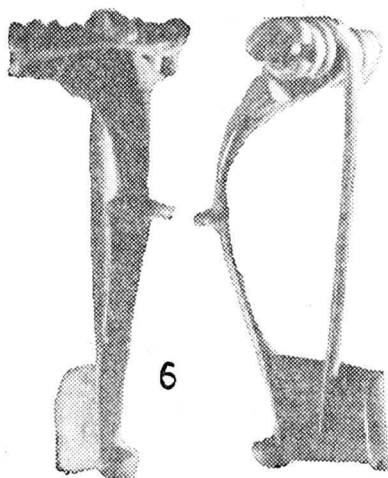
3

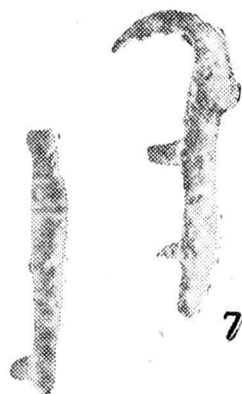
4

5

6

7

Fig. 6/1—7. 1) Opaț cu ștampila *COMNIS*; 2) Bandă din plumb răsucită; 3) Po-
doabă din bronz; 4) Cercele; 5) Fragment dintr-un pahar
de sticlă; 6) Fibulă cu
corpul puternic profilat; 7) Aplici din bronz.

mis surprinderea unor detalii care să precizeze funcționalitatea clădirii, nu excludem nici posibilitatea de a ne afla în fața unei *therme*. În acest caz destinația încăperilor ar fi următoarea; încăperea A_{0-1} =*labrum* și *laconicum*, încăperea C_2 =*tepidarium*, încăperea D_3 și F_4 =*caldarium*, încăperea B_5 =*unctaria*, încăperea E_9 =*frigidarium*, încăperea I_7 =*apodyterium* și încăperea L_{10} =*palaestra*.

OVIDIU BOZU

LA CONSTRUCTION ROMAINE DE „GURA VĂII“, LA COMMUNE BREBU (DÉPARTEMENT DE CARAȘ-SEVERIN)

(R é s u m é)

La construction romaine de *Gura Văii* est située à la base de la colline Cozlarul, à 3 Km nord-est de la commune Brebu et à 40 m de la route nationale Reșița—Caransebeș. Elle a été mise en évidence grâce aux travaux spéciaux de terrassement et de canalisation du ruisseau Valea Matului, partiellement détruite par ces aménagements. Elle est disposée à une surface de 400 m², orientée est-ouest et comprend 11 pièces. Du point de vue archéologique on a constaté les traces d'une phase de redressement, qui a eu comme but les espaces de l'intérieur.

La période de fonctionnement de la construction, suggérée par le matériel archéologique issu au cours de fouilles, peut-être évaluée entre 106 n.e. et la première moitié du III-ième siècle. Le fin de la construction est violent, étant incendiée. Comme type, considérant qu'elle est située à 100 m de la route romaine, à quoi on ajoute la simplicité et la proportionalité architecturale, prévue des chambres chauffées et *balneum*, peut-être une *mansio*, arrêt de nuit, situé à 15 Km de *municipium Tibiscum*.

On puet aussi avancer l'hypothèse que toute la construction ait fonctionné comme *therma* et on considère qu'à seulement 2 Km nord-est, du point „Cetate“ sur la coline Cozlarul on trouve un camp fortifié de murailles en pierre, qui a déterminé l'achèvement d'un vieux habitat rural romain, connu dans la littérature de *Caput Bubali*.

UN BRONZ ROMAN DE LA GORNEA „ZOMONIȚE“

Săpăturile arheologice întreprinse în anul 1975 la Gornea (jud. Caraș-Severin), în punctul de hotar „Zomonite“¹, au scos la iveală într-un bordei (nr. 7) de meșter fierar (argumentația se datorează faptului că în această locuință a apărut un cuptor patrlater și multă zgură)², datat în secolele VIII—IX, o interesantă statueta romană de bronz³, reprezentînd un *Eros*⁴ (fig. 1). Dimensiunile sînt următoarele: înălțimea 8,7 cm, lățimea maximă 5,2 cm, înălțimea feței 1 cm. Starea de conservare este destul de bună. Actualmente, figurina se păstrează în Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița⁵.

¹ Denumirea corectă a acestui punct arheologic este „Zomonite“. Numele locului vine de la cuvîntul *Zomonită* — „bordei“, provenit din sirbescul *zemunice* — „bordei“. Numele topic este un plural (*zomonită*, *zomonite*) ceea ce presupune o așezare umană străveche conform cu tipologia și structura așezărilor arhaice — după prof. dr. Vasile Ioniță căruia îi mulțumim pentru lămuririle competente; vezi în acest sens V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 108.

² Ilie Uzum, *Locuirea prefeudală și feudală timpurie de la Gornea — Zomonite* (com. Sichevița, jud. Caraș-Severin), comunicare la sesiunea științifică „Permanență și continuitate, istorie și realizări“, Timișoara, 5—6 mai 1979. Ne exprimăm gratitudinea față de dr. Gheorghe Lazarovici de la Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, colaborator extern al Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița, pentru detalii cu privire la descoperirea statuetei.

³ Figurina, cu mici inexactități și interpretată a reprezenta un *genius loci*, a fost sumar descrisă în Catalogul *Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*, București — Drobeta-Turnu Severin, 1978, p. 165—166, R₁₁₄. Acest catalog, care a ilustrat o expoziție de arheologie româno-iugoslavă, a apărut într-un tiraj extrem de redus, fapt care ne-a determinat, avîndu-se în vedere valoarea piesei și discuțiile interesante privitoare la contextul în care s-a descoperit, să ne ocupăm mai amănunțit de ea. De asemenea, doar fotografia statuetei, cu explicații foarte succinte, a fost publicată de I. Uzum, în *Banatica*, V, 1979, fig. 1; *Idem*, *Drobeta IV*, 1980, p. 126, fig. 1.

⁴ Pentru *Eros*, vezi *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie* (W. H. Roscher), VI, 1, Stuttgart, 1907, sol. 484—544; de asemenea, *Cupido*, Max. Collignon, în *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, I, 2, Paris, 1887, p. 1 595—1 611 ș.a.

⁵ Nr. inv. A 37 467.

Divinitatea este reprezentată nudă, sub înfățișarea unui tânăr imberb, mai degrabă un copil⁶, surprins într-o discretă mișcare de dans. Centrul de greutate este fixat pe piciorul drept întins, celălalt fiind puțin indoit lateral. Capul este întors ușor spre stînga. Figura are o execuție oarecum neglijentă, remarcîndu-se în acest sens orbitele prea adînci și ochii mari, exoftalmici. Nasul, gura și pomeții obrazilor sînt reliefati. Părul, lung, redat prin striuri, este buclat și strîns pe creștet într-un moț. Pe spate se observă două aripioare mici. În mîini, diagonal peste piept, personajul ține o torță, cu mîner lung, compus din trei segmente cu prag și nu *cornucopia*⁷, cum greșit a fost interpretat acest obiect.

Statueta ar putea fi interpretată și ca înfățișînd un *genius* deoarece astfel de reprezentări sînt destul de frecvent cunoscute în toate domeniile artei romană, fapt cu justete explicat prin popularitatea deosebită a acestei divinități ocrotitoare a individului, căminului familial, proprietății etc. și care de multe ori se confundă cu *larii*. Dar statistica generală a iconografiei respective în lumea clasică indică un procentaj favorabil seriei de reprezentări privind mitul lui *Eros*. În afirmația noastră ne bazăm și pe faptul că personajul prezintă trăsăturile unui copil.

Descoperirea acestei figurine romane într-un bordei, datat în complex prefeudal, unde s-a găsit și o monedă romană din secolul al IV-lea e.n.⁸, nu trebuie să surprindă, piesa fiind adusă aici în decursul timpului, pare-se, din două puncte vicinale cu multe vestigii romane, fie întinsa așezare din locul „Căunița de Sus”⁹, ce a ființat în veacurile I—III, fie din zona *castellum*-ului de la „Cetate”¹⁰, încadrat cronologic între secolele III—IV, ambele părți de hotar aparținînd aceleiași localități Gornea.

Sub raport artistic, statueta, creația foarte plauzibilă a unui atelier local¹¹, vădește—după cum am afirmat—o tratare destul de stingace, constatarea privind, în special, detaliile anatomice ale personajului (disproporția picioarelor, scurte, în comparație cu corpul alungit, capul mare cu orbite largi și ochi exoftalmici) sau prezentarea obiectului de cult (flacăra torței mică față de mîner) ș.a. Toate aceste amănunte, referitoare,

⁶ Indiciul este arătat de părul lung, legat pe creștet în moț, caracteristic nu-mai pentru copii în unele reprezentări ale artei antice (cf. E. Pottier, M. Albert, E. Saglio, în *Dictionnaire...*, I, 2, Paris, 1887, p. 1 358, fig. 1809).

⁷ Cf. *Catalogul Comori arheologice...*, p. 166. *Cornucopia* este un simbol reprezentat în arta greco-romană printr-un obiect masiv, greu de ținut în mîini, din care cauză personajele purtătoare au o poziție statică, spre deosebire de cele înfățișate cu *rhyton*, *patera*, făclii (atribute ușoare), surprinse în mișcare. Această diferențiere pozițională se remarcă și la iconografia larilor (vezi, C. Pop — A. Rusu, în *Apulum*, XVI, 1978, p. 185, 187).

⁸ Cf. Ilie Uzum, *Locuirea prefeudală și feudală timpurie...*, comunicare, Timișoara, 5—6 mai 1979; Moneda din timpul lui Constantin I, p. II, 330—335, Constantinopol, (cf. LRBC, I, 1005), determinare Dana Bălănescu de la Muzeul județean de istorie din Reșița, căreia îi mulțumim.

⁹ N. Gudea, *Gornea — Așezări din epoca romană și romană tirzie*, în colecția *Banatica. Studii și cercetări arheologice*, Reșița, 1977, p. 12—34.

¹⁰ *Idem*, p. 38—91.

¹¹ Ipoteza conform căreia această piesă ar fi fost adusă din sudul Dunării nu ni se pare probabilă.

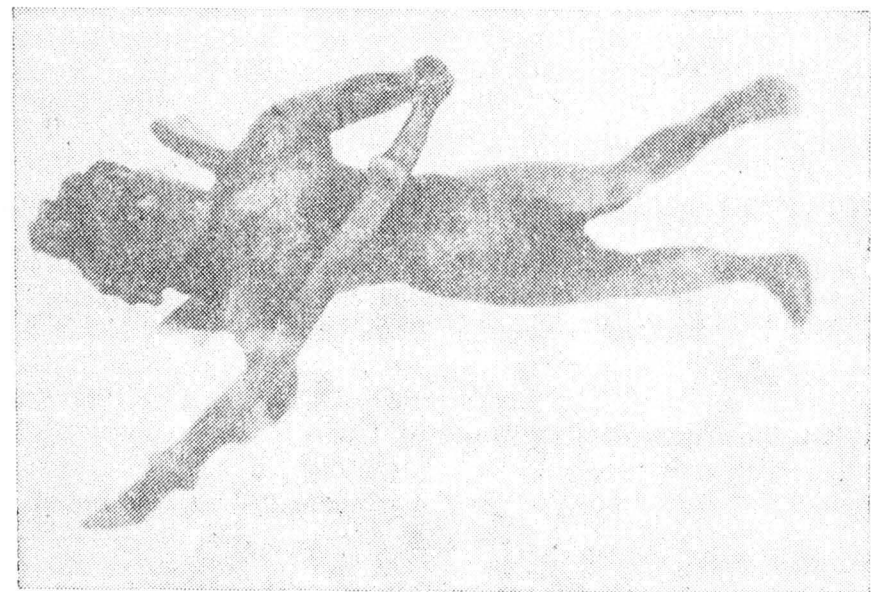
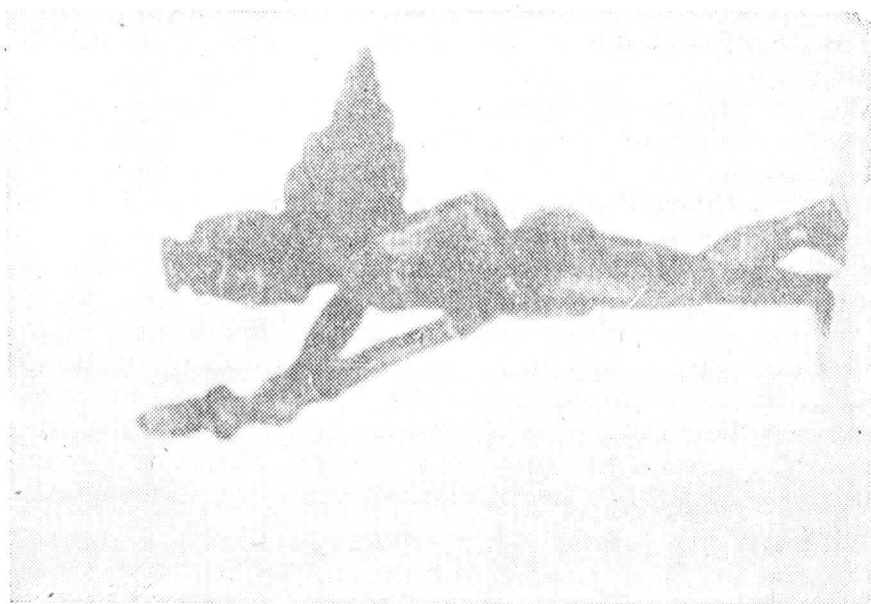

Fig. 1. Statuetă reprezentând un *Eros*, descoperită la Gornea — „Zomonite“.

în primul rînd la confecționare, indică o datare tîrzie a piesei, fie în secolul al III-lea e.n., fie la începutul celui următor, răstimp în care produsele artistice ale vremii sînt departe de calitatea celor aparținînd veacului al II-lea e.n., cum bunăoară sînt reușitele creații ale epocii Antoninilor.

Cu toate acestea, ținem să remarcăm valoarea statuetei de la Gornea „Zomonite”, care chiar dacă nu este deosebit de spectaculoasă pentru privitor, are o importanță aparte. Pe lîngă faptul că se înscrie în numeroasa și variata gamă a bronzurilor figurate romane apărute pe teritoriul țării noastre, ea vine dintr-o regiune — Banat — destul de văduvită în descoperiri de mici opere artistice toreneutice, ba mai mult chiar a fost găsită într-un context arheologic din veacurile VIII—IX. Deși piesa provine din săpăturile unui complex prefeudal, după cum am mai arătat, zona a permis scoaterea la lumină a unor mărturii romane tîrzii, refolosite ulterior, cum, de pildă, sînt descoperirea în diverse bordeie a două monede imperiale, a unui recipient din bronz cu capac întrebuițat, probabil, pentru măsurarea aurului, recipient care, de asemenea pare a fi roman și, în sfîrșit, a unei ștanțe de fier pentru imitat monede¹², deocamdată, neîncadrată cronologic.

CONSTANTIN POP — ILIE UZUM

UN BRONZE ROMAIN DE GORNEA „ZOMONITE”

(Résumé)

On décrit et on interprète une statuette romaine de bronze, représentant un Eros (fig. 1).

La statuette, datée en IIIe—IVe siècles, provienne soit de Gornea „Căunița de Sus”, soit de Gornea „Cetate” (deux points romains rapprochés) et a été découverte dans une hutte préféodale (VIIIe—IXe siècles) de Gornea „Zomonite”.

Fig. 1. Statuette représentant un Eros, découverte de Gornea „Zomonite”.

¹² Descoperită în același an cu recipientul de bronz (1974 — cf. I. Uzum, *Locuirea...*, comunicare, Timișoara, 1979), piesa din fier, a fost predată de noi, după curățire, cunoscutului numismat Eugen Chirilă de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, care a emis părerea că poate fi vorba despre o ștanță monetară.

CITEVA PIESE ROMANE DE LA DUROSTORUM ÎN DEPOZITUL MUZEULUI JUDEȚEAN DE ISTORIE CARAȘ-SEVERIN DIN REȘIȚA

Muzeul județean de istorie Caraș-Severin din Reșița, deține în colecția sa, câteva piese ce provin de la Durostorum. Condițiile descoperirii acestor obiecte, ca loc și dată, rămân incerte¹. Putem afirma, doar că ele, au fost descoperite pe teritoriul patriei noastre, în apropierea localității Ostrov. Piesele în discuție sînt următoarele:

1. *Tipar din lut (fig. 1/a, inv. A. 52 239)*, modelat cu mîna, din pastă fină, de culoare gălbuie-cărămizie. Are o formă ușor trapezoidală, concavă în exterior și convexă în interior, avînd pereții groși de 1,6—1,8 cm. Lungimea laturilor lungi, este de 9,6 cm, iar a celor scurte de 5,8 și respectiv 7,9 cm. Înainte de ardere, în pasta încă crudă, pe fața interioară (convexă) a piesei, a fost imprimată prin presare, figura redată în negativ, a unui Silen, realizîndu-se astfel tiparul propriu-zis. Prin realizarea în laboratorul instituției, a unui pozitiv după acest tipar (*fig. 1/b—c*), a rezultat o protomă, ce înfățișează un Silen. Fața acestui Silen, este foarte bine redată, artistul punînd în valoare cu un deosebit rafinament și pricepere expresia acestuia. Silen, este reprezentat bătrîn, cu barbă și mustață bogată căzută în şuvițe buclate, terminate cu cîrlionți. Are nasul ușor borcănat și turtit, buze groase și cărnoase. Fruntea încrețită și spîncele aduse spre rădăcina nasului, dau feței o expresie de minie. Ochii bine conturați, au o privire fixă și sînt încadrați de sprîncene groase. Pe frunte, Silen, poartă o cunună compună din flori, lujeri și frunze viță de vie. Sub barbă dispus central, se află un melc cu cochilie, foarte plastic realizat, dar a cărui semnificație, nu o cunoaștem. În stînga melcului, este redat un nai, iar în colțul din dreapta un ciorchine de strugure. Figura acestui Silen, seamănă aproape la identitate, mai puțin prezența melcului, cu protomele ce ornamează pereții unui vas descoperit într-un cuptor de ars oale de la Durostorum².

¹ Piesele în discuție, au fost ridicate conform Legii 63/1974, de la cetățeanul Simici Ștefan, din Moldova Veche, județul Caraș-Severin, împreună cu alte piese de interes arheologic, ca urmare a executării de săpături neautorizate (braconaj arheologic) și trafic cu piese ce fac obiectul legii amintite. Mulțumim și pe această cale, tovarășului Terfeloagă Grigore, pentru tot sprijinul acordat.

² N. Anghelescu, *Figurine romane din lut ars de la Durostorum*, în *Pontica*, 4, 1971, p. 289 și p. 291 fig. 2.

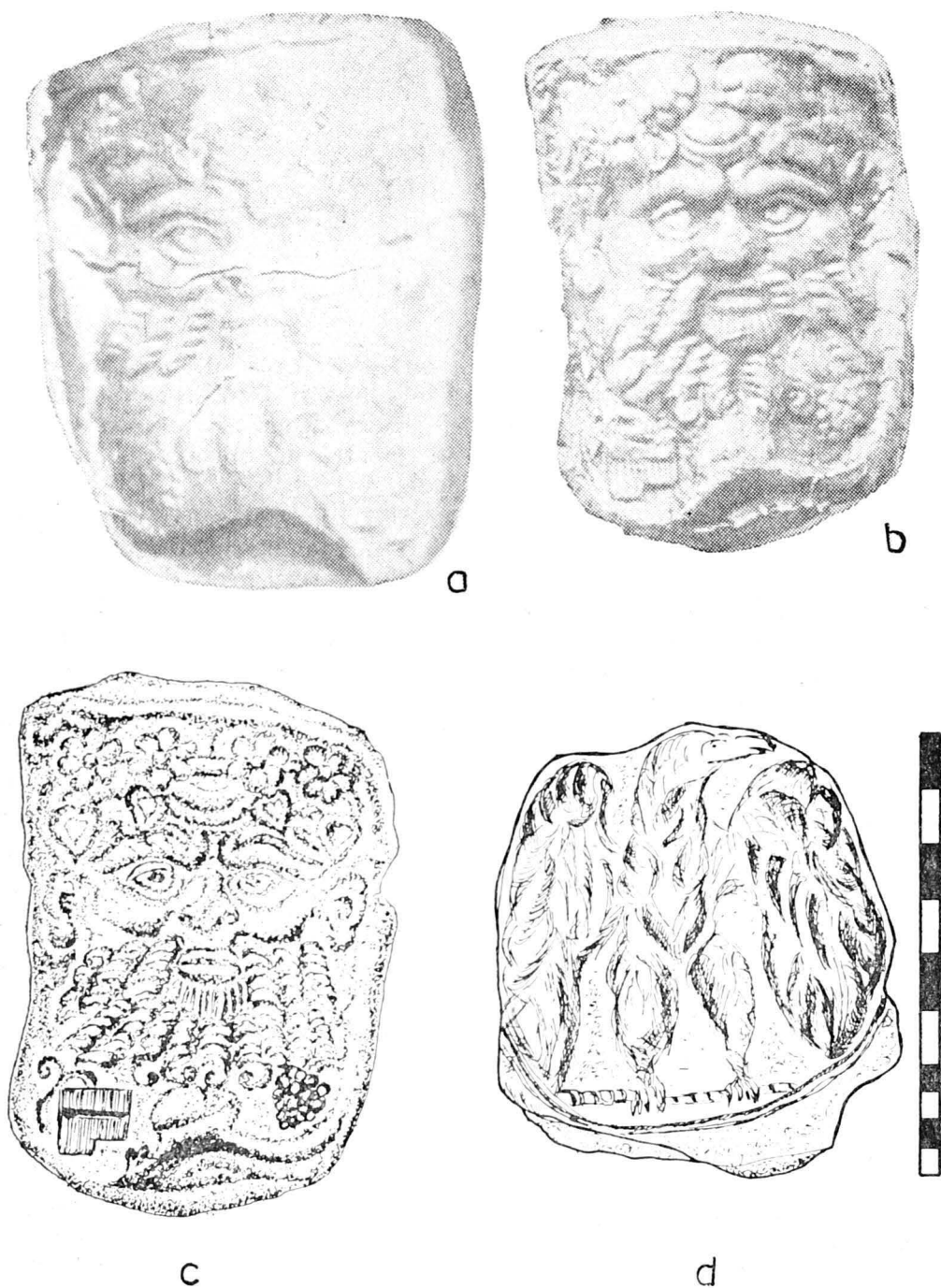

Fig. 1. a) tipar de lut; b—c) protomă Silen realizat după tipar; d) fragment vas cu o protomă reprezentînd o acvilă.

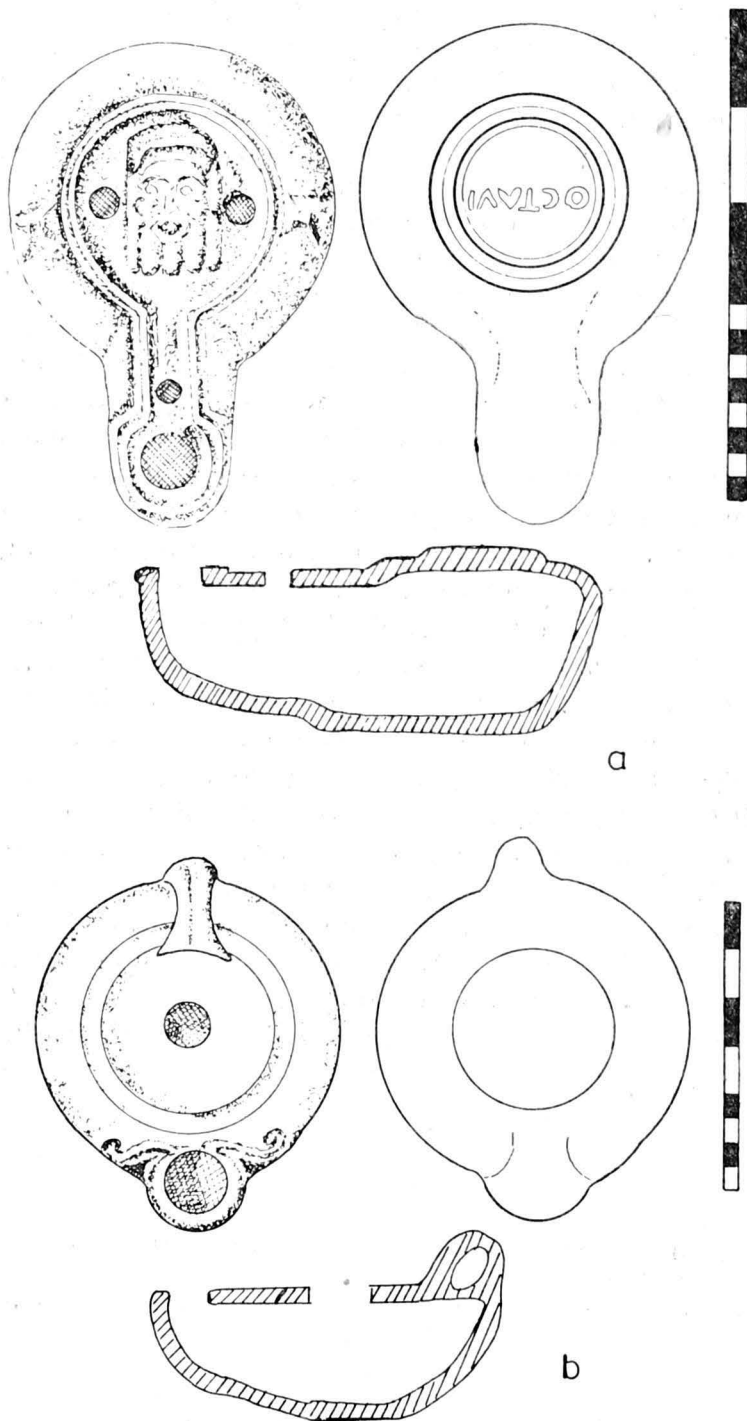

Fig. 2. a) opaiț cu ștampila OCTAVI; b) opaiț de tipul Volutensnauze.

2. *Fragment dintr-un vas (fig. 1/d, inv. A. 52 547)*, din pastă nispă de culoare albă, lucrat la roată. Protoma de pe vas înfățișează o acvilă. Acvila este redată din față, stînd pe o creangă, cu privirea spre dreapta și aripile desfăcute. Marginile aripilor, pieptul și picioarele sînt bine profilate. Protoma, are aspect de medalion, realizată prin aplicarea tiparului avînd acvila în negativ, direct pe peretele vasului, în pasta încă crudă. Această tehnică, o indică și șanțuirea ce înconjoară acvila de jur împrejur și corespunde cu marginea tiparului. Dimensiunile protomei, sînt de 7 cm lungime și 6,3 lățime, grosimea peretelui de vas este de 1 cm.

3. *Opaț cu ștampilă (fig. 2/a, inv. A. 52 241)*, (Firmalampen) din pastă fină, acoperită cu o vopsea roșie-maronie. Are corpul rotund, mărginit de un briu în relief care se desface în dreptul ciocului formînd canalul. Pe bordură se găsesc doi butoni trapezoidali. În centrul discului, o mască comică reprezentînd un personaj cu barbă și căciulă. De o parte și de cealaltă a măștii, două orificii pentru alimentare. Canalul, dispune și el de un orificiu mai mic pentru ventilație. Fundul opațului este rotund și poartă ștampila fabricantului OCTAVI. Inscripția, are literele înalte de 6 mm, și este încadrată de trei cercuri concentrice. Dimensiunile opațului sînt: L=9,9 cm; D=6,6 cm, H=3,5 cm. În afară de Durostorum, opațe cu ștampila OCTAVI se cunosc la Apulum³, Sarmizegetusa⁴ în Dacia. Analogii cu opațul descris mai găsim la Aquileia⁵. Sec. II e.n.

4. *Opaț (fig. 2/b, inv. A. 52 242)* de tipul Volutensnauze⁶, are corpul mare, rotund cu toartă perforată. Discul adîncit, este mărginit de un cerc cu bordură. Ciocul rotund și scurt, reprezintă deasupra orificiului pentru fitil, două vrejuri, ce se întind spre bordura opațului. Confectionat din pastă foarte fină de culoare gălbuie este acoperit de o vopsea brună, ștersă în mare parte, are dimensiunile de 7,7 cm. L, H=5,5 cm, D=6,3 cm. Mai multe opațe de acest gen au fost descoperite în Dobrogea⁷. Sec. II—III e.n.

OVIDIU BOZU

³ C. L. Băluță, *Opațele romane de la Apulum (I)*, în *Apulum*, III, 1961, pp. 211—212, XXXI, 2, 8.

⁴ Nicolae Gostar, *Inscripțiile de pe lucernele din Dacia romană*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 168 și p. 185.

⁵ Ezio Buchi, *Lucerne del museo di Aquileia*, vol. I, 1975, p. 129, tip X-a, 919.

⁶ Heinz Menzel, *Antike lampen...*, 1954, p. 24, abb. 19/12.

⁷ C. Ionomu, *Opațele greco-romane*, 1967, p. 64, tip XVIII, n. 199, și p. 66, același tip, n. 209.

PIECES ROMAINES DE DUROSTORUM TROUVÉES DANS LE DÉPÔT
DU MUSÉE DÉPARTAMENTAL D'HISTOIRE DE CARAȘ-SEVERIN

(R é s u m é)

Dans le patrimoine du Musée départemental d'histoire Caraș-Severin de Reșița, on existe quelques pièces romaines provenant de Durostorum, située sur la rive du Danube, tout près de la localité d'Ostrov le département de Călărași. Les pièces mentionnés sont: une matrice en argile représentant un Sylene (*fig. 1/a—b—c*, *inv. A. 52.239*); fragment d'un vaissau avec un protôme zoomorphe figurant une aquille (*fig. 1/d*, *inv. A. 52.547*); veilleuse avec la marque *OCTAVI* (*fig. 2/a*, *inv. A. 52.241*) veilleuse du type *Volutensnauze* (*fig. 2/b*, *inv. A. 62.242*).

DESCOPERIRI MONETARE DIN SUDUL BANATULUI (II)

Dorim să continuăm, în lucrarea de față, seria prezentării celor mai importante descoperiri monetare¹, semnalate în urma săpăturilor arheologice sau a investigațiilor de teren, oferindu-le circuitului științific și încercînd în același timp să completăm repertoriul numismatic al Banatului de sud.

Monede imperiale romane

1. *Gornea (com. Sichevița).*

Cu ocazia săpăturilor arheologice din vara anului 1974, din punctul *Căunița de Sus*, a fost descoperită în zona unui bordei o monedă de bronz, emisă de Severus Alexander la Nicaea.

2. *Moldova Veche*

a. Prin anii 1971—1972, cetățeanul Simici Ștefan din Moldova Veche descoperă în punctul *Vinograda*, situat pe malul Dunării, un tezaur monetar din secolul IV. Compus din 114 monede de bronz emise de Constantin I și urmașii săi și două monede din secolul III: 1 antoninian Caracalla (BMC, V, p. 145, 72—73, *Roma*, 213—217) și respectiv 1 follis Dioclețian (RIC, V/1, p. 249, 284, *Heraclea*, 292), tezaurul a fost recuperat de Muzeul județean de istorie din Reșița, fără a avea însă certitudinea că nu a fost împrăștiat între numeroșii colecționari din Valea Dunării².

b. În aceeași zonă, la cca 500 m, investigațiile arheologice din anul 1981 au surprins o așezare romană, tîrzie, în care au fost scoase la iveală trei monede: 1 denar Marcus Aurelius pentru Antoninus Pius (BMC, IV, p. 392, 41, *Roma*, 161) și 2 monede de bronz, foarte prost conservate,

¹ Prima parte a cronicii, în SCN, VIII, (sub tipar).

² În mod detaliat, tezaurul a fost prezentat la Sesiunea științifică „Contribuții numismatice la istoria României“, Muzeul Național, București, 26—27 februarie 1982 și se află sub tipar la *Acta MN*, XIX.

după detaliile de pe revers cu *falling horseman* și *Fel temp reparatio*, putînd fi încadrate aproximativ în perioada 351—360.

Recent, au mai fost prezentate Muzeului din Reșița, încă 6 monede, descoperite de un localnic în zona săpăturilor, datînd, se pare, din prima jumătate a secolului IV. Doar una singură, ceva mai bine păstrată, a putut fi determinată: AE_3 , *Constantius Gallus*, Constantinopole, 351—354 (LRBC, II, 2032—2034).

3. Pojejena

În campania arheologică din anul 1981, efectuată în zona castrului, au fost descoperite două monede: 1 antoninian Gallienus, (RIC, V/1, p. 92, 310, *Mediolanum*, 259) și 1 monedă de bronz, prost păstrată, posibil Volusian.

4. Răcăjdia

În cursul anului 1980, din marele tezaur monetar descoperit în această localitate, au mai fost recuperate încă 79 de piese³, majoritatea fiind emisiuni din perioada IV, 341—346, Constantius II și Constans, alături de monede Constantinus II, p. IIIb, 337—341, provenind din atelierele Thesalonica, Siscia, Constantinopole (fig. 1).

Monede bizantine și medievale

5. Cuptoare (com. Cornea).

În necropola medievală de pe dealul *Sfogea*, au fost descoperite, în cursul săpăturilor arheologice din 1981, următoarele monede: mormîntul 132 (mai departe M) — 1 trache de billon, Isaac II Angelos (Wroth, II, 593, 31; C. Morrisson, II, 64); M_{127} — 1 denar, Ștefan IV Dragutin 1276—1316; M_{173} — 1 denar Sigismund I (Unger, I, 450).

6. Ciclova Română

Cu ocazia săpăturilor arheologice în necropola situată în punctul *Mormînti*, a fost semnalat 1 denar Carol Robert, emis la Kremnica (Unger, I, 373).

În încheiere, revenind la descoperirile prezentate mai sus, dorim să le subliniem pe scurt semnificația și importanța:

1. Moneda de la Gornea se înscrie în categoria monedelor coloniale romane (grecești imperiale)⁴, fiind a doua descoperire de acest gen provenind din aceeași localitate, punctul *Cetate*⁵, emisă tot de S. Alexander la Nicaea.

2a. Tezaurul de la Moldova Veche completează seria celor trei tezaure din secolul IV descoperite în raza localităților Moldova Veche — Moldova

³ Comunicare la sesiunea anuală a Muzeului județean de istorie din Reșița, 21 octombrie 1981. Întregul tezaur a fost publicat în două serii: N. Gudea, în *Acta MN*, XII, 1975, p. 183—190 și N. Gudea, în *Acta MN*, XIX, 1981, p. 483—491.

⁴ Monedele coloniale imperiale din Banat constituie obiectul unei lucrări ulterioare. Deocamdată vezi, B. Mitrea, în *Atti del Ve Congresso di studi romani*, Roma, 1940, p. 1 și urm.; I. Winkler, C. Băloi, în *Acta MN*, VIII, 1971, p. 161—172.

⁵ N. Gudea, *Gornea*, p. 85, pc. XXI/2.

Nouă, precum și a celor trei tezaure descoperite la Pojejena⁶, Radimna și Măcești⁷. Grosul monetar îl reprezintă emisiunile lui Constantinus II și Constans, 351—355, reprezentând astfel perioada acumulării tezaurului, îngropat probabil după anul 361, deoarece ultimele monede sînt emise în perioada 355—361.

2b. Prezența denarului lui Marcus Aurelius într-o așezare din secolul IV confirmă încă o dată menținerea îndelungată a monedelor de argint în circulație, alături de prezența antoninianului în tezaurul menționat mai sus. De altfel, și monedele de bronz din secolul III continuă să circule în secolul următor, dovadă moneda de la Dioclețian, la care adăugăm o descoperire mai veche, o monedă Gordian III, descoperită de asemenea într-o așezare din secolul IV de la Greoni⁸.

3. În ceea ce privește monedele descoperite la Pojejena, ele vin să se adauge celor 16 monede descoperite în anii precedenți⁹, emise în secolele II—III, dintre care 4 sînt de tipul colonia Viminacium.

5. Monedele provenite de la Cuptoare completează materialul numismatic, recoltat din această necropolă medievală. Astfel, trachea de billon, Isaac II Angelos este, deocamdată, a doua piesă de acest fel din sudul Banatului, alături de o descoperire mai veche semnalată la Ilidia — Săliște¹⁰. Monede de acest gen, emise în cursul secolului al XII-lea, au apărut în cadrul cercetărilor sistematice la: Cuptoare¹¹, Moldova Veche — Rît¹², Stenca Liubcovei¹³ și Tricule-Svinița¹⁴. Prezența lor, alături de obiectele de factură bizantină este strîns legată de reactivizarea relațiilor cu Bizanțul, mai ales în timpul Comnenilor, cînd influența multiplă a acestuia s-a extins asupra unei bune părți locuite de românii bănațeni¹⁵.

Denarul de la Ștefan IV Dragutin atestă prezența monedei sirbești în circulația monetară a secolului al XIII-lea, mai bine documentată în

⁶ E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaure monetare din Banat din secolul IV*, Timișoara, 1974, p. 69, pc. 15; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 176—177, nota 532; C. Preda, în *SCIV*, 26, 1975, 4, p. 476.

⁷ D. Bălănescu, în *SCN*, VIII, pc. 11 și 17.

⁸ *Ibidem*, pc. 8. De altfel, monede de bronz și argint din secolele II—III apar și în alte tezaure din secolul IV: Tibiscum (E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *op. cit.*, p. 6) și Orșova (*Ibidem*, p. 16, 27).

⁹ D. Bălănescu, *op. cit.*, pc. 16a.

¹⁰ *Ibidem*, p. 23b. Moneda provine dintr-o așezare cercetată.

¹¹ Gh. Lazarovici, I. Uzum, în *Banatica*, IV, 1977, p. 434, descoperită în aceeași necropolă.

¹² I. Uzum, în *Banatica*, V, 1979, p. 250, fig. 18, moneda provine dintr-o așezare.

¹³ *Ibidem*, p. 222, abb. 14; Idem, în *Drobeta*, IV, 1981, p. 138, nota 48, moneda fiind descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice de la fortificația dacică situată în acest punct.

¹⁴ A. Corvătescu, Al. Rădulescu, în *Tibiscum*, V, 1978, p. 176, fig. 7. În afară de tracheele de billon, monedele emise de Comneni, fără a li se preciza tipul sau nominalul, sînt prezente în tezaurele de la: Teremia Mare (I. Sabău, în *SCN*, II, 1958, p. 296, pc. 51a; C. Feneșan, în *Crisia*, Oradea, 1974, p. 108), Variaș (I. Sabău, *op. cit.*, p. 297, pc. 57; C. Feneșan, *op. cit.*, p. 109).

¹⁵ I. Uzum, în *Banatica*, V, 1979, p. 251.

nordul Banatului în tezaurele de la Obad și Cenadul german¹⁶. Pentru sudul Banatului, sîntem în măsură să semnalăm un denar de același tip, provenit de la Prilipăț¹⁷, fără precizarea exactă a locului și contextului descoperirii.

Perioada tîrzie de funcționare a necropolei de pe dealul *Sfoge*a este delimitată de denarul Sigismund I, care se adaugă celor două piese emise de același rege (1 denar și 1 obol), descoperite în M₈₇ și M₉₄ în cursul săpăturilor arheologice din anul 1980¹⁸.

DANA BĂLĂNESCU

DÉCOUVERTS MONÉTAIRES DU SUD DE BANAT

(II)

(R é s u m é)

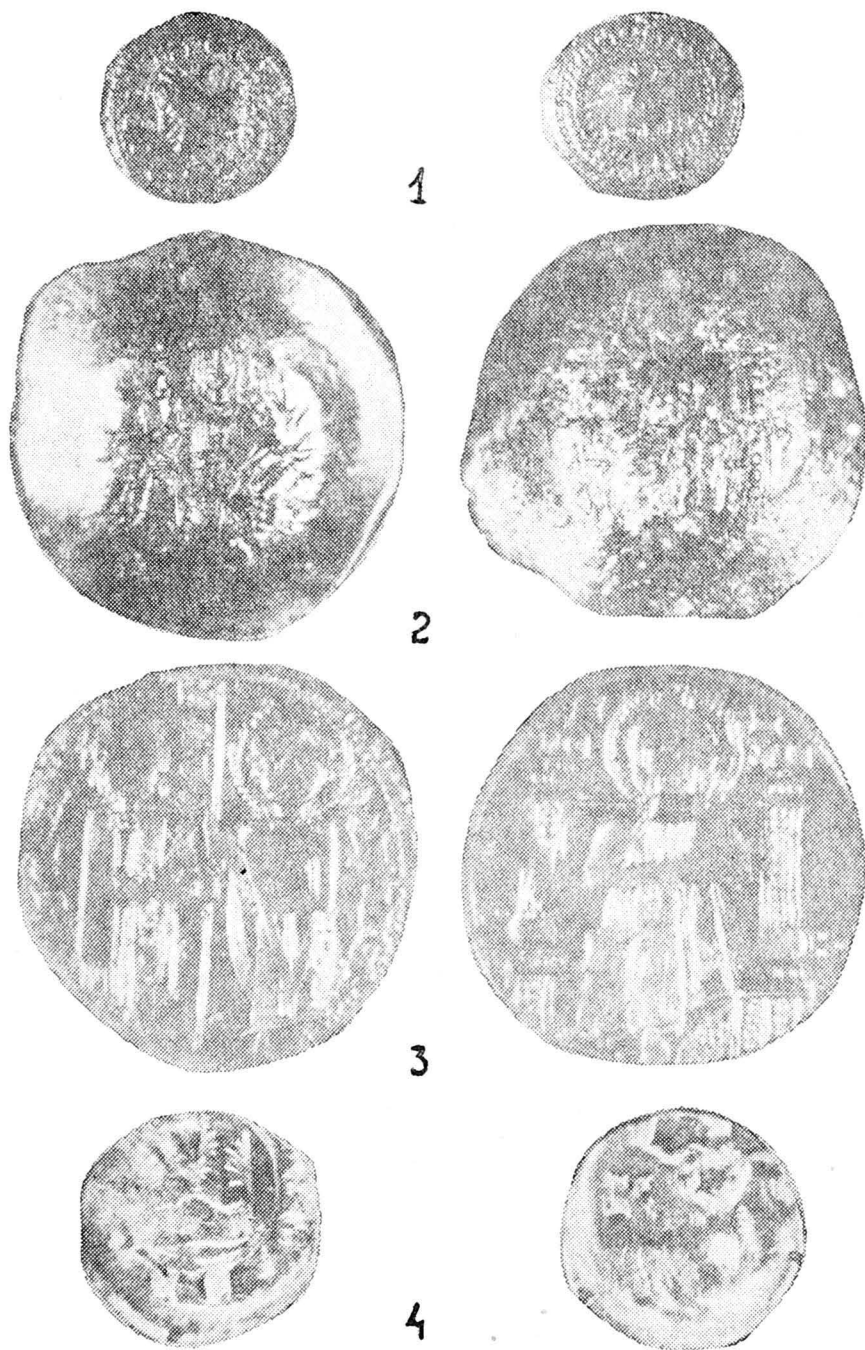
L'ouvrage continue la série de présentation des plus importantes decouverts monétaires de sud du Banat, provenues grâce aux recherches archéologiques: monnaies romaines imperiales de II—IV-ième siècles de à Gornea, Moldova Veche, Pojejena, Răcăjdia, byzantines et magyares a Cuptoare et Ciclova Română.

Le matériel monétaire présenté ajoute les dates concernat la circulation monétaire de périodes historiques mentionnées.

¹⁶ I. Sabău, *op. cit.*, p. 287, pc. 10, p. 291, pc. 29; C. Feneșan, *op. cit.*, p. 111, care arată că ponderea monedei sîrbești era de 0,49%.

¹⁷ D. Bălănescu, *op. cit.*, pc. 27.

¹⁸ *Ibidem*, pc. 22.

1. Monedă din tezaurul de la Răcăjdia (Pop Romanus, LRBC, I, 1067).
2. Trachea de billon, Isaac II Angelos, de la Cuptoare.
3. Denarul Ștefan IV. Dragutin de la Cuptoare.
4. Denarul Carol Robert de la Ciclova Română.

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE LA CUNOAȘTEREA AȘEZĂRILOR RURALE DACO-ROMANE DIN BANAT ÎN LUMINA DESCOPERIRILOR DE LA HODONI (JUD. TIMIȘ)

Șantierul arheologic Hodoni-Pustă a fost deschis în anul 1979 ca urmare a descoperirii în acest punct a urmelor de locuire datînd din două perioade: o așezare tracică fortificată databilă în a doua jumătate a epocii bronzului și o așezare daco-romană de sec. III—IV e.n.¹

Încă de la începutul cercetării, unul din obiectivele fixate a fost degajarea integrală a unei suprafețe de 1 000—1 200 m², cu scopul de a surprinde toate elementele de locuire din acest spațiu, obiectiv ce se va finaliza în anul 1982, și care a fost numit convențional suprafața A. În urma celor trei ani de cercetare arheologică, aici s-au surprins următoarele elemente de locuire aparținînd așezării de sec. III—IV e.n.:

I. Locuințe.

Au fost degajate trei locuințe, iar o a patra, distrusă, a fost surprinsă în profilul șanțului de evacuare.

I. a. Locuința nr. 1 (Bordei). De formă patrulateră, distrus pe latura estică de șanțul de evacuare excavat în anul 1976, are lungimea de 4,20 m iar lățimea păstrată este de aproximativ 2 m. Este format din două încăperi, aproximativ egale ca lungime (2 m fiecare) despărțite între ele printr-un perete de pămînt cruțat de 25—30 cm. Podeaua locuinței se află la adîncimea de 1,50 m de nivelul de călcare actual. Pe latura vestică se află intrarea, lată de 1,20 m, conturîndu-se o zonă mai bătătorită, lungă de 1 m, aflată în fața bordeiului. În cea de-a doua încăpere s-au descoperit resturile unui cuptor menajer interior, plasat spre colțul sud-vestic al încăperii și lipit de peretele vestic, a cărui vatră avea formă ovală și axele de 1,20×1 m.

I. b. Locuința nr. 2 (Bordei). Pe același rînd cu locuința nr. 1, distrusă de șanțul de excavație, nu a fost surprinsă decît în profilul acestui șanț. Avînd o lungime de 4 m, era de asemeni împărțită în două de un

¹ Adrian Bejan, *Așezarea din secolele III—IV e.n. de la Hodoni-Pustă, jud. Timiș*, în *Materiale și cercetări arheologice, A XIV-a sesiune anuală de rapoarte*, Tulcea, 1980, p. 366—373.

perete de pământ cruțat. Coborînd pînă la adîncimea de 1,50 m, era probabil aproape identică cu locuința nr. 1.

I. c. Locuința nr. 4.² De tip bordei, mult adîncit în pămînt, cunoaște două faze de existență. În prima fază are o formă trapezoidal-ovală, cu axele de $3,20 \times 2,50$ m și cu colțurile rotunjite. Are podeaua la 1,50—1,60 m adîncime. Pe latura estică se afla vatra, (sau cuptorul), scobită în perete și adîncită în pămînt, de formă aproape rotundă, cu axele de $1,70 \times 1,50$ m. În a doua fază, în jurul vetrei bordeiul se lungeste și se îngustează, căpătînd formă patrulateră cu laturile de $3,60 \times 2$ m. Este orientat NV—SE și este mai puțin adînc, coborînd doar pînă la adîncimea de 1,30—1,40 m.

I. d. Locuința nr. 5 (Semibordei). Nu a fost încă degajat complet, surprinzîndu-se doar planul său dreptunghiular, cu dimensiunile de $3,50 \times 3,50$ (2) m. Pe latura nordică a apărut urma unei gropi de stîlp, iar în colțul sud-estic resturile încă nedegajate ale unei vetre.

Din toate cele patru locuințe s-au recuperat fragmente ceramice atît lucrate cu mîna, din pastă grosieră, cenușiu-cărămizie și prost arsă, aparținînd unor vase de tipul oalei-borcan de dimensiuni mici și mijlocii, cît și ceramică lucrată la roată, din pastă fină, cenușie, aspră la pipăit și aparținînd unor chiupuri de mici dimensiuni, oale și străchini.

II. Cuptoare și vetre.

II. 1. Cuptor de olar, probabil de tipul cuptorului cu grătar. Abandonat din vechime, are grătarul complet distrus iar în umplutură s-au găsit foarte puține fragmente ceramice. Este aproape rotund, cu diametrul aproximativ de 1,70 m, groapa de alimentare lărgindu-se spre vest cu 1 m și coborînd pînă la adîncimea de 1,40 m. (C1)

II. 2. Cuptor de mici dimensiuni, lunguiet, de formă patrulateră, transversal pe șanțul de evacuare și secționat puțin la gură de acest șanț, cu înălțimea păstrată a gurii relativ mică (20 cm). Bolta cuptorului coboară în pantă pe axa longitudinală, extremitatea inferioară fiind cu 40 cm mai coborîtă decît gura. Orientat V—E, are lungimea de 1 m. Nu cunoaștem pînă în prezent analogii pentru acest tip de cuptor. (C2)

II. 3. Cuptor menajer (C3) aflat în interiorul locuinței nr. 1.

II. 4. Vatră ovală, de mari dimensiuni, supraînălțată, aparținînd unui cuptor în aer liber. Vatra are axele de $2,20 \times 2$ m (V1).

II. 5. Vatră circulară a unui cuptor în aer liber, de același tip cu precedentul. Diametrul vetrei, aproximativ 2 m (V2).

² Adrian Bejan, Doina Benea, *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă, Campania 1980*, Comunicare la a XV-a sesiune de rapoarte arheologice, Brașov, 1981; Adrian Bejan, Doina Benea, Mircea Mare, *Șantierul arheologic Hodoni-Pustă, Campania 1981*, Comunicare la a XVI-a sesiune de rapoarte arheologice, Vaslui, 1982.

Cu excepția cuptorului de olar, plasat ceva mai departe de locuința nr. 1 (6—7 m) cuptoarele și vetrele sînt plasate în apropierea locuințelor, constituind anexe ale acestora.

III. Gropi de provizii.

În suprafața A au fost depistate pînă în prezent 5 gropi de provizii. Numărul gropilor de provizii descoperite în așezare este mai mare, dar în acest spațiu se găsesc trei tipuri distincte de gropi de provizii:

III. 1. Groapă de formă cilindrică (G.p. 1), cu pereții drepecți, cu diametrul de 1,50 m. A fost surprinsă în peretele estic al șanțului de evacuare și are o adîncime de 1,60 m de la nivelul de călcare actual și 0,55 m de la stratul de cultură din care pornește. În centru se afla probabil o platformă ușor înălțată de chirpic pe care se puneau proviziile. Alături de această platformă (resturi de chirpic) spre nord s-a găsit o parte din scheletul unui animal mic (ied sau miel) provenind de la carnea depusă spre păstrare în groapă, iar la sud de platformă un vas borcan de mici dimensiuni, cenușiu-negricios, lucrat cu mina. La 20 cm sud de groapă, în peretele șanțului apare clar urma unui stilp, aparținînd probabil unei împrejmuiri ce acoperea și proteja groapa de intemperii. În sectorul C al așezării s-au descoperit alte două asemenea gropi avînd urme de pari de jur-împrejurul gropii.

III. 2. Groapă de provizii circulară, cu pereții drepecți în partea superioară (0,60 m), doar foarte puțin înclinați. Spre fund se bombează, formînd o cavitate cu pereți circulari. Deasupra fundului, în perete, dispuse orizontal s-au surprins gropile unor pari provenind probabil de la un grătar din lemn ce se așeza pe fundul gropii, grătar pe care se așezau proviziile. Adîncime: 1,80 m de la nivelul de călcare actual; 1,20 adîncimea gropii, 0,60 partea superioară, cu pereții drepecți. Diametrul gropii: 2 m. în partea superioară, 3 m în partea inferioară.

III. 3. Groapă de provizii, cu pereții în formă de clopot (G.p. 3). Gura gropii este patrulateră cu colțurile rotunjite, cu axele de $1,5 \times 1,5$ m. Adîncimea de 2 m de la nivelul de călcare actual, 1,25 m adîncimea de la stratul de cultură. În umplutura gropii s-a surprins clar conturul carbonizat al unui schelet lemnos asemănător unei etajere, pornind de la buză și pînă la fund, etajeră pe care se depozitau probabil vasele de provizii.

III. 4. Groapă de provizii cilindrică, circulară, de același tip cu G.p. 1, cu diametrul de 2,5 m (G.p. 4).

III. 5. Groapă de provizii probabil identică cu G.p. 4, surprinsă doar parțial în secțiunea S3/1981.

IV. Gropi menajere.

Cinci gropi de formă circulară sau ovală, cu fundul albiat și coborînd pînă la un metru adîncime. Diametrele celor patru gropi circulare sînt de 1,5—2 m, iar axele gropii ovale de $2 \times 1,5$ m.

Atît gropile de provizii cît și gropile menajere se găsesc plasate cu predilecție în jurul locuințelor, formînd împreună cu vetrele exterioare, anexe ale acestora. La rîndul lor, locuințele sînt dispuse pe rînduri relativ drepte, două cîte două, paralele, între locuința nr. 1 și locuința nr. 2 fiind o distanță de 8 m de la N la S și de 7 m între locuințele 3 și 5, iar între locuințele 2 și 4, de la E la V o distanță de 10 m, și o distanță de 8 m pe aceeași direcție între locuințele 1 și 5. Conform acestei deparțări, presupunem în spațiul încă nesăpat depistarea a încă două locuințe, în apropierea gropilor de provizii încă izolate.

Materialul arheologic, predominant recuperat din așezare, este ceramica, aparținînd celor două categorii menționate, de tradiție dacică și romană, fragmente de oase de animale și cîteva obiecte mărunte de metal (bronz), în majoritatea lor atipice. Aceste descoperiri încadrează cronologic așezarea, așa cum s-a menționat deja, în sec. III—IV e.n.

Complexele de locuire apărute în sectorul A ilustrează faptul că așezarea de sec. III—IV e.n. de la Hodoni-Pustă, întinzîndu-se pe mai mult de 1 ha și avînd o densitate de locuire relativ mare, aparține unei comunități umane probabil destul de numeroasă, care practica agricultura și creșterea vitelor ca ocupații principale, probabil în cadrul unor relații de obște rurală. Cercetările arheologice din ultimii ani ale Muzeului Banatului au dus la localizarea și a altor urme de locuire din această perioadă în actualul județ Timiș, la care se adaugă descoperirile mai vechi, majoritatea fortuite, de pe întregul Banat, descoperiri păstrate în colecția arheologică a Muzeului Banatului. Dintre descoperirile mai recente prezentăm cîteva mai semnificative:

1. *Lenauheim*. În vara anului 1960, într-un punct de pe teritoriul comunei Lenauheim (nord-vestul Banatului) au fost găsite mai multe vase, care au fost apoi predate muzeului din Timișoara. Nu se cunosc amănunte asupra descoperirii, știindu-se doar faptul că vasele s-au găsit împreună, aparținînd unui singur complex.

Ceramica descoperită se integrează în tipurile ceramice romane de sec. III—IV e.n. Pe baza acestei descoperiri, se poate presupune prezența în aria localității Lenauheim a unei așezări databile în această perioadă.³

2. *Jebel*. În anul 1963, în pămîntul afectat fabricii de cărămidă, la est de sat, s-a descoperit cu ocazia excavărilor un cimitir de înhumăție

³ A. Bejan, *Complexul ceramic de la Lenauheim (jud. Timiș)*, în *Banatica*, II, Reșița, 1973, p. 131—137.

din care s-au recuperat câteva vase ce au ajuns în Muzeul Banatului. În marginea săpăturilor efectuate de muncitorii fabricii, sondajul de salvare executat a dezvăluit un bordei din care s-au recuperat fragmentele altor cinci vase, întregibile.

Materialul arheologic recuperat din cimitir aparține, prin analogii și tehnică de execuție, ceramicii de tradiție romană executată la roată, din pastă cenușie, de sec. III—IV e.n. Bordeicul degajat în cadrul sondajului este de formă patrulateră, cu laturile de $3,20 \times 2,95$ m, și are în colțul sud-vestic resturi din vatra unui cuptor. Ceramica recuperată de aici, lucrată cu mina, prin decor și tehnică de execuție datează complexul de asemeni în sec. IV e.n.

3. *Satchinez*. În data de 23 martie 1973, cu ocazia unei periegeze efectuate pe teritoriul comunei Satchinez, în apropierea drumului spre localitatea Variaș, la locul numit „Pământul galben” s-au depistat, în urma unor lucrări de excavație, în ruptura malului, opt gropi menajere care indicau prezența unei așezări. Șapte din cele opt gropi erau simple, puțin adâncite în pământ, de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite sau ovală și cu puține resturi ceramice și fragmente de oase de animale în umplutură. A opta groapă este o groapă de provizii în formă de clopot (pară) cu pereții puternic arși. Din interiorul ei a fost eliminată o cantitate foarte mare de cenușă, dovedind o îndelungată utilizare a sa. S-au recuperat fragmente ceramice de sec. III—IV e.n. de culoare cenușie și roșie, precum și un fragment mic de amforă din aceeași perioadă, datându-se pe baza acestui material întreaga așezare în sec. III—IV e.n.

4. *Herneacova*. Pe drumul Herneacova-Ianova, la 250 m. nord-vest de locul numit „Izvorul rece”, în urma defrișării unei porțiuni de pădure și integrării terenului în circuitul agricol, arătura de 0,40—0,50 m. a deranjat stratul superior al unei întinse așezări. În deplasarea pe care am efectuat-o în data de 1 X. 1974, am remarcat pe arătură urmele de locuințe, fragmente de vatră, ceramică și foarte multe bucăți de rîșniță de diferite dimensiuni.

Fragmentele ceramice apar pe o zonă de aproximativ 6 000/600 m, așezarea fiind însă mai întinsă, spre nord zona nefiind arată, iar pe celelalte trei laturi aflându-se pădurea. Ceramica, lucrată la roată, este de două tipuri: cenușie și roșie, precum și ceramica mai dură, cu o compoziție cu mult pietriș. Predomină forma străchinii și oala borcan. Unele fragmente ceramice din a doua categorie au ca decor pe buză incizii oblice, paralele. Ceramica, în totalitatea sa, datează așezarea în secolele III—IV e.n.

Marea întindere a acestei așezări, bogăția materialului arheologic precum și numeroasele dovezi de practicare a agriculturii ne determină să o atribuim unei comunități sătești (obște) teritoriale, ea putînd exista pe o perioadă îndelungată de timp, poate chiar înainte de anul 271 e.n.

5. *Timișoara-Cioreni*. În primăvara anului 1980, cu ocazia unor nivelări de teren în punctul Cioreni, în apropiere de gara Timișoara-Ronaț, au fost deranjate urme de locuire aparținând mai multor epoci. Dintre acestea, cele mai importante sînt o necropolă feudal-timpurie de inhumație și o așezare de sec. III—IV e.n.

Sondajele efectuate în anul 1980 au degajat două locuințe (bordeie) fiecare din ele păstrînd resturi din vatre deschise, unul avînd vatra pe jumătate îngropată în perete, al doilea avînd vatra spre centrul locuinței. Totodată, au apărut gropile unor bordeie ce întretăiau parțial cele două locuințe degajate, rezultînd astfel două faze suprapuse de locuire a așezării. S-au recuperat fragmente ceramice executate cu mîna și la roată, de sec. III—IV e.n., de factură romană și daco-romană.

Continuarea cercetării în anul 1981 a scos în evidență importanța deosebită a acestui punct arheologic, cuprinzînd o continuitate de locuire din neolitic, epoca metalelor (mormînt de incinerare), descoperiri sporadice de sec. V—VI e.n. și necropola feudal-timpurie de inhumație. În așezarea de sec. III—IV e.n. s-au organizat cercetări arheologice de durată.

*
* *

Descoperirile arheologice prezentate constau din așezări compuse din locuințe construite la suprafața solului, semibordeie și bordeie adîncite în pămînt, avînd printre și lîngă locuințe gropi pentru păstrarea proviziilor, gropi de formă cilindrică sau tronconică; locuințele sînt de formă patrulateră, cu una sau două încăperi și cu vetre deschise în interior (uneori).

Fără a putea preciza, în faza actuală de cercetare, dacă aceste așezări își încep existența în perioada romană continuînd pînă în sec. IV e.n., se poate constata aici prezența elementelor de factură romană sau de pregnantă tradiție romană și daco-romană.

Prin elementele lor constitutive, așezările prezentate se încadrează în tipul așezărilor postromane rurale de sec. III—IV e.n. de pe teritoriul patriei noastre¹ constituind, alături de alte descoperiri (numismatice, descoperiri fortuite de podoabe și accesorii vestimentare, etc.) elemente fundamentale ale continuității daco-romane pe teritoriul Banatului.

*
* *

Banatul a făcut parte integrantă din provincia Dacia el fiind, încă înainte de anul 106 e.n. unul din traseele prin care civilizația romană a pătruns în Dacia intracarpatică. De aceea, acest teritoriu a cunoscut de timpuriu un intens și temeinic proces de romanizare, retragerea aure-

¹ D. Protase, *Observații asupra așezărilor rurale din Dacia romană și post-romană (sec. II—VI) pînă la venirea slavilor*, în *Banatica*, I, 1971, p. 99—105 și bibliografia.

liană lăsînd o populație daco-romană puternic ancorată în Banat, fapt demonstrat de numeroasele descoperiri arheologice și numismatice care o atestă, cît și de politica împăraților romano-bizantini de stăpînire a malului nordic al Dunării și de control efectiv a zonei din interior, afirmație ce își păstrează valabilitatea și în contextul prezenței sarmatice în sec. III—IV e.n. în cîmpia vestică a Banatului, pe un spațiu ce nu depășește spre răsărit linia localităților Simpetru German-Bărăteaz-Mošnița-Deta.⁵ De altfel, o hartă recentă a așezărilor autohtone de sec. III—IV e.n. din sudul Banatului semnalizează 32 de așezări⁶, grupate îndeosebi de-a lungul rîurilor Caraș și Bîrzava, în apropierea celor două așezări și fortificații romane Berzovia și Arcidava. Pe baza materialelor mai vechi existente în Muzeul Banatului dar și a descoperirilor prezentate, sîntem în măsură să completăm această hartă cu încă 24 de descoperiri, plasate îndeosebi în vestul și centrul Banatului, între Mureș și Timiș, rezultînd astfel un număr de 56 de localități unde au fost depistate materiale romane sau de factură romană de sec. III—IV e.n.⁷

Referitor la Banatul postroman, se pot desprinde două aspecte majore: în zona dintre Dunăre și Timiș așezările romane de sec. III—IV e.n. confirmă prezența populației autohtone, daco-romane, aflată în direct contact cu lumea romană de la sud de fluviu, prin stăpînirea permanentă de către imperiu a malului nordic al fluviului; în ce privește zona dintre rîurile Timiș și Mureș, surprindem aici aceleași așezări daco-romane în care populația autohtonă continuă să dezvolte vechile forme de organizare economică și social-politică, continuînd un mod de viață existent înainte de 271 e.n., dar, pe de altă parte, datorită faptului că zona vestică de cîmpie a fost mai expusă contactelor cu populațiile migratoare stabilite în imediata vecinătate (în sec. II—IV e.n. sînt masați, îndeosebi în nordul Cîmpiei Pannonice sarmații, în sec. V—VI e.n. în ținuturile de lîngă Sirmium și Singidunum gepizii și alte populații germanice), în zona vestică a Banatului se surprinde și prezența sporadică a acestor populații. De aceea, nu trebuie exclusă, în așezările de sec. III—IV e.n., îndeosebi în cele apărute după 271 e.n., apariția într-un mediu predominant roman și daco-roman a unor elemente aparținînd acestor populații alogene, penetrate din spațiile în care își au maximum de concentrare și absorbite rapid în marea masă autohtonă.

Surprinderea ambelor aspecte — a prezenței populației daco-romane în această perioadă în Banat pe de o parte și a autohtonizării grupurilor migratoare penetrate îndeosebi în vestul Banatului pe de altă parte, con-

⁵ O. Răuț — V. Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 13.

⁶ E. Iaroslavschi — Gh. Lazarovici, *Așezări din sec. IV în sudul Banatului*, în *Acta Musei Napocensis*, XV, 1978, Napoca-Cluj, 255—261.

⁷ A. Bejan, *Așezări rurale daco-romane din Banat din secolele III—IV e.n. în lumina unor recente cercetări arheologice*, în *Analele Banatului*, serie nouă, I, 1981, (sub tipar).

stituie sarcini majore ale cercetării istorice naționale și din Banat. Considerăm că așezările de la Hodoni și Timișoara-Ciorenii, unde Muzeul Banatului a organizat cercetări arheologice de durată vor contribui, prin concluziile științifice care vor rezulta din investigarea lor, la cunoașterea mai aprofundată a aspectelor menționate.

ADRIAN BEJAN

ARCHÄOLOGISCHE BEITRÄGE ZUR KENNTNIS DAKISCH-RÖMISCHEN
SIEDLUNGEN IM BANAT IN SINNE DER ENTDECKUNGEN VON HODONI
(KREIS TEMESCH)

(Zusammenfassung)

Die archäologischen Forschungen, unternommen vom Banater Museum während den letzten Jahren, tragen zur Erkennung der Geschichte des rumänischen Volkes während seiner Entstehungsperiode bei. Im diesem Sinne hat das wiederholte Durcharbeiten des schon seit längerer Zeit vorhandenen archäologischen Materials, wie auch die neuen Forschungen zur Lokalisierung zahlreicher Namen von Siedlungen des III—IV Jh.u.Z. aus dem Banat, insbesondere aus dem Kreis, Timiș, beigetragen.

In der vorliegenden Arbeit sind mehrere zufällige Entdeckungen dargelegt, welche die Existenz von Siedlungen, im Umkreise der Gemeinden Lenauheim, Jebel, Satchinez, Herneacova, aus eben dieser Periode bezeugen, sowie auch die Schlussfolgerungen der archäologischen Baustellen von Timișoara—Ciorenii und Hodoni, Baustellen welche eben für die Erforschung von Ansiedlungen dieser Art organisiert sind. Durch die Zusammensetzung ihrer Elemente kann man all diese Siedlungen in den Typus der nachrömischen Siedlungen des III—IV Jh.u.Z. einschliessen, welches den Grundstein des dakisch-römischen Fortbestehens auf dem Territorium des Banats bildet.

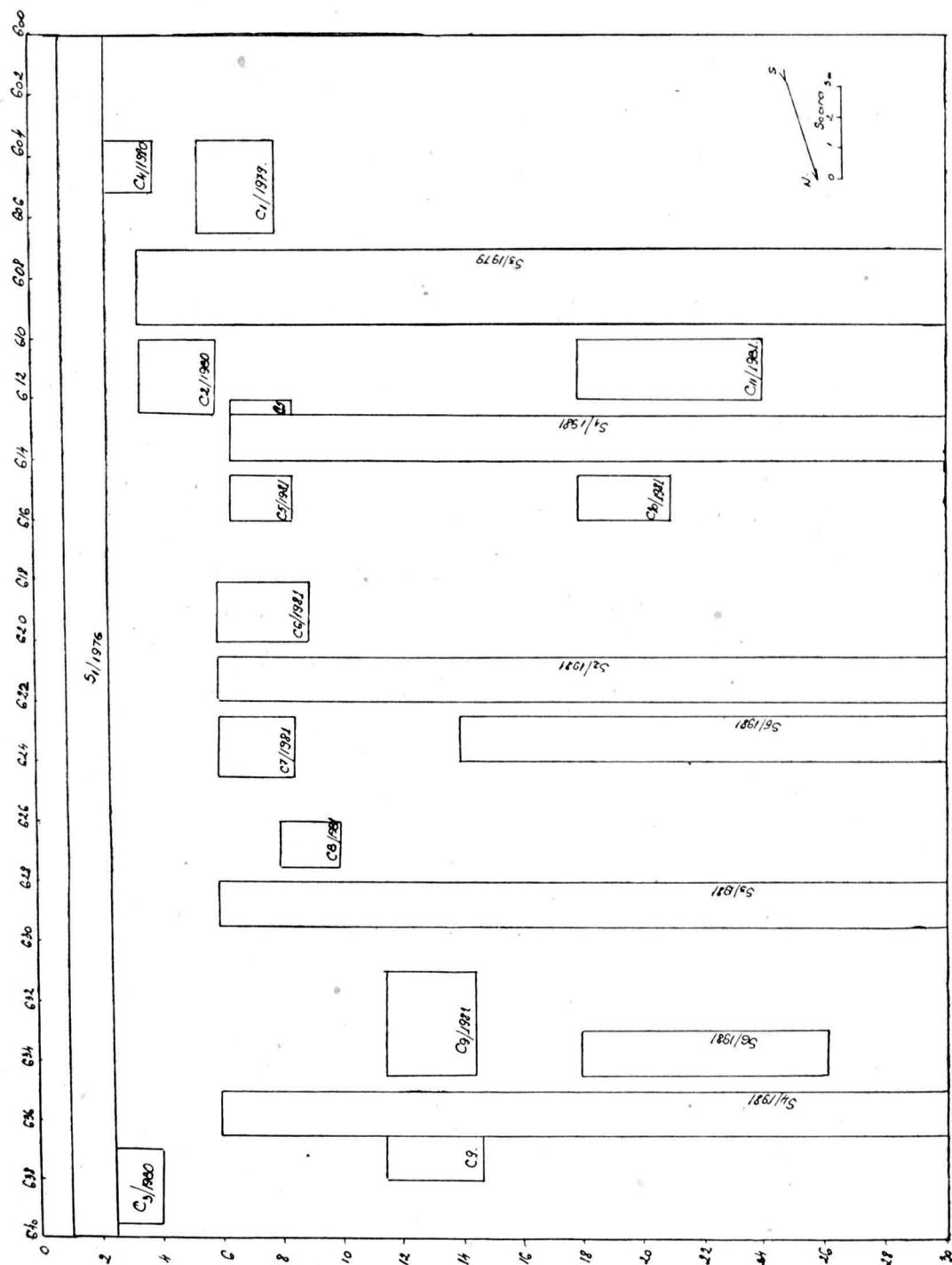
Aufgrund der zufälligen älteren Entdeckungen, welche sich im Banater Museum befinden, wird die Landkarte der Siedlungen des III—IV Jh.u.Z. mit noch weiteren 25 Entdeckungen vervollständigt, Entdeckungen welche im Westen und im Zentrum des Banats gemacht wurden.

Das Studium der nachrömischen Epoche des Banats zeigt uns wenigstens zwei Hauptaspekte:

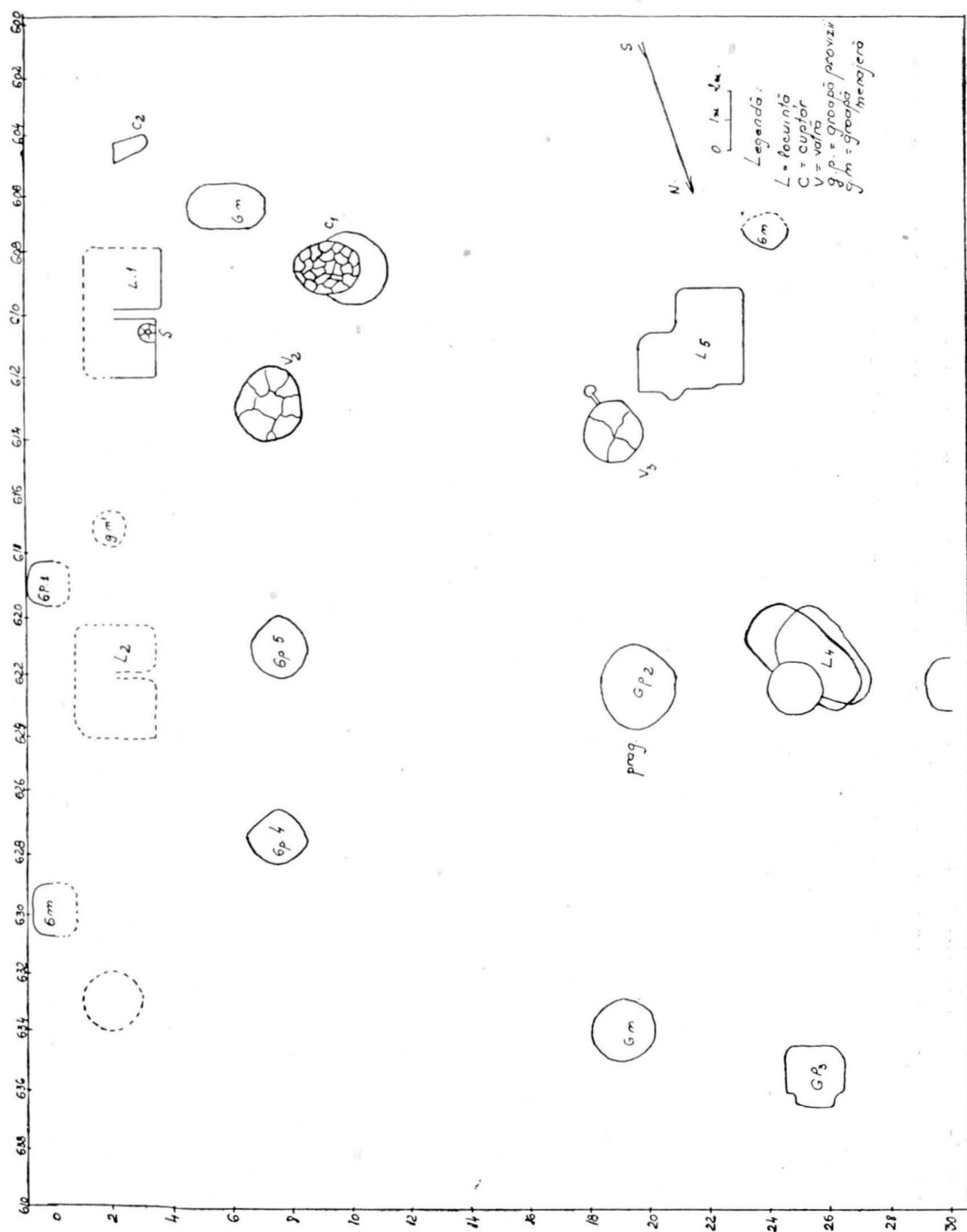
1. Das Vorhandensein der dakisch-römischen Bevölkerung in dieser Periode im Banat.

2. Das Erscheinen, insbesondere in der westlichen Zone (im Raum zwischen den Flüssen Mureș und Timiș), in einem vorwiegend römischen und dako-römischen Medium, einzelner Elemente der Wandervölker, welche aus dem Raum stammten, wo diese Bevölkerung eine maximale Bevölkerung erreicht, wurden von der einheimischen Bevölkerung rasch aufgenommen.

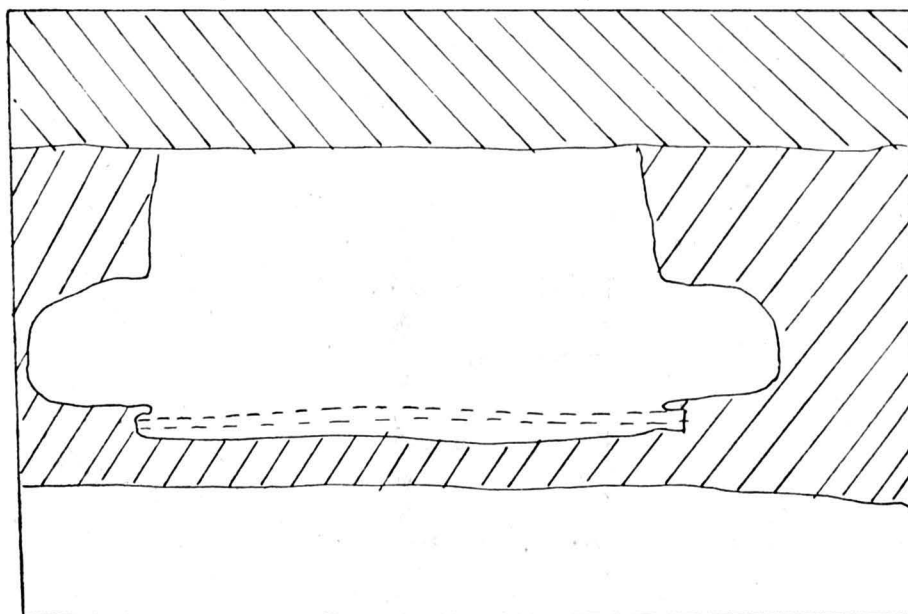
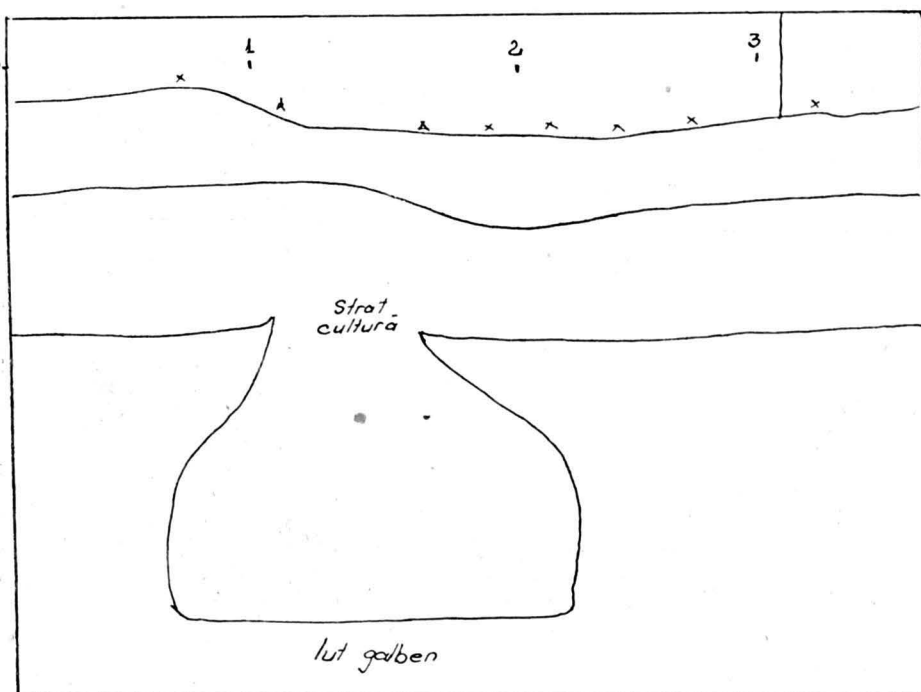
Die Siedlungen von Hodoni und Timișoara—Ciorenii wo zur Zeit archäologische Forschungen von längerer Zeit unternommen wurden, werden durch ihre wissenschaftlichen Schlussfolgerungen zur eingehenderen Erkennung der hier behandelten Erscheinungen beitragen.

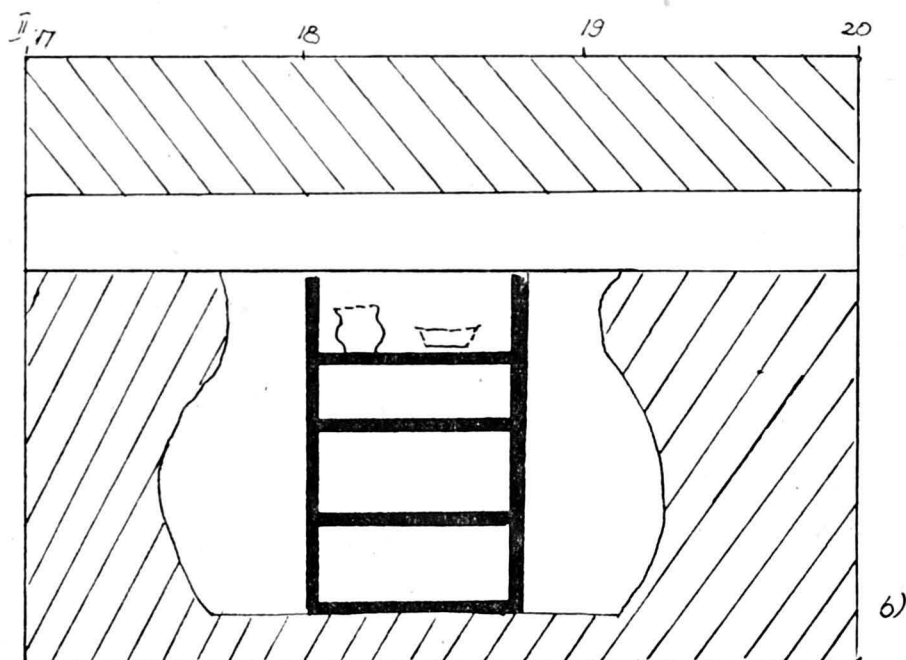
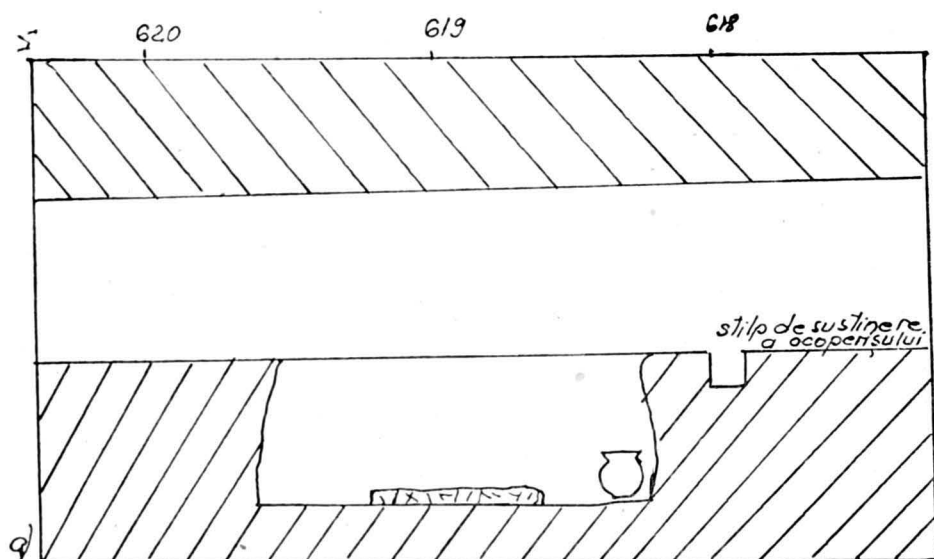
Pl. I. Hodoni-Pustă. Sector A. Planul săpăturilor 1979-1981.

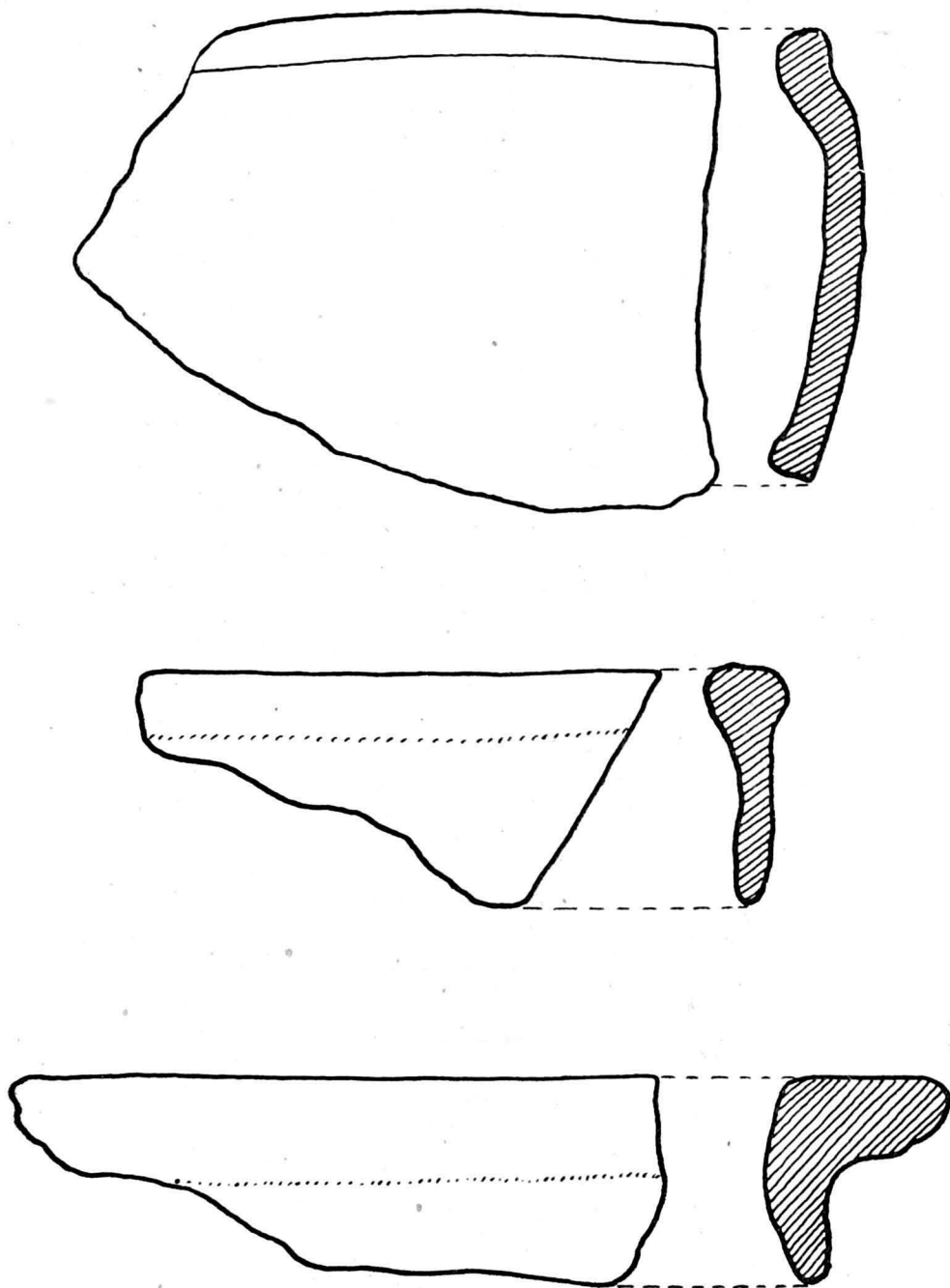
Pl. II. Hodoni Pustă. Sector A. Planul descoperirilor de sec. III—IV. e.n., 1979—1981.

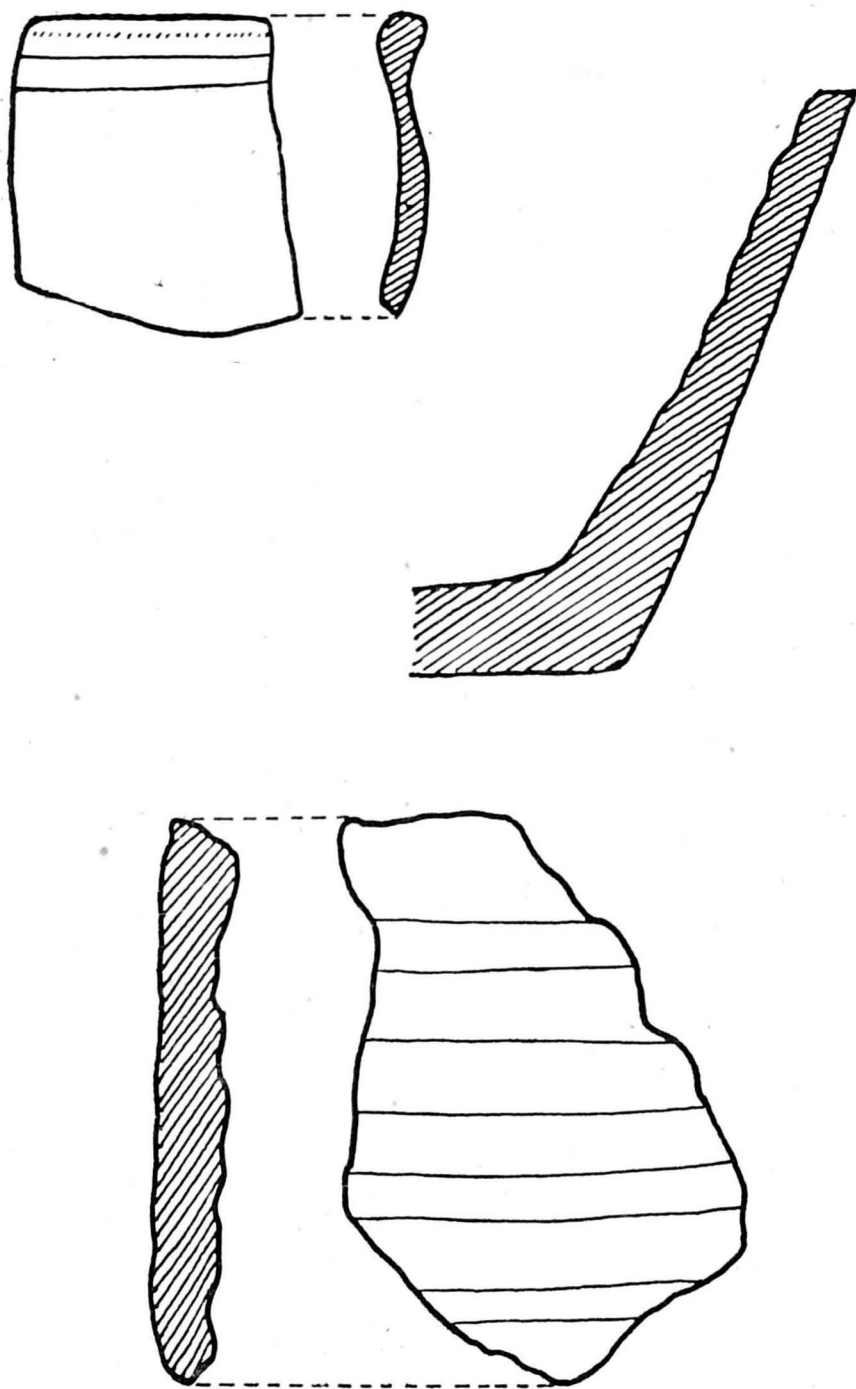
Pl. III. Profile gropi de provizii sec. III—IV e.n.
a) Satchinez; b) Hodoni-Pustă, groapa nr. 2.

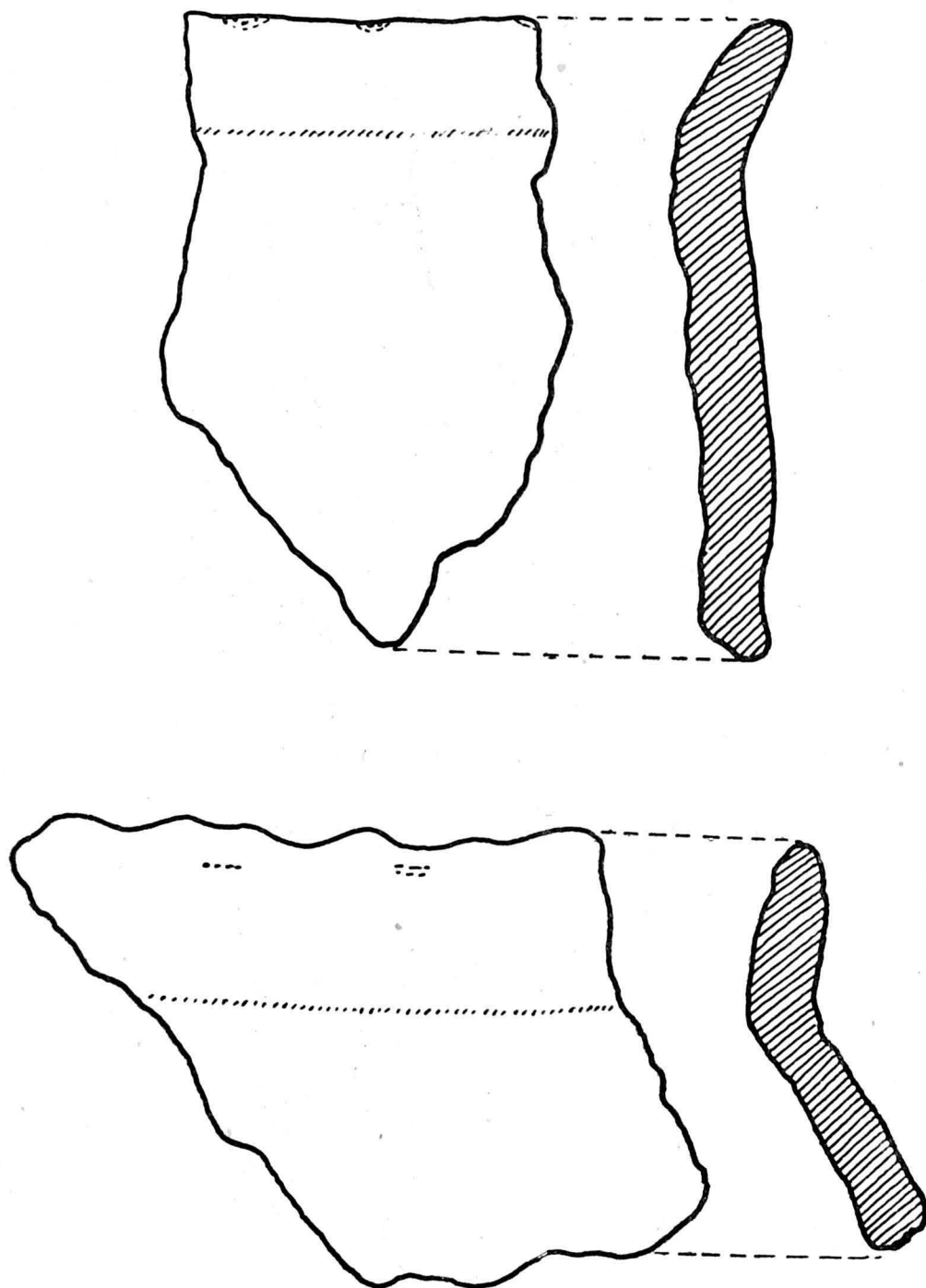
Pl. IV. Hodoni-Pustă. Sector A. Profile de gropi de provizii
sec. III—IV e.n. a) groapa nr. 1; b) groapa nr. 3.

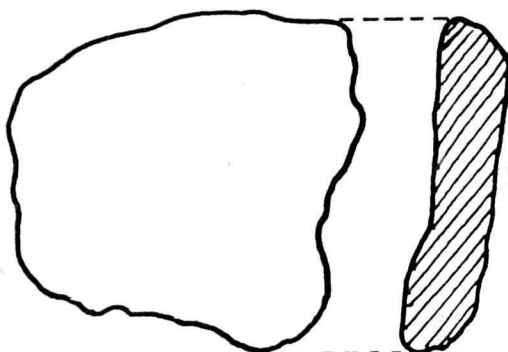
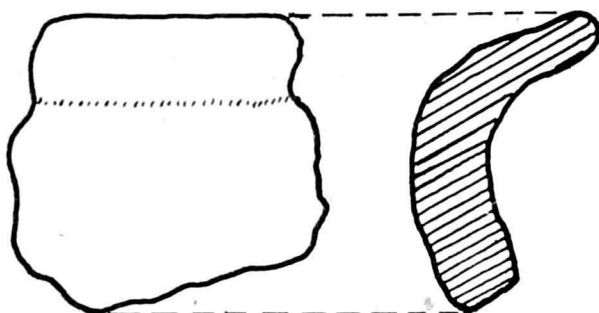
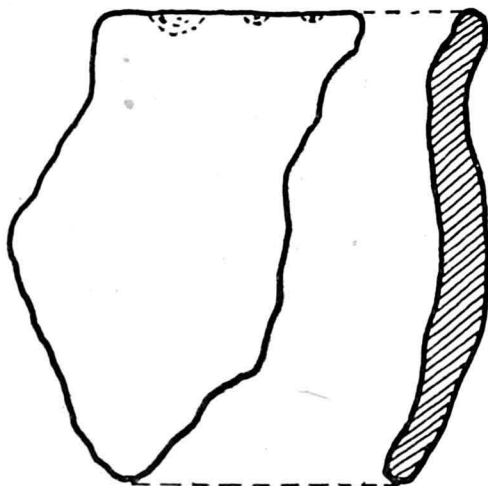
Pl. V. Hodoni-Pustă 1981. Ceramică lucrată la roată sec. III—IV e.n.

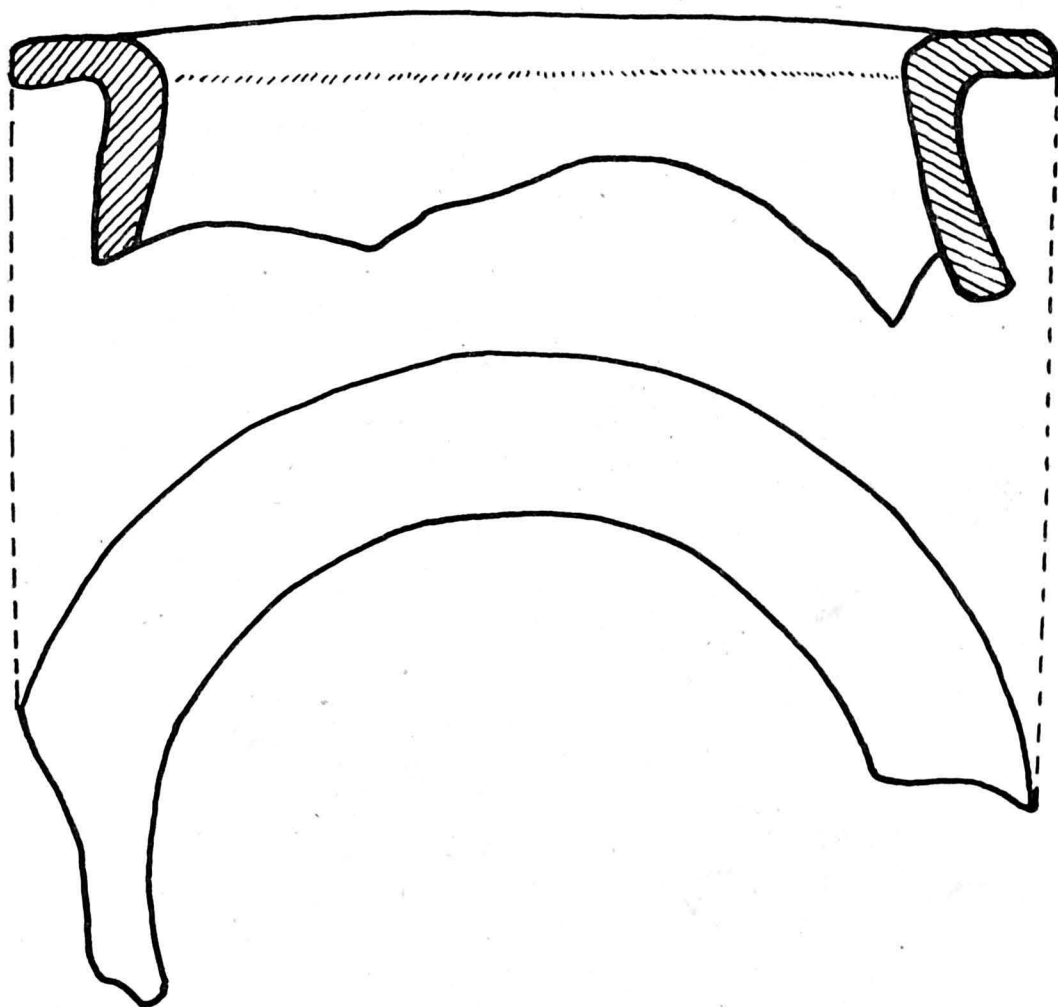
Pl. VI. Hodoni-Pustă 1981. Ceramică lucrată la roată
sec. III—IV e.n.

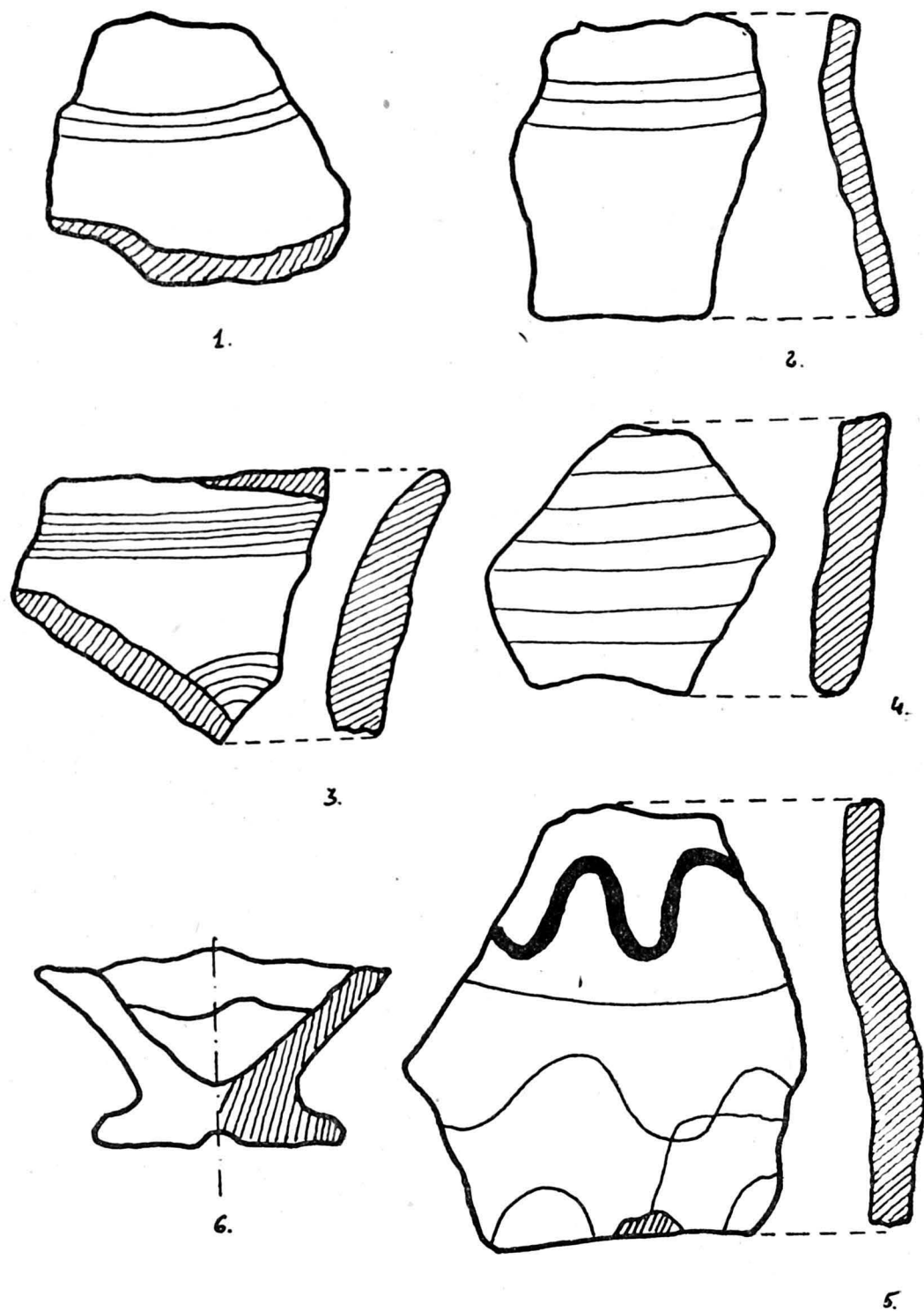
Pl. VII. Hodoni-Pustă 1981. Ceramică lucrată cu mîna sec. III—IV e.n.

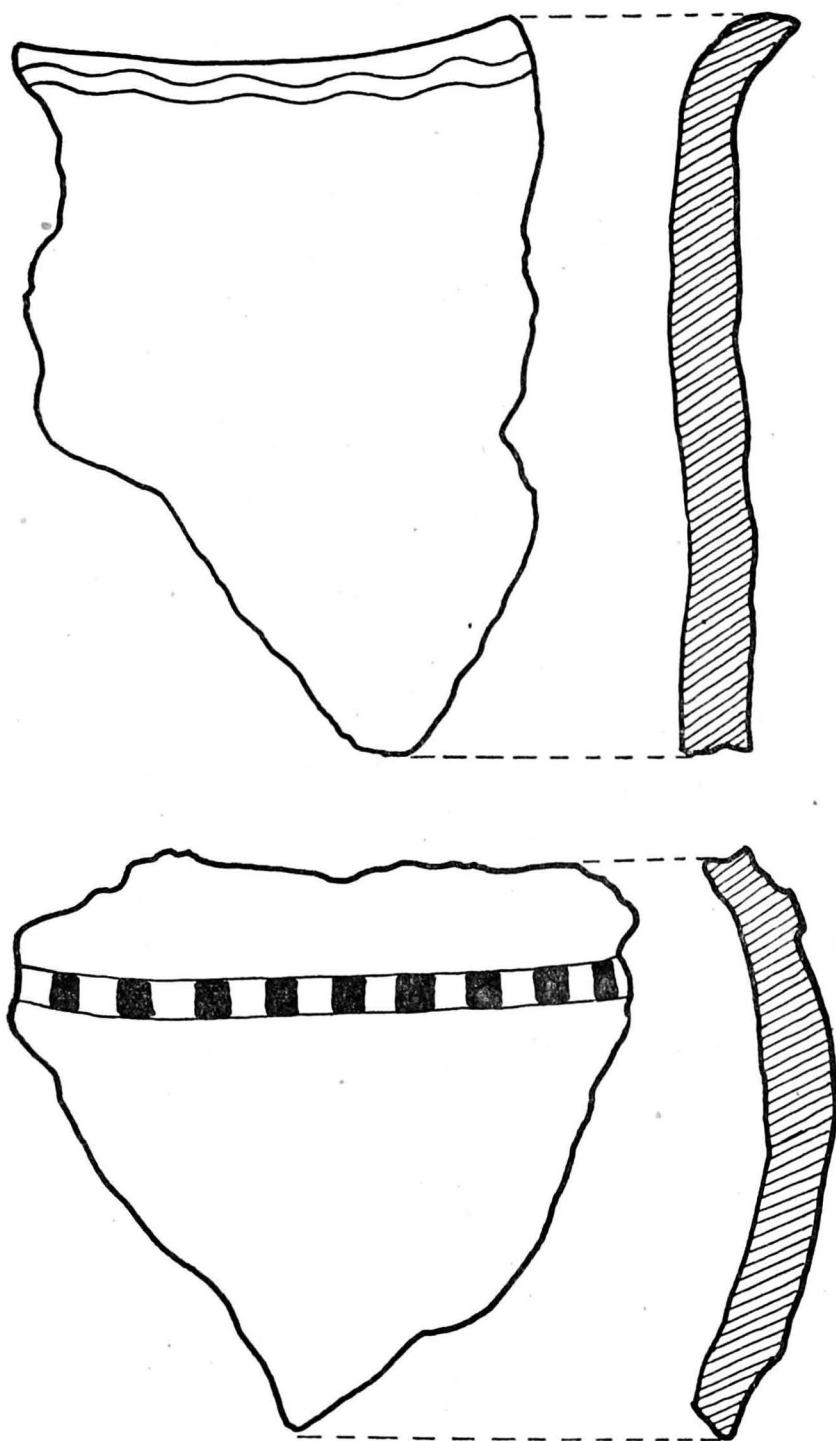
Pl. VIII. Hodoni-Pustă 1981. Ceramică lucrată
cu mîna sec. III—IV e.n.

Pl. IX. Hodoni-Pustă. Ceramică lucrată la roată sec. III—IV e.n.

Pl. X. Hodoni-Pustă. 1—5 . ceramică lucrată la roată; 6. ceramică lucrată cu mîna

Pl. XI. Hodoni-Pustă. Ceramică lucrată cu mâna sec. III—IV e.n.

ISTORIE MEDIE

ATELIERE SIDERURGICE DIN SECOLELE IV ȘI XI—XII ÎN PARTEA DE SUD A BANATULUI

Pe materialul arheologic colectat și adus la analiză de către tovarășul muzeograf Dumitru Țicu de la Muzeul din Reșița, au fost executate cercetări mineralogice, metalografice și petrografice privind natura minereurilor de fier întrebuintate pentru extragerea fierului metalic. S-au mai obținut date cu privire la alcătuirea zgurei și la natura aliajului de fier rezultat în atelierele siderurgice de epocă, după cum și unele amănunte privind rocile folosite la zidirea cuptoarelor.

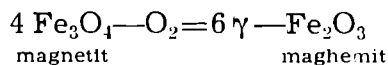
Materialul arheologic — datat din secolul IV — provine din Valea Bîrzavei, din localitățile Soșdea și Ghertenish, iar cel din sec. XI—XII provine din localitatea Ilidia, pe Valea Vicinic, la sud de Oravița.

Natura minereului de fier folosit în ateliere

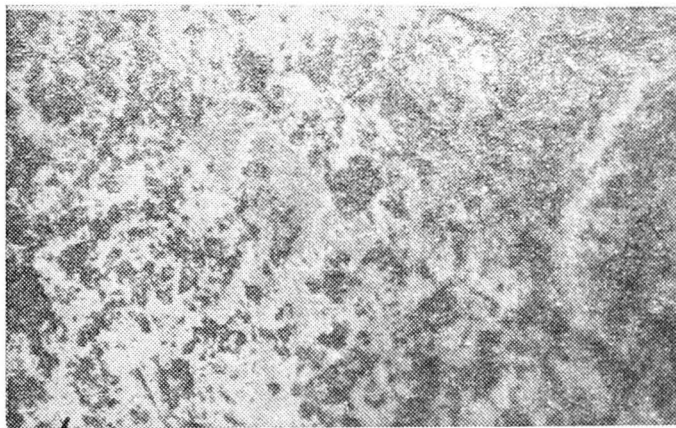
În Valea Bîrzavei, minereul de fier utilizat este magnetitul, Fe_3O_4 , sub forma unui pietriș bine rulat, de diferite dimensiuni, de la 1 la 5 cm diametrul, cu forme mai mult sau mai puțin sferoidale sau discoidale, de culoare neagră și cu o greutate specifică mare (5,2).

La microscop, în secțiune lustruită, se observă culoarea de reflexie alb-roz, caracteristică pentru magnetit, cu numeroase transformări în maghemit, $\gamma\text{-Fe}_2\text{O}_3$, cristalizat tot cubic, dar avînd reflexe alb-cenușii, net distincte (fig. 1).

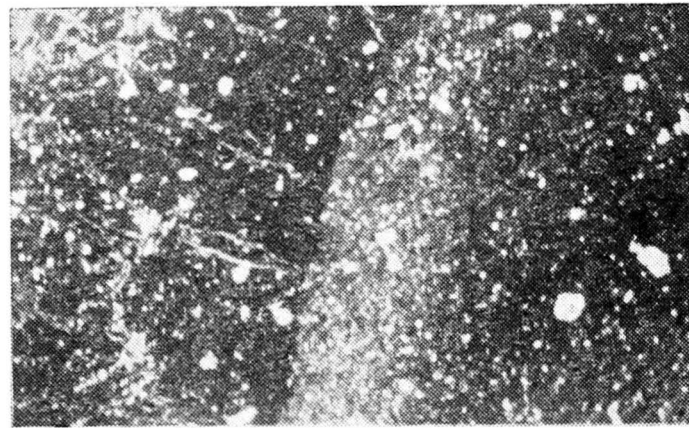
Transformarea magnetitului în maghemit echivalează sub raport chimic cu un fenomen de oxidare a fierului bivalent, din compoziția minereului, în fier trivalent. Această oxidare se produce în decursul timpului din cauza prezenței oxigenului în aer și în apă și deci a acțiunii sale oxidante permanente asupra magnetitului aluvionar, conform cu reacția:

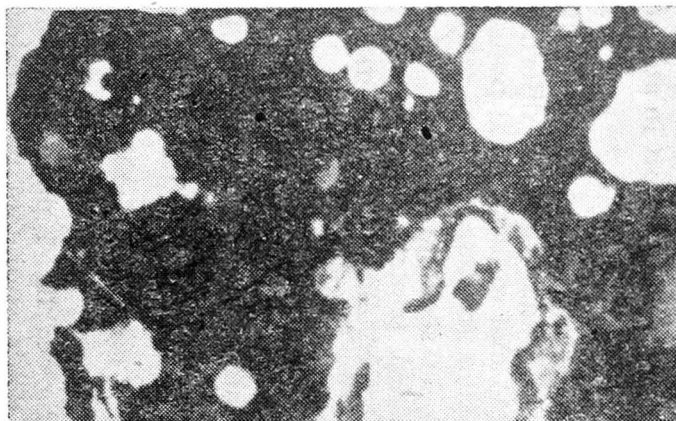
Microfotografia din fig. 1 pune în evidență acest proces de oxidare care se dezvoltă de la suprafață pe interior sau în lungul planelor de minimă rezistență ale magnetitului, cum ar fi, de exemplu, planele de

1

2

3

4

Fig. 1. Magnetit pirometasomatic (cenușiu transformat parțial — în lungul fețelor de octaedru — în maghemit (alb) în parageneză cu minerale de scarn (negru). *Soșdea, la Drăgulescu, în Valea Bîrzavei*. Mărit de 150 ori.

Fig. 2. Limonit concreționar cu structură cryptocristalină pînă la microlitică și textură zonală, de concentrații diferite în cadrul fiecărei zone concentrice. Limonitul cryptocristalin este opac (în figură), iar fragmentele de cuarț — feldspat — mîce de dimensiuni microlitice se găsesc într-o concreștere cu limonitul și cu porii, fiind adesea străbătute de fisuri capilare, umplute cu calcit. *Iliidia, Valea Vicinicului, Oravița*. Mărit de 100 ori.

Fig. 3. Zgură feruginoasă, sticloasă, cu numeroși pori (alb) de diferite dimensiuni și cu începuturi de cristalizare în micro-lite dentritice de silicați de fier (—magneziu—calciu). *Ghertenis, Pătruene, Valea Bîrzavei*. Mărit de 50 ori.

Fig. 4. Zgură parțial deferizată (marginea din dreapta), urmată de o zonă sticloasă brună (negru) și apoi de o zonă de cristale aciculare dispuse sferoidal și formate din silicați. Urmează apoi a treia zonă formată din microlite de silicați (în stînga figurii). În sticla incoloră (marginea din dreapta) se mai observă resturi din sticla colorată (puncte negre), neintrate în reacție din lipsă de calciu. *Iliidia, Valea Vicinicului, Oravița*. Mărit de 50 ori.

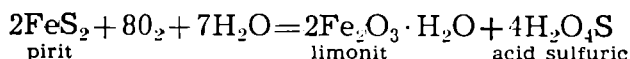
maclare după fețele de octaedru, în lungul fisurilor sau a suprafețelor de contact ale granulelor de magnetit din agregat.

Minereul de fier folosit în secolul IV la Soșdea și Ghertenish din Valea Bîrzavei reprezintă un produs detritic, aluvionar, provenit din zăcămintul primar, de geneză prirometasomatică de la Ocna de Fier, mai precis din cariera *Amalia* unde apare și în prezent sub forma unor sfere de diferite mărimi, care, luate de viiturile de ape ale Bîrzavei, au fost transportate ca aluviuni în lungul văii.

Conținutul în fier al minereului poate atinge 71,4% Fe (metal).

Materia primă feruginoasă folosită în atelierele siderurgice de la Iliidia, din sudul Oraviței, în secolele XI—XII, este formată dintr-un minereu de altă natură, cunoscut sub denumirea de limonit concreționar, avînd o geneză complet diferită față de magnetitul din Valea Bîrzavei.

Concrețiunile limonitoase au o structură criptocristalină și o textură zonală, datorită variației conținutului de limonit, $\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n\text{H}_2\text{O}$, în diferitele ritmuri ale concrețiunii, rezultate prin precipitare din soluțiile sau din suspensiile de hidroxid de fier (fig. 2). Limonitul concreționar rezultă în cazul de față din oxidarea sulfurilor de fier și a celorlalte sulfuri metalice însoțitoare, dar tot sub imperiul agenților oxidanți externi, conform cu reacția:

Aici, la Iliidia, la sud de Oravița, sursa mai apropiată de minereu de fier o formează zona de oxidație a zăcămintului de sulfuri polimetalice de la Ciclova. Formațiuni similare mai apar și la Sasca, Moldova Nouă și la Dognecea. Oricare ar fi sursa de alimentare, rezultă același produs limonitic, concreționar, poros, criptocristalin, dar suficient de rezistent mecanic pentru a putea fi utilizat în șarjele cuptoarelor metalurgice din secolele XI—XIII.

În fig. 2 se observă zonalitatea în conținutul de fier al limonitului concreționar după culoarea mai închisă (cu mai mult limonit) sau mai deschisă (cu mai puțin limonit).

Conținutul maxim de fier al limonitului concreționar nu poate depăși 62% fier metal, suficient însă pentru a fi folosit cu deplin succes în procesul siderurgic. Constatăm astfel, pe baza materialului arheologic, că în evul mediu timpuriu materia primă folosită, aici la Iliidia, este limonitul concreționar, provenit din zona de oxidație numită și *pălăria de fier* a zăcămintelor de sulfuri polimetalice din partea locului. Mai aflăm apoi, că în Banat, în două epoci diferite, erau cunoscute și folosite două dintre cele mai bune minereuri de fier ca materii prime pentru siderurgie: magnetitul prirometasomatic și limonitul concreționar, fiecare din atelierele siderurgice utilizînd ceea ce se găsea mai ușor la îndemînă, magnetitul în Valea Bîrzavei și limonitul concreționar în Valea Vicinicului.

Caracterizarea mineralogică a zgurilor siderurgice

Dacă studiul minereului de fier folosit în ateliere ne-a permis să constatăm că minereul folosit a fost de o calitate bună și foarte bună, vom avea ocazia să constatăm în continuare că prin aplicarea aceluiași metode interdisciplinare, în cazul zgurilor, vom obține parametrii necesari pentru a putea stabili eficiența tehnologiei de elaborarea fierului în atelierele din cele două epoci (antichitate și evul mediu timpuriu).

Constatăm astfel că zgura este feriferă în toate cazurile. De fapt, ea este formată din silicați de fier, magneziu, aluminiu și calciu, din familia olivinelor și a piroxenilor, cu predominarea varietăților fayalit, hipersten și augit. În acest fond sau matrice de silicați își fac apariția, în cantități importante, scheletele de cristale, zise și dendrite, alcătuite din fier elementar și din magnetit. Această asociație este caracteristică pentru toate cazurile analizate, așa după cum rezultă din microfotografiile din fig. 3—8. Totodată, se constată și prezența în asociația de minerale a sticlei ferifere de culoare brună și prezența a numeroși pori.

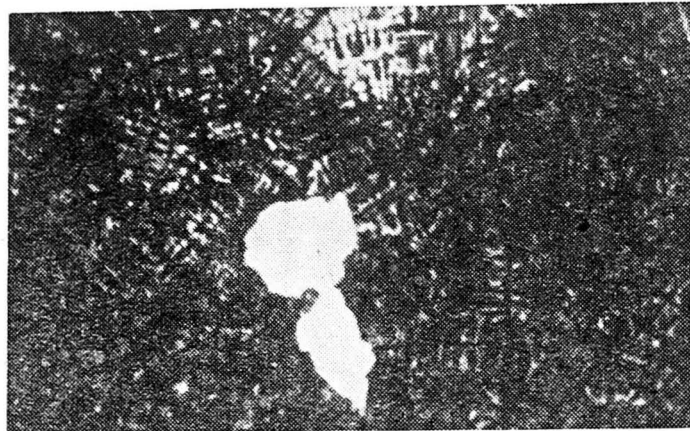
Compoziția și structura zgurei ne indică un randament scăzut de extracție a fierului din minereu, întrucât o mare parte a metalului rămâne legată în molecula silicaților sau este inclusă ca element ori ca oxid de fier în masa zgurii (fig. 3—8).

Putem trage deci concluzia că în atelierele siderurgice cercetate în lucrarea de față se aplica o tehnologie deficitară în adaos de fondant și substituent, în spețe de calcar pentru a scoate totalitatea fierului din silicat și pentru a coborî cât mai mult posibil temperatura de topire a sistemului. Numărul mare de incluziuni dentritice (de fier și de magnetit) dovedește o temperatură mai scăzută decât cea necesară pentru fluidizarea zgurii până la separarea completă a fierului din masa acestuia. Numărul și dimensiunile mari ale porilor pledează tot pentru o vâscozitate ridicată a zgurii.

Într-un singur caz, la o zgură de la Ilidia (sec. XI—XII), se constată o compoziție zonală a zgurii (fig. 9), având la margine o compoziție de sticlă aproape incoloră care se transformă treptat înspre interior într-o sticlă cu fier, brună, și apoi într-o zonă cu microcristale piroxeni și de dendrite fier-magnetit, indicându-ne până la urmă tot o deficiență de calciu.

Natura fierului obținut în ateliere

Din analiza metalografică a unor piese găsite la Soșdea se constată că este vorba de un ferro-carbon format din fazele α -ferrit, cementit (Fe_3C) și puțin grafit (C) (fig. 10).

5

6

7

8

Fig 5. Zgură cristalizată, formată dintr-un amestec de silicați (olivin-piroxeni) (alb-cenușiu), dendrite de fier și magnetit (negru) și din pori sferoidali (alb, în centru jos). *Ghertenış, Ogașul Haiducilor, Valea Birzavei*. Mărit de 100 ori.

Fig. 6. Minereu semizgurificat cu resturi de magnetit-maghemit (în stînga) și cu o granulă mare de fier-metal (centru dreapta), rezultată prin reducerea magnetitului. Din minereu se mai văd unele resturi atît pe marginea granulei de fier cit și în masa zgurii de silicați (cristale prismatice negre sau cenușii negre) *Ghertenış, Dealul Viilor, Valea Birzava*. Mărit de 100 ori. Lumină reflectată.

Fig. 7. Zgură cu dendrite de fier-metal (alb, centru) și de magnetit (alb-cenușiu), răspîndite abundent în fondul de piroxeni (cenușiu de diferite nuanțe). Se mai observă sferulele de pori de diferite mărimi (negru). *Ghertenış, Dealul Viilor, Valea Birzava*. Mărit de 100 ori.

Fig. 8. Zgură cu silicați de fier (cenușiu) cu puține dendrite de fier-metal (două pete albe la marginea porilor) și de magnetit (alb) și rugină = limonitul (cenușiu) care pătrunde în masa metalică, substituind-o. În masa ruginii se observă ritmuri de limonit cu conținuturi variabile de apă moleculară (benzi concentrice de cenușiu diferit nuanțate). *Soșdea, Valea Birzava*, reflectată.

Roci folosite la construcția cuptoarelor

Atelierele siderurgice descrise aici foloseau în primul rând un granit cu două mize, în parte caolinizat și sericitizat (fig. 11). Culoarea sa roșie, hematitică, indică o calcinare îndelungată a granitului. Acesta apare aluvionar în Valea Bîrzavei. Mai rar apare ca material de construcție micașistul cu granați, înroșit prin calcinare și provenind tot din zonă, ca aluviune (fig. 12).

Atelierele siderurgice din sudul Banatului, descrise aici, utilizau un minereu de fier aflat în nemijlocita lor apropiere: aluviuni de magnetit pirometasomatic, în Valea Bîrzavei la Soșdea — Ghertenis, în sec. IV; aluviuni de limonit concreționar, în Valea Vicinicului, la Ilidia, în sec. XI—XII.

Tehnologia extracției fierului se bazează pe formarea silicaților de fier cu numeroase incluziuni dendritice de α -ferrit și magnetit (Fe_3O_4), odată cu reducerea la fier-metal a celeilalte părți a minereului. Această tehnologie se aplică și în cazul atelierelor siderurgice de la Ilidia din sec. XI—XII. Fierul obținut este un aliaj de fier-carbon. Ca material de construcție se folosea granitul și micașistul cu granați, roci existente în zonă.

EUGEN STOICOVICI

EISENHUTTENWERKSTÄTTE AUS DEM IV. UND XI.—XII. JAHRHUNDERTEN VOM SÜDEN DES BANATS

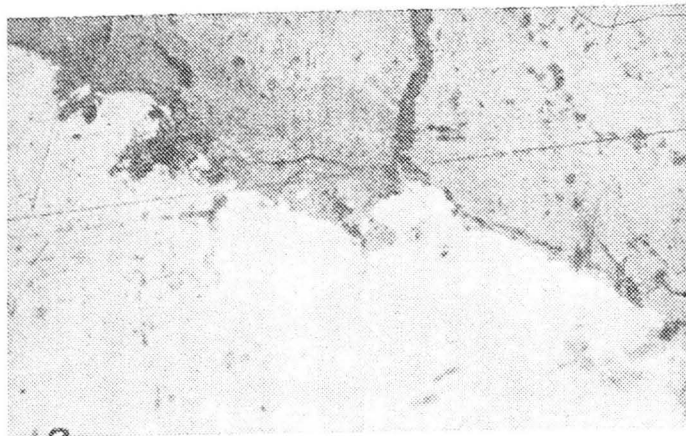
(Zusammenfassung)

Das experimentelle Material erwies sich nützlich für Erzproben, Schlacken und Eisengegenständen, welche für mineralogische Analyse vom geschichtlichen Museum von Reșița erhalten wurden, wobei es zu einigen nennenswerten Ergebnissen kam.

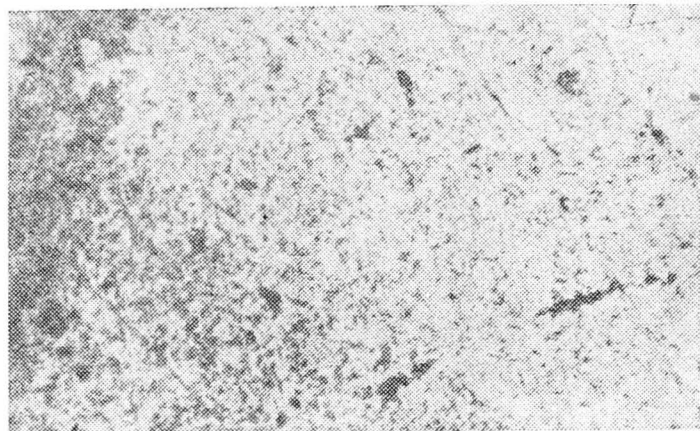
Es wurde die magnetitische Art des Minerals festgestellt, welches in den Eisenhüttenwerkstätten vom IV. Jahrhundert u.z. im Bîrzavathal, in den Ortschaften Soșdea und Ghertenis gebraucht wurde. Das beweist die Herkunft des Erzes aus der pirometasomatischen Schicht aus Ocna de Fier.

Das Erz limonitischer Art aus der Werkstätte von Ilidia, Vicinichal, von Süden Oravița, beweist die Herkunft dieser aus einer metallischen Sulfatschicht dem Typus von Ciclova (Sasca, Moldova — Nouă oder Dognecea).

Das Aufbaumaterial der Schmelzöfen war aus granitischem Gestein und aus Glimmerschiffer mit Granat, örtlicher Herkunft.

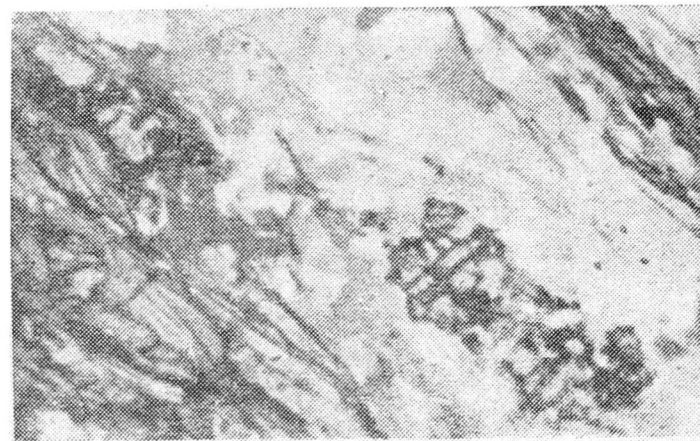
9

10

11

12

Fig. 10. Piron de fier. Secțiune lustruită și corodată cu acid picric, pune în evidență un agregat fin format din α — ferrit (alb-cenușiu), grafit (negru), și cementit (Fe_3C) (alb) Soșdea, la Dărgulescu, Valea Bîrzava, Mărit de 150 ori. Lumină reflectată.

Fig. 11. Granit cu două mîce, calcinat pînă la hematitizare. Conține ortoclaz idiomorf, complet sericitizat-caolinizat (forme idiomorfe, mari), biotit (negru, centru), albit maclat polisintetic (dreapta jos) și cuarț (alb, jos, stînga). Gherteniș, Pătuiene, Valea Bîrzava. Mărit de 50 ori.

Fig. 12. Micașist cu granați și textură pronunțat sistuoasă. Se observă: granat almandin (dreapta, jos), biotit (cenușiu), muscovit lamelar (alb-slab cenușiu) și cuarț granoblastic (alb). Culoarea roșie a secțiunii, datorită pulberii de hematit, indică calcinarea rocii. Soșdea, Drăgulescu, Valea Bîrzava. Mărit de 50 ori.

NECROPOLA FEUDALĂ TIMPURIE DE LA GORNEA — „CĂUNIȚA DE SUS“ (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Denumirea locală *Căunița de Sus*, indică un sector din terasa mijlocie a Dunării, situat, aproximativ, la 2,5 km spre sud de vatra actuală a satului Gornea (comuna Sichevița), între lunca pîrîului Camenița (la locul *Zomonite*) spre est și *Ogașul Căuniței* la vest¹. Obiectivul a devenit cunoscut în literatura de specialitate, mai ales, în ultimele două decenii cînd, prin descoperiri arheologice semnalate pe întreg cuprinsul său au fost scoase la lumină numeroase vestigii datînd din epoca neolitică², hallstattiană³, romană⁴, ca și din perioada prefeudală⁵ sau din feudalismul timpuriu⁶.

În vara anului 1977, spre colțul sud-estic al terasei s-a deschis o secțiune de verificare fiind scoase la lumină, cu acel prilej, două schelete păstrate fragmentar. Pentru că erau, de fapt, primele oseminte umane descoperite la *Căunița de Sus* au fost numerotate: M₁ și M₂⁷.

Avînd în vedere că sondajul s-a efectuat într-o zonă situată la sud-vest de un promontoriu numit *Tîrcheviște*, obiectiv mai vechi, unde în anii trecuți a fost cercetată o necropolă feudală de înhumatie⁸ s-a presupus, inițial, că poate exista o relație directă între cele două puncte. Pornind, însă, de la realitatea că între vechea necropolă și locul descoperirii celor două schelete umane, distanța în teren este de peste 200 m, s-a stabilit că orice posibilitate a rulării osemintelor de pe promontoriul menționat pe terasă este exclusă. De asemenea se consideră că nici extinderea cimitirului de la *Tîrcheviște*, pe o arie atît de vastă, pînă la *Căunița de Sus*, nu a fost posibilă. De altfel, însăși orientarea și poziția scheletelor din M₁ și M₂, dovedesc că cele două morminte sînt, fie de ori-

¹ Ilie Uzum, Gh. Lazarovici, I. Dragomir, *Banatica*, II, 1973, p. 405; I. Uzum, *Crisia*, 1974, p. 39; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 49.

² Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Caiet Banatica nr. 5, Reșița, 1977, p. 31.

³ Idem, p. 100—101; M. Gumă, *Banatica*, V, 1979, p. 117—120.

⁴ N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană tîrzie*, Caiete Banatica nr. 4, 1977, p. 12—28.

⁵ I. Uzum, *Crisia*, 1974, p. 39—42.

⁶ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 49—50.

⁷ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Gornea-Raport de cercetare arheologică pe anul 1977*, (în arhiva Muzeului județean de istorie din Reșița — în continuare se va menționa prescurtat M.J.I.R.).

⁸ I. Uzum, *Banatica*, III, 1975, p. 131—143.

gine pagină fie, databile dintr-o perioadă mult mai veche decât vestigiile necropolei feudale scoase la lumină pe *Tîrcheviște*⁹, căreia nu-i puteau aparține. În mod firesc, a apărut atunci ipoteza că, de fapt, s-a descoperit o nouă necropolă, cea de-a patra, identificată pînă acum în hotarul localității Gornea¹⁰. Cercetările sistematice efectuate în următorii trei ani, au confirmat, întrutotul, ipoteza noastră, iar cele două morminte descoperite la început s-au dovedit a nu aparține necropolei de la *Căunița de Sus*.

Prima campanie de cercetări arheologice întreprinsă în vara anului 1978, s-a concretizat prin două secțiuni, notate pe planul general al cercetărilor de la *Căunița de Sus* ca: S₄₂ (de 10×2 m) și S₄₃ (de 15×2 m). Ambele secțiuni orientate pe direcția nord-sud, au fost deschise în zona sud-estică a terasei la vreo 50 m mai la est de mormintele semnalate anterior. Într-o a doua etapă, secțiunile au fost prelungite spre sud — aproape perpendicular pe șoseaua Moldova—Orșova, pînă la dimensiunea de 20 m, obținindu-se o suprafață cercetată, totală, de 80 m².

Astfel, pe lângă descoperirea cîtorva noi complexe preistorice¹¹, în secțiunile din 1978, la adîncimea de 0,65—0,80 m a fost identificat nivelul, destul de compact, de înmormintări corespunzător unei necropole de înhumăție necunoscute, din care în prima fază s-au cercetat 16 morminte¹².

În anul următor, din cauza timpului nefavorabil, cercetarea necropolei de la *Căunița de Sus* s-a desfășurat cu intensitate mai redusă, fiind deschisă o singură secțiune S₄₅ (de 15×2 m) în care, numai cu multă greutate au fost preparate și cercetate zece morminte¹³. Săpăturile în acest obiectiv au continuat și în luna septembrie a anului 1980, cînd la vest de S₄₅/1979, au fost deschise alte două secțiuni: S₄₆ și S₄₇, cu dimensiunile de 20×2 m fiecare. Cu această ocazie au fost cercetate încă 16 morminte, astfel încît, numărul total al mormintelor semnalate în perioada 1978—1980, se ridică la 42 de morminte¹⁴, aparținînd celei de-a patra necropole semnalate la Gornea.

Deși, orientarea generală a scheletelor este pe direcția vest-est, fiște cu ușoare devieri, spre nord sau spre sud, în funcție de anotimpul cînd s-a produs înmormintarea, adică de poziția soarelui în perioada respectivă, nu se poate preciza o anumită ordine în dispunerea mormintelor, sau plasarea lor la intervale egale și alinierea pe aceeași direcție, cu desfășurarea în șiruri, mai mult sau mai puțin regulate, cum s-a constatat,

⁹ Necropola de la Gornea — *Tîrcheviște*, a fost încadrată cronologic, cu aproximație, între secolele XIII—XV-lea, pe baza inventarului funerar; Cf. I. Uzun, *Banatica*, III, 1975, p. 140—143.

¹⁰ Anterior în hotarul localității Gornea au fost identificate și cercetate parțial trei necropole în punctele: *Păzăriște* (în anul 1970); *Ogașul lui Udrescu* (1973) și *Tîrcheviște* (sondaj 1969, săpătură în anul 1973).

¹¹ Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, 1979, p. 25, 45, 48, 53 ș.a.

¹² Mormintele au fost numerotate în plan de la M₁ la M₁₈, pentru că s-a ținut seama și de cele două morminte semnalate în anul 1977.

¹³ Au fost notate în plan de la M₁₉ la M₂₈.

¹⁴ În plan sînt numerotate M₂₉—M₄₄.

de pildă, în cadrul necropolelor atribuite așa-numitului tip sau culturi Bielo-Brdo¹⁵.

De asemenea, nu se poate semnala existența unor construcții funereare, a unor sicrie sau casete din lemn, sau a altor semne pentru indicarea mormintelor. Este evident că defuncții au fost așezați direct pe pământul gol, fiind înmormințați în gropi de formă dreptunghiulară, ușor rotunjite la colțuri care în anumite cazuri s-au și putut delimita prin săpătură.

După cum s-a constatat toate scheletele erau întinse pe spate cu fața spre răsărit, în timp ce poziția brațelor diferă, destul de mult, prezentând următoarele variante:

1. Brațele așezate în zona bazinului: mormintele nr. 19, 41, și 43.
2. Brațele așezate în zona abdomenului în mormintele nr. 3, 8, 30, 35 și 36.
3. Brațele încrucișate în regiunea toracelui ca în mormintul nr. 21.
4. Brațele îndoite din coate cu palmele pe clavicule la scheletele din mormintele nr. 5, 24, 25 și 44.
5. Brațele așezate de-a lungul corpului, la mormintele nr. 6, 15, 16 și 34.
6. Un braț așezat pe bazin și celălalt în zona toracelui, în mormintele nr. 12, 17 și 33.
7. Un braț pe torace și celălalt pe abdomen în mormintele nr. 9, 10, 13 și 32.
8. Un braț așezat pe bazin și celălalt pe abdomen în mormintele nr. 18, 27, 38.
9. Un braț pe bazin și celălalt îndoit din cot și așezat cu palma în zona claviculei, ca în mormintul nr. 23.
10. Un braț pe abdomen și celălalt îndoit din cot și așezat cu palma pe claviculă ca în mormintele nr. 7 și 40.

Dintre cele 42 de morminte cercetate, 12 au fost deranjate și nu s-a putut preciza poziția brațelor. Se pare, că șase dintre ele au fost deranjate încă din vechime, având oasele tăiate și dislocate, deplasate de lângă trunchi și așezate în poziție neanatomică pe trunchi sau alături, în groapă¹⁶.

Pe baza observațiilor efectuate cu ocazia preparării și cercetării scheletelor, s-a constatat că în 27 de morminte, scheletele aparțineau unor defuncți adulți, iar în 15 morminte au fost înhumați copii.

¹⁵ Dušica Minić, *Starinar*, XIX, Beograd, 1969, p. 174; vezi și Slavenka Ercegovic — Pavlović, *Starinar*, XXI, 1970, p. 49 și urm.; *Idem*, *Starinar*, XVII, 1966, p. 151—152.

¹⁶ Ne referim la mormintele: 30, 31, 36, 38, 40, 41.

În stadiul actual al cercetărilor este greu să precizăm cauzele acestei situații, însă având în vedere alinierea mormintelor, mai mult sau mai puțin regulată în șiruri, cu spațiu suficient între ele, credem că nu se poate explica pe seama unor deranjări provocate prin înmormintări succesive.

Pe de altă parte, considerăm necesar să menționăm că din totalul de morminte cercetate la *Căunița de Sus*, numai în zece s-a găsit și inventar funerar: M_5 , M_{10} , M_{12} , M_{15} , M_{21} , M_{26} , M_{29} , M_{33} , M_{40} și M_{44} .

Ținând seama de importanța descoperirii unui asemenea inventar, în continuare prezentăm detaliat fiecare dintre cele zece morminte mai sus menționate.

Mormîntul M_5 , a fost cercetat în campania din anul 1978. Scheletul aparținea unui copil și era întins pe spate avînd o lungime de 0,95 m. Brațele sale au fost îndoite din coate și aduse cu palmele pe clavicule. Între tîmpla dreaptă și umărul drept s-a găsit un cercel din argint, de-pus în groapă, foarte probabil, în momentul înmormîntării. Prezența pie-sei de metal în apropierea scheletului este dovedită și prin urmele de oxidare observate la capătul humerusului drept.

Mormîntul M_{10} , cercetat în anul 1978 cuprindea un schelet de copil întins pe spate, cu capul spre vest și picioarele la est. Brațul drept era așezat pe abdomen iar stîngul pe torace. Capul era ușor răsturnat spre partea stîngă. În gură, la baza maxilarului, căzută spre vertebre, se afla o jumătate de monedă din argint perforată, care cu siguranță, a fost pur-tată anterior înmormîntării. Urmele de oxidare provenite de la monedă erau prezente, atît pe maxilar cît și pe unele vertebre. Se pare că mo-neda a fost ruptă în două încă din vechime. Cealaltă jumătate n-a putut fi recuperată, cu toate că întreaga umplutură a gropii a fost cernută și spălată.

Mormîntul M_{12} , preparat și cercetat în anul 1978, cuprindea un schelet de adult, foarte probabil, de femeie. Avînd o lungime, măsurată în groapă, de 1,68 m, defuncta era întinsă pe spate cu capul răsturnat spre stînga. Brațul drept a fost așezat pe bazin iar stîngul pe torace. Pe bra-țul stîng s-a găsit o brățară din bronz cu capetele lățite și ușor supra-puse. Pe partea inferioară, între brățară și oasele brațului se aflau res-turile unei împletituri textile.

Mormîntul M_{15} , găsit și cercetat în același an 1978, cuprindea un schelet de copil, cu lungimea de 1,10 m. Întins pe spate, pe direcția vest-est, avea capul răsturnat spre dreapta. Brațele sale erau întinse de-a lun-gul corpului. În apropierea craniului s-a găsit o monedă.

Mormîntul M_{21} , cercetat în anul 1979 este un mormînt de adult cu scheletul bine conservat, măsurînd 1,78—1,80 m. Întins pe spate cu pri-virea spre răsărit, avea brațele încrucișate în zona toracelui. În apropie-rea scheletului s-a găsit un piron de fier.

Mormîntul M_{26} , preparat și cercetat de asemenea în anul 1979, cu-prindea un schelet de copil. A fost găsit peste mormîntul de adult M_{27} pe care l-a suprapus, deranjîndu-l în partea superioară. Lîngă tîmpla stîngă a fost găsit un cercel de bronz.

Mormîntul M_{29} , cercetat în anul 1980, cuprinde scheletul unui adult, surprins parțial în săpătură și preparat numai în partea superioară, de la cap la abdomen. Defunctul era întins pe spate, avînd orientarea pe di-

recția vest-est, cu brațul drept îndoit din cot și așezat cu palmele în zona gâtului iar, cu cel stâng așezat pe torace. Pe falangele mâinii drepte a fost găsit un inel din bronz.

Mormîntul M₃₈, săpat în anul 1980. Scheletul aparținea unui adult și avea o lungime de 1,70 m. Întins pe spate, se pare, că acest schelet prezintă o anumită particularitate în sensul că brațele sale par a fi fost smulse și dislocate din umeri, mai ales stîngul, care era așezat peste bazin în timp ce dreptul, a fost așezat pe abdomen. Pe toracele defunctului s-a găsit un obiect de fier neidentificat, iar în groapa mormîntului o mărgea din fier.

Mormîntul M₄₀ din 1980. Aparținea unui adult, avînd scheletul puternic, foarte bine conservat, cu lungimea de 1,85 m. Poziția sa era orizontală, avînd capul răsturnat spre dreapta. Brațul drept a fost îndoit din cot cu palma așezată pe claviculă, iar brațul stîng se afla așezat pe abdomen. Cu ocazia cercetării, s-au putut observa urme evidente de tăieturi pe partea superioară stîngă a toracelui, care, în nici un caz nu puteau să provină de la fierul plugului, cu ocazia presupuselor arături. De asemenea, palma cu falangele mâinii stîngi era tăiată și așezată lingă cotul stîng, pe falange fiind găsite trei inele de bronz.

Mormîntul M₄₄ preparat și cercetat la sfîrșitul campaniei anului 1980. Scheletul, se pare, că aparținea unei femei destul de înalte, cu lungimea de 1,70 m. Poziția sa, era orizontală, cu orientarea pe direcția vest-est, avînd capul răsturnat spre stînga. Brațele defunctei, îndoite din coate erau așezate cu palmele în partea superioară a toracelui. În regiunea vertebrelor de la gît a fost găsit un șirag de mărgele din pastă sticloasă, scoici și perle confecționate din foiță de bronz argintată. În mijlocul șiragului era atîrnat un pandantiv din bronz. În zona craniului a mai fost găsit un cercei din argint, pe brațul drept o brățară din bronz torsadată, iar la mîna stîngă un inel din bronz ornamentat, cu un motiv zoomorf.

Stadiul actual al cercetărilor nu a permis încă delimitarea perimetrului necropolei de la *Căunița de Sus* și, din păcate, nici stabilirea duratei sale de funcționare. Cu toate acestea, analogiile care s-au putut stabili cu alte necropole cercetate în sudul Banatului, pe baza analizei și comparării inventarului funerar, au făcut posibilă datarea celor 42 de morminte semnalate, în perioada feudală timpurie — secolele XI—XII-lea.

Este necesar să subliniem că majoritatea inventarului funerar a fost constituită din podoabe de argint și de bronz, grupate în următoarele categorii: cercei, mărgele, brățări și inele.

Pentru mai buna încadrare cronologică a necropolei, firește, că monedele scoase la lumină cu ocazia preparării unor morminte ar fi avut o importanță deosebită. Din păcate, pînă în prezent, determinarea materialului numismatic nu a fost posibilă. Oricum, contextul în care au fost găsite monedele, la defuncții din mormintele M₁₀ și M₁₅, dovedesc că și aici, ne aflăm în prezența aceluiași ritual de veche tradiție ce caracteri-

zează, în primul rînd, înmormintările creștinilor ortodocși¹⁷. Așa cum arată, în acest sens, istoricul I. D. Suci, se pare că numai ortodocșii obișnuiau să pună monezi în morminte¹⁸. O asemenea constatare atestă faptul, nu de mică importanță, că și cea de-a patra necropolă identificată pe teritoriul localității Gornea aparține fără îndoială, românilor bănățeni, cei mai vechi locuitori creștini ortodocși atestați în *Clisura de Sus*¹⁹.

În împrejurările menționate, valoarea documentară a inventarului funerar sporește cu mult iar, din acest motiv, credem că descrierea obiectelor de podoabă devine foarte utilă. Pentru sistematizarea acestui material, destul de variat, adoptăm drept criteriu al prezentării noastre categoriile de podoabe, în ordinea menționată mai sus.

Catalogul inventarului funerar

1. *Cercel de tîmplă din bronz*. Toarta este formată prin îndoirea circulară a unei sirme. Unul din capete este aplatizat prin ciocănire și îndoit în forma literei „S”. Cercelul, găsit în mormintul de copil M₂₆, nu are pereche²⁰. Podoaba, de tradiție bizantină, are analogii în cerceii găsiți cu ocazia săpăturii de salvare de la Sicleni (Arad)²¹, a cercetărilor de la Ilidia — Cetate (jud. Caraș-Severin)²², Hodoni (jud. Timiș)²³, Morești (Turda)²⁴, Alba Iulia²⁵ sau în cerceii păstrați la muzeele din Cluj-Napoca²⁶ și Miercurea Ciuc²⁷.

¹⁷ Ritualul este semnalat și în alte necropole autohtone din sudul Banatului, iar existența sa, considerăm, că se leagă de păstrarea unor vechi tradiții de factură greco-romană referitoare la trecerea Styxului și la plata obolului lui Caron pentru a pătrunde în Infern.

¹⁸ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 66—67.

¹⁹ Cercetările arheologice efectuate pe teritoriul localităților din Valea Durnării la: Pojejena, Moldova Veche, Pescari, Gornea, Berzasca, Svinița, Orsova etc., au pus în evidență urmele unor așezări autohtone care se continuă în hotarul aceleiași localități, din secolele IV—VI e.n. până în secolele XIV—XV; vezi și I. Uzum, *Drobeta*, 1980, p. 126—138; I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 47—50.

²⁰ Obiectul s-a găsit în S nr. 45; caroul 1; adîncimea 0,70 m; Acest cercel, proprietatea MJIR, este înregistrat sub nr. inv. A 44 396.

²¹ Matei M. Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române*, 1970, p. 42, cat 1; M. Rusu, E. Dörner, *Materiale și cercetări arheologice* (în continuare *Materiale*), VIII, p. 707.

²² I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 160.

²³ Adrian Bejan, Marius Moga, *Tibiscus*, V, 1978, p. 164, fig. 4/9—11.

²⁴ K. Horedt, *SCIV*, 1—2, 1953, p. 296, fig. 16/2, 5, 7, 9.

²⁵ *Idem*, *SCIV*, 1—2, 1954, p. 223, fig. 13/2, 3.

²⁶ M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 42, cot 3.

²⁷ Cerceii provin din necropolele de la „Zăbala” și „Peteni” (comuna Zăbala, județul Covasna), datate din secolele XI—XII, cf. Zoltan Székely — Laurenția Georgescu, *Contribuții la cunoașterea aspectului paleosociografic al populației feudale din zona Covasna*, comunicare la Sesiunea științifică „Continuitate multimilenară”, Cluj-Napoca, 27—29 mai 1981.

Analogii foarte bune se mai găsesc la sudul Dunării în descoperirile semnalate, într-o zonă relativ apropiată, la: Mirjevo, Brestovik și ceva mai departe, la D. Toponica²⁸.

Se pare, că frecvența acestui tip de cercel, crește în Panonia găsindu-se, în mod obișnuit, în necropolele de tip Bielo-Brdo²⁹. Considerăm însă că răspindirea acestor cercei de tîmplă, pe o arie geografică destul de largă, nu presupune neapărat și apartenența tuturor necropolelor semnalate cu asemenea descoperiri, tipului denumit Bielo-Brdo³⁰.

Pe baza analogiilor menționate aici, opinăm pentru datarea cercelului de la Gornea în secolul al XI-lea³¹.

2. *Cercei de argint granulați* — două piese. Turnată din argint, veriga acestui tip de cercel, are o formă circulară simplă, cu capetele despărțite. Pe partea inferioară a verigii a fost răsucită o sîrmă subțire, fili-granată, formînd șase—opt spirale. Peste spirale, de jur împrejurul verigii, au fost fixate șase granule de argint. În necropola de la Gornea — *Căunița de Sus* au fost descoperite două exemplare de cercei granulați, de acest tip, pe care datorită formei și dispunerii bobitelor i-am numit de tipul „mură”. Unul a fost găsit în mormîntul de copil M₅, cercetat în anul 1978³², iar al doilea cercel a fost descoperit în mormîntul M₁₄, cercetat mai recent, în anul 1980³³. Cele mai apropiate analogii pentru acest tip de cercei granulați provin din necropola de la Cuptoare — *Sfogeia*,

²⁸ Slavenka Ercegovic-Pavlović, *Starinar*, XXI, 1970, p. 53, fig. 2; Nagy Sándor, *Dombó, Rezultati istraživanja na gradini u rakovcu, Rad Vojvodjanskih Muzeja*, 20, Novi Sad, 1971, 161—168, fig. 1/2—6; Gordana Marjanović Vujović, *La diffusion des boucles d'oreille granulees en Serbie*, (rezumat), *Starinar*, XXVII, Beograd, 1977, p. 108—109, pl. III/1, cu privire la cerceii găsiți în mormîntul M₃₁₁ din necropola de la Visoka Ravan lîngă Brestovik.

²⁹ Slavenka Ercegovic-Pavlović, *Starinar*, XXI, 1970, p. 51—52; Nagy Sándor, *op. cit.*, p. 161—168.

³⁰ Situația aceasta are analogii pe teritoriul Serbiei la sud de Dunăre, în Slovenia, Bosnia și Dalmația unde se constată prezența unui orizont cultural care deși contemporan, este deosebit de cultura Bielo-Brdo, caracterizîndu-se prin importuri și puternice influențe bizantine, vezi în acest sens Slavenka Ercegovic-Pavlović, *op. cit.*, p. 52; *Dușica Minić*, *Starinar*, XIX, 1969, p. 174; numărul acestor descoperiri sporește în mod impresionant în necropolele de tip Bielo-Brdo din Panonia în acest sens vezi și Bardos Edith, *Középkori templom és temető Kaposvár Határában*, (O biserică medievală și un cimitir din hotarul localității Kaposvár), *Somogyi Múzeumok Közleményei*, III, Kaposvár, 1978, p. 187—234, Pl. I/34—37; Pl. II/1—5 și 13; Pl. III/1, 3—4, 6, 17; Pl. V/17, 18; Pl. VI/1, 2, 4—10; 12, 13, 16, 20—23, 25—28, 31, 32; Pl. VII/1, 2, 4—8, 10—15, 18; Pl. VIII/20—22, 25, 27, 28; Pl. IX/1—4, 8, 10, 11; Pl. X/9, 24, 28—31; Pl. XI/2, 3, 5, 8, 9, 18, 19, 22—32; Pl. XII/3, 5, 16—23, 28, 29; Pl. XIV/1—22, 25—31; Pl. XV/2.

³¹ Considerăm că, în general, materialul arheologic din necropola de la Gornea — *Căunița de Sus* se datează mai timpuriu decît inventarul descoperit la Cuptoare — *Sfogeia* sau, mai ales, decît cel de la Ilidia — *Cetate*, unde s-au găsit și cercei cu capul îndoit în forma literei „S”.

³² Mormîntul a fost preparat în S₄₃; caroul 4; adîncimea 0,60 m, cercelul se află în patrimoniul MJIR, nr. inv. A 45 023.

³³ Preparat în S₄₇; caroul 10; adîncimea 0,75 m, podoaba este în patrimoniul MJIR, nr. inv. A 44 396.

din mai multe morminte³⁴. Podoabele, de tradiție bizantină provin, se pare, dintr-un atelier local sud-dunărean, origine indicată și de numeroase analogii semnalate pe teritoriul R. S. F. Jugoslavia, la: Mirjevo, Vinča, Brestovik, Korbovo, Prahovo, Donjičko Brdo, Dobrača, Rogojevac, Veliki Izvor, D. Toponica și Niš³⁵. În acest context, datarea celor doi cercei de la Gornea între secolele X—XII ar coincide epocii de avânt pe care o înregistrează importurile bizantine, ca și influențele culturale exercitate de vechiul imperiu, pînă departe în țările Europei Centrale, ale Scandinaviei și pe meleagurile Rusiei.

3. *Colier de mărgelă*. Ca și cerceii, face parte din categoria podoabelor pentru cap și gît. Colierul de la Gornea a fost găsit în mormîntul M₄₄ în zona gîtului³⁶. Piesa reprezintă, de fapt, un colier compus din două șiraguri de mărgelă din: pastă sticloasă, de culoare verzuie și albastră; din ceramică; din pietricele șlefuite; scoici și perle din foiță de bronz, care, se pare, că erau argintate. În mijlocul șiragului mai lung, era un buton globular, turnat din bronz, gol în interior, compus din două părți sudate pe verticală. La partea superioară, globul are o verigă aplatizată pentru atîrnat, iar în partea inferioară, cele două emisfere au rămas deslipite avînd în interior o mărgică. În zona mediană, de jur împrejur butonul globular este ornamentat cu patru caneluri paralele. Analogii, pentru colierul de mărgelă, dar și pentru butonul globular din bronz, se găsesc în necropola birituală de la Obirșia Nouă, datată provizoriu în secolele VIII—IX³⁷. Alte analogii, foarte apropiate, provin din necropola de înhumatie de la Cuptoare — *Sfoge*a, unde în mormîntul M₄₁, s-a găsit un colier de mărgelă compus, de asemenea, din mai multe șiraguri³⁸. Probabil că asemenea podoabe — inclusiv butoni globulari — se întîlnesc într-o perioadă de timp îndelungată, fiind date, aproximativ, în secolele VII—XII³⁹.

4. *Monedă de argint perforată*. Această piesă, databilă, foarte probabil, din secolele XI—XII-lea, a fost descoperită în anul 1978 în mormîntul de adolescent M₁₀⁴⁰. După cum aminteam moneda respectivă s-a păstrat numai în parte — din fericire pentru acest caz, în jumătatea perforată — ceea ce ne permite să considerăm că ea a putut îndeplini un rol de podoabă, pandantiv, medalion, sau pur și simplu, a fost un talisman atîrnat la gît purtat anterior înmormîntării. Situații analoage sînt

³⁴ Pînă în prezent, în necropola de la Cuptoare — *Sfoge*a au fost descoperiți patru cercei granulați, proveniți din mormintele M₁₉, M₄₁ și M₉₂.

³⁵ S. Ercegovic-Pavlović, *Starinar*, XXI, 1970, p. 54, fig. 4 (cf. hărții cu răspîndirea tipului de cercei granulați pe teritoriul Serbiei).

³⁶ Colierul a intrat în patrimoniul MJIR cu nr. inv. A 44 295.

³⁷ O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976, p. 178.

³⁸ În patrimoniul MJIR nr. inv. A 37 624.

³⁹ M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 21—23; vezi și O. Toropu, *op. cit.*, p. 173—178.

⁴⁰ Moneda a fost găsită în S₄₃; caroul 1; adîncimea 0,80 m, pare a fi databilă din sec. XI—XII, în prezent predată pentru determinare la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca.

semnalate în necropolele de la Ilidia — *Cetate*⁴¹ și Cuptoare — *Sfogea*⁴², însă, în ambele cazuri este vorba despre monede romane, din secolul IV e.n. Tot ca podoabă sau ca talisman probabil că era folosită și o monedă bizantină din timpul împăratului Manuil Comnenul, descoperită la Stenca-Liubcovei⁴³.

5. *Brățară din bronz*. Podoabă pentru braț, găsită la Gornea — *Căunița de Sus*, în anul 1978 cu ocazia cercetării mormintului M₁₂⁴⁴. Piesa este formată dintr-o lamelă de bronz, ovală în secțiune, având capetele lățite prin ciocănire, rotunjite și ușor suprapuse. Două brățări asemănătoare se află în Muzeul din Arad, fiind datate din secolul X⁴⁵. În Muzeul Țării Crișurilor din Oradea este semnalată o piesă asemănătoare, dar decorată cu cerculețe pe corpul brățării și datată în secolul al XI-lea⁴⁶. Brățări lucrate din bronz cu capetele lățite și rotunjite, însă dreptunghiulare în secțiune, pe margini cu decor din cercuri incizate sau cu puncte, sînt semnalate în Oltenia la Orlea⁴⁷ și Izimșa⁴⁸. Aceste podoabe au fost datate în secolele X—XIII⁴⁹, respectiv în secolele X—XII⁵⁰. Alte analogii, foarte bune, au fost semnalate la sudul Dunării, pe teritoriul R. S. F. Jugoslavia⁵¹. În temeiul celor menționate pînă acum, considerăm că și brățara de la Gornea se poate data, cel mai timpuriu, din prima jumătate a secolului al XI-lea.

6. *Brățările torsadate*. Un exemplar din acest tip a fost găsit în anul 1980, pe brațul scheletului notat M₄⁵². Podoaba a fost executată

⁴¹ Moneda, se pare, de secolul IV e.n. a fost descoperită în mormîntul M₉₄ din necropola de la Ilidia — *Cetate*; situații asemănătoare sînt semnalate și pe teritoriul R. S. F. Jugoslavia la D. Brdo, cf. D. Petrović, *Starinar*, XIII—XIV, 1962—1963, p. 287, fig. 36—37; o monedă de secolul IV este semnalată, de asemenea, în necropola medievală de la Pesača, cf. Dušica Minić, Mirco Kovačević, *Stare Kulture u Džerdapu*, Beograd, 1969, p. 189.

⁴² Moneda de la Cuptoare-*Sfogea* a fost găsită în anul 1977 cu ocazia cercetării mormintului M₁₃.

⁴³ Moneda a fost găsită și ne-a fost predată spre publicare de arheologul Marian Gumă de la Muzeul județean de istorie din Reșița, căruia îi mulțumim și cu această ocazie; se află în patrimoniul MJIR cu nr. inv. A 30 894.

⁴⁴ Preparat în S₄₂; caroul 2 A; adîncimea 0,80 m; în patrimoniul MJIR cu nr. inv. A 45 693.

⁴⁵ M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 53—54, cat. 66 și 67.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 54, cat. 68.

⁴⁷ O. Toropu, *op. cit.*, p. 178, lit. b.

⁴⁸ *Ibidem*, lit. c și d.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ M. Lyubinković, *Starinar*, VII—VIII, 1956, p. 415 — Printre obiectele găsite în mormintele din necropola slavă de la Brestovik — *Visoka Ravan*, se semnalează și brățări deschise din bandă — placă — de bronz, însă ornamentate; vezi și *Arheološki Pregled*, 5, Beograd, 1963, p. 206, Pl. XL — în necropola feudală de la Prahovo; în acest sens, menționăm și Nagy Sándor, *op. cit.*, Pl. XVII/17—18, 22; Pl. XXXIII/8, 9.

⁵² Brățara de bronz are greutatea de 17,66 gr și se află în proprietatea MJIR cu nr. inv. 42 677.

din două sirme de bronz împletite, formînd la ambele capete cîte o buclă în interiorul căreia apar și două capete de sîrmă. Extremitățile aplătizate sînt ușor distanțate. Pentru acest tip de brătară cele mai bune analogii sînt în necropola de la Cuptoare — *Sfoge*, unde s-au găsit numeroase exemplare datate în secolele XI—XII⁵³. Se pare, că aceste brățări au cunoscut o perioadă de folosință îndelungată, apariția lor fiind semnalată încă din secolele IV—V e.n., exemplare asemănătoare găsindu-se și „în medii arheologice datînd din secolele XIII—XIV”⁵⁴. Foarte bune analogii există, de asemenea, pe teritoriul Olteniei, printre podoabele descoperite la Ferigile, Izvoarele și Orlea, datate de Octavian Toropu în secolele X—XIII⁵⁵. Numeroase exemplare de brățări torsadate, lucrate din fir de bronz și datate în aceeași perioadă, se semnalează printre descoperirile din zona Djerdapului jugoslav⁵⁶. Pe baza tuturor analogiilor menționate, datăm brățara de la *Căunița de Sus* în secolele XI—XII⁵⁷.

7. *Inelele*. Prin cele șase exemplare descoperite în necropola de la *Căunița de Sus*, inelele se impun drept categoria de podoabe cea mai bine reprezentată în cadrul întregului inventar funerar scos la lumină după cele trei campanii de săpături arheologice.

Avînd în vedere faptul că toate inelele sînt găsite în același an, 1980, vom continua descrierea lor în ordinea numerotării mormintelor din care provin.

a) Inel de bronz cu inscripție, găsit la mina stîngă a defunctului din mormîntul M₂₉⁵⁸. Piesa, destul de masivă, este formată dintr-o verigă plan-convexă în secțiune, avînd forma unei inimi cu partea din față lățită. Pe această montură, de formă ovală ușor alungită și suprainălțată, peste verigă, s-a putut distinge, după curățare, o monogramă cu caractere latine. Compusă din trei litere majuscule, *OPR*, de dimensiuni diferite, monograma ocupă partea inferioară a monturii fiind executată prin

⁵³ Pînă în prezent la Cuptoare — *Sfoge* au fost găsite zece brățări torsadate, provenind din mormintele M₈, M₃₀ și M₄₁, două dintre acestea au fost găsite cu ocazia unei periegeze, pe același loc, în anul 1977.

⁵⁴ O. Toropu, *op. cit.*, p. 178.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ În necropola de la *Ribnica* (Donji Milanovac) este semnalată o brătară din sîrmă de bronz răsucită — piesă inedită datată larg între secolele XII—XVI, cf. catalogului „*Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier*”, București, 1978, p. 269, cat. I, 280; Gordana Marjanović Vujović, *op. cit.*, Pl. III/2 — în inventarul funerar din localitatea Kurjače lingă Požarevac.

⁵⁷ Pentru o datare din aceeași perioadă pledează și descoperirile de pe teritoriul R. S. F. Jugoslavia unde brățările torsadate au fost încadrate cronologic, aproximativ între secolele X—XIV, cf. Slavenka Pavlović, *Stare kulture u Djerdapu*, p. 213 și 215, pl. LXXXIII/2, (necropola medievală de la Brza Palanka).

⁵⁸ Semnalat în S₄₆; caroul 4; adîncimea 0,30 m.

gravare în negativ⁵⁹. Se pare că cea mai bună analogie, pentru această podoabă, provine de la Dinogetia unde s-a găsit un inel cu „monogramă ușor adâncită, într-un chenar punctat”⁶⁰. După condițiile de descoperire și tipologic inelul găsit la Dinogetia a fost datat în secolul al XI-lea⁶¹. Ținând seama de contextul descoperirilor de la Gornea — *Căunița de Sus*, credem că și inelul găsit aici, se poate data în secolul al XI-lea⁶².

b) Inel de bronz găsit pe mîna dreaptă a defunctului din mormîntul M₃₈⁶³. Piesa face parte din categoria inelelor cu verigă simplă executată prin ciocănire sau turnare, din placă sau foaie de bronz uniformă, avînd capetele desprinse⁶⁴. Veriga inelului, în secțiune lamelară, nu este ornamentată. Din această categorie, cu capetele desprinse, apropiate sau petrecute unul peste altul, la Dinogetia au fost găsite șase exemplare, toate datate din secolul al XI-lea⁶⁵. O altă piesă, compusă dintr-o lamelă de bronz ornamentată pe suprafața exterioară se păstrează la Muzeul județean din Arad și are ca loc de descoperire necropola feudală timpurie de la Șeitîn⁶⁶. Executat, după toate probabilitățile, într-un atelier local, inelul de la Șeitîn este datat în secolul X⁶⁷. Avînd în vedere întregul context cercetat credem că o asemenea datare timpurie este totuși exclusă pentru inelul de la Gornea — *Căunița de Sus*.

c) Inelele de bronz descoperite în mormîntul M₁₀⁶⁸. Este vorba despre trei exemplare, bine conservate care, fac parte din categoria inelelor executate din placă de bronz cu partea din față lătită.

⁵⁹ Caracterele latine ale monogramei, și nu chirilice, ne determină să considerăm că inelul ar putea fi originar din lumea Europei apusene, dintr-un mediu creștin catolic, dar s-ar putea discuta chiar și despre originea sa romană tîrzie, pentru care pledează unele analogii în descoperiri date în secolele IV—V e.n. — potrivit unei informații amabile transmise de dr. Mircea Rusu de la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, căruia îi mulțumim și cu acest prilej. O asemenea situație în mediul de la Gornea nici nu ar fi singulară, întrucît aici, s-au semnalat și alte cazuri cînd obiecte de factură și de epocă romană tîrzie au fost descoperite, ba, se pare, chiar folosite în complexele de locuire feudale timpurii cercetate în zonă. Fără îndoială că asemenea obiecte proveneau fie de pe terasa de la *Căunița de Sus* fie de la *Căunița de Jos*, unde vestigii romane împreună cu urme din diferite epoci se succed într-o continuitate aproape neîntreruptă.

⁶⁰ Gh. Ștefan, I. Barnea, ..., *Dinogetia*, I, p. 284 și fig. 170/14.

⁶¹ *Ibidem*, p. 284—290.

⁶² În patrimoniul MJIR, nr. inv. A 42 671, monograma a apărut după curățire. Nu excludem însă nici posibilitatea datării acestui inel în epoca romană tîrzie așa cum arătam în supra nota 59.

⁶³ Semnalat în S_{46/47}; caroul 4; adîncimea 0,60 m.

⁶⁴ Cf. *Dinogetia*, I, p. 284; un inel cu capetele desprinse dar cu veriga de formă diferită a fost găsit și în necropola de la Cuptoare — *Sfogeia*, în campania din anul 1977.

⁶⁵ *Dinogetia*, I, p. 284.

⁶⁶ L. Mărghitan, *SCIV*, nr. 3, 1965, p. 582, fig. 2/8; vezi și M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 57, cat. 89.

⁶⁷ Cf. L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 584.

⁶⁸ Mormîntul a fost cercetat în S₁₇; caroul 7; adîncimea 0,85 m; în patrimoniul MJIR la numerele de inv. A 42 674; A 42 675; A 42 676.

Unul dintre inele, neornamentat, este format dintr-o verigă simplă avînd partea din față lătită, de formă ușor romboidală, iar de o parte și de alta a monturii prezentînd cîte doi mici pinteni laterali. Pe umerii verigii, se observă cîte o șențuire transversală, care delimitează montura.

Celelalte două inele au fost realizate prin turnare, avînd veriga simplă cu partea din față — chatonul — ornamentată. Un exemplar este ornamentat cu patru șențuiri, incizii oblice dispuse radial numai pe jumătatea superioară a monturii⁶⁹. Al doilea exemplar, are un ornament compus din două romburi alăturate, incizate, dispuse transversal și despărțite printr-o linie punctată. În interiorul fiecărui romb se află, de asemenea, cîte o linie punctată, transversală, mediană și paralelă cu linia care delimitează cele două romburi⁷⁰. Ca tipologie și aceste trei inele, cu analogii la Dinogetia⁷¹ și la Păcuiul lui Soare⁷², se pot considera că aparțin secolului al XI-lea.

d) Inel din bronz cu montură, găsit în mormintul M₄₄⁷³. Exemplarul are veriga simplă cu partea din față lătită puternic, iar deasupra prezintă o montură în formă de disc ornamentat cu un motiv zoomorf — reprezentînd un patruped. Atît veriga cît și montura au fost realizate prin turnare. Pe partea superioară a chatonului a fost lipit un fir răsucit formînd chenarul circular în care se înscrie reprezentarea zoomorfă amintită. Deasupra patrupedului, tot în chenar, se distinge o cruce flancată de-o parte și de cealaltă parte prin cîte o linie. Ornamentul acestă după cum se poate observa foarte ușor, a fost zgîriat cu linii subțiri făcute încă din vechime. Considerăm că acest inel de tip sigiliu reprezintă o podoabă lucrată într-un atelier local din sudul Dunării⁷⁴.

Desigur, faptul că numai zece dintre cele 42 de morminte cercetate au avut inventar, iar dintre podoabele găsite numai cîteva sînt lucrate din argint, cele din aur lipsind cu desăvîrșire, reprezintă o situație care se explică prin starea materială destul de precară a membrilor comunității care-și îngropau morții în necropola de la *Căunița de Sus*. Presupunem, în acest caz existența, în apropierea necropolei a unei comunități autohtone de tip rural, constituită din agricultori, crescători de vite, pescari și probabil din cîteva meșteșugari, cum dovedesc a fi fost locui-

⁶⁹ Inelul are o analogie foarte bună, în necropola medievală sîrbă de la Dobrața, cf. M. V. Garașanin și D. Garașanin, *Starinar*, V—VI, 1954—1955, p. 204 și fig. 14/b și c.

⁷⁰ *Ibidem*, fig. 14/g; inelul se aseamănă pînă la identitate cu cel descoperit la Gornea — *Căunița de Sus*.

⁷¹ Gh. Ștefan, I. Barnea, *Dinogetia*, I, p. 284—285, fig. 170/2.

⁷² P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, vol. I, 1972, p. 147.

⁷³ Cercetat în S₄₆; caroul 1; adîncimea 0,75 m; în patrimoniul MJIR nr. inv. A 42672.

⁷⁴ În acest sens vezi și M. M. Popescu, *op. cit.*, p. 26; și P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 147.

torii din așezările feudale timpurii cercetate în hotarul localității Gornea la Tărmuri, Podul Păzăriște, Zomonite sau chiar pe terasa de la Căunița de Sus⁷⁵. O asemenea așezare timpurie a fost cercetată și la Moldova Veche — Rit ca și la Berzeasca în punctul numit Ogașul Neamțului⁷⁶. După cum au dovedit cercetările arheologice, acești autohtoni care populau așezările de pe malul stîng al Dunării bănațene și-au păstrat legăturile tradiționale cu romanitatea orientală din Peninsula Balcanică de unde, probabil, că pe „calea trocului“ continuau să-și procure unele produse de lux, ca podoabele executate din bronz sau din argint și ceramica smălțuită⁷⁷.

Originea sau factura bizantină, ca și datarea acestor importuri este stabilită cu ajutorul analogiilor existente în sudul Dunării, încadrate cronologic între secolele IX—XIII⁷⁸, dar și în sudul Olteniei, sau în Transilvania, unde se datează între secolele X—XIII⁷⁹.

În vederea asigurării unei cronologii cât mai exacte pentru înmormîntările din necropola de la Gornea — Căunița de Sus, amintim în continuare cîteva analogii care se pot stabili cu unele dintre cele mai timpurii descoperiri din cimitirul de la Cuptoare — Sfogea. Astfel, obiectele din mormîntul M₄₁, se aseamănă pînă la identitate cu podoabele găsite în mormintele M₄₁⁸⁰ și M₉₂⁸¹ de la Cuptoare — Sfogea, cu care poate

⁷⁵ I. Uzum, *Așezarea feudală timpurie de la Moldova Veche—Rit (județul Caraș-Severin), Banatica*, V, Reșița, 1979, p. 225—232.

⁷⁶ *Idem*, *Locuirea feudală timpurie de la Gornea—Tărmuri (județul Caraș-Severin), Banatica*, IV, 1977, p. 215—221; *Idem*, *Considerații istorico-arheologice cu privire la așezările autohtone din Clisura Dunării între secolele VI—XIV, Drobeta*, IV, 1980, p. 136.

⁷⁷ *Idem*, *Banatica*, IV, 1977, p. 219—221, fig. I/4—6 și fig. 7; *Idem Banatica*, V, 1979, p. 250—252; *Idem, Drobeta*, IV, 1980, p. 136, 138 și notele 62, 63; Tot în acest sens *Idem*, *Elemente și influențe bizantine în sudul Banatului între secolele VIII—XIII*, comunicare la sesiunea științifică a Muzeului de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, 23—25 iunie 1978, text dactilografiat.

⁷⁸ S. Erecovic — Pavlovič, *Starinar*, XXI, 1970, p. 49.

⁷⁹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 56—58; 101—103; 143—144; O. Toropu, *op. cit.*, p. 183—184; 185—201.

⁸⁰ Mormîntul M₄₁ a fost semnalat și cercetat la Cuptoare-Sfogea, în campania din vara anului 1977. Inventarul găsit cu această ocazie a fost încadrat cronologic în a doua jumătate a sec. XI — prima jumătate a sec. al XII-lea și este compus din: trei brățări torsadate, patru brățări de sticlă, doi cercei de argint granulați, și un colier din mai multe șiraguri de mărgelă din sticlă, ceramică, piatră șlefuită, bobite de aramă, cochilii de melci (pentru acest tip de colier sînt cîteva analogii foarte bune la Nagy Sándor, *op. cit.*, *Rad Voivod. Muzeja*, 20, Novi Sad, 1971, p. 187—268, Pl. XVII/16 și Pl. XXXIII/7.

⁸¹ Mormîntul M₉₂ a fost cercetat la Cuptoare-Sfogea, în anul 1980 și cuprindea un inventar funerar bogat constituit din: doi cercei — unul de argint granulat, altul sub forma unei verigi de bronz — în partea stîngă a craniului, un cercel din argint avînd la baza verigii o capsulă globulară ornamentată cu granule, în partea dreaptă a craniului. Pe brațe au fost găsite patru brățări din bronz torsadate. Pe baza acestui inventar și a analogiilor sale, mormîntul M₉₄ a fost datat la jumătatea secolului al XII-lea; vezi în acest sens I. Uzum, *Cuptoare-Sfogea. Raport preliminar de cercetare arheologică pe anul 1980*, comunicare la a XV-a Sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 25—29 martie 1981, text dactilografiat predat pentru tipar.

fi comparabil și prin bogăția deosebită a inventarului cel însoțește. La Ilidia, în necropola nobiliară de pe *Dealul Oblia*, există o analogie și pentru mormîntul M₄₀ — de la *Căunița de Sus*, — care s-a impus atenției mai ales prin descoperirea mai multor inele pe mîna aceluiași defunct⁸².

Menționarea acestor analogii credem că poate să fie și mai completă dacă subliniem relațiile ce se pot stabili între anumite poziții de rit funerar, stabilite pe baza poziției brațelor, fie și referindu-ne aici, numai la o singură variantă, aceea a înmormîntării cu brațele îndoite din coate, aduse și așezate cu palmele pe clavicule. Există, astfel, patru morminte la Gornea — *Căunița de Sus* care își găsesc analogii chiar în apropiere, în necropolele cercetate pe *Dealul Păzăriște*⁸³ și la *Tîrcheviște*⁸⁴, apoi în cimitirul investigat parțial la Pojejena — *Nucet*⁸⁵ și, mai ales, în necropolele unde datarea ne-a fost asigurată prin inventar funerar și cu monede, cum sînt cele de la Ilidia — *Cetate*⁸⁶ și *Oblia*⁸⁷, ca și la mai sus amintita necropolă de la *Cuptoare Sfogea*⁸⁸.

Coroborînd numeroasele analogii care se pot stabili, cu observațiile făcute în timpul săpăturilor, exprimăm părerea că mormintele de la Gornea — *Căunița de Sus* se datează, cu certitudine, din prima jumătate a secolului al XI-lea și pînă la jumătatea secolului al XII-lea. În acest sens, apare clar că necropola de la *Căunița de Sus* este cea mai timpurie dintre cele patru necropole medievale descoperite în hotarul localității Gornea, ca și din întreaga serie a necropolelor feudale cerce-

⁸² Semnalăm în acest sens, mormîntul M₂₈ de la Ilidia-Oblia, în care, în anul 1973 s-au găsit trei inele de argint cu chaton; în patrimoniul MJIR nr. inv. A 45004; A 45005; A 45007.

⁸³ I. Uzum, *Două cimitire feudale timpurii la Gornea și Pojejena (județul Caraș-Severin)*, *Tibiscus*, III, Timișoara, 1974, p. 160; o asemănare se poate semna și între cele șase morminte de la *Căunița de Sus* unde oasele toracelui și brațelor erau dislocate, prezentînd evidente urme de tăieturi și mormîntul M₁ de la Gornea-Păzăriște; mai amintim în acest sens și mormîntul M₂ de la Ilidia-Oblia — identificat în anul 1969 — în care individul, se pare, că a decedat prin decapitare. Craniul cu vertebrele atlas și axis au fost găsite situate pe piept între brațe (cf. I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 161).

⁸⁴ I. Uzum, *Banatica*, III, 1975, p. 135, varianta B.

⁸⁵ *Idem*, *Tibiscus*, III, 1974, p. 162 (mormîntul M₈).

⁸⁶ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Banatica*, I, 1971, p. 160 (varianta „a” căreia îi corespund mormintele M₁, 3, 8, 11, 17, 45, 53 și 64).

⁸⁷ *Ibidem*, p. 16; vezi și I. Uzum, *Materiale și cercetări arheologice*, (A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte), Oradea, 1979, p. 389 (varianta „d”).

⁸⁸ *Idem*, *Cuptoare-Sfogea*. ... Brașov, 25—29 martie 1981, manuscris predat la tipar.

tate, în ultimul deceniu, pe teritoriul Banatului de sud⁸⁹. Săpăturile arheologice viitoare vor avea, desigur, misiunea să delimiteze toate laturile necropolei semnalate și discutate aici, precizând atît durata ei de funcționare, cît și relațiile cu așezările feudale timpurii identificate în partea de vest a terasei Căunița de Sus și în zona Țarmuri—Podul Păzăriște-Zomonite⁹⁰.

ILIE UZUM

DAS FRÜHMITTELALTERLICHE GRÄBERFELD VON
GORNEA—CAUNIȚA DE SUS
(KREIS CARAȘ-SEVERIN)

(Zusammenfassung)

Das Gebiet des Dorfes Gornea (Gemeinde Sichevița) und insbesondere die Terasse die den Lokalnamen Căunița de Sus trägt, sind seit einiger Zeit in einer gewissen Fachliteratur dank den archäologischen Entdeckungen die in den letzten 15 Jahren immer häufiger signalisiert wurden, sehr bekannt geworden.

Im vorliegenden Material synthetisiert der Autor die Ergebnisse dreier Schichten archäologischer Ausgrabungen im östlichen Sektor der oben erwähnten Terasse, während den Jahren 1978—1980, als eine dem orthodoxen Ritus angehörende Grabstätte sondiert und später Zeilweise erforscht wurde.

Dieses ist die vierte Grastätte aus einer Serie die bis heute auf dem Gebiete des Dorfes Gornea entdeckt wurde, wie auch die anderer drei früher entdeckten Grabstätten, stammt jene aus Căunița de Sus aus dem Mittelalter, ist jedoch wie es scheint die älteste unter ihnen so wie auch unter bekannten Grabstätten des Gebietes Donau Clisură.

⁸⁹ Pe lângă cele trei necropole descoperite anterior în hotarul localității Gornea, vezi *supra nota 10*; au mai fost cercetate necropolele de la: Pojejena-Nucet (1970); Ilidia-Cetate și Ilidia-Obliza (ambele începînd din anul 1969); Cuptoare-Sfocea (1977) și Caransebeș-Măhala (1973 — necropolă identificată și cercetată parțial de arheologul clujean Eugen Iaroslavschi — cu ocazia dezvelirii unei construcții civile din epoca romană — cf. Eug. Iaroslavschi, *O villa rustica la Caransebeș, Banatica*, III, 1975, p. 355—363 și fig. 6—8. Precizăm aici că în acest fel între anii 1969—1980, în sudul Banatului au fost cercetate parțial, prin mai multe campanii un număr total de nouă necropole datate din perioada feudalismului timpuriu care, în unele cazuri, par să se continue și în perioada feudalismului dezvoltat (sec. XIV—XV). La numărul necropolelor menționate aici se poate adăuga și necropola feudală timpurie (datată din secolele X—XI) de la Mehadia-Zidina, cercetată de regretatul profesor universitar Mihail Macrea de la Universitatea din Cluj-Napoca între anii 1942—1949 (vezi M. Macrea, *Studii — Revista de istorie* —, II, 1949, p. 139 și urm.).

⁹⁰ I. Uzum, Gh. Lazarovici, *Crisia*, 1974, p. 49, I. Uzum, *Așezarea feudală timpurie de la Gornea-Zomonite*, comunicare la Sesiunea științifică „Permanență și continuitate, istorie și realizări”, Timișoara, 5—6 mai, 1979 — manuscris dactilografiat predat pentru tipar; *Idem*, *Drobeta*, IV, 1980, p. 128, 132.

Um eine Systematische und umfassende Forschung im genannten Sektor der Terasse Căunița de Sus durchzuführen wurden bis jetzt sechs Sektionen eröffnet die eine Oberfläche von 160 m² einteilen.

Bei dieser Gelegenheit wurden nacheinander 42 Grabmäler ans Licht gebracht und präpariert: Erwachsene beider Geschlechter (27 Gräbmäler) und Kinder (15 Gräbmäler) Man konnte feststellen, daß die Toten in rechteckigen Gräbern mit leicht gerundeten Rändern lagen, die eine Tiefe von 0,65—0,80 m hatten, auf der ganzen Fläche wurden kompakte Gräber identifiziert.

Ohne Ausnahme lagen alle Skelette auf dem Rücken in horizontaler Stellung, direkt auf der nackten Erde, mit einer west-östlichen Allgemeinorientierung, es wurden leichte Abweichungen zu dieser Position entdeckt die ohne Zweifel von der Stellung der Sonne zum Zeitpunkt des Begräbnisses abhingen.

Im gleichen Zusammenhang wird erwähnt, dass bis heute keine Anzeichen von Gräbern oder Spuren von Grabbauten wie: Krypten, Schachtelförmig mit Ziegelwänden, Sarkophagen, Holzschachteln gefunden wurden.

Von den 42 identifizierten Gräbern waren 12 verletzt. Es scheint, dass 7 von ihnen schon seit ältesten Zeiten in dieser Lage waren — wenn sie nicht mit einer gewissen Absicht oder aus einem bestimmten Grund im Moment des Begräbnisses in dieser Stellung beigesetzt worden waren — sie hatten zerschnittene und dislokierte Knochen die vom Körper abgetrennt waren und in nichtanatomischer Stellung auf dem Rumpf oder daneben, im Grab lagen.

Bei den anderen 30 Gräbern konnte die Lage die Lage der Arme klar erkannt werden, dabei wurden 5 Hauptpositionen (mit den Armen auf dem Becken, in der Gegend des Bauches, gekreuzt auf dem Brustkorb, entlang des Körpers ausgestreckt und weniger natürlich, mit stark angezogenen (gebogenen) Ellenbogen und den Handflächen in der Gegend des Schlüsselbeins und fünf Varianten die aus diesen Kombinationen hervorgegangen sind, festgelegt.

Weiter erwähnt der Autor, dass nur zehn der erforschten Gräber *Beisetzungsgeräte* enthalten. Es ist der Fall der im Plan der Grabstätte verzeichneten Gräber: M₅, M₁₀, M₁₂, M₁₅, M₂₁, M₂₆, M₂₉, M₃₈, M₄₀ und M₄₄ die in der genannten Reihenfolge beschrieben wurden, dabei wurden auch die Gegenstände erwähnt die bei der Präparation der Skelette gefunden wurden. Der Katalog der Beisetzungsgeräte enthält dann die Beschreibung jedes einzelnen Gegenstandes: Ohringe aus Bronze mit einem, in Form des Buchstaben „S“ gebogenen Ende, Ohringe aus granulierten Silber, ein zweireihiges Perlenkollier, eine durchlöchernte Münze die als Medallion benutzt wurde, Armband aus Bronzeband mit verdickten, gerundeten und übereinanderliegenden Enden, Armbänder aus gedrehten Bronzefäden, Bronzeringe mit chaton-Monogrammen oder verziert mit geometrischen Formen und zoomorphen Motiven, endlich zwei Münzen die wegen ihrer schlechten Konservierung noch nicht bestimmt werden konnten.

Der Autor präsentiert, dass der heutige Stand der Ausgrabungen noch keine Begrenzung der Grabstätte von Căunița de Sus ermöglicht hat und auch noch keine Präzisierung ihrer Funktionsdauer möglich war.

Trotz dieser Mangel konnte die Grabstätte Nummer 4 aus Gornea in die Periode des Frühfeudalismus — aus der ersten Hälfte des XI. Jahrhunderts (vielleicht sogar aus der zweiten Hälfte des X. Jahrhunderts) bis zur Hälfte des XII. Jahrhunderts eingegliedert werden, dank den Analogien die zwischen den Entdeckungen aus anderen erforschten und datierten Gräbern aus dem Süden des Banats, insbesondere jene von Ilidia-Cetate und Cuptoare — Sfogea, gezogen werden konnten. Sicher ist, dass auch diese neue Grabstätte der autohtonen Bevölkerung angehört hat, die während mehrerer Jahrhunderte ihre Siedlung wechselte, was viele archäologische Spuren, die in den verschiedensten Punkten entdeckt wurden: Tărmuri, Podul Păzăriște, Zomonite und sogar auf der Terasse Căunița de Sus im zentralen und westlichen Sektor, beweisen.

Die Ausgrabungen in den Wohnkomplexen und in den Grabstätten aus Gornea haben bewiesen, dass diese autohtonen Einwohner ununterbrochene traditionelle Verbindungen mit der orientalischen Romanität im Süden der Donau gepflogen haben. Die Schmuckgegenstände (Ohringe, Ringe, Armbänder usw.) gebrannte

Keramik und die byzantinischen Münzen, bestätigen sowohl die historische Realität als auch die Natur dieser Verbindungen. Andererseits dokumentieren die geschriebenen Quellen der Periode, obwohl wenige an der Zahl, die kräftige politische, militärische, ökonomische und kulturelle Expansion des imperialen Byzanz, dass erst mazedonisch dann komenisch *comnean* war und zwischen dem X.—XII. Jahrhundert, als seine Grenzen entlang der Donau verliefen, seine Infleuz erweiterte, manchmal sogar eine direkte Kontrolle über einige Gebiete nördlich des Stromes und sogar noch weiter, dem Zentrum, Westen und Norden Europas zu, ausübte.

Im Schlussteil lenkt der Autor die Aufmerksamkeit auf eine eigenartige Stellung des Begräbnisritus die in Verbindung mit der Position der stark angezogenen Ellenbogen und den Handflächen, auf dem Schlüsselbeim beobachtet wurde. Er erklärt, dass für die vier Gräber welche diese Hauptvariante in Căunița de Sus darstellen, einige Analogien in alten Grabstätten die den Frühfeudalismus angehörend datiert sind, gefunden wurden: in Gornea auf dem Berg Păzăriște und auf der Bodenerhebung Țircheviște; in der Grabstätte aus Pojejena-Nucet wie auch am Donauufer. Weiter nördlich wurde diese Variante sowohl in den zwei Grabstätten von Ilidia „Cetate“ und „Oblița“ als auch im Timiș-Cerna Pass bei Cup-toare-Sfocea identifiziert.

Endlich wird die Notwendigkeit und die Bedeutung der Weiterführung von Forschungen in den mittelalterlichen Grabstätten aus dem Süden des Banats im allgemeinen, und insbesondere der vier Grabstätten aus Gornea unterstrichen, da künftige Ausgrabungen Antworten geben könnten und dadurch zur Lösung vieler Probleme von historischem und archäologischem Interesse führen könnten.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN FIGURENLISTE

- Fig. 1. Gornea (Gemeinde Sichevița) — Terasse Căunița de Sus — östlicher Sector.
- Fig. 2. Die frühfeudale Grabstätte aus Gornea-Căunița de Sus — Teilaufnahme der Ausgrabungen des Jahres 1978 in den Sektionen die Gräber M₃₋₈.
- Fig. 3. Nördliche Ansicht der Sektionen 42—43 aus dem Jahre 1978. Im Hintergrund, ungefähr 200 m nördlich — Bodenerhebung mit Grabstätte aus Țirchieviște.
- Fig. 4. Grabstätte — Căunița de Sus. Ausgrabungen 1978.
- Fig. 5. Lage der in Căunița de Sus zwischen den Jahren 1978—1980 erforschten Gräber.
- Fig. 6. Gräber M₅ M₁₀ M₁₂ M₁₅ in denen während der Ausgrabungen 1978 Beisetzungsgegenstände gefunden wurden (Silberohrringe, Bronzearmbänder und Münzen).
- Fig. 7. Gräber die im Jahre 1978 in Gornea — Căunița de Sus — erforscht wurden (a.f.).
- Fig. 8. Grabstätte Gornea—Căunița de Sus — Teilansicht der Sektion S 44 (45) die im Jahre 1979 eröffnet wurde.
- Fig. 9. Gräber M₉₁₋₂₄ die im Jahre 1979 ausgraben wurden.
- Fig. 10. Gräber 25—28 Ausgrabungen 1979.
- Fig. 11. a. Unverziertes, aus einer Bronzelamelle hergestelltes Armband, dass im Grab 12 entdeckt wurde 1978; b. Enden des Armbands, leicht überlagert, verdickt und gerundet — Detail. c. Spuren von vermindertem Gewebe, dass im unteren Teil gefunden wurde — makroskopische Ansicht.
- Fig. 12. Granulierter Silberohrring (Typ Beere) aus dem Grab M₅/1978.
- Fig. 13. Bronzeohrringe aus dem Grab 26/1979.

- Fig. 14. Durchlöchertes Münzfragment mit Gewebespuren aus dem Grab 10/1978.
- Fig. 15. Bronzeringe die im Jahre 1980 entdeckt wurden. a. Ring aus dem Grabe 29 mit Monogrammschrift OPR; b. Ring aus dem Grabe 44 der eine in chaton gravierte zoomorphe Darstellung zeigt; c. Ring aus Bronzeband mit nicht vereinten Enden, Grab 38/1980; d. jene drei Ringe die auf den Fingergelenken der linken Hand gefunden wurden, die abgeschnitten waren und neben dem Ellenbogen lagen, Grab 40.
- Fig. 16. a. Perlenkollier aus Glaspaste, Muscheln und Bronzeplättchen; b. Bronze-medailhon das sich in der Mitte des Kolliers befindet — Grab 44/1980.

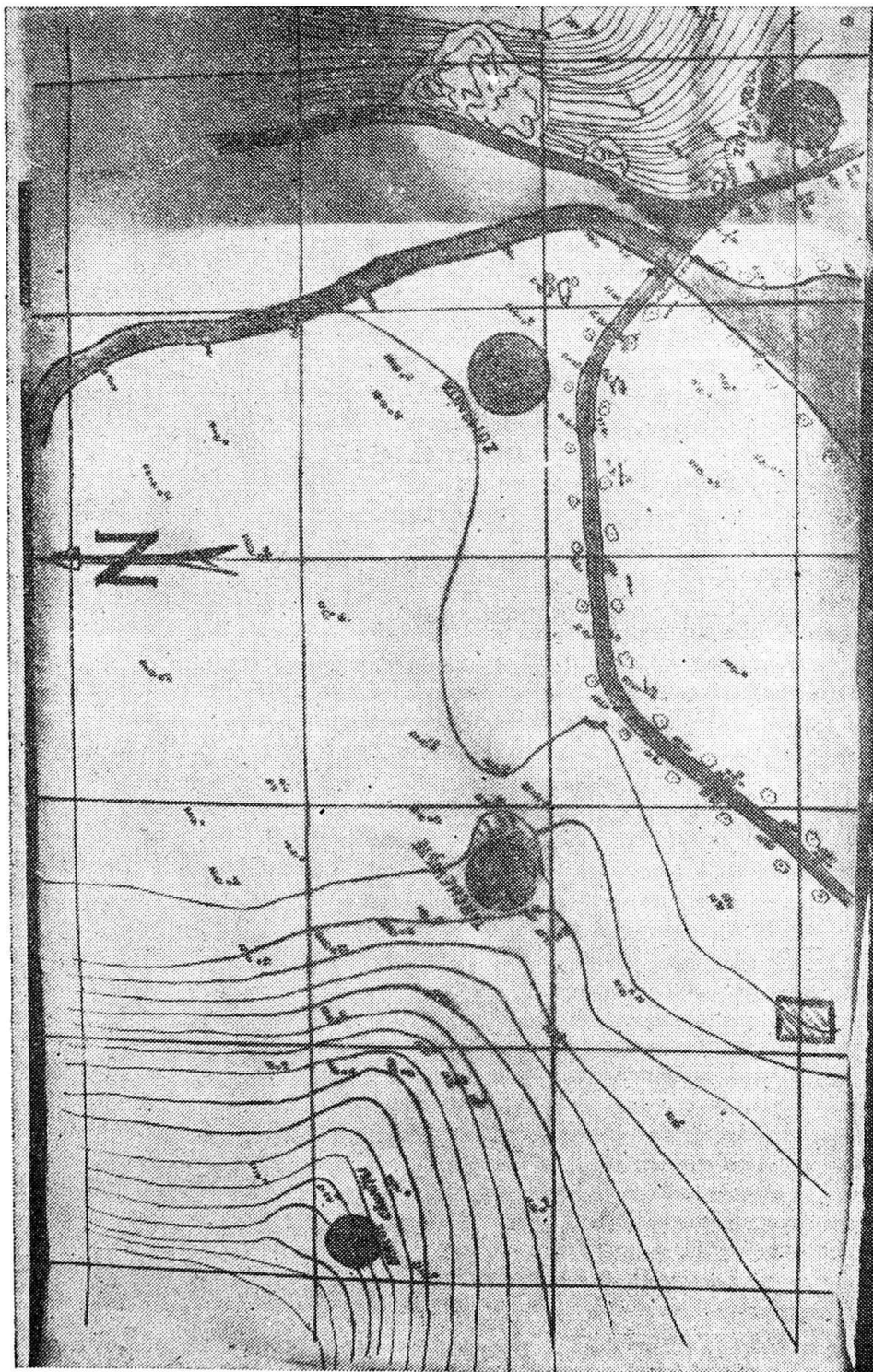

Fig. 1. Gornea (comuna Sichevița) — terasa Căunița de Sus sectorul estic.

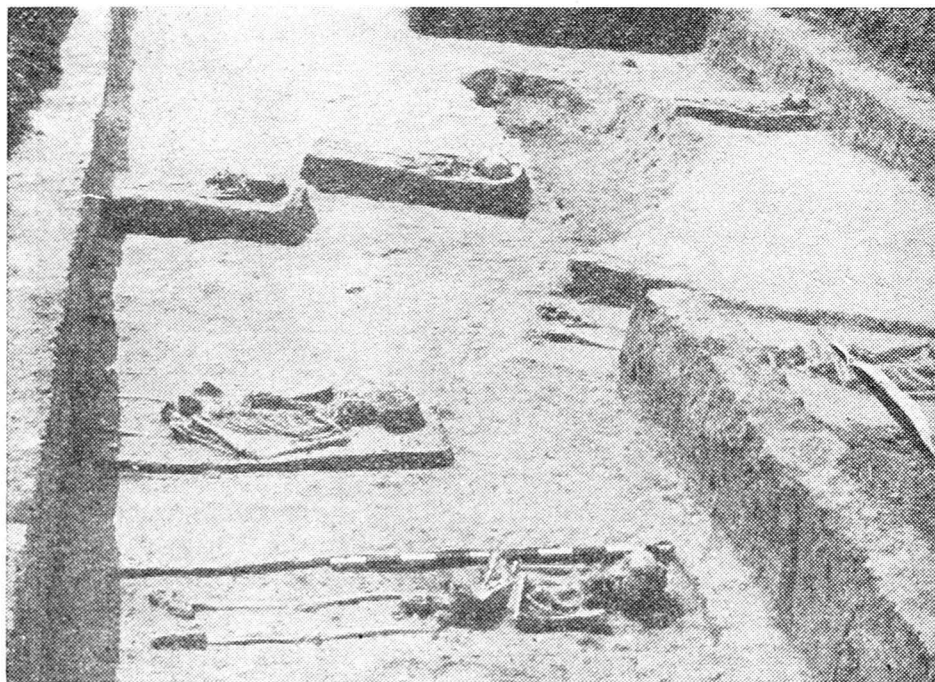

Fig. 2. Necropola feudală timpurie de la Gornea — Căunița de Sus —
Vedere parțială din săpăturile executate în anul 1978 (în secțiuni mor-
mintele M₃ ș.).

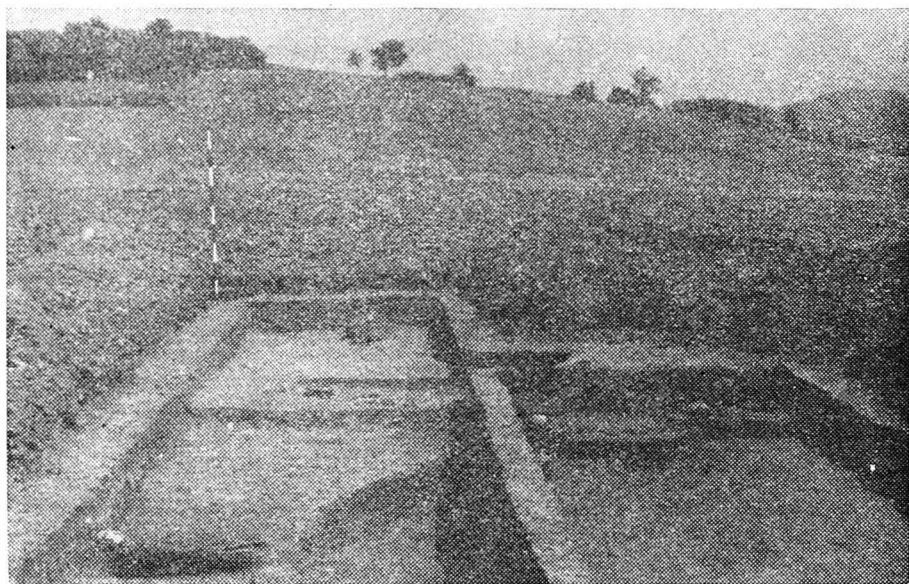

Fig. 3. Partea nordică a secțiunilor 42—43 din anul 1978. În planul doi
la cca. 200 m spre nord promontoriul cu necropola de la Tîrcheviște.

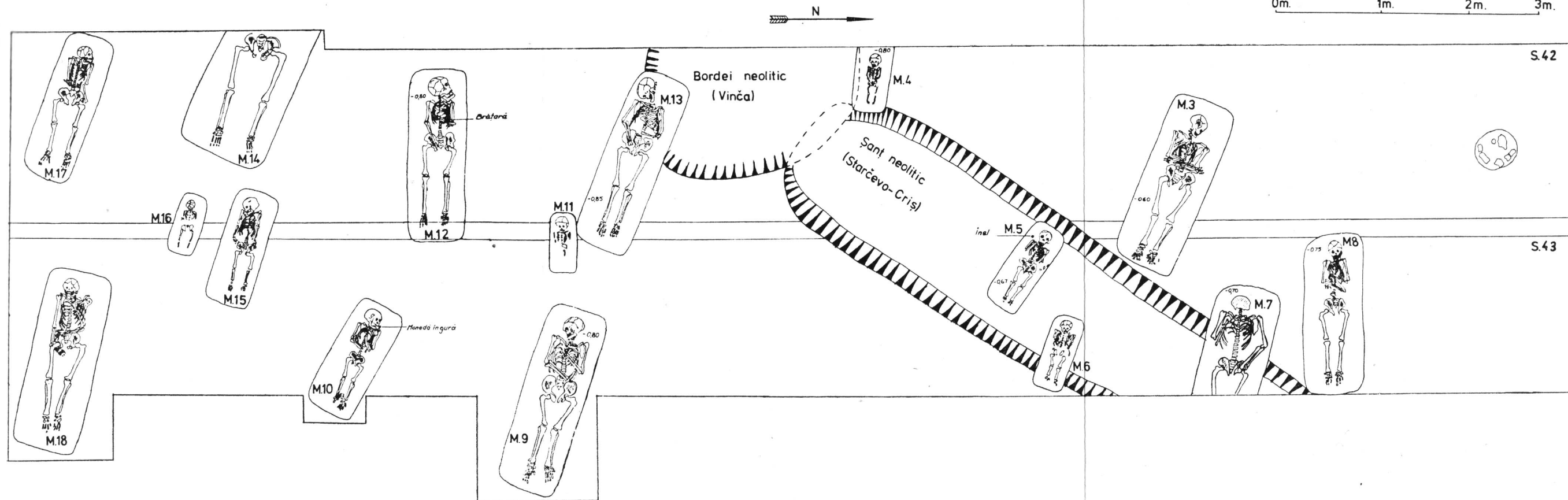

Fig. 4. Necropola de la Gornea — Căușita de Sus. Săpături din anul 1978.

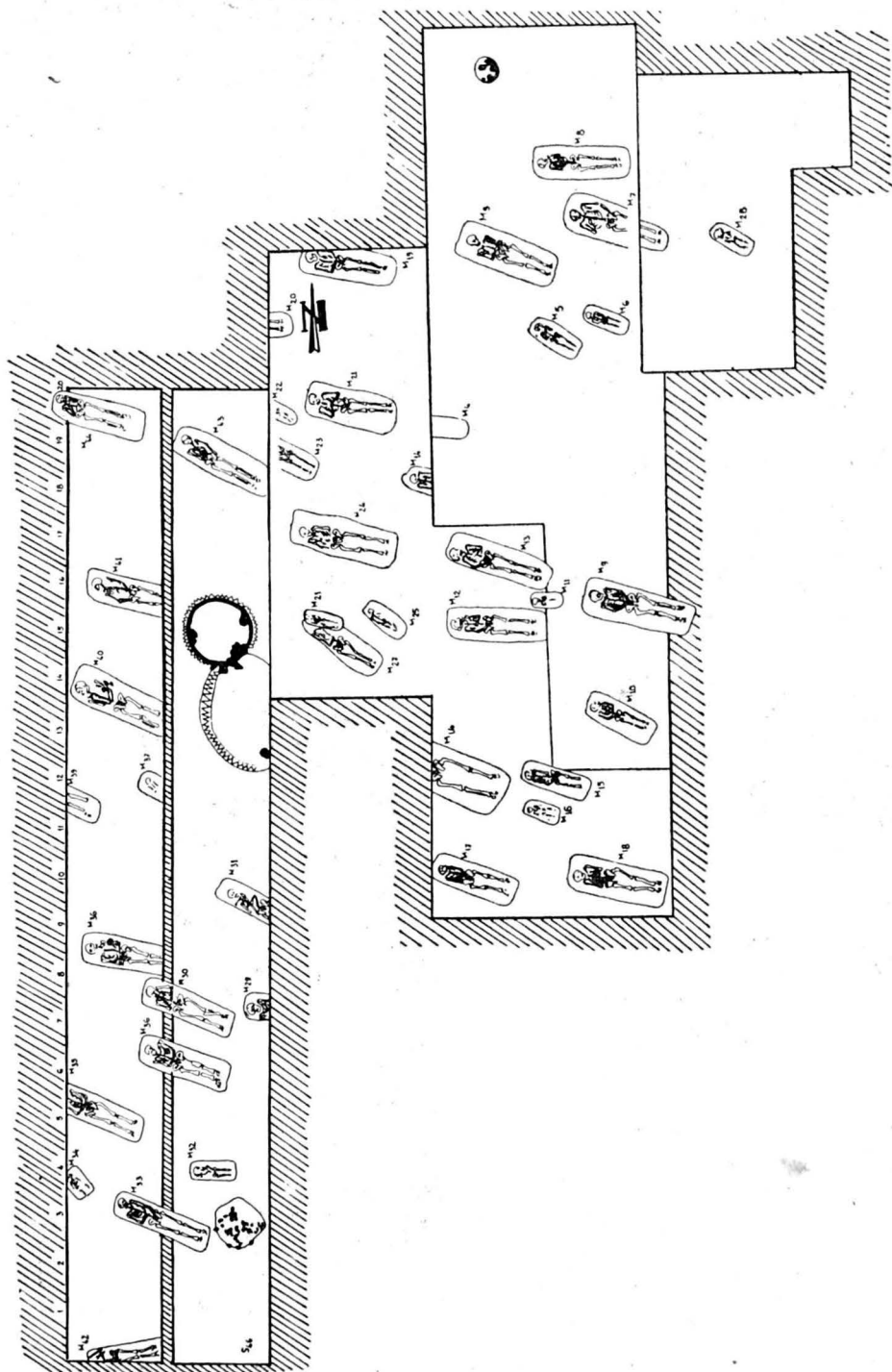
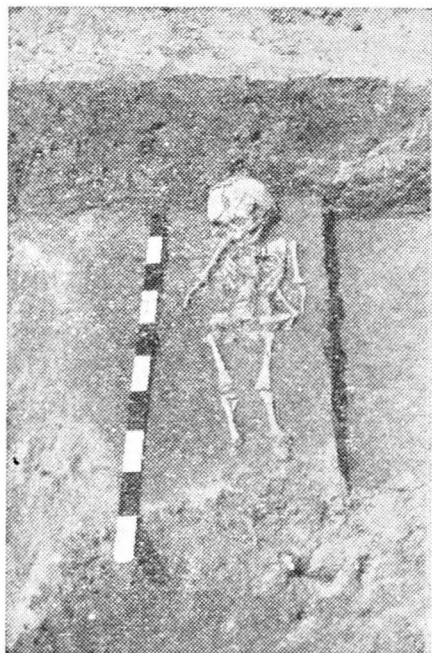

Fig. 5. Situația mormintelor cercetate la Căușnița de Sus, în perioada 1978—1980

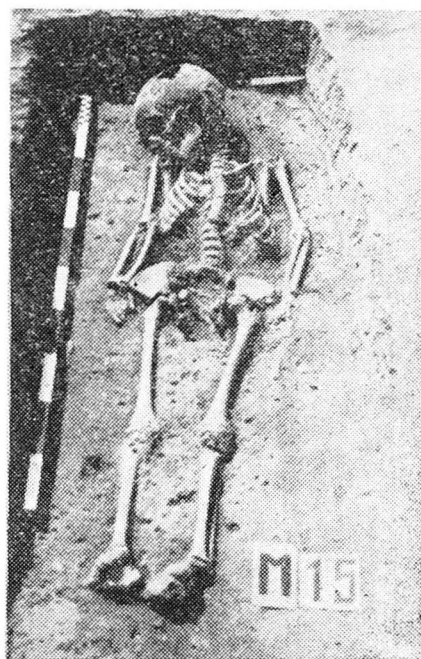
a

b

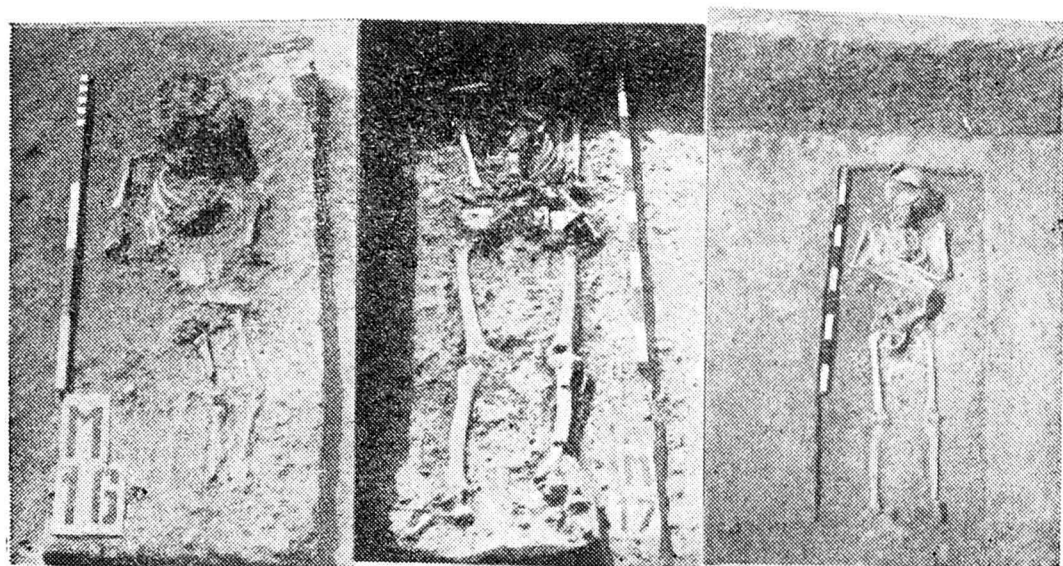

c

d

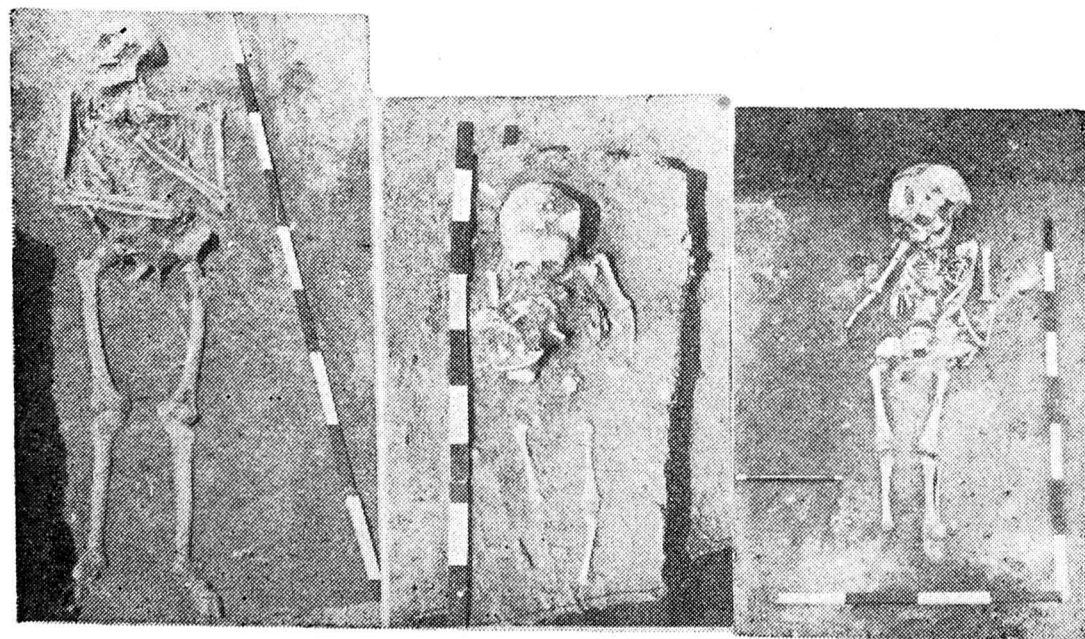
Fig. 6. Mormintele M_5 , M_{10} , M_{12} și M_{15} la care au fost găsite inventar funerar în campania de cercetări 1978 (cercei de argint, brățară de bronz și monede).

a

b

c

d

e

f

Fig. 7. Morminte cercetate în anul 1978 la Gornea — Căunița de Sus (a.f.).

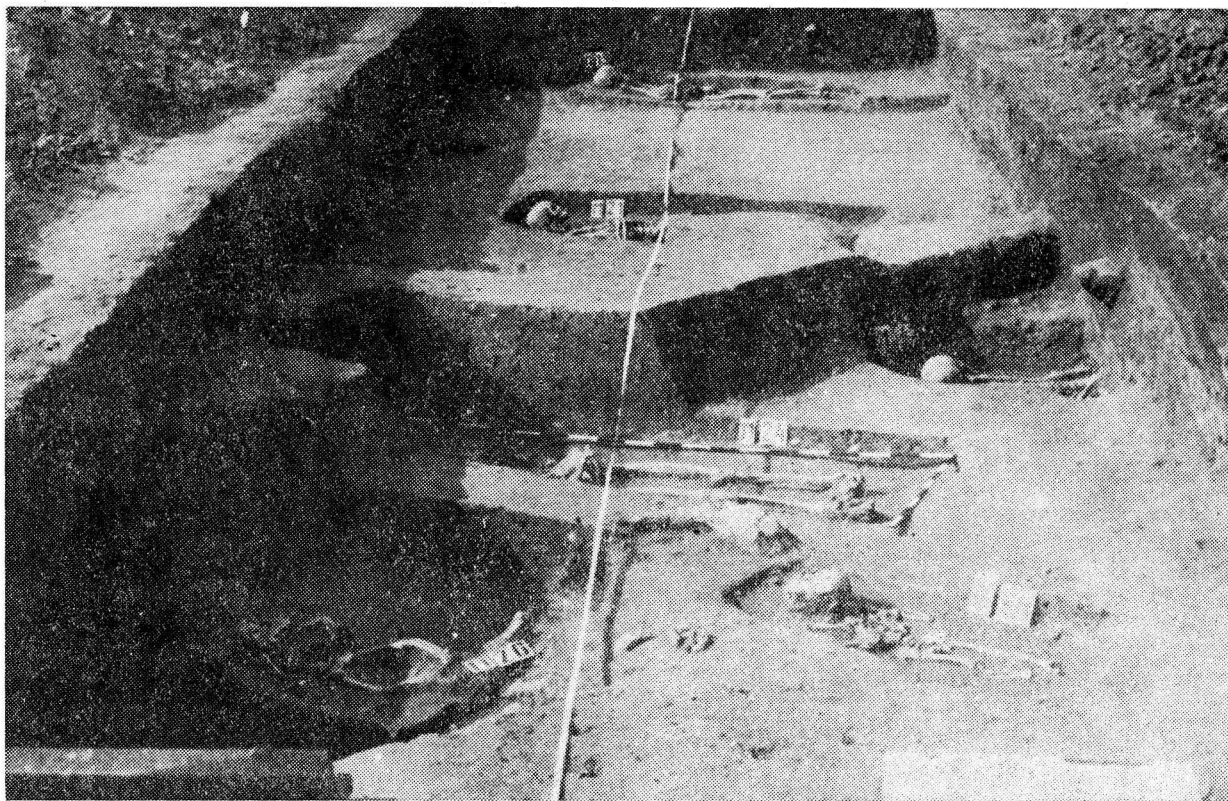

Fig. 8. Necropola Gornea — Căunița de Sus — Vedere parțială din secțiunea S₄₄ deschisă în 1979.

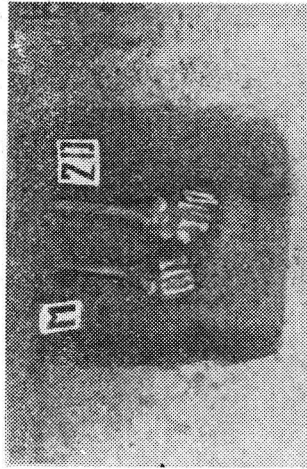
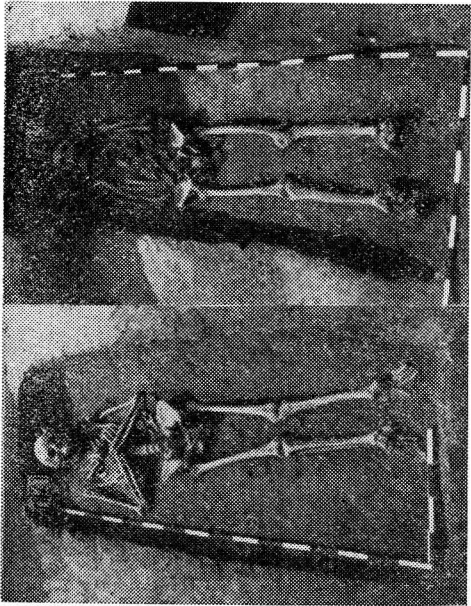
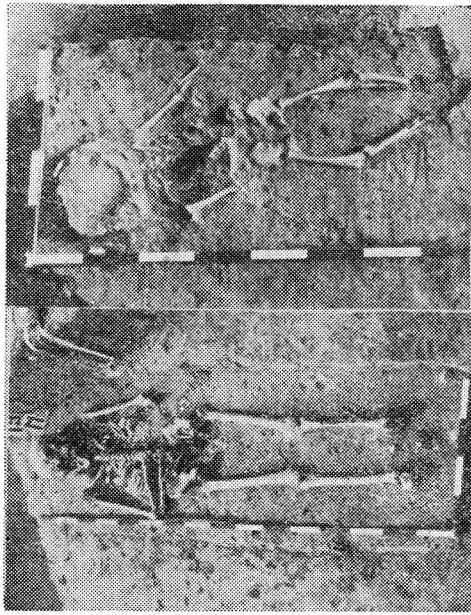

Fig. 9. Mormintele M₁₉²¹, dezvelite în anul 1979.

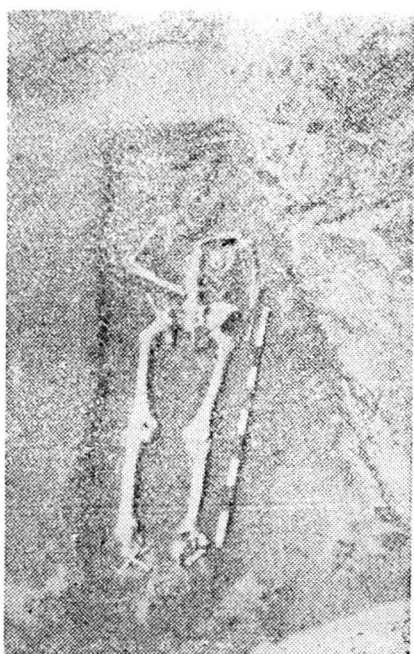
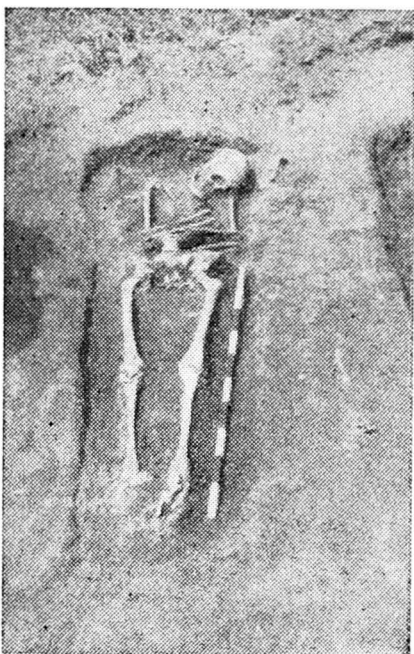
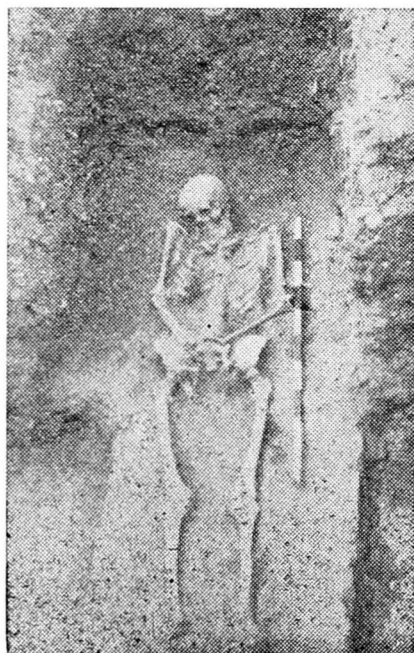
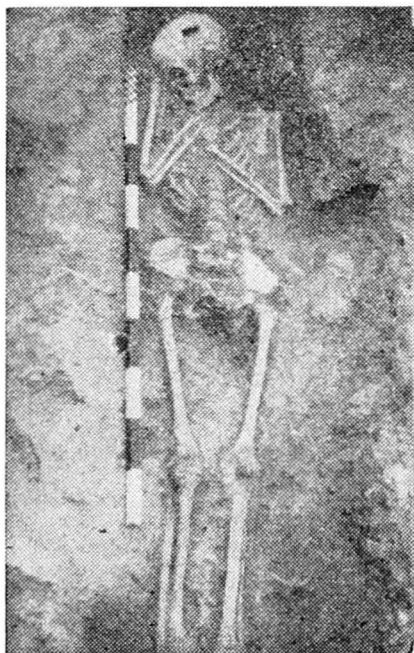
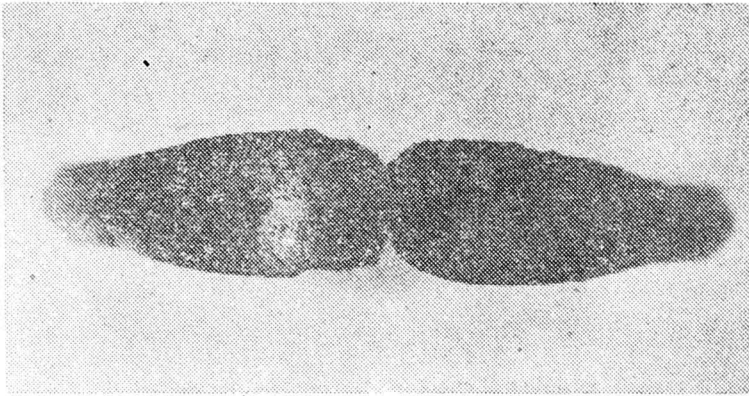

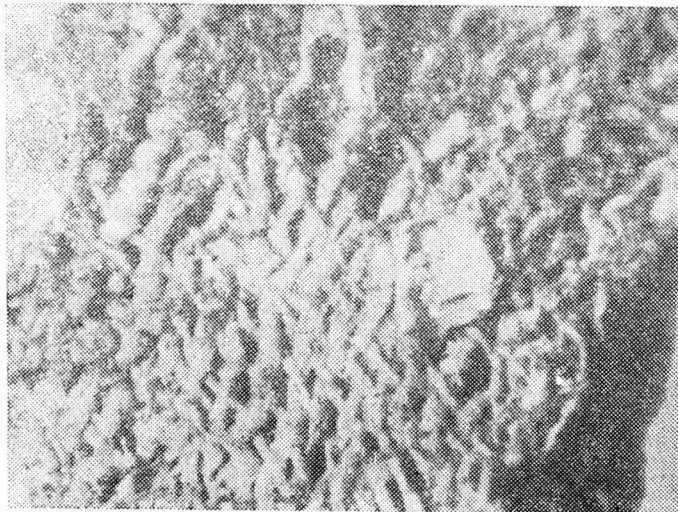
Fig. 10. Mormintele 25—28, campania 1979.

a

b

c

Fig. 11. a) Brățară dintr-o lamelă de bronz, neornamentată, descoperită în M₁₂/1978; b) Capetele brățării, ușor suprapuse, lățite și rotunjite — detaliu; c) Urme de țesătură textilă putrezită, găsită cu ocazia curățirii brățării pe partea interioară — imagine macroscopică.

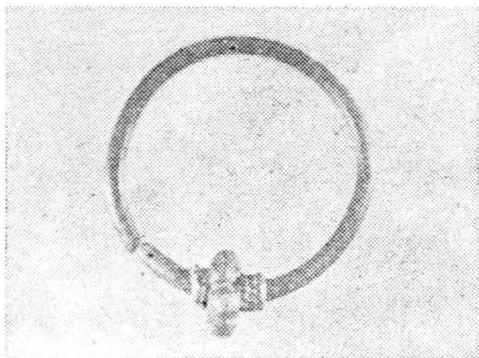

Fig. 12. Cercei de argint granulat (tip „mură”) găsit în M₅/1978.

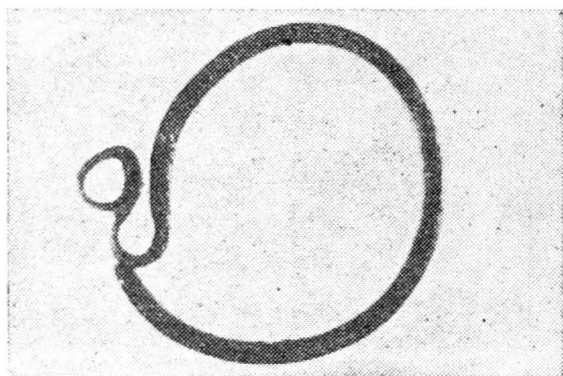

Fig. 13. Cerceul de bronz descoperit în M₂₆/1979.

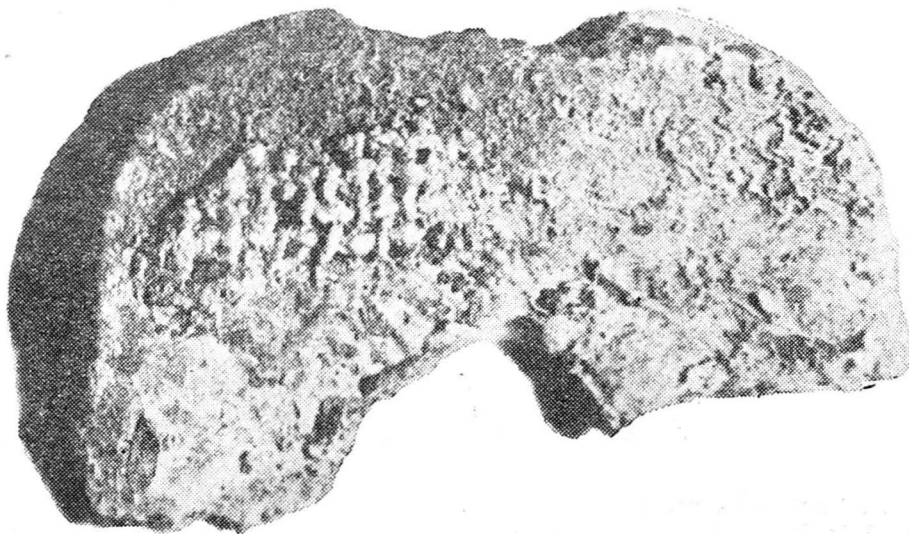

Fig. 14. Fragment de monedă perforată cu urme de țesătură textilă, găsită în M₁₀/1978.

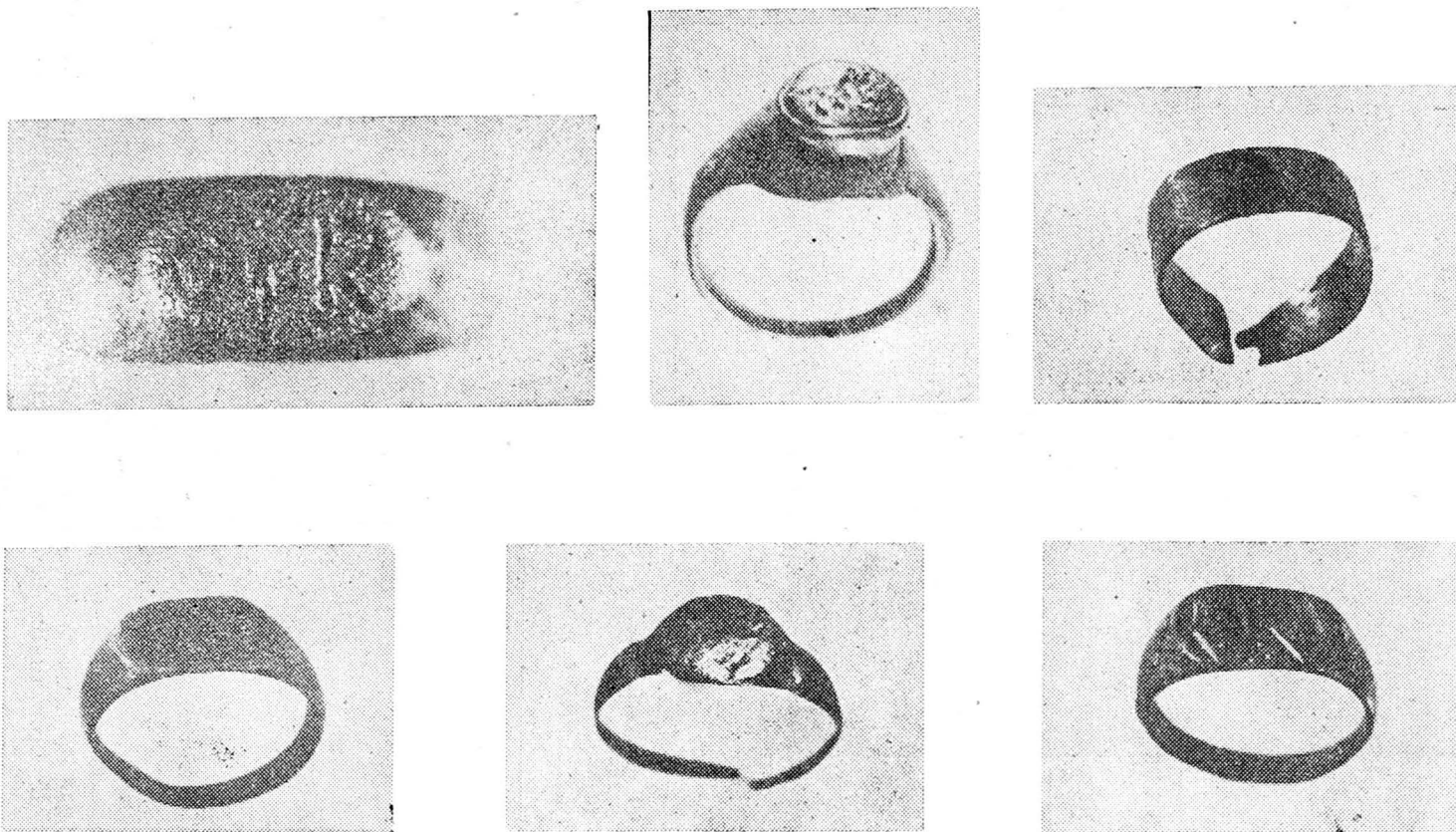

Fig. 15. Inele de bronz găsite în anul 1980; a) Inel găsit în M_{29} cu inscripție în monogramă OPR; b) Inel găsit în M_{11} avînd în chaton gravată o reprezentare zoomorfă; c) Inel din bandă de bronz cu capetele despărțite găsit în M_{38} ; d) Cele trei inele găsite pe falangele mîinii stîngi, tăiate și așezate lîngă cot în M_{40} .

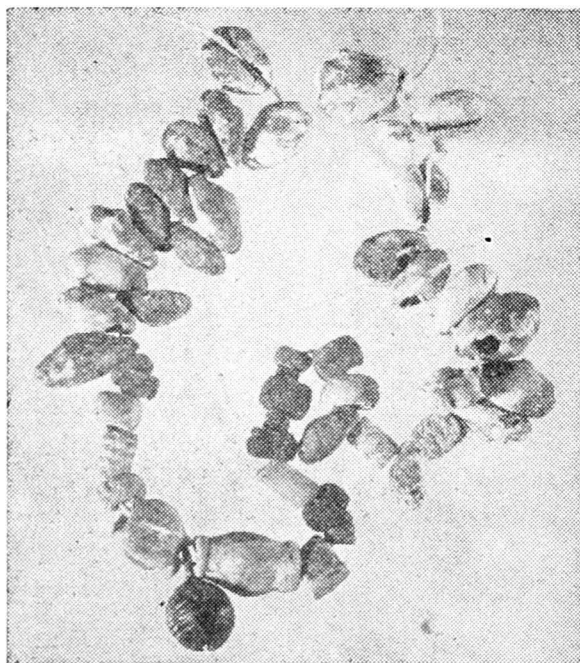

Fig. 16. a) Colier de mărgelă din pastă sticloasă, scoici și perle din foiță de bronz;
b) pandantiv de bronz-aflatin centrul colierului — descoperite de asemenea în
M₄₄/1980.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CICLOVA ROMÂNĂ (JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Comuna Ciclova Română se află la cca 4 km sud-est de Oravița, închizînd de fapt spre est și nord-est zona depresionară a Oraviței. Se înscrie de fapt în șirul de dealuri și văi ce formează zona piemontană¹. Fig. 1.

La 5 km mai la sud se află satul Ilidia deja bine cunoscut prin cercetările arheologice ce se întreprind acolo de mai bine de un deceniu².

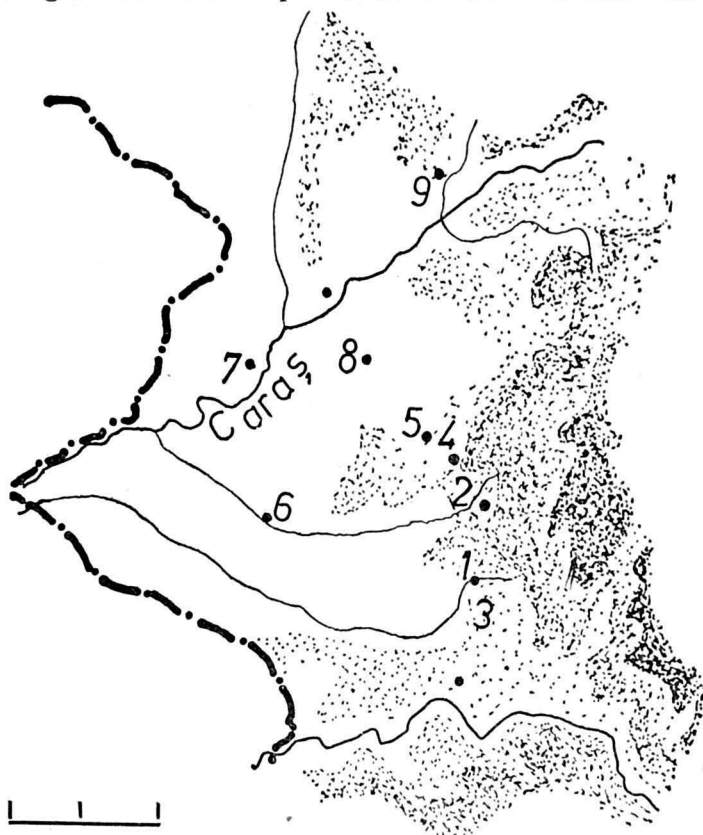

Fig. 1. Harta cu descoperirile feudale timpurii din depresiunea Oravița.

¹ V. Sencu, I. Băcănar, *Județul Caraș-Severin*, București, 1976, p. 45.

² Date cu privire la rotonda de la Ilidia la St. Matei, în *Banatica*, II, 1973, p. 314—318; iar la cimitirul din jurul ei la I. Uzum, Gh. Lazarovici, în *Banatica*, I, 1971, p. 160 și urm. și I. Uzum, în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 387. Despre biserica sală fortificată de la Cetate la I. Uzum, Gh. Lazarovici, *op. cit.*, p. 160 și la St. Matei, I. Uzum, în *Acta MN*, IX, 1972, p. 563.

Cercetările de suprafață întreprinse în primăvara anului 1980 la Ciclova au identificat în raza satului mai multe zone de interes arheologic. Toate aceste puncte noi identificate se concentrează pe valea pîriului Vrani. Pe versantul sudic al văii, începînd de la malul pîriului și pînă aproape de creastă au fost identificate urme de locuire din sec. IV e.n., din perioada secolelor VIII—IX și din perioada feudală timpurie (sec. XI—XIII).

În punctul *Morminți* care se găsește pe același versant al văii și care o domină prin înălțime a ieșit la iveală întîmplător o monedă și oase umane. În urma datelor obținute de cercetarea de teren s-a executat un sondaj de verificare în această zonă.

Descrierea săpăturilor. Pe dealul *Morminți* au fost deschise două secțiuni orientate nord-sud. Fig. 2.

Secțiunea 1 cu dimensiunile de 20×2 m a fost amplasată la 0,50 m est de borna topometrică de pe vîrful dealului și orientată nord-sud.

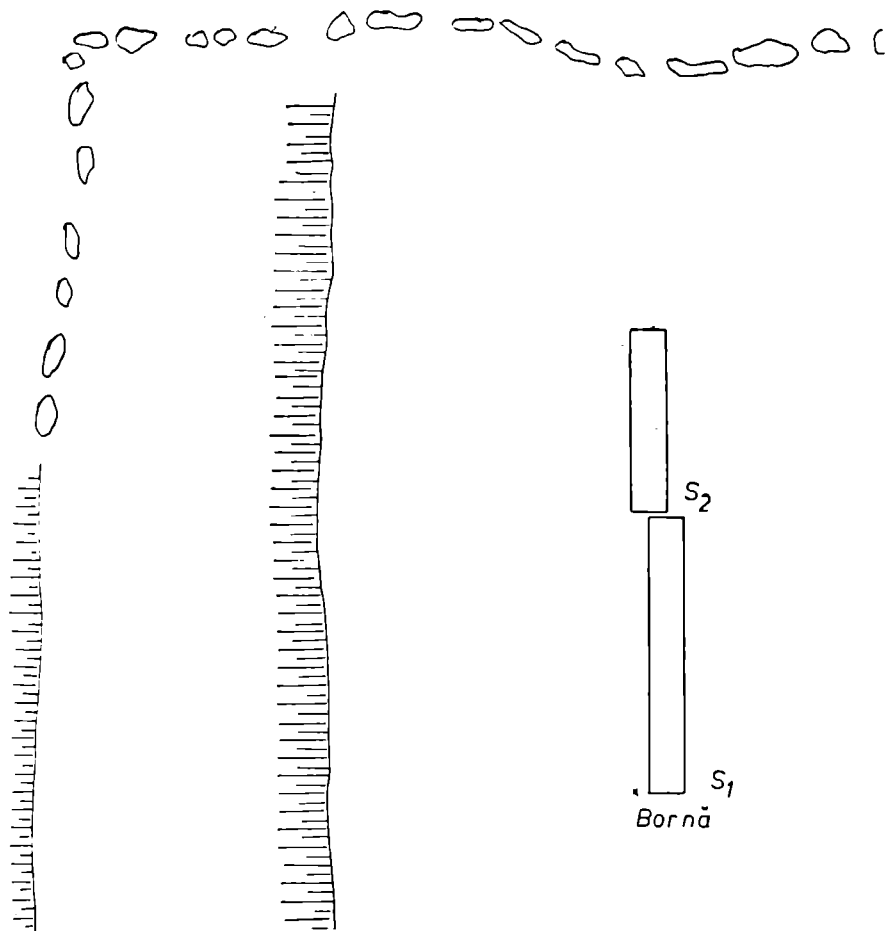

Fig. 2. Săpăturile de pe dealul *Morminți*.

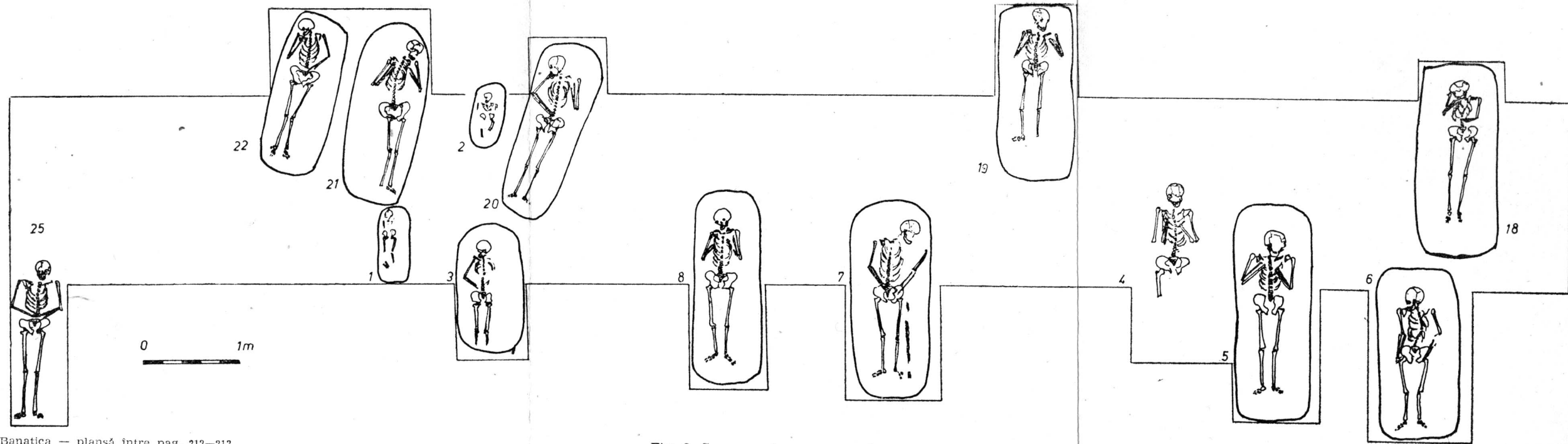

Fig. 3. S₁ — amplasarea mormintelor.

Secțiunea 2 cu dimensiunile de 15×2 m a fost deschisă în prelungirea lui S_1 cu o deviere de 1 m spre răsărit.

În panta dealului, la cca. 250 m vest, s-au trasat încă două secțiuni S_3 și S_4 . Secțiunea 3 este orientată est-vest și are dimensiunile de 10×2 m iar S_4 are dimensiunile de 10×2 m și aceeași orientare. În această zonă a apărut în panta dealului ceramică din sec. IV e.n., zgură și rîșnițe.

În cele două secțiuni de pe vârful dealului *Morminți* au fost cercetate 25 de morminte.

Descrierea mormintelor

- M_1 — Mormînt de copil, foarte slab conservat. Brațul drept era așezat pe abdomen, nu se poate preciza poziția brațului stîng. Dimensiuni: 0,61 m lungime.
- M_2 — Mormînt de copil, deranjat.
- M_3 — Mormînt deranjat parțial, lipsesc ambele tibii. Brațul drept era așezat pe abdomen. Nu se poate preciza poziția celui alt braț.
- M_4 — Groapa mormîntului a deranjat în parte un alt mormînt, de la care nu s-a păstrat decît un humerus și mai multe vertebre. Brațul drept era adus la claviculă iar cel stîng pe piept. Pe mina dreaptă s-a găsit un inel.
- M_5 — Scheletul a fost bine păstrat, doar craniul era ușor deranjat. Ambele brațe au fost aduse la claviculă.
- M_6 — Craniul și coloana vertebrală erau deranjate. Ambele brațe erau așezate pe lîngă corp.
- M_7 — Mormînt bine conservat. În mormîntarea s-a făcut într-un sicriu. Ambele brațe erau așezate pe bazin.
- M_8 — Mormînt bine păstrat. Ambele brațe au fost aduse la claviculă. Dimensiuni: 1,80 m lungime.
- M_9 — Mormînt de copil. Brațul drept era așezat pe abdomen iar cel stîng adus la claviculă. Dimensiuni: 1,20 m lungime.
- M_{10} — Groapa mormîntului deranja un alt mormînt. Scheletul bine păstrat, avea ambele brațe aduse pe abdomen. Dimensiuni: 1,40 m lungime.
- M_{11} — Mormînt deranjat, se păstrează doar fragmente din craniu și brațe în groapa lui M_{10} .
- M_{12} — Mormînt de adolescent cu oase fragile. Brațul drept era adus la claviculă iar cel stîng pe abdomen. Dimensiuni: 1,35 m lungime.
- M_{13} — Mormînt de adult. În mormîntarea s-a făcut în sicriu. Ambele brațe erau aduse la claviculă. Groapa mormîntului a deranjat un alt mormînt. Dimensiuni: 1,70 m lungime.

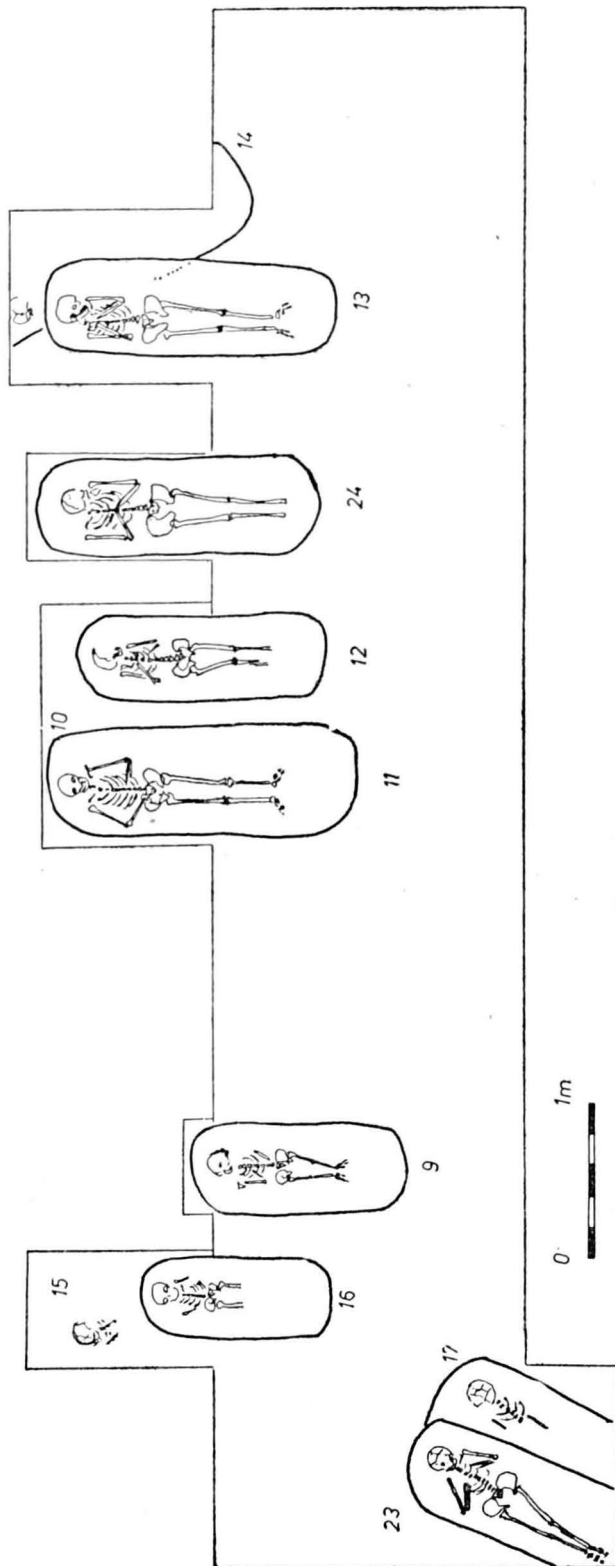
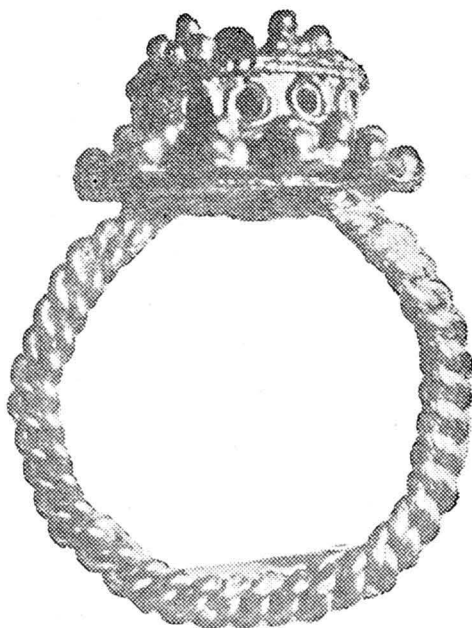

Fig. 4. S₂ — amplasarea normintelor.

- M₁₄ — S-a păstrat doar craniul și o parte din schelet deranjată de groapa lui M₁₃. În groapa mormintului s-a găsit o monedă.
- M₁₅ — Mormint deranjat de M₁₆.
- M₁₆ — Mormint de copil. Ambele brațe erau așezate pe piept. Dimensiuni: 1 m lungime.
- M₁₇ — Mormint de copil, slab conservat. Nu se poate preciza poziția brațelor.
- M₁₈ — Mormintul avea craniul ușor deranjat, brațul drept era adus la claviculă iar cel stâng pe abdomen. Dimensiuni: 1,62 m lungime.
- M₁₉ — Scheletul a fost bine păstrat, ambele brațe erau aduse la claviculă. Dimensiuni: 1,80 m lungime.
- M₂₀ — Brațul stâng era adus la claviculă, iar cel drept pe abdomen. Dimensiuni: 1,85 m lungime.
- M₂₁ — Scheletul a fost bine păstrat, ambele brațe erau aduse la claviculă. Dimensiuni: 1,75 m lungime.
- M₂₂ — Brațul stâng era așezat pe abdomen, iar cel drept la claviculă. Dimensiuni: 1,50 m lungime.
- M₂₃ — Ambele brațe erau aduse la claviculă. Dimensiuni: 1,40 m lungime.
- M₂₄ — Craniul și mandibula erau ușor deranjate. Ambele brațe erau aduse pe piept. Dimensiuni: 1,62 m lungime.
- M₂₅ — Schelet cu oase fragile. Ambele brațe erau așezate pe abdomen în poziție unul lângă celălalt. Dimensiuni: 1,60 m lungime.

Fig. 5. Inelul din M₄.

Groapa mormintelor de formă ovală apare la 0,20—0,50 m de la suprafața solului. Groapa a fost săpată într-un sol compact și dur de lut galben și pietriș. În mormintările s-au făcut după ritul creștin, morții fiind așezați cu fața spre răsărit³. Inventarul mormintelor este modest, la M₁₄ s-a găsit o monedă de la Carol Robert⁴ iar la M₄ s-a găsit un inel de argint. Inelul, una dintre cele mai frumoase piese de podoabă feudale din această zonă, este lucrat în tehnica filigranului și a granulației⁵.

Fără doar și poate că este prematur în stadiul actual al cercetării de a stabili limitele cronologice ale funcționării necropolei. Cele două piese

³ I. Uzum, în *Banatica*, III, 1977, p. 131 și urm.; Idem, în *Tibiscus*, III, 1974, p. 159.

⁴ Determinări Dana Bălănescu.

⁵ L. Chițescu, în *Cercetări arheologice*, II, București, 1977, p. 179.

ne oferă un important indiciu cronologic pentru datarea în sec. XIV a necropolei.

Documentele din secolul XIV — amintesc deja, sub o formă sau alta mai multe din aşezările din depresiunea Oraviţei⁶. Localitatea Ciclova apare menţionată în documente la începutul veacului al XV-lea⁷. Atestarea ei documentară ca şi a localităţii Secăş este legată de începuturile exploatărilor miniere din zonă. De altfel localitatea se află amplasată într-o zonă bogată în minereuri. Semnificativ este în acest sens prezenţa zgurilor şi a minereurilor de fier pe versantul sudic al văii pîriului Vrani. Cercetarea aşezării medievale contemporane cu necropola de pe *Morminţi*, ce se găseşte la poalele dealului, fără doar şi poate, că va aduce date noi cu privire la începuturile de locuire din această zonă.

ILIE UZUM — DUMITRU TEICU

LISTA DESCOPERIRILOR FEUDALE TIMPURI
DIN DEPRESIUNEA ORAVIŢEI

1. Ilidia	6. Vraniuţ
2. Ciclova Română	7. Vărădia
3. Cetatea Ilidia (Socolari)	8. Greoni
4. Oraviţa	9. Secăşeni
5. Broşteni	

LES RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES DE CICLOVA ROMANA
(DÉP. CARAŞ-SEVERIN)

(R é s u m é)

Ciclova Română est située dans la depression d'Oraviţa, près du centre féodal d'Ilidia.

Les recherches de surface ont identifié sur la vallée du ruisseau Vrani des établissements du IV-ième siècle n.e., VIII—IX-ièmes siècles et de la période féodale (XI—XIII-ièmes siècles). Les recherches archéologiques sur la colline *Morminţi* ont identifié une nécropole féodale. Fondé sur l'inventaire funéraire, nous datons la nécropole dans la XIV-ième siècle.

⁶ Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye Története*, Budapest, 1884, p. 112, vol. II-2, p. 214—218, II-2, p. 129, 226.

⁷ *Ibidem*, III, p. 364, doc. nr. 274.

REZISTENȚA CNEZILOR BĂNĂȚENI FAȚA DE POLITICA DE FEUDALIZARE ÎN SECOLUL AL XIV-LEA

Secolul al XIV-lea aduce cu sine schimbări marcante atât în privința dezvoltării economice cât și a celei sociale, în spațiul carpato-danubian. Pe primul plan trebuie situată acțiunea, tot mai accentuată, de feudalizare care-și află punctul culminant al acestui secol prin încheierea procesului de formare și consolidare a statelor feudale independente Țara Românească și Moldova, concomitent cu adâncirea mai vechii autonomii a Transilvaniei voievodale.

În acest context se încadrează viața societății românești de pe ambele versante ale Carpaților, inclusiv a teritoriului bănățean, parte componentă a spiritualității românești. Cu toate acestea Banatul are un specific propriu care rezultă din modul de acțiune al populației românești de aici în condițiile istorice date. Din multitudinea proceselor economico-sociale vizibile în Banatul secolului al XIV-lea ne vom opri doar asupra unuia: evoluția vechii instituții românești cneziale. Îl vom urmări în cîteva dintre cele mai semnificative acțiuni în cursul acestui secol și vom putea identifica modalitatea de acțiune atât individuală cît mai ales cea colectivă; acest mod de acțiune în obște (colectiv) este tipic pentru spiritualitatea românească medievală.

Cneazul bănățean al secolului al XIV-lea este o realitate pregnantă de care nu se poate face abstracție indiferent dacă este cneaz nobil, cneaz de castru sau simplu cneaz sătesc. Secolul acesta este un secol de tranziție spre formele „clasice” feudale și ca urmare se reliefează cu pregnanță atât noile elemente cît mai ales vechile forme de continuitate românească, cnezatele — cunoscute sub denumirea latinizată de „districte”.

Analiza documentelor epocii aduce la lumină un lucru deosebit de important: donațiile pe care le primesc cnezii, fie ei nobili fie de castru sau comuni, sînt făcute cu respectarea vechii cutume feudale românești acel „jus kenezatus seu officiatus”. Acesta presupune o stăpînire anterioară a acestui pămînt cu drept cnezial și intervenția regalității care recunoaște legitimitatea stăpînirii și reînnoiește valabilitatea dreptului de posesiune. Potrivit prevederilor decretului regal din 1366 orice posesiune trebuie să-și reînnoiască actele de proprietate; măsura constituie o încercare a regalității de a controla nobilimea și a constitui o clasă nobiliară cu elemente favorabile regalității angevine, prin faptul că reconfirmarea

se făcea doar pe baza unor diplome mai vechi care trebuiau arătate cancelariei regale, aceasta putându-le confirma sau infirma. Deosebit de brutal a lovit această prevedere în privilegiile cnezilor români, stăpîni ancestrali ai posesiunilor majoritatea acestora nefiind înregistrate în evidențele cancelarii regale datorită acelui drept cutumiar românesc, recunoscut și acceptat pretutindeni pe teritoriul locuit de români dar care nu-și aflate o transcripție oficială. Ca urmare o parte a cnezilor care nu puteau prezenta diplome anterioare și nici nu figurează ca partizani ai puterii centrale își pierd vechile posesiuni intrînd în masa cnezilor comuni. Nobilimea reușește astfel să-și adauge noi posesiuni celor vechi, mărind gradul de diferențiere în sinul clasei feudale.

Amestecul tot mai insistent al regalității în chestiunile private ale românilor, prin știrbirea autonomiei administrative și judecătorești, prin nerespectarea vechilor privilegii și libertăți vor alcătui tot atîtea prilejuri de nemulțumire ce se vor adăuga la celelalte de ordin general. Cu atît mai mult cnezii au o situație general nefavorabilă cu cît ei sînt exact la mijloc între regalitate și nobilime pe de o parte și țărănime pe de altă parte. Rărirea mîinii de lucru în urma deselor războaie și epidemii, luptele dinastice prilejuite de înlocuirea dinastiei arpadiene cu cea angevină înăspresc și mai mult spiritele. Țărănimea va prinde curaj și va întreprinde adevărate acte de nesupunere față de clasele stăpînitoare. Prin situația lor specifică cnezii vor fi alături de țărănime în aproape toate aceste manifestări sociale virulente. Spre deosebire de mișcările nobiliare care erau îndreptate împotriva regalității și aveau un caracter politic, cele țărănești aveau un substrat economico-social și se îndreptau împotriva întregului aparat feudal; în cazul nobilimii aceste mișcări încetează odată cu înțelegerea dintre aceasta și regalitate pe cînd cele țărănești continuă tot timpul.

Un alt element care atîrnă greu în balanța mișcărilor sociale a secolului al XIV-lea o constituie prezența statelor feudale românești ca instituții de sine stătătoare și capabile să ofere sprijin și adăpost celor nemulțumiți dar și de amestec pentru sprijinirea doleanțelor populației românești aflate sub exploatare străină. Să nu uităm nici posesiunile stăpînite de acești voievozi în Transilvania ca focare de revoltă sau mișcări antidinastice în primul rînd și antifeudale în general.

Încă în primii ani ai dinastiei angevine există o ridicare în masă la luptă împotriva acesteia în Transilvania sub conducerea voievodului Ladislau Borș care se întinde pînă spre 1320; în această mișcare generală participă nobilimea, cnezii și țărănimea. Pentru Banat nu avem atestări certe care să confirme această situație deși ea a existat și aici. Iată însă că o nouă răscoală a țărănimii transilvănene ajunge și aici în anul 1324, cînd forțele țărănești și cneziale sub conducerea lui Ioan fiul banului Teodor din Voiteni obțin succese importante, inclusiv cucerirea cetății Mehadia¹. Importanța răscoalei este subliniată de faptul că însuși Carol

¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria Românilor*, vol. I, partea I-a, București, 18, p. 592.

Robert preia comanda împotriva bănățenilor. Caracterul și scopul răscoalei rezultă din măsura pe care o ia regele, scutind de lucruri camerae pe nobilii care au participat la înfrângerea ei.

Mișcări sociale deosebit de semnificative se desfășoară în Transilvania în anul 1342 și au ca bază două elemente: decretul regal din 1342 care stipulează că toate sarcinile fiscale cad pe umerii celor de jos — decret generator de grave contradicții sociale — și moartea lui Carol Robert. Amploarea mișcărilor se concretizează în lupte care se întind pe durata a mai multor ani; din păcate despre Banat nu cunoaștem amploarea exactă ci doar câteva palide urme. Astfel un Luca, fiul lui Raicu — neatestat dar cu certitudine deplină cneaz — ocupă cu forța 7 sate aparținând cetății Semlac din comitatul Timiș², iar cneazul Bracan din Șoșdea împreună cu fiii săi devastează mai multe proprietăți ale familiei Himfy din aceeași zonă³. Toate aceste mișcări au fost înlesnite de încurcătura militară a lui Ludovic cel Mare, care reușește să vină personal în Transilvania și să liniștească lucrurile.

De la aceste mișcări cu caracter mai mult sau mai puțin semnificativ se ajunge la adevărate răscoale țărănești, cum sînt cele din 1365—1366, mișcări cu o participare socială mai largă. Pe lângă țărănime participă și cnezi și nobili mici și mijlocii nemulțumiți de noile persecuții, îndeosebi religioase sau economice îmbrăcate în haine religioase, dezlănțuite de regalitate la 1365—1366. Esența acestor persecuții consta într-o nouă ofensivă a catolicismului împotriva ortodoxismului și a unor erezii creștine care-și fac simțită prezența și aici. Întrucît această prigoană religioasă are efecte economice favorabile nobilimii, aceasta sprijină din toate puterile regalitatea. Astfel catolicismul este impus ca religie tuturor celor avuți prin obligativitatea tuturor stăpînilor de pămînturi de a adopta acest lucru. Premeditarea este observabilă din însuși textul decretului care stipulează: „*Nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam Romana et profitetur ecclesia fideliter colens, possessiones aliquas sub titulo nobilitatis aut sub titulo kenesiali tenere posset et conservare*“⁴.

Preoții ortodoxi erau arestați iar cnezii și nobilii români care-și păstrasera pînă acum credința ortodoxă și refuză trecerea la catolicism sînt deposedați de posesiunile deținute. Preoții care convertesc vre-un catolic erau arestați și bunurile lor confiscate; erau interzise căsătoriile între catolici și ortodocși. Toate aceste constrîngerii de ordin spiritual, adăugate la cele de ordin material, social-economic, au fost suficiente pentru o răscoală a țărănimii în anul 1366.

² Pesty Frigyes, *A Szörényi vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 51.

³ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1882, p. 14.

⁴ Ștefan Pascu, *Răscoalele țărănești în Transilvania. I Epoca voievodatului*, Cluj, 1947, p. 53—54 îl citează pe L. Batthyányi, *Leges ecclesiastica Regni Hungariae*, III, p. 405.

Desfășurarea acestei răscoale este certificată de documentul regal din 28 iunie 1366⁵ prin care se acordă nobilimii dreptul de a extermina pe toți făcătorii de rele din Transilvania de orice naționalitate, dar mai ales pe români, *care după obiceiul lor pricinuiesc în fiecare zi necazuri nobilimii*. Explicit sînt redăte multitudinea mișcărilor sociale antif feudale întreprinse de țărănimea românească transilvană. Același document stipulează și procedura de judecată a diferitelor categorii sociale din voievodat. Pentru furt săvîrșit de un nobil-prins sau neprins asupra faptei — hoțul va putea fi ucis dacă depun jurămint 50 de nobili; dacă acuzatul nu era nobil ajunge mărturia a 50 de nenobili. Cel ce este prins furînd poate fi ucis pe loc în prezența a 7 martori. Dacă cel prins va fi român martorii acuzării vor fi tot români. Pentru ca un român să poată susține mărturie împotriva unui nobil era nevoie de mărturia a 50 de nobili sau cnezi regali sau a 100 nenobili. Un ultim paragraf arată că românii erau încă dinainte prizoniți de regalitate așa încît îi poate prinde și pedepsi oricine.

Faptul că este vorba despre o răscoală generală se observă în insistența regalității de a solicita sprijin nobilimii, pe care o scutește și acum de impozitul „lucrum camerae”. Că răscoala s-a extins și în Banat ne-o demonstrează documentul din 20 iulie 1366⁶ prin care nobilimea trebuie să prindă pe toți preoții schismatici din comitatele bănățene Cuvin și Caraș și să-i predea comitelui de Timiș, Benedict Hem care-i va trata după dispozițiile regale.

În legătură cu acest document s-au purtat discuții asupra interpretării diferite acordate termenului de „preoți schismatici”, unii istorici văzînd aici pe cei ortodocși iar alții pe preoții unor secte bogomile pătrunse în nordul Dunării. Indiferent de soluția finală asupra discuției în cauză trebuie să vedem o largă mișcare socială îndreptată împotriva exploatării feudale și a regalității maghiare. Faptul că românii nu erau numai „hoți” se explică prin prezența îndelungată în acest an a regelui în Transilvania și prin severitatea decretelor regale emise acum. Se cunoaște faptul că cnezii români luptă împotriva nobilimii beneficiind intens de sprijinul celor două state feudale românești cu care sînt în strînse legături. Pentru Banat în afara decretului din 20 iulie mai cunoaștem numele unora dintre conducătorii mișcării: cnezii Ioan, Ladislau și Petru fii lui Nexe (Neacșu) din Nexefalva (în comitatul Timiș). Acuzați de rege de infidelitate li se confiscă cele 17 posesiuni deținute în preajma Lugojului cu titlul de cnezate⁷; presupunem că cei 3 frați trec munții la Vladislav-Vlaicu intrucît în 1372 ei se întorc înapoi. Această schimbare de atitudine din partea regelui nu este urmarea unui act de bunăvoință ci o necesitate cauzată de înfrîngerile suferite de Ludovic I din partea domnului

⁵ Georg Fejer, *Codex diplomaticus ecclesiasticus ac civilis*, tom IX, volumen 3, Buda, 1843, p. 552.

⁶ *Idem*, p. 543.

⁷ Pesty Frigyes—Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temesvár és Temes vármegye története*, vol. I, Bratislava, 1896, p. 108.

muntean. Spre a nu-i avea dușmani pe bănățeni în complicata situație politică regele îi iartă pe cei 3 frați și le retrocedează posesiunile⁸.

Ultimii ani din domnia lui Ludovic sînt marcați de noi mișcări țărănești locale care izbucnesc în diverse părți ale voievodatului transilvan ca și în afara lui, prin care țăranimea încerca să-și recîștige parțial drepturile uzurpate. Tulburările izbucnite în Banat în jurul lui 1375 sînt cunoscute printr-un document din 19 iunie 1376⁹. Potrivit acestuia regele confiscă posesiunile lui Vladislav fiul lui Lahech care s-a abătut de la credința convenită și a trecut în Țara Românească; neputîndu-se menține în Banat acest Vladislav alege calea — demult cunoscută — refugiului în Muntenia prietenă și continuu atentă la ceea ce se petrece peste munți.

Nemulțumirea cnezilor față de politica de feudalizare excesivă și de ingerințele regalității în vechile lor prerogative este magistral surprinsă într-un document excelent comentat de istoricul Maria Holban¹⁰. Este vorba despre un document capital pentru înțelegerea rostului cnezilor de pe marile domenii feudale, în fapt un apel al acestor cnezi adresat familiei Himfy pe a căror posesiuni se aflau, arătînd greutățile și neajunsurile pe care le suportă și nemulțumirea lor care va duce la plecarea lor și a țăranilor în altă parte.

În esență aceste neajunsuri constă în: vexațiuni din partea judeului nobiliar cu prilejul executării diferitelor îndatoriri către stăpîni; mutarea din loc a cnezilor; jefuirea țăranilor și cnezilor prin preceperea îndoită a taxelor feudale; greutatea achitării datoriilor către fiecare membru al familiei în parte și nu în bloc cum se cuvenea; pierderile suferite cu prilejul transportului dijmelor spre curtea seniorală.

Cnezii de pe domeniu se află subordonați aceluia jude nobiliar care-și depășește atribuțiile și ca urmare o parte a locuitorilor acestor sate cneziale de pe domeniu pleacă în alte sate aflate în afara domeniului, dar legate printr-o legătură strînsă de vechiul loc de baștină. Cnezii își exercită autoritatea asupra locuitorilor din satele respective inclusiv prin stringerea dărilor convenite seniorului; nu știm dacă perceperea lor se făcea global pe comunitate sau diferențiat pe cap de om sau de familie.

Cnezii au o dublă calitate fiind în același timp atît reprezentanții nobilului față de oamenii din satul lor dar și reprezentanți ai acestor oameni față de stăpînul feudal. În prima calitate reprezintă — într-o oarecare măsură — un instrument de exploatare, pe cînd în cea de-a doua sînt un element solidar cu cei exploatați. Prin forța împrejurărilor acești cnezi alunecă spre una din cele două extreme: ajung unelte ale nobilului sau, rămînînd alături de locuitorii satului, acționează împreună cu țăranii împotriva nobilului sau pleacă de pe posesiune — singuri sau cu toți locuitorii. Asistăm la transformarea cnezilor din oameni liberi și conducători

⁸ Pesty Frigyes, Krassó, III, p. 122—123.

⁹ Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenice și maramureșene*, București, 1906, p. 275.

¹⁰ Maria Hoșban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în *Studii și Materiale de istorie medie*, vol. II, București, 1957, p. 407—29.

într-o unealtă a nobilimii. Tot mai mult se caută asimilarea cnezilor cu țărâtimea iobagă. Acest fenomen este vizibil în Banat în deceniile VII-VIII ale veacului al XIV-lea îndeosebi pe domeniile aceleiași familii Himfy unde la început cneazul este distinct față de restul locuitorilor iar spre sfârșitul aceluiași secol sînt înglobați în numărul iobagilor, uneori fără nici o diferențiere decît vechiul titlu de cneaz.

Se observă cum vechiul sat cnezial, întemeiat pe legătura dintre cneaz și oamenii săi, se transformă în sat iobăgesc întemeiat pe legătura cu sesia iobăgească. Dacă la începutul acestui fenomen cneazul putea să plece împreună cu oamenii săi în alte sate în condițiile agravării sarcinilor feudale, în ultimele decenii ale secolului, ambele categorii sînt deja legate de pămînt. Acum plecarea de pe posesiune nu mai este liberă ci este un act de răzvrătire; că aceste acte continuă putem vedea din agravarea continuă a sarcinilor feudale. În același timp domeniul feudal este într-un război deschis cu vecinii fie ei nobili sau cetăți regale. La aceste nesfîrșite ciocniri cnezii sînt siliți să ia parte activă ca auxiliari ai stăpînului feudal sau ai castelanului cetății pe al cărui domeniu se află. Astfel iobagii din Halmas atacă moara vecină din Cuiești și rănesc pe cneazul de aici¹¹ iar magistrul Bedre din Bedrefalva împreună cu cnezii săi Dobrotă și Lucaci îl pedepsesc în satul său pe iobagul lui Benedict Himfy, Mihail de Remetea¹²; alteori cneazul este obligat să aducă pe moșie un nou iobag de pe o posesiune străină cum i se întîmplă lui Barcea care este urmărit de nobilul vecin pînă în satul său și stîlcit acolo în bătaie¹³.

Cnezii de castru acționează în mod identic, așa cum se întîmplă la 1364 cînd castelanul și cnezii cetății regale Cuiești atacă, jefuiesc și pustiiesc posesiunile Ravna și Suran¹⁴, la 1370 cînd Radu voievodul, comite de Cuiești atacă posesiunea Belenuș¹⁵ sau la 1376 cînd vicecastelanul de Cuiești împreună cu cneazul Nexa fiul lui Emeric atacă satul Călina aducînd înapoi pe un iobag din Secaș refugiat acolo și un car cu bucate¹⁶. Opoziția dirză dintre domeniul Himfy și populația districtului cetății Cuiești este ilustrată și de alte acte asemănătoare: la 1390 românii de aici eliberează cu forța pe doi români ținuți prizonieri de Ștefan de Remetea¹⁷.

Opoziția populației românești la agravarea sarcinilor feudale află un teren prielnic de exprimare în perioada penultimului deceniu al secolului, cînd stingerea dinastiei angevine (1382) și luptele dintre partidele nobiliare pentru impunerea pretendentului dorit permit românilor să acționeze pentru recîstigare a vechilor libertăți. Documentele anilor 1382—1387 sînt pline de astfel de mărturii; vom selecta doar două dintre acestea. Primul dintre ele se petrece pe la mijlocul acestui interval apro-

¹¹ Lukinich Imre, *Documenta Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1940, p. 175—176.

¹² Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 14.

¹³ Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 137.

¹⁴ Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 62—63.

¹⁵ *Idem*, p. 100.

¹⁶ *Idem*, p. 129.

¹⁷ *Idem*, p. 195—196.

ximativ între anii 1384—1386 când în Țara Românească domnește voievodul Dan I. Profitînd de situația politică tulbure și sprijinit de bănățenii dornici de a-și recîștiga autonomia, Dan I intră cu armata în Banat cucereste cetățile Mehadia, poate Sebeș și Jdioara după care trece în Hațeg¹⁸.

Cel de-al doilea, are loc chiar în anul 1387, ultimul an al războiului civil, cînd bănățenii sub conducerea lui Ladislau Zanc, Ladislau și Mihail fii lui Petru, luptă împotriva armatei lui Sigismund de Luxemburg, în mai multe bătălii, desfășurate în mai multe puncte de pe teritoriul bănățean¹⁹. Această „gentem grandem Olachalem“ amintită de documentele regale indică amploarea maximă a mișcărilor sociale locale, îmbrăcate în haina războiului civil, dar îndreptate în primul rînd împotriva exploatării feudale locale și a puterii centrale reprezentată aici de regalitatea maghiară. Domnia îndelungată a lui Sigismund de Luxemburg (1387—1437) cunoaște alte coordonate dar zona bănățeană va fi confruntată de acum înainte cu un pericol major: turcii otomani. Ca urmare și efortul principal va fi îndreptat în acest scop iar mișcărilor sociale din secolul al XV-lea vor îmbrăca alte forme.

IOAN HAȚEGAN

LA RÉSISTANCE DES KNÈZES DE BANAT À LA POLITIQUE DE FEUDALISATION AU COURS DU XIV-E SIÈCLE

(R é s u m é)

La situation de la population roumaine de Banat au cours du XIV-e siècle et spécialement cela des knèzes constitue l'une des moins connues éléments dans l'histoire. Pour notre article nous avons selecté seulement les actions économiques et sociales qui peut nous rélever la massivité du participation des knèzes et leur grand rôle dans ces mouvements sociaux. On cherche, aussi, faire une analyse du procesus intensif de feudalisation et ses consequences pour l'existence et l'avenir des knèzes roumaines.

¹⁸ Pesty Frigyes, *Szörényi Bánság és a Szörényi vármegye története*, vol. III, Budapest, 1878, p. 10—11 și Pesty — Ortway, *op. cit.*, p. 185.

¹⁹ Pesty Frigyes, *Krassó*, III, p. 165; Pesty—Ortway, *op. cit.*, p. 150—161 și Georg Fejer, *Codex diplomaticus*, tom X, vol. 3, p. 312.

PROCESE CIVILE JUDECATATE DUPĂ „JUS VALACHICUM“ ÎN BANAT.

1. Înainte de a trece la analiza unor procese judecate după „jus valachicum“ în Banat trebuie să amintim că în cadrul regatului ungar, în evul mediu, au existat anumite autonomii juridico-administrative, iar autonomia românilor bănăţeni era una din aceste importante organizări medievale româneşti.¹

Printr-o diplomă a lui Ladislau al V-lea din anul 1457 această organizare juridică specială a românilor din Banat a fost recunoscută precizându-se în acelaş timp prin susnumita diplomă că ea a fost recunoscută şi din vechime de înaintaşi regelui ungar.² Dealtfel şi alte documente mai vechi, de exemplu un act din anul 1352 ne arată, în parte, vechea organizare judiciară românească din Banat.³

Din punct de vedere administrativ organizarea districtelor valahice, din punct de vedere juridic dreptul de judecată al cnezului, al scaunelor de judecată de la sediul districtului, iar în cazuri mai importante adunarea generală a nobililor şi a cnezilor împreună cu reprezentanţii celorlalţi stări ale populaţiei româneşti — ne arată o autonomie şi o organizare feudală românească care s-a format şi a durat dealungul secolelor, cedind pasul prin grele lupte, organizaţiei feudale ungare a comitetelor.

2. La instanţele de judecată arătate, cauzele se judecau în conformitate cu „jus valachicum“. Această denumire este dată vechiului nostru drept de către oamenii de ştiinţă, fiindcă în documentele bănăţene din evul mediu acest vechi drept este arătat ca „juxta legem olahorum“⁴,

¹ A se vedea studiul: „Autonomia juridică a Românilor din Banat în Evul mediu“ de G. Ciulei, publicat în „Banatica“ V, 1979, pag. 285—290.

² Redăm textul diplomei în această privinţă: „...omnia et singula eorundem Valachorum et Keniziorum privilegia, super quibuscunque eorundem libertatibus, prerogativis et juribus confecta, ac si presentibus literis nostris de verbo ad verbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus oneribus, et servitutibus, quibus eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungaris ipsis concessa sunt“.

³ A se vedea Pesty Frigyes „Krassó Vármegye története“, Budap. 1882, vol. III, pag. 28—29.

⁴ Documentul este din anii 1390—1392 şi este publicat în „Documenta Valachorum“, Bud. 1941, Galdy şi alţii, pag. 401.

„jure volachiae“⁵, „juxta ritum volachiae“⁶, sau „juxta antiquam et approbatam legem districtium volachicalium universorum“⁷.

Din însăși aceste denumiri rezultă că vechiul drept românesc era o cutumă păstrată la populația românească din cele mai vechi timpuri, această cutumă fiind considerată ca un drept, sau ca o lege în sensul de obicei statornicit.

Acest drept medieval românesc, care după cum Cernea într-un documentat studiu a arătat⁸, nu conținea numai obiceiurile unei populații migratoare de oieri — ceea ce unii autori străini au căutat să dovedească, — ci era dreptul vechi al unei populații stabile și bine fixată pe vatra ei strămoșească.

Documentele bănățene din evul mediu pe care le vom analiza aduc, după cum vom vedea, temeinice dovezi pentru susținerea tezei lui Cernea.

Deși vom analiza sumar numai unele procese disparate de drept civil, în care se face expres mențiunea că au fost judecate conform lui „jus valachicum“, vom încerca în concluziile noastre să desprindem unele din caracteristicile acestui vechi drept românesc. Desigur, aceste elemente pe care vom încerca să le desprindem din analiza unor procese, constituie pietre de construcție separate și izolate ale acestui vechi drept românesc — pentru a reconstitui însă edificiul acestui „jus valachicum“ vor trebui analizate toate documentele din Banat, Transilvania, și Țările Românești, care conțin procese judecate conform acestui drept medieval românesc. Cu ajutorul elementelor desprinse din analiza acestor documente se va putea ajunge la sinteză și la stabilirea instituțiilor și a specificului acestui „jus valachicum“.

Bineînțeles că în afară de documente în care se arată în mod expres că procesele menționate au fost judecate conform lui „jus valachicum“, există și mai multe documente care conțin instituții juridice ale vechiului nostru drept românesc sau procese judecate după acest vechi drept românesc, fără ca acest fapt să fie menționat în mod expres. Deci o comparare și o selectare a acestor documente ne-ar putea îmbogăți materialul necesar unei mai aprofundate cunoașteri a lui „jus valachicum“.

⁵ Documentul este din anul 1500 și este publicat de Pesty Frigyes în „A Szörényi Bánság“, vol. III, pag. 134—135.

⁶ Documentul este din anul 1499 și este publicat de Pesty Frigyes în „Krassó Vármegye története“, vol. III, pag. 474—475.

⁷ Documentul este din anul 1478 și este publicat în Pesty Frigyes „A Szörényi Vármegyei oláh kerületek“, pag. 82.

⁸ A se vedea studiul intitulat „Jus valachicum“ publicat în „Recherches sur l'histoire des institutions et du droit“, 1978, pag. 21—27. Menționăm de asemenea și interesantul studiu al lui E. Cernea „Quelques considérations sur le „jus valachicum“ dans la Pologne féodale“ publicat în „Revue roumaine d'histoire“, 1971, tom. X, pag. 845—852.

⁹ A se vedea lucrările: Fr. Persowski „Osady na prawie ruskim, polskiem, niemeckiem i woloskiem w ziemi Lwow — skiey“ 1926 și St. Szczotka „Studia z dziejów prawa woloskiego w Polsce“ în „Nadbitka z czasopisma prawnego — historycznego“, tom. II, Poznań, 1949. Pentru o mai amănunțită bibliografie în această privință a se vedea studiul lui E. Cernea „Jus valachicum“, pag. 25, nota 20.

În studiul de față, strădania noastră modestă este de a analiza cinci cauze civile judecate sau soluționate după „jus valachicum“ în Banat.

3. În prima din aceste cauze este vorba de un proces care a avut loc în Banat în anul 1500¹⁰.

Părțile din această cauză sînt, pe de o parte doamna Elena văduva lui Nicolae de Bizere împreună cu fiica ei Cristina care sînt reclamante, iar pe de altă parte George Gaman de Bizere care este pîrit. Reclamantele sînt reprezentate de nobilul Ioan Tewrek, soțul doamnei Cristina.

În acest proces reclamantele arată că pîritul a primit niște pușcoace — pixides — de la castelul defunctului Nicolae de Bizere și numai vrea să le restituie în dauna reclamantelor. Textul latin în care se formulează acțiunea este următorul:

„... et per annotatum Nobilem Johannem Tewrek in sua, ac predictarum Nobilium dominarum personis, coram nobis contra et adversus prefatum Nobilem Georgium gaman ipso presente et audiente: propositum in hunc modum: quasdam pixides videlicet Barbatos annotati condam Nobilis Nicolai Bizerei: de suo Castello recepissent: et ad sepissimas requisiciones annotatorum exponencium minime rederre voluisset, prout nollet eciam in presenciarum, sed teneret easdem pixides potencia mediante: in damnum predictorum exponencium manifestum...“.

La această reclamație pîritul, nobilul George Gaman a răspuns că el a cumpărat aceste pușcoace dela doamna Elena, căreia i-a și plătit prețul pentru ele. Textul latin care ne redă această întîmpinare a pîritului este următorul:

„...quo audutu idem Nobilis Georgius gaman respondit exa-
duerso: Quod ipse predictas pixides: a prefata Nobili domina Elena Relicta annotati Nobilis condam Nicolai Bizerei precio comparasset: precia earundem plene et efectiue: eidem domine Elena persoluendo...“.

Auzind aceasta nobila și nesincera doamna Elena răspunde că ea a vîndut numai două pușcoace lui George Gaman, însă acesta deține restul în mod abuziv. Totodată nobila doamnă arată instanței că ea nu are nici un document cu care să poată dovedi cele susținute de ea, cere însă să i-se dea posibilitatea să poată dovedi cele susținute de ea conform dreptului valahic. Textul din document referitor la această cerere este următorul:

„...sed quod mullo amplori documento edem partes sua allegata: Jure volachie reguirente coram nobilis probare potuerunt...“.

Instanța judecînd hotărăște că doamna Elena văduva lui Bizere să depună jurămînt că a vîndut numai două pușcoace lui George Gaman și

¹⁰ Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în „A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története“, vol. III, pag. 134—135.

atunci va primi satisfacție cu privire la celelalte. Doamna Elena — a cărei reclamație nu pare prea serioasă — nu a vrut să admită și să accepte acest jurământ, ci din propria ei voință a dat ocazie lui George Gaman să depună jurământ că ea i-a vîndut lui toate pușcoacele și dacă abia acesta depune jurământul să fie absolvit de orice pretenție.

Pîrîtul George Gaman acceptînd să depună jurământul cerut, instanța a fixat un termen pentru depunerea lui. La termenul fixat nobilul George Gaman a depus jurământul așa cum trebuia — deci cu toată solemnitățile și formalitățile cerute — în fața instanței, drept pentru care s-a dat documentul pe care-l analizăm. Din acest document rezultă în primul rînd că între părți a avut loc o vînzare-cumpărare, negată la început de reclamantă, admisă apoi în parte. Din relatarea pîrîtului coroborată cu aceea a reclamantei rezultă că lucrurile vîndute se aflau în posesia cumpărătorului și că acesta a plătit prețul la mîna vînzătoarei. Fiînd vorba de bunuri mobile, pentru valabilitatea contractului de vînzare-cumpărare nu s-au cerut alte formalități, deci elementele esențiale ale vînzării-cumpărării au fost îndeplinite. Dat fiind că vînzătoarea nu recunoaște decît în parte vînzarea, dar că ea nu are înscrisuri sau alte probe cu care să poată dovedi cele alegate, ea cere să-și poată dovedi spusele conform lui „jus valachicum“.

Din cele arătate rezultă că în conformitate cu acest vechi drept românesc contractul de vînzare-cumpărare al bunurilor mobile se perfectă prin predarea obiectului și primirea prețului, nefiînd nevoie de nici un înscris în această privință. Dovada întinderii acestui contract și deci și a condițiilor lui, în lipsa unui înscris se putea face conform lui „jus valachicum“ și printr-un jurământ solemn depus în fața instanței de judecată.

Nobila și circotașa doamnă Elena de Byzere refuzînd să depună jurământul acordat de instanță, se învoiește ca pîrîtul să depună acest jurământ în sensul celor susținute de el.

Deci în conformitate cu „jus valachicum“, procesele civile puteau fi tranșate prin jurământul decizoriu acordat uneia din părți. Desigur că pentru valabilitatea acestui decizoriu erau necesare anumite solemnități. Astfel instanța fixează un termen la care partea urma să depună acest jurământ. După cum rezultă din alte documente¹¹ instanța împreună cu părțile respective se ducea în biserică, unde partea, cu lumînarea aprinsă în mînă depunea jurământul prin care-și dovedea cele susținute. Acest jurământ decizoriu era deci o probă a vechiului nostru drept.

4. Într-un alt document din anul 1499¹² Banii Severinului arată că s-au prezentat înaintea lor pe de o parte nobilul George Gaman de Byzere — de astă dată ca reclamant — pentru el și pentru soția sa Dorotea, fiica nobilului Filip de Zorilenz, iar pe de altă parte ca pîrîți nobilii

¹¹ A se vedea de exemplu documentul din anul 1491 publicat de Pesty Frigyes în „A Szörényi Bánság“, vol. III, pag. 115—116.

¹² Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în „Krassó vármegye története“, vol. III, pag. 474—475.

Nicolae și Ion Alb și alt Ion Dogan de Zorilenz. Reclamantul George Gaman de Byzere a arătat că soția sa Dorotea cu ocazia măritușului ei nu a primit nici o zestre și nici darurile nuptiale din partea posesionară a tatălui ei Filip Halgas din posesiunea Zorilenz din districtul Comiat.

Fiind aleși ca părți cinstiții nobili — după cum se spune în document — Ladislau Floca și Ladislau Racoviță ca să stabilească drepturile doamnei Dorotea, fiica lui Filip de Zorilenz, aceștia au propus în conformitate cu dreptul valachic¹³ ca dota și darurile nuptiale care i-se cuvin să fie evaluate la douăzeci de florini de aur, care urmează să fie plătiți de Nicolae și Ioan Dogan, cărora în lipsă de moștenitori de sex masculin urmează a le reveni partea posesionară a nobilului Filip Halgas din posesiunea Zorilenz. Părțile au fost mulțumite cu această evaluare și cu propunerea propusă, dar piriții fiind săraci și neavînd la îndemînă această sumă au zălogit partea posesionară care le revenea de drept după Filip Halgas, nobilei doamne Dorotea ca aceasta să o aibe și să o folosească pînă la răscumpărare.

Această hotărîre a fost dată nefiind nici un opunent. Din acest document rezultă că în Banat ca și în Țara Românească¹³ de alt fel, dreptul de vocațiune al fetelor la succesiunea unor bunuri imobiliare era îngăduit, ele putînd să-și primească partea dotală și darurile nuptiale numai evaluate în bani.

Zestrea și darurile respective reprezentau evaluarea drepturilor sucesorale pe care le-ar fi avut din bunurile sucesorale rămase. În conformitate cu dispozițiile lui „jus valachicum“ aceste drepturi urmau să fie stabilite și evaluate de arbitri aleși de părți și confirmați de instanță — certi et probi viri. —

În document se arată că piriții Nicolae și Ioan Dogan din cauză că Filip Halgas nu a avut urmași de sex masculin preiau posesiunea Zorilenz, respectiv partea lui Filip, fiind obligați să plătească reclamantei suma de douăzeci florini aur, contravaloarea drepturilor acesteia. Neavînd posibilitatea să achite atunci aceste drepturi ei lasă partea lui Filip din posesiunea Zorilenz, pe care au moștenit-o, în folosința doamnei Dorotea cu titlu de zălog pînă la plata sumei de douăzeci de florini de aur.

Această zălogire se face în mod public în fața instanței care menționează în hotărîrea dată că nici un oponent nu s-a prezentat la această zălogire.

5. În legătură cu pretențiile privitor la dota și daruri nuptiale conform dreptului valahic, mai avem și un alt document din anul 1500¹⁴.

În acest document Banii Severinului fac cunoscut că s-au prezentat înaintea lor, pe de o parte nobilul Ioan Tewrek și doamna Cristina soția sa, care era fiica lui Nicolae de Byzere ca reclamant, iar pe de altă parte George Gaman de Byzere cu fii săi Ioan, Nicolae și Andrei ca piriți.

¹³ În text se precizează că stabilirea și evaluarea dotei s-a făcut după „iuxta ritum volachie“.

¹⁴ A se vedea situația din Țara Românească în E. Cernea „Istoria Statului și Dreptului român“, Buc., 1976, pag. 184.

Ioan Tewrek pentru soția sa Cristina a arătat că din părțile posesionare ale tatălui ei din posesiunile indicate și situate în districtele Caransebeș și Birzava nu și-a primit nici zestrea și nici darurile nupțiale.

Dat fiind că părțile posesionare ale tatălui doamnei Cristina au re-venit prin moștenire lui George Gaman de Byzere și fiilor acestuia, reclamanta își pretinde zestrea și darurile nupțiale de la acești piriți, conform lui „jus valachicum”. Textul latin care expune această situație are următoarea formulare:

„... tempore nupciarum suarum: et neque post: nulle notatum Nobilem condam Nicolaum Byzere Genitorem suum carissimum: et restitute fuissent sew extitissent: quia vreo omnes et totales porciones possessionarie anntati Nobilis condam Nicolai Byzerey Genitoris scilicet sui in supradictis posesionibus habite: in ipsum Nobilem Georgium Gaman et filios eiusdem supradictos: ceterosque fratres eorundem descendisse: ac devolute fieri dinoscuntur: ob hoc ipsa Nobilis domina Cristina omnes dotes et honores nupciales ab eodem Nobili Georgio Gaman: et a filys eiusdem supranotatis, ceterisque fratribus eorundem Jure wolachie requirente: rehabere et recipere sperarent et niterentur...”

Atragem atenția asupra faptului că reclamanta a cerut în mod expres să se judece după „jus valachicum”. Auzind această cerere, George Gaman în numele său și al fiilor săi nu neagă aceste drepturi și la cererea și cu acordul părților au fost aleși patru arbitri care să aprecieze aceste drepturi și să le evalueze. În acest scop s-a fixat de către instanță un termen. La termenul fixat părțile prezentându-se în fața instanței au declarat că de bună voie și nesiliți în urma hotărârilor arbitrilor ca și a altor persoane au ajuns la înțelegere, ca piriții să dea doamnei Cristina șasezeci de florini de aur pentru zestrea și darurile nupțiale ce i se cuvin din posesiunile amintite ale tatălui ei.

Dat fiind că piriții au plătit cei șasezeci de florini aur, în mod efectiv în fața instanței reclamantei, instanța constată că piriții nu mai au obligație în această privință, iar doamna Cristina și urmașii ei nu mai au nici un drept de pretins din aceste bunuri. După cum am văzut și din documentul anterior dreptul fetelor la succesiunea bunurilor imobile strămoșești era îngăduit și acest document ne invederează din nou principiul că fetele urmează a-și primi drepturile lor sub forma de zestre sau daruri nupțiale. Dacă fetele nu și-au primit aceste drepturi cu ocazia căsătoriei, ele au dreptul să le ceară din succesiunea tatălui lor de la acei care au preluat această succesiune.

Este interesant să menționăm că din documentele analizate rezultă că zestrea și darurile nupțiale la care fata avea drept puteau să-i fie date cu ocazia nunții, fie după aceea și că ascontentarea acestor drepturi putea să fie făcută de către părinte, fie de o altă persoană, care desigur că avea interes la aceasta.

Ca și în documentul anterior, stabilirea acestor drepturi și evaluarea lor în bani se face de arbitri aleși de părți și numiți de instanță.

În urma plății zestrei și a darurilor nuptiale fata nu are nici un drept la bunurile imobile strămoșești ale antesorului ei.

6. Într-un document din anul 1555¹⁵ este vorba de împărțirea unor posesiuni și predii din districtul Almajului, între fii lui Nicolai și Gabriel Lazăr și între fii și fiicele lui Michael Lazăr, fii lui Ladislau Bewkews precum și fii și fiicele lui Francisc Latzuk.

Scaunul de judecată din Lugoj dispune ca posesiunile și prediile amintite în document să se împartă în mod egal și să se stabilească despăgubirile juste în conformitate cu dreapta și vechea ordine a districtului respectiv.

Cu ocazia ieșirii la fața locului s-au prezentat doi oponenți — intervenienți în cauză — și anume nobilul George Bokor, revendicând drepturi personale privitor la posesiunea Lăpușnic, precum și nobilul Francisc Bacokh pentru fiicele lui Nicolai Lazăr privitor la posesiunea Bozovici. La termenul fixat pentru judecarea acestor contestații, Bokor nu a putut produce probele necesare pentru susținerea contestației sale și este decăzut din aceasta.

În ceea ce privește contestația fetelor lui Nicolai Lazăr Bacokh nu a mai susținut-o deoarece s-a ajuns la o înțelegere între ele și ceilalți moștenitori cu privire la posesiunea Bozovici.

În acest caz este vorba de împărțirea unor bunuri imobiliare successorale, împărțire care se face în fața instanței de judecată. După cum se vede din document, oricine a dobândit drepturi asupra acestor bunuri poate să-și valorifice aceste drepturi asupra acestor bunuri, cu ocazia ieșirii din indiviziune, dacă-și poate dovedi și justifica drepturile sale. În ceea ce privește dreptul fetelor de a-și primi din bunurile strămoșești zestrea și darurile nuptiale sub forma unor despăgubiri, deși acest drept nu este în mod expres precizat în document, faptul că fetele lui Nicolai Lazăr au ajuns la o înțelegere cu ceilalți moștenitori, sub forma unei despăgubiri, ne enunță aceeași situație juridică ca în documentele anterioare

7. Într-unul din documentele analizate am văzut că moștenitorii au zălogit, pentru despăgubirea pe care fata înlăturată de la succesiune trebuia să o primească, bunurile imobile pe care ei le-au primit. În document se menționează că scaunul de judecată ia act la această zălogire, specificându-se că nu s-a prezentat nici un oponent. În legătură cu zălogirea bunurilor imobile mai avem un document din anul 1503¹⁶ în care se arată că Gabre fiul lui Bogdan din Călugăreni s-a prezentat înaintea Banilor din Severin arătând că este constrâns de nevoi să-și zălogească părțile posesionare din posesiunile Călugăreni, Magoești, Rachita și Strimtura din districtul Comiat, pînă la răscumpărare. În această situație el a somat

¹⁵ Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în „*A Szörényi Bánság*“, vol. III, pag. 135—137.

¹⁶ Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în „*A Szörényi Bánság*“, vol. III, pag. 271—275.

în conformitate cu „juxta ritum volachiae“ la trei termene ale scăunului de judecată pe toți vecinii și neamurile, ca să se prezinte și să preia ei, dacă vreau această zalogire.

Din documentele secolului al XVI-lea rezultă că zalogirea unor bunuri imobile în Banat era destul de numeroasă. Acest fapt se explică pe de o parte ca o consecință a unor grele situații economice rezultate din luptele purtate cu Turcii și care au atins multe familii nobile din Banat, iar pe de altă parte faptul că din ansamblul relațiilor sociale în feudalism zalogirea era importantă ea fiind legată de rolul capitalului comercial în societatea feudală.

Din exemplele cuprinse în alte documente, ca și în documentul pe care-l analizăm rezultă că zalogirea unui imobil se făcea în fața instanțelor de judecată și că înainte de întocmirea actului de zalogire în conformitate cu normele lui „jus valachicum“ rudele și megieșii trebuiau să fie citați de trei ori, respectiv la trei termene ale scăunului de judecată.

Chemarea rudelor, a vecinilor, ca și a coindivizilor în astfel de cazuri se făcea cu scopul ca ei să-și apere dreptul lor de a putea lua ei cu precădere în zalog bunurile respective. Acest drept al rudelor, vecinilor și coindivizilor care se manifesta ca și în cazul de transfer al proprietății nu este altceva decât dreptul de preemțiune sau „protimisis“ din Principatele Române. După cum V. Al. Georgescu a arătat¹⁷, ca și forme de drept comun în Principatele Române existau protomisul rudelor, al devălmășiei și al vecinătății¹⁸. Aceste tipuri de preemțiune existau și în formele lui „jus valachicum“, așa cum acesta se explica în Banat. După convocarea rudelor, a vecinilor sau a coindivizarilor, dacă aceștia nu-și exercitau dreptul lor atunci proprietarul putea să-și vîndă sau să-și zalogească bunul său imobil oricărei alte persoane străine. Este însă interesant să menționăm că în toate actele de zalogire care se încheie în fața instanțelor de judecată din Banat se menționează să fie cauza acestei zalogiri, fie că se arată în general că proprietarul s-ar afla în mare nevoie atunci cînd a zalogit bunul, sau că s-ar afla în mare nevoie de bani.

Uneori în documentele de zalogire din Banat nu se arată numai bunurile zalogite ci se indică și iobagii aflați în aceste bunuri zalogite.¹⁹

Cîteodată actele de zalogire conțin condiții speciale indicîndu-se fie timpul cînd aceste bunuri puteau să fie răscumpărate²⁰, fie că această răscumpărare să se facă cu bani proprii și nu cu bani străini²¹.

8. Din documentele analizate s-au putut desprinde unele instituții ale lui „jus valachicum“. Dintre acestea menționăm, vînzarea lucrurilor mobile ca și probațiunea actului de vînzare și importanța jurămintului

¹⁷ Documentul a fost publicat de Pesty Frigyes în „*Krassó vármegye Története*“, vol. III, pag. 476.

¹⁸ În lucrarea sa „*Preemțiunea în istoria dreptului românesc*“, Buc., 1965.

¹⁹ A se vedea V. Al. Georgescu, *op. cit.*, pag. 74.

²⁰ Astfel într-un document din anul 1571 publicat de Pesty Frigyes în „*Krassó Vármegye története*“, vol. IV, pag. 90.

²¹ A se vedea documentul menționat în nota 20.

decizoriu, principiul masculinității la succesiunea unor bunuri imobiliare ca și în dreptul fetelor la zestre și la daruri nuptiale, ieșirea din indiviziune, zălogirea bunurilor imobiliare ca și rolul arbitrilor aleși de părți și confirmați de instanță în stabilirea și evaluarea unor drepturi.

Menționarea acestor instituții juridice ale lui „jus valachicum“ este destul de restrînsă, deoarece ne-am mărginit la analiza unor documente juridice în care se arată în mod expres că acestea au fost cauze judecate conform vehiculului nostru drept. Pe de altă parte ne-am mărginit numai la analiza unor cauze civile lăsînd la o parte cauzele penale judecate conform lui „jus valachicum“ de către instanțele judiciare din Banat.

Din multiplicitatea documentelor bănățene referitoare la vechiul nostru drept, chiar dacă în ele nu este menționat în mod expres că au fost soluționate conform lui „jus valachicum“ se poate desprinde faptul că instituțiile acestui drept românesc cuprindeau întreaga arie a relațiilor juridico-sociale.

Complexitatea însăși a acestor instituții, care ne arată un sistem medieval juridic specific poporului român, precum și organizarea juridică specială a poporului român din Banat²² ne dovedesc o îndelungată stabilire și dezvoltare a organizării juridico-sociale a poporului român.

GHEORGHE CIULEI

DOCUMENTE

Document din anul 1500, publicat de Pesty Frigyes în „Szörényi Bánság és Szörény vármegye története“ vol. III. pag. 134—135.

„Nos Jacobus Gerlysthey et Petrus Tharnok de Machkas Bani Zewrinienses Damus pro Memoria quibus expedit uniuersis. Quod venientes nostri in presenciam Nobilis vir Johannes Tewrek, necnon Nobiles domine Elena Relicta et Cristina filia; Nobilis condam Nicolai Byzerey, consors videlicet annotati Nobilis Johannis Tewrek, ab una: ac Nobilis Georgius gaman de eadem Byzere, partibus ab altera: et per annotatum Nobilem Johannem Tewrek in sua, ac predictarum Nobilium dominarum personis, coram nobis contra et adversus prefatum Nobilem Georgium gaman ipso presente et audiente: propositum in hunc modum: quod ipse annotatus Nobilis Georgius gaman: quasdam pixides videlicet Barbatos Annotati condam Nobilis Nicolai Byzerei: de sua Castello recepisset: et ad sepissimas requisiciones annotatorum exponencium minime reddere voluisset, prout nollet eciam in presenciarum, sed teneret easdem pixides potencia mediante: in damnum predictorum exponencium manifestum: quo auditu idem Nobilis Georgius gaman respondit exaduerso: Quod ipse predictas pixides: a prefata Nobili Domina Elena Relicta

²² A se vedea în acest sens documentul citat anterior ca și un document din anul 1355 publicat de Ortway în „Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez“, vol. I, pag. 84.

²³ A se vedea în această privință diploma lui Ladislau din anul 1457 publicată de Pesty Frigyes în „Krassó vármegye története“, vol. III, pag. 404—406.

annotati Nobilis condam Nicolai Byzerei precio comparasset: precia earundem plene et efectiue: eidem domine Elena persoluendo: quo auditu eadem Nobilis domina Elena: iterum respondit: quod ipsa non pluries sed tantummodo duas pixides eidem Nobili Georgio gaman vendidisset: residuas vero teneret potencia mediante: sed quod nullo ampliori documento edem partes sua allegata: Jure volachie requirente coram nobis probare potuerunt: nos Judicando decreuimus: quod prefata Nobilis domina Elena Relicta annotati Nobilis condam Nicolai Byzerei super hoc: quod ipsa solummodo duas pixides et non plures vendidit: eidem annotato Nobili Georgio gaman coram nobis in persona iuramentum deponat: quod si deposuerit suum iuramentum: extunc nos sibi ex parte annotati Nobilis Georgy gaman, de residuis pixidibus omnimodam impendi faceremus satisfaccionem: quod prefata Nobilis domina Elena admittere et acceptare noluit: sed propria sua voluntate misit vt idem Nobilis Georgius gaman iuramentum deponat: super hoc quod ipsa omnes pixides eidem annotato Nobili Georgio gaman vendidit: qui si deposuerit iuramentum maneat absolutus: quod idem Georgius gaman acceptauit beneuole, et sic nos eidem ad deponendum iuramentum certum prefiximus terminum: quo adueniente termino idem Nobilis Georgius gaman suum iuramentum deposuit vt debebat: coram nobis testimonium litararum nostrarum mediante Datis in Karansebes feria quinta post Jeronimi doctoris anno domici M — o quingentesimo“.

Document din anul 1499, publicat de Pesty Frigyes in „Krassó vármegye története“ vol. III. pag. 474—475.

„Nos Jacobus Gerlysthey et Petrus Tharnok de Machkas Bani Zewrinienses, Damus pro memoria quibus expedit vniuersis, Quod venientes nostri in presentiam Nobiles viri Nicolaus et Johannes alb: et alter Johannes dogaan de Zorilens: ab una: necnon Nobilis vir Georgius Gaman de Byzere: nomine et in persona Nobilis domine Dorothee filie condam Nobilis philipi Halgas dicti de prefata Zorilencz: consortis scilicet sue carissime partibus ab altera: et per annotatos Nobiles Nicolaum et Johannem alb: et alterum Johannem dogaan supradictos: coram nobis oraculo viuueuocis: spontaneaue voluntate fassum extitit et relatum in hunc modum: Quod quia prefate Nobili domine dorothee filie annotati Nobilis condam philipi Halgas: consorti scilicet prefati Georgy gaman tempore sue Maritationis nulla dos nulleque nupciales honores de porcione possessionaria eiusdem annotati condam Nobilis philipi Halgas dicti: in possessione Zorilencz habite: extradate et restitute fuissent, omnino in districtu de Comyath: et sub Banatu Zewriniensi existentis: tamen certi probi Nobiles viri videlicet Ladislaus Floka: et alter Ladislaus Rakouicza per easdem vtrasque: ad id adoptati et electi conferentes sic reinuenissent: Quod eidem Nobili domine Dorothee: omnes dotes et honores nupciales cum viginti florenis auri disponere potuissent iuxta ritum volachie: super quo idem contenti fuissent quia vero ipsi fratres fieri viderentur: annotati condam Nobilis Philipi Halgas: et porcio possessionaria eiusdem: in ipsos Nicolaum et Johannem Dogaan supradictos: propter defectum seminis Masculini Sexus annotati philipi in prefatam possessionem Zorilencz appellatam, habitam descendisse videtur: tamen ipsi nunc propter nimiam paupertatem prefatos viginti florenos vnde persolvere non haberent: et nequepossent: obhoc ipsi totalem porcionem possessionariam annotati condam Nobilis philipi Halgas in eadem possessione Zorilencz supradicta habitam, cum cunctis eiusdem porcionis vtilitatibus quouis nominis vocabulo vocitatis: ad eandem de Jure pertinere debentem: eidem annotate Nobili domine dorothee pro predictis XX florenis auri: infra tempus redemptionis sue: titulo pignoris obligassent: ymmo dederunt et impignorarunt coram nobis tenendam vtendam pariter et habendam: nullo penitus contradicatore apparente: vigore et testimonio literarum nostrarum mediante: Datum in Karansebes feria quinta proxima ante festum Beati laurency martiris anno domini Mo quadringentesimo Nonagesimo Nono“.

Document din anul 1500, publicat de Pesty Frigyes in „A Szörényi Bánság és Szörény vármegye története“ vol. III. pag. 135—137.

„Nos Jacobus Gerlysthei necnon Petru Tharnok de Machkas Bani Zewrinienses: Damus pro Memoria Quibus expedit vniuersis: Quod venientes nostri in pre-

senciam: Nobilis vir Johannes Thevrek: et domina Cristina: filia Nobilis condam Nicolai Byzerey: consors delectima eiusdem annotati Nobilis Johannis ab vna: necnon Nobiles Georgius gaman de Byzere: ac Johannes, Nicolaus et Andreas de eadem: filij eiusdem partibus ab altera: et per annotatum Nobilem Johannem Tewrek supradictum in persona annotate Nobilis domine Cristine consortis scilicet sue: contra annotatos Nobiles Georgium gaman de Byzere: necnon Johannem ac Nicolaum et Andream filios eiusdem propositum extitit in hunc modum: Quod de porcionibus possessionariisannotati Nobilis condam Nicolai Byzerei Genitoris scilicet annotate Nobilis domine Cristine consortis sue: in possessionibus Byzere supradicte: necnon Kalowa: ac plese: Item superiori ac mediocri et inferiori Worchorowa: Necnon Rawna: Glomboka: Meel: Zlathina: Mihalyencz: Bolwasnicza: Herzorowa: Apadya: et Zachel: omnino in districtu de Karansebes: Item Thernowa. ac Brathowa et Mycolcz vocatis: omnino in districtu de Borzafew: et sub Banatu Zewriniensi existentibus habitis: tempore nupciarum suarum: et neque post: nulle dotes: nullique honores nupciales: neque per annotatum Nobilem condam Nicolaum Byzerey Genitorem suum Carissimum: et neque per alium quempiam date et restitute fuissent sew extitissent: quia vero amnes et totales porciones possessionarie annotati Nobilis condam Nicolai Byzerey Genitoris scilicet sui in supradictis possessionibus habite: in ipsum Nobilem Georgium Gaman et filios eiusdem supradictos: ceterosque fratres eorundem descendisse: ac devolute fieri dinoscuntur: ob hoc ipsa Nobilis domina Cristina aomnes dotes et honores nupciales ab eodem Nobili Georgio Gaman: et a filijs eiusdem supranotatis, ceterisque fratribus eorundem Jure wolachie requirente: rehabere et recipere sperarent et niterentur: Quo auditu idem Nobilis Georgius gaman in sua: ac filiorum suorum supranominatorum personis: ea sic fieri non negavit: sed ad nostras Amoniciones certos probos nobiles viros videlicet Ladislaum floka: Stephanum literatum: Georgium Margay Blasium Mothnoky: et Petrus Farkas pari voluntate elegerunt et adoptarunt: ut omnia premissa consciencie reinuenire et extradare debeant: ad id certum eisdem prefigendo terminum: Quod adueniente termino: annotatus Nobilis Johanne Tewrek et domina Cristina consors eiusdem coram nobis, ac idem Nobilis Georgius gaman: cum suis filijs supranominatis personaliter constituti: idem Nobilis Johannes Tewrek et domina Cristina consors eiusdem non Coacti, sed spontanea eorum voluntate nobis retulerunt, quod ipsi per dispositionem predictorum Nobilium: aliorumque plurimorum: ad talem pacis et concordie devenissent vnionem, videlicet quod prefatus Nobilis Georgius gaman: et filij sui supradicti eidem Nobili domine Cristine Sexaginta florenos auri pro omnibus dotis honoribusque nupcialibus suis ex predictis porcionibus possessionarijs paternis supranotatis dare et persolvere debeat et teneatur, quibus persolutis idem Nobilis Georgius gaman, et sui filij supradicti maneant absoluti, et quieti perpetue: tandem idem Nobiles Georgius gaman: Necnon Johannesac Nicolaus: et Andreas filij eiusdem predictos Sexaginta florenos auri coram nobis plenarie et efective deponentes et persoluentes: eidem Nobili domine Cristine leuatis et receptis: annotatos Nobiles Georgium gaman: necnon Johannem ac Nicolaum et Andream filios eiusdem: Quitos expeditos ac modis omnibus absolutos repinquit coram nobis in filios Filiorum filiorum suorum heredumque per heredes perpetuum eadem domina Cristina silencium super se ipsum et posteros suos vniuersos de premissis recipiendo, vigore et testimonio literarum nostrarum mediante Datum in Karansebes feria quinta ante Beati dionisi martiris anno domini 1500“.

Document din anul 1503, publicat de Pesty Frigyes in „Krassó vármegye története“ vol. III. pag. 476.

„Nos Jacobus Gerlysthey et Barnabas Balay Bani Zewrinienses: Damus pro Memoria quod Nobilis vir Gabre filius Nobilis condam Bogdan de Kalugyeren: coram nobis personaliter constitutus: per modum protestacionis significare curauit in hunc modum: Quod Quadam ineuitabili compulsus necessitate cogitur ad euitandam talem suam necessitatem: vt omnes suas porciones possessionarias in possessionibus Kalugyeren predicta: necnon Magoyesth: Rekycze et Ztremtura appellatis omnino in districtu de Comyath: et sub Banatu Zewriniensi habitas existentibus,

Quod certa aliqua quantitate pecunie: titulo pignoris obliget: infra tempus redemptionis sue: qua protestacione facta: postmodum in tribus sedibus Judiciarys iuxta ritum volachie: idem Nobilis Gabre vniuersos vicinos et commentaneos suos: signanter vero Nobilem dominam Martham filiam Nobilis condam Thome de remethe; ac vniuersos heredes prefati Nobilis condam Thome de Remethe coram nobis ammonuit ac alexit: vt si volunt ipsi: vel alter eorum porciones possessionarias eiusdem Nobilis Gabre in Possessionibus supranotatis habitas: extunc easdem erga se pignoris titulo recipiant, et eos: magisque alios ad recipiendum et tenendum contenant: testimonio literarum nostrarum mediante. Datis in Karansebes feria quinta proxima post festum beate Elizabeth anno domini Millesimo Quadringentesimo tercio.

Coram ipso Iacobo Gerlysthey.

PROCÈS CIVILES JUGÉS D'APRÈS LE „JUS VALACHICUM“ EN BANAT

(Résumé)

Dans cet étude l'auteur analyse cinq documents qui contiennent des sentences ou des solutions données conformément au „jus valachicum“ en Banat.

D'après cet ancien droit médiéval roumain contenu dans ces documents élèvent le privilège de la masculinité dans la succession des certains immeubles, l'institution des arbitres — certi et probiviri — pour l'évaluation des certains droits ainsi que le droit de préemption — protimises — pour l'achat on la mise en gage des certains biens immeubles. Les documents analysés apportent aussi des éclaircissements sur la vente des biens meubles, sur les moyens de preuve et les droits des filles à la dote. La conclusion de l'auteur est que ces institutions du „jus valachicum“ en Banat, ont été indentiques avec celle de l'ancien droit roumain appliqué dans les autres territoires habités par les Roumains.

REFLECTAREA UNOR REALITĂȚI BĂNAȚENE ÎN ISTORIOGRAFIA DIN ȘCHEII BRAȘOVULUI ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Istoriografia românească a Brașovului din secolele XVII și, mai ales, XVIII se caracterizează printr-o triplă gradație în conținut, orizontul său de cuprindere fiind deopotrivă local-brașovean, general — românesc și european. În multe împrejurări, istoria comunității urbane din Șchei este integrată celei de ansamblu a Transilvaniei și a tuturor ținuturilor românești¹, așa cum frământările de pe continentul european au semnificative corespondențe în faptele și procesele de la nivelul celor trei țări române.²

Cronicile din Șcheii Brașovului au câteva particularități care le conturează propria personalitate pe tărîmul istoriografic; deși creatorii lor sînt preoți sau apropiați de mediul clerical, aceste scrieri au un caracter laic-urban; ele exprimă aspirațiile unei obști românești care se numește pe sine „oraș“, iar pe locuitorii ce o compun „orășani“; acești „orășani“ creatori de cultură sînt în primul rînd meșteșugari și negustori, deci oameni cu o mare mobilitate fizică și intelectuală, capabili să întrețină o atmosferă cărturărească prielnică actului istoriografic. De aceea, ideile politice directe ale acestor lucrări despre trecut sînt orientate spre lupta pentru libertatea economică și autonomia administrativă a Șcheilor în raport cu Magistratul brașovean și spre rezistența în fața încercărilor de unire cu biserica Romei, rezistență bazată pe o statornică tradiție și pe beneficele legături cu țările române extracarpatiche. Aceste înalte comandamente au dus de-a lungul veacului al XVIII-lea la o insistență campanie petițională³ pentru concivilitate pe „Fundus Regius“ și pentru apărarea, cu ajutorul menținerii întru „pravoslavnică“ credință, a individualității naționale în deplinătatea drepturilor sale necesare. Lupta românilor brașoveni, cu implicații preponderent locale la început, a evoluat

¹ Ioan A. Pop — *Semnificații ale reflectării unor realități extracarpatiche din secolele XIV—XVI în istoriografia românească a Brașovului*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, 1978, fasc. 1, p. 19—27.

² Idem, *Aspecte de istorie universală în cronicile din Șcheii Brașovului*, în *Buletin științific studențesc*, 1980, p. 221—232.

³ Vezi Șt. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, vol. V, (1701—1795), Brașov, 1906, passim.

pină la integrarea firească în lupta generală a Transilvaniei românești, luptă care a culminat cu mișcarea Suplexului.⁴

Un asemenea profil politic al comunității din Șchei explică, în parte, paralelismul cu problematica Banatului românesc din veacul luminilor și poate justifica o anumită sensibilitate a cronicarilor brașoveni pentru unele realități bănățene.

Populația românească a Banatului, rămasă și ea încadrată din punct de vedere confesional în „ritul grecesc” și reticientă, ca și brașovenii, la încercările de atragere la unirea cu biserica Romei, a urmărit în veacul al XVIII-lea păstrarea vechilor drepturi în fața colonizării unor populații privilegiate alogene, rezistența în raport cu asprimea noilor stăpîniri — austriacă (din 1718), conjugată cu cea maghiară (din 1778) — și recunoașterea unei ierarhii clericale românești în această provincie.⁵ În ciuda acestei lupte, Banatul a rămas subordonat ierarhiei ortodoxe sirbești, prin mitropoliile de la Karlowitz și Belgrad. Din anul 1719, imediat după cucerirea Olteniei de către austrieci, episcopia de Rîmnic — căreia i se va subordona ierarhic, din 1728, și biserica Brașovului — este inclusă în mitropolia din Belgrad.⁶ În astfel de condiții, românii brașoveni au pentru o vreme, în veacul al XVIII-lea, aceeași ierarhie ecleziastică superioară cu bănățenii, fapt care explică anumite confluențe pe coordonate comune ale locuitorilor celor două ținuturi românești. Radu Tempea cronicarul reproduce în „Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului” un document dat la Viena, în 15 octombrie 1726, prin care împăratul Carol al VI-lea porunceă românilor din preajma cetății Brașovului să se supună din punct de vedere confesional episcopiei Rîmnicului.⁷ Prin această „diplomă împărătească” încorporată în lucrarea lui Radu Tempea II, Șcheii sînt informați și în legătură cu noul statut politic al Banatului, stabilit prin pacea de la Passarowitz (1718): „În știre facem și dăm întru pomenire cu aceasta tuturor căroră se cuvine, după ce bunătatea milei lui Dumnezeu atîta au ajutat armelor noastre, care au fost chemate la răzmirița cea trecută (războiul austro-turc din 1716—1718 — n.n.), care prin turci au fost scornită și numai pentru neamurile cele supuse noastre-au fost făcut, cit, afară de crălia Serbiei și Banatul Timișvarului și Valahia dincoace de Olt au adaos la puterea noastră”. Deci românii brașoveni iau act oficial la 1726 că Banatul are același regim politic ca și Transilvania, de teritoriu supus monarhiei habsburgice. (Banatul de Caransebeș — Lugoj și cetățile Lipova, Cenadul Vechi etc. fuseseră anexate de austrieci încă prin pacea de la Karlowitz, în 1699, odată cu anexarea *de iure* a Transilvaniei.) În documentul dat de Carol al VI-lea și receptat în Șcheii Brașovului este amintit și Mitropolitul Moise Petrovici — de tristă memorie pentru românii bănățeni — acela care la 1721 mutase

⁴ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *Supplex libellus Valachorum în variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975.

⁵ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 106—120.

⁶ *Ibidem*, p. 115.

⁷ R. Tempea, *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului*, București, Ed. pentru literatură, 1969, p. 116—117.

reședința metropolitană de la Belgrad la Timișoara⁸ și care era foarte agreat de curtea vieneză: „Cu aceea și osirdnicului, credinciosului, iubitului nostru Moisi Petrovici, arhiepiscopul și mitropolitul beserecei Răsăritului de ritul grecesc, între altele și această putere cu milostivire i-am dat ca să poată să aleagă și să numească episcopi și egumeni de ritul lui...”. Tot pe asemenea cale documentară, dar și pe cale orală probabil, se va fi aflat la Brașov despre acordarea privilegiilor illirice. De aceea este explicabilă acțiunea întreprinsă în anul 1735 de locuitorii Șcheilor, acțiune reflectată în „Istoria” lui Radu Tempea II: „S-au auzit cum că părintele mitropolitul Belgradului sîrbesc, mergînd la prealuminațul împărat Carolus, au dobîndit niște milostive privelegii neamului sîrbesc și a tot neamul de lege grecească ce se află supt biruința împăratului, cu care privelegii acest părinte, Vichentie Ioanovici (fost episcop de Arad și devenit mitropolit de Karlowitz în 1730⁹ — n.n.) multe lucruri au îndreptat în părțile acelea. De care lucru auzind și noi, ne-am socotit cu toții împreună și am ales dintre noi pe acești trei frați: chiar popa Statie i chiar Radu Duma, gociman i chiar Gheorghe Hîrs și [...] au mers la preasfinția sa, purcezînd avgust 6¹⁰. Românii din Șchei, care, probabil, au arătat fostului episcop bănățean — devenit acum mitropolit — și temerile lor în legătură cu presiunile greco-catolice exercitate asupra episcopului din Rimnic, primesc asigurarea că „vă împreună și vă primim și pre voi în lucrurile și în iurizdecțiile [...] a besericei” și că „și pre voi, după puterea privelegiului celui de obște al nărodului, precum și al nărod care supt eparhia noastră și supt acest privelegium în rînduiala besericească, în toate, cu mină de ajutori și apărare de destoinicie pentru voi, purtători de grije a fi cu toată inima făgăduim”.¹¹

Din aceiași scriere al lui Radu Tempea II aflăm că, la 5 decembrie 1735, „au sosit aici un vlădică sîrb, Nicanor Proin, episcopul Cruședolului, trimis la părintele mitropolitului Belgradului, Vichentie Ioanovici, cu patent împărătesc și cu pașuș de la măriia sa ginerariul Valis, cerînd oarece ajutori pentru un reghement nou ce au lăsat împăratul să facă naționul de ritul cel grecesc¹². În fața unui asemenea apel brașovenii, „ca să dobîndească pe mitropolitul patron bun” au strîns propria contribuție pentru înființarea respectivului regiment. Aceste realități cuprinse în istoriografia brașoveană par să indice că românii din Șchei sînt integrați plenar în „naționul de rit grecesc” din Imperiu, fapt ce ar putea explica utilizarea de către autori a conceptului de comunitate religioasă (ortodoxă) polietnică¹³ aflată în evoluție către națiunea monoetnică religioasă (con-

⁸ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 111.

⁹ *Ibidem*, p. 112.

¹⁰ R. Tempea, *op. cit.*, p. 152.

¹¹ *Ibidem*, p. 154.

¹² *Ibidem*, p. 155.

¹³ Em. Turczinski, *The National Movement in the Greek Orthodox Church in the Habsburg Monarchy*, în *Austrian History Yearbook*, Rice University, Houston, Texas, 1967, vol. III, partea 3, p. 87.

fesională) — Konfessions-Nationalität¹⁴. Deși ispititoare sub aspect teoretic — explicativ, aceste concepte rămân totuși discutabile prin prisma realității, cel puțin din unele puncte de vedere. În primul rînd, termenul de „națiune illirică“ este o creație artificială a oficialității habsburgice și a prelaților sirbi cu veleități de păstorire panortodoxă în Imperiu. Dovadă este faptul că asemenea concepte (și alte sinonime ca națiune de rit grecesc, neamul de lege grecească etc.) n-au pătruns la nivelul conștiinței colective în epocă, au rămas termeni livrești, de cancelarie. În al doilea rînd, românii din Șchei nu s-au bazat în lupta lor de emancipare politică și economică în mod prioritar și de la început, pe privilegiile illirice. Obștea din Șcheii Brașovului a uzat în susținerea gravaminelor sale mai ales de dreptul istoric, de argumentul numărului și al sarcinilor purtate, de antecedente documentare favorabile¹⁵ etc., iar, în final, de argumentația generală a Supplexului¹⁶. Această obște încă înainte de veacul al XVIII-lea, s-a știut și s-a simțit parte componentă a neamului românesc în ansamblu, prin întinsele legături cu regiunile românești extracarpătice. Apelul la privilegiile illirice, în anii 1735—1736, demonstrează mai degrabă că românii brașoveni găsiseră un nou mijloc de susținere a revendicărilor lor economice și politice, revendicări care au deocamdată caracter local, iar cînd vor atinge un grad mai mare de generalitate nu se vor referi nicidecum la „neamul de rit grecesc“ din Imperiu, ci la națiunea română din Transilvania. De altfel, nici românii bănățeni nu par integrați întru totul în această „națiune a Răsăritului“, total neomogenă, dacă avem în atenție înverșunata lor luptă începută încă la 1717, prin cererea mai multor preoți, protopopi și cnezi din districtele Caransebeș, Horom și Lugoj, de numire a unui episcop român în Banat¹⁷. Aceasta nu înseamnă că nu au loc în Imperiul habsburgic anumite acțiuni panortodoxe sau care au drept cadru confesiunea „grecească“, dar asemenea acțiuni nu au impuls intern, sînt pornite de sus, de către autoritatea politică ori sacerdotală.

Temători față de presiunile bisericii greco-catolice și nemulțumiți de „traiul cel strîmt“ avut cu sașii, șcheienii au apelat mai ales la Constantin Brîncoveanu¹⁸, dar, după moartea acestuia, schimbîndu-se regimul politic la sud de Carpați, s-au adresat și mitropolitului sîrb în anumite chestiuni. Astfel în 1736, cînd lupta românilor brașoveni îmbracă forme mai grave prin arestarea de către Magistrat a fruntașului politic și spiritual din Șchei, cronicarul Radu Tempea — cel care nu voise „să plece capul la poalele sașilor“ —, sprijinul vine și dinspre părțile vestice: „De

¹⁴ Idem, *The Role of the Orthodox Church in Adapting and Transforming the Western Enlightenment in Southeastern Europe*, în „East European Quarterly“, Colorado University, 1975, vol. IX, nr. 4, p. 417; idem, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 188 ș.a.

¹⁵ Șt. Stinghe, *op. cit.*

¹⁶ A. Răduțiu, L. Gyémánt, *op. cit.*

¹⁷ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 113—114.

¹⁸ R. Tempea, *op. cit.*, p. 72—73.

acestea făcându-se știre mitropolitului Serviei și fraților care era acolo și întâmplându-se și pe acolo foarte mari gâlcevi între arhieriei, n-au vrut mitropolitul să scrie aici la sfat nimic până nu i-au venit din Beci (Viena n.n.) aghentul la Carloveț, că acolo era și mitropolitul și săborul; și așa aghentul au scris la sfat prietenește, *poftindu-i să sloboaze pe popa Radu*“ (subl. ns.)¹⁹. După eliberarea preotului cărturar, mitropolia tranșează și „gâlceava“ acestuia cu popa Teodor, prin consacrarea celui dintii ca protopop de către arhierul Nicanor Meletievici²⁰. Documentul de consacrare, reprodus în „istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului“, este semnat de mitropolitul Vichentis Ioannovici și Nicolai Dimitrievici, „smeritul episcop al Temișvarului“.

Cronicile din Șcheii Brașovului conțin și relatări despre răscoala călugărului Visarion Sarai²¹, cel care, trecând prin Banat (Timișoara, Lipova ș.a.), se îndreaptă spre Transilvania pentru întreprinderea unei acțiuni de masă cu scopul contracarării propagandei și succeselor prozelite ale bisericii greco-catolice. În legătură cu spiritul tradiționalist și cu atmosfera de inovație adusă de unirea cu biserica Romei, se află în receptarea în cronicile din Șcheii a unor „lucruri reale și necuviincioase“ abătute asupra „pravoslavnicilor creștini“ din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Este vorba despre trei întâmplări petrecute la Petrovaradin (în 1775), la Virșeț (în 1776) și la Lipova (în 1778)²², semnificative nu atât prin conținutul lor factual, cât prin comentariile cronicarilor și printr-un anumit model de viață pe care-l susțin. Se spune că în Petrovaradin a venit „poruncă la arhierul de acolo de la Curte precum nimeni din pravoslavnici să nu mai ducă descoperiț pe cei morți la groapă“. Dar „norodul“ nu s-a supus, „zicind că acel obicei n-a fost, nici va fi“. Tot de la Curte a venit poruncă și la Virșeț, cu cererea de micșorare a numărului de sărbători; „auzind acestea, norodul s-au tulburat și cu mare minie și necinste au apucat pe vlădică și l-au necinstit, rupându-i toată barba“. Drept urmare, au fost chemate „cătanele“ care, după mărturia cronicarilor, au ucis 14 oameni, au rănit alți 40 și abea apoi „s-au potolit acea turburare și vlădica au scăpat cu viață“. De fapt, este vorba despre răscoala din 1777 (și nu 1776, cum apare la Radu Tempea II) prin care populația și-a manifestat nemulțumirea față de promulgarea celei de-a doua versiuni a Regulamentului Illiric²³. Un fapt asemănător cu cel de la Virșeț s-a petrecut la Lipova în 1778, după mărturia istoriogra-

¹⁹ *Ibidem*, p. 163.

²⁰ *Ibidem*, p. 164—167. Cf. Em. Turczinschi, *Konfession und Nation...*, p. 160.

²¹ N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în „Bulletinul Comisiei istorice a României“, 1933, vol. XII, p. 78; Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 279; N. N. Statie, *Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1906, p. 24—25.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 72—73; N. N. Statie, *op. cit.*, p. 63—65; Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 280—281.

²³ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 127.

fică brașoveană: „auzind norodul precum pravoslavnicii creștini să ție că-lindarul cel nou și sărbătorile care le țin papistașii [...], s-au turburat, zicînd că ei această poruncă nici nu vor priimi“. Și astfel, oamenii s-au dus la „vlădică“ la „Temeșvar“ și au cerut respectarea autonomiei ecleziastice, arătînd că „ei sînt supuși împărăției și toate poruncile vor priimi, numai la lucrurile legii să le dea bună pace, nici vor asculta pînă la moarte“. Este o atitudine aproape identică cu cea a românilor brașoveni, aflați în luptă pentru drepturile lor cu oficialitatea săsească. Această rezistență a bănățenilor prilejuiește cronicarului următoarea reflecție: „Poate socoti fiește cine că cei proști și săraci mai tari și întăriți sînt în credință decît cei bogați și să țin înțelepți, că cei bogați, pentru cîntea și mărirea cea deșartă a aceștia lumi, să zmintesc și îș schimbă credința“. În conturarea antitezei sociale bogați—săraci, cronicarul se situează net pe poziția săracilor, blamînd în același timp ierarhia superioară ecleziastică, care pentru conservarea funcțiilor deținute, recurge la compromisuri compromițătoare cu autoritatea laică stăpînitoare. Cuvintele acestea pot fi și o aluzie destul de străvezie la ușurința cu care unii ierarhi au acceptat unirea religioasă, în comparație cu rezistența unor comunități față de tendințele de „stricare“ a „legii“.

Banatul sau localități din Banat sînt amintite în cronicile brașovene cu ocazia deselor conflicte petrecute în veacul al XVIII-lea în aceste părți ale Europei, conflicte care evidențiază agravarea chestiunii orientale. „Cronica anonimă a Brașovului...“ relatează că, în vremea războiului austro-turc din anii 1716—1718, „nemții au dobîndit Timișoara și tot Banatul de la turci“²⁴. Mai departe, se spune că în 1717 „au făcut nemții pace cu turcii la Carloviț“ (de fapt pacea se încheia la Passarowitz în 1718) și „Craiova“ împreună cu „Roșava“ (Orșova) au fost cedate austrie-cilor. Vorbînd despre prejudiciile aduse comerțului de război ruso-turc din 1768—1774, Radu Duma pomenește localitățile din Banat: „Fiind oaste turcii cu muscalii, s-au închis toate schelile (porturile — n.n.) de la Dunăre și n-au mai fost trecînd nici un feali de marfă de la Țara Turcească la Țara Românească și Țara Moldovii. Și așa au început negoțatorii a aduce marfa de la Țara Turcească pe la Mehadiea și Zeton“²⁵. De asemenea, în anii 1772—1773 sînt amintite unele fapte legate de vizitele împăratului Iosif al II-lea (în realitate co-împărat pînă în 1780) în Banat și principatul Transilvaniei²⁶. Conștiința unității pămîntului românesc se vadește prezentă atunci cînd Radu Duma (prin textul scris de Simeon Hiară²⁷), vorbind, într-o lungă listă, despre „cetățile care la ce țări sînt, care sînt în Evropa, întru care sînt scaunele stăpînitorilor acelor țări“, grupează regiunile carpato-dunărene astfel: „La Banat, Timișoara; la Ardeal Sibiiu; la Țara Românească, București; la Moldova, Iași“²⁸.

²⁴ N. Iorga, *op. cit.*, p. 91.

²⁵ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1910, vol. XI, partea I, p. 35 (note).

²⁶ *Ibidem*, 1911, vol. XII, partea I, p. 64.

²⁷ Vezi Ioan A. Pop, „*Codex Cretzulescus*“ și locul său în istoriografia din Scheii Brașovului, în *AIIC*, 1978, XXI, p. 401—410.

²⁸ Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1911, vol. XII, partea I, p. 81.

Asemenea consemnări ne apar ca semnificative pentru finalul veacului al XVIII-lea, ele preliminarînd o mentalitate care va deveni manifestă în secolul următor. Insuși faptul reflectării unor realități bănățene în scrisul istoric brașovean pune în lumină relațiile dintre două „țări“, ținuturi românești care au aspirații și preocupări consonante în veacul luminilor. Este vorba de două comunități românești rămase ortodoxe, situate într-o zonă periferică a imperiului habsburchic și întreținînd statornice și fertile raporturi cu „Țara“ (Țara Românească și zonele românești extracarpătice în general). Asemenea legături între obștile românești transilvane au pregătît, modest la început, dar cu rezultate tot mai notabile ulterior, sinteza revendicărilor politice și conștiința unității în lupta națională.

IOAN AUREL POP

RÉALITÉS DE LA PROVINCE DE BANAT PRÉSENTÉS DANS
L'HISTORIOGRAPHIE DE ȘCHEII BRĂȘOVULUI AU COURS
DU XVIII-e SIÈCLE

(Résumé)

L'auteur montre que le profil politique de la Communauté de Șcheii Brașovului explique, partiellement, le parallélisme avec la problématique du Banat, dans l'intérêt des chroniqueurs de Brașov pour cette province.

La lutte contre „l'union“ de l'église avec ses habituels aspects politiques a été un domaine de collaboration entre les historiciens de Brașov et ceux de Banat, ce qui fait reconsidérer l'intérêt pour ces chroniques, contenant des informations de grande valeur concernant le Banat du XVIII-e siècle.

UNELE ASPECTE PRIVIND ÎNVĂȚĂMÎNTUL ROMĂNESC DIN BANAT LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA

Începînd din anul 1779, Banatul, străvechi teritoriu daco-roman este alipit la Ungaria, rămînînd, însă, în continuare o provincie aparte. În ciuda colonizărilor masive care au avut loc aici în tot cursul secolului al XVIII-lea, marea majoritate a populației continuau s-o formeze românii.

Deși populație majoritară, românii suportau cea mai însemnată parte a poverilor fiscale (taxe, dijme, impozite directe etc.), care cunoșteau o permanentă creștere, astfel că ei se aflau într-o situație economică mai grea decît conaționali lor din principatul Transilvaniei¹. Adăugînd la toate acestea abuzurile funcționarilor și ale trupelor de ocupație, rezultă cauzele care au determinat un ritm lent în procesul de acumulare primitivă a capitalului în economia Banatului. Pe de altă parte, o serie de transformări structurale ce începuseră deja să se contureze, impuneau o înnoire a statului feudal habsburgic, vizînd aplicarea unei formule menite să adapteze vechile instituții la cerințele dezvoltării economice. Această tendință se concretizează în despotismul luminat pe care curtea de la Viena îl va promova și aplica mai ales în timpul domniei lui Iosif al II-lea. Potrivit noii concepții, ce pornea de la filozofia luminilor, statul trebuia să-și facă simțită prezența în cele mai diverse domenii ale vieții economice și sociale. Astfel, în ceea ce privește religia, despotismul luminat preconiza ridicarea statului deasupra bisericii și subordonarea acesteia, precum și o anumită toleranță religioasă. De asemenea, statul va căuta să-și atragă în slujba sa învățămîntul și cultura, problema educației fiind transformată într-o problemă politică. Încă din 1777, pe timpul Mariei Tereza, apare așa-numita Ratio educationis, legiuire menită să „raționalizeze” învățămîntul, în sensul de a-l adapta la necesitățile statului habsburgic. Prin aceasta se urmărea ca din rîndul nobililor să se recruteze viitorii soldați și funcționari, dintre orășeni — industriașii și negustorii, fiilor de țărani rezervîndu-li-se doar posibilitatea de a-și însuși unele cunoștințe elementare de producție casnică sau de agricultură. Ceea ce este însă cu adevărat nou și important în această lege este atenția acordată

¹ B. Surdu, *Liniile dezvoltării economice a Transilvaniei în sec. al XVIII-lea pînă la răscoala lui Horea*, (în) *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, tomul 3, 1960, p. 106.

predării științelor naturii, precum și faptul că prin intermediul ei s-au creat școli populare pentru toate naționalitățile din imperiu.

Pornind de la *Ratio educationis*, Iosif al II-lea a pus accentul pe învățământul elementar, școala trebuind să formeze, înainte de toate, „buni producători și deci buni contribuabili, buni soldați, buni cetățeni, fără deosebire de neam sau confesiune”². Căci, după cum justifică acesta, „Bi-nele public (...) și nevoile cetățenești cer ca toți cetățenii să aibă un minim de cultură și un minim de educație civică”³. În consecință, se preconizează obligativitatea învățământului elementar pentru toți copiii între 7 și 13 ani, acesta trebuind să fie uniform (adică să folosească programe și manuale unice) și gratuit, cadrele didactice urmînd a fi retribuite în bani și în natură. Luminismul, în general, și varianta sa iozefinistă, în special, au avut urmări favorabile pentru românii⁴ din imperiul habsburgic.

Adevăratul început al reglementării învățământului românesc din Banat îl marchează, însă, apariția, în 1774, a Regulelor directive pentru ameliorarea școalelor elementare sau triviale ilirice și române greco-ortodoxe în țările ereditare cezaro-crăiești. Acestea prevedeau asigurarea școlilor cu învățători calificați, stabileau obiectele de învățămînt (citirea, scrierea, religia), dispuneau traducerea unor cărți și manuale, recomandau studierea unor discipline suplimentare cu caracter practic (creșterea vitelor, albinăritul etc.); urmăreau îmbunătățirea frecvenței elevilor, în fine, stabileau ca în fiecare comună să se înființeze cîte o școală⁵. După răscoala iobagilor din 1784, care a zguduit înseși temeliile statului feudal habsburgic, dispozițiile oficiale privind învățămîntul românesc din Banat devin tot mai numeroase și mai insistente. Astfel, un ordin al Consiliului locotenențial din 1785, referitor la calificarea învățătorilor, decreta ca „toți dascălii în școalele cele rînduite normalinice mai înainte să se învețe, și numai după arătarea învățăturii sale (decî în urma unui examen — n.n.) în școală să se pună”⁶. Merită să fie amintit și ordinul cu privire la „înființarea școalelor la poporul valahic”, din 1786, menit să determine o sporire a numărului de școli românești.

În această perioadă de importante prefaceri economice și sociale, învățămîntul cunoaște și el o multitudine de forme de organizare: se întîlnesc, în afară de școlile de stat, școli confesionale, alături de cele bise-

² D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1967, p. 240. *passim*.

³ *Ibidem*, p. 252.

⁴ I. Bozac și P. Teodor, *Învățămîntul românesc din Transilvania în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în lucrarea *Din istoria pedagogiei românești*, vol. 2, Ed. didactică și pedagogică, București, 1966, p. 155.

⁵ I. Vuia, *Școalele românești bănățene în secolul al XVIII-lea*, Orăștie, 1896, p. 50—51.

⁶ N. I. Albu, *Istoria învățămîntului românesc în Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944, p. 163.

ricești. Mai funcționau, pe lingă acestea, școlile grănicerești și cele ale regiunilor miniere, care se vor apropia tot mai mult de noua formă a învățămîntului etatizat. O întreagă acțiune, inițiată încă înainte de 1791⁷, va urmări să existe această formă. Astfel, guvernul de la Viena aduce la cunoștința așa-numitei Comisii publico-eccleziastice primele măsuri de uniformizare a învățămîntului în Banat, al căror scop era ca „... școlile elementare naționale în această limitrofă provincie nu numai să se organizeze asemănător celorlalte provincii..., dar să se ducă și la o stare mai bună”⁸. Concomitent, episcopii confesionali sînt obligați să informeze guvernul despre modul în care noile dispoziții își pot găsi aplicarea și în ce măsură se dovedesc necesare pentru progresul învățămîntului. Se cunosc, de altfel, și unele încercări anterioare pe această linie, datorate unor inițiative particulare. Astfel, în 1789, Daniil Lazarin, sindic al episcopului Ortodox din Timișoara, prezintă administrației Banatului un proiect de organizare a învățămîntului local. Amintind că la o mie de locuitori ai acestei provincii există doar un singur știutor de carte, și arătînd că această situație este în dauna intereselor statului, Lazarini propunea înființarea de școli în fiecare sat sau în satele mai mici, iar la Timișoara a unei școli principale, destinate a scoate învățători și mici funcționari de stat. El mai propunea totodată ca în locul școlilor religioase să se creeze școli elementare cu caracter laic și cerea ca pentru școlile secundare să se alcătuiască manuale de gramatică în limbile română, latină și sîrbă. Proiectul prezentat de Lazarini mai prevedea și inițierea elevilor acestor școli în probleme de administrație și comerț⁹. Eforturile acestui adevărat deschizător de drumuri vor fi urmate în curînd de cele ale lui Ioan Piuariu-Molnar, celebrul oculist, luptător politic și reprezentant de seamă al luminismului românesc. Instruit la școlile din apusul Europei, Piuariu se va ocupa și el de organizarea învățămîntului românesc din Banat și Transilvania. Trimițînd lui Iosif al II-lea mai multe petiții în această chestiune, el a cerut în termeni îndrăzneți sprijin practic pentru dezvoltarea școlilor românești, exprimînd totodată, într-una din aceste scrisori, satisfacția locuitorilor din Banat pentru măsurile ce fuseseră deja întreprinse pe această linie¹⁰.

În sensul dezvoltării învățămîntului românesc din Banat vorbesc și dispozițiile Comisiei aulice, din 1788, transmise organelor de inspecție școlară și care, în limitele intereselor guvernului de la Viena, prevedeau:

1. Sporirea numărului școlilor românești neunite, prin înființarea de școli districtuale în comunele mai sărace;

⁷ L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din Transilvania, 1774—1805*, București, 1966, p. 38.

⁸ *Ibidem*.

⁹ H. Wolf, *Învățămîntul bănățean în secolul al XVIII-lea*, Viena, 1935, p. 59 (în lb. germană).

¹⁰ L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 35.

2. Obligarea proprietarilor de pământ de a contribui cu materiale de construcție și bani la zidirea noilor școli, iar a țăranilor — cu cărașie și zile de muncă;

3. Pot funcționa ca învățători la școlile românești numai cei care s-au calificat ca atare, prin susținerea unui examen, și cunosc limba germană;

4. Funcția de dascăl să nu mai poată fi moștenită în linie paternă;

5. Evidența tuturor copiilor obligați a frecventa școala. Aceștia nu vor mai fi sustrași de la lecții spre a fi folosiți la treburile din gospodărie sau la câmp;

6. Gratuitatea manualelor școlare;

7. Elevii care se disting la învățătură vor fi lăudați în mod public. Se vor premia anual în fiecare școală cite trei dintre elevii români cei mai buni, cu scopul de a stimula îmbrățișarea carierei de învățător;

8. Obștea satului, bătrînii, precum și slujitorii bisericii, vor cerceta mai des școala, îndemnînd tinerimea la învățătură. Funcțiile de stat în aparatul comunal vor putea fi ocupate numai de către cei care posedă certificat școlar¹¹.

O problemă foarte importantă pentru învățămîntul românesc din Banat în această perioadă, așa cum rezultă și din dispozițiile de mai sus, era aceea a frecvenței. În acest sens se emite și dispoziția nr. 5250 din 6 martie 1777, prin care se făcea apel la influența episcopilor ortodocși, pentru soluționarea problemei¹². Date fiind, însă, condițiile materiale precare ale majorității locuitorilor români ai Banatului, inițiativele de acest gen, chiar și atunci cînd ele beneficiau de girul autorităților ecleziastice, nu se puteau practica materializa. Metoda stimulării prin prevederi și prin măsuri oficiale, laice sau bisericești, va fi înlocuită curînd prin dispoziții mai severe, categorice. Astfel, printr-un act din 20 iunie 1785, se prevedea pedepsirea părinților care nu-și vor trimite copii la școală, mai ales în timpul iernii, cînd muncile campestre au încetat. În restul anului, pentru a nu sustrage elevii de la școală, se prevedea ca pentru pășunarea vitelor să fie angajat de către comună un păstor¹³.

Cu alt prilej, se arată că, din lipsă de învățătură, românii nu se pot îndrepta spre vreo slujbă, iar fondurile afectate școlilor se irosesc inutil, prin nefrecventarea acestora de către elevi. Se subliniază totodată necesitatea învățaturii, care este nu numai spre folosul personal al fiecărui individ, ci și spre cel obștesc, al întregului popor român¹⁴.

Pe linia aceluiași dispoziții oficiale, se va încerca și reglementarea raporturilor dintre biserică și școală, stabilindu-se mai precis obligațiile

¹¹ I. Lupaș, *Iosif al II-lea și școlile românești din județul Aradului*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1928, p. 303—304.

¹² I. Lupaș, *Lucr. cit.*, p. 305.

¹³ I. Vuia, *Op. cit.*, p. 52.

¹⁴ *Protocolul circularilor parohiale din Banloc, 1781—1801*, Colecția C. Mureșanu, Timișoara, p. 76.

și atribuțiile preoților parohiali, ce anume cade în competența lor, urmărindu-se astfel eliminarea abuzurilor din partea acestora. În ciuda eforturilor de laicizare întreprinse în această perioadă, învățământul nu a putut fi, însă, complet sustras influenței clerului, continuând să constituie și pe mai departe una din preocupările de căpetenie ale acestuia. Așa de pildă, episcopul ortodox Iosif Iacovici Sacabent se adresa în februarie 1788 preoților parohiali ca unor „primitori în seamă a școlilor”¹⁵. De altfel, statul austriac, ținând seama de influența pe care preoții o exercitau asupra maselor, nu excludea concursul acestora, în scopul de a-și realiza mai lesne țelurile politice și economice.

*

Activitatea învățătorilor și a directorilor de școli, în perioada de care ne ocupăm, se înscrie pe linia eforturilor generale de afirmare a învățământului românesc, în condițiile expansiunii economice și politice habsburgice, ale dublei exploatare la care erau supuși românii din imperiu. Numeroase acte și documente de epocă atestă preocuparea acestora pentru pregătirea lor profesională, cu scopul de a face față în școlile unde funcționau. În multe localități, datorită strădaniei învățătorilor și directorilor, elevii frecventează cu regularitate școala, obținând rezultate bune la învățatură. Astfel, un document din 1794, referitor la Nicolae Horga, învățător din Seleuș (Comitatul Aradului), arată cum acesta „se instruieste în tot cursul anului”¹⁶. Răzbat din aceste documente, pe lângă rîvna cu care se pregăteau învățătorii români, patriotismul ardent al acestora, eforturile lor de luminare a poporului, de cultivare a tradițiilor acestuia¹⁷. La rîndul lor, directorii de școli erau preocupați de organizarea de internate și cantine pe lângă școli, în scopul de a veni în ajutorul elevilor nevoiași, de înființarea unor biblioteci școlare, de elaborarea de manuale necesare pentru bunul mers al învățământului. Nu le era indiferent nici caracterul extrem de redus al programelor oficiale, care prevedeau pentru fii de români doar cunoștințe sumare de citit și scris¹⁸, după cum nu puteau trece cu vederea starea materială precară a conaționalilor lor țărani. Stăteau în atenția lor și activitățile cultural-educative cu elevii; pe mulți îi frământa problema înființării unui ziar românesc, a introducerii alfabetului latin în scriere¹⁹, mulți dintre ei criticau nepăsarea autorităților

¹⁵ Arhivele statului Timișoara, Condica pentru circulare parohiale Mehadia, 1783—1804, p. 36—38.

¹⁶ Fond prefectura județului Arad, dosarul Conscriptiiei, p. 191, Arhivele statului Arad, cf. Gheorghe Șora, Petru Ardelean, *Nicolae Horga — luminist și mare patriot, Revista de filozofie*, tom XVI, nr. 6/1969, p. 743—745.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Fondul Comitatului Caraș. Registrul de procese-verbale ale Congregației Comitatense 1796*, punctul 158, Arhivele statului Lugoj, p. 146.

¹⁹ V. Popeangă, E. Găvănescu, V. Țircovnicu, *Preperandia din Arad*, Ed. did. și ped. București, 1964, p. 8—67.

față de nevoile învățămîntului, insuficientul sprijin material acordat școlii românești. Străduindu-se să lege învățămîntul de practică, directorii de școli își îndemneau elevii să învețe meserii²⁰, fiind convinși că pe această cale românii vor putea prospera în viitor, ridicîndu-se la o treaptă superioară de bunăstare materială. Ei legau, astfel, în mod organic, conținutul învățămîntului de ideea unității de conștiință aparținentei la națiunea română. Așa se explică de ce învățătorii și directorii care se interesau de bunul mers al școlii românești, urmărind să facă elevilor o educație națională și să răspîndească în popor cunoștințele cultural-științifice, care apăreau drepturile acestuia și criticau nedreptățile, intrau în conflict cu autoritățile de stat ale timpului.

Istoria învățămîntului românesc din Banat și Transilvania la sfîrșitul secolului al XVIII-lea consemnează un lung șir de abuzuri și acte arbitrare săvîrșite împotriva a numeroși învățători și directori de școli românești, care au fost supuși unor persecuții sistematice, jigniți în mod public, atinși în sentimentul demnității lor naționale, îndepărtați din slujbă, exilați, omoriți prin otrăvire. Printre aceștia se numără și corifeii Școlii ardelenene, Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior, „martiri ai re-deșteptării noastre naționale”²¹, și implicit ai învățămîntului românesc, Dimitrie Țichindeal, Ioan Budai-Deleanu, Moise Nicoară, Damaschin Toma Bojincă, Constantin Diaconovici-Loga, Paul Iorgovici, Nicolae Horga, etc.

În concluzie, se poate afirma că activitatea învățătorilor și directorilor școlilor românești din Banat la sfîrșitul secolului al XVIII-lea a fost puternic influențată de ideile luministe propagate de reprezentanții Școlii ardelenene. În acest sens, învățătorii și directorii de școli românești au împletit activitatea lor școlară cu lupta pentru drepturile poporului român asupra, pentru emanciparea națională și socială a acestuia, rezistînd încercărilor menite să-i atragă în tabăra politică a habsburgilor. Prin eforturile lor, îmbinate cu ale maselor muncitoare din Banat, s-a ajuns ca la sfîrșitul secolului al XVIII-lea numărul școlilor românești din această provincie să depășească cifra de 400, exclusiv cele ale regiunilor militare. Dintre acestea se detașează școala normală din Timișoara, care, începînd din 1774, pregătea și învățători. Cu toată această creștere numerică, învățămîntul românesc din Banat cunoaște o dezvoltare lentă, anevoioasă, datorită atît condițiilor materiale slabe de care dispuneau românii din imperiu, cît și politiciii de germanizare tot mai pronunțate. Oricum, această dezvoltare nu va putea fi împiedicată, cea fiind favorizată și de politica culturală a „absolutismului luminat”, promovat de împăratul Iosif al II-lea.

Sfîrșitul secolului al XVIII-lea constituind cadrul de intensificare a afirmării națiunii române, eforturile românilor bănățeni de a-și dez-

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Gheorghe Șora, Petru Ardelean, Vasile Goldiș — luptător pentru ideea de unitate națională, în *Revista de pedagogie* nr. 10/1969, p. 82.

volta un învățământ propriu se materializează treptat. Ele vor continua și pe viitor, cu toate impedimentele pe care le va rezerva, în secolul al XIX-lea politica oficială habsburgică²².

GHEORGHE ȘORA

EINIGE ASPEKTE DES BANATER UNTERRICHTS IN RUMÄNISCHER
SPRACHE ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Der Verfasser schildert einige Aspekte des Unterrichts in rumänischer Sprache im Banat des 18. Jahrhunderts, die Schwierigkeiten, unter denen die rumänische Schule sich in dieser Provinz behaupten musste, die Modernisierungsversuche einiger patriotischer Lehrer sowie die Verfolgungen, denen diese hingebungsvollen Diener der Volksbildung seitens der Behörden ausgesetzt waren.

Hervorgestrichen werden die positive Entwicklung des rumänischen Unterrichts bis ins 19. Jahrhundert, als der nationale Befreiungskampf sich intensiviert hat, als Folgeerscheinung des nationalen Bewusstseins, das sich in den Banater Schulen entwickelt hat.

²² Despre situația învățământului românesc din Banat, vezi mai pe larg la Victor Țircovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la 1800*, Editura didactică și pedagogică, București, 1978, Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784—1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Editura Diecezană, Arad, 1943. Despre evoluția învățământului românesc și contribuția lui la emanciparea socială și națională vezi și Gheorghe Șora, *Vasile Goldiș, militant pentru desăvîrșirea idealului național*, Editura Facla, Timișoara, 1981.

JUSTIȚIA MILITARĂ AUSTRIACĂ ȘI PEDEPSELE CE SE APLICAU SOLDAȚILOR ÎN CADRUL REGIMENTELOR DE GRĂNICERI*

Încă de la înființarea lor, regimentele grănicerești ca organizații de suprastructură pur feudale menite să apere baza care le-a creat, au pus stăpânire în zona militarizată și subordonată lor, pe întreaga viață economică, politică, socială și religioasă. Era firesc, în acest context, să se creeze și o supremație din punct de vedere juridic și astfel ia naștere justiția militar-grănicerească, cu o aparatură minuțios organizată cu scopul de a ține sub ascultare populația din zona militarizată.

Militarizarea provinciilor de graniță nu s-a făcut de bună voie și în acest caz autoritățile organizatorice au folosit forme de constrângere care au creat mari nemulțumiri și în acest caz în loc să se reducă abuzurile stăpînirii, s-a introdus justiția militară care avea la bază o gamă variată de legi menite să „convingă” populația destinată militarizării:

Ca și în celelalte domenii care vizau zona militarizată și în domeniul justiției au fost emise o serie de norme care se sprijineau în permanență pe ideea că în orice timp, fie pace, fie război, în graniță se aplicau normele de judecată de război și pentru a se putea aplica grabnic și cu multă operativitate articolele de lege, s-a creat o rețea de organisme menite să „cîntărească” abaterile săvîrșite de soldații grăniceri sau de populația din graniță, indiferent dacă aceasta era militarizată sau nu, ori dacă era bărbat sau femeie, copil sau bătrîn și în acest caz legea era egală pentru toți supușii.

Organele de judecată erau ierarhic organizate, ele pornind de la companie unde raportul săptămînal constituia prima formă de judecată. Urmau apoi organele judecătorești organizate pe trei instanțe, din prima făcînd parte tribunalele de regiment, magistratele comunităților militare de țară din Agram, Timișoara și Sibiu, apoi urma instanța a doua din care făcea parte tribunalul militar de apelație și în sfîrșit din instanța a treia de judecată făcea parte Ministerul de Război, respectiv Senatul suprem de justiție.¹

* Prezentul material face parte dintr-o lucrare în curs de apariție în Editura militară.

¹ *Die K. K. Militär-Grenze und ihre Verwaltung von Iosef Hostinek*, Wien 1861, Vol. 1, p. 70 (în continuare Hostinek).

Luată sub aspectul ei general, justiția grănicerească avea două laturi bine distincte ce urmăreau soluționarea cazurilor de judecată primul limitându-se la împăcarea părților iar al doilea la drastica pedepsire a celor vinovați.

În ceea ce privește împăcarea părților, normele emise consemnau că: „prima datorie a soldaților precum și a celorlalți locuitori, ca supuși credincioși ai țării, este să se străduiască din toate puterile la promovarea serviciului nostru și la siguranța patriei, apoi să evite orice neînțelegere, ceartă și neunire între dinșii, deci să domnească între ei prietenia și buna înțelegere necesară între vecini”².

Am văzut mai înainte că în cadrul companiei grănicerești se organiza prima instanță de judecată în competența ei intrând cazurile ce echivalau cu valoarea de 6 florini și cu pedepsirea celui vinovat cu bătaia până la 25 de lovituri.

Procedura de judecată era simplă, ea făcându-se public la raportul companiei unde comandantul acesteia expunea cazul de abatere săvârșit precum și sentința aplicată funcție de dreptul ce îl avea.

Pentru fiecare caz în parte comandantul de companie era obligat să întocmească un proces verbal care să stea la dispoziția organelor superioare în cazul în care una din părți făcea recurs. Pe lângă acesta, la companie, se mai găseau o serie de registre în care se înserau plîngerile grănicerilor, cazurile de judecată precum și măsurile luate de comandantul de companie la sesiunea de raport. Pentru a ne da seama de întreaga gamă birocratică ce era la companie vom enumera toate formularele ce existau, pe această linie, și conținutul sumar al acestora:³

Formular A. pentru protocolul de raport al comandanților de stațiune care cuprindea: Numele, prenumele și numărul de casă a celui care acuză și a celui acuzat; Conținutul rugăminții sau plîngerii, denumirea abaterii de care este tras la răspundere cel acuzat; Numele, prenumele și numărul de casă a martorilor și Observații.

Formular B. pentru protocolul sesiunii de raport al companiei cuprindea: Numărul curent; Numele, prenumele și numărul casei celui care acuză și a celui acuzat; Conținutul rugăminții sau a plîngerii, denumirea abaterii de care este tras la răspundere acuzatul; Prenumele, numele și numărul de casă al martorilor și Dispozițiile luate referitor la acele cazuri care n-au putut fi discutate din cauza neprezentării uneia din părți.

Formular C. pentru protocolul sesiunii de raport al companiei care cuprindea: Numărul curent; Numele, prenumele și numărul de casă a celui care acuză și a celui acuzat; Conținutul cererii sau plîngerii, denumirea abaterii sau faptei de care este tras la răspundere acuzatul; Declarațiile interesatilor și mărturia sau apărarea acuzatului; Declarațiile martorilor; Comunicarea motivată a ofițerului administrației de graniță; Hotărîrea sesiunii cu întregirea eventualelor păreri diferite ale membrilor

² Carol Göllner — *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764—1851*, Editura militară, București, 1973, p. 86.

³ Hostinek, vol. 2 Anexe.

îndulcească viața celor supuși stăpînindu-le astfel setea de revoltă. Așa se explică deseale reforme care au loc mai în toate domeniile activității militare în graniță, lucru mai bine prins în schimbările care au loc în legea fundamentală a grănicerilor, lege menită să călăuzească întreaga viață în teritoriul militarizat și ale cărei paragrafe s-au modificat atît în funcție de dezvoltarea societății, cît și în funcție de gradul și intensitatea la care au ajuns nemulțumirile grănicerilor față de aceasta.

Sesiunile de raport ale companiilor au devenit scaunul de judecată al grănicerilor din teritoriul subunității respective, aici ascultîndu-se plîngerile și tot aici executîndu-se și sentințele ce trebuiau să aibă un caracter educativ și pentru restul grănicerilor predispuși a-și manifesta nemulțumirea.

Amintim că aceste sesiuni de raport aveau loc duminica după terminarea slujbei religioase și de aici putem trage concluzia asupra stării de spirit a grănicerilor care trebuiau să asculte gemetele celui pedepsit cu bătaia, execuții de care nu erau scutite nici femeile sau copiii aplicîndu-li-se și acestora rescriptul de război după care erau judecați soldații aflați sub arme⁴.

Cauzele mai mari precum și a celor de recurs de la companii se judecau la regiment, care avea deja un organ judecătoresc aparte constituit în organica sa. Aici se judecau toate persoanele care săvîrșeau abateri de la gradul de căpitan în jos.

În cazurile ce se judecau la regiment comandantul de companie avea misiunea să execute primele cercetări, să țină în stare de detenție pe cel vinovat (nu mai mult de trei zile) și să trimită pe cei vinovați și martorii necesari în fața completului de judecată.

La regiment completul de judecată era format, după caz, din 7 sau 14 persoane după cum urmează: un căpitan, un locotenent, un sublocotenent, un sergent, un caporal, un fruntaș și un soldat. În cazul în care completul de judecată era format din 14 persoane, numărul celor de mai sus se dubla.

Tribunalul de regiment se subordona direct comandantului de regiment care era ajutat de auditori, un fel de avocați militari, a căror număr era variabil de la regiment la regiment. Pentru regimentul grăniceresc din Caransebeș numărul auditorilor s-a stabilit la trei⁵.

Trimiterea soldaților grăniceri în fața tribunalului militar de regiment constituia un fapt rușinos ce aducea acestora de a mai purta decorații sau însemne militare⁶, iar gradaților judecați li se ridica dreptul de a mai purta gradele militare⁷.

⁴ Erörterungen der Grundgesetze für die Karlstädter, Warasdiner Banal-slawonische und Banatische Militär Gränze von Mathias Stopfer, Wien, 1831, paragraful 62.

⁵ Hostinec, vol. 1, p. 75.

⁶ Filiala Arhivelor Statului Caransebeș Fond regiment de graniță româno-bănățean Regiment Act. B. N. 48/1872 (în continuare F. A. S. Csebeș).

⁷ F. A. S. Csebeș. Regiment Act B. N. 103/19. 06. 1872.

sesiunii; Data executării hotărîrii sesiunii și Observații. Acest registru se întocmea anual începînd cu numărul curent 1 și cu data de ținere a fiecărei ședințe săptămînale de raport, iar la rubrica observații se trecea avizul medicului în urma vizitei medicale în cazul cînd se aplica celui vinovat o pedeapsă corporală.

Formular D. pentru protocolul de companie care cuprindea: Numărul curent; Numele, prenumele și numărul de casă a celor două părți; Obiectul neînțelegerii; Comparația încheiată și Observații.

Formular E. pentru protocolul general penal care cuprinde: Numărul curent; Numele, prenumele, numărul de casă și rangul pedepsitului; Cauzele pedepsei date; Pedepsa care a fost dată; De cine a fost dată pedeapsa cu referire la ordinul corespunzător regimentului sau la hotărîrea sesiunii de raport.

Formular F. cu lista de anunț despre abaterile referitoare la siguranța proprietății forestiere, descoperite de personalul forestier (paznici, funcționari, pădurari) în data de ... și rapoartele comandantului de companie sau magistratului, formular ce cuprindea următoarele rubrici: Numărul curent; Numele, prenumele, clasa socială, ocupația și domiciliul acuzatului; Denumirea abaterii de care este acuzată persoana învinuită; Timpul (data și ora) și locul unde a avut loc abaterea; Cine a descoperit pe acuzat, dacă acesta a fost prins asupra faptului sau dacă este din alte motive, care sînt martorii; Mărimea pagubei rezultate; A cîtea oară acuzatul a comis abaterea forestieră; Observații.

Formular G. „Registru penal despre abaterile referitoare la siguranța proprietății forestiere discutate la comandamentul companiei sau la magistraturele comunităților militare“ care cuprindea: Numărul curent; Numele, prenumele, vîrsta, clasa socială, ocupația și domiciliul acuzatului; Numele, prenumele, vîrsta, clasa socială, ocupația și domiciliul persoanelor care acuză, celor păgubiți sau care denumesc acuzatul; Denumirea abaterii de care este învinuit acuzatul; Înregistrarea exactă a martorilor care au depus mărturie contra sau pentru acuzat; Denumirea aceluia care este considerat dovedit de către comandantul de companie sau de magistrat; Conținutul hotărîrii luate de regiment, batalion sau magistrat; Despăgubirea rezultată din hotărîrea luată; Observații.

Mulțimea de formulare ce trebuiau întocmite în cazul săvîrșirii unor abateri scoate în evidență nu numai caracterul birocratic al orînduirii, ci și faptul că în spatele acestor abateri stau nemulțumirile maselor asuprite care sub orice formă își manifestă această stare, încercînd să smulgă legal sau ilegal anumite drepturi, fie ele cît de mici, pentru a îndulci puțin viața lor de toate zilele.

Analizate clasele opuse la cei doi poli constatăm că în intervalul dintre acestea au fost montate o serie de instituții menite să păstreze, chiar și forțat, un echilibru, atît de necesar pentru ca baza să ființeze mai departe. Și sigur că atunci cînd instituțiile intermediare deveneau nepuțincioase în rezolvarea unor litigii ajunse la apogeu, aveau loc conflicte armate sau dacă stăpînirea era mai prevăzătoare aplană posibilitatea acestora prin cîteva reforme care pentru un timp oarecare aveau menirea să

Procedura era în cele mai dese cazuri orală iar la nevoie ea putea fi și scrisă⁸.

Stabilirea sentinței se făcea pe bază de vot deschis și în acest caz în situația când completul de judecată nu vota sentința în unanimitate, se lua în considerare sentința ce deținea majoritatea voturilor, iar în cazul în care părerile sînt împărțite în două obținînd un număr egal de voturi, atunci avea dreptul la vot și președintele completului de judecată⁹.

De executarea sentinței acordate se îngrijea comandantul companiei sau al regimentului.

Avîndu-se în vedere faptul că organele de justiție superioare regimentului ies din cadrul teritorial al regimentului caransebeșan, nu ne vom ocupa de descrierea lor mulțumindu-ne doar cu enumerarea făcută la început.

Numărul mare de instanțe judecătorești pe teritoriul militarizat a atras după sine o gamă multiplă și variată de pedepse în care leitmotivul îl vor avea pedepsele corporale pe care se vor broda și celelalte și care în ansamblu dau coloratura reală a cadrului juridic grăniceresc.

Scara evolutivă a pedepselor analizată de sus în jos creează adevărata față a stării de fapt prin care se menținea disciplina în teritoriul militarizat.

Pedepsele se aplicau public pentru a atrage tuturor atenția că stăpînirea nu iartă nimic atunci cînd este vorba de știrbirea integrității sau a autorității imperiului, dar caută căi mediatore, de împăcare atunci cînd era vorba de dreptatea celor asupriți.

Pedeapsa capitală ce se aplica în graniță era pedeapsa cu moartea, ea executîndu-se, atît în timp de pace cît și în timp de război, prin sabie, pînă în anul 1813, ca apoi aceasta să se execute prin spînzurarea sau împușcarea celui vinovat.

Legiuitorul a diferențiat procedura de execuție la moarte împărțind cazurile de condamnare la moarte prin spînzurare atunci cînd se comitea trădarea supremă, crimă, incendiu, furt, folosirea unor acte de credit, dezertarea și răsîndirea unor trupe prin subordonare ilegală, iar prin împușcare atunci cînd avea loc rănirea subordonaților, neliniștea sau crearea de panică, încălcarea regulilor de carantină și evadarea prin cordonul de graniță cînd acesta era închis din cauza molimei de ciumă.

Pedepsele capitale se aplicau după cum am văzut atunci cînd se săvîrșeau abateri destul de grave care, în general, aduceau prejudicii atît comunităților grănicerești dar și stăpînirii.

La pedeapsa capitală se adaugă și altele a căror gravitate era tot atît de mare încît cel condamnat prefera moartea în schimbul aplicării altor pedepse care se sfîrșeau tot cu moartea în urma unor chinuri la care era supus cel condamnat.

⁸ Valeriu Sotropa — *Districtul grăniceresc năsăudean*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 243.

⁹ Die K. K. Militärgrenze und deren Grundgesetze. Eine kulturhistorische Skizze verfasst, zusammengestellt und erläutert von Leopold Martin Krainz, Wien, 1866, p. 79.

Din gama de pedepse ce se acordau grănicerilor amintim: bastonada, alergarea prin culuar de nuiete, munca la sapă, munca în public, arestul la domiciliu, arestul în închisoare, alungarea din localitate sau district, alungarea (expulzarea) din țară, degradarea și luarea demnității.

Pentru a înțelege mai bine esența acestor pedepse ne vom ocupa în continuare de descrierea lor precum și de modul cum erau acestea aplicate grănicerilor care cădeau în abateri.

Bastonada nu era altceva decît bătaia cu bastonul sau cu bățul a celui vinovat ea fiind, de la caz la caz, de la 5 pînă la 100 de lovituri. Și în cadrul regimentului caransebeșan pedeapsa cu bătaia se aplica cu îndestulare făcîndu-se chiar abuzuri și în acest sens amintim doar două cazuri din cele multe găsite printre documentele vremii, în care se critica pedeapsa prea aspră aplicată unor grăniceri care au fost pedepsiți pe nedrept cu 25 de lovituri.¹⁰ Faptul că mai toți comandanții aplicau bătaia fără cruțare duce la îngrijorarea eșaloanelor superioare care trimit comisiile pe teritoriul grăniceresc pentru a verifica protocoalele sesiunilor de raport pentru a constata pedepsele aplicate, confruntînd registrele cu interogarea grănicerilor pedepsiți, atrăgîndu-se în final atenția tuturor comandanților de companii asupra abuzurilor de a aplica pedeapsa cu bătaia¹¹.

Alergarea prin nuiete constituia o formă colectivă de aplicarea pedepsei și ea consta în formarea a două rinduri de soldați puse față în față, ce aveau cîte un băț. Prin acest culuar trebuia să treacă dezbrăcat grănicerul pedepsit ce era lovit cu bețele de către grăniceri. Numărul soldaților dotați cu nuiete era variabil el neputînd însă depăși cifra de 300. Trecerea condamnatului prin acest culuar se făcea de mai multe ori, fără a se depăși însă 10 treceri. Amintim că trecerea condamnatului prin șirul soldaților și lovirea acestuia era supravegheată de comandantul destinat cu execuția și în cazul cînd acesta constata o clemență din partea vreunui soldat din șir, ordona ca acesta să treacă și el după cel condamnat ca să învețe cum trebuie să lovească.

Pedeapsa cu bătaia cu nuiete nu se aplica femeilor socotindu-se prea înjositoare dezbrăcarea acestora în fața soldaților și lovirea lor cu nuiete.

Și în cadrul regimentului caransebeșan se aplica această pedeapsă cu multă ușurință. Este cunoscut cazul soldaților Florea Sitaru și Gherman Gugu din compania Dalboșeț care au fost pedepsiți să fugă de opt ori printr-o uliță de 300 de soldați¹².

În amintirea bătrînilor a rămas sub formă de legendă pedepsirea soldaților grăniceri în Caransebeș, locul de execuție fiind strada principală (actuala stradă 30 Decembrie) de la biserica catolică pînă la poarta regimentului, stradă pe care se făcea culuarul de soldați dotați cu nuiete cu care aplicau sancțiunea. Se zice că, în general, soldații cărora li se aplicau asemenea pedepse nu rezistau să treacă pînă la capăt, ei căzînd cam

¹⁰ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 901/18. 07. 1843.

¹¹ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 893/1833.

¹² F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 241/1829.

pe la jumătate de unde erau luați pe brațe de prieteni, mame sau soțiile acestora care se îndeletniceau cu scoaterea de sub pielea sîngerîndă, a așchiilor din bețele cu care au fost loviți, ca apoi, într-o stare de leșin, să fie transportați la infirmeria companiei sau spitalul regimentului pentru îngrijire¹³.

Urmează apoi pedepse prin muncă, lucru ce dovedește că într-o astfel de orînduire împărțită în stăpîni și supuși, munca nu se ridica la rangul de cinste, ea fiind încredințată în exclusivitate celor din urmă precum și a celor pedepsiți să o execute.

Munca la sapă se referea în mod deosebit la săparea șanțurilor cetăților și menținerea lor, precum și a altor munci de sapă pentru nevoi de construcții de clădiri, cit și pentru construirea sau întreținerea drumurilor.

O altă pedeapsă ce se aplica grănicerilor o constituia munca în public și aceasta se aplica mai des acelor soldați care trăiau în comunități, numărul zilelor de muncă neputînd însă să depășească un an de zile.

Arestul la domiciliu se referea la interdicția de a ieși din casă sau de a primi vizitatori, pe cînd arestul în închisoare se referea la privarea de libertate prin schimbarea domiciliului cu încăperi amenajate în cadrul subunității (arest și carceră) sau construcții special amenajate la sediul regimentului (închisori).

Arestul constituia o formă de pedepsire ce stătea la îndemîna comandanților care regulamentar sau în mod abuziv pedepseau pe soldați pentru diverse abateri. Astfel soldatul Busuioc Mihail din Luncavița a fost pedepsit cu 14 zile de carceră pentru neglijență în serviciu, nespecifi-cîndu-se natura acestei neglijențe.¹⁴ La această știre se alătură și cazul a 4 grăniceri din Sopotul Vechi, trimiși la arestul companiei pentru că nu și-au pavat curtea în termenul ce le-a fost fixat¹⁵.

O altă formă de pedepsire a soldaților grăniceri a fost aceea de a face serviciul de noapte în cadrul comunei, cum este cazul grănicerilor Nicolae Fironda, Isac Preda, Simion Bistrian și Anton Mălăeru din comuna Măru¹⁶, sau a privării celui vinovat de libertate prin șederea pe timpul nopții, pe un timp limitat, la garda comunală¹⁷.

Pe lîngă pedepsele mai sus analizate, grănicerilor le erau date o serie de amenzi pentru neîndeplinirea unor atribuțiuni de serviciu militar. Ne stau la îndemînă o serie de documente, printre care acela prin care se ordonă ca grănicerii Suci Ion, Duca Gheorghe, Ștefan Turnea, Trandafir Matei și Atanasie Pîrvu să fie amendați pentru faptul că la un control executat, arma lor din dotare a fost găsită murdară¹⁸.

La toate pedepsele amintite pînă aici se mai adaugă și altele cum ar fi cele bisericești, aplicate de preoți prin refuzul de împărtășanie, cunu-

¹³ Informație primită în anul 1969 de la octogenarul Pavel Jumanca.

¹⁴ F. A. S. Csebeș. Regiment Act 309/17. 07. 1870.

¹⁵ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 862/24. 06. 1833.

¹⁶ F. A. S. Csebeș. Cp. Ohaba Act V. 71/12. 01. 1871.

¹⁷ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 139/25. 06. 1847.

¹⁸ F. A. S. Csebeș. Cp. Caransebeș Act 279/1870; U. 292/1870.

nie, botez, precum și alte pedepse ca numirea în serviciu și altele care nu erau înscrise în regulamente și instrucțiuni dar care se aplicau după bunul plac al comandanților.

Sechestrarea averii familiilor grănicerilor nu constituia o pedeapsă ce se acorda acestora deoarece averea sau vitele grănicerilor forma „fundus instructus” al gospodăriei grănicerești și ca atare nu puteau fi urmărite pentru o datorie a unui membru al familiei grănicerești. În acest caz dacă un grănicer debitor nu avea avere personală care ar fi putut fi sechestrată, atunci cel vinovat era obligat să muncească recuperînd astfel paguba pe care a făcut-o¹⁹.

O statistică publicată de o autoritate a Casei habsburgice ne relatează că tribunalele regimentelor din granița bănățeană, în anul 1819, au judecat 541 de cazuri din care 36 au fost achitate, 26 în instanță, 337 au fost pedepsite din care 4 cu moartea²⁰.

Numărul mare al pedepselor acordate nu trebuie analizat prin o stare morală și educativă slabă a populației, ci atît gravitatea abaterilor cît și numărul lor mare trebuie înțeles prin nemulțumirea grănicerilor cu regimul militar, fapt ce-i duce la dezertare și nesupunere. Acest lucru este constatat de însăși reprezentanții Casei aulice care subliniază cu multă claritate că: „se amintește că severitatea serviciului militar semnaleză multe abateri de la regulament, ceea ce în viața civilă nu este cazul și nu pot fi pedepsiți”²¹.

Toate acestea ne duc la părerea că „libertățile” acordate grănicerilor erau foarte formale și ele nu se aplicau în totalitatea lor, fapt ce explică necesitatea de a se crea un cod de pedepse care să reglementeze raportul dintre stăpîni și supuși.

Dacă lucrurile ar fi mers atît de bine, iar grănicerii s-ar fi bucurat din plin de binefacerile date de împărat, de ce a fost necesar să se emită și să se aplice asemenea pedepse?

Se vede destul de clar că orînduirea grănicerească a fost formată și menținută forțat, iar pentru cîștigarea libertăților promise grănicerii erau nevoiți să-și caute dreptatea așa cum o vedeau ei, de la cele mai mici forme de manifestare a nemulțumirilor pînă la adoptarea celor mai avansate forme.

Iată explicația cea mai concludentă care motivează pe deoparte teama autorităților militare față de supușii grăniceri, iar pe de altă parte faptul că această formă de organizare militară sprijinită pe fundamentul unor relații pur feudale, a luat măsurile cele mai drastice pentru menținerea unei discipline, sau mai bine zis de supunere totală a soldatului grănicer, care îmbibat de „binefacerile” și „drepturile” acordate, a devenit o mașină mînată de autoritatea militară după bunul plac al acesteia.

¹⁹ F. A. S. Csebeș. Cp. Prigor Act 2177/02. 12. 1846.

²⁰ *Statistic der Militärgränze des österreichischen Kaiserthums — Ein Versuch von Carl Bernh Edlen von Hietzinger*, Wien, 1817, vol. 2, p. 401 (în continuare *Hietzinger*).

²¹ *Hietzinger*, vol. 2, p. 402.

Așa se explică faptul că în graniță se aplică în permanență legile de război. Așa se explică faptul că regimentele grănicerești, începînd de la companie, erau împinzite de organe judecătorești care aplicau fără întîrziere legea ce era menită să aducă soldații la subordonare totală. Și tot așa se explică și faptul că pedepsele ce se aplicau grănicerilor în toată gama lor, pentru cele mai mici abateri, erau aplicate public cu scop de intimidare și aducere la tăcere a celor ce ar mai încerca, sub vreo formă sau alta, să-și manifeste nemulțumirea față de viața de ostaș.

Este cunoscut de altfel că mai toată populația din cordonul grăniceresc, de la Marea Adriatică și pînă în Bucovina, nu au fost de acord cu militarizarea și pentru că nici colonizarea cu populație simpatizantă Austriei nu a dat rezultatele scontate, autoritățile au fost nevoite să se mulțumească cu militarizarea populației autohtone căreia i-a introdus un sistem drastic de pedepse în speranța că prin acestea vor grăbi procesul de formare a cordonului și în același timp vor liniști și populația.

Nemulțumirile grănicerilor față de regimul militar se manifestă sub diferite forme și în intensitate variabilă, mai violent sau mai atenuat în funcție de severitatea cu care se aplicau ordinele stăpînirii.

Sustragerea sub diferite forme de la serviciul militar era un aspect al nemulțumirii și ea se caracteriza prin îmbolnăviri sau chiar automutilări²².

O altă formă de împotrivire față de serviciul militar o constituia dezertarea din armată și fuga de pe teritoriul militarizat.

Fuga de pe teritoriul graniței se făcea atît de grăniceri cît și de familiile lor. Din multiplele exemple cererea disperată a comandantului de companie care anunță companiile din jur, date cu privire la familia grănicerului Lazăr Rădoi și a femeii Maria Grozavescu dispăruți din graniță²³ sau a tinărului grănicer Samson Petru din compania Ohaba care a fugit din arestul companiei.²⁴ La aceste cazuri se mai adaugă și acela al tinărului Vulpeș Vasile din Cornereva care de teama serviciului militar fuge din graniță²⁵.

În cele mai dese cazuri grănicerii din regimentul caransebeșan își găseau liniștea refugiindu-se la frații de peste Carpați unde erau vremelnice găzduiți pînă cînd în graniță se așternea starea de spirit care să le convină²⁶.

Dezertările din armată și fuga de pe teritoriul regimentului nu erau forme de împotrivire folosite numai de soldați, ci ea este adoptată și de ofițeri care îmbrățișează aceleași forme de manifestare a nemulțumirii ca și subordonații lor²⁷.

²² F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșet Act 1295/1844 și Regiment Act G. V. 2693/1872.

²³ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșet Act 753/1833.

²⁴ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșet Act 880/1833.

²⁵ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșet Act 1901/04. 10. 1847.

²⁶ F. A. S. Csebeș. Regiment Act G. V. 2472/1872.

²⁷ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșet Act 817/1833 și U. 491/1867.

Aplicarea cu prea mare strictete și în mod abuziv a unor ordine și dispoziții ale autorității militare a atras după sine nemulțumirea supușilor grăniceri care ripostează uneori chiar vehement. Este cunoscută acțiunea de răzvrătire a grănicerilor împotriva autorităților militare prin incendierea casei și a sălașului acestora, fapt ce determină pe comandantul de regiment să ordone ajutorarea de către grăniceri a celor ce au suferit răzbunarea maselor²⁸.

La cererea regimentului ca reprezentanții autorității militare să fie despăgubiți și ajutați, comandantul companiei Dalboșeț raportează regimentului că: „nimeni din comună nu este dispus a despăgubi pe cei păgubiți în averile lor de către „răufăcători“, mai ales prin dare de foc. De aceea propunem să se găsească altă posibilitate de despăgubire, sau comunelor să li se impună a despăgubi cel puțin în parte, pe acești slujbași căci altfel serviciul va suferi din cauza că acești slujbași nu-și vor mai îndeplini punctual serviciul de teamă că vor fi păgubiți din nou.”²⁹

Sigur că cererea făcută de comanda companiei a rămas fără ecou în primul rînd că autoritatea militară de regiment nu era dispusă să achite pagubele subordonaților fapt ce scoate în evidență atașamentul autorităților militare față de slujbașii lor și în al doilea rînd conflictul ce se crease realizează efectul formelor de nemulțumire ale grănicerilor care sătui de tratamentul impus vor căuta ici-colo să răbufnească arătîndu-și astfel, sub diferite forme, nemulțumirea față de stăpînirea militară.

Toate măsurile de constrîngere însă nu au făcut altceva decît să mărească distanța dintre stăpîn și supus chiar și în cazul în care această distanță era formată de însăși ierarhia militară care inițial nu permitea supușilor români să o urce decît pînă la gradul de caporal și aceasta tocmai de teamă ca nu cumva acești supuși cu nemulțumirile lor să nu se răzvrătească iar în acțiunea lor de revoltă să aibă și comandanți pregătiți care să-i conducă.

Stăpînirea nu-și dădea seama că românii bănățeni convinși de situația lor au ales o altă cale de luptă și anume aceea a răbdării, a acumulării, a așteptării momentului potrivit. Sigur în această perioadă de așteptare izbucneau ici-colo forme ale răzvrătirii, care dovedeau că pe undeva paharul s-a umplut prea mult și amărăciunea a început să se prelingă. Așa se explică incidentele care au loc între soldații grăniceri și autoritatea militară, așa se explică formele de împotrivire, de dezertare și tot așa se motivează și măsurile luate de grăniceri, care, sătui de viața mult prea cazonă, căutau o clipă de libertate, chiar dacă ar fi plătit-o cu prețul vieții.

Din această cauză constrîngerea a cunoscut în granița militară un loc de frunte, aceasta scăzînd din intensitate pe măsura democratizării regimentelor, dacă putem să spunem așa, și în acest proces fiind impus de

²⁸ F. A. S. Csebeș. Regiment Act G. V. 2704/1872.

²⁹ F. A. S. Csebeș. Cp. Dalboșeț Act 1330/1840.

fluxul revoluționar al anilor 1848—1849 care a zdruncinat din temelii orînduirea feudală, deci implicit și organismele acesteia din care făceau parte și regimentele grănicerești.

LIVIU GROZA

LA JUSTICE MILITAIRE ET LES PUNITIONS APPLIQUÉES AUX
SOLDATS DANS LES RÉGIMENTS AUTRICHIENS DE GARDES-FRONTIÈRE

(Résumé)

L'auteur montre que pour maintenir la discipline dans la zone militarisé s'était appliqué une gamme variée de punitions celles-ci sont analysées succinctement dès les plus simples jusqu' à la peine capitale.

On arrive à la conclusion que seulement ainsi on pouvait maintenir une forme veille et démodé de l'armée sur le territoire forcément militarisé.

ISTORIE MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

ÎNCEPUTURILE DEZVOLTĂRII INDUSTRIALE LA TOPLEȚ

Legăturile comerciale firești care existau de-a lungul secolelor între Banat și Țara Românească și care se desfășurau pe culoarul Cerna—Dunăre, cunosc o dezvoltare neîntreruptă și după ocuparea Banatului de către habsburgi. Mai mult, acum când prin munca forțată a populației locale și prin investițiile masive ale curții din Viena sînt repuse în funcție minele părăsite de turci și sînt construite noi manufacturi axate pe prelucrarea metalelor, la Oravița, Dognecea, Moldova Nouă, Bocșa și mai ales după 1768 — odată cu construirea uzinelor din Reșița, Banatul va juca un rol și mai important în legăturile comerciale cu Țările Române, cu alte țări balcanice. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, de aici din Banat porneau spre sud produse industriale puse în circulație de negustorii de la Comercian Societăt, înființată din 1723, și de o serie de societăți comerciale particulare.

Pe lista de export a acestor societăți, un loc important îl ocupau metalele neferoase, uneltele agricole și o serie de produse de fierărie și sticlărie¹. Această structură a exportului va fi caracteristică și pentru secolul următor, când, odată cu dezvoltarea agriculturii din România, cerințele pentru uneltele și mașinile agricole vor fi tot mai mari. În această perioadă, o parte a unităților industriale din Banat axate pe producția uneltelor și atelajelor, necesară agriculturii, cum erau cele de la Nădrag, Ferdinand (Oțelul Roșu), Orșova, Timișoara, Reșița și Lugoj vor desface o bună parte a produselor în România².

Desigur că pe lângă aceste unități cunoscute numai pentru produsele industriale folosite în agricultură, relațiile comerciale ale Banatului cu România sînt mult mai complexe. Lista întreprinderilor industriale care lucrează pentru comerțul cu România și statele balcanice era foarte lungă. Dintre cele mai importante, amintim, rafinăriile de la Orșova și Ora-

¹ Dr. Szentkláray Jenő, *Mercy kormányzata a temesi bánságban* (Guvernarea lui Mercy în Banatul timișan), Budapeșt, 1909, p. 139.

² *A temesvári kereskedelmi és iparkamara jelentése, a kamarai kerület, gazdasági, kereskedelmi, ipari és forgalmi viszonyairól az 1879—1881. években*, (Raportul camerei de comerț și industrie din Timișoara, despre relațiile economice, industriale și comerciale pe anii 1879—1881 — în continuare Raportul camerei de comerț din Timișoara) Timișoara, 1883, p. 166.

vița, care prelucrau materia primă adusă din România și Rusia³, sticlăria de la Tomești⁴, precum și o serie de distilerii, mori comerciale, fabrici de bere, joagăre, de la Timișoara, Caransebeș, Orșova, Oravița și Deta⁵.

În acest context comercial-economic, se încadrează tot mai mult de la începutul deceniului opt al secolului trecut și localitatea Topleț din județul Caraș-Severin, așezare din zona submontană, care, conform datelor statistice din anul 1873, avea 127 de case cu 1 153 de locuitori și dispunea de un hotar de 13 102 jugări de pământ și pădure. Conform acestor date, localitatea Birza, avea 25 de case, cu 188 de locuitori și cu un hotar de 914 jugăre de teren agricol și pădure⁶. La sfârșitul secolului, pe lângă cele două unități industriale, despre care vom relata mai pe larg în continuare, în localitățile amintite exista o topitorie a proprietarilor Iacob Bohn și Georghe Schürger, 5 negustori, 5 măcelari, 5 circiumari, 4 birjari, 3 zidari, 1 fierar și 1 brutar⁷. Majoritatea locuitorilor din cele două localități se ocupa cu agricultură, creșterea animalelor și erau cunoscuți ca pricepuți în prelucrarea lemnului și în construcții.

Un specific al localităților erau morile de apă cu capacități de măcinare reduse, mori înșirate pe Birza și pe Piriul Morilor⁸.

Primele unități industriale propriu-zise din Topleț au originea exact în aceste mori mici, care valorificau potențialul energetic mare al acestor piriuri de munte. Capitalul necesar pentru transformarea acestor mori cu capacități limitate în unități industriale puternice vine și în cazul Toplețului din acumulările de capital realizat prin comerțul cu cereale.

Prima moară industrială din Topleț a fost înființată de frații Ernest și Sigismund Schmidt, care au cumpărat pe lângă Cerna mai multe proprietăți⁹. Întreprinderea înființată ca o societate sub nume colectiv, a fost înregistrată la tribunal cu data de 1 ianuarie 1875¹⁰.

În cursul deceniilor următoare, moara fraților Schmidt cunoaște o dezvoltare impetuoasă. Avînd o excelentă așezare geografică, aproape de cerealele ieftine din Cîmpia Dunării, cu posibilitate de transport ieftin în prima perioadă pe Dunăre, iar după 1879 pe calea ferată, moara folosea pe deplin avantajele paragrafului 10 al legii XVI din anul 1882, care

³ FAS Caransebeș, fond. Tribunalul Caransebeș, Registrul firmelor sociale 1876—1916, p. 61; Raportul camerei de comerț din Timișoara pe anul 1896, Timișoara, 1897, p. 125.

⁴ Ibidem, p. 104.

⁵ Magyar kiviteli czimtar (Lista întreprinderilor din Ungaria care lucrează pentru export), Budapeșt, 1894, p. 18—114.

⁶ Magyar korona országainak helységnevtára (Nomenclatorul localităților din Ungaria) Budapeșt, 1873, p. 1359 și 107.

⁷ Raportul camerei de comerț din Timișoara pe anul 1895, Timișoara 1896, p. 19 și 208.

⁸ Nicolae Țăranu, *Rîșnițele de pe piriul morilor din Topleț, Studii și Comunicări de etnografie-istorie*, Caransebeș, 1977, p. 62.

⁹ Notariatul de stat Caransebeș, *Cartea funciară al comunei Topleț* p. 97; *Cartea funciară al comunei Birza*, vol. I, p. 49.

¹⁰ FAS Caransebeș, fond. cit., p. 11.

permitea importul fără vamă a cerealelor pentru prelucrare¹¹. Aprovizionarea cu grîul din România a permis ca moara din Topleț să devină, în perioada amintită, în fruntea morilor bănățene care importau cereale și exportau făină¹².

Aceste operații erau deosebit de rentabile; numai așa se explică investițiile financiare deosebit de importantă pe care și le permit patronii acestei mori, investiții care constau în ridicarea unei clădiri industriale moderne și în construirea unei turbine pe Bîrza, care cu ajutorul unei instalații complexe pune în mișcare roțile morii, aflate la mai multe sute de metri¹³. După moartea lui Ernest Schmidt, din septembrie 1891, moara va fi transformată în firmă particulară, iar de la 11 ianuarie 1918 va intra în componența întreprinderii „Schramm, Hüttl și Schmidt S. A.” creată la Topleț.

Firma care pune bazele prestigioasei întreprinderi de azi, a fost topitoria și fabrica de mașini agricole I. N. Schramm. Capitalul acestei firme industriale provine tot din comerțul cu cereale.

După datele pe care le avem, I. N. Schramm, deținea, încă înainte de 1865, o Companie comercială cu cereale, cu sediul la Orșova, care se ocupa cu transportul produselor agrare din Balcani spre piețele din centrul Europei, avînd legături comerciale cu o serie de firme cunoscute de la Viena, Pesta, Stetin, Brno și Triest¹⁴. În conjunctura favorabilă a comerțului de cereale, compania de la Orșova a realizat beneficii importante, așa se explică prezența lui I. N. Schramm, în 1876, între fondatorii băncii „Neue Orsovaer Sparkasse”, institut care va juca un rol important în stimularea vieții economice din ținutul Orșovei și care, la înființare dispunea de un capital social de 35 000 de florini¹⁵. Locul lui Schramm în viața economico-financiară a orașului Orșova este marcat și de faptul că din 1876 era primul președinte al băncii amintite și a rămas neîntrerupt în conducerea acesteia pînă la moartea sa, din 1907¹⁶.

Pe lîngă rolul pe care l-a jucat în conducerea băncii din Orșova, din 1880 Schramm își extinde activitatea comercială, transformînd vechea firmă, care se ocupa numai cu vînzarea cerealelor, într-o firmă care se ocupă și cu desfacerea articolelor de fierărie, în mod special cu comer-

¹¹ Baross Károly, *A román búza és a malmok* (Morile și grîul din România), Budapest, 1894, p. 19.

¹² *Raportul camerei de comerț din Timișoara pe anul 1893*, Timișoara, 1894, p. 167—168.

¹³ *A Schmidt testvérek féle topleczi malom, csatorna, vízforgony és drótkötél-közlőgép tervezete* (Planul canalului, turbinei și a cablului de transmisie de la moara Fraților Schmidt din Topleț) în Arhiva Întreprinderii U.M. Topleț; vezi și *Herkulesfürdő és gyógyforrásai* (Băile Herculane și izvoarele sale), Budapest, 1905, p. 65.

¹⁴ *FAS Caransebeș, fond U. M. Topleț*, dosar 1, p. 29.

¹⁵ *Loc. cit.*, fond, *Neue Orsovaer Sparkasse*, dosar 13, p. 29.

¹⁶ *Loc. cit.*, fond, *Tribunalul Caransebeș, Registrul firmelor sociale*, p. 9.

cializarea uneltelor agrare¹⁷. Noua firmă — „I. N. Schramm articole de fierărie și cereale“ — păstrează vechiul sediu principal la Orșova.

Încă din acest an, la 3 august 1880, I. N. Schramm cumpără dreptul de proprietate asupra casei nr. 39 și a morii aparținătoare din localitatea Bîrza¹⁸. Prețul de cumpărare era 11 000 de florini, o sumă destul de considerabilă pentru această vreme, fapt care ne permite să presupunem că moara cumpărată era o moară destul de mare. Pentru o perioadă de 11 ani, adică pînă la data de 21 noiembrie 1891, I. N. Schramm păstrează firma comercială amintită cu sediul la Orșova, și abia la această odată găsim înregistrată la Tribunalul din Caransebeș cu noul sediu, ca firmă particulară la Topleț¹⁹.

Neînregistrarea firmei de la Topleț la Tribunalul din Caransebeș încă din anul 1880, nu poate crea nici o îndoială privind existența acesteia ca unitate industrială de sine stătătoare încă din 1880. Menținerea sediului principal al firmei la Orșova poate să fie doar o manevră financiară a lui I. N. Schramm. Moara din Bîrza a fost repede transformată, sumele investite în această direcție sînt destul de importante, dacă ne gîndim că, în registrul financiar al firmei din 1882, moara din Bîrza, cu instalații tehnice figura, la valoarea de 59 352 de florini²⁰.

Cu toate că datele pe care le deținem nu sînt destul de categorice, totuși putem să presupunem că, odată cu aceste transformări, moara de pe Bîrza nu mai era o moară simplă, ci o „ciocănărie“, cum o denumeau localnicii, unde ciocanele hidraulice executau deja unelte simple, ca: grape și sape pentru agricultură. Avînd legături vechi cu țările balcanice, și mai ales cu ținuturile agrare ale României, Schramm cunoaște foarte bine necesitățile acestei pieți în privința uneltelor agricole și, pe lîngă uneltele pe care le procura de la alte firme din altă parte, începea să desfacă și produsele proprii. Afacerile cu uneltele agricole deveneau tot mai rentabile; așa se explică și faptul că, la data de 21 noiembrie 1891, Schramm lichidează firma comercială cu sediul la Orșova, mutînd cu această dată sediul principal al firmei la Topleț.

Sursele despre primii ani de activitate a întreprinderii sînt relativ puține. Este neîndoielnic că nucleul principal îl constituia vechea moară transformată în atelier de prelucrare a metalelor. Cu trecerea anilor, se ridică, în vecinătatea morii, clădiri noi, necesare pentru asigurarea unei producții în continuă creștere.

Încă de la început, pe lîngă unelte simple, ca: grape, sape, coase, etc., se fabrica, aici la Topleț, un plug deosebit de reușit. Din primii ani de activitate, firma I. N. Schramm se impunea mai ales prin calitățile deosebite ale produselor. În această direcție este foarte semnificativ faptul că, în acești ani ai războiului vama cu România, cînd, din cauza pierderii pieței românești, a fost grav afectată toată industria din Transilvania

¹⁷ *Ibidem*, p. 77.

¹⁸ *Loc. cit.*, fond., M. Topleț, dosar 1, p. 39.

¹⁹ *Loc. cit.*, fond. Registrul firmelor individuale, p. 134.

²⁰ *Loc. cit.*, fond. U. M. Topleț, dosar 1, p. 39.

și Banat, când, potrivit raportului Camerei de comerț și industrie din Timișoara, efectele războiului vamal sînt resimțite de toți cei care se ocupă de industrie, singura întreprindere care cunoaște o situație înfloritoare era cea a lui I. N. Schramm din Topleț, ale cărei produse erau foarte căutate în România²¹.

Existența întreprinderii din Topleț a fost legată aproape în întregime de piața de desfacere din România o arată și faptul că, în cazul în care recolta de cereale din România și Bulgaria era slabă, întreprinderea din Topleț se resimte imediat, neavînd destule comenzi, așa cum s-a întîmplat în anii 1894—1895²². Iar în cazul recoltelor mari din aceste țări crește imediat și exportul uneltelor agrare fabricate la Topleț²³.

Ultimii ani ai secolului trecut aduc mari realizări pentru întreprinderea din Topleț; acum uzina a trecut deja prin greutățile de organizare, ale lipsei de forțe calificate, folosind în special populația locală și a satelor înconjurătoare, de unde firma recrutează majoritatea cadrelor, care devin foarte repede stăpîni pe meseriile învățate. În acești ani, întreprinderea a reușit să păstreze piețele principale, în ciuda concurenței firmelor similare din Austro-Ungaria, dar mai ales contra excelentelor produse industriale germane. În anul 1897, I. N. Schramm a extins foarte mult fabrica, construind noi capacități; acum 90% din produsele întreprinderii erau exportate în România, Bulgaria, Serbia și Rusia²⁴.

Începutul secolului XX găsește la Topleț o întreprindere deosebit de prosperă. Eforturile lui Schramm de a-și consolida poziția pe piața din Balcani au adus rezultate pozitive. Mărfurile întreprinderii, din care un loc aparte îl ocupau plugurile, au o reclamă și o căutare foarte mare. Dacă consultăm actele firmei din această perioadă, constatăm că nu există aproape nici un centru mai important pe Cîmpia Dunării unde firma din Topleț să nu aibă parteneri de afaceri. Din rîndul localităților din România amintim orașele: București, Constanța, Birlad, Giurgiu, Slobozia, Oltenița, Craiova, Rîmnicul Vilcea, Corabia, Turnu Severin, Alexandria, Pitești, Caracal, Băilești, Drăgășani, Curtea de Argeș, Hîrșova; iar din Bulgaria orașele, Adrianopol, Sofia, Tirnova, Varna, Rahova, Plevna și Rusciuc²⁵.

După izbucnirea războaielor balcanice, din cauza situației instabile, întreprinderea pierde aproape toată piața din România și Bulgaria și este nevoită să-și concentreze atenția spre piețele din Banat și Ungaria. Acest fapt se va accentua și mai mult odată cu izbucnirea primului război mondial. Întreprinderea din Topleț, ca și marea majoritate a întreprinderilor similare din Banat își reduce foarte mult activitatea concediind majori-

²¹ *Raportul camerei de comerț din Timișoara pe anul 1889*, Timișoara, 1890, p. 81—87.

²² *Idem pe anul 1895*, Timișoara, 1896, p. 79.

²³ *Idem pe anul 1909*, Timișoara, 1910, p. 46.

²⁴ *Idem pe anul 1897*, Timișoara 1898, p. 86—87; *pe anul 1902*, Timișoara, 1903, p. 53.

²⁵ *FAS Caransebeș, fond. U. M. Topleț*, dosar 2, vol. 1—3.

tatea angajaților, păstrind numai un nucleu de muncitori cu înaltă calificare²⁶.

Despre situația muncitorilor de la Întreprinderea I. N. Schramm înainte de primul război mondial, avem foarte puține date. Știm numai că marea majoritate a lor provin din Topleț și din localitățile înconjurătoare. Numărul lor crește odată cu extinderea fabricii, datele statistice din 1903 vorbesc despre 300 de angajați²⁷. Salariul unui muncitor în anul 1895 era de 1,20 de florini pe zi, egal cu al unui muncitor de la Uzinele Reșița din această perioadă²⁸. Despre gradul de organizare nu avem informații; știm numai că în anul 1905 exista o Casă de ajutor în caz de boală, cu 252 de membri și cu un fond financiar de 2 129 de coroane. În anul respectiv au fost semnalate 92 de cazuri de îmbolnăvire. Pentru medicamente au fost cheltuiți 1 427 de coroane²⁹. Nu cunoaștem natura îmbolnăvirilor, statistica din 1905 nu face distincții între bolile profesionale sau accidente de muncă.

Despre prima mișcare revendicativă a muncitorilor de la Întreprinderea I. N. Schramm, avem știri numai din 1916, când fabrica a primit comenzi importante pentru armată, la executarea căreia au fost aduși muncitori din alte zone ale imperiului. Se pare că acești muncitori, cehi și polonezi, au fost organizatorii grevei, declanșată pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă și pentru mărirea salariilor. Greva a fost repede înfrântă de autorități.³⁰

Anii primului război mondial aduc multe transformări și în viața întreprinderii de la Topleț. După o serie de distrugerii pricinuite de luptele din zonă, comenzile de război din anii 1917—1918 aduc o înviare oarecare în producție, dar profilul inițial ca fabrică de unelte agricole a fost schimbat. Acum, pe lângă producția de armament, se execută mai ales reparații curente ale materialului rulant de cale ferată.

Schimbări importante se produc chiar și în structura de proprietate a firmei. Dacă la început întreprinderea era proprietatea exclusivă a omului de afaceri I. N. Schramm, din octombrie 1903, cu păstrarea denumirii inițiale firma particulară a fost transformată în firmă socială în proprietatea moștenitorilor lui I. N. Schramm³¹. Distrugerile provocate de operațiile militare, situație financiară instabilă a acestor ani, obligă pe proprietarii firmei la extinderea bazei financiare. Astfel, la sfârșitul anului 1917, firma a fost transformată în societate pe acții³², sub denumirea de „Întreprinderea Schramm, Hüttl și Schmidt S. A.” și se compune dintr-un atelier mecanic pentru prelucrarea metalelor, înzestrat cu strunguri, ra-

²⁶ *Raportul camerei de comerț din Timișoara pe anul 1913*, Timișoara, 1914, p. 93.

²⁷ *Idem pe anul 1903*, Timișoara 1904, p. 57.

²⁸ *Idem pe anul 1895*, Timișoara, 1896, p. 54.

²⁹ *Idem pe anul 1905*, Timișoara, 1906, p. 84.

³⁰ *Micromonografia întreprinderii, U. M. Topleț*, Arhiva Întreprinderii.

³¹ *FAS Caransebeș, fond. Tribunalul Caransebeș, Registrul firmelor sociale*, p. 135.

³² *Loc. cit., fond. U. M. Topleț*, dosar 8.

boteze, mașini de găurit, o turnătorie cu o capacitate de 1 vagon pe zi, un atelier de forjă, un atelier mecanic cu ciocane și prese, un atelier de tâmplărie și unul de vopsitorie.

Între cele două războaie mondiale, întreprinderea din Topleț va avea un rol important între unitățile similare din Banat. Adevărata dezvoltare a întreprinderii și cu el a întregii zone din valea Cernei va avea loc abia în anii noștri, ai construcției socialiste.

LAJOS KAKUCS

ANFÄNGE DER INDUSTRIELLEN ENTWICKLUNG,
IN TOPLEȚ

(Zusammenfassung)

Von den kleinen Mühlen ausgehend, wird in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts, in Topleț, eine kleine Fabrik landwirtschaftliche Maschinen gegründet. Diese belieferte fortlaufend Rumänien, Bulgarien, Serbien und Russland mit ihren Erzeugnissen und trug, auf diesen Wege, zur Modernisierung der Landwirtschaft in obenerwähnten Ländern bei.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII POLITICE A GENERALULUI TRAIAN DODA

După unirea forțelor politice românești din Banat și Transilvania în 1881 într-un singur partid — Partidul Național Român — cu program unic de luptă s-a stabilit ca pentru Transilvania poziția românilor cu drept de vot să rămână rezistența pasivă, iar pentru alegătorii din Banat și părțile ungurene se recomanda oportunitatea participării la alegeri: deputații aleși să dea expresie în parlament gravei situații în care se afla națiunea română și să lupte cu toate forțele pentru revizuirea legilor în vigoare, adică pentru interesele naționale¹. Începînd din anul 1885 P.N.R. va trece la inițierea unor ample campanii prin care să se facă cunoscut opiniei publice asupra națiunea română din imperiul austro-ungar. La conferința P.N.R. ținută la Sibiu în 7 mai 1887 s-a hotărît adoptarea tacticii pasiviste pentru întregul partid cu mențiunea că se pot face excepții în privința participării la alegeri numai cu știrea și permisiunea comitetului central al partidului². Adoptarea pasivismului la alegerile din 1887 a avut drept rezultat că dintre cei 4 candidați români din Banat și Crișana³, cărora comitetul central al P.N.R. le-a încuviințat participarea la alegeri să fie ales cu „aclamațiune” numai Traian Doda⁴.

Ca urmare a frământărilor mereu crescînde ale maselor populare din comitatul Caraș-Severin, autoritățile au intrat în alertă, îngrijorate fiind mai ales de faptul — așa cum rezultă dintr-o adresă a prefectului către primarul orașului Caransebeș, Ion Nemoianu — că în tipografia Diecesană din localitate: „a fost tipărit un manifest antistatal” cerîndu-se de urgență informații detaliate în legătură cu autorul, numărul de exemplare și locurile unde au fost răspîndite manifestele⁵. În adresa de răspuns, primarul preciza că manifestul a fost formulat de avocatul Borgan

¹ Vezi pe larg T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VII, Sibiu, 1913, p. 39 și urm.

² *Ibidem*, p. 319 și urm.

³ Cei 4 candidați propuși erau: V. Babeș la Sasca Montană, Traian Doda la Caransebeș, Gh. Popovici la Șiria și Petru Truția la Baia de Criș.

⁴ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 354.

⁵ FAS Caransebeș, Primăria orașului Caransebeș, doc. 6/1887, fila 1.

Florea și că nu avea conținut antistatal sau antimaghiar și că au fost confiscate 411 exemplare⁶.

Noua situație creată în urma alegerilor parlamentare echivala cu suprimarea drepturilor și libertăților politice ale unui întreg popor, determinându-l pe Doda să refuze intrarea și participarea la lucrările Dietei. Doda însă nu a refuzat doar participarea sa ca deputat la lucrările parlamentului maghiar, ci a subliniat atitudinea sa în scris, făcând astfel cunoscut opiniei publice din imperiu cuvântul său de protest împotriva politicii promovate de clasele conducătoare maghiare. Astfel în scrisoarea adresată președintelui Dietei la 10 octombrie 1887⁷, cit și în cuvântarea ținută în fața alegătorilor din cercul electoral Caransebeș la 12 octombrie același an⁸, Doda face un adevărat rechizitoriu la adresa politicii de împilare națională promovată de guvernul austro-ungar. Astfel Traian Doda sublinia: „politica statului a fost condusă cu tot mai mare hotărâre într-o direcțiune care și pînă aici a fost foarte stricăcioasă intereselor naționale ale poporului român, iar în urmările sale amenința cu nimicirea vieții și dezvoltării naționale pe poporul român”⁹. Iar mai departe arăta: „eu aș fi în Dietă singurul reprezentant național al întregului popor român și între 413 deputați singur eu aș avea sarcina de a reprezenta și valida interesele naționale ale aproape 3 milioane de cetățeni, interese greu vătămăte și foarte serios amenințate”¹⁰. Precizîndu-și poziția, Doda arăta: „eu nu voi lua parte la dezbaterile Dietei, nici nu voi dezice de mandatul meu de deputat”¹¹. În scrisoarea către alegători, Doda, după ce își justifica atitudinea atrăgea atenția că: „Astăzi cauza națiunii întregi, ba mai mult onoarea națională a poporului român este în joc, a poporului, care prin uneltirile măiestriei și ale forței scos din toate pozițiile constituționale și-a găsit ultimul refugiu în al vostru cerc electoral... de aceea vă zic... fiți bărbați și repet să nu pierdeți din vedere că astăzi chemați sînteți a apăra onoarea și demnitatea națiunii”¹². Pe temeiul legii din 1876, art. 39, președintele Camerei ungare i-a solicitat generalului Doda ca în termen de 15 zile să-și prezinte credenționalul, căci în caz contrar cercul său va fi considerat vacant și se va ordona o nouă alegere. La această provocare Doda a răspuns: „pe baza legii din 1874, cap. 86, art. 33, calitatea de deputat este independentă de orice condiție ulterioară, prin urmare este pe deplin independentă de prezentarea sau neprezentarea credenționalului și este validă din momentul precis determinat prin lege”¹³.

⁶ *Ibidem*, fila 2.

⁷ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 358—360; Vezi și P. Bona, în *Acta MN*, XV, 1978, p. 497 și urm.

⁸ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 360—361.

⁹ *Ibidem*, p. 358.

¹⁰ *Ibidem*, p. 359.

¹¹ *Ibidem*, p. 360.

¹² *Ibidem*, p. 361.

¹³ *Ibidem*, p. 362.

Actul de cutezanță a lui Doda a determinat prefectul comitatului ca prin adresa din 21 octombrie 1887 să atenționeze pe primarul orașului Caransebeș de faptul că în presă a apărut proclamația generalului către alegători, cerându-i ca în mod discret să urmărească cu atenție sporită efectul provocat de această proclamație, și în cazul că aceasta ar servi la porniri antistatale, la incitare împotriva statului maghiar sau ar servi la alimentarea urii între naționalități, pe lângă măsurile impuse de situație și descoperirea incitatorilor să i se adreseze imediat raport¹⁴. În adresa de răspuns însă primarul orașului Caransebeș a subliniat faptul că: „scrisoarea adresată de generalul Doda alegătorilor săi nu a fost distribuită în rîndul cetățenilor orașului, dar că ea a fost răspîndită în comunele și satele din jurul orașului în cîte 8—10 exemplare”¹⁵. Referitor la starea de spirit se arată că pînă la acea dată: „poporul nu se dedă la izbucniri și nu se găsesc urme de revoltă”¹⁶.

La 10 decembrie 1887, Doda a fost chemat în fața comisiei de incompatibilitate, la care nu s-a prezentat — trimițînd doar o scrisoare în care arăta între altele: „susțin cu fermitate și azi acea declarație (din 10 octombrie — nn.) conform căreia nici la deliberările camerei nu particip, nici mandatul nu mi-l depun”¹⁷. Pentru atitudinea sa plină de demnitate națională, generalul Traian Doda a primit numeroase scrisori de adeziune din toate provinciile locuite de români, iar alegătorii săi întruniți într-o conferință la Caransebeș la 1 decembrie 1887 au votat o scrisoare de aderență ce a fost înmînată patriotului român¹⁸.

Dar atitudinea generalului Doda a stîrnit și reacția autorităților comitatului. Primarul orașului Caransebeș fiind obligat să raporteze de urgență modul în care s-a desfășurat adunarea alegătorilor. În adresa de răspuns se preciza faptul că jandarmeria a fost atenționată să fie vigilentă la orice „mișcare a românilor”, dar că nu a fost necesar să fie luate măsuri deosebite deoarece „alegătorii s-au prezentat în ordine dînd dovadă de patriotism și înalt nivel politic”¹⁹. Între vorbitori s-a remarcat Patriciu Dragalina care l-a felicitat în numele poporului român, îndemnîndu-l pe Doda „să vorbească mai fără rețineră”. Primarul informa totodată pe prefect că atît cuvîntarea lui Doda cît și cea a lui Dragalina au apărut în ziarul „Lumina” din 16 ianuarie 1888²⁰.

În ședința din 11 ianuarie 1888, comisia de incompatibilitate și-a prezentat raportul prin care mandatul deputatului Doda „se declară ni-

¹⁴ FAS Caransebeș, Primăria orașului Caransebeș, doc. 7/1887, fila 1.

¹⁵ *Ibidem*, fila 2.

¹⁶ *Ibidem*, fila 3.

¹⁷ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 365.

¹⁸ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de avere*, Caransebeș, 1941, p. 371; V. Goian, Al. Magda, în *StComC-Istorie*, 1979, p. 382. Alegătorilor săi, Doda le va răspunde: „scopul meu a fost să deștept pe români și totodată ca viațele noastre să străbată pînă la locurile cele mai înalte, ca să vadă și Majestatea Sa că nemulțumirea noastră este mare și că suferințele noastre au ajuns de nu le mai putem suporta”.

¹⁹ FAS Caransebeș, Primăria orașului Caransebeș, doc. 4/1887, fila 3.

²⁰ *Ibidem*, fila 4.

micit și se dau dispoziții pentru o nouă alegere de deputat în cercul electoral Caransebeș²¹.

În ziua de 8 februarie 1888, când are loc alegerea de deputat în Caransebeș, 4 500 de participanți, ovaționându-l mai întâi pe Doda în fața locuinței sale și apoi pe deputatul Mihail Popovici, propus la recomandarea lui Doda în înțelegere cu fruntașii alegătorilor și ai PNR, „deputatul cu o mulțime de popor, cu muzica în frunte, s-au deplasat la cancelaria lui Doda, unde poporul a făcut ovațiune neașteptată generalului, care a vorbit poporului îndemnându-l și în viitor la solidaritate²².

În 1888, autoritățile maghiare i-au intentat lui Doda un lung proces de presă, motivarea fiind conținutul instigator la revoltă împotriva ordinii de stat al celor două declarații; proces la finele căruia tribunalul din Arad îl va condamna la 2 ani închisoare și la o amendă de 1 000 Fl., pedeapsă de care va scăpa doar în urma memoriului adresat împăratului Francisc Iosif²³.

Activitatea desfășurată de Traian Doda între 1874—1888, acțiunile curajoase, pline de patriotism au făcut ca prestigiul său să crească considerabil și să fie socotit unul dintre reprezentanții de seamă nu numai ai idealurilor naționale ale grănicerilor bănățeni, ci a tuturor românilor din provinciile aflate sub dominație străină.

PETRU BONA

BEITRÄGE ZUR KENNTNISS DER POLITISCHEN AKTIVITÄT DES GENERALS TRAIAN DODA

(Zusammenfassung)

Aufgrund von Archivdokumente werden neue Daten über die Aktionen des Generals Doda und der rumänischen Wähler aus dem Wahlkreis Caransebeș in den Jahren 1887—1888, veröffentlicht.

²¹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 366.

²² „Foaia Diecesană“, an III, nr. 5, 1888, p. 5.

²³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 388—393; A. Marchescu, *op. cit.*, p. 373 și urm; P. Bona, *op. cit.*, p. 499.

MOMENTE ȘI SEMNIFICAȚII ÎN MIȘCAREA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN BANAT (1860—1880)

Mișcarea națională română din Banat pe întinsul acestor două decenii străbate perioade de căutări, de sinuozități, constituind în fapt o acumulare a experienței luptei politice naționale, a afirmării unei generații de entuziaști ai idealului românesc, care s-au înălțat în avangarda luptei naționale a poporului român din monarhia dualistă și chiar în avangarda luptei naționalităților împotriva odiosului sistem politic al dualismului.

O perioadă de căutări și găsim de sine, de identificare a crezului unei generații de combatanți pe tărîmul afirmării politice-naționale a poporului român; o altă perioadă — e drept, cea mai scurtă, dar și cea mai bogată în semnificații, — de confruntări înverșunate în promovarea programului național român, al afirmării sale depline; în cele din urmă, o perioadă lungă de agonie, cu scurte și zadarnice reizbucniri, care nu fac decît să confirme impasul în care s-a cufundat generația de elită a naționaliștilor bănățeni, victimă a idealismului și a legalității, trăsături definitorii ale activismului său politic.

Două decenii de experiență politică consemnînd stingerea focului viu al entuziasmului, al combativismului, dar pregătind calea tenacității, perseverenței și constanței închinată valorii celei mai de preț a poporului, naționalitatea.

Mișcarea autonomistă și începuturile activismului bănățean (1860—1866). 20 octombrie 1860 — diploma împărătească inspirată de principiul egalei îndreptățiri a tuturor cetățenilor patriei, fără deosebire de naționalitate sau confesiune, consacră regimul liberal în monarhia habsburgică;¹ 27 decembrie 1860 — rezoluția împărătească decretează pur și simplu încorporarea Banatului, Voivodinei și a vestului Transilvaniei în Ungaria². Un stat eterogen înregistrează pulsul vremii și dorește adaptarea la exigențele democrației și ale constituționalismului, o reînnoire cu orice preț, ignorînd esența propriilor vicii, incapabil de a le înlătura. Soluția propusă, emanație tipică a slăbiciunii — este compromisul, fiind suprapuse conceptele democrație-constrîngere, egalitate-silnicie; astfel,

¹ E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*, București, 1895, pag. 50.

² „Telegraful român”, anul IX, nr. 2, Sibiu, 12 ian. 1861.

statul contradicțiilor sociale și naționale se relevă a fi și statul paradoxurilor: coexistă idei care, de regulă, se exclud; într-un singur an se adoptă hotărâri provenind din sfere ideatice contrarii: absolutism feudal, democrație burgheză, și din nou absolutism. Spre a perpetua pacea internă, totul este negociabil, popoarele sînt considerate mulțimi amorfe pe seama cărora se încheie tot felul de tranzacțiuni.

În aceste împrejurări Andrei Mocioni, fost comisar suprem al Banatului, cu vechi servicii în favoarea dinastiei, este solicitat să facă parte din senatul imperial lărgit, chemat să decidă în reorganizarea monarhiei habsburgice. Considerînd de datoria sa reprezentarea intereselor popoului român, a susținut necesitatea menținerii unității imperiului pe baza consacrării principiului egalei îndreptățiri a popoarelor ajunse la conștiința propriei valori, ele întruchipînd factorii politici în stat. Întreaga reformare a monarhiei trebuia să aibă la temelie această egalitate deplină a naționalităților, exprimată sub forma reprezentării proporționale în toate sferele vieții publice. Intuind pericolul anexionismului maghiar, combate principiul „individualității istorico-politice a țărilor“, ca idee perimată, de domeniul trecutului apus, exprimînd interesul exclusiv al unei clase privilegiate³. Împiedicat să-și dezvolte opiniile politice în numele Banatului și Voivodinei, consacrarea principiului național și năruirea drepturilor „istorice“ fiind etichetate drept „garibaldism“ de către aristocrația senatului, Mocioni s-a decis pentru formula memorandumului către majestate⁴. Memorandul senatorului imperial Andrei Mocioni, apelînd la argumente de natură istorică, la vechimea elementului românesc de pe acest pămînt, preponderența absolută a românilor, însumînd peste 500 000 de suflete, demonstrează că Banatul a reprezentat întotdeauna „o individualitate istorică“, în consecință, totala sa contopire cu Ungaria reprezintă o gravă eroare, aceasta „pot să o ceară numai dușmanii acelei țări și a popoarelor ei“⁵. Dar interesul vieții publice din Banat și Voivodina, necesitatea utilizării limbii popoarelor pe baza egalei îndreptățiri proclamată de împărat pentru întreaga țară, nu se pot în nici un fel împăca cu anexarea la Ungaria și impunerea silnică a limbii acesteia; avînd în vedere și probele de credință către împărat și monarhie demonstrate de regimentele grănicerești ale românilor și sîrbilor, este solicitată perpetuarea autonomiei Banatului și a Voivodinei. Aceasta, cu atît mai mult, cu cît o anexare la Ungaria ar determina subordonarea românilor și a sîrbilor de către guvernanții unguri, în contradicție flagrantă cu egala îndreptățire recent enunțată⁶.

În semn de adeziune la memorandumul autonomist și confirmare a prestigiului de care se bucura la popor și intelectualitate Andrei Mo-

³ T. V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, Sibiu, 1904, pp. 77—80.

⁴ T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II“, București, 1939, pag. 42.

⁵ „Telegraful român“, anul VIII, nr. 45, Sibiu, 10 nov. 1860.

⁶ *Ibidem*, nr. 47, 24 nov. 1860.

cioni — de altfel, personal, adversar înverșunat al încorporării Banatului în Ungaria, — în zilele de 18—19 noiembrie 1860 s-a întrunit conferința intelectualității și a fruntașilor naționali bănățeni de la Timișoara. Conferința, adevărat prolog al congresului național al poporului român din imperiu⁷, cu sarcina să decidă destinul său politic în temeiul egalității proclamate de suveran, avea sarcini concrete: elaborarea unui program de hotărâri, de fapt traducerea în viață a ideilor fundamentale din cuprinsul memorandumului și dezvoltate cu idei preluate din programul revoluționar al lui Eftimie Murgu; iată conținutul său întru totul sugestiv:

„1. Autonomia, adică puseciunea (poziția) neatârnată a Banatului Timișan și a Voivodinei, de țara Ungurească.

2. Un teritoriu românesc, cu subordonarea în cât e cu putință a tuturor românilor din Banat sub teritoriul acesta, care spre însemnarea caracterului său național să poarte numele de căpitanat român.

3. Garantarea vieții naționale a poporului prin concederea (acordarea) de instituțiuni constituționale și întemeiate pe viața poporului.

4. Șeful politic al capitanatului român(esc) să poarte numele de „căpitan român“ și să fie român din naștere.

5. Limba română să fie limba oficială în administrațiunea politică și juridică a căpitanatului român.

6. Libera alegere a căpitanului român prin popor, rezervându-se înțărirea lui Majestății-Sale, precum și a tuturor oficialilor publici, care din propunerea de trei a căpitanului se vor alege⁸.

Această adevărată mișcare autonomistă a înregistrat larg ecou și-n rîndul bihorenilor, o petiție cu revendicări în privința limbii și a naționalității fiind înaintată senatorului imperial bănățean de către românii din părțile Beiușului, precum procedaseră anterior și românii arădeni⁹.

Negăsind receptivitate la autorități cu amplul program autonomist, Andrei Mocioni încearcă să evite încorporarea Banatului la Ungaria înaintînd, la 18 decembrie 1860, un nou memoriu (cu 12 000 de semnături) împăratului, prin care se revendica legarea destinului bănățenilor cu cel al principatului transilvănean¹⁰.

Prin urmare, curentul de opoziție al românilor din Banat și vestul Transilvaniei, inițiat printr-o acțiune protestatară individuală, începe să se extindă în mase, primind amploare pe măsura instituirii efective a autorităților maghiare. O asemenea întorsătură a evenimentelor însemna periclitarea integrității statului istoric — și lui Andrei Mocioni, aristocrat prin naștere și formație, îi era peste putință să continue o acțiune care depășea bariera îngustă a legalității. Consecvent principiilor sale politice, a preferat o retragere elegantă de pe scena politică, cu ocazia

⁷ T. Botiș, *op. cit.*, pag. 61.

⁸ „Telegraful român“, anul VIII, nr. 45, Sibiu, 10 nov. 1860.

⁹ *Ibidem*, nr. 52, 29 dec. 1860.

¹⁰ Gh. Naghi, *Lupta românilor din Banat împotriva anexării la Ungaria (1860)*, în „Revista de istorie“, nr. 10, 1978, pag. 1835.

alegerii sale ca deputat în cercul Lugojului; argumentația este în tonul crezului său: nu poate primi mandatul de deputat reprezentînd interesele poporului român în dieta maghiară, din moment ce convingerile îl îndreptățesc să afirme că singurul for unde poporul român trebuie să hotărască, este congresul general al tuturor românilor din Ungaria, Banat și Transilvania.

Mișcarea se extinde în continuare, luînd un caracter mai moderat, însă adîncindu-se în rîndul maselor țărănimii, sub forma difuzării de proclamații (în cursul anului 1862) care postulau limba română drept limbă oficială în viața publică. Prin amploarea sa, această mișcare națională din satele românești bănățene și arădene, cu strînse legături în Transilvania, a determinat autoritățile la tratamentul pe măsura unei probleme politice prioritare, întruchipînd prin obiectivul său final o amenințare asupra instituției statale existente¹¹. Informațiile ulterioare furnizate de autoritățile timișene, înclină spre presupunerea că proclamațiile difuzate printre români ar proveni din Transilvania; dintre răspînditorii lor a fost identificat Cojocarul Gheorghe din Lipova, iar preotul Grozescu (e vorba de inimosul militant Vincențiu Grozescu) împărțea manifeste fătîș populației localnice¹². Parohul din Banloc (jud. Timiș) Alexandru Mihailovici a primit și el două exemplare tipărite, cu conținut asemănător, expediate prin poștă de la Deta și respectiv Lugoj¹³. Românii din Sînicolaul-Mare și-au exprimat la o întrunire publică dorința ca limba română să fie impusă la rangul de limbă oficială. În vestul Transilvaniei, Aradul este centrul acestei mișcări, iar din informații rezultă că în ianuarie 1862, individul Iuliu Grozescu (este vorba de poetul Iulian Grozescu) trimitea prin poșta de la Sînicolaul-Mare, mulțime de scrisori băcanului din Igrîș, precum și învățătorului Dionosie Gal, care la rîndul său corespundea cu ardelenii¹⁴. Peste cîteva luni, în august 1862, dispoziția autorităților regale de la Budapesta comunica că nu s-a putut stabili temeinic nici cine a fost autorul și nici cine difuza aceste proclamații; indicînd încetarea anchetei care n-a dus la vreun rezultat notabil, se recomandă organelor județene să urmărească și pe viitor cu mare atenție asemenea manifestări, supraveghindu-i în mod deosebit pe cei suspecți de agitație în chestiunea națională¹⁵.

Cu eșecul mișcării autonomiste, incapabilă de a supraviețui încetărilor noii situații politice, s-a creat un gol în cadrul mișcării naționale române din Banat; masele erau predispuse spre acțiune politică, dar se simțea lipsa unei strategii politice adecvate contextului politic. A nega realitatea era de acum imposibil, prin urmare cu forțele unite trebuia luptat în noul cadru statal spre a impune pe cale legală programul

¹¹ * * *, *Svetozar Miletić i Narodna stranka grada 1860—1885*, knjiga I, 1860—1869, uvodni tekstovi, izbor i objasnjenja Nikola Petrović. Istorijski arhiv A. P. Vojvodine, Sremski-Karlovci, 1968, pp. 173—174.

¹² *Ibidem*, pp. 176—178.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 181—182.

¹⁵ *Ibidem*, pag. 185.

național al românilor, îndreptățirea deplină ca națiune și limbă. În aceste împrejurări s-a ridicat generația activismului bănățean avînd în frunte pe tînărul Alexandru Mocioni, secundat de rutinatul dar entuziastul Vincențiu Babeș. Cu alegerile electorale din 1865, a debutat reușind în cercul electoral Rittberg (Tormac, jud. Timiș) Alexandru Mocioni¹⁶, care va da un nou curs politicii naționale românești din Banat și vestul Transilvaniei, lăsîndu-și adînc imprimată amprenta voluntarei și complexe sale personalități. Populația românească din Banat a fost de-a dreptul electrizată la zvonul pregătirii unui memoriu al națiunii române din Transilvania către împărat, care să ceară apărarea autonomiei acestei țări față de noile pretenții anexioniste maghiare¹⁷ (memorandumul lui Ion Rațiu și George Barițiu, decembrie 1866) și se impunea de la început necesitatea disciplinării și organizării pe calea unui program național român propriu. Aceasta a și încercat Alexandru Mocioni în adunarea populară de la Făget (noiembrie 1866), promițînd reprezentarea intereselor naționale ale poporului în forurile înalte¹⁸; sîntem însă departe de un adevărat program politic al națiunii, sarcină de viitor spre materializarea căreia se va concentra întreaga energie a fruntașilor naționali în perioada ce urmează.

Închegarea programului național al românilor bănățeni. O problemă acută la ordinea zilei este aceea a unirii Transilvaniei cu Ungaria, realizată în fapt în vara anului 1867¹⁹, consacîndu-se sistemul politic al dualismului austro-ungar. Națiunea română din Transilvania s-a împotrivit cu înverșunare acestui act samavolnic consemnînd adevărate monumente ale luptei naționale, inspirate de precauțul George Barițiu, promotor principal al rezistenței politice pasive. Momentul de vîrf l-a reprezentat „Pronunciamentul de la Blaj” (3/15 mai 1868), care se afirma pentru autonomia Transilvaniei, restabilirea validității legilor votate de dieta națională de la Sibiu din 1863—1864, consfințind egalitatea deplină a tuturor națiunilor țării și redeschiderea dietei transilvane pe baza reprezentării proporționale „după drept și cuviință”; mai mult, autorii nu se sfîesc să declare dieta pestană „neîndreptățită de a face legi pentru Transilvania”²⁰. Ceea ce a însemnat Pronunciamentul pentru opinia populară largă, a constituit pentru cercurile dietale pestane proiectul de rezoluție prezentat de Ilie Măcelariu la 24 noiembrie 1868, în chestiunea unirii Transilvaniei cu Ungaria. Acesta înfierează proiectul de lege guvernamental asupra chestiunii, afirmînd că stă în contrast cu revendicările poporului român și solicită convocarea de urgență a dietei transilvănene pe principii democratice; se sugera în fine rezolvarea chestiunii

¹⁶ Arhivele Statului București, Fond *Familia Mocioni*, nr. II/8, pp. 63—65.

¹⁷ * * *, *Svetozar Miletić i Narodna stranka grada 1860—1885*, knjiga I, (1860—1869), pag. 339.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ E. Brote, *op. cit.*, pp. 68—69.

²⁰ S. Retegan, *Pronunciamentul de la Blaj (1868)*, în „*Anuarul Institutului de istorie Cluj*”, nr. 9, 1966, pp. 130—131.

prin consensul ambelor diete²¹. Angajare și largă receptivitate față de cauza românească a transilvănenilor au demonstrat cu acest prilej militanții bănățeni, identificându-se în aspirații cu frații lor din Ardeal. Atitudinea energică a lui Alexandru Mocioni în apărarea pronunțamentelor²², aderarea masivă a deputaților bănățeni la proiectul de rezoluție²³, tumultoasa izbucnire a tinărului conducător bănățean în plenul dietei pentru apărarea lui Ilie Măcelariu²⁴ și a proiectului său, îi transformă în combativi apărători ai cauzei românești — egala îndreptățire națională în domeniul politic și cultural, constituind suportul fundamental al activității lor politice. În pragul constituirii partidului politic, s-a realizat, ca rezultat al experienței, al suferințelor și eșecurilor comune, o identificare a aspirațiilor, un crez național ferm al poporului român din monarhie; activiștii bănățeni dau dovadă de o superioară înțelegere a motivației pasivismului ardelean, acordându-le cu generozitate întreaga asistență. Faptul reiese cu pregnanță din programaticile luări de poziție ale liderilor bănățeni. Articolul „Pasivitatea legală a românilor din Transilvania” aparținând lui Alexandru Mocioni, reliefează tactica abținerii de la participarea în viața politică drept formă de protest față de noua realitate, autoritatea politică maghiară, impusă unilateral, pierzându-și orice urmă de credit la popor; pasivitatea este expresia unei grave crize politice, „una din simptomele cele mai periculoase în viața de stat”, pentru care cel mai puțin vinovat este poporul român care a procedat cum îi dicta datoria²⁵. Vincențiu Babeș, în articolul „Despre activitate și pasivitate în politică” este și mai categoric, afirmând că prin pasivitate ardelenii nu mai pierd nimic, ci, dimpotrivă, cîștigă aprobarea opiniei publice progresiste pentru faptul de a nu fi acceptat o stare care le-a fost impusă silnic. Dincolo de deosebirea în privința tacticii, dictate de împrejurări politice distincte, există însă o solidaritate majoră de interese între românii ardeleni și bănățeni, este naționalitatea cu toate implicațiile sale. De aceea, ambele proceduri, atât pasivismul — pentru ardeleni, cît și activismul — pentru bănățeni, au aceeași destinație: promovarea intereselor comune și solidare²⁶.

Deși solidaritatea de principiu a națiunii române este înfăptuită, programul național bănățean nu se limitează la aceasta, ci urmărește extinderea frontului luptei naționale, mobilizarea tuturor forțelor naționale din monarhie spre înfăptuirea deplinei îndreptățiri într-o solidaritate cît mai largă, pentru a realiza tăria unui factor decizional în stat. Această solidaritate s-a călit treptat, în tensiunea confruntărilor pentru impunerea unei legi principiale și democratice, care să garanteze dezvoltarea națională deplină a tuturor cetățenilor. Punctul de tangență al

²¹ „Albina”, anul III, nr. 118, Viena, 15/27 nov. 1868.

²² V. Branisce, *Pagini reslețe*, Ed. Autorului, Lugoj, 1910, pp. 244—246.

²³ „Albina”, anul III, nr. 118, Viena, 15/27 nov. 1868.

²⁴ *Ibidem*, nr. 72, 7/19 iulie 1868.

²⁵ *Ibidem*, anul IV, nr. 9, 26 ian./7 febr. 1869.

²⁶ *Ibidem*.

intereselor naționale ale românilor și sîrbilor l-a constituit proiectul de lege în chestiunea naționalităților, opus proiectului oficial, care dădea o interpretare tendențioasă și falsă termenului de naționalitate și ocrotirii sale²⁷. Proiectul româno-sîrb, care a întrunit și adeziunea celor 300 de semnatori ai petiției de la Timișoara (16 aprilie 1868), prevedea egala îndreptățire politică a naționalităților și a limbii, principiul arondării unităților politico-administrative pe naționalități, principiul reprezentării proporționale în organismele politice²⁸; rod al strădaniei comune, acest elaborat, prin munca depusă spre realizarea sa în lege și prin concluziile desprinse în privința perspectivelor în mediul intolerant și ostil al dualismului, a influențat considerabil programul de luptă al românilor bănățeni; pe lângă ideea îndreptățirii naționale a poporului român și a limbii române, a solidarității cu cauza Ardealului, principiul solidarității naționalităților, ca metodă de combatere a dualismului, se impune ca una dintre metodele sale cele mai reprezentative.

Constituirea Partidului Național Român din Banat și vestul Transilvaniei. Maturizată în înclcășările politice cu partidele de guvernămînt, îndreptățirea îngrijorării despre instaurarea prin dualism a „hegemoniei artificioase” a reprezentanților unei națiuni asupra celorlalte, conștiința propriei valori și a căii de urmat, impuneau necesitatea organizării românilor din Banat și vestul Transilvaniei sub forma partidului politic activist, de sine stătător și unic reprezentant al intereselor națiunii române. La asemenea concluzii îndreaptă manifestul-program al lui Andrei Mocioni, destinat atragerii poporului pe calea organizării partinice, așa numita „Epistolă deschisă către mulți”²⁹. Este subliniată constatarea existenței în acel moment a conjuncturii prielnice organizării, aceea a perioadei electorale, întrucît „dreptul de alegere este nu numai cel mai însemnat, ci chiar unicul” care a rămas la dispoziția naționalităților nemaghiare și aceasta încă într-o formă știrbită. Pe baza experienței acumulate, s-a imprimat convingerea că temelia de susținere a luptei naționale a poporului român trebuie să o constituie înființarea partidului său politico-național. Numai printr-o organizare politică a poporului român, a naționalităților neprivilegiate din monarhie, este posibilă constituirea unui factor politic decizional pe tărîm legislativ, în slujba națunilor, a progresului și a democrației. Prin urmare, promovarea conștientă a intereselor noastre naționale pe baza solidarității, a organizării perfecte a forțelor naționale ale naționalităților nemaghiare, devin postulatele politicii naționale românești din Banat și vestul Transilvaniei, care-și așteaptă acum confirmarea din partea poporului.

O confirmare strălucită a reprezentat-o impúnătoarea conferință națională de la Timișoara, ținută la 26 ianuarie/7 februarie 1869, avînd un punct unic la ordinea zilei: constituirea Partidului Național al românilor din Banat și vestul Transilvaniei și adoptarea programului. Figura cen-

²⁷ *Ibidem*, anul III, nr. 119, 17/29 nov. 1868.

²⁸ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, Sibiu, 1906, pp. 458—459.

²⁹ „*Albina*”, anul IV, nr. 5, Viena 15/27 ianuarie 1869.

trală a constituit-o Alexandru Mocioni, care, argumentînd că pînă acum dintre partidele politice existente, nici unul nu a putut fi cîştigat pentru cauza naţionalităţilor, implicit deci şi a românilor, propune „înfiinţarea unei partide naţionale de sine stătătoare, ai cărei membri adică să nu fie angajaţi cu nici o altă partidă politică din cele deja custătorie (statornicite)“. Obţinînd consensul unanîm al adunării, propuse programul politic „pe al cărui temei ar fi a se constitui şi a lucra acea partidă naţională“. Programul Partidului Naţional al românilor din Banat şi vestul Transilvaniei, cunoscut şi ca „programul mocionist“ sau „programul de la Timişoara“, cuprinde şapte puncte; cu toate că a suscitat vii discuţii, a fost votat „mai cu unanimitate“. Iată cuprinsul său:

- „1. Solidaritate cu naţiunile patriei de asemenea interes.
2. În cauza naţionalităţilor, ţinerea la proiectul de lege al deputaţilor români şi sîrbi de la dieta trecută.
3. În cauza Transilvaniei, ţinerea la cunoscutul proiect de rezoluţiune al deputaţilor români.
4. Fiindcă după experienţele de pînă acum n-am putut a nu fi observat un fel de nex (legătură) intern între articolul de lege XII (dualismul) din 1867 şi între negaţiunea egalităţii de drept pentru naţiunile nemaghiare: din cauza aceasta este datorinţa partidei naţionale a privi acest articol de lege şi din acest punct de vedere şi a-l combate cu toate mijloacele legale.
5. Sprijinirea programului naţional al croaţilor în privinţa autonomiei ţării lor.
6. Regulara (organizarea) municipiilor pe baza cea mai lată a democraţiei şi autonomiei.
7. Adoptarea principiilor liberalismului şi democraţiei în toate sferele organismului vieţii publice“³⁰.

Dacă în privinţa iniţiativei organizatorice şi a postulatelor de principiu Alexandru Mocioni a impresionat, un rol decisiv în atragerea şi angajarea asistenţei pe calea solidarităţii în interesul naţional i-a revenit lui Vincenţiu Babeş. Babeş a depus eforturi deosebite în aplanarea disensiunilor între fracţiunea arădeană a lui Lazăr Ionescu, adepta compromisului cu deakistii şi fracţiunea Mircea B. Stănescu — Alexiu Popoviciu, ostilă oricărei forme de colaborare cu partidul de guvernămint; între opiniile separatiste ale lui Atanasiu Raţiu, Ioan Misici şi majoritatea covârşitoare, pentru a salva solidaritatea de principiu, respectiv programul elaborat de Alexandru Mocioni. În ultimă instanţă lui i se poate atribui reuşita deplină a conferinţei³¹.

În încheiere, avocatul M. B. Stănescu cere adunării să decidă în privinţa tacticii de urmat faţă de alegeri şi dietă. Personal, vorbitorul a propus activismul politic „fiindcă nouă celor din Ungaria şi Banat, legile ne fac cît-atît posibilă opoziţiunea şi lupta activă“. Babeş interveni din nou, declarîndu-se pentru activitate, atît timp cît legile o mai fac

³⁰ *Ibidem*, anul IV, nr. 24, Viena, 2/24 martie 1869.

³¹ T. Botiş, *op. cit.*, pag. 154.

încă posibilă; dacă însă, legile precum în Transilvania „ne vor face imposibile sau nefolositoare activitatea legală, atunci va fi timpul a trece la pasivitatea legală, care este cel din urmă remediu legal și numai atunci se poate justifica, când ea este rezultatul extremei necesități“. A urmat votarea, în unanimitate adoptându-se principiul activismului³². Sugestivă pentru rolul „mocioneștilor“ în mișcarea națională a epocii este și simpla constatare că organele de conducere ale partidului recent constituit, comitetul central și președintele, au fost desemnate în adunarea intimă organizată aceeași seară în casele familiei, din oraș. Comitetul central era constituit din 19 membri³³, precumpănind reprezentanții comitatelor Timiș și Arad, președinte fiind ales și aclamat, evident, Alexandru Mocioni.

Un interes aparte pentru relevarea semnificației politice a conferinței de la Timișoara și pentru o nuanțată apreciere a evenimentului și a consecințelor, ne oferă sursele din tabăra guvernamentală; informații deosebit de valoroase ne parvin în acest sens din conținutul procesului verbal al ședinței guvernului regal maghiar consacrată acestei teme (12 februarie 1869)³⁴. Se afirmă că respectiva conferință a fost convocată de către Alexandru Mocioni, desfășurându-se în prezența unei numeroase asistențe, aparținând naționalităților română și sîrbă. Vorbitorii, sub pretextul necesității realizării consensului candidaților electorali ai naționalităților nemaghiare, ca și a viitoarei atitudini a deputaților aleși față de dieta maghiară, au propus conferinței puncte programatice cu caracter subversiv, instigator, îndreptate împotriva securității statului și a integrității teritoriale a Ungariei, care au fost adoptate. Conform acestui program, naționalitățile nemaghiare trebuie să acționeze solidar față de guvernanți și aderenții acestora; obiective de bază ale acțiunilor duse în solidaritate erau: revendicarea soluționării chestiunii naționale în temeiul proiectului româno-sîrb de la dieta precedentă, rezolvarea problemei transilvănene pe baza proiectului de rezoluție prezentat în același for de către Ilie Măcelariu. Apoi trebuia acordat sprijin partidului anti-unionist croat iar în viitoarea dietă se cerea organizarea sub forma unui partid (club) exclusiv al naționalităților, cu scopul anulării articolului de lege XII de la 1867, considerat ca principal obstacol în calea rezolvării favorabile a problemei naționale. În fața acestor fapte, ministerul de interne își expune părerea afirmînd că difuzarea unor asemenea idei care atentează asupra legalității, fiind îndreptate spre năruirea premeditată a păcii interne și incitarea spiritelor ba chiar spre revoltă formală, nu pot rămîne nesancționate în interesul liniștei și ordinii publice. Sînt necesare cele mai urgente măsuri de împiedicare a unor asemenea fapte, deoarece opoziția incită cu înverșunare împotriva guvernului în toate regiunile țării. Astfel, de curînd s-a ținut la Becicherecul-Mare (Zren-

³² „Albina“, anul IV, Viena, 2/14 martie 1869.

³³ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. V. Sibiu, 1909.

³⁴ * * * Svetozar Miletić i Narodna stranka grada 1860—1885, knjiga I (1860—1869), pp. 592—594.

janin) o conferință identică a națiunii sîrbești; prin urmare, în cazul continuării toleranței din partea guvernului s-ar crea instigărilor asemenea concesiilor încît poate, mai tîrziu nu ar mai putea fi combătute. Cei de față s-au arătat întru totul de acord cu opiniile ministrului de interne, decizînd în consens deschiderea de urgență a unei severe anchete în privința sus-amintitei tulburări politice care ar ascunde premise de revoltă.

Mișcarea arădeană și declinul activismului. Dacă în privința chestiunilor de principiu cuprinse în programul de la Timișoara era mai dificil de formulat o acuzație, aceasta implicînd dezbateri aprinse în dieta țării și-n presă, intențiile guvernului sînt mult mai ușor dezvăluite în cazul lui Vincentiu Babeș; acuzat la 1 martie 1869 de a fi ținut la pomenita conferință un discurs ostil față de guvern, făcîndu-se vinovat și de părăsirea instituției fără să fi avut acordul forurilor tutelare, a provocat autoritatea la suspendarea sa din postul de asesor al tabulei regale.

Dar n-a fost neapărat nevoie de intervenția autorităților, întrucît la scurt timp după conferința națională de la Timișoara, slăbiciunile din sînul mișcării naționale române au ieșit la iveală; în ciuda constatărilor despre succesul conferinței constitutive, ale realizării unui consens prin adoptarea programului, un lucru este totuși cert: aceste realizări, reale de altfel, s-au înfăptuit în urma unor deosebite eforturi din partea organizatorilor și a participanților, fiind cu totul limitate în timp și lipsite de temeinicie; unitatea s-a realizat nu prin înlăturarea disensiunilor ci prin concesiile părților, de multe ori afirmînd interese contrarii în sînul mișcării naționale. Nucleul mocionist a fost cel care a conferit orientarea programatică a partidului, dar acesta era un cerc însingurat de intelectuali, de teoreticieni și prea puțin oameni de acțiune. Constatarea e valabilă mai ales pentru persoana conducătorului, lipsit de vocația (dar și de posibilitatea efectivă) conducerii maselor; crezul său, de altfel foarte generos, consacrat întru totul propășirii națiunii române, este totuși incompatibil cu angajarea plenară a națiunii: cadrul cel mai potrivit al acțiunii era acela al parlamentarismului, în limitele legalității și prin intermediul angajării elitei naționale. Un asemenea partid de entuziaști, cu aderență limitată în popor, va înregistra o evoluție fluctuantă, cunoscînd momente de ascensiune atunci cînd programului i se oferă șanse sau măcar speranțe de materializare; cînd regimul politic, ostil chiar prin definiție problematicii naționale, risipește orice urme de speranță pentru luptătorii naționaliști, se naște îndoiala, descumpănirea, apatia, care (în cazul unui asemenea partid al elitei, cu idei acceptate, dar neizvorînd din mulțime) se extinde molipsitor de la lider la aderenți, consemnînd letargia întregii mișcări. De aceea, nu trebuie să surprindă întru totul aprecierea severă a lui Valeriu Braniște³⁵, competent cunoscător al problematicii, calificînd drept eșec rezultatul întregii activități electorale din primăvara anului 1869. Deși au fost aleși o serie de reprezentanți ai Partidului Național al românilor: George Mocioni, Antoniu Mocioni, Vincentiu Babeș, Lazăr Ionescu, Sigismund Popoviciu, Sigis-

³⁵ V. Branișce, *op. cit.*, pp. 229—235, *passim*.

mund Borlea, Iosif Hodoșiu, D. Ionescu, Alexandru Roman și Alexandru Mocioni, ceilalți au eșuat, combătuți în majoritatea cazurilor de către contracandidații români, raliați partidelor maghiare. Deși Alexandru Mocioni „s-a făcut luntre și punte“, agitănd, vorbind, cutreierînd cercurile electorale, nu s-a reușit din păcate realizarea unității naționale depline, „între asemenea împrejurări scopul principal al conferinței de la Timișoara avea să se considere ca neatins“. Aceeași atitudine subversivă față de interesele naționale românești o probează deako-românii și cu ocazia constituirii clubului parlamentar național român, acesta cu numai zece membri fiind practic în imposibilitate de a apăra corespunzător interesele întregii națiuni române³⁶.

Excepție constituie în anumită măsură mișcarea națională română arădeană, promovînd interesele naționale generale³⁷ dar și particulare, privind soluționarea problemelor din comitat. Arădenii sînt, de altfel, primii care au optat pentru forma de activitate partinică. Partida Națională din comitatul Aradului a fost constituită la 14/24 decembrie 1867, cu program general-democrat, însă timid, moderat. La conferința națională constitutivă de la Timișoara au luat parte activ și fruntașii politici arădeni care au aderat la programul mocionist³⁸, fiind cuprinși în cadrul conducerii Partidului Național al românilor din Banat și vestul Transilvaniei, realizîndu-se, pe baza programului unic, integrarea într-o singură formațiune politică. Pasiunile aprinse, interesul sporit al maselor pentru viața politică³⁹ fac la începutul anilor 70 din Arad principalul nucleu de pulsație al vieții politice active românești. Important de consemnat este faptul că programul de la Timișoara și-a dovedit viabilitatea, fiind re-adoptat la conferința de regroupare din Arad (27 aprilie 1870); în mare măsură datorită aportului personal al lui Vincențiu Babeș⁴⁰, unitatea de principiu a mișcării s-a perpetuat, deși centrul de greutate s-a deplasat spre nord. Și adunarea preelectorală a intelectualității românești ținută la Arad, la 9 mai 1872, a stat sub semnul programului mocionist, deși a suscitat vii discuții din partea arădenilor și a bihorenilor⁴¹.

Totuși, mișcarea în ansamblu și-a pierdut din vigoare în urma repetatelor încercări irosite de a înfăptui măcar ceva din prevederile programatice. Este firească în acest context decizia lui Alexandru Mocioni de „a renunța să mai predice la surzi“⁴² și îndoindu-se de bunele intenții ale celor de la putere, să renunțe la activitatea parlamentară (18 apri-

³⁶ „Albina“, anul IV, nr. 44, Viena, 30 aprilie/2 mai 1869.

³⁷ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. IV, Sibiu, 1906, pp. 203—204.

³⁸ G. Manea, *Contribuții privind viața politică a românilor arădeni în perioada 1867—1876, în „Ziridava“, nr. XI, 1979, pag. 315.*

³⁹ I. Suciu, *Românii arădeni și Partidul Național Român. Adevăruri istorice. Reamintiri de interes național istoric*, Arad, 1926, pag. 3.

⁴⁰ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. V, pp. 368—373, passim. Vezi pe larg, G. Ci-păianu, *Vincențiu Babeș (1821—1907)*, Ed. Facla, Timișoara, 1980, pp. 35—50.

⁴¹ *Ibidem*, vol. VI, Sibiu, 1911, pag. 7.

⁴² T. Botiș, *op. cit.*, pag. 256.

lie 1874)⁴³, imitându-l în gest dar din cu totul alte motive pe înaintașul și unchiul său. Iar noua lege electorală (noiembrie 1874)⁴⁴, prin reglementările sale exclusiviste a năruit ceea ce mai rămăsese din activism, încît pe drept cuvînt constata Vincentiu Grozescu (în scrisoarea către George Barițiu) starea politică deplorabilă a românilor bănățeni⁴⁵. O asemenea situație l-a și determinat pe Vincentiu Babeș, rămas de unul singur pe baricadele activismului, să decreteze în 1878 „abstinență constituțională”, adică „renunțarea de la exercitarea unor drepturi constituționale iluzorii, nefolositoare nouă”⁴⁶. Se merge chiar mai departe — în dorința de a li se alătura ardelenilor, cercurile lugojene optînd pentru atitudinea politică pasivistă⁴⁷.

Constatăm deci falimentul activismului, dar nu trebuie uitat faptul că acești entuziaști apărători ai dreptului la existența națională proprie a poporului român s-au ridicat în condiții deosebit de vitrege, într-un mediu de ostilitate generală, mergînd chiar pînă la intoleranță; în aceasta constă valoarea efortului lor: deși cunoșteau împrejurările politice, fiind conștienți de faptul că șansele de îndeplinire ale aspirațiilor naționale ale poporului român erau minime, ei nu au cedat, afirmîndu-și pînă la capăt un crez național modern, democratic și progresist, într-o lume închistată, rigidă și depășită de mersul istoriei.

MIODRAG MILIN

ASPECTS AND SIGNIFIANCE OF THE NATIONAL MOVEMENT OF THE BANATE ROMANIAN PEOPLE (1860—1881)

(S u m m a r y)

The present paper work deals with a period rich in contents and signification of the Banate Romanians' national anti-Habsburgic fight.

The process of ideological ripening of the national Romanian movement in Banate and western Transylvania is especially insisted upon, the way the movement answered the imperative necessities of the respective period, evolving from the autonomy fight phase, to the organized and party-principled fight phase, this latter phase taking the form of widest solidarity of the people against the hateful Austro-Hungarian ruling dualism.

⁴³ V. Branisce, *op. cit.*, pag. 281.

⁴⁴ E. Brote, *op. cit.*, pp. 173—201 (anexa 33).

⁴⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., București, *Manuscrise românești*, nr. 1008, f. 15.

⁴⁶ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. VI, pag. 661.

⁴⁷ Biblioteca Academiei R.S.R., *loc. cit.*, f. 242.

ACTIVITATEA DESPĂRȚĂMÎNTULUI BOCȘA AL ASTREI ÎN SLUJBA UNIRII BANATULUI CU ROMÂNIA

Conștientă de faptul că regiuni întinse locuite de români nu se pot bucura de activitățile limitate ale reuniunilor de cîntări și muzică sau ale casinelor, conducerea „Astrei“ a hotărît să extindă activitatea asociației și „*asupra românilor din părțile bănățene sau ungurene ale țării*“, programînd adunarea generală pe anul 1875 la Lugoj, hotărîre care a fost considerată drept pripită deoarece „*ar fi putut eventual să periclitaze Asociațiunea care pe atunci* (conform statutelor n.n.) *era numai Transilvană...*“¹, motiv pentru care acest mare obiectiv al întregirii culturale s-a realizat abia peste două decenii.

În 1896 Ion Vidu publică un „*Apel către corurile române din Banat*“, apel care se încheie cu un strigăt de izbîndă: „*Fraților! — Astra pentru prima dată pășește pe teritoriul Banatului. Ea vine la noi! — Veniți amicilor ca să o întîmpinăm cu sunetele lirei noastre*“². Acest apel anunța prima adunare generală a Astrei în afara granițelor sale stabilite inițial. La deschiderea festivă a adunării, președintele Astrei Ion Micu Moldovan și-a manifestat bucuria sinceră pentru reușita organizării ei la Lugoj: „*Fie de bun augur pasul acesta! și să contribuiască el cu imbelșugare la producerea acelor fructe, pe cari toți le dorim și așteptăm de la însoțirea, ce ne-a întrunit aici...* Totdeauna brînele noastre trebuie să fie încinse, brațele înarmate. Trebuie să cucerim formal terenul împiedecat cu greutateți felurite“³.

Cu organizarea despărțămîntelor din Banat este însărcinat Coriolan Brediceanu, cerîndu-i-se să se pună „*în legătură cu publicul român*“ pentru a hotărî asupra centrelor culturale în care să se înființeze despărțăminte și pentru a numi persoanele care să le organizeze⁴.

În Banat organizarea despărțămîntelor ASTREI începe în anul 1898 an în care se înființează despărțămintele Lugoșului, Oraviței, Bocșei⁵, Timișoarei⁶ și Caransebeșului⁷, Coriolan Brediceanu stabilind cîteva per-

¹ „Transilvania“, 1911 (număr jubiliar), p. 347;

² „Foaia diecesană“, an 1896, nr. 28 din 6 iulie c.v.

³ „Transilvania“, 1911 (număr jubiliar), p. 347;

⁴ *Idem*, (partea oficială) din anul 1897, p. 227;

⁵ *Idem*, an XXX, 1899, nr. VI (iunie), p. 218;

⁶ *Idem*, an XXX, 1899, nr. III (martie), p. 113;

⁷ *Idem*, an XXX, 1899, nr. VI (iunie), p. 218;

sonalități marcante ale acestor localități pentru înființarea despărțămintelor.

La 21 iulie 1898 comitetul central al ASTREI din Sibiu îl imputernicește tot la propunerea lui Coriolan Brediceanu și pe avocatul Ioan Budințeanu din Bocșa-Montană pentru a înființa un despărțământ al ASTREI pe raza cercurilor pretoriale Bocșa și Reșița⁸. Acesta va desfășura o activitate rodnică, înțelegând rolul deosebit pe care Astra îl juca în viața culturală, economică și chiar politică a poporului român din provinciile aflate sub dominație străină. Va fi sprijinit în această mărrea sarcină de medicul Petru Borlovan, de arhitectul Adrian Diaconovici, de învățătorul Ioan Marcu și de avocatul Aurel Oprea, toți din Bocșa-Montană⁹. Aceștia hotărăsc ca adunarea de constituire să aibă loc la 11 septembrie 1898, înscriindu-se în perioada premergătoare — 70 de membri, în marea lor majoritate învățători, preoți, meseriași, funcționari și țărani din localitățile învecinate. Înscrierea de membri noi va fi una din preocupările permanente ale comitetului de conducere al despărțământului Bocșa, căutând să-și extindă raza de activitate pînă în cele mai îndepărtate localități ale celor două cercuri pretoriale Bocșa și Reșița.

Rezultatele primului an de activitate al despărțământului Bocșa nu scapă atenției comitetului central din Sibiu, care — prin intermediul prestigioasei reviste „*Transilvania*” — subliniază activitatea rodnică a acesteia. În numărul din iunie 1899 se poate citi: „În contrast cu multe altele, despărț. Bocșei face progrese neînterupt și pe cînd din alte părți ne este dat a auzi numai lamentări, de la Bocșa ne vin știri, cari ne umplu de adevărată bucurie. Ele vor anima, credem, și pe fruntașii altor despărțăminte și celor rămase îndărăt le vor da impuls a 'stăruii' pentru ca să iese din amărta în care se află de ani...”¹⁰. În aceeași revistă se sublinia faptul că în mai puțin de un an pe raza despărțământului Bocșa s-au înființat „*trei agenturi și tot atîtea biblioteci populare și continuă cu cel mai lăudabil zel a deștepta interes în masele poporului față de nobilele scopuri ale Asociațiunii, răspîndind lumină în populațiunea românească aparținătoare cercului său de activitate*”¹¹. Agenturi au fost înființate la Ramna¹², Bocșa-Română și Vasiova¹³, cu sprijinul deosebit al învățătorului Ioan Marcu, care propune organizarea de conferințe publice în Vasiova. Înființarea de agenturi a rămas o preocupare permanentă a despărțământului Bocșa. Astfel în anul 1912 s-a reușit înființarea unei noi agenturi în localitatea Fizeș¹⁴.

Ampla activitate ideologică a ASTREI vizînd promovarea intereselor naționale vitale ale poporului român, ridicarea nivelului cultural și eco-

⁷ Arh. St. Caransebeș, fond ASTRA — desp. Bocșa, doc. 4/1898, f. 1—2;

⁸ *Idem*, doc. 6/1898, f. 1

¹⁰ „*Transilvania*”, an XXX, nr. VI, iunie 1899, p. 217;

¹¹ *Ibidem*.

¹² „*Transilvania*”, loc. cit., p. 218;

¹³ Arh. St. Caransebeș, fond ASTRA — desp. Bocșa, doc. 5/1899, f. 1—2;

¹⁴ *Idem*, doc. 12/1913, f. 1.

nomic al maselor a avut efecte dintre cele mai favorabile în despărțământul Bocșa, unde pe lângă numărul mare de intelectuali din Bocșa, Reșița și celelalte localități, se înscriu ca membri ai ASTREI și numeroși țărani, dar și un număr însemnat de muncitori și meseriași proveniți de la uzinele din Bocșa și Reșița¹⁵. Prezența unui însemnat număr de muncitori, meseriași și țărani ca membri ai ASTREI în zona Bocșa este cu atât mai importantă cu cât în această parte a Banatului activau încă de la mijlocul secolului numeroase reuniuni de cîntări și muzică și casine române, dovedind marea popularitate a ASTREI în rîndurile maselor largi din sate și centrele muncitorești.

Una din preocupările majore ale ASTREI aplicată cu consecvență de către membrii despărțământului Bocșa a fost ridicarea economică a populației românești de la sate și orașe, deoarece ridicarea bunăstării populației era considerată ca bază a propășirii culturale și emancipării politice¹⁶. Rodul acestei preocupări s-a văzut prin înființarea unor tovărășii, contribuția la consolidarea băncilor populare și prin organizarea permanentă de conferințe privind îmbunătățirea continuă a economiei rurale.

În despărțământul Bocșei s-a înființat în toamna anului 1899 o tovrășie economică în comuna Ramna, vizînd valorificarea prunelor pe piețele din Budapesta și Viena. Dintr-un raport întocmit la 13 octombrie 1899 se desprinde faptul că au fost comercializate peste 100 tone fructe¹⁷, stabilindu-se relații cu firme din Austria care aveau intenția de a construi o uscătorie de fructe în localitate¹⁸. În același an s-a încercat înjghebarea unei tovărășii de consum în Vasiova¹⁹.

Avînd în vedere progresele înregistrate în domeniul agriculturii în anumite zone ale Europei prin utilizarea unor unelte și mașini perfecționate, cît și starea de înapoiere economică a țărănimii noastre, care practica o agricultură tradițională, ASTRA și-a propus să ridice permanent nivelul cunoștințelor în domeniul economiei agrare. Despărțământul Bocșa s-a remarcat în această direcție printr-o activitate perseverentă și rodnică. În raportul înaintat la 21 aprilie 1899 comitetului central al ASTREI un spațiu amplu se acordă problemelor cu caracter economic. Reprezentanții despărțământului au reușit să procure de la Reuniunea economică de stat din Lugoj 1435 pomi fructiferi de 3 ani (meri, peri, caiși, cireși, vișini, nuci și peri) pe care i-a împărțit locuitorilor din Bocșa-Montană și satele înconjurătoare. Pentru a dovedi efectul conferințelor ținute în comuna Cilnic raportul face cunoscut că locuitorii din Cilnic au cumpărat 500 de pruni²⁰.

¹⁵ *Idem*, doc. 25/1902, f. 1—5 și doc. 7/1914, f. 10;

¹⁶ Ion Hoihoș, Nicolae Nistor *Contribuția „ASTREI” la realizarea unității naționale* în *Revista Arhivelor*, XI (1968), p. 101;

¹⁷ Arh. St. Caransebeș, ASTRA — desp. Bocșa, doc. 42/1899, f. 1—2;

¹⁸ *Idem*, fila 3—6;

¹⁹ *Idem*, doc. 48/1899, f. 1—3;

²⁰ *Idem*, doc. 15/1899, f. 1;

Numeroase conferințe pe teme de economie agrară, vizînd în primul rînd pomicultura, legumicultura și zootehnia au fost ținute în localitățile Cilnic²¹, Ramna²², Valeapai²³, Reșița-Română²⁴, Berzovia²⁵ etc. Pentru ca ideile exprimate cu ocazia conferințelor publice să fie cunoscute de marea masă a țăranilor români, care n-au avut posibilitatea să asiste la conferințele organizate de despărțămînt, s-a hotărît tipărirea unora dintre cele mai reușite dizertații, printre care și cea a lui Petru Ieremia din Cilnic intitulată „Însemnătatea sălașelor în agronomie”²⁶. Tot lui Petru Ieremia din Cilnic i se tipărește și difuzează cu ocazia conferințelor publice, lucrarea intitulată „Valoarea poamelor”^{26a}.

Ivirea la sfîrșitul anului a unor boli la meri cauzate de păduchele roșu, determină despărțămîntul Bocșei să editeze un apel și să difuzeze o instrucțiune practică pentru combaterea acestuia în cercurile pretoriale Bocșa și Reșița, venind astfel în ajutorul țăranimii pentru ocrotirea livezilor²⁷. Acestora li s-au alăturat numeroasele broșuri tipărite de ASTRA din Sibiu pentru popularizarea experienței înaintate în domeniul economiei rurale.

Ideile înaintate ale epocii, mai ales cele care preocupau în mod deosebit poporul român, răspîndirea cărții românești în cele mai îndepărtate localități românești devine posibilă după 1898 prin înființarea bibliotecilor populare înființate de ASTRA fără nici un sprijin din partea statului, contribuind la ridicarea culturală a maselor de cititori români²⁸. Asemenea biblioteci s-au înființat și pe raza despărțămîntului Bocșa, unele dintre ele devenind mîndria localităților, adăugîndu-se numeroaselor biblioteci școlare deja constituite — rod al muncii și eforturilor materiale ale luminătorilor satelor, așa cum s-a remarcat în epocă învățătorul din localitatea Bărbosu, a cărui bibliotecă cuprindea la 20 august 1900, 307 volume și 50 reviste românești²⁹. Comitetul de conducere al despărțămîntului Bocșa a luat la 24 noiembrie 1900 hotărîrea ca să intensifice activitatea de înființare a bibliotecilor populare în primul rînd prin prevederea în bugetele parohiilor a unor sume pentru procurarea de cărți³⁰.

Permanentă ofensivă de desnaționalizare a poporului român în primul rînd prin intermediul învățămîntului primar, practică fățiș mai

²¹ *Idem*, doc. 14/1899, f. 1;

²² *Idem*, doc. 23/1899, f. 1;

²³ *Idem*, doc. 25/1900, f. 1—4;

²⁴ *Idem*, doc. 1/1901, f. 2;

²⁵ *Idem*, doc. 2/1902, f. 1—3;

²⁶ *Idem*, doc. 16/1900, f. 1—3;

^{26a} *Idem*, doc. 34/1899, f. 1;

²⁷ *Idem*, doc. 32/1900, f. 1—6;

²⁸ V. Curticăpeanu, *Întemeierea societății „ASTRA” și rolul ei în cultura poporului român*, în *Studii. Revistă de istorie*, an XVI, 1961, nr. 6, p. 1457;

²⁹ Arh. St. Caransebeș, ASTRA — desp. Bocșa, doc. 33/1900, f. 1—7;

³⁰ *Idem*, doc. 35/1900, f. 1—3;

ales după aplicarea legilor școlare ale contelui Apponyi (1907) determină conducerea ASTREI să ia măsuri de contracararea acestei ofensive, utilizând cu bune rezultate difuzarea cărții românești mai ales în agenturile și localitățile mai „expuse”³¹. Răspunzând unui ordin al „Astrei” din Sibiu din ianuarie 1914, comitetul despărțământului Bocșa recomandă printre agenturile „expuse” ofensivei de deznaționalizare pe cele din Bocșa-Montană și Bocșa-Vasiovei cât și localitățile Dezești, Dagnecea, Doman, Fîrlug, Iersig, Ocna-de-Fier, Terova, Valea-Mare, Vermeș și Ezeriș³².

An de an, mai ales prin donații a crescut numărul volumelor din bibliotecile populare constituite sub auspiciile ASTREI cât și cele școlare, multe dintre ele îmbogățite continuu cu prilejul conferințelor populare organizate de ASTRA. Astfel la sfîrșitul anului 1913 existau pe raza despărțământului Bocșa 16 biblioteci dintre care cele mai importante erau cea a agenturii din Bocșa-Montană formată din 600 volume, a agenturii din Vasiova cu 482 volume, a despărțământului Bocșa cu 104 volume cât și cea a școlii din Valeadenii cu 378 volume, creată de învățătorul și folcloristul George Cătană³³, care printr-o adresă din 25 februarie 1914 informa conducerea despărțământului Bocșa că a transferat biblioteca asupra bisericii din localitate „pentru mai mare siguranță”, autorul scrisorii făcînd aluzie la campania neîntreruptă de șicanare a învățămîntului primar confesional românesc, considerat primejdios pentru statul maghiar³⁴. Semnatarul scrisorii, membru al ASTREI deținea la rîndu-i o bogată bibliotecă din care împrumuta țărănilor din Valeadeni³⁵.

Pe lîngă numeroasele broșuri editate de Astra cu nobilul scop de ridicare materială a poporului român, în bibliotecile populare din despărțămîntul Bocșa se găseau numeroase opere literare tipărite în Transilvania dar și dincolo de Carpați, multe dintre ele cu un profund conținut patriotic precum monografia lui Iosif Sterca Suluțiu închinată lui „Avram Iancu” sau cartea „Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pămîntul crăiesc”³⁶.

Nu putem încheia această scurtă prezentare a activității despărțămîntului Bocșa fără a sublinia conținutul patriotic al multora dintre conferințele prezentate în primul rînd de doi iluștri intelectuali bocșeni și anume scriitorul Mihail Gașpar și învățătorul Ioan Marcu, care au conferențiat în repetate rînduri despre cultivarea folclorului românesc, conservarea portului popular românesc, istoria poporului român și cultivarea limbii române, considerate elemente indispensabile ale sanc-

³¹ *Idem*, doc. 2/1914, f. 1;

³² *Ibidem*;

³³ *Idem*, doc. 14/1914, f. 1;

³⁴ *Idem*, doc. 10/1914, f. 1;

³⁵ *Ibidem*;

³⁶ *Idem*, doc. 13/1914, f. 2;

tuarului cultural național românesc de către Alexandru Mocsonyi, care la adunarea generală a ASTREI ținută la Oravița în septembrie 1902 sublinia manifestarea caracterului național al poporului român „*în limbă, în modul de gândire și simțire, în datinile și moravurile, în tradițiunile și idealurile naționale, în poesia și industria națională...*”³⁷.

CONSTANTIN BRĂTESCU

DIE AKTIVITÄT DER SEKTION BOCSA DER ASTRA IM DIEUSTE DER VEREINIGUNG DES BANATS MIT RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Die meisten banater Sektionen der ASTRA wurden im Jahre 1898, in folge der Tätigkeit einer Gruppe rumänischer Intellektuellen an der Spitze mit Coriolan Brediceanu, gegründet. Eine der aktivsten Sektionen war diejenige von Bocșa die im Laufe der Jahre eine rege Tätigkeit auf dem Gebiete der Verbreitung der agrotechnischen Kenntnisse, für die Gründung von landwirtschaftlichen Genossenschaften und Volksbibliotheken, hielten Vorträge mit historischen und ethnographischen Charakter und Kultivierung der rumänischen Sprache. All diese trugen zum kulturellen Fortschritt und zur politischen Emanzipation der rumänischen Bevölkerung des Banats, bei.

³⁷ „Foaia diecezană“, XVII, nr. 36, din 8 sept., c.v. 1902.

MOMENTE ALE AFIRMĂRII ROMÂNILOR BIHORENI ÎN CONTEXTUL MIȘCĂRII PENTRU DREPTURI ȘI UNITATE NAȚIONALĂ

În preajma declanșării primei conflagrații mondiale, viața politică și culturală a naționalităților asuprite de monarhia dualistă austro-ungară era marcată de puternice tendințe de emancipare națională, care vizau desprinderea din această alcătuire statală anacronică și constituirea de state naționale proprii sau unirea cu cele deja existente. Românii de dincoace de Carpați — pentru care „soarele de la București răsare“, cum se menționa pe frontispiciul ziarului *Tribuna* — conlucrau, cu toate mijloacele de care dispuneau, pentru împlinirea aspirației lor seculare de unire cu frații din patria-mamă, situându-se prin aceste demersuri în deplin consens cu evoluția evenimentelor istorice din Europa, care va cunoaște prefaceri radicale la finele războiului.

În contextul unei permanente acțiuni a autorităților dualiste, de anihilare a oricăror manifestări de factură politică a populației românești, edificatoare sînt, neîndoielnic, măsurile luate de acestea în preajma și pe parcursul desfășurării campaniilor de alegeri pentru parlament, precum și ulterior, împotriva tuturor acelor care îi susțineau, cu exemplară temeritate, pe candidații naționali, reușind uneori să-i impună în fața celor guvernamentali. Cu tot caracterul evident nedemocratic al alegerilor, pe timpul acestora românii din Transilvania — deci și cei din Bihor — își dezvăluiau realele lor disponibilități politice, combătîndu-i cu o rară vehemență pe adversari și relevînd adevăratele scopuri vizate de aceștia. Remarcabilă a fost capacitatea conducătorilor politici români de a-i mobiliza pe locuitorii din sate și orașe în confruntările necesare asigurării victoriei propriilor lor candidați, de altfel singurii autentici apărători ai drepturilor și libertății naționale. Prilejul alegerilor era, de asemenea, valorificat — ca o unică șansă, esențial restrînsă de imixtiunea brutală a oficialităților locale și centrale — în direcția realizării unui contact deosebit de eficient cu masele largi, cărora li se făceau cunoscute obiectivele imediate și de perspectivă ale mișcării naționale, contribuindu-se implicit la formarea conștiinței politice a numeroși locuitori, reorientați pe făgașul luptei pentru emancipare de sub dominația străină.

Referindu-ne, cu deosebire, la atitudinea autorităților față de alegătorii români, vom aduce ca argument — alături de atîtea altele posibile — modul cum au procedat acestea cu ocazia alegerilor din Bihor în

anul 1910, despre care s-au păstrat în fondurile arhivistice orădene multiple mărturii documentare inedite. Actualizăm, prin urmare, pasajele cele mai semnificative ale acestora.

La 14 mai 1910 comitele suprem al Bihorului transmite ministerului de interne lista candidaților în circumscripțiile bihorene, pe care figurau și următorii fruntași politici români: dr. Vasile Lucaciu (la Beiuș), dr. Ioan Suci (la Ceica), dr. Aurel Lazăr (la Tinca) și dr. Vasile Mărcuș¹ (la Marghita). În consecință, ministrul de interne emite, la 23 mai, un ordin din care detașăm partea inițială: „În pragul alegerilor de deputați pentru parlament trebuie să sprijinite posturile de jandarmerie cu un număr de militari (făcând parte din forța armată) și în mod deosebit în localitățile: . . . Borod, Vadul Crișului, Țețchea, Holod, Tășad, Dobrești, Băița, Dumbrăvani, . . . , Căbești, Hinchiriș, Răbăgani, Suplac, Popești, Arpășel, Ianoșda, Ginta. . . , Cefa, Poceiu, Batăr. . .”². Așadar, erau efectuate pregătirile pentru asigurarea unui control polițienesc și militar asupra desfășurării alegerilor. În cuprinsul aceluiași document forța de constrângere era repartizată pe circumscripții electorale³ — care consta din 490 jandarmi și militari —, cu prioritate în Beiuș, Salonta, Aleșd, Tinca, Ugra, Ceica și Marghita, în care populația românească era majoritară. Printr-o telegramă din 29 mai același minister comunică cifrele de sporire cu militari a posturilor de jandarmerie de la: Borod (cu 3 militari), Vadul Crișului (cu 2), Aleșd (cu 3), Țețchea (cu 2), Tileagd (cu 3), Brusturi (cu 2), Sălacea (cu 4), Marghita (cu 3), Popești (cu 2), Mișca (cu 2), Episcopia Bihor (cu 3), Fughiu (cu 2), Sălard (cu 3), Beiuș (cu 10), Vașcău (cu 21), Ceica (cu 10), Salonta (cu 8), Tinca (cu 10) și Beliu (cu 8)⁴. Se constată că în plasa Vașcău, locuită aproape exclusiv de o populație românească, erau masați cei mai mulți militari, la care se adăugau jandarmii, care s-au străduit să determine o izbândă a candidaților guvernamentali. Era, în această manieră, pus în funcțiune aparatul administrativ și de constrângere, pentru a fi reduse posibilitățile de afirmare politică a populației românești, de validare a drepturilor ei electorale.

Limitările și obstrucțiile autorităților sînt lesne sesizabile încă din perioada care precede alegerile, cînd candidații de deputați români se întîlneau cu locuitorii din circumscripții, pentru a le face cunoscute revendicările și a-i transforma în aderenți ai acestora. Din relatările apărute în perioadele românești (*Tribuna*) și maghiare (*Nagyváradi Napló*) ne putem informa în legătură cu stările de lucruri, ori mai exact cu di-

¹ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 24, dos. 279/1910, f. 5—6. De precizat faptul că dr. V. Mărcuș candida pe lista Partidului Național al Muncii, ca și vicarul Vasile Mangra (în plasa Ceica) și Gavril Rednic (la Beiuș). Aceștia au fost pionii ai manevrelor lui Tiszá Ștefan, de a-i scinda pe alegătorii bihoreni care susțineau candidații Partidului Național Român. Erau, deci, în Bihor circumscripții electorale în care se confruntau candidați de deputați români pe liste diferite (ale P.N.R. și P.N.M.) — ca, de pildă, la Beiuș și Ceica —, încercîndu-se astfel inducerea în eroare a alegătorilor români.

² *Ibidem*, f. 7.

³ *Ibidem*, f. 8—10.

⁴ *Ibidem*, f. 16.

ficulitățile create de funcționarii administrativi candidaților P.N.R., pe care intenționau să-i demobilizeze, pentru ca în acest fel să le diminueze spiritul combativ, capacitatea de a mobiliza masele de alegători.

Cu toate acestea, în mod frecvent asemenea obstacole au fost depășite, datorită mai ales puternicei solidarități naționale, a sprijinului permanent acordat de intelectualitatea rurală candidaților români. Este concludentă, sub acest raport, manifestarea de simpatie a românilor din plasa Beiuș față de dr. Vasile Lucaciu, care a fost primit la gară cu aclamații, apoi însoțit pînă la casa dr. Ioan Ciordaș⁵, unde s-a stabilit „statul major” al campaniei propagandistice în favoarea candidatului Partidului Național Român. A fost organizată o impresionantă adunare populară, care a oferit un nou prilej lui Vasile Lucaciu de a critica „în termeni energici politica tisaistă”⁶, extrem de abilă și de dură. Despre efectul în conștiința participanților a acestui discurs și calitățile de orator ale autorului ne-a lăsat o convingătoare mărturie un elev (clasa a VIII-a) al Liceului „Samuil Vulcan”: „Frazele lui baritoane șerpuiau insidioase printre pletele năclăite ale țăranilor. Fețele aspre le înmuia în lumina unei nădejdi de mai bine. Muchiile și brazdele sculptate de greul unei vieți amare, le disolva. Și poleiul fețelor se aduna în focarul pupilelor, se închiega în scinteii amenințătoare, galvaniza mușchii cari se contractau nervoși ca în preajma unei furtuni mari. În galerie, în sprintena fanfenzie a elevilor de liceu, pe urma înaripatelor, unctuoaselor, ori pateticele fraze se schița harta României Mari”⁷.

În deplasările sale prin satele din depresiunea Beiușului, dr. Vasile Lucaciu i-a avut alături pe dr. Ioan Ciordaș, Gavril Cosma, Constantin Popoviciu și dr. Demetriu Lascu. Acțiunile lor au fost serios afectate de diverse impedimente, emanații ale tendințelor de exclusivism național cultivate cu atîta consecvență de oficialitățile statului dualist austro-ungar. Împotriva acestor nedreptăți a protestat dr. Ioan Ciordaș, care a înaintat congregației județene un memoriu-interpelație, respins însă din așa-zisele „motive de formă”⁸, dar publicat în ziarul *Nagyvárad*. „Enumerarea abuzurilor electorale săvîrșite în cercul Beiuș — preciza dr. Ioan Ciordaș — ar umplea volume întregi... Cîteva zile înainte de alegeri, în Beiuș a fost adevărată stare de asediu. S-au luat măsuri excepționale, dar numai față de aderenții partidului naționalist (respectiv Partidul Național Român — n.n.). Dacă doi oameni stăteau de vorbă în stradă, jandarmul intervenea pe motivul că țin consfătuiri interzise. Bărbații noștri de încredere, advocați și studenți, ajunși la Vașcău erau puși sub supravegherea poliției: noaptea, în hotele erau supravegheați, iar dimineata escortați acasă... Astfel toți bărbații de încredere au fost îndrumați înapoi. În același timp agenții partidului tisaist au lucrat fără control”⁹.

⁵ Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848—1918*, Tip. Diecezană, Oradea, 1937, p. 417.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Nagyvárad*, 1910, nr. 136 (apud Teodor Neș, *op. cit.*, p. 419).

Fără îndoială că seria de încălcări brutale ale oricărei legalități este mai bogată, situație asupra căreia nu mai stăruim, oprindu-ne doar la a menționa faptul că asemenea acte de injustiție socială și politică erau comise cu sprijinul aparatului coercitiv, care consta la Beiuș din trei companii de infanterie, o companie de husari, 50 de jandarmi călări și „un post fix cu efectivul sporit”¹⁰.

Realități similare se petrec și în plasa Vașcău, unde tensiunea dintre autorități și localnici este și mai mare, împrejurare confirmată de conținutul telegramei trimise, la 30 mai 1910, de dr. Vasile Lucaciu comitelui suprem al Bihorului. Datorită importanței acestui document, pînă acum necunoscut, îl vom reproduce în întregime: „Sînt nevoit să vă raportez — accentua candidatul de deputat al P.N.R. — în legătură cu atitudinea „desfrînată” și cu excesele săvîrșite de către autoritățile administrative din plasa Vașcău, atitudinea revoltătoare față de alegătorii din plasa Vașcău. Cetățenii sînt victime ale prigoanei și încălcării drepturilor și libertăților personale, a persecuțiilor de tot felul, călcarea în picioare — în mod sistematic — a libertății de acțiune în limita legilor. Desfriul domnește sub acoperirea jandarmilor. Sînt calomniați cetățenii cinstiți fără nici un motiv, alegătorii pentru (simpla) apariție sînt persecutați cu anchete. Cerem să se asigure buna desfășurare a alegerilor și respectarea legii electorale, precum și pedepsirea primpretorelui (Dezideriu) Tempelean. Dreptul și legea au fost exilate, alegătorii pentru partidele din opoziție sînt sîcîiți în permanență cu anchete disperate. Vă rog să asigurați apărarea cetățenilor alegători căci altfel în plasa Vașcău primpretorul este etichetat ca cel mai întunecat dintre „africani”, fiind pasibil de pedeapsă pentru depășirea atribuțiunilor de serviciu”¹¹.

În aceste condiții devenise evident că alegătorii români nu și-au presat, în mod liber și democratic, dreptul lor electoral și, ca atare, au fost supuși unor presiuni extraordinare, împrejurare care s-a reflectat în rezultatul alegerilor din 1910, extrem de deficitar pentru ei, deoarece n-a fost ales în Bihor nici un candidat de deputat al Partidului Național Român, ceea ce însemna practic că sute de mii de locuitori din vestul Transilvaniei nu erau reprezentați în parlament, deci nu aveau apărători ai drepturilor lor naționale. Aceste alegeri, de altfel ultimele din vremea stăpînirii străine, au fost expresia clasică a ideii de înlăturare de la viața politică a naționalităților, ca și a unei demagogii fabricate de guvernanți, cu scopul de a crea o imagine falsă asupra realităților interne ale statului dualist.

Deși au reușit să blocheze accesul în parlament a candidaților de deputați ai susținătorilor P.N.R. din Bihor, autoritățile locale și-au continuat activitatea de supraveghere și persecuții asupra celor mai înflăcărați militanți pentru cauza națională, între care s-au remarcat intelectualii din sate, adică învățătorii și preoții. Ei au fost supuși unor frecvente inechi-

¹⁰ Teodor Neș, *op. cit.*, p. 419.

¹¹ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 24, dos. 279/1910, f. 19—20.

tăți, de la refuzul de a li se acorda ajutoare pentru completarea modestelor lor retribuții și pînă la aplicarea de sancțiuni disciplinare. Aceste măsuri erau prezentate de funcționarii administrativi ca fiind imperios necesare, pentru că vizau anihilarea unor aderenți ai P.N.R., calificați cu surprinzătoare ușurință ca agitatori antistatali, deci periculoși pentru ordinea internă. Extragem din sursele informative existente argumente pentru afirmația noastră, dezvăluind alte aspecte ale politicii de opri-mare națională practică de oficialitățile statului dualist.

Primpretorul plasei Aleșd raporta, în 13 ianuarie 1910, că fostul în-vățător din Luncoșoara, Petru Cipău, „a fost pedepsit disciplinar“, iar „din punct de vedere politic este suspect, fiind de mult un adept ardent al naționalismului român radical“¹² (subl. ns. — V.F. și M.P.). Despre Ilie Bursașiu din Săliște de Vașcău comitele suprem al Bihorului aprecia că este „adeptul celor mai radicale tendințe naționaliste, cu o atitudine vădit antistatală“¹³. În adresa aceluiași către ministerul de interne aflăm alte informații despre comportamentul politic al lui Ilie Bursașiu: „Cu ocazia alegerilor de deputați din anul 1910 a trecut imediat de partea partidei naționale române, făcînd agitație puternică în favoarea P.N.R. . . , fapte pentru care propunem să nu i se acorde ajutorul de stat solicitat“¹⁴. Referințe de o factură identică sînt formulate și în legătură cu alți mili-tanți pentru drepturi naționale. Astfel, despre Teodor Popa din Săbolciu se menționează — într-un raport al primpretorului plasei centrale (Ora-dea) — că „nu este ireproșabil din punct de vedere al poziției sale . . . față de statul maghiar, cu toate că nu sînt nici un fel de manifestări concrete ale acestuia“¹⁵. Deci, o suspiciune transformată în element de caracterizare a activității unui om, tinzîndu-se la desconsiderarea lui. Preotul Ioan Clintoc din Beznea „a activat — după opinia primpretoru-lui plasei Aleșd (consemnată într-un document din 8 iunie 1910) — împotriva partidului de guvernămînt cu cele mai radicale metode. Acum, după alegeri, la Beznea se păstrează o atmosferă incandescentă și aceasta este în cea mai mare parte opera preotului“¹⁶. Interesantă este concluzia la care ajunge reprezentantul autorităților: „dacă în circumscripția elec-torală Aleșd ar fi fost în alegeri candidat român, în acest caz toți preoții români, cu două sau trei excepții, ar fi fost adepții acestuia, sprijinindu-l în alegeri“¹⁷.

Reține atenția, cu deosebire, practica de informare confidențială între autorități, de la diferite niveluri, începînd cu primpretorii din plase, care întocmesc rapoarte despre fenomenele semnalate, făcînd cunoscute comitelui suprem noi nume de intelectuali români, desigur cu intenția de a fi sever urmăriți și a li se respinge ajutoarele de stat. Primpretorul pla-

¹² *Ibidem*, dos. 275/1910, f. 17—19.

¹³ *Ibidem*, f. 66—76.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, f. 85—88.

¹⁶ *Ibidem*, f. 121.

¹⁷ *Ibidem*.

sei Ceica considera că o bună parte dintre preoții români „sînt adepți fățiși ai P.N.R., sprijinind principiile acestui partid, declarîndu-se împotriva actualelor stări de lucruri... Aceștia sînt Dumitru Vuscan din Ceisoara, Ioan Pop din Holod, Vasile Pop din Topa de Sus, Nicolae Pop din Dicănești, Vincențiu Biheria (?) din Buciumi. Pe pozițiile P.N.R., cu manifestări concrete mai liniștite, se situează și Vasile Pataki din Drăgești... Din a doua categorie fac parte cei care... se îngrijesc... să nu comită vreo faptă condamnabilă... în orice caz nu sînt de încredere. Aceștia sînt: Vasile Lăpuștean din Ceica, Tămilian Paul din Sîmbăta, Eugen Venter din Rogoz, Ioan Pop din Cimpanii de Pomezău și Aurel Cătona din Pomezău¹⁸. În plasa Beliu erau puși la index preoții Simion P. Leucuța din Chișlaca (considerat a fi „un convins daco-român, care trebuie ținut în permanență sub observație¹⁹), Alexandru Popovici din Ucuriș, Maximilian Boțco din Șiad²⁰. După părerea primpretorului plasei, aceștia „se comportă sub orice critică din punct de vedere politic și social, sînt adepți ai dr. Aurel Lazăr în campaniile electorale, ... în mod secret mi s-a adus la cunoștință că sînt radicali și fac agitație împotriva statului²¹.

În raportul cu o destinație similară al primpretorului plasei Vașcău figurau alți preoți, cărora li se făceau obiecțiuni „din punct de vedere politic“. Este vorba de Teodor Teaha din Cîmp, Gheorghe Bogdan din Cărpînet, Traian Cuc din Ghighișeni, Mihai Popovici din Leheceni, Ilie Bursașiu din Săliște de Vașcău, Ignatie Porje din Sirbești și Miron Botișel din Ștei (actualmente Oraș dr. Petru Groza). Transcriem și comentariul despre faptele acestora în timpul recentei campanii de alegeri: „Ei nu numai că i-au votat pe reprezentanții P.N.R., ci au fost însăși organizatorii P.N.R. din aceste localități; au ținut cuvîntări, prezentat programul P.N.R., organizat adunări populare; i-au adunat pe alegători să se prezinte la urne, sprijinind propaganda electorală în favoarea deputaților P.N.R., purtînd insigne ale P.N.R.²². Concluzia aceluiași: „Este evident că numiții preoți au desfășurat o activitate susținută ilegală, în favoarea victoriei lui (Vasile) Lucaciu. De aceea, s-a pornit urmărirea împotriva²³ lor. Conform opticii acestui primpretor era un gest ilegal să-ți susții candidatul propriu în alegeri, mai ales dacă el aparține forțelor de opoziție, antiguvernamentale.

O întregă listă de intelectuali militanți este furnizată de primpretorul plasei Tinca: Mihai Vaida din Husasău (de Tinca), Marțian Andru din Gepiș, Gheorghe Ardelean din Vășand, Petru Sirb din Girișu Negru, Nicolae Popescu din Cociuba, Alexandru Pop din Căpîlna, Nicolae Popovici din Forău, Vasile Teuca din Tăut, Gavril Dudulescu din Girișu Negru,

¹⁸ *Ibidem*, f. 122.

¹⁹ *Ibidem*, f. 321.

²⁰ *Ibidem*, f. 124.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, f. 127.

²³ *Ibidem*.

Nicolae Cărbunar din Husasău, Vasile Străuț din Vășand, Ioan Trifan din Ripa și Dumitru Deac din Cociuba²⁴. Toți aceștia au „fost alături de reprezentantul P.N.R., dr. Aurel Lazăr, votînd pentru victoria lui în alegeri, dovedindu-se a fi dintre cei mai mari agitatori români, făcînd agitație în forme inimaginabile“. Dintre aceștia „au fost pedepsiți disciplinar“²⁵ N. Popescu, V. Teuca, G. Dudulescu și V. Străuț, pentru „agitație împotriva statului“²⁶. Se cere, de asemenea, pedepsirea învățătorului Nicolae Fîru din Oradea, pentru „agitație în rîndurile funcționarilor filialei din Tinca a băncii „Bihoreana“²⁷.

Raportul primpretorului plasei Beiuș, din 23 iunie 1910, începe cu următoarele precizări: „Din observațiile făcute, a rezultat că preoții români din ambele confesiuni, fără deosebire, cu puține excepții, nu numai că *sînt adepți ai mișcării naționale române radicale* (subl. ns.), dar se comportă ca dușmani ai statului“²⁸. În continuare sînt consemnate numele acestora: Gh. Ardelean din Grădinari (pe „credincioșii care nu fac parte din P.N.R. îi dojenește“), Gh. Chiș din Delani (împotriva lui s-a pornit o „anchetă disciplinară“), Terentie Pop din Buntești, Iosif Moga din Urvișul de Beiuș, Florian Goina din Mizieș, Gh. Roman senior din Talpe, Petru Pop (Papp) din Pocola, Terentie Popa din Poienii de Jos („este unul dintre cei mai agili membri ai P.N.R., cu orientare activă, radicală, iar cu ocazia alegerilor din 1910 și-a folosit întreaga sa poziție... pentru a face propagandă în favoarea P.N.R., în așa măsură încît pretura a fost nevoită să-l suspecteze în permanență, pentru că organiza adunări secrete“²⁹), Dumitru Pop din Uileacul de Beiuș, Ioan Oprea din Prisaca, Nicolae Tempelean din Căbești și Nicolae Popovici din Budureasa³⁰. Într-o notă separată este incriminat Ilie Lucuța din Șebiș: „Dînsul este nu numai un discipol al politicii radicalilor români, dar și un agitator fervent“³¹.

Documentele din care am valorificat pasajele cele mai semnificative permit formularea unor constatări de interes științific. În primul rînd, se cuvine a fi relevată incapacitatea autorităților statului dualist — cu toate metodele de intimidare și constrîngere practicate, care mergeau pînă la întocmirea unor fișe de comportament fiecărui militant român — de

²⁴ *Ibidem*, f. 132.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*. În document apare cu numele (greșit) Dumitru Fîru.

²⁸ *Ibidem*, f. 135.

²⁹ *Ibidem*, f. 249—250.

³⁰ *Ibidem*, f. 135.

³¹ *Ibidem*, f. 354. De menționat și faptul că primpretorul plasei Ceica trimite un raport special pentru Dumitru Vuscan din Ceișoara, arătînd, printre altele, că la ultimile alegeri parlamentare acesta a „fost fățiș alături de deputații P.N.R., făcînd totul pentru susținerea candidaților români“ (*Ibidem*, f. 319).

a curma evoluția evenimentelor, de a împiedica împlinirea unei legități istorice și a opri destrămarea unei monarhii perimate.

Cea de-a doua dimensiune a faptelor prezentate reliefează adevărul că majoritatea intelectualilor români din satele Bihorului erau angajați în lupta pentru drepturi naționale, constituindu-se ca factori de activizare și conștientizare a maselor și contribuind decisiv la maturizarea lor politică. Aproape toate mărturiile la care am apelat dezvăluie voința de emancipare națională a locuitorilor români din părțile bihorene, capacitatea lor de a se integra mișcării naționale, care își va realiza obiectivul fundamental la 1 Decembrie 1918, prin unirea Transilvaniei cu patria-mamă.

VIOREL FAUR
MIHAI APAN

MOMENTS DE L’AFFIRMATION DES ROUMAINS DE BIHOR
DANS LE CONTEXTE DU MOUVEMENT POUR DROITS
ET UNITÉ NATIONALE

(Résumé)

Dans une époque à laquelle les autorités de l’état dualiste autrichien-hongrois ont accentué leur politique de dénationalisation chaque manifestation des opprimés mérite à être réconstitué. Sous ce rapport, on remarque l’attitude de la population roumaine de Transylvanie pendant les campagnes électorales marquées par de fortes luttes pour la défense des droits nationaux et des libertés démocratiques.

Les auteurs démontreront cette réalité politique en faisant appel aux documents d’archives inédits concernant le déroulement des élections de 1910 en Bihor, ainsi qu’à la réaction des autorités qui ont persécuté les intellectuels roumains des villages (instituteurs, prêtres etc.) pour le simple fait d’avoir soutenu leurs propres candidats dans ces élections, ainsi que dans les élections antérieures. Les témoignages documentaires mis à la contribution certifient la volonté d’émancipation de sous la domination étrangère des Roumains de Bihor, ainsi que leur capacité d’intégrer aux directions majeurs du mouvement national roumain de Transylvanie.

„DRAPELUL“ DIN LUGOJ ȘI CENZURA ÎN TRANSILVANIA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Fenomen cu repetabilitate inevitabilă detectată pînă în prezent în istorie, cumulînd antecedente și repercusiuni care impietează demersul evolutiv întreprins de civilizația umană în devenirea sa, războiul extins pe multiple planuri, angrenînd națiuni și zone geografice constituie subiect frecvent de analiză în cercetarea istorică contemporană.

Studiul hecatombei armate care confrunta Europa anilor 1914—1918, mulat pe consemnarea evenimentială, cronologia militar-diplomatică coroborată cu defrișarea opțiunilor social-economice, evidențiază în perioada actuală impactul acumulării cantitativ-calitative în modificare structurală, experiențe îmbogățite și modificări în optica și metoda de lucru a istoricului, validate de tratarea și interpretarea conflagrației sub aspect mental, punctînd decisiv stratigrafia țărîmului conștiinței. Dezvăluirile documentat săvîrșite conturează traiectul mentalității societății în epocă, pulsul generației penetrată de flagel și bulversată în statica ideologicului întronat de factorul timp. Frămîntarea curenților de idei, surprinse în căutare permanentă și modificare continuă, notificarea seismului opiniei publice care înregistrează cursul total schimbat în gîndire și vehiculare la momentul dat, sub imperiul forței și a fragmentării produse de cataclismul mondial în conștiințe constituie surse depistate și valorificate cu eficiență de cercetarea novatoare.

Istoria primului război nu se limitează și definește numai însumarea ideogramei: front, curți marțiale, militarizarea vieții social-economice, ci admite și se raliază cu necesitate la creionarea țărîmului uman adiacent convulsiei armate: teroare, lipsuri și foamete, cenzură, privarea de drepturi și libertăți, în consecință întreg cortegiul de vexațiuni pentru cei neexpuși focului, dar existînd plenar sub trauma conjuncției cu faptulul atroce.

Analiza comparată de tip modern instaurată recent ca și modalitate de operare și decantare a faptului istoric își propune să vizualizeze momentul moralei sociale în căutare de puncte de sprijin ca urmare a haoticiului întronat între 1914—1918, cînd tradiția și inovația dialoghează la amplitudini determinate de amenințare, cînd caracterele se tipizau și condiționau astfel recidiva atitudițională vizavi de eveniment.

În acest sens relevăm drept notabilă cercetarea comportamentului populației civile, studiarea și urmărirea moralului armatei și a influenței combatanților, aflați în permisie, în formarea curentelor de opinie. Aprecierile introductive de față ridică problema dacă se poate stabili cu precizie faptul că episoadele de depresiune morală care conduc la instaurarea climatului de incertitudine coincid într-adevăr cu decepția înregistrată pe tărîm militar? Considerăm că analiza opiniei publice axată pe reacția maselor surprinsă în stări nesigure, materiale și morale, și totodată pe modul de interpretare a evenimentelor militare înseamnă un capitol de psihologie morală interesant și ingenios aplicat în tratarea de specialitate. Semnele de întrebare circumscrise acțiunii și derulate concură la defrișarea amănunțită. De exemplu, loialismul manifestat de reprezentanții popoarelor cotochite designează precauție pentru evitarea ingerinței autorității, sau răspunde unui comandament format pe anumite convingeri ferme? Opinia publică a naționalităților, în cazul Monarhiei austro-ungare, coexistă la unison cu declarațiile emise de conducători în presă sau parlamente? Cantonati în zona mijloacelor massmediei, putem să pătrundem sensul formulării care reia problema propagandei defetiste, cu sau fără putere de seducție în intervale care gravează destinul național?

Excursul teoretic făptuit premerge materializarea intenției reverberate de depistare unui material de presă cenzurat din perioada celei dinții conflagrații armate. Coloanele ziarelor vremii, cu fișii albe cenzurate, corespondența dintre cei duși pe front și familiile silite să suporte regimul de privațiuni delimitează izvoare prețioase pentru cercetătorul dispus să fixeze în angrenaj cu evenimentul politic creionat, faptul de conștiință, de mentalitate și idee, identificat și călăuzit pe drumul indicat de obiectivitatea istorică.

Acestui context menționat asignăm restituirea noastră bazată pe analiza fondului cenzurat din „Drapelul“ lugojean (1914—1918)¹ și surprinzînd mobilitatea actului mental, existența și evidența plenară a faptului de conștiință manifestat de românii transilvăneni în momente importante din epoca războiului.

Tabloul vieții interne din Transilvania la declanșarea conflictului militar prezenta aspectele următoare: măsurile restrictive decretate de guvernul maghiar în baza legii excepționale din 1912 intră în vigoare. Seria de 33 ordonanțe publicate în iulie 1914 suprimă libertățile cetățenești fun-

¹ *Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca*, colecții speciale, srtar nr. 426; material cenzurat și confiscat din „Drapelul“ pe anii 1916—1918; cumpărat în 1924 de la N. Jugănar, fost redactor responsabil între anii 1908—1909, 1912—1913, 1914—1918, în, *Publicațiile periodice românești II, (1907—1918)*, București, 1969, p. 205; etape din viață: cuțegător tipograf, stagiul la „Gazeta Transilvaniei“ și în București, proprietar de tipografie la Sinaia, condamnat de autoritățile austro-ungare pentru nenumărate articole publicate în „Drapelul“, în, V. Braniște, *Amintiri din închisoare*, București, 1969, p. 419, 438; lucrări proprii: *Floricele din Bănat*, Lugoj, 1905; *Războiul din Balcani*, Lugoj, 1913; *Lira libertății*, Lugoj, 1921; Mihail Eminescu, *Lațul de aur*, *Novelă svediană* publicată de N. Jugănar, Cluj, 1927, aflată de la marele poet, redactor la „Timpul“ în perioada în care studia arta grafică în Capitala României (1880—1883).

damentale. Viața economică se militarizează; mișcările naționalităților sînt interzise iar congresele bisericești obțin autorizația de a exista numai în prezența comisarilor guvernamentali, ingerință gravă în autonomia internă confesională. Procesele civile se trec în competența curților marțiale. Se instituie și generalizează regimul judecății imediate, se organizează procuratura mobilă și sistemul procedurii prescurtate în examinarea cazurilor penale. Mobilizarea pe loc a populației civile, recrutarea forțată și deplasarea ei la mari depărtări în vederea executării de acțiuni în sprijinul apărării militare a teritoriului, supravegherea intelectualității naționalității române coroborate cu denunțul, confiscarea averii și detențiunea favorizate de legea 18 din 1915 privind răspunderea materială a „trădătorilor de patrie“ constituie măsuri drastice în arsenalul punitiv întrebuițat de autorități².

Atitudinea și manifestarea românilor transilvăneni pînă la intrarea României în război de partea Antantei se exemplifică în creionarea întreprinsă, prin valorificarea fondului de presă cenzurat și tratarea materialului de arhivă, conlucrarea care jalonează starea și reacția Partidului național român și a mișcării pînă în toamna anului 1916.

Regimentele populației majoritare alcătuite din țărani, — circulara mitropolitului Meșianu din 1 septembrie 1915 exclude meseriașii din „circuitul morții“ —, iau calea frontului, cu scop precis în zona fierbinte a marasmului. Considerăm inadecvată opinia vehiculată odinioară vizînd acceptarea războiului de români cu relativă bucurie, prilej de a infirma lipsa de temeinicie a acuzațiilor de trădare față de „patrie și tron“. Libertatea manifestărilor îngăduite odată cu ceremonia înrolărilor: purtarea cocardelor și a steagurilor tricolore, defilările cu „Deșteaptă-te române“ și „Pe-al nostru steag“ se subsumau scopului diversiv inițiat de Viena care avea interes să slăbească opoziția guvernanților de la Budapesta prin manipularea conștiință a forței potențiale reprezentată de naționalități.

Corelația dintre războiul nedrept și participarea soldatului român, străin de interesele solicitate de anvergura operațiunilor militare reiese pregnant din analiza coloanelor albe în corpul „Drapelului“ din anii incriminați. Discriminarea executată și în focul confruntării militare, rămășițele de dinasticism manifestate de românii transilvăneni în opoziție cu teroarea autorităților conduc la critici și condamnare pe care gazeta lugojeană le consemnează cu promptitudine. „Crudă e soarta noastră“ se exprimă în scrisori și se denunță în comentarii pe marginea expresiei „de la opincă la vlădică“ profitorii, potențaii zilei cu aură de eroi, cei care utilizează puterea și jertfa maselor populare. Dezvăluirile întreprinse și conținînd accente de puternică critică socială se extind odată cu adîncirea

² Desăvîrșirea unificării statului național român. *Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, București, 1968, p. 116, 132, 133; *Unirea Transilvaniei cu România 1 Decembrie 1918*, București, 1978, p. 386; utilă și lucrarea E. Iványi, *Magyar Minisztertanács jegyzőkönyvek az első világháború korából*. 1914—1918, Budapesta, 1960, p. 60—66, 72.

războiului, întrebările înmulțite vizînd situația viitoare a românilor și odiseea confruntării potrivnice țelurilor și idealurilor năzuite de veacuri³.

Faptul de mentalitate reverberat în introducere se validează definitiv în urma cercetării corespondenței de război. Cărțile poștale păstrate și parcurse de noi relevă starea morală și faptul psihologic. Imaginile de luptă glorificînd bătălii celebre, înfățișînd zone inaccesibile, cucerite prin vitejia armatei K.u.K.-ului, prezentînd cortegii de ruși prizonieri sau imaginînd chipul împăratului ori al unor generali de seamă contribuie la fortificarea emitentului și destinatarului deopotrivă, consolidînd mitul invincibilității Monarhiei. Conținutul scrisorilor amintite, trecute prin purgatoriul cenzurii militare, dezvăluie propoziții simple, deseori agramate și specifice pentru designarea situației sociale a proprietarilor, care construiesc triada vieții în condițiile războiului pe fundalul: sănătate, familie și casă⁴.

Ineluctabilitatea revenirii la rădăcini în corespondența relevantă se circumscrie contextului rural impactat de război, cînd satele depopulate se colonizează cu străini, cînd suprafețele însămîntate se reduc considerabil ca urmare a insuficienței mîinii de lucru. Furnizările de cereale și produse alimentare pentru front, rechizițiile, corvezile și prestațiile diverse, ca și posibilitatea guvernului și a organelor locale să intervină în problemele de producție, desfacere, stabilirea prețurilor și reglementarea folosirii forței de muncă în agricultură conturează tabloul vieții satului românesc transilvan în anii războiului.

Starea de spirit încinsă a maselor populare se datora și efectului declarării neutralității României. Curba moralului oscila, fiind influențată temporar de nedumerirea și neînțelegerea situației de necombatanți „Pe aici toată lumea e iritată în urma evenimentelor din urmă, ce va fi sfîrșitul nu știu, dar mă nedumerește viitorul nostru”⁵ i se comunica dr.-ului A. Frîncu, personalitate a mișcării naționale, directorul băncii „Economul” din Cluj. Conducerea P.N.R. adoptă rezerva politică în sensul continuării luptei pentru drepturile și libertățile popoarelor oprite în cadrul statal și contextul existent. „Rezoluția adoptată de C.C. Executiv al P.N.R. pentru stabilirea raporturilor normale între poporul român și factorii vieții de stat”⁶ însumează în capitolul introductiv măsurile nedrepte impuse în perioada premergătoare războiului: legea electorală și a presei, și concluzionează datoria organului central și a mișcării de a continua manî-

³ *Drapelul*, nr. 130, 14/27 nov. 1915; *Idem*, nr. 28, 2/18 martie 1916; *Idem*, nr. 105, 26 sept. / 6 oct. 1917; *Idem*, nr. 135, 12/25 dec. 1917.

⁴ *Muzeul de istorie al Transilvaniei*, nr. inventar: M. 5422, 5423, 5424, 5425, 5426, 5427.

⁵ Biblioteca Centrală Universitară Cluj-Napoca, *fond Amos Frîncu msse.*; ser-tar 395/6, scrisoare L. Balint, Sibiu, 30 iulie 1914.

⁶ *Muz. Ist. Trans.*, nr. inv. M 1311/a, b; *Idem*, Tisza I. și problema națională. Di-ciosănmărtin, 14 nov. 1914; B.C.U. Cj.-N., *fond Fr. Hossu Longin*, msse. serti-ar 291/4, adrese semnate de Băsești, convocări pentru ședințele de comitet din 6 mai 1914, Dej și 4 aug. 1914, Cluj; la ordinea de zi figurau: situația politică, legea elec-torală, programul de acțiune pentru apărarea drepturilor naționale.

festarea în limitele date de conjunctura politică. Divergențele de idei și confruntările personale din conducerea partidului, divizarea în grupări și tendințe care au dăunat unității în acțiune și impietat asupra împlinirii programului stabilit își cîștigă corolarul în accentuarea proporției inactivității politice, în dezorientarea, deruta și confuzia maselor românești din Transilvania.

În pofida situației precare existente, mișcarea națională română transilvană își face constant simțită prezența prin activități etichetate ca „anti-statale“ și primejdioase pentru „integritatea teritorială“ în viziunea și concretizarea în rapoartele autorităților militare. Telegrama din 12 august 1914, adresată de comandantul jandarmeriei Cluj către ministerul de interne, menționa arestarea unui grup de „agitatori naționaliști români“ dezertori din armata austro-ungară care străbăteau satele instigînd la răzvrătire și lansînd lozinci de genul „Vine armata română“ și „Trăiască România!“⁷. Într-un raport întocmit pe baza informațiilor cumulate de siguranța graniței și înaintat primului ministru la 29 decembrie 1915, se făceau referiri la starea de spirit a naționalității române și activitatea unor conducători, ca: St. Cicio-Pop, A. Vlad, I. Maniu, T. Mihali care „string poporul și îl îndrumă“⁸. Un număr de gazetari români ardeleni trecuți în România, Goga, Tăslăuanu, Ghibu sint judecați în contumacie de Tribunalul regal clujean pentru articolele defăimătoare la adresa Imperiului, publicate în ziarul „Epoca“⁹. Activitatea Consulatului român de la Budapesta, filieră în organizarea și îndrumarea din exterior a mișcării naționale se află cuprinsă în note informative înaintate Ministerelor de externe și interne¹⁰.

Presa românească din Transilvania și-a susținut și apărât dintotdeauna națiunea oprimată. Instrumente de luptă cu profund caracter militant, cu gazetari-conducători în bătălia pentru drepturi sociale și naționale, ziarele reflectă în permanență probleme ratașate cotidianului, conturează atmosfera epocii, participă activ și conștient la procesul de formare al opiniei publice autohtone, devenind purtătorul ei autorizat de cuvînt. Dialogul armat pecetluiește și soarta publicisticii române transilvane, sufocată prin limitele impuse de lege:¹¹ cu redactorii înrolați, cu cota de hîrtie micșorată, cu personal puțin calificat în tipografii, cu lipsă de mașini și utilaje corespunzătoare. Libertatea de expresie este conside-

⁷ *Arhivele Statului București*, microfilme Ungaria, rola 73, cadrul 751, 754, 755.

⁸ *Ark. St. Buc. micro*. Ungaria, rola 73, c. 372.

⁹ *Idem*, c. 463, 469; urmărire oficială datînd din 14 ian. 1916.

¹⁰ *Idem*, c. 353, 356, raport din 4 aug. 1916.

¹¹ *Idem*, c. 352; vezi legea nr. 63/1912 și 14/1914, despre modificarea legii presei în timpul războiului: se mențin „Telegraful Român“, condus de Mangra, „Gazeta Transilvaniei“, de tandemul Sulică-Vlaicu, din toamna anului 1916, și „Drapelul“ din Lugoj; la 10 martie 1916 se interzice apariția „Românului“, organul de presă condus de V. Goldiș; *Képviseelőházi Napló*, XX, Budapesta, 1914, ședința nr. 479 din 25 nov. 1913, cuvîntare dep. rom. St. C. Pop în chestiunea proiectului legii presei, p. 191—200; E. Ivány, *op. cit.*, p. 64, 70—71; *Muz. ist. Trans.*, nr. inv. M. 1456, Circulara procurorului regal din Alba-Iulia, 10 august 1914, privind restricțiile aplicate presei.

rabil diminuată datorită imixtiunii cenzurii vizînd atitudinea față de România și ralierea la situația popoarelor subjugate din Imperiu.

Atributul puterii nelimitate guvernamentale în vreme de conflict militar, cenzura poseda un rol extins în operația de strunire a opinei publice, concretizată de misiunea propagării menținerii stării de fapt virtuale sau realizării țelului dinainte propus. Acțiunea circumvoluționa traiectul expus și aplicat cu abilitate de autorități: comisia de presă instituită la nivel înalt, formată din militari și funcționari civili, distribuia materialele oficiale de publicat în gazetele țării. În cazul nesupunerii unor redacții care concepeau și publicau informații personale sau pe cele obținute din surse externe, controlul sever întronat, avalanșa amenziilor, cenzura și procesele de presă urmate de interzicerea și confiscarea periodicului incriminat constituiau verigi în lanțul măsurilor represive întreprinse de oficialități împotriva mijloacelor și modalităților de informare a naționalității române din Transilvania.

„Drapelul“ bănățean susmenționat¹² se numără printre puținele publicații locale care se mențin în anii războiului și care apără interesele poporului român. Profesiunea de credință cuprinsă de redactorul-șef dr. V. Braniște în articolul de fond intitulat „Către cititorii noștri“ la încetarea apariției semnalată cronologic în 8 iunie 1920 reiterează istoricul „celui mai popular ziar din Banat... devotat exclusiv cauzei naționale și nu expresie a unui grup particular de interese“, care „în cei patru ani de război, cînd nu era chip să scapi de petele albe, de lungi coloane eliminate, cînd prin aluzii și subtilități stilare, prin aranjamente de material la aparență inofensiv trebuia să grijești printre șire, cînd spuneai una, ca alta să înțeleagă cititorul, căci altfel nu reușeai să ajungi cu litera tipărită la inima poporului!“¹³. Conceptul-mărturisire și totodată program de luptă ziaristică destăinuit de conducătorul „Drapelului“ punctează devenirea decisivă și menirea slovei tipărite pentru națiunea împilată în momente categorice pentru existența românilor transilvăneni. Racursul efectuat în context politic, social-economic și cultural va îmbrățișa în mod unitar materialul cenzurat depistat, extrem de valoros în rescrierea comprehensivă a ființării și manifestării naționalității române din Monarhie în intervalul 1914—1918, cu apogeu definitiv în exemplul de la Alba-Iulia.

După evitarea barierelor discriminatorii impuse de autorități pe seama organelor de presă nemaghiare în primii ani de război, — notăm și localizăm adresele subprefectului, prefectului poliției și primarului orașului Lugoj către dr. V. Braniște în legătură cu interzicerea publicării știrilor militare, cu introducerea cenzurii riguroase și instituirea plății noii cauțiuni pentru apariția „Drapelului“ în virtutea legii de presă modificate¹⁴ —,

¹² A. Cosma, *Istoria presei române din Banat*, I, Timișoara, 1932, p. 86—90; V. Braniște, *op. cit.*, p. 417—461; I. Cicală, *Ziarul „Drapelul“ factor activ în mișcarea națională a românilor bănățeni*, *Banatica*, I, 1971, p. 393—412.

¹³ *Drapelul*, XX, 1920, nr. 111 din 8 iunie, articolul „Către cetitorii noștri“.

¹⁴ *Biblioteca Centrală de Stat*, secția de manuscrise, mss. nr. 21839, circulara din 2 sept. 1914; mss. nr. 21838, ordonanța din 7 sept. 1914; mss. nr. 21844, 21845, adresa din 19 martie 1915.

gazeta bănățeană consemnează și comentează momente esențiale din desfășurarea forțelor militare angrenate în conflict.

Actul întreprins de guvernul român în august 1916, de încărcătură majoră, pentru existența fraților din Transilvania, intrarea în război de partea Antantei¹⁵ înregistrează cote valorice maxime în detrimentul vigilenței cenzurii autorităților militare. Coloanele „Drapelului“ descriu starea deosebită care contaminase românii transilvani, „frământați și munciiți de gânduri“, când voința unanimă demonstrată de popor se interferează atitudinii unei părți din conducerea P.N.R. care radiază din eșichierul tactic-strategic realizarea dezideratelor în spirit legal și constituțional, se relevă în fraze neîngăduite să apară de foarfecele cenzurii: „Legăturile de sînge nu le putem nega... A face, deci, eventual, din faptul, că sîntem români, și că voim ca și copii noștri să fie români, cap de acuză contra noastră, ar fi cea mai mare nedreptate“¹⁶.

Cortegiul măsurilor punitive aplicate de autorități omite noțiunea de nedreptate din codul comportamental față de națiunea română din Transilvania. Acțiunea declanșată cu amploare sporită în toamna anului 1916 urmărește decapitarea rezistenței autohtone, lovitura preconizată dislocînd și anihilînd pătura intelectuală, exponenții mișcării naționale fiind internați în lagăre. Cazurile preluate și întregite în baza informației noi dezvăluite se rezumă la semnalări singulare, notabile în peisajul transferului în masă aplicat în perioada respectivă. Istoricul I. Lupaș, autorul volumului de cuvîntări patriotice „Mîngiați poporul“, constant catalizator al rezistenței naționale, membru al Academiei Române, — calitate care se pare că nu convine legiuitorilor —, este arestat și internat la Sopron. Dr. Elie Dăianu, protopopul greco-catolic al Gherlei, acuzat pentru tipărirea și difuzarea de materiale antistatale, cunoaște detențiunea la Sopron¹⁷. Nici redactorul-șef al „Drapelului“ în cauză, V. Braniște nu scapă atenției autorităților, capitolul întemnițării din februarie 1918 fiind descris amănunțit în lucrarea memorialistică editată postum. Nenumărați preoți simpli, precum următoarele două nume revelate din noianul materialului de arhivă, consemnez aici pe I. Preda și Gh. Hamșea, români luptători și păstori patrioți ai neamului urgisit de vitregia războiului, iau drumul temniței clujene, pe motiv de crimă de „les majestate“ și rebeliune organizată cu prilejul intrării armatei române în Transilvania¹⁸.

¹⁵ *România în primul război mondial*, București, 1979, p. 137; *Muz. Ist. Trans.* inv. nr. M. 362: publicația autorităților din Brașov, — trilingvă, cu ocazia intrării armatei române în oraș, — 18/31 aug. 1916 —, stipula obligațiile pentru cetățeni în timpul operațiunilor militare.

¹⁶ *Drapelul*, nr. 95 din 1916.

¹⁷ *Arhivele Statului Cluj-Napoca*, fond E. Dăianu, doc. nr. 5, vezi dosarul „Procesul penal cu parchetul maghiar, 5.XI.1916—5.XI.1917, și internarea în lagărul de la Sopron“.

¹⁸ *Bibl. Centr. Stat.* msse, fond St. Georges, „Persecuția maghiară contra românilor. Acte extrase din condica penitenciarului de la Oradea (1914—1919)“, doc. nr. 4, pachet CXLVIII.

Campania de prigonire pornită împotriva naționalităților face obiectul expunerii deputatului St. C. Pop, care în ședința Parlamentului din 17 martie 1917 protestează și condamnă represiunile la adresa intelectualității române, intervenție fundată pe datele statistice edificatoare prezentate în plenul dezbaterilor: pentru toamna anului 1916, se exemplifică situația a 1 000 persoane aflate în arest preliminar și 600 cu averea confiscată¹⁹. Interpelarea deputatului român St. C. Pop din 12 septembrie 1917 examinează metodele uzitate în tentativa de „potolire” a acțiunilor românilor transilvăneni, relevându-se înaintea auditoriului lovitura decisivă în dublu plan: presa cenzurată și apoi interzisă, rechizițiile-confiscări de bunuri și proprietăți, precum și organigrama internărilor menite să dezarmeze opoziția naționalității amenințată cu depopularea²⁰. Detalierea compartimentată a fondului problemei, prin acuzarea sistemului internărilor, a stării lagărelor, a condițiilor de viață și tratamentului aplicat se îngemănează concludiv în cuvântarea deputatului român în ședința din 24 octombrie 1917²¹.

Dezarticularea resimțită temporar în conștiințe și manifestare prin măsurile reprimative inițiate de autorități obligă intelectualitatea română de tendință radicală, prin Goldiș, Braniște, avocatul Dobrin R. Ciorogariu, V. Damian, ca în contextul politic nefast existent să ia atitudine și să se dezică de „Declarația de fidelitate”, — circulara protest semnată de 179 persoane, înmînată premierului Tisza ca răspuns „patriotic” la propunerile Antantei —, emanată în februarie 1917²².

Marasmul politico-ideologic relativ care magnetiza mișcarea națională, erodată în mecanismul interior de funcționare, cu polii extremi radiați de război și autorități: țărănimea pe front, intelectualitatea internată, nu dereglează acțiunea și activitatea fertilă a gazetarului Braniște și a mănunchiului de patrioți reușiți în minuirea ziarului din Lugoj care milita nestăvilit pentru apărarea ființării etnice și reclamarea drepturilor românești.

Comentariul pertinent întreprins în extensie la interpelarea primului ministru Tisza în problema mesajului președintelui Wilson, considerații amprentate de mențiunea cenzurii „47 șire confiscate”, critică teza vehiculată de șeful guvernului maghiar vizînd rezolvarea totală a problemei naționale și extinderea ei ca model în Balcani; condițiile existente exacerbate și de declarația celor 179 de „reprezentanți” impun și conclud opinia generală manifestată de periodicul bănățean și mișcarea națională, anume „împlinirea dezideratelor noastre indispensabile nu numai de libertate individuală, ci și de libertate națională”.²³

Participarea socialiștilor din Ungaria la conferința internațională de la Stockholm, care dezbate problema păcii și războiului și unde Garami

¹⁹ *Képviseelőházi Napló*, XXXV, Budapesta, 1917, ședința nr. 715 din 17 martie 1917, p. 157—162.

²⁰ *Idem*, XXXVII, ședința nr. 741 din 12 sept. 1917, p. 25—27.

²¹ *Idem*, XXXVIII, ședința nr. 747 din 24 oct. 1917, p. 230—232.

²² *B.C.U. Cj.-N.*, mss. sertia 301/8, fond A. Frâncu.

²³ *Drapelul*, nr. 6, 14/27 ian., 1917.

și Kunfi recunosc și condamnă „robia politică și economică a naționalităților“, date cuprinse în „Drapelul“ nr. 57 din 25 mai/7 iunie 1917 atrag intervenția cenzurii, alertată de tangența în principii și colaborarea faptică sporită în anii războiului dintre mișcarea socialistă și cea națională.

Rechizitoriul îndreptat împotriva mobilului și mecanismului angrenajului numit război, „mulțumit imaginației citorva persoane, cari sunt pe suprafața pământului sub numele de prinți și miniștri“, conține în pamflete adiacente creionarea fenomenului foametei și ciumei, „daruri de la providență“, critica lincezelii politice denotate uneori de românii transilvani, cărora li se solicită rezistență, revigorare morală pentru împlinirea aspirației depline „trebuie să răzvim, prin răbdare, nu de răbdare egală cu resignarea e vorba, nu, căci în înțelesul acesta ne prăpădim, ci de răbdare inspirată de energia rezistenței“²⁴.

Nexul causal menționat oblitera procesul permanenței și devenirii naționalității române în contextul fenomenului de radiere manipulat de forța guvernantă în epoca conflictului militar.

Avatarurile situaționare existente tentaculează țărîmul învățămîntului în limba maternă, domeniul manifestării confesionale și planul evoluției economice a poporului român din Transilvania, chinga suinei de măsuri care sufocau libertatea naționalității oprite obturînd totodată și tendințele naturale de evidențiere etnică în forme diverse.

Autonomia internă posedată de biserica ortodoxă română suportă intervenția autorității militare, ingerința efectuată ținînd anihilarea posibilității de acțiune a factorului uman și material, sabordarea activității național-politice și morale a preoțimii române în momentele posterioare conexării României la războiul european.

Inertia comportamentală și binevoitoare invocată de legiuitori în perioada supusă cercetării, omite conținutul veridic imixtionar, circumscris în funcționarea sa concretă bazei oferită de legile care reglementau statutul bisericii și situația dependentă a preoțimii.

Canavaua obligațiilor solicitate pentru îndeplinirea condițiilor necesare obținerii ajutorului de stat introdus în 1898, intitulat „congrua“ ca supliment la venitul modest realizat pe parohie, angrenaj modificat și complicat în timp prin starea de dependență accentuată a preoțimii față de stat concură la stabilirea în anul 1913 a sistemului de gradații condiționat de studii, mărimea parohiei și venitul obținut. În condițiile speciale stipulate de legile din vremea războiului, ministrul de resort putea interveni și anula sistemul de gradații în temeiul acuzației de atitudine necorespunzătoare față de „tron și patrie“. Intervenția autorității bisericești în ajutorul preotului sau parohiei indexate atrăgea în mod automat generalizarea măsurii instituite, cu avizul Consiliului de Miniștri. Multitudinea de arestări de preoți și confiscări de averi parohiale, sfidări directe adreseate autonomiei bisericii române, se explicitează în rațiunea tezelor expuse relativ la sistemul de represiune guvernamental pe terenul independenței credinței.

²⁴ *Idem*, nr. 31 din 1918; nr. 70/1918; nr. 77/1918.

Farsa alegerii mitropolitului Mangra în vara anului 1916 survine ca reacție preventivă în preajma intrării României în război și paralizează temporar atitudinea bisericii ortodoxe române. Sacrilegiul executat denigrează statutul organic redactat odinioară de Șaguna și parafat de împăratul Franz Iosif, care garanta libertatea totală românească în alegerea de episcop și mitropolit.

Correspondența dintre premierul maghiar St. Tisza și diverse personalități politice din perioadă în problema vitală pentru guvern a implantării omului de încredere la conducerea destinului bisericii ortodoxe române relevă date inedite privind fazele anterioare campaniei și alegerea în sine, care distinge nume de tristă rezonanță precum Burdea, Ionescu²⁵.

Proteste episcopilor greco-ortodoxi români²⁶ se însumează la unison în concertul menit să dezvăluie opiniei publice manevra guvernului în tentativa reușită deocamdată de deusolare a conducerii și sistemului de organizare a bisericii române.

Scrisorile-circulare emise în septembrie 1916²⁷, afișind „credința și alipirea deplină față de tron și patrie, față de vitejia cu care se apără...” conțin și exprimă atitudinea reprezentanților religiei populației majoritare în Transilvania după actul săvârșit de România. Istoricul debarasat de stereotipia prejudecății poate concluziona și emite judecăți concordante realității, vizînd interpretarea genului de „fidelitate” inculcat manifestării expuse la nivelul elitei; masa de preoți români înțeleg printre rînduri mesajul exprimat și propagă linia politico-națională asumată, imboldul de necedare în lupta pentru obținerea libertății. Exagerările deliberate sînt complet neavenite în defrișarea contextului istoric propriu dezvoltării vieții bisericești la românii transilvani în epoca războiului, cînd divergențele interne conducerii, deruta cauzată de victoria impusă prin alegerea mitropolitului Mangra, disensiunile tactico-strategice dintre ramura catolică și ortodoxă română adîncesc concurența nu totdeauna facilă în alegerile sinodale și în folosul națiunii române²⁸. Există în consecință merite și aspecte importante, notabile în acțiunea și reacțiunea bisericii ortodoxe române între 1916—1918, precum și aspecte constante sau divagante, în profund sens negativ, distructiv în ansamblul cauzei naționale, exemplul Mangra și clicii sale care nu umbresc efortul global și viabil depus de preoțimea română pentru îndeplinirea năzuinței comune: libertatea și independența statală făurite la Alba-Iulia.

Poporul român din Transilvania este obligat să suporte în anii războiului instituirea „zonei culturale”, centura de maghiarizare forțată introdusă pe coloana vertebrală a Carpaților pentru separarea culturală,

²⁵ *Arh. St. Buc.*, micro. Ungaria, rola 356, c. 531—532: scrisoarea lui Tisza din 4 martie 1916; c. 533—534, scrisoarea datată 24 martie 1914; *B.C.U. Cj.-N.*, msse. srtar 331/15, fond A. Frâncu, fila 6, scrisoarea emisă în Sibiu, 29 mai 1916.

²⁶ *B.C.S. msse.*, mss. nr. 21885.

²⁷ *Arh. St. Buc.*, micro. Ungaria, rola 73, c672—675, documente din 29 aug. 1916 și 2 sept. 1916; *Un document al vremii. Atitudinea episcopatului ortodox de la noi față de intrarea României în acțiune*, în *Unirea*, 1923, nr. 9, p. 2—3.

²⁸ *Drapelul*, 29 mart./11 apr. 1916; *Idem*, 23 apr./6 mai 1916.

pentru delimitarea și frângerea unității geografice și curmarea astfel a unității națiunii române. Dublul scop în intenție și practică era evident: de a desființa instituțiile culturale românești și de a împiedica puțința creării și susținerii altora în loc. Națiunea română trăind drama școlilor ocupate, transformate în magazine sau spitale, cu elevii din ultimul an trimiși pe front, cu peste 400 învățători înrolați, cu amenințarea fățișă cuprinsă în proiectul de buget pe anul 1917/1918 care preconiza lărgirea zonei prin implantarea a 1 000 școli și 800 grădinițe²⁹, replică vehement și protestatar, nelăsându-se înjosită în ființarea etnică, cu unic pilon de manifestare —, în conlucrarea cu biserica, în existența autonomă a școlii în limba maternă.

Comentariul plin de curaj și onestitate al „Drapelului“, cenzurat după apariție, vine cu promptitudine în dezvăluirea și condamnarea silniciei autorității, „... Contele Apponyi caută cu orice preț să dovedească că naționalitățile Ungariei sînt necredincioase, nepatriotice, că guvernul maghiar trebui să recurgă la mijloace excepționale pentru a înnăbuși această mișcare centrifugală (n.n. de autodeterminare) și a întări sentimentele cetățenești la naționalități“³⁰.

Măsurile de reprimare a învățămîntului autonom al școlii normale și confesionale românești din zona de graniță coroborate cu amenințările aplicate practic privind retragerea ajutorului de stat și obligarea autorităților bisericești de a trata încheierea de noi acorduri cu guvernul, cortegiul de presiuni oneroase executate constituie materia șirului de condamnări deschise în coloanele presei românești transilvănene.

„Dreptul unui popor la limba sa nu îl poate trage nimeni la îndoială și noi nicicînd nu vom renunța la acest drept. Se va lupta pentru dreptul indiscutabil al limbii române în toate școlile, de sus pînă jos, pe întreg teritoriul, în toată viața publică“, se afirmă în articolul de fond cenzurat din „Drapelul“ cu nr. 96 din 2/15 septembrie 1917³¹.

Campania concertată la unison și pornită împotriva școlii și bisericii românești înregistrează forme de ingerință vizualizate de existența și intrarea în acțiune a instituției „Schulpolizei“-lor, numiți cu ironie de deputatul St. C. Pop în cuvîntarea parlamentară din 21 iunie 1918; comisari și inspectori guvernamentali, cu puteri discreționare drept de supraveghere și control pe lîngă fiecare școală normală confesională, sinoadele eparhiilor greco-ortodoxe de la Arad și Caransebeș, comisar special la Sibiu, cu posibilități nelimitate practic de imixtiune în autonomia internă și intervenție peste autoritatea autonomă școlară și bisericească³².

Planurile de zăgăzuire vizînd puțința de acțiune a românilor din Transilvania, contrate și infirmate în mare parte de manifestarea unită și dirză a națiunii subjugate și amenințate cu exterminarea totală, cuprînd

²⁹ *Képviseelőházi Napló*, XXXVIII, ședința nr. 742 din 13 sept. 1917.

³⁰ *Drapelul*, nr. 123 din 11/24 nov. 1917.

³¹ *Idem*, nr. 96 din 2/15 sept. 1917, nr. 84 din 1/14 aug. 1917, nr. 89 din 17/30 aug. 1917, nr. 103 din 21 sept./4 oct. 1917, nr. 89 din 1918.

³² *Drapelul*, nr. 46, 61 din 1918; *Képviseelőházi Napló*, XXXIX, ședința nr. 782 din 11 mai 1918, p. 115—116; ședința nr. 797 din 21 iunie 1918, p. 527—529; E. Ivá-nyi, *op. cit.*, p. 423, 484—485.

în optica guvernanților, adiacent barierelor de ordin politic-cultural și religios impuse, pe cele economice. Fiindcă forța activă a țărănimii române dintotdeauna, rezidă în comuniunea sa cu pământul strămoșesc, și fiindcă războiul, condițiile existente facilitau atentatul la proprietatea agrară, autoritățile recurg la măsuri drastice concretizate prin legea privind restringerea circulației proprietății imobiliare.

Imixtiunea agrară guvernamentală se conturează în faze gradate în acțiunea preconizată relativ la urgentarea procesului de maghiarizare și definitivarea fenomenului pauperizării proprietății de pământ aparținând popoarelor nemaghiare. Parlamentul maghiar votează la debutul războiului legea pentru înființarea „băncii altruiste“ care își propune să cumpere proprietățile nobilimii scăpătate pentru coloniștii mici — proprietari, — categorie de mijloc cu statut lax, manevrabil, forță deznaționalizatoare, aduși din Ungaria —, la prețuri ridicate tocmai în scopul excluderii concurenței autohtone³³.

Ordonanța cu nr. 1 000 emisă în 12 octombrie 1917 limitează dreptul liberei circulații imobiliare în regiunea de graniță cu România. Motivația de ordin politic-agrar și național se masca în învelișul unor argumente de genul: dovezile de neîncredere denotate de proprietarii de lângă graniță odată cu intrarea armatei române în Transilvania, posesiunile respective având importanță strategică și militară, stîrpirea speculațiilor rurale, zona fiind cuprinsă în evidența autorităților militare. Ordonanța solicita emiterea unui regulament care să stipuleze aprobarea expresă a guvernului pentru operațiunea de vînzare sau cedare în arendă pe termen stabilit de 10 ani. Parcelările de teren se desfășurau după un ritual care excludea participarea proprietarilor români, cu intenția să cumpere și să aplaneze astfel penuria de mînă de lucru pe zonele mari părăsite. Statul sabota pe diverse căi prezența capitalului bancar românesc transilvan, mandatat de mica și marea proprietate, dînd cîștig de cauză coloniștilor implantați pe spezele „băncii altruiste“³⁴.

„Drapelul“ din Lugoj condamnă raportul economic săvîrșit de guvern, întreaga politică oficială din anii războiului, cînd se achiziționează proprietățile agrare românești din zona de graniță, se împiedică libertatea circulației imobiliare, se sparge masa compactă a posesiunii autohtone prin coloniști, se crează suprafețe de fricțiuni și nemulțumiri în această direcție, statul căutînd să împiedice cu orice preț procesul de asanare economică a micului proprietar, — român —, în favoarea celui mijlociu, — de altă naționalitate —, și servind interesele sale³⁵.

Dezvăluirea substratului politic cuprins în ordonanțele privind procedura vînzării-cumpărării de pământ, la prețul dinainte de război pentru pământ și la prețul actual pentru produse —, cu referiri de acuză deschisă vizînd expunerea ministrului agriculturii la Cluj, — unde funcționa comi-

³³ E. Iványi, *op. cit.*, p. 118—119, 129, 210—211.

³⁴ *Idem*, p. 299—300, 303—305, 368—369, 405—409, 482—483.

³⁵ *Drapelul*, nr. 125 din 16/29 nov. 1917; *Idem*, nr. 134 din 9/22 dec. 1917.

sia agrară însărcinată cu aplicarea legii —, constituie subiectul intervenției deputatului român St. C. Pop în ședința parlamentară din 25 aprilie 1918: argumentarea se face prin fapte concrete și cifre edificatoare pentru explicarea fenomenului agrar resimțit de români, „de ce se voiește aducerea la sapă de lemn a locuitorilor din părțile ardelenе“³⁶.

Anul 1918 înregimentînd acțiunea economică descrisă, coincide cu manifestarea ministrului Apponyi în Parlament prin două proiecte de lege care vizau autonomia bisericii catolice și sprijinul acordat celorlalte confesiuni, prilej pentru ziarul bănățean de angajare violentă împotriva țărilor autorității care amalgama conștiința granițele și sarcinile bisericii romano-catolice și greco-catolice: „Românii nu au ce căuta în autonomia romano-catolică. Românii nu au trecut la unire cu Roma, ca să fie subjugăți, ci din contră, ca să se emancipeze din robie“³⁷.

Îngemănarea anilor 1917/1918 premerge și impune prezentarea proiectului de lege electorală cu nr. XVII, de către deputatul socialist V. Vászonyi.

Antecedentele în această privință, păstrate și valorificate prin memoria cercetării istorice se consemnează în secvențe definitorii din campania pentru dobîndirea dreptului de vot universal pe seama naționalităților Ungariei.

Ședința parlamentară din 19 februarie 1914³⁸ înregistrează intervenția deputatului român V. Damian care demască discriminarea pe țărim electoral, faptul că populația rurală în majoritate nemaghiară se vede exclusă votului datorită criteriilor absurde stabilite: privind cunoștințele de scris, citit și impozitul obligatoriu de 20 coroane. Arondarea cercurilor electorale, defavorabilă naționalităților și în principal românilor majoritari în Transilvania, cu regiunile de munte, neroditoare economic, și implicit atingînd venitul și cota impozitului, totalmente eliminate din circuitul electoral și datorită gradului înalt de analfabetism constatat, compun lanțul de motive și capete de acuzare pronunțate de V. Damian. Dezbaterea descrisă relevă și participarea și luarea de atitudine a deputatului St. C. Pop care constată statistic numărul micșorat de cercuri electorale românești, — 42 cu majoritatea absolută reduse la 27 prin decret guvernamental, adică 22,50% din totalul populației³⁹ —, și avansează un amendament privind reala consemnare a forței numerice existente în Transilvania.

Inițiativa lui St. C. Pop din 15 mai 1914⁴⁰ recomandă specialistul versat în chestiunea arondării nedrepte a cercurilor electorale, ținînd anihilarea naționalității prin politica de omogenizare, exemplele concrete revelate în comitatele Hunedoara, Arad, Caraș-Severin, Cluj fiind evidente în sensul sprijinirii celor enunțate.

³⁶ *Drapelul*, 16/29 dec. 1917; *Képviseelőházi Napló*, XXXIX, ședința nr. 779 din 25 aprilie 1918.

³⁷ *Drapelul*, nr. 1 din 1918.

³⁸ *Képviseelőházi Napló*, XXII, Budapesta, 1914, ședința nr. 512 din 19 febr. 1914, p. 223—226.

³⁹ *Idem*, p. 226—230.

⁴⁰ *Idem*, XXIV, ședința nr. 539 din 15 mai 1914.

Proiectul de lege electorală prezentat de deputatul Vászonyi la data de 5/17 noiembrie 1917⁴¹ impune sensul intelectual, vârsta limită de 30 ani la pătura țărănească, calitatea scris-cititului, adică însușirea celor patru clase elementare, censul material ilustrat de impozitul minim de 10 coroane, serviciul militar obligatoriu, și cei 24 ani necesari votanților din celelalte clase și pături sociale. Naționalitățile țării, românii în situația de față, cu intelectualitatea insuficientă și expusă calamității războiului, cu țăranimea slab dezvoltată economic și decimată pe front, cu nivelul înalt de analfabetism înregistrat prin grija autorității austro-ungare se vedea înlăturată de la exercitarea drepturilor politice cetățenești.

Comentariile „Drapelului” cercetat de noi, relative problemei naționale, politicii școlare, economice și electorale guvernamentale, în ultimă instanță vizînd arondarea cercurilor și proiectul de lege prezentat nu prezintă semne de întrebare pentru cititorul avizat de orientarea politico-ideologică și țelurile presei militante și mișcării naționale române în anii din urmă ai războiului mondial⁴².

Ședința din 5 iulie 1918⁴³ cumulează sub cupola Parlamentului maghiar discursul-manifest rostit de către deputatul român St. C. Pop care contreaază cu argumente logice afirmațiile tendențioase pronunțate de contele I. Bethlen, vehiculînd cu dezinvoltură revizuirea problmei dreptului de vot, reforma propusă de socialistul Vászonyi, care în virtutea opiniei exprimate de „Drapelul”: „a culminat în extirparea stăruințelor democratice și a dreptului popoarelor de a dispune singure despre sine”⁴⁴.

Ajunși la partea finală a excursului plănuît prin și cu ajutorul materialului cenzurat prezentat vizînd studierea mentalului colectiv, surprinderea reprezentărilor mentale și a reacțiilor psihice la românii transilvăneni situați într-un context istoric generat, punem întrebarea cuvenită: cui folosește demersul reconstituitiv înglobînd o parte din reacțiile mentale și psihice vehiculate în raport cu vicisitudinile existente, mobilitatea sentimentală încorporată și restituită prin presa cenzurată care nu impac-tează publicul cititor? Interesul pentru istoria psiho-socială în anii primului război mondial, relevînd existența, atitudinea și manifestarea românilor din Transilvania să se constituie doar ca posibil dosar de microarhivă istorică? Putem concluziona deci despre un câștig sau un eșec în întreprinderea făptuită, care ține de evidențierea racursiului cercetării în planul mentalului, al cuprinderii manifestării sensibilității și mentalității unui timp istoric și națiuni existente? Pentru că publicistica cenzurată —, în cazul prezent articolele din „Drapelul” lugojean —, vede lumina tiparului ca și consecință a frămîntării și deciziei conștiinței împilate, prinde viață în lupta și jertfa social-națională, vehiculează idei, teze, noțiuni coroborate sensului validării existenței de sine stătătoare.

⁴¹ *Arh. St. Buc. micro.* Ungaria, rola 26, scrisoare S. Tisza din 23 mai 1917, c. 535—538; E. Iványi, *op. cit.*, p. 327—332.

⁴² *Drapelul*, nr. 59, 60, 76, 88 din 1918.

⁴³ *Képviselelőházi Napló*, XL, Budapesta, 1918, ședința nr. 805 din 5 iulie 1918, p. 300—305.

⁴⁴ *Drapelul*, nr. 96 din 1918.

Confruntarea deschisă dintre eveniment și martorul consemnării sale scrise, numim presa subliniată în încercarea noastră, adaugă date noi do-sarului istoriei. Dialogul dintre articolul publicat și factorul de suprave-ghere instituit, designăm cenzura analizată, marchează puncte în avans pentru detașarea ideii de libertate națională și progres social enunțată de ziaristica românească transilvană în anii celei dintii conflagrații militare. Verdictul pentru și în fața istoriei se rostește și prin citarea și participa-rea cenzurii, depășită în finalul disputei de validarea independenței și dreptății naționale. Pentru că prin tot ceea ce a întreprins, cenzura ofi-cială a vremii confirma și pecetluia „sine die“ ceea ce se simțea, gîndea și săvîrșea în momentele cruciale din devenirea supremă națională. Ceea ce în faptă au împlinit prin desăvîrșirea unificării statale din 1 decembrie 1918, românii de pretutindeni. Și ceea ce de fapt am voit să exprimăm, la decenii distanță, prin prezenta contribuție-restituire.

STELIAN MÎNDRUȚ

LE DRAPEAUX DE LUGOJ ET LA CENSURE DE TRANSYLVANIE
PENDANT LA I-ÈRE GUERRE MONDIALE

(R é s u m é)

Dans l'anné 1924 la Bibliothèque universitaire de Cluj a eu la possibilité d'entrer dans la possession d'un fonds de presse très important en ce qui concerne l'unicité de sa existence. L'un des anciens redacteurs du journal roumain edité à Lugoj et intitulé „Le Drapeaux“ (Drapelul), N. Jugănar, a donné à la Biblio-thèque de Cluj des épreuves du journal qui n'ont pas été imprimées qu'une seule fois.

Ce journal a été censuré pendant la Première guerre mondiale. Il contenait des articles politiques, des discussions sociales et économiques, des protests contre les discriminations culturelles. La recherche de la donation tire au clair la relatio qui se conture entre la publication et l'évenement. Les témoignages interessent du point de vue, de l'opinion publique, de l'histoire des mentalites face à face avec le facteur politique déterminé par la conflagration armée. La restitution repre-sente le triomphe de la luttes des Roumains pour la liberté et le droit, dans leur opposition avec les autorités et la censure, qui ne sont capable d'arrêter la pene-tration des publications dans les masses populaires. Ce travail de recherche consti-tue un debut dans l'interpretation de l'évenementiel pendant la Première guerre mondiale en ce qui concerne le mental collectif, les representation mentales et les reactions psychique à un moment donné.

EXERCITAREA PUTERII DE CĂTRE
CONSILIUL NAȚIONAL ROMÂN CARANSEBEȘ
ÎN PERIOADA
NOIEMBRIE 1918 — AUGUST 1919

În condițiile create de înfrângerea Puterilor Centrale „*aparatul de stat al fostei stăpîniri era paralizat, serviciile cele mai multe și-au întrerupt funcționarea, unele mai funcționau automatic, altele erau cu totul părăsite*”¹.

Situația nu era diferită nici la Caransebeș, lipsurile generate de război, abuzurile fostelor autorități generînd un noian de probleme ce se vor regăsi pe agenda de lucru a Consiliului. Pe măsură ce sub conducerea de facto a lui Petru Barbu (oferise banca sa drept sediu Consiliului) chestiunile aduse spre rezolvare își găseau soluția, prestigiul Consiliului crește în oraș și în împrejurimi.

Problemele sînt din ce în ce mai diverse. Încă din 7 noiembrie un grup de cetățeni, țărani, se adresează cu cererea de a li se aproba reînchiderea cazanelor de ținută și cu mult mai importanta solicitare de a se sistă rechizițiile, de a se înapoia produsele rechiziționate și de a se renunța la robote. Cererile erau cît se poate de convingător motivate². Pentru a asigura aprovizionarea orașului Consiliul a trebuit să stăvilească tendințele de speculă cu alimente, sare, petrol și alte produse de bază³. În același scop, Consiliul hotărăște încă din 12 noiembrie interzicerea „*exportului*” alimentelor și rechiziționarea făinii aflate în depozitele brutarilor⁴. Pe linia acestorași preocupări în ziua următoare Consiliul interzice „*exportul*” de vite și hotărăște rechiziționarea alimentelor găsite de Gheorghe Neamțu, secretarul Consiliului⁵. Preocupat de starea de sănătate a locuitorilor, Consiliul preia în ziua de 18 noiembrie spitalele hotărînd că aici

¹ Romul Boilă, *Consiliul dirigent, în Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. 1918—1928*, vol. I, Cultura Națională, București, 1929, p. 90.

² Alexandru Porțeanu, *Lupta revoluționară a maselor populare din județul Caraș-Severin pentru Unirea cu România. (Documente din Arhivele C.N.R. 1918)*, în *Banatica IV*, Reșița, 1977, dos. 6, p. 324.

³ Gheorghe Neamțu, *Activitatea Consiliului Național Român din Caransebeș, nov. 1918, aug. 1919. Amintiri și documente*, tiparul Tipografiei Diecezene, Caransebeș, f.a., p. 24.

⁴ Alexandru Porțeanu, *op. cit.*, doc. 16, p. 331.

⁵ *Ibidem*, doc. 21, p. 337.

vor fi tratați și soldații⁶. La inițiativa profesorului Cioloca se organizează în comunele rurale un serviciu sanitar dotat cu cele necesare și se iau măsuri pentru combaterea „*morbului spaniol*” (gripa) ce bîntuia în acea vreme⁷. După modelul Consiliului din Caransebeș și cei din Mehadia rezolvă numeroase probleme economice și sociale în cadrul unor ședințe caracterizate prin spiritul liber și democratic în care sînt exprimate opiniile, prin justetea rezoluțiilor date, chiar și atunci cînd în joc se află și interese ale unor membri ai Consiliului. Astfel, în 24 noiembrie se interzice și aici „*exportul*” vitelor, acesta putîndu-se face numai cu acordul Caransebeșului sau Aradului, hotărîndu-se și rechiziționarea cazanelor de țuică⁸. În 30 noiembrie Consiliul din Mehadia decide să ia legătura cu Comunitatea de avere, pentru rezolvarea problemei pășunatului. Tot cu acest prilej se propune alcătuirea de liste pentru ajutorarea cu lemne și cărbuni a celor săraci. De asemenea, se propune ca grănicerii veniți la cură la Băile Herculane să poată beneficia de cazare grătuită sau foarte ieftină⁹.

La Caransebeș ca și la Mehadia consiliile naționale apelează la bănci, la oraș și pretură pentru susținerea gărzilor naționale¹⁰.

Cu gîndul la viitor, Consiliul caransebeșean cere imediată destituire a funcționarilor ce nu vorbesc românește și nu depun jurămîntul de credință¹¹. La Cornereva și Mehadia se hotărăște introducerea limbii române în școli și înlocuirea inscripțiilor ce nu erau în limba română¹². O activitate la fel de prodigioasă se desfășoară și în alte comune (Plugova, Iablanîța, Petnic, Topleț, Orșova ș.a.) unde consiliile naționale române beneficiind de întregul sprijin al țărănimii, dornică să scuture de pe umerii săi povarile de tot felul, exercitau atribuțiile organelor administrative¹³.

Rolul major pe care-l joacă în întreaga viață politică și administrativă din fostul cerc electoral Caransebeș, ridică continuu prestigiul Consiliului național român din Caransebeș care „*era atotputernic în oraș (. . .) dar nu a abuzat de situația sa*”¹⁴.

Pe adresa Consiliului sosesc scrisori de adeziune ca cea a Comunității de avere¹⁵ și a Sfatului învățătorilor români din graniță, constituit la 21 noiembrie 1918¹⁶.

Consiliului din Caransebeș i se cer și lămuriri de ordin procedural. Astfel, notarul Ion Tanco din Buchin cere să i se lămurească în ce raport

⁶ Gheorghe Neamțu, *op. cit.*, p. 224.

⁷ *Direcția Generală a Arhivelor Statului București*, Fond C.N.R. Caransebeș, dosar 10, f. 1, dosar 138, f. 1—2. (în continuare D.G.A.S.).

⁸ Alexandru Porțeanu, *op. cit.*, doc. 29, p. 346.

⁹ *Ibidem*, doc. 35, p. 352.

¹⁰ *Ibidem*, doc. 29, p. 347, Gheorghe Neamțu, *op. cit.*, loc. cit.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Alexandru Porțeanu, *op. cit.*, doc. 18, p. 334; doc. 29, p. 346.

¹³ Gheorghe Neamțu, *op. cit.*, p. 224.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 24—25.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54.

se află față de Consiliul național comunal. I se răspunde că are datoria de a se subordona acestuia¹⁷. Tot ajutor și sfat se cere și din Rusca Montană, unde membri Consiliului mixt român-german „*nici idee au ce datorii și drepturi au*”¹⁸. Dar relevantă pentru autoritatea și prestigiul Consiliului național român din Caransebeș, ca și pentru capacitatea sa efectivă de a lua măsuri și a le face respectate, este intervenția Secției tehnice a căilor ferate din Hațeg care cere și obține protecție pentru calea ferată devenită obiectul unor jafuri devastatoare¹⁹.

Un loc central în preocupările și activitatea Consiliului național român din Caransebeș l-a constituit organizarea și înzestrarea gărzilor naționale. La 7 noiembrie 1918 soldații români dislocați în Caransebeș hotărârau că: „*Sfatul militar român din Caransebeș constituindu-se, se declară organ executiv al Sfatului național român local și împreună cu dinsul supus Marelui Sfat Național Român Central și de datorință primordială își impune serviciul pentru restabilirea și susținerea ordinii și liniștii reclamate de demnitatea națională și de realizarea prefacerilor în curgere*”²⁰. Consiliul se îngrijea de la bun început să alcătuiască regulamente ce impresionează prin precizie fiind demne de tradiția grănicerească. Preocupându-se de chestiunile de ordin tehnic, redactorii regulamentului nu au omis nici importanta problemă a „*dezvoltării simțului național român*” și al propagandei „*la sate și la gară prin oficerii esmiși*”²¹. Garda națională fusese gândită ca un instrument al voinței naționale și trebuia să devină aceasta. Dealtminteri nici un efort nu era prea mare când era vorba de educarea sentimentului național. Se editează „*Cărticică de cîntece naționale și doine*” iar ziarul „*Lumina*” publică în coloanele sale poezii patriotice²².

Dotarea gărzii naționale nu a ridicat probleme, cei 230 de membri beneficiind, prin dezarmarea trupelor austriece și germane în trecere, de 7 mitraliere, circa 200 arme, 3 camioane, 500 garnituri haine, pături, cai, trăsuri ș.a. Dealtminteri Consiliul a făcut dese apeluri pentru sprijinirea materială a gărzii la băncile particulare, comercianți și industriași²³. Faptul că asigurarea tehnico-materială era dintre cele mai bune, rezultă și din hotărîrea de a trimite surplusul de arme la Arad unde se simțea nevoia lor²⁴. Comandant al Gărzii naționale române a fost numit căpitanul Alexa Hamat, comanda subunităților fiind încredințată unor tineri ofițeri români în rezervă.

După modelul gărzii din Caransebeș s-au constituit și gărzile locale comunale formate din soldații întorși de pe fronturi, conduse în cele mai multe cazuri de ofițeri sau subofițeri în rezervă. Deși norma de recrutare

¹⁷ D.G.A.S. București, loc. cit., dosar 46, f. 1.

¹⁸ Alexandru Porțeanu, op. cit., doc. 12, p. 327.

¹⁹ Gheorghe Neamțu, op. cit., p. 25.

²⁰ D.G.A.S. București, loc. cit., dosar 14, f. 1.

²¹ Alexandru Porțeanu, op. cit., doc. 14, p. 329.

²² Gheorghe Neamțu, op. cit., p. 35.

²³ Ibidem, p. 38.

²⁴ Alexandru Porțeanu, op. cit., doc. 16, p. 331.

pentru gărzi fusese stabilită la 50% din numărul locuitorilor comunei²⁵, în multe părți Garda națională a devenit fenomen de masă, ca la Turnu și Ruieni unde „s-a decis de întreg poporul român din comună constituiesc Garda națională română”²⁶. Din rapoartele pe care esmișii le făceau în ședințele Consiliului național român din Caransebeș rezultă că țăranii se înrolau cu însuflețire în gărzile naționale, socotind acest lucru drept o mare cinste și îndatorire. Uneori constituirea Gărzilor naționale prilejuia serbări de o deosebită solemnitate, ca la Ohaba Bistra, unde 500 de gardiști de pe Valea Bistrei au depus jurământul regulamentar „conștiu de îndatoririle ce ni le impun vremurile istorice de azi jur ca în toate manifestările vieții mele voi fi credincios Națiunii Unitare Române”²⁷.

În organizarea gărzilor s-au întâmpinat și greutăți surmontate însă cu sprijinul prompt acordat de caransebeșeni. Astfel, sătenii din Petnic solicită și obțin din Caransebeș 10 puști pentru Garda națională²⁸. La fel vor proceda și cei din Cornereva, care după ce se angajează să facă serviciul fără plată, solicită și ei arme de la Caransebeș²⁹.

Faptul că gărzile comunale și-au făcut pe deplin datoria este ilustrat de numărul redus al solicitărilor de ajutor în detașamente ale gărzii din Caransebeș, solicitări ce s-au produs numai în cazuri extrem de grave cum a fost cel din Cornea unde caransebeșenii au deplasat cu promptitudine un detașament de 10 soldați comandați de un ofițer³⁰. Ca urmare, prin întreaga lor activitate gărzile au binemeritat aprecierile și simpatia populației. Așa se face ca atunci când administrația militară sîrbă a impus dizolvarea gărzilor naționale, aceasta s-a făcut spre marele regret al locuitorilor³¹.

Activitatea Consiliului național român din Caransebeș se înscrie prin realizările — mărturie a patriotismului și maturității politice a membrilor săi — și durata existenței sale (s-a autodizolvat la 15 august 1919 după ce autoritățile române se instalaseră la 1 iunie) la loc de cinste în galeria faptelor închinete Marii Uniri.

GHEORGHE MAGAS

²⁵ Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, (Sub redacția), *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, p. 259.

²⁶ Gheorghe Neamțu, *op. cit.*, p. 39.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ D.G.A.S. București, *loc. cit.*, dosar 3, f. 1.

²⁹ Alexandru Porțeanu, *op. cit.*, doc. 18, p. 334.

³⁰ *Ibidem*, doc. 21, p. 337.

³¹ Gheorghe Neamțu, *op. cit.*, p. 41.

THE PRACTISING OF POWER BY THE ROMANIAN NATIONAL
COUNCIL CARANSEBEȘ INCLUDING THE PERIOD
OF NOVEMBER 1918—AUGUST 1919

(S u m m a r y)

Under the conditions created by the defeating of the Main Powers and by confusion which had appeared in the Austro-Hungarian state, the Romanian National Council from Caransebeș took upon itself the whole responsibility of leading the economical, social and political life in the town and of the predious electoral circle.

In the period including November 1918—August 1919 thanks to the well decided and competent action of the Council, the economical, social, national and military problems found adequate solutions, the activity of the citizens from Caransebeș being noted as a valuable part played in the carrying out of the Great Union.

ACȚIUNI REVENDICATIVE ALE ȚĂRANILOR CARAȘ-SEVERINENI PENTRU PĂMÎNT (1918—1921)

Desfășurarea primului război mondial a înrăutățit considerabil situația materială a maselor populare de la orașe și sate. Urmările nefaste ale războiului s-au resfrint deosebit de dureros asupra țăranimii, care și în perioada premergătoare primei conflagrații trăia în condiții de viață deosebit de dificile.

Cauzele agravării continue a situației maselor țărănești în perioada anilor 1914—1918 erau multiple. Motivul principal îl constituia nedreapta împărțire a pământului între diferitele categorii de deținători. În fostul comitat Caraș-Severin, din cei 463 362 locuitori 318 956 erau agricultori, ceea ce reprezenta 68,8% din totalul populației¹. Peste 45 100 țărani aveau proprietăți mai mici de 5 iugăre cadastrale, reprezentând 8,7% din populația județului. De remarcat însă că jumătate din numărul țăranilor incluși în această categorie aveau proprietăți sub 1 iugăr, de fapt simbolice, aceste suprafețe neputînd să le asigure nici măcar strictul necesar traiului². Din acest motiv ei erau constrînși să ia pămînt în arendă, în condițiile grele fixate de proprietari și arendași. În schimb, întinderea moșiilor cu peste 100 iugăre cadastrale reprezenta — în anul 1915 — 29,7% din suprafața județului, cifra fiind mai mult decît elocventă³. Dintre marii proprietari de pămînturi din Caraș-Severin se detașa Societatea STEG, cunoscută ulterior sub numele Uzinele de fier și Domeniile din Reșița. Proprietatea funciară a acestei societăți se ridica la sfîrșitul veacului trecut la 133 168 ha, din care peste 92 000 ha suprafață păduroasă și restul de 40 826 ha constituit din pămînt arabil și viran⁴. Datele nu s-au modificat aproape deloc pînă în 1921, anul legiferării reformei agrare. Desigur, în afară de STEG existau și alți mari proprietari, particulari, în Banat, cum ar fi: baronul Petru Baich, Alex. Mocioni, Albert Körössy, St. Ambrozi, Ludovic Deutsch,

¹ M. Constantinesco, *L'evolution de la propriété rurale et la reforme agraire en Roumanie*, București, 1925, p. 3.

² E. Petrini, *Reforma agrară, în Transilvania, Banatul, Crișana, și Maramureșul*, București, 1929, p. 296.

³ *Ibidem*, p. 292.

⁴ *Magyarországi uradalmának leirása*, Budapest, 1896, p. 12; vezi și *Enciclopedia României*, vol. III, 1939, p. 839. Deci Societatea STEG avea circa 226 000 iugăre, pe această suprafață de teren aflîndu-se 59 de comune.

Iovanca și Gabriela Iagodici, dr. Milutinovici etc., care posedau suprafețe agricole de peste 500 iugăre cadastrale.

Distribuirea inechitabilă a pământului era acuzată din plin de populația țărănească din sudul Banatului, unde se afla actualul județ Caraș-Severin, situația fiind cu atât mai gravă cu cât relieful județului este accidentat și acoperit de păduri întinse, oferind deci posibilități restrinse pentru culturile agricole. Pe cînd în alte județe ale Transilvaniei suprafața arabilă (cultivabilă) reprezenta în medie 33,90% în fostul județ Caraș pământul de cultură reprezenta numai 15,40% din suprafața globală⁵. De aceea, principalele ocupații ale țăranilor de aici erau creșterea vitelor ori pomicultura și era firesc ca lupta pentru pășuni, finețe, livezi să aibe cel puțin aceeași importanță cu cea pentru pământ cultivabil. De altfel, ocupările cu forța a pășunilor și pădurilor au fost practici obișnuite chiar din anii războiului. De exemplu, reprezentanții Comunității de avere din Caransebeș reclamau în repetate rînduri autorităților că „au luat oamenii din nou îndrăzneala de a face ocupațiuni și prin aceasta pagubă în pădure”⁶.

Situația maselor țărănești din Transilvania și Banat era agravată, totodată, de politica de asuprire națională promovată de clasele dominante austro-ungare⁷. Simpla enumerare a marilor proprietari de pămînturi din Banat ne permite să constatăm că marea moșierime era constituită din maghiari și germani, în timp ce țărănimea săracă și proletariatul agricol erau în general, de origine română. Desigur, legile, dispozițiile, ordonanțele date de guvernării austro-ungari afectau și țărănimea săracă a altor naționalități din Banat, dar, dată fiind conjunctura istorică, ele loveau deosebit de dureros țăranii români. Evident că o asemenea politică nu putea să ducă decît la adîncirea contradicțiilor, la statornicirea unui climat de nemulțumire generală și implicit la intensificarea luptei românilor pentru eliberare națională și socială.

După izbucnirea primului război mondial au apărut noi cauze care, adăugîndu-se celor existente, au dus la înrăutățirea situației maselor țărănești.

Țărănimea reprezenta principala sursă de recrutare a forței umane ce urma să fie aruncată pe cîmpul desfășurării operațiunilor militare, fenomenul fiind valabil nu numai pentru regiunile situate în sudul Banatului, ci pentru întreaga țară. Spre exemplu, numai Valea Almăjului, regiune ce avea în 1914 aproximativ 24 100 locuitori, a furnizat armatelor austro-ungare, ca urmare a mobilizărilor, 6 614 soldați, dintre care circa 1 000 au

⁵ D. Sandru, *Reforma agrară din 1921*, București, Edit. Acad. R.S.R., 1975, p. 22. În 1925 județul Caraș-Severin a fost împărțit în două unități administrative distincte: Caraș și Severin.

⁶ Arhiva Muzeului județean de istorie Reșița, fond. dr. A. Marchescu, doc. 5544, f. 1.

⁷ Pentru această problemă vezi M. Constantinescu ș.a., *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900—1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, București, Edit. Acad. R.P.R., 1964, p. 93—191.

căzut pe cîmpul de luptă sau au devenit invalizi⁸. În aceste condiții, evident că numărul brațelor de muncă folosite în agricultură era într-o permanență descreștere și ca o consecință directă producția de cereale s-a redus, a scăzut numărul animalelor și în multe zone țăranii nu mai dispuneau de alimentele strict necesare pentru întreținerea familiilor⁹. Guvernările austro-ungari au căutat să mențină nivelul producției agricole prin folosirea la diverse munci silite — cultivarea solului, exploatarea pădurilor, cărăușie, lucrări de fortificații — a celor rămași în sate, copii, femei, bătrîni, ceea ce a amplificat nemulțumirile în mediul rural. Pentru a constrînge populația civilă la asemenea prestații, autoritățile centrale au adoptat măsuri drastice, recomandînd organelor din subordine și mai ales jandarmilor să le aplice cu strictețe¹⁰.

Deosebit de puternic au fost lovite micile gospodării țărănești de rechizițiile efectuate sistematic, prin care li se luau animalele de tracțiune sau cereale. Iată de ce, țăranii indignați au început, pe bună dreptate, să protesteze, cerînd încetarea rechizițiilor forțate. Astfel, în 1918 locuitorii Caransebeșului, dintre care mulți erau agricultori, au solicitat să li se restituie grîul, ovăzul și orzul rechiziționat, acestea fiindu-le de trebuință pentru alimentație și semănat¹¹.

La agravarea situației populației sătești contribuiau și epidemiile ce bîntuiau prin localitățile rurale, care după unele date secerau în fiecare sat zeci de vieți omenești¹². Pe de altă parte, reprezentanții autorităților locale, notarii, primarii, căutînd să-și consolideze pozițiile economice în dauna țăranilor, își însușeau modestele ajutoare acordate de stat orfanilor și văduvelor de război, numite în sudul Banatului extrem de sugestiv „milă“.

Starea de nemulțumire care cuprinsese masele de țărani s-a manifestat cu deosebită pregnanță și în armată. Numeroși soldați dezertau și se refugiau în zonele muntoase, împădurite, constituind așa-numitele grupuri „cadre verzi“, ce purtau o luptă susținută împotriva organelor represive și a claselor exploatare. Printre membrii acestor grupări întîlnim foarte mulți țărani români, care erau exasperați de consecințele tragice ale războiului și care, pe de altă parte, au înțeles inutilitatea purtării unui răz-

⁸ C. Buracur, *Jertfa Almăjului în războiul din 1914—1918*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, X, martie—aprilie 1942, p. 225—235.

⁹ Vezi dr. A. Egyed, dr. L. Vajda, *Miscările țărănești desfășurate în Transilvania în anul 1918, și rolul lor în destrămarea puterii locale și de stat austro-ungare*, în *Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.*, nr. 6, 1968, p. 12—15.

¹⁰ Ștefan Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vajda, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)* în *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, p. 76.

¹¹ Al. Porțeanu, *Lupta revoluționară a maselor populare din județul Caraș-Severin pentru unirea cu România (documente din Arhivele Consiliului Național Român 1918)*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 324.

¹² *Ibidem*

boi pentru apărarea unui regim politic ce exercita asupra lor o dublă opresiune: socială și națională¹³.

Animați de spirit revoluționar erau și foștii prizonieri bănățeni din Rusia care se reîntorceau la casele lor în cursul anului 1918, precum și soldații ce luptaseră pe alte fronturi, ca de pildă, cel din Italia. Avînd asemenea sentimente, era firesc ca soldații întorși de pe diverse cîmpuri de luptă să aibă un rol însemnat în organizarea revoltelor țărănești. Documentele păstrate în arhivă confirmă faptul că acțiunile țărănești au fost declanșate, în marea lor majoritate, de către cei reîntorși din armată, ori din prizonierat, ceea ce explică măsurile speciale luate de autorități pentru a împiedica soldații să transporte la domiciliu arme.

Nedreapta împărțire a pămîntului, asuprirea națională, lipsa inventarului agricol, obligațiile fiscale apăsătoare, exploatarea nemiloasă de către moșierime, constituiau tot atîtea cauze ale intensificării luptelor țărănești în primele două decenii ale veacului nostru.

Referindu-ne la cauzele acestor lupte trebuie să relevăm și rolul deosebit de important jucat de mișcarea muncitorească și socialistă. Lupta clasei muncitoare pentru desființarea exploatării și asupririi, înființarea organizațiilor socialiste în localitățile rurale, activitatea desfășurată de unele elemente înaintate la sate, au contribuit, neîndoielnic, la creșterea avîntului revoluționar al maselor țărănești, la izbucnirea unor puternice acțiuni de luptă în perioada primului război mondial, dar mai ales în toamna anului 1918, în condițiile prielnice create de destrămarea monarhiei austro-ungare, cînd aparatul represiv se afla în imposibilitate de-a riposta.

Mișcările țăranilor români din județul Caraș-Severin desfășurate înainte de 1 decembrie 1918 urmăreau — aidoma celor din Transilvania și Banat — două obiective principale: obținerea de pămînt și, în aceeași măsură, realizarea altui străvechi deziderat național — unirea cu România¹⁴. Acțiunile acestea au îmbrăcat diverse forme, ele fiind deja cunoscute și pe larg prezentate în bibliografia de specialitate, motiv pentru care nu ne oprim în mod special asupra lor, enumerîndu-le¹⁵.

Mișcările țărănești din toamna anului 1918 au debutat prin acțiuni de luptă împotriva autorităților locale, care erau extrem de urîte de către țăranii români, fiind privite ca instrumente ale exploatării sociale și naționale. De asemenea, autoritățile erau considerate răspunzătoare de declanșarea războiului și de urmările sale nefaste. La fel apreciau lucrurile țăranii germani și maghiari, care dacă nu erau asupriți din punct de vedere național, resimțeau din plin politica de asuprire socială dusă de organele de stat.

¹³ V. Liveanu, M. Rusenescu, T. Lungu, M. Iosa, I. Kovács, V. Bozga, *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, București, Edit. politică, 1967, p. 250 (în continuare *Relații agrare...*).

¹⁴ Vezi M. Constantinescu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria...*, p. 171.

¹⁵ *Relații agrare...*, p.

La începutul lunii noiembrie 1918 mișcările țărănești au cuprins și teritoriul actualului județ Caraș-Severin. Încă în noaptea de 31 octombrie spre 1 noiembrie, pe ulițele comunei Răcășdia se găseau grupuri de săteni care scandau „trăiască revoluția”: La 1 noiembrie, sub conducerea soldaților întorși de pe front, țăranii au atacat postul de jandarmi, înlăturând, totodată, vechile autorități, pe notar și primar¹⁶. În aceeași zi a izbucnit revolta și în Clisura Dunării, comparată de un contemporan cu evenimentele ca fiind o a doua „țară a moșilor”, datorită condițiilor extrem de vițrege în care trăiau locuitorii de aici¹⁷. Ca urmare a revoltei, în dimineața zilei de 2 noiembrie funcționarii administrativi și jandarmii, speriați de violența acțiunii, mai ales că la Moldova Veche fusese omorât notarul cer-cual, au fugit din întreaga Clisură a Dunării¹⁸.

În anii primului război mondial mulți soldați originari din Valea Almăjului se aflau cantonați la Biserica Albă, destul de aproape de localitățile de baștină și datorită distanței mici care îi separa de familiile lor, au avut posibilitatea de-a afla despre nedreptățile și abuzurile comise de notari. Tocmai de aceea, imediat ce au aflat de ordinul încetării focului, soldații almăjeni, fără a mai solicita încuviințarea superiorilor, au plecat înarmați spre casele lor pentru a se răfui cu asupritorii¹⁹.

În comuna Bozovici, funcționarii unguri în frunte cu primpretorul au reușit să fugă, dar soldații ajutați de săteni din localitățile învecinate au dezarmat jandarmii eliberând deținuții din închisoarea contravențională. Au fost atacate apoi judecătoria și băncile din centrul comunei, distrugându-se toate registrele de întabulări. Populația revoltată a incendiat sălașele, iernatecele și a distrus moșiile celor înstăriți. La 2 noiembrie 1918 în plasa Bozovici au mai rămas doar doi notari, dintre care unul a fost prins și judecat, fiind condamnat — pentru comportarea sa inumană în timpul războiului — la moarte²⁰. Tot la 2 noiembrie 1918, conform unui raport telefonic adresat secției de jandarmi din Caransebeș, posturile Naidăș, Mercina și Socolari au fost atacate și dezarmate de soldații întorși de pe front²¹.

Acțiuni țărănești la fel de violente s-au înregistrat și în alte localități rurale ale județului Caraș-Severin. În satul Mitnicul Mare (comuna Constantin Daicoviciu) țăranii împreună cu soldații l-au împușcat pe primar,

¹⁶ E. Novacovici, *Răcășdia în războiul mondial, revoluția și sub ocupația sirbească*, Oravița, 1923, p. 13—14.

¹⁷ R. S. Molin, *Moșii Banatului*, Timișoara, 1928, p. 5

¹⁸ Alex. Moisi, *Monografia Clisurii*, Oravița, 1938, p. 48

¹⁹ L. Smeu, *Contribuții la istoria Almăjului*, București, Edit. Litera 1977, p. 130—134.

²⁰ *Ibidem*

²¹ L. Vajda, *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.*, nr. 5, 1957, p. 146.

²² C. Gherga, *Acțiuni social-politice ale maselor țărănești din fostul comitat Caraș-Severin, în toamna anului 1918*, în *File de istorie*, volum editat de secția de propagandă a Comitetului județean Caraș-Severin al P.C.R., p. 39—40.

la Petroșnița au incendiat magazinul lui Kön Filip iar la Ohaba Mîtnic au încercat să ucidă notarul, dar acesta a scăpat cu fuga²². În schimb la Prigor și Sasca Montană notarii n-au reușit să scape, plătind cu viața pentru dușmănia arătată populației ani de-a rîndul²³.

După cum se poate observa cu ușurință din cele prezentate anterior, primii vizați de răzbunarea maselor țărănești au fost notarii, fapt explicabil prin aceea că ei dețineau în sistemul administrativ maghiar un rol principal, ca urmare și notariatele reprezentau principalele direcții de atac. Pînă la 7 noiembrie 1918, în aproximativ 40 de comune din fostul comitat Caraș-Severin țărani au alungat reprezentanții aparatului de stat austro-ungar constituind sfaturi proprii și au ocupat oficiile poștale și telefonice. Cîteva zile mai tîrziu, la 12 noiembrie, ziarul „Drapelul“ din Lugoj insera în coloanele sale știrea că în comitatul Caraș-Severin „actuala administrație se află deja în stadiul lichidațiunii...“²⁴.

Ca trăsătură general valabilă pentru zona la care ne referim, acțiunile țărănești din toamna anului 1918 îndreptate împotriva autorităților locale erau combinate cu lupta pentru pămînt, purtată împotriva moșierilor, chiaburilor și chiar a comercianților. Deși în presa burgheză acțiunile acestea au fost etichetate drept „jafuri“, ele ilustrau în fond tendințele de eliberare a țăranilor, dorința lor de-a recupera măcar o parte infimă din roadele muncii lor, care au fost însușite ani și ani de către bogătași. Astfel, la Firlug sînt atacate moșiile lui Palik Ucsony și Gáspár²⁵, la Apadia conacul marelui proprietar Corneanu, la fel petrecîndu-se lucrurile și în satele Teregova, Valea Timișului, Bucova, Marga, Poiana și Delinești²⁶. În această ultimă localitate, țăranii au atacat conacul moșierului Brodi, ce își cumpărase moșia pe banii obținuți prin exploatarea nevoiașilor, în perioada în care funcționase ca arendaș pe domeniul amintit. Atacurile împotriva bogătașilor s-au efectuat și la Vermeș, Sasca Română, Răcășdia, Borlova, Slatina, Timiș, Sadova Veche ș.a. În satul Slatina Timiș răzvrătirea a fost deosebit de puternică și a durat trei zile, între 1—3 noiembrie 1918²⁷. Moșierul Hach din Ghertenis a fost de asemenea atacat și jefuit la 2 noiembrie de țăranii din Ramna și Ersig. Referindu-se la acest eveniment, ziarul „Românul“, din 8 decembrie 1918, preciza că în seara aceleiași zile urma să vină „rîndul celorlalți moșieri“²⁸.

Începînd din a doua jumătate a lunii noiembrie 1918 luptele țărănești au scăzut în intensitate datorită mai multor factori. În multe părți organele represive au intervenit cu brutalitate, înăbușind singeros orice tendință de eliberare socială. În comuna Cornea jandarmii s-au dedat la jafuri, incendieri și chiar omoruri, la fel procedînd, la 5 noiembrie 1918 în comu-

²³ M. Groșianu, *Revoluția anului 1918 din Oravița Caraș și proclamația reîntregirii națiunii române*, Timișoara, 1935, p. 7.

²⁴ *Relații agrare...*, p. 254.

²⁵ W. Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, 1968, p. 135.

²⁶ C. Gherga, *op. cit.*, p. 40.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Cf. *Relații agrare...*, p. 266.

na Domașnea soldații Regimentului 5 de honvezi, care au aprins finetele, și casele oamenilor²⁹. Ca urmare a ajutorului solicitat de frații Eissler și de consilierul A. Berlogea, o companie de jandarmi a înconjurat satul Slatina Timiș. Apoi locuitorii au fost aduși cu forța la primărie, unde au asistat la împușcarea a cinci consăteni³⁰. La 6 noiembrie și localitatea Delinești a fost împresurată de jandarmi. Deși majoritatea bărbaților au fugit în pădure, au fost totuși prinși 11 țărani, care în aceeași zi au fost împușcați. Un alt caz tragic s-a întâmplat la Forotic, unde localnicii crezând că se apropie de sat garda națională i-au ieșit în întâmpinare, dar au fost primiți cu focuri de armă trase de jandarmi unguri, fiind uciși mai mulți oameni, printre care și copii. Sătenii au fost salvați de intervenția gărzii naționale din Oravița, sosită în cele din urmă în comună. De altfel, gărzile naționale au salvat în mai multe sate viețile țăranilor care deseori se refugiau în păduri, pînă după trecerea pericolului³¹. Uneori însă chiar sătenii se înarmau ripostînd detașamentelor represive, așa cum s-a întâmplat la Borlova³².

Revoltele țăranilor caraș-severineni — români, maghiari, germani, mai ales cele din prima decadă a lunii noiembrie 1918, au avut un caracter spontan, nefiind temeinic organizate și au fost în cele din urmă înăbușite. La aceasta au contribuit acțiunile represive, prezența trupelor străine de ocupație și chiar atitudinea unor conducători ai burgheziei române, care au căutat să imprime mișcărilor o orientare predominant națională, atenuînd astfel latura lor socială. Deși reprimare uneori, acțiunile țărănești au avut urmări pozitive atît pe planul luptei naționale, cît și sociale. Prin înlăturarea vechilor autorități locale ele au contribuit la crearea unui teren favorabil unirii Banatului cu România și în același timp au obligat cercurile românești conducătoare să caute soluții pentru potolirea spiritelor. Sub presiunea puternicelor frămîntări țărănești, Consiliul Național Român Central a promis — încă la începutul lunii noiembrie 1918 — că țăranilor li se va distribui pămînt. Datorită marilor mișcări sociale, a unor necesități obiective, burghezia transilvăneană a acceptat să introducă în textul declarației de la Alba Iulia înfăptuirea unei reforme agrare. În textul definitiv al declarației se prevedea crearea pentru țăran a unei proprietăți „cel puțin atît cît să poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e, pe de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producției”³³.

După unirea Banatului cu România țăranii așteptau să primească pămînt, ca urmare și luptele țărănești din județul Caraș-Severin au scăzut în intensitate, și-au pierdut caracterul lor general, deși au continuat dar în mod izolat și sub diverse forme: petiții, reclamații, ocupări cu forța a unor moșii, refuzul de-a lucra pămîntul repartizat obștii de arendare

²⁹ Alex. Porțeanu, *op. cit.*, p. 332 și 345.

³⁰ C. Gherga, *op. cit.*, p. 41.

³¹ M. Groșșianu, *op. cit.*, p. 11—12.

³² C. Gherga, *op. cit.*, p. 41.

³³ *Unirea Transilvaniei cu România* (sub redacția I. Popescu-Puțuri și A. Deac), ediția a II-a, București, 1972, p. 673.

sau suprafețele neexpropriabile rămase în proprietatea moșierilor și chiar ciocniri violente cu organele represive ale statului.

Scăderea la care ne-am referit a fost determinată de existența noilor organe ale autorității de stat dar și de actele emise de Consiliul Dirigent ori ale Marelui Sfat Național, care cuprindeau prevederi în sensul rezolvării problemei pământului³⁴. În 21 februarie 1919 Consiliul Dirigent emitea cunoscuta ordonanță privitoare la arendarea moșiilor, care totuși nu putea mulțumi populația satelor dornică să primească pământ în deplină proprietate. După unele amânări, la 12 septembrie 1919 a fost publicat în Monitorul oficial decretul-lege pentru reforma agrară în Transilvania, care deși prevedea o reducere apreciabilă a mării proprietăți a rămas însă, datorită excepțiilor și impreciziunilor pe care le conținea neaplicat, pînă la legile din iulie 1921³⁵. Aceste legi, pecum și completările sau modificările aduse lor pînă în anul legiferării reformei agrare, au contribuit totuși la ameliorarea situației materiale a țăranilor, la limitarea mizeriei în care trăiau, fără însă a produce transformări radicale. Sugestive în acest sens sînt repetatele plîngerii ale țăranilor către autorități, toate referindu-se la starea de sărăcie caracteristică pentru satele acelor ani. În septembrie 1920, sătenii din Vermeș arătau că „partea cea mare din locuitori sunt foarte săraci, acasă nu au nici vite, nici car, nici plug și nici bani cu care să plătească pămîntul, arătura și sămînța care o samănă, așa încît un țăran sărac foarte cu greu poate să-și cîştige pîinea pentru a trăi de la o zi la alta”³⁶. Populația de pe teritoriul Comunității de avere se plîngea că „rodul muncii noastre s-a pierdut prin buzunarele acelor care nu ne-au ținut demni nici măcar să stea de vorbă cu noi, lăsîndu-ne rugile nerezolvate”³⁷. La fel de dificilă era și situația țăranilor de pe domeniile STEG-ului, a cărei comportare față de săteni era caracterizată de unii autori contemporani drept „jaf”³⁸. Într-un memoriu al țăranilor din Rusova Nouă, întocmit la 29 decembrie 1919, se preciza că din cei 60 de capi de familie, trei posedau între 10—15 iugăre, nouă între 2—10 iugăre, iar restul între 1—2 iugăre sau deloc și aceasta în condițiile în care STEG-ul deținea o suprafață de 514 iugăre, din care 215 pămînt arabil. În același memoriu se făcea mențiunea că Societatea privilegiată de căi ferate nu putea asigura exploatarea în regie proprie a acestui pămînt, deoarece nu dispunea de inventarul agricol necesar³⁹.

³⁴ Referitor la arendările forțate vezi M. Știrban, *Problema arendărilor forțate în Transilvania în anii 1919—1921*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj*, XVI, 1973, p. 279—290; M. Știrban, Gh. Iancu, *Documente privind legislația agrară din anii 1919—1921 referitoare la Transilvania*, în *Revista Arhivelor*, nr. 1, 1976.

³⁵ *Relații agrare...*, p. 335—340.

³⁶ Fil. Arh. St. Caransebeș, fond *Comisia județeană pentru reforma agrară* dos. 14, f. 17.

³⁷ *Ibidem*, fond *Comunitatea de avere*, dos. 1/1919, f. 7—8.

³⁸ Vezi I. Conciatu, *Reșița*, București, 1921, p. 6; P. Nemoianu, *Probleme bănățene*, Lugoj, 1925, p. 8.

³⁹ Fil. Arh. St. Caransebeș, fond *Comisia județeană pentru reforma agrară*. dos. 2, f. 18 și 4.

Lipsa pământului, a vitelor, uneltelor agricole, exploatarea de către cei avuți, au fost factorii care au dus la perpetuarea stării de mizerie în mediul sătesc. Situația a fost agravată de seceta din anii 1919—1921, când țăranii au fost puși în imposibilitate de a mai achita arenzile. La nivelul întregului Banat țăranii au trebuit să plătească statului pentru cele 521 441 iugăre arendate în perioada 1919—1921 suma de 2 607 205 lei, dar nu au reușit să achite decît 1 811 194 lei. Drept urmare, în 1921 țăranii se văd constrinși să solicite fie amînarea, fie scutirea de arenzile pe care trebuiau să le achite, deoarece „avem de așteptat foame și dare de bani”⁴⁰.

Chiar modul în care înțelegeau organele locale însărcinate cu soluționarea problemei agrare să-și exercite atribuțiile, contribuia în multe cazuri la amplificarea greutăților pentru familiile țăărănești. Unii membri ai acestor organe căutau să se îmbogățească și pentru aceasta exercitau presiuni asupra țăranilor, amînînd nejustificat executarea lucrărilor de arendare, ceea ce îi pune în imposibilitate pe săteni să însămînteze la timpul potrivit pământul, fiind astfel compromise recoltele și diminuate veniturile⁴¹. Mai mult, așa cum rezultă dintr-o circulară „strict confidențială” a Comitetului agrar adresată comisiilor locale și consilierilor agricoli, datată 3 septembrie 1920, în diferite județe „unii din delegații comisiunilor județene și locale sub diferite forme pretind și încasează sume de bani de la particulari”⁴².

Prin decretul-lege nr. 2478 din 9 iunie 1920 s-au modificat mai multe articole ale decretului-lege pentru reforma agrară nr. 3911/1919, printre care și cel privitor la modul de compunere a comisiilor județene. Dar acestea nu s-au constituit imediat conform modificărilor prevăzute, ceea ce a dus la amînarea fără termen a unor cauze. În documentele Comisiei județene pentru reforma agrară Caraș-Severin sînt consemnate asemenea cazuri⁴³. La începutul lunii octombrie 1920 locuitorii din Prilipeți au cerut să li se dea în arendă forțată 26 iugăre de teren cultivabil, singurele disponibile în hotarul comunei. Deși prin arendarea forțată a celor 26 de iugăre fiecărui îndreptățit i-ar fi revenit doar 2—3 stînjeni, solicitanții s-ar fi declarat totuși mulțumiți, dar cererea a rămas fără rezultat. În decembrie același an, țăranii înaintează o nouă petiție care s-a bucurat însă de același răspuns, pământul respectiv fiind atribuit sătenilor doar mult mai tîrziu, în 1922⁴⁴. Faptul că organele județene nu procedau corespunzător era recunoscut în noiembrie 1920 de primpretorul din plasa Bocșa Montană. Acesta informa prefectura județului Caraș-Severin că la repetatele cereri atît verbale cît și în scris ale țăranilor „ca să li se dea și pe anul acesta în arendă pământul folosit de ei anul trecut în arendă forțată,

⁴⁰ Gh. Oancea, *Lupta țăranimii muncitoare din Banat pentru imprimarea unui caracter democrat aplicării reformei agrare din 1921*, în *Studii de istorie a Banatului*, Timișoara, 1969, p. 134.

⁴¹ Fil. Arh. St. Timișoara, fond. Serviciul Agricol Lugoj, dos. 2/1920, f. 66.

⁴² *Ibidem*, f. 44.

⁴³ Fil. Arh. St. Caransebeș, fond. Comisia județeană pentru reforma agrară, dos. 47, f. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, dos. 39, f. 11.

nu au răspuns nimic“ organele locale pentru reforma agrară⁴⁵. Chiar un membru al Comisiei județene afirma în martie 1920 că aștepta „mai mult interes din partea autorităților locale față de populația lipsită de pământ“⁴⁶.

În cursul anilor 1919—1920 darea pământurilor în arendă forțată a fost îngreuiată de Societatea STEG, care sistematic a eludat prevederile ordinului nr. 1149/1919, înstrăinind prin vânzare mari suprafețe de pământ, ce urmau de fapt să fie expropriate. Vânzările acestea, așa cum dovedesc actele Comisiei județene „au făcut singe rău la poporul nostru și zilnic sîntem asaltați de oameni“ care „fiind flămînzi de pământ dau sume oribile“⁴⁷. Referindu-se la această problemă, agronomul regional I. Cinte-rilă aprecia că numai prin arendarea și exproprierea pământurilor UDR-ului populația putea fi liniștită și îndemnată la „munca adevărată agri-colă“⁴⁸. În comuna Vodnic, Societatea UDR a vîndut la trei locuitori ce aveau fiecare peste 8 iugăre de pământ alte 12 iugăre, acesta fiind sin-gurul pământ arabil existent în hotarele comunei, ce putea fi expropriat. De notat că printre cumpărătorii îl găsim și pe primarul comunei, ceea ce conferă o probabilă explicație a faptului că actele de vânzare au fost apro-bate oficial, deși hotărîrea comisiei de ocol era ilegală⁴⁹. Contractele nu au fost însă ratificate de forurile superioare și prin sentința din 22 decem-brie 1920 pământul în cauză a fost declarat expropriabil. Vânzările au fost anulate conform articolului 6 din decretul-lege privitor la legea agrară, care prevedea că părțile rupte din moșie după 18 octombrie 1918 trebu-iau socotite în unitatea moșiei, dacă s-au făcut cu intenția de a eluda pre-vederile legii. Cumpărătorii au recunoscut că vânzarea s-a făcut după data menționată mai sus și ca atare înstrăinările s-au făcut cu intenția vădită de a eluda legea⁵⁰.

Asemenea încercări s-au semnalat și în alte comune. La Vrăniuț pe tablourile cu îndreptățiii la împrăștiere figurau 88 de persoane, dar în comună puteau fi expropriate doar 32 de iugăre ce aparțineau UDR-ului. La verificarea făcută de delegații Comisiei județene în ziua de 27 noiembrie 1920 s-a constatat că UDR nu mai avea decît 21 de iugăre, ce-lelalte fiind vîndute în primăvara aceluiași an unor țărani dintr-un sat vecin⁵¹. Datorită acestor abuzuri autoritățile județene au trebuit uneori să intervină cu operativitate pentru a potoli spiritele agitate, așa cum s-a întîmplat la Văliug, „unde populația sta pe picior de răzbunare“⁵². În noiembrie 1920 au fost date în arendă forțată vălugenilor 1 549 iugăre de pământ cultivabil, dar ulterior, printr-o sentință din 17 decembrie, supra-

⁴⁵ Fil. Arh. St. Timișoara, fond. *Serviciul Agricol Lugoj*, dos. 2/1920, f. 254.

⁴⁶ Fil. Arh. St. Caransebeș, fond. *Judecătoria Bocșa Montană*, dos. 4, f. 1.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 8.

⁴⁸ Fil. Arh. St. Timișoara, fond. *Serviciul agricol Lugoj*, dos. 2/1929, f. 67.

⁴⁹ Fil. Arh. St. Caransebeș, fond. *Comisia județeană pentru reforma agrară*, dos. 15, f. 75.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 9—11.

⁵¹ *Ibidem*, dos. 17, f. 8.

⁵² *Ibidem*, dos. 19, f. 25.

fața a fost redusă la 692 iugăre pământ arabil și 841 iugăre pășuni, pe care, de fapt, vălugenii le aveau și așa în folosință din a doua jumătate a veacului trecut, în baza așa-numitei înțelegeri Martina. Țăranii nu au ținut însă seama de modificare și când au parcelat terenurile le-au inclus și pe cele exceptate prin sentința din 17 decembrie, fapt pentru care delegații sătenilor au fost trași la răspundere, ceea ce a produs nemulțumiri și agitații. Pentru anchetarea situației s-a deplasat la Văliug agronomul regional Dimitrie Serafin, care a constatat că reprezentanții țăranilor aveau dreptate când afirmau că UDR nu a declarat decât o parte din suprafața pe care o posedă, în consecință sentința din 17 decembrie era nedreaptă⁵³.

De multe ori din pământurile cedate de UDR pentru arendările forțate nu se putea utiliza decât o parte oarecare. În 1920 țăranii din Ezeriș au primit în arendă forțată o pășune plină de tufișuri și spini numită „Trăstia“, pășune ce era aproape inutilizabilă⁵⁴. Asemănător s-au petrecut lucrurile și în comuna Cărbunari, unde locuitorii plăteau arendă pentru 639 de iugăre cadastrale, deși 70 de iugăre nu puteau fi folosite. Cîteva luni mai tîrziu, în iunie 1921, sătenii din Cărbunari informau Comisia județeană că Societatea UDR nu a declarat toate terenurile cultivabile, fapt confirmat ulterior⁵⁵. Un exemplu elocvent pentru modul în care căuta UDR-ul să-și salveze domeniile s-a înregistrat la Potoc. La 18 decembrie 1920 comuna a primit în arendă forțată 94 iugăre livezi, la 21 iunie 1921, la pertractare, i s-au atribuit doar 54 iugăre, iar la împărțirea efectivă n-au mai fost decât 45 de iugăre, schimbările făcîndu-se în urma insistențelor delegatului Societății. Derutați, profund nemulțumiți, sătenii cereau comisiei județene să li se precizeze la ce suprafață au dreptul și pentru cît plătesc arendă⁵⁶. Nici în alte localități suprafețele date efectiv în arendă nu corespundeau cu cele stabilite inițial în acte. În acest sens s-au înregistrat plîngerii ale comunelor Maidan, Sasca Montană, Oravița, Ciclova Montană etc.⁵⁷. De altfel, Comisia județeană pentru reformă agrară a manifestat deseori înțelegere față de pretențiile UDR-ului. În timp ce localitățile Văliug, Secu, Cuptoare solicitau cu insistență obținerea în arendă a poienelor Cozia și Coziuța, forurile județene de specialitate au decis ca acestea să rămînă Societății. Similar s-a procedat și în cazul Reșiței, ceea ce i-a determinat pe reșițeni să declare deschis că „nu pentru aceea au luptat pentru patrie și nu pentru aceea au lăsat orfani și văduve ca dînsii să nu aibe nici pîinea nici laptele de toate zilele“⁵⁸. Este foarte adevărat însă că Societatea UDR, caracterizată de țăranii „drept o plagă unică în felul ei... care întregul său avut de astăzi îl are numai din sudoarea cruntă a românilor bănățeni“⁵⁹, în ciuda manevrelor pe care le făcea, nu a

⁵³ *Ibidem*, f. 16.

⁵⁴ *Gazeta Banatului*, an II, nr. 3 din 12 iulie 1925, p. 137.

⁵⁵ Fil. Arh. St. Caransebeș, fond. *Comisia județeană pentru reforma agrară*, dos. 19, f. 39.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 32.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 23—36.

⁵⁸ *Ibidem*, dos. 6, f. 14.

⁵⁹ *Ibidem*, dos. 30, f. 31.

reuşit să obţină câştig de cauză, fiind obligată sub presiunea maselor ţărăneşti să cedeze, uneori, aşa cum s-a întâmplat la Rusova Nouă, Doclin, Văliug şi în alte comune din judeţ.

Felul cum se aplica în practică arendarea obligatorie producea — aşa cum reiese dintr-un Buletin informativ al Comandamentului trupelor din Transilvania, din aprilie 1921 — nemulţumiri sătenilor săraci. Proprietarii cereau ca pământul dat în arendă să fie plătit la faţa locului, ori mulţi ţărani nu aveau imediat suma necesară şi ca urmare se atribuia celor ce aveau posibilităţi financiare corespunzătoare, ceea ce era, evident, o inechitate⁶⁰. În aplicarea arenzilor forţate moşierii comiteau tot felul de abuzuri. Într-o serie de comune din judeţul Caraş-Severin, Sacu, Zăguzeni, Jupa, Păltiniş, Mitnicul Mare, proprietarii n-au mai lăsat locuitorii să intre pe ogoare pe motiv că arenzile au expirat⁶¹, iar alteleori nu se prezentau la data când au fost convocaţi de comisii. Aşa a procedat moşierul Bébl Vilmos din comuna Ohabalungă sau dr. Hubian, curatorul moşiei baronului Baich de la Vărădia, care au făcut ulterior apel contra hotărârii comisiilor locale, tergiversându-se deci luarea în arendă de către ţărani a pământurilor care au rămas pînă la urmă nelucrate⁶².

Abuzurile făcute de moşieri erau şi de altă natură, ca de pildă, vânzările ilegale de pământ. În comunele Duleu şi Valea Mare proprietarul Weis Hugo, domiciliat în Timişoara, a vîndut după 1918 aproximativ 300 iugăre de teren arabil. După cîtva timp şi-a trimis administratorul din nou, încercînd să-şi constituie o gospodărie de 110 iugăre din pământul aflat în folosinţa oamenilor din sat, dar organele judeţene au fost constrînse să intervină „pentru asigurarea semănăturilor de toamnă şi pentru liniştirea poporului”⁶³. La Vrani, chiar în inima izlazului comunal — insuficient în raport cu numărul vitelor — se afla o parcelă a colonelului Toma Manciuc. Deşi acesta locuia la Aleşd, nu a permis folosirea lui de către localnici, însă interdicţia nu a fost luată în considerare de către ţărani. De aici s-a născut o dispută permanentă între cele două părţi, soldată cu amenzi repetate pentru săteni. În cele din urmă, colonelul Toma Manciuc a vîndut pământul unui alt bogătaş, deşi ţăranii ceruseră insistent arendarea suprafeţei în cauză⁶⁴.

În majoritatea cazurilor proprietarii — indiferent că este vorba de particulari, Societatea UDR sau Fondul religionar Buziaş erau nemulţumiţi de preţurile fixate pentru arendare şi dispuşi să trateze doar cu cei ce ofereau sume de bani mai mari. Aşa a procedat UDR cînd în loc să arendeze pământul ţăranilor din Rusova Nouă l-a arendat, ilegal, celor din sa-

⁶⁰ *Relaţii agrare...*, p. 374; vezi şi M. Ştirban, *Aspecte din situaţia social-economică şi lupta pentru pământ a ţăranilor din judeţele Alba şi Hunedoara între anii 1919—1921*, în *Anuarul Institutului de istorie Cluj*, 1969, XII, p. 185.

⁶¹ Fil. Arh. St. Timişoara, fond. Serviciul Agricol Lugoş, dos. 2/1920, f. 36.

⁶² *Ibidem*, f. 13 şi f. 83.

⁶³ *Ibidem*, f. 140.

⁶⁴ Fil. Arh. St. Caransebeş, fond. Comisia judeţeană pentru reforma agrară, dos. 16, f. 19.

tul Nicolinți care au plătit un preț „oribil”⁶⁵, iar Fondul religiosar Buzias pretindea în 1920 pentru pământurile arendate, indiferent de calitatea lor, un preț fix, 50 lei iugărul⁶⁶.

O influență considerabilă asupra țăranilor a avut în perioada la care ne referim, 1919—1921, mișcarea muncitorească, chiar dacă aceasta a fost lipsită pînă în 1921 de un partid consecvent revoluționar. Luptînd pentru revendicările economice proprii, proletariatul a constituit o pildă vie pentru țărani de a acționa hotărît pentru îmbunătățirea situației lor materiale. Căutîndu-și aliat în lupta împotriva împlinirii sociale, mișcarea muncitorească și socialistă n-a rămas indiferentă față de situația în care era ținută de guvernării zilei populația rurală și drept urmare căuta, sau propunea, soluții pentru remedierea acestei stări de lucru. De pildă, în programul adoptat în ianuarie 1919 de Congresul organizațiilor social-democrate din Transilvania și Banat se cerea desființarea fidei-comisurilor, exproprierea moșilor mari, trecerea lor în proprietatea statului, formarea unui fond funciar național, administrat direct de comune sub supravegherea statului. Din acest fond urma „să se acorde țăranilor lipsiți de pămînt sau asociațiilor țărănești parcele în mărimea necesară unei gospodării țărănești și pe termene care nu pot fi mai mici de 50 ani”⁶⁷. Cîteva luni mai tîrziu, în iulie 1919, membrii Partidului social-democrat au răs-pîndit în satele bănățene manifeste ce demascau manevrele de înrobire socială a poporului de către clasele avute. De asemenea, la Congresul Partidului Socialist din Ardeal și Banat, ținut la Cluj în 15—17 august 1920, s-a adoptat o rezoluție în care se sublinia că mișcarea socialistă „recunoaște dreptul țărănimii de a fi stăpînă pe pămînt și de a hotărî singură felul de proprietate”. În rezoluție se cerea „exproprierea fără plată pentru țăranii lipsiți de pămînt, fără deosebire de naționalitate a moșilor care trec peste cincizeci de jughere (pămînt arabil), cinci jughere grădini și cinci jughere de vie”⁶⁸.

Evident că diseminarea unor asemenea idei în rîndurile țărănimii, aflată într-o stare materială extrem de precară, a găsit un teren fertil și a constituit un îmbold de a acționa pe calea luptei.

În 1919 subprefectul C. Grofșoreanu arăta într-un raport adresat prefectului județului Caraș-Severin, Petre Nemoianu, că la „pretură se prezentau zilnic sute de oameni care cereau înfăptuirea unei reforme agrare”⁶⁹. În același raport, C. Grofșoreanu recunoștea că în multe locuri au fost din nou devastate primăriile și oamenii refuzau să plătească dările⁷⁰. Pînă la reforma agrară din 1921, ocupările de pămînt și mai ales de izlazuri ori pășuni au fost frecvente în sudul Banatului, regiune în care creș-

⁶⁵ *Ibidem*, f. 20.

⁶⁶ *Ibidem*, dos. 14, p. 2.

⁶⁷ cf. *Relații agrare...*, p. 399.

⁶⁸ *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, București, Edit. politică, 1966, p. 484.

⁶⁹ Arhiva Muzeului județean de istorie Reșița, fond. C. Grofșoreanu, doc. cit., f. 2

⁷⁰ *Ibidem*, f. 4.

terea vitelor a deținut o pondere deosebită. La Conferința tuturor agronomilor regionali, din 21 ianuarie 1921, se arăta că țăranii nu țineau seama de hotărârile organelor locale și „delegații sătenilor iau pământul în primire fără concursul nostru legal”⁷¹. În același an, președintele Comisiei locale pentru reformă agrară Sasca Montană raporta organelor superioare că s-a văzut nevoit să intervină la Moldova Nouă pentru a potoli spiritele și să îndemne „pe oameni să se rețină de la orice abatere de lege, ocupînd din teritoriile UDR-ului”⁷². În ciuda acestor îndemnuri, autoritățile din plasa Reșița au trebuit să ia măsuri împotriva unui fenomen care se generaliza cu repeziciune, devastările de păduri⁷³. De asemenea, în zona Ciadova au fost devastate pădurile și plantațiile Societății UDR, jandarmii reușind să potolească „încălătorii ordinii” doar după ce au primit ajutorul armatei⁷⁴.

N-au scăpat de ocupații nici proprietățile moșierești. Astfel, Iovanca și Gabriela Iagodici din Cîrnecea se plîngeau în decembrie 1920 că le-au fost ocupate și devastate proprietățile, iar în plîngerea Margaretei Iusth din Mitnicul Mare se preciza clar că țăranii ne mai așteptînd „nici o dispozițiune se băgau în teritoriile mele deja arate și însămînțate, fiecare om lucrează unde îi place lui, ori este îndreptățit ori ba...”⁷⁵.

Căutînd să calmeze spiritele organele județene interveneau deseori pentru aplanarea conflictelor dintre țărani și proprietari, deși era evident că aceste intervenții erau sortite eșecului cît timp persista distribuirea nedreaptă a pămîntului. Cînd în 1920, administrația fermei model din Berzovia a hotărît să ia înapoi de la țărani pămîntul ocupat cu forța, fără a acorda despăgubire pentru însămînțarea lui, primpretorul din Bocșa Montană a interzis — de teama unei răzvrătiri — să se facă publică hotărîrea și a propus celor în cauză găsirea altor căi pentru soluționarea diferendului⁷⁶. Totuși, uneori n-au putut fi evitate acțiunile de luptă deschise ale țăranimii, ajungîndu-se chiar la vărsări de sînge. La 17 decembrie 1920 locuitorii comunei Belobreșca s-au răscolat din cauza abuzurilor organelor administrative. Autoritățile au trimis la fața locului jandarmi, care au deschis focul împușcînd doi oameni⁷⁷.

În general, acțiunile țărănești inițiate în județul Caraș-Severin în anii 1919—1921 aveau, la fel ca în întreaga țară, același țel: dobîndirea deplină a pămîntului. În fața acestui obiectiv clar conturat, clasele conducătoare, speriate și de posibilitatea realizării unei unități de acțiune între clasa muncitoare și țăranime, au luat anumite măsuri în direcția rezolvării problemei agrare, fără însă a putea împiedica, în totalitate, producerea unor

⁷¹ Gh. Oancea, *op. cit.*, p. 136.

⁷² Fil. Arh. St. Caransebeș, fond. *Judecătoria Bocșa Montană*, dos. 4, f. 12.

⁷³ Arhiva Muzeului județean de istorie, fond. *C. Groșoreanu*, doc. cit., f. 4.

⁷⁴ *Relații agrare...*, p. 492.

⁷⁵ Fil. Arh. St. Timișoara, fond. *Serviciul Agricol Lugoj*, dos. 2/1920, f. 180.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 309.

⁷⁷ *Relații agrare...*, p. 552—553.

frământări în lumea satelor, a unor acțiuni revendicative, toate generate de lipsa pământului necesar asigurării traiului familiilor țăărănești. În acest context, clasele dominante s-au văzut constrânse să completeze legile agrare din perioada anilor 1917—1921, ceea ce a însemnat pentru țăărănime un pas nou în direcția realizării unui deziderat vital, o victorie a luptei ei multiseculare pentru pământ.

VASILE M. ZABERCA

ACTIONS RÉVENDICATIVES DES PAYSANS
DU DÉPARTEMENT DE CARAȘ-SEVERIN POUR TERRE (1918—1921)

(Résumé)

Dans la période antérieure de la première guerre mondiale et surtout pendant les années de son déroulement, la situation matérielle des masses paysannes s'étant considérablement aggravée. Les causes de cette aggravation étaient multiples, le facteur principal le constituant l'injuste distribution de la terre entre les différentes catégories de propriétaires.

L'injuste division de la terre, la suppression nationale des roumains, les accablantes obligations fiscales, l'impitoyable exploitation de la couche paysanne par les grandes propriétaires ont augmenté les luttes paysannes. Jusqu'au 1 Décembre 1918, les paysans suivaient par leur lutte d'obtenir la propriété sur terre et de réaliser l'ancien désirat national — l'union du Banat à la Roumanie. Après le 1 Décembre, l'objectif central des actions revendicatives a été d'obtenir un juste partage de la propriété foncière.

Sous la pression des combats des années 1918—1921, les classes dominantes ont été obligés de compléter la législation agraire et même d'élaborer un nouveau acte normatif (1921), qui a contribué à l'amélioration de la situation matérielle de la couche paysanne.

UTILAREA ECONOMIEI AGRARE DIN SUD-VESTUL ROMÂNIEI CU INVENTAR AGRICOL ÎN PERIOADA DINTRE CELE DOUA RĂZBOAIE MONDIALE

Problema crucială a agriculturii românești în perioada dintre cele două războaie mondiale a reprezentat-o, potrivit aprecierii reputatului economist Virgil Madgearu, înzestrarea tehnică, gradul de dotare cu unelte și mașini agricole¹. Menținerea unor rămășițe semif feudale, predominarea micii proprietăți, slaba dezvoltare a unei industrii proprii constructoare de mașini și de utilaje agricole au determinat o insuficiență dotare a agriculturii românești cu mașini și utilaje agricole².

Nivelul scăzut de înzestrare tehnică s-a făcut simțit în toate domeniile de activitate ale economiei agrare. De altfel, documentele P.C.R. au subliniat în repetate rânduri insuficiența tehnicii agricole din România burghezo-moșierească și consecințele acestei stări de lucruri asupra productivității agriculturii românești. Pe de altă parte, economiștii vremii, în marea lor majoritate, au scos în evidență adeseori aceeași situație din agricultura țării noastre. Virgil Madgearu afirma la câțiva ani după criza economică: „Caracterului cerealist al agriculturii românești ar urma să-i corespundă o înzestrare tehnică bogată. În realitate, insuficiența inventarului mort este una din cauzele principale ale randamentului scăzut al producției agricole țărănești”³.

La insuficiența cantitativă a inventarului agricol s-a adăugat calitatea inferioară a mașinilor și uneltelor agricole, preponderența acelor de scăzut randament, cât și întreținerea lor necorespunzătoare în multe cazuri. Referindu-se la această realitate, economistul I. C. Vasiliu remarcă în anul 1941: „În general, o bună parte din inventarul mort folosit de agricultorii noștri este de calitate inferioară și rău întreținut. Cu deosebire plugurile, grapele, și rărițele sînt instrumente agricole primitive... mașinile de treierat erau în mare parte trecute de limita uzaju-

¹ V. Madgearu, *Orientarea agriculturii românești*, în „Viața agricolă”, an 22, nr. 5—6 din 1—15 martie 1931, p. 105.

² *Istoria economiei naționale a României*, sub red. prof. dr. doc. M. A. Lupu, Edit. did. și pedag., Buc. 1974, p. 423.

³ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, Buc., 1939, p. 69.

lui normal, fiind vechi și exploatate la maximum, iar căruțele și mai ales carele folosite în multe regiuni în gospodării erau rudimentare⁴.

Totodată, înzestrarea tehnică a fost direct determinată de gradul de dezvoltare a relațiilor capitaliste, constituind unul din principalii indicatori ai stadiului de intensificare a agriculturii. Valoarea mașinilor și uneltelor agricole — aprecia Lenin — constituia expresia statistică cea mai exactă a măsurii în care agricultura este intensivă. „Concurența creată de capitalism — menționa Lenin — și dependența agriculturii față de piața mondială, au făcut ca transformarea tehnicii să devină o necesitate, iar scăderea prețurilor la cereale a accentuat în mod deosebit această necesitate⁵. Pornind de la această realitate, constatăm o inegalitate a distribuției avuției tehnice a agriculturii pe regiuni geografice, în funcție de gradul de dezvoltare a capitalismului, de structura proprietății, de măsura în care s-au menținut rămășițele semifeudale.

Cît privește structura bazei energetice a agriculturii, dominantă era folosirea energiei animale, cea mecanică fiind utilizată într-o proporție mai mică. Pe de altă parte, înzestrarea tehnică a gospodăriilor țărănești a fost în mare măsură condiționată de mărimea proprietății și de veniturile obținute. Documentele vremii indică că numai gospodăriile mari moșierești și ale țărănimii înstărite posedau tractoare, locomobile, mașini de treierat, semănători, mașini de secerat etc., în timp ce majoritatea țărănimii, cu deosebire cea săracă, deținea, în cel mai bun caz, inventar de redus randament. În toată perioada de după războiul mondial — relatea I. C. Vasiliu în anul 1939 — „proprietatea mică și fără-mișcată pe care o avem, nu s-a putut servi de un utilaj agricol multumitor⁶.

Analiza detaliată a utilizării tehnice a agriculturii din sud-vestul României ne pune în evidență multiple aspecte din viața satelor, de reală importanță pentru cunoașterea situației țărănimii, a zbuciumului și nevoilor prin care a trecut în perioada interbelică. O primă constatare care se impune este aceea că înzestrarea tehnică a economiei agricole din sud-vestul României se înscrie pe coordonatele generale din întreaga țară, firește cu unele nuanțări generate de particularitățile locale.

Economia agrară din sud-vestul României, în primii ani postbelici, a purtat din plin amprenta marilor dificultăți provocate de războiul mondial. Potențialul de muncă al țărănimii a fost simțitor redus ca urmare a numărului ridicat al celor căzuți pe câmpurile de lupte, al invalizilor și al privațiunilor nenumărate la care au fost supuse majoritatea familiilor de țărani. Încă de la începutul războiului, spre exemplu, au fost rechiziționate din comuna Ghilad un număr de 300 trăsuri

⁴ I. C. Vasiliu, *Problema inventarului agricol în România*, Buc., 1941, p. 11.

⁵ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, p. 218—219.

⁶ I. C. Vasiliu, *Agricultura*, în „Aspecte ale economiei românești”, Buc., 1939, p. 74.

cu doi cai și întregul echipament necesar⁷. Din comuna Jadani s-au rechiziționat peste 100 vagoane cereale și 50 de cai⁸.

Cu deosebire populația românească din satele bănățene a fost lovită de abuzurile autorităților austro-ungare, fiindu-i rechiziționate produsele, animalele, căruțele⁹. În comuna Maidan, de pildă, datorită mobilizării pe front a multor săteni și a repetatelor rechiziții de inventar agricol, animale și căruțe o parte a pământului arabil a ajuns în paragină. Soțiile celor plecați pe front, copiii și bătrînii rămași acasă, au ajuns într-o stare de adevărată istovire în urma muncilor neîntrerupte pe care trebuiau să le îndeplinească¹⁰.

Greutățile multiple provocate de războiul mondial majorității gospodăriilor țărănești au determinat și o deteriorare a inventarului agricol. În numeroase localități s-a resimțit o serioasă lipsă de animale de muncă, de căruțe și chiar de alte unelte agricole. Numărul atelajelor agricole era cu totul necorespunzător, după cum reiese și din tabelul de mai jos¹¹, acoperind doar în restrînsă măsură necesitățile impuse de o cultură rațională a pământului:

Comuna	Plug	Grapă	Tăvălug	Mașini secerat	Mașini treierat	Mașini semănat
Felnac	300	280	25	2	6	—
Firiteaz	150	150	20	2	2	5
Fibiș	305	305	40	3	3	14
Munar	120	120	12	—	1	12
Secușigiu	350	350	10	40	4	—
Fiscut	160	152	17	5	2	9

Înfăptuirea statului național român unitar, deschiderea de noi posibilități pentru valorificarea producției din agricultură, dar mai ales aplicarea Reformei agrare au accentuat dezvoltarea agriculturii din sud-vestul României pe calea capitalismului. Moșierimea și burghezia rurală manifestă interes sporit pentru procurarea inventarului și tehnicii adecvate. În același timp, chiar și o parte a gospodăriilor țăranilor mijlocași și a celor împrumutate au căutat să-și procure utilajul agricol de strictă necesitate, cu prețul unor mari sacrificii și renunțări, dar mai cu seamă prin acumularea de importante datorii la bănci și cămătari.

Deși nu s-au efectuat statistici complete care să ilustreze în mod clar această situație, totuși datele privind unele localități reliefează o

⁷ Arh. Stat. Timișoara, fond *Colecție N. Ilieșiu*, vol. I, p. 465—467.

⁸ *Ibidem*, p. 113.

⁹ *Ibidem*, vol. II, p. 680; 754.

¹⁰ *Ibidem*, vol. VI, p. 1485.

¹¹ Arh. Stat. Timișoara, fond *Serviciul Agricol Timiș-Torontal*, dosar 36/1921, f. 12—16.

preocupare pentru îmbunătățirea dotării agriculturii cu inventar agricol, după cum rezultă și din exemplele de mai jos:¹²

Comuna	Pluguri		Grape		Căruțe		Mașini semănat	
	1923	1928	1923	1928	1923	1928	1923	1928
Cebza	150	190	160	215	147	165	20	19
Gier	153	162	114	116	103	142	15	29
Macedonia	156	236	75	239	150	310	2	12
Tolvădia	184	272	90	196	200	180	23	44

Trecerea în mai mare măsură a burgheziei rurale și moșierilor la forme capitaliste intensive de exploatarea a pământului, ponderea superioară, în raport cu alte regiuni ale țării, a proprietății moșierești și chiaburești în sud-vestul României¹³, caracterul comercial mai evoluat al economiei agrare din această zonă au stimulat și înzestrarea agriculturii cu inventar agricol. După calculele efectuate de economistul Gh. Șt. Ciulei, valoarea medie a inventarului mort în Banat se ridică la 936 lei/Ha față de 760 lei/Ha în Moldova¹⁴. Reliefind aceeași utilare mai bună a economiei agrare din sud-vestul României, dr. Ion Luca Ciomac, menționa: „Banatul și sud-vestul Transilvaniei ocupă locul de frunte în ceea ce privește întrebuințarea mijloacelor mecanice”¹⁵. De altfel și suprafața medie, potrivit datelor publicate în Enciclopedia României, ce revenea unei mașini agricole în sud-vestul României era inferioară mediei pe țară¹⁶.

Afirmatiile unor economiști privind *gradul ridicat* de înzestrare tehnică al agriculturii bănățene nu corespundeau *însă decât parțial* realității. Nu odată s-a exagerat superioara utilare a gospodăriilor rurale din sud-vestul României. Concluziile formulate de o serie de economiști porneau în primul rând de la situația burgheziei rurale și nu de la cunoașterea în profunzime a realităților din viața satului bănățean. Spre a oferi un exemplu arătăm că economistul Gh. Șt. Ciulei, menționa, în urma anchetei întreprinse în 50 de gospodării, că „în Banat întâlnim aproape la fiecare agricultor pe lângă plug, căruță, grapă de fier, rarită și la unii chiar mașini de semănat”¹⁷. Cât de departe de realitate era această apreciere rezultă din însăși documentele epocii și datele statistice alcătuite de autoritățile timpului.

¹² *Ibidem*, dosar 43/1923 și 94/1928.

¹³ Vezi I. Munteanu, *Contribuții privind structura proprietății din Banat în anii 1934—1938*, în „Analele Universității din Timișoara”, seria Șt. sociale vol. I, fasc. 2/1976, p. 137—145.

¹⁴ Gh. Șt. Ciulei, *Bugetele țărănești în 1931*, în „Studii privitoare la prețuri și rentabilitate”, p. 73.

¹⁵ Dr. I. L. Ciomac, *Despre stările agrare din Transilvania sub regimul maghiar și cercetări asupra situației exploatărilor agricole după reforma agrară*, Buc., 1931, p. 129.

¹⁶ *Enciclopedia României*, vol. III, Economia națională, p. 341—342.

¹⁷ Gh. Ciulei, *op. cit.*, p. 73.

Firește, nu subapreciem *progresele înregistrate* în acest domeniu de agricultură bănățeană și mai ales eforturile, sacrificiile făcute de masele țărănești pentru procurarea inventarului agricol, de care erau strâns legate veniturile și chiar nivelul lor de trai. Pentru a ne face o primă imagine asupra utilizării tehnice a agriculturii din sud-vestul României în perioada interbelică, redăm datele înserate în statisticile din 1927¹⁸ și 1937¹⁹ alcătuite de Ministerul Agriculturii și Domeniilor:

Județul	Arad		Caraș		Severin		Timiș-Torontal	
	1927	1937	1927	1937	1927	1937	1927	1937
Pluguri	40 033	55 634	18 475	22 314	22 077	30 208	58 373	73 355
Mașini semănat	5 594	6 306	77	136	771	1 502	8 075	11 874
Mașini secerat	358	516	20	27	23	34	2 916	5 054
Batoze	541	600	231	226	93	348	945	986

Strădaniile de procurare a inventarului agricol de strictă necesitate sînt evidente în toate cele patru județe, deși marea majoritate a țărănimii a avut de suportat consecințele deosebit de grave ale crizei economice. Analizînd însă atent datele statistice respective ne putem ușor da seama de importanțul decalaj ce exista între cele patru județe. În județul Timiș-Torontal, considerat ca unul din județele cu agricultura cea mai dezvoltată din țară, și în județul Arad, utilarea tehnică era superioară, sub toate aspectele, în raport cu situația din județele Caraș și Severin. Această diferență era mai accentuată la utilajul de randament sporit: secerători, semănători, batoze, trioare, tractoare.

Semnificativă în această privință este situația și dinamica inzeștrării economiei agrare din cele patru județe cu tractoare:

	Arad	Caraș	Severin	Timiș-Torontal
1927 ²⁰	176	6	32	515
1943 ²¹	477	45	87	1 251

O serie de factori au contribuit la menținerea acestui decalaj, între care amintim: existența unor întinse suprafețe arabile în județele Arad și Timiș-Torontal; organizarea mai rațională a exploatării terenului cultivabil; existența a numeroase gospodării aparținînd burgheziei rurale;

¹⁸ *L'Agriculture en Roumanie*, Album statistique, Buc., 1929, p. 74—76.

¹⁹ *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937*, Buc., 1939, p. 4—7.

²⁰ *L'Agriculture en Roumanie*, Album statistique, . . . , p. 74—76.

²¹ Arh. Stat. Timișoara, fond *Inspectorat. Agricol Timișoara*, dosar 5/1943, f. 141.

posibilitățile superioare de valorificare a produselor agricole²² ș.a. Cu cât agricultura poate fi mai intensivă — sublinia revista „Plugarul bănățean” — agricultorul „are posibilitatea să cultive mai multe feluri de plante, cari bineînțeles, unele din ele, cer mai multă muncă și capital la jugărul cadastral. Acest lucru se verifică întocmai în județul nostru (Timiș-Torontal — n.n.). Gospodăriile din partea de vest a județului, unde terenul este mai bun, sînt mai bine înzestrate cu capital de exploatare decît cele cu terenuri slabe”²³.

Concludente în acest sens sînt datele privitoare la utilarea economiei agrare din diferite zone ale sud-vestului României, așa cum rezultă din recensămîntul agricol efectuat în anul 1941. Regiunile agricole din zonele de șes ale județelor Arad, Severin și mai ales Timiș-Torontal au cunoscut o mai bună înzestrare cu inventar de exploatare, în raport cu cele din sudul Banatului, cu zonele piemontane și montane, unde mica proprietate avea o preponderență absolută, iar suprafețele arabile mai restrînse limitau, în condițiile României interbelice, posibilitățile de utilizare rațională a mașinilor. Citeva exemple sînt semnificative:

Numărul mașinilor și atelajelor în regiunile agricole²⁴:

Reg. agric.	Nr. exploatații	Pluguri	Grape	Semănători	Secerători
Orșova	4927	2676	1134	4	3
Teregova	6509	3865	2496	154	6
Făget	6305	3840	3040	232	5
Bozovici	5488	3832	2215	18	4
Sasca	4709	2354	1957	20	10
Radna	2945	1303	1206	330	5
Aradul Nou	9177	4603	1266	1175	397
Centrală (Tim.)	11 397	5580	5457	1286	652
Ciacova	6837	4386	4369	1004	341
Jimbolia	5591	3837	3279	1074	853
Periam	8743	5479	4490	1604	848
Sînicolaul M.	7596	4507	3883	1104	403
Vinga	7221	3928	3949	1072	621

Raportînd la numărul de exploatații, observăm că o semănătoare revenea la: 1 232 exploatații în regiunea agricolă Orșova și doar la 5,4 exploatații în plasa Periam; la 235,4 exploatații în regiunea agricolă Sasca și doar la 6,9 în plasa Sînnicolaul Mare. O secerătoare revenea la 1 642 exploatații în regiunea agricolă Orșova; 1 261 în plasa Făget; 1 371 în Bozovici; 589 în Radna și doar la 6,5 exploatații în regiunea agricolă Jimbolia; 10,3 exploatații în plasa Periam etc.

²² I. Munteanu, *Problema cooperăției agricole în s.-v. României*, lucrare aflată sub tipar în volumul Ziridava (XIII) Arad, 1980.

²³ *Plugarul bănățean*, an 9, nr. 5 din 1 mai 1936, p. 7.

²⁴ *Recensămîntul agricol din 1941*, vol. I, Buc., p. 6, 49, 150, 170.

O trăsătură caracteristică a economiei agrare din sud-vestul României, la fel ca din întreaga țară, era definită de înzestrarea tehnică necorespunzătoare din punct de vedere al numărului de mașini și unelte agricole existente în raport cu totalul exploatațiilor agricole din județele bănățene.

Printre factorii importanți care au contribuit la utilizarea tehnică necorespunzătoare a agriculturii din sud-vestul României menționăm: preponderența micii proprietăți țărănești incapabile să-și procure mașini costisitoare; menținerea rămășițelor semifeudale; decalajul accentuat între prețurile produselor agricole și cele industriale; politica fiscală apăsătoare a cercurilor conducătoare prin care s-au redus simțitor venitul real al gospodăriilor țărănești; slaba dezvoltare a industriei autohtone de utilaj agricol etc.

Insuficiența inventarului agricol, *cu toate progresele incontestabil realizate*, se făcea simțită în toate domeniile de activitate ale agriculturii și constituia principala cauză a *randamentului scăzut înregistrat de producția agricolă țărăneasă*.

Deosebit de convingătoare pentru ilustrarea acestei realități sînt datele recensămîntului agricol din anul 1941:

Numărul mașinilor și uneltelor agricole pe județe²⁵:

Județ	Nr. exploatații	Pluguri	Grape	Semănători	Secerăt.	Căruțe
Arad	79 387	37 686	32 605	6 478	704	36 481
Caras	35 019	19 616	15 451	209	67	18 256
Severin	44 237	26 243	20 568	1 970	83	25 786
Timiș-Torontal	89 237	53 876	51 224	10 709	5 217	50 591

În foarte multe localități gradul de utilare cu mașini agricole era extrem de redus, contribuind „într-o măsură însemnată la caracterul extensiv și nerațional al agriculturii”²⁶. Se poate constata, potrivit rezultatelor recensămîntului agricol²⁷, că un mare număr de exploatații agricole nu dispuneau de pluguri, grape, căruțe și mai ales de mașini, de semănat și secerat. Dacă ținem seama de faptul că o serie de exploatații au fost înregistrate cu două sau mai multe mașini și unelte (cele ale burgheziei rurale și moșierimii) putem aprecia că ponderea celor lipsite de inventar era mult mai ridicată.

²⁵ Recensămîntul agricol din 1941, Buc., p. 6, 49, 150, 170.

²⁶ C. Grigoriu, *Mașinismul în agricultură*, în „Viața agricolă”, an 22, nr. 9—12 din 1 mai—15 iunie 1931, p. 265.

²⁷ Statistica a luat în considerație numărul exploatațiilor agricole, care nu este identic cu numărul gospodăriilor sau al familiilor cu ocupații agricole.

Nr. exploatațiilor lipsite de²⁸:

Județul	Pluguri	Grape	Căruțe	Semănători	Secerători
Arad	41 701	46 782	42 906	72 909	78 683
Caras	15 403	19 568	16 763	34 810	34 952
Severin	17 994	23 669	18 451	42 267	44 154
Timiș-T.	35 361	38 013	38 646	78 528	84 020

Situația reliefată de recensământul agricol din anul 1941 este confirmată și de anchetele și statisticile întreprinse la sate de autoritățile locale. Ancheta efectuată de I.S.B.C. (Institutul Social Banat-Crișana) în anii 1934—1935 în localitatea Belinț indica că din cele 542 gospodării 273 erau lipsite de orice mașină agricolă, numărul atelajelor de diferite feluri era doar de 253 bucați. Doar 44 gospodării dispuneau de inventar agricol complet, restul gospodăriilor îl aveau incomplet sau erau lipsite cu totul²⁹. În urma cercetării sociologice desfășurată de Serviciul Agricol al județului Severin în comuna Bata s-a constatat că cele 304 gospodării dispuneau de: 154 pluguri, 157 căruțe, 103 prășitori și doar un tractor³⁰. Cele 83 gospodării din localitatea Bulci posedau 40 pluguri, 18 căruțe, 13 prășitori³¹.

Autoritățile locale din mai multe comune bănățene efectuează în anul 1936 o minuțioasă investigație asupra dotării gospodăriilor țărănești cu inventar tehnic. Rezultatele demonstrează o gravă deficiență, chiar și în localitățile cele mai dezvoltate agricol.

Comuna	Nr. gospodării	Nr. gospodăriilor lipsite de:			
		Pluguri	Grape fier	Rarițe	Căruțe
Recas	742	241	310	582	271
Giarmata	1 012	342	947	977	313
Parța	600	274	590	573	193
Ianova	527	136	141	497	302
Jebel	880	111	850	867	215
Belinț	525	373	429	525	95

Pe lângă factorii amintiți, una din cauzele importante care a frînat considerabil procesul de înzestrare a economiei agrare cu inventar tehnic a constituit-o criza agrară, ale cărei efecte s-au prelungit și după

²⁸ Calculat pe baza datelor din *Recensământul agricol din 1941*, vol. I, p. 6, 49, 150, 170.

²⁹ *Anchetă monografică în comuna Belinț*, Timișoara, 1938, p. 281.

³⁰ Arh. Stat. Timișoara, fond *Serviciul Agricol Severin*, dosar 25/f.a., f. 1.

³¹ *Ibidem*, f. 10.

anul 1933. Scăderea resurselor financiare ale țărănimii în anii crizei ca urmare a prăbușirii prețurilor produselor agricole³², creșterii impozitelor și taxelor comunale, accentuarea poverii datoriilor agricole³³ la care se adăuga lipsa de sprijin din partea statului prin neacordarea de credite ieftine, au influențat considerabil, în sens negativ, posibilitățile gospodăriilor țărănești de a-și procura inventar nou. Semnificativă în această privință este situația vânzărilor de unelte și mașini în România³⁴:

Vinzări (tone)	1927	1929	1930	1931	1932	1933	1935	1937
unelte	6 501	5 659	4 727	2 453	2 018	3 165	4 396	7 328
mașini	8 877	11 258	4 341	1 095	661	1 489	1 747	5 816

În același sens a acționat și menținerea unor prețuri foarte ridicate la unelte și mașini. De pildă, prețul unui tractor Renault ușor (10/20 H.P.) era în 1929 de 190 000 lei, iar a unui tractor Lanz-Buldog (15/30 H.P.) de 279 000 lei³⁵; o mașină de semănat costa în anul 1931 suma de 23 000 lei (echivalând aproape cu 1 vagon grâu)³⁶; un plug costa între 2 750—3 600 lei; o grapă de fier între 1 000—2 100 lei; o vînturătoare 9 000 lei, un tăvălug între 13 000—14 250 lei³⁷.

Criza financiară în care se zbătea majoritatea țărănimii, marele decalaj între prețurile produselor agricole și cele industriale („foarfeca prețurilor“) au pus numeroase gospodării țărănești în situația nu numai de a nu-și putea procura unelte și mașini noi, dar și întreținerea celor vechi a avut de suferit. Rezultatul a fost că în multe localități s-a recurs la plugul cu grindei de lemn, cu brăzdare lucrate la cel mai nevoieaș fierar din sat, la grapa de mărăcini și la multe alte atelaje agricole scoase din uz pînă atunci³⁸. De la izbucnirea crizei, se menționa în anul 1936 în revista „Plugarul bănățean“, majoritatea agricultorilor „nu au reușit să-și procure inventar agricol nou, ba mulți dintre ei cu greu pot face față cheltuielilor întreținerii inventarului mort, mașini, unelte agri-

³² Prețul grîului, de pildă, a scăzut pe piața din județul Timiș-Torontal de la 7,3 lei/kg în anul 1929 la 2,5 lei/kg în anul 1932. Cf. Arh. Stat. Timișoara, fond *Serviciul Agricol Timiș-Torontal*, dosare 106/1930; 95/1932; 8/1933.

³³ Vezi I. Munteanu, *Problema datoriilor agricole în sud-vestul României*, în „Analele Universității din Timișoara“, seria Șt. sociale, vol. I, fasc. 1/1976, p. 143—147.

³⁴ V. Madgearu, *Evoluția economiei românești*, Buc., 1939, p. 75.

³⁵ *Buletinul Agriculturii*, an 10, seria II, vol. VI, nr. 11—12/1929, p. 223.

³⁶ Arh. Stat. Timișoara, fond *Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal*, dosar 25/1935, f. 45—72.

³⁷ *Buletinul agricol al Camerei de Agric. a jud. Arad*, an 3, nr. 17—18/1933, p. 21.

³⁸ A. Cherdivărescu, *Stocul actual și cel strict necesar de unelte și mașini agricole*, în „Viața agricolă“, an 30, nr. 2/1939.

cole etc. Aceasta este situația în care se află majoritatea agricultorilor noștri³⁹.

Documentele vremii subliniau în repetate rânduri consecințele grave ale crizei economice asupra înzestrării cu inventar agricol a gospodăriilor țărănești. În raportul Camerei de Comerț și Industrie din Timișoara pe anul 1930 se făcea precizarea că din cauza „lipsei de mijloace și datorită și crizei economice care a redus prețul cerealelor la minimum, situația agricultorilor s-a înrăutățit așa de mult încât în timpurile de față nu se mai fac investițiuni în mașini agricole noi, neputându-se obține nici comenzi însemnate de reparațiuni. Populația agricolă sărăcește pe zi ce trece și putem afirma cu toată certetea că sărăcirea populației și reducerea puterii ei de consumație... a avut repercusiunile cele mai hotărâtoare asupra industriei mașinilor agricole. Situația precară în care se găsește această industrie fără îndoială că este o consecință a situației disperate a clasei agricole⁴⁰.

Consecințele grave ale crizei economice asupra înzestrării agriculturii cu inventar sint menționate și de Camera de Comerț și Industrie din Arad drept principala cauză a dificultăților prin care trecea „comerțul cu fierării“. Această branșă, se arată în raportul pe anul 1930, este în strinsă legătură cu situația agriculturii. Ori, agricultorii, în urma „scăderii prețurilor cerealelor nu au fost în situația ca să-și poată completa uneltele agricole, ei s-au mulțumit cel mult cu repararea celor vechi. Mașini de semănat nu s-au vândut de loc⁴¹. În orice caz „potrivit datelor statistice alcătuite de organele administrative și agricole comunale, în multe localități se constată în anii crizei economice o stagnare sau chiar o reducere a dotării cu inventar agricol. Oferim câteva exemple⁴² din localitățile județului Timiș-Torontal:

Comuna	Pluguri		Grape		Mașini secerat	
	1928	1933	1928	1933	1928	1933
Comloșul Mare	222	223	143	126	50	12
Bobda	176	160	140	160	18	1
Petroman	229	156	147	130	4	5
Otelec	147	130	134	105	6	6
Pesac	285	250	279	142	7	5
Bucovăț	209	165	219	157	3	2

Anii crizei economice au cunoscut o restrângere a utilizării chiar și a mașinilor existente, cu deosebire a tractoarelor, datorită măsurilor financiare luate de cercurile conducătoare și scăderii rentabilității economiei agrare în general. Prețul ridicat al petrolului și benzinei pe plan intern, impozitele și taxele puse asupra mașinilor au determinat redu-

³⁹ *Plugarul bănățean*, an 10, nr. 5 din 1 mai 1936, p. 7.

⁴⁰ Arh. Stat. Timișoara, fond B.N.R. — filiala Timișoara, dosar 1/1930, f. 169.

⁴¹ *Buletinul Cam. de Comerț și Ind. Arad*, an 2, nr. 2/1930, p. 16.

⁴² Arh. Stat. Timișoara, fond *Serviciul Agricol Timiș-Torontal*, dosar 1—3/1930.

cerea activității acestora. Cu atât mai mult cu cât numeroase gospodării țărănești, lipsite de animale de tracțiune, n-au mai avut posibilități să închirieze tractoare pentru aratul pământului datorită taxelor ridicate pretinse de proprietari⁴³, în raport cu veniturile tot mai reduse ale țăranilor în urma prăbușirii prețurilor agricole.

Din datele culese de ziarul „Voința Banatului” în anul 1931, ca urmare a anchetei efectuate la sate, rezultă că valoarea cheltuielilor pentru lucrarea unui jugăr teren arabil cu ajutorul mașinilor se ridica la 1 445 lei, în timp ce valoarea producției/jugăr a scăzut pînă la 1 400 lei. Din acest calcul, preciza redacția ziarului, poate „vedea oricine situația precară a agricultorilor, fiindcă... atunci cînd speșele avute au depășit suma întreagă a produsului, atunci unde este costul muncii proprietarului? De unde mai poate plăti acest țăran datoriile contractate pe la diferiți meseriași și comercianți? Din ce mai poate plăti dările către stat și comună”⁴⁴.

Recunoscînd aceeași realitate, șeful regiunii agricole Ciacova făcea precizarea în anul 1931 că „tractoarele se întrebuințează foarte puțin datorită cheltuielilor foarte mari. Activitatea tractoarelor în plasa Ciacova stagnează aproape complet”⁴⁵. Iar șeful regiunii agricole Gătaia menționa tot în anul 1931. „Pînă la urcarea prețurilor pentru petrol, benzină etc., stocul de tractoare a dat rezultate foarte bune. Acum lucrările făcute cu tractorul sînt nerentabile, țăranii întrebuințează mai mult animalele de muncă. În multe cazuri agricultorii nu sînt în stare să plătească taxele și dobînzile”⁴⁶.

Încercînd să „argumenteze” slaba productivitate a economiei agrare, Camera de Agricultură a județului Timiș-Torontal făcea precizarea că stocul de tractoare existent „nu poate fi utilizat din cauza prețurilor prea ridicate la petrol, benzină, ulei. Dar nici la noi cumpărături nu se poate gîndi nimenea astăzi decît pe cale de asociere. Ori și acestea sînt în prezent cu neputință”⁴⁷. În ceea ce privește activitatea mașinilor de treierat, datorită prețurilor scăzute la cereale și a impozitelor mari „multe din ele vor fi scoase din funcțiune și treieratul va trebui să se facă iarăși cu caii pentru că agricultorii nu pot plăti taxa de 16—20% la mașini”⁴⁸. Se accentua astfel caracterul extensiv al agriculturii din sud-vestul României.

Politica de clasă în domeniul agrar a cercurilor dominante din România, aruncarea greutăților crizei asupra maselor muncitoare au redus astfel considerabil posibilitățile țăranimii de a-și procura unelte

⁴³ În județul Caraș (mai 1931) aratul și semănatul unui hectar costa 800 lei. Prășitul unui hectar (iunie 1931) în județul Arad se ridica la 200—250 lei. Cf. Arh. Academiei de Științe Agricole și Silvicultură București, fond I.C.A.R., dosar 15/1931.

⁴⁴ *Voința Banatului*, an 11, nr. 37 din 30 august 1931, p. 2.

⁴⁵ Arh. Stat. Timișoara, fond Camera de Agric. a jud. Timiș-Torontal, dosar 13/1931, f. 167.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 215.

⁴⁷ *Comunicările Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal*, an 4 nr. 15, 1 aug 1931, p. 3—5.

⁴⁸ *Ibidem*.

și mașini pe măsura cerințelor producției. Proprietatea moșierească și a burgheziei rurale din sud-vestul României, mai numeroasă decât în alte regiuni ale țării, suportând mai ușor consecințele crizei economice, a putut trece, odată cu redresarea prețurilor la produsele agricole, și cu sprijinul statului, la procurarea de noi unelte și mașini pentru cultivarea rațională a pământului și creșterea productivității. În schimb gospodăria țărănească s-a redresat mult mai greu de pe urma crizei, fapt ce explică și existența unui foarte mare număr de gospodării lipsite de atelajele de strictă necesitate, după cum releva recensământul agricol din 1941 cit și alte documente ale vremii.

Anchetele monografice întreprinse de echipele studențești în vara anului 1938 pun clar în lumină această realitate. Dacă înzestrarea economiei agrare cu semănători, secerători, tractoare, batoze prezintă o superioritate evidentă față de celelalte regiuni ale țării, în schimb dotarea cu pluguri și grape, atelaje specifice gospodăriei țărănești mici, este aproape aceeași.

Nr. hectare arabile ce revin la 1⁴⁹:

	Plug	Grapă	Semănătoare	Secerătoare	Tractoare
Banat	5,0	5,5	88,9	73,7	112,4
Crișana	7,3	9,5	326,2	23,3	1 167,1
Transilvania	4,3	4,5	525,4	262,7	145,0
Oltenia	7,8	11,4	180,2	529,9	794,8
Moldova	4,9	5,2	456,3	1 512,8	504,3
Muntenia	3,2	14,0	485,5	503,0	880,2

Trebuie reținut faptul că numărul mașinilor agricole, al tractoarelor a sporit mai cu seamă în zonele de vest ale Banatului⁵⁰, unde burghezia rurală și moșierimea ocupa un loc mai important și unde economia agrară — era mai avansată. În regiunile agricole unde țărănimea săracă reprezenta forma tipică de proprietate, evoluția utilării economiei agrare a fost mult mai lentă. Referindu-se la înzestrarea tehnică a localităților din Clisura Dunării în anul 1938, Alexandru Moisi aprecia că „lăsa mult de dorit luând în considerare vremurile în care trăim, întrucât în unele comune — Moldovița și Padina Matei — abia acum străbate plugul de fier; iar de grăpă de fier încă nu se pomenește, folosindu-se și azi cea de spini”⁵¹.

⁴⁹ 67 sate românești cercetate de echipele studențești în vara 1938, vol. II. Situația economică, Institut. de Șt. Sociale ale României, Buc., 1941, p. 130.

⁵⁰ Numărul tractoarelor în regiunile agricole:

	Periam	Centrală	Ciacova
în anul 1928 —	80	64	35
în anul 1935 —	108	70	47

Cf. Arh. Stat. Timișoara, fond *Serviciul Agricol Timiș-Torontal*, dosar 94/1928, f. 183—217 și fond *Prefect. jud. Timiș-Torontal*, dosar 58/1935, f. 25—29.

⁵¹ Alex. Moisi, *Monografia Clisuri*, 1938, p. 94.

Starea de inferioritate a micii proprietăți în ceea ce privește inventarul agricol s-a manifestat nu numai sub raport *cantitativ ci și calitativ*. Diferența între burghezia rurală și țărănimea mijlocașă și săracă se făcea simțită mai ales la mașinile de productivitate sporită, care marceau trecerea agriculturii pe baza tehnicii moderne (tractoare, batoze, secerători, semănători)⁵². Redăm, spre exemplificare, datele statistice referitoare la situația din județul Arad, pe categorii de proprietăți⁵³:

Nr. mașinilor agricole raportate la 100 exploatări:

Categoria de proprietate (ha)	Pluguri	Grape	Mașini semănat	Mașini secerat	Tractoare	Căruțe
0— 5 ha	27,53	26,32	1,49	0,03	0,02	
5— 10 ha	79,11	79,50	11,78	0,76	0,20	
10— 20 ha	112,01	104,07	36,55	4,53	0,46	
20— 50 ha	156,05	138,93	59,15	11,11	2,80	
50—100 ha	259,73	228,85	76,51	28,85	8,72	
100—200 ha	198,46	153,84	60,07	26,15	50,76	
200—500 ha	262,16	193,24	75,67	31,08	13,51	
Peste 500 ha	187,09	130,64	53,22	35,48	4,83	

Rapoartele și statisticile alcătuite de șefii regiunilor agricole din județul Timiș-Torontal confirmă aceeași realitate:

Nr. tractoarelor pe categorii de proprietăți⁵⁴:

Proprietatea	Regiunea agricolă			
	Vinga	Periam	Lipova	Sinnicolaul Mare
0—10 ha	0	3	1	5
Peste 10 ha	34	57	14	35
Morari, mecanici	0	20	0	27

Dacă ținem seama de faptul că proprietatea pînă la 10 Ha reprezenta cca 86—88% din totalul proprietăților în regiunile agricole respective, înțelegem pe deplin gravul decalaj în utilizarea tehnică, starea de mare inferioritate în care se găsea gospodăria țărănească. Consemnând această stare de lucruri, șeful regiunii agricole Gătaia menționa: „Există un stoc de tractoare în proprietatea agricultorilor mijlocii (între 10—50 Ha — n.n.) și mari”⁵⁵. În regiunea agricolă Ciocova — precizau organele locale — mașinile de semănat sînt în proprietatea marilor și mijlocii proprietari... Majoritatea sătenilor sînt așa de săraci încît nu-și pot procura mașini și de aceea 72% dintre săteni seamănă grîul

⁵² O. Parpală, *Aspecte din agricultura României. 1920—1939*, Edit. Acad. R.S.R., Buc., 1966, p. 90—91.

⁵³ *Buletinul Informativ al M.A.D.*, an 4, nr. 5, 1 martie 1933, p. 162.

⁵⁴ Arh. Stat. Timișoara, fond *Serviciul Agricol Timiș-Torontal*, dosar 94/1928, f. 183—217.

⁵⁵ Idem, fond *Camera Agricolă a jud. Timiș-Torontal*, dosar 13/1931, f. 167.

(cu mîna) prin împrăștiere⁵⁶. Chiar și într-un raport al Camerei de Agricultură din județul Timiș-Torontal se recunoștea că „mașinile de secerat mecanice sînt numai pe moșiile mari”⁵⁷.

Punînd în evidență aceeași realitate, dr. Luca Ciomac, nota într-un documentat studiu: „În general observăm, că exploatările mici nu posedă mașini și mijloace de transport costisitoare, căci prețul lor ridicat implică și o folosire neîntreruptă, care însă nu se poate asigura în astfel de gospodării”⁵⁸. Insuficiența pămîntului de cultură pe care o resimțeau zeci de mii de familii țărănești din sud-vestul României era astfel agravată și de o înzestrare tehnică necorespunzătoare, fapt ce contribuia direct la accentuarea exploatării țărănimii sărace de către moșierime sau burghezia sătască.

În urma unei anchete sociologice întreprinse în plasa Margina, cunoscutul publicist democrat Ion Clopoțel, nota următoarele: „Dacă bugetele comunale ar permite sau dacă s-ar întemeia cooperative și sindicate agricole, ar putea intra în sate autotractoarele și ar fi o adevărată binefacere pentru cei săraci, nevoiți să aștepte cu aratul pînă ce isprăvesc cei înstăriți”⁵⁹. Analizînd consecințele slabei dotări tehnice asupra economiei agrare, șeful regiunii agricole Gătaia făcea precizarea că trioarele și selectoarele se găseau numai în proprietatea moșierilor și burgheziei rurale care pretindeau însă taxe mari, ceea ce a limitat selecționarea seminței de către țărănimea săracă⁶⁰.

La fel ca în întreaga țară la insuficiența dotării tehnice a economiei agrare din sud-vestul României s-a adăugat *calitatea inferioară, randamentul scăzut* al inventarului existent. Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe anul 1937 consemna existența în cele patru județe din sud-vestul României a 84 114 pluguri cu grindeu de lemn, 83 586 pluguri din fier. Existau 98 192 grape de lemn și doar 67 535 grape din fier. Decalajul era și mai pronunțat în județele Caraș și Severin. În județul Caraș, de pildă, economia agrară dispunea de 17 868 pluguri de lemn și 4 446 pluguri din fier, de 10 509 grape din lemn și doar de 4 349 grape din fier⁶¹.

Și în județul Timiș-Torontal existau spre sfîrșitul perioadei interbelice numeroase localități unde plugurile cu grindeu din lemn și grapele din lemn depășeau numeric atelajele similare din fier, de randament sporit și rentabilitate superioară⁶². Statisticile timpului consemnează prezența și folosirea unui număr de unelte de muncă rudimentare, mai

⁵⁶ *Ibidem*, f. 219.

⁵⁷ *Comunicările Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal*, an 4 nr. 15, 1 aug. 1931, p. 3—5.

⁵⁸ Dr. I. L. Ciomac, *op. cit.*, p. 129.

⁵⁹ I. Clopoțel, *Sociografie românească. Ancheta plășilor muntoase Margina, Almaș, Vașcău, Beius, Cluj*, 1928.

⁶⁰ Arh. Stat. Timișoara, fond *Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal*, dosar 13/1931, f. 218.

⁶¹ *Statistica mașinilor și uneltelor agricole pe an 1937*, Buc. 1939, p. 4—7.

⁶² Arh. Stat. Timișoara, fond *Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal*, dosar 16/1936.

ales de grape, chiar și în regiunile agricole cele mai bine înzestrate cu inventar, după cum rezultă și din următoarele date raportate de organele agricole locale⁶³:

Reg. agricolă	Pluguri			Grape	
	grindeu lemn	fier	cu 2 brazde	lemn	fier
Periam	2 217	2 292	1 028	4 506	1 446
Ciacova	329	3 754	606	3 964	898
Centrală	527	4 149	551	3 335	1 014

O bună parte a mașinilor de treierat, potrivit informațiilor primite de la sate de Serviciul Agricol al județului Timiș-Torontal, erau tipuri foarte vechi, din perioada anilor 1866—1891 și mai puține din anii 1901—1906. Referindu-se la această stare de lucruri, revista „Pagini agrare și sociale” menționa⁶⁴: „În ceea ce privește treieratul, acesta constituie un adevărat scandal. Toate hîrburile rămase de la marii proprietari, au fost cumpărate de fel de fel de speculanți, reparate ca vai de lume, încît izbutesc să risipească în pae, să sfarme sau să amestece cu pămîntul cca 15—20% din recoltă”.

Și în această privință se poate remarca starea de inferioritate în care se afla mica proprietate. La gospodăriile țărănești parcelare a predominat inventarul agricol de redusă rentabilitate: plugul cu grindeul de lemn, grape de lemn sau chiar de mărăcini, în timp ce burghezia rurală și moșierimea folosea atelaje și mașini ce îngăduiau o cultivare rațională a pămîntului.

În asemenea condiții era firesc ca și productivitatea agriculturii să fie la aceste categorii ale burgheziei rurale și moșierimii la un nivel superior față de mica proprietate. Agricultorii ce posedau inventar corespunzător, de calitate superioară, își efectuau lucrările agricole la timp, profitau de condițiile atmosferice favorabile. Toate acestea au dus la obținerea unor recolte mai mari pe unitatea de suprafață în comparație cu gospodăriile țăranilor săraci, condamnate la folosirea unor metode înapoiate de cultură⁶⁵.

La gospodăriile mari — recunoșteau instituțiile agricole locale — arătura se face mai adînc, în timp ce la țăranimea săracă cultivarea rațională a pămîntului „lasă de dorit”⁶⁶. Micii proprietari înainte de semănat doar ciuruiau grîul, iar burghezia rurală și moșierimea dădeau sămînța prin trior și selector, obținînd astfel și producții de calitate superioară⁶⁷. Sămînța era bine selecționată la proprietatea mare față de gospodăria țărănească, relate Camera de Agricultură a județului Timiș-Torontal, și

⁶³ Idem, fond *Serviciul Agricol Timiș-Torontal*, dosar 94/1928, f. 183—217.

⁶⁴ *Pagini agrare și sociale*, an 6, nr. 7—8, aprilie 1929, p. 122.

⁶⁵ O. Parpală, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁶ Arh. Stat. Timișoara, fond *Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal*, dosar 13/1931, f. 134.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 127.

de aceia existau deosebiri atît în ceea ce privește producția cît și calitatea⁶⁸.

În multe cazuri țărani săraci, lipsiți de animale de muncă sau atelaje agricole, erau nevoiți să apeleze, contra unor sume importante, la inventarul burgheziei rurale și moșierimii sau să-și unească forțele mai multe familii pentru cultivarea puținului pămînt ce-l posedau. Alexandru Moisi, în lucrarea menționată, specifica că în Clisura Dunării „se sapă în loc să se are” și că „nu-i de considerat timpul ca trecut cînd trei—patru locuitori punind cîte 6—8 boi la plug ară de două degete adîncime”⁶⁹.

Proprietarii mici — menționau organele agricole județene — datorită lipsei de vite și mașini corespunzătoare, erau nevoiți a „se asocia cîte 4 familii pentru a ara potrivit”⁷⁰. Ancheta întreprinsă de Institutul Social Banat-Crișana în comuna Sirbova în anii imediat următori crizei economice pune în evidență cu claritate situația extrem de dificilă a țăranimii sărace din cauza lipsei de inventar. Țăranilor împroprietăriți prin Reforma agrară“ după ce li s-a dat pămîntul, nimeni nu s-a mai interesat de nevoile lor pentru exploatarea acestui pămînt. Din această cauză, acești gospodari sînt siliți să se asocieze între ei pentru a-și completa numărul de vite și uneltele necesare lucrărilor agricole sau să muncească la alții cu brațele pentru ca în schimb să li se dea și lor plugul sau grapa spre a cultiva terenul ce posedă”⁷¹.

Slaba înzestrare a gospodăriei țărănești cu inventar agricol, calitatea inferioară a acestuia au determinat o redusă productivitate a economiei agrare țărănești, producții scăzute la unitatea de suprafață cultivată, recolte de calitate inferioară față de cele obținute de burghezia rurală și moșierime. Țăranii săraci și mijlocași munceau mult cu inventarul lor de calitate inferioară, dar produceau puțin. Sînt semnificative în această privință datele privind producția de grâu în anul 1933 în cîteva regiuni agricole din sud-vestul României⁷²:

	Ciacova	Lugoj	Caransebeș	Făget	Pincota
Proprietatea mare q/ha	11,32	12,0	11,5	9,4	17,5
Proprietatea mică q/ha	9,95	10,17	7,77	7,64	13,63

Analizînd, pe baza datelor statistice și a documentelor din perioada interbelică, stadiul de utilare a economiei agrare din sud-vestul Româ-

⁶⁸ *Ibidem*, f. 143.

⁶⁹ Alex. Moisi. *op. cit.*, p. 95.

⁷⁰ Arh. Stat. Timișoara, fond Cam. de Agric. a jud. Timiș-Torontal, dosar 13/1931, f. 134.

⁷¹ *Monografia comunei Sirbova*, Timișoara, 1939, p. 197.

⁷² Arh. Stat. Timișoara, fond Serviciul Agricol Severin, dosar 372/1933, f. 25—95; fond Serviciul Agricol Timiș-Torontal, dosar 16/1933, nepaginat Arh. Stat. Arad, fond Serviciul Agricol Arad, dosar 13/1935, f. 570.

niei constatăm o înscriere pe coordonatele realităților din întreaga țară. Deși, în unele regiuni agricole, din vestul Banatului, a existat o mai bună dotare tehnică, mai cu seamă cu mașini agricole și tractoare, în ansamblul agriculturii din această parte a țării, înzestrarea cu inventar era necorespunzătoare, atât cantitativ cât și calitativ. Numeroase gospodării țărănești, mai cu seamă mica proprietate, era lipsită de atelaje agricole, chiar și de acelea de strictă necesitate: pluguri și grape. Calitatea multor atelaje agricole era inferioară, neîngăduind o cultivare rațională a pământului, fapt ce va avea consecințe asupra situației țărănimii, a nivelului ei de trai.

IOAN MUNTEANU

THE EQUIPMENT OF THE AGRARIAN ECONOMY IN THE SOUTH-WEST
OF ROMANIA WITH AGRICULTURAL IMPLEMENTS BETWEEN
THE TWO WORLD WARS.

(Summary)

The technical equipment of the agrarian economy in the south-west of Romania during the two world wars recorded a series of progress. The landowners and the rural bourgeoisie showed an increased interest in obtaining the agricultural machines. A part of the peasantry succeeded to assure the agricultural implements of strict necessity all the cost of great material sacrifices and by accumulating debts in bouks.

In spite of all efforts made there was not assured a corresponding technical endowment of the agrarian economy. About half of all the exploitation did not dispose of ploughs, and harrows, and the existant agricultural machines belonged to the landowners and the rural bourgeoisie. The unequal repartition of the landed stock, the predominance of the poor peasantry hampered the technical equipment of the agrarian economy in the south-west of Roumania, fact with consequences on the agricultural productivity and on the leaving level of the peasantry masses.

MOMENTE DIN LUPTA CLASEI MUNCITOARE DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN OGLINDITE ÎN DOCUMENTE JURIDICE

După primul război mondial, evenimentele ce s-au succedat în România, au creat o „vie efervescentă politică în centrul căreia un rol tot mai important joacă clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății”¹.

Paralel cu ridicarea pe o treaptă superioară a luptei clasei muncitoare, avînd în frunte Partidul Comunist Român, se conturează, în acea perioadă, o restrîngere tot mai mare a drepturilor și libertăților cetățenești; legislația creată de regimul burghezo-moșieresc, respectiv modificările și completările aduse Codului penal român din 1864 vizau „domeniul denumit al siguranței statului, al liniștii și ordinii publice, modificări și completări ce aveau un pronunțat caracter antimuncitoresc și antidemocratic”².

În această conjunctură, în luna decembrie 1924 s-a edictat „Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice”, lege cunoscută și sub denumirea de „Legea Mîrzescu”, modificată în 1927 și 1933, ultima modificare fiind cunoscută sub denumirea de „Legea Mîrzescu-Mironescu”.

Articolul 11 din modificarea Legii Mîrzescu din 1927 viza faptele „contra siguranței statului”, iar articolul 24 al modificării din 1933 (Legea Mîrzescu-Mironescu), modificare care, căuta să justifice „omourile scuzabile” săvîrșite de guvernanți în timpul grevelor muncitorești din Valea Jiului din 1929 și de la Grivița din 1933³, statua că „baricadarea în clădiri publice sau în clădirile întreprinderilor industriale și comerciale, publice sau private și refuzul de a părăsi acele localuri după somațiile agenților forței publice „se pedepsește cu închisoare corecțională de la 6 luni la 5 ani”.

La 3 septembrie 1920 s-a elaborat decretul-lege nr. 3703 pentru reglementarea conflictelor colective de muncă, denumit și legea Trancu-

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Editura politică, 1975, p. 39.

² Dumitru V. Firoiu, *Istoria statului și dreptului românesc*, București, Editura didactică și pedagogică, 1976, p. 273.

³ *Dreptul românesc contemporan*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977, p. 295.

Iași care, prin dispozițiile sale, caută să abată pe muncitori de la grevă. Astfel, în articolul 2 se menționa că „oricine prin amenințări grave, imediate și directe va împiedeca sau va încerca să împiedice sau să silească pe cineva de a munci, se va pedepsi cu amendă și închisoare“, iar prin articolul 4 se prevedea în caz de conflicte de muncă rezolvarea acestora prin înființarea a două instituții burgheze „împăciuirea“ și „arbitrajul“, proceduri efectuate de comisii speciale, menite a tranșa amiabil, prin compromis, evitându-se greva ca principală formă de luptă de clasă dintre patroni și muncitori.

Aceste măsuri represive luate de către aparatul de stat burghez, nu au putut frina lupta clasei muncitoare pentru o viață mai bună, luptă ce, sub conducerea Partidului Comunist Român, devenea tot mai organizată și conștientă.

Elocvente sînt cuvintele rostite de Gheorghe Cristescu⁴, la o demonstrație în fața clubului socialist, făcînd referire la Legea Trancu-Iași: „Chiar dacă am ști că rezultatul opunerii noastre la această lege va fi arestarea noastră în masă, nu ne vom supune unei legi scelerate, care ne sugrumă însuși dreptul la viață“⁵.

Măsurile antimuncitorești au creat profunde nemulțumiri în rîndurile clasei muncitoare din România, găsindu-și ecou și în conștiința clasei muncitoare din Banat.

În cele ce vor urma, vom prezenta cîteva momente ale luptei clasei muncitoare din județul Caraș-Severin, care a intrat în conflict cu „legalitatea“ vremii, aspecte ce au căutat să fie „rezolvate“ uzîndu-se de sus-menționatele legi, de către fostul Tribunal al județului Caraș, cu sediul în Oravița.

Astfel, în dosarul nr. 2112/1937 al Tribunalului județului Caraș, un număr de 9 muncitori au fost inculpați și trimiși în judecată prin rechizitorul nr. 3279 din 20 iunie 1937 a Parchetului Tribunalului Caraș „ca și contravenienți la articolul 11, alin. II,² litera d din Legea liniștii publice, fapt comis prin aceea că în seara zilei de 8 iunie 1937, zi de sărbătoare națională, fiind întruniți la sediul Partidului social democrat din comuna Cuptoare-Secul, au deschis ferestrele și au lăsat un aparat de radio pe care-l aveau în local, să cînte Internaționala de la Moscova, cîntînd și ei cu voce tare acompaniamentul“.

Se susține în sentința corecțională nr. 611 din 6 august 1937 că în jurul orelor 20,30 Radio Moscova, transmitea Internaționala, iar acuzații în picioare în semn de respect pentru acest cîntec, cîntau acompaniamentul, ferestrele fiind deschise și în preajma localului trecînd muncitori, intervenind șeful de post care le interzice să mai cînte, inculpații

⁴ Militant al mișcării muncitorești din țara noastră și activist de frunte al Partidului Comunist Român.

⁵ I. Ceaușescu, N. Petreanu, I. Baicu, I. Călin, D. Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România între 1864—1944*, Editura științifică, București, 1972, p. 87

opresc pentru moment aparatul de radio și încetează cîntecul, pentru ca imediat după ce șeful de post părăsește localul, să continue cîntecul și în urmă sînt evacuați de jandarmi.

În sentință se susține că „Internaționala este un cîntec sedetios în sensul articolului 7 din această lege (n.a. Legea pentru reprimarea unor noi infracțiuni contra liniștii publice) prin aceea că el conține un îndemn la unire pentru răsturnarea actualei orînduiri de stat, deci este periculos pentru siguranța statului“ și astfel instanța îi comandă pe patru din inculpați, la cîte o lună închisoare corecțională, patru fiind minori, li se aplică pedeapsa „muștrare“, iar un inculpat este achitat ca nevinovat.

Într-un alt dosar al Tribunalului Caraș, avînd nr. 1175/1937, au fost trimiși în judecată 8 inculpați, de profesie muncitori minieri, pe baza prevederilor din Legea pentru reglementarea conflictelor de muncă (Legea Trancu-Iași) reținîndu-se în sarcina lor că la data de 1 martie 1937, după ce la 28 februarie 1937 „au eșuat tratativele de împăciuire în vederea încheierii contractului colectiv de muncă“, inculpații care au format comitetul de încredere al muncitorilor din Secul, au intrat în mină, în galeria de la orizontul 13, organizînd o grevă care a durat timp de 31 de ore, timp în care muncitorii au refuzat să iasă din mină, deși au fost somați atît de conducerea minei cît și de comandantul Legiunii de jandarmi.

Din probele administrate în cauză, rezultă că un număr de 90 muncitori din schimbul de dimineață și parte din schimbul de după masă, s-au blocat în mină printr-un consens comun, făcînd astfel grevă împotriva refuzului Societății U. D. Reșița, de a le plăti salarii egale cu ale minerilor de la minele din Doman și Anina.

Din materialul probator cît și din susținerile făcute în apărarea inculpaților, instanța a constatat că „nu pot fi pedepsiți inculpații, fiind dovedit că nu au sechestrat nici nu au reținut în mină privîndu-i de libertate pe muncitori, cari prin libera lor voință și fără intervenția inculpaților s-au masat și au rămas în mină“, ei fiind astfel achitați prin sentința penală nr. 468 din 20 mai 1937.

În fine, din dosarul nr. 2266/1937, se poate vedea modul de rezolvare a procedurii de arbitraj instituită prin articolul 4 din Legea pentru reglementarea conflictelor colective de muncă, de către „Comisia de arbitraj pentru reglementarea conflictelor de muncă de pe lîngă Tribunalul Caraș“.

Prin decizia nr. 1 din 19 martie 1938 a acestei Comisii după ce s-a constatat că în conflictul colectiv de muncă ivit între muncitorii permanenți din portul Drencova și patroni procedura de împăciuire a eșuat, urma să se pronunțe o hotărîre de arbitraj.

De reținut din cuprinsul deciziei că în portul Drencova, există din anul 1936 un tarif de muncă obligatoriu care a fost denunțat de către muncitori ca nefiind suficient pentru a le asigura un minimum de existență și în consecință au cerut majorarea lui cu 40%.

La această cerere a muncitorilor, patronii au ripostat cerînd chiar scăderea tarifelor de muncă stabilite în 1936.

Comisia de arbitraj a trebuit să țină seama de actele oficiale depuse de reprezentanții muncitorilor care justificau pe deplin insuficiența salariilor ce le revin față de standardul minimal de viață din portul Drencova, ținând cont și de majorarea prețului „alimentelor de primă necesitate“, majorare care merge pînă la 30%, acordă muncitorilor o mărire a tarifului de 10% față de tariful de muncă stabilit prin hotărîrea de arbitraj nr. G. 1444/1936.

Caracterul și interesele de clasă ale aparatului de stat și de justiție se poate observa clar din motivarea acestei hotărîri de arbitraj: „Apreciind în mod cît mai echitabil ținînd seama și de interesele patronilor spre a nu fi prejudiciați în măsură prea mare și deci obstacolați în întreprinderile lor, dat fiind că în portul Drencova este interesat și Statul care exploatează păduri prin Ocolul Berzasca iar pe de altă parte, căutînd să asigure muncitorilor un minimum posibil de existență, comisiunea fără a lua în considerare pretențiunile muncitorilor de a li se majora tariful de muncă cu 40%, a găsit totuși că este posibil și echitatea impune pentru asigurarea existenței lor o majorare de 10% a tarifului de muncă fixat prin hotărîrea de arbitraj nr. G. 1444/1936 din 18 mai 1937“.

Aceste trei documente juridice⁶ prezintă numai cîteva din aspectele luptei muncitorilor din județul Caraș-Severin, pe drumul care l-a parcurs clasa muncitoare în lupta pentru eliberarea de exploatare economică, socială și politică.

EMIL ZIMVELIU
GHEORGHE GH. CIULEI

MOMENTS DE LA LUTTE DE LA CLASSE OUVRIÈRE DU DÉPARTEMENT
DE CARAȘ-SEVERIN REFLÉTÉS DANS DES DOCUMENTS JURIDIQUES.

(Résumé)

Les auteurs présentent trois documents juridiques, deux sentences pénales du Tribunal de Caraș et une décision de la Commission d'arbitrage du Tribunal de Caraș pour régler les conflits du travail, pendant les années 1937—1938.

Ces documents juridiques montrent l'attitude du régime bourgeois, la position de ce régime concernant les droits économiques, sociaux et politiques des ouvriers et les tendances de répression du régime bourgeois contre la lutte de la classe ouvrière, répression faite à l'appui de l'application de la Loi Mîrzescu-Mironescu et de la Loi Trîncu-Iași.

⁶ Documentele în cauză se păstrează în prezent la Muzeul județean de istorie din Reșița.

INTENSIFICAREA EXPLOATĂRII MASELOR POPULARE DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN ÎN ANII DICTATURII MILITARE ANTONESCIENE (1940—1944)

Regimul militaro-fascist a constituit forma cea mai brutală de guvernare a burgheziei românești prin care exploatarea și suferințele poporului român au fost amplificate într-o măsură specifică numai regimurilor fasciste. Acest regim a preluat de la dictatura regală toate greutățile economice care grevau asupra țării, prin acordurile economice înrobitoare încheiate cu Germania hitleristă.

Anul 1940 este unul din acei ani în care România se găsea în mari greutăți economice, datorite schimburilor economice neechivalente cu Germania, dar și datorată pregătirilor intense de război ce economia românească trebuia să le facă față. Refluxul economic al României era și unul din tarele economiei capitaliste care periodic afectează economia unor țări cu un astfel de mod de producție ca România acelor ani.

Jaful economic sistematic practicat de Germania în anii următori cu complicitatea dictaturii-militare a dus la istovirea și dezorganizarea crescîndă a economiei românești. Alături de acest jaf, un rol foarte mare în istovirea economică a țării l-au avut cheltuielile uriașe efectuate de dictatura militară în legătură cu participarea silită a României la războiul antisovietic.

Toate greutățile și privațiunile au fost însă suportate de masele largi populare care prin regimul antonescian au fost frustate de cele mai elementare drepturi politice și economice. Tot masele populare erau acelea care trebuiau să suporte concentrările și mobilizările ce deveneau tot mai frecvente, iar săptămîna de lucru pentru cei ce nu lucrau pentru producția de război se reducea tot mai mult, micșorînd în felul acesta sursele de trai și așa mai mult decît modeste ale maselor muncitoare. Starea aceasta de lucruri este binecunoscută de autoritățile de stat superioare, fără a mai vorbi de organele de represiune care aveau rolul de a face ca cei exploatați să tacă și să muncească în continuare.

Oglindind această stare de lucruri, Rezidența ținutului Timiș, care cuprindea și teritoriul actualului județ Caraș-Severin, arăta că greutățile întîmpinate de industrie și comerț au influențat viața muncitorilor, întrucît majoritatea întreprinderilor pentru a rezista crizei au redus

durata legală a zilei de muncă, recurgînd la munca prin rotație¹. Timpul de lucru la unele întreprinderi fiind de cîte 3 zile pe săptămînă, alte întreprinderi au redus numărul muncitorilor².

Reluînd în discuție aceeași problemă și arătînd scăderea nivelului de trai, Inspectoratul de poliție și siguranță din Timișoara într-o notă informativă, arată că: „Din cauza crizei majoritatea întreprinderilor din ținutul Timiș și-au redus orele de lucru, iar parte au încetat să mai funcționeze, lăsînd pe muncitori fără nici un mijloc de existență în timp ce scumpetea traiului crește”³.

Fenomenul sporirii somajului devine îngrijorător căci în tot cursul anului 1940 Inspectoratul General al Muncii din Timișoara raportează că sînt numeroși muncitori fără lucru în toate orașele și județele ținutului⁴. Astfel, pe teritoriul orașului Reșița la sfîrșitul anului 1940 erau 100 de familii de șomeri totali și peste 100 de familii de șomeri parțiali⁵. Fabrica de mașini și unelte din Topleț din lipsa comenzilor este silită a concedia 100 de muncitori⁶. Problema șomajului devenind și mai alarmantă la sfîrșitul anului 1940, Rezidența ținutului Timiș consemna că: „numărul șomerilor a crescut și este pe cale să devină o problemă de stat”⁷.

Regiunea a 8-a industrială Timiș într-o adresă către Direcțiunea Dezvoltării Producției Industriale București își exprima teama că dacă întreprinderile vor continua concedierile: „Aceste măsuri luate de întreprinderi ne amenință însă cu un somaj mare și dacă vom continua așa cu un somaj general”⁸. Restrîngerea activității economice, reducerea timpului de lucru cu reducerea corespunzătoare a salariului, concedierile, precum și urcarea prețurilor la produsele de primă necesitate au avut o puternică influență negativă asupra puterii de cumpărare a maselor muncitoare, lucru ce era recunoscut de numeroase întreprinderi dar și de siguranță.

Regiunea a 8-a Industrială Timiș, referitor la scăderea puterii de cumpărare a maselor arăta că „funcționarii și muncitorii nu cumpără mărfuri din cauza salariului mic”, iar fabricile au rămas cu mari stocuri de mărfuri și capital imobilizat⁹. O situație deosebit de grea o aveau muncitorii de la Uzinele Ferdinand (azi Oțelul Roșu), unde din cauza absenței materiei prime muncitorii lucrau numai 2—3 zile pe săptămînă

¹ Filiala Arhivelor statului Timișoara, fond. *Rezidența ținutului Timiș*, ds. nr. 56/1938, f. 8.

² *Ibidem*.

³ *Idem*, ds. nr. 31/1940, f. 797.

⁴ *Idem*, ds. nr. 37/1940, f. 7.

⁵ Filiala Arhivelor statului Caransebeș, fond *Primaria orașului Reșița*, ds. nr. 12/1940, f. 42.

⁶ Filiala Torontal, ds. nr. 40/1940, f. 13.

⁷ Filiala Arhivelor statului Timișoara, fond. *Rez. din Timiș*, ds. nr. 31/1940, f. 797.

⁸ *Idem*, fond. 458. Inspectoratul Industrial Timiș, ds. nr. 136/1940, f. 21—25.

⁹ *Ibidem*.

cum raporta la data de 1 noiembrie 1940 direcțiunea uzinelor¹⁰. Un chestionar în legătură cu salarizarea muncitorilor de la Uzinele Ferdinand și Nădrag arăta la 30 septembrie 1940 că: „Salariile majorate ale lucrătorilor au fost fără importanță deoarece în medie timpul de lucru s-a redus cu circa 20—25%. În cazul din urmă chiar s-a micșorat și totalul câștigului. După majorarea salariilor, consemna chestionarul „Situația critică de astăzi a lucrătorilor ocupați pînă în prezent la Ferdinand și Nădrag nu s-a rezolvat prin această majorare“ și se aprecia că existența minimală ar fi asigurată dacă s-ar lucra 20 zile pe săptămînă și nu 14 zile¹¹.

În timp ce uzinele și fabricile care produceau pentru consumul intern bunuri materiale stagnau, fabricile de armament și muniții lucrau cu maximum de capacitate, iar unele dintre ele au sistat comenzile civile și „lucrează numai pentru apărarea națională“. Între acestea din urmă erau și uzinele din Reșița.¹²

Intrarea armatelor hitleriste în România a nemulțumit profund populația și armata română. Formal România n-a fost ocupată, continua să-și mențină ființa de stat, reprezentantele diplomatice, administrație proprie. În realitate însă independența și suveranitatea României erau grav mutilate. Pe de altă parte sosirea armatei germane a contribuit la urcarea prețurilor și pauperizarea în măsură mai rapidă a maselor populare. Cea mai mare parte a cheltuielilor de întreținere a trupelor germane au trebuit să fie suportate de statul român.

Prin noile acorduri economice, prin intrarea trupelor germane în țară, pînă în primăvara anului 1941, Germania hitleristă reușise să-și subordoneze România atît sub raport economic cît și politico-militar. Consecința pe planul vieții materiale a fost o nouă scumpire a bunurilor de larg consum. Prețurile mărfurilor și produselor alimentare au urcat zi de zi, iar salariile nu reușeau să țină pasul cu această creștere. Și mai greu o duceau familiile numeroase, mai ales cele cu copii mici.

Semnificativ pentru această stare de lucruri, sînt rapoartele oficiale ale regimului. La 14 februarie 1941 primăria din Moldova Nouă arăta că, 80% din locuitori sînt muncitori cu ziua ce duc o viață de mizerie. Nu au pămînt suficient și lucrează pe unde pot. Pentru întreținerea familiilor nu este necesară numai munca bărbaților ci și a femeilor și copiilor. Femeile lucrează la Societatea U.D.R. cu un „preț atît de derizoriu 30—50 lei zi, iar copiii pînă la 16 ani cu 20—30 lei“ încît „nu le ajunge nici pentru biata mămăligă“¹³. Puțin mai tîrziu siguranța din județul Caraș constata puternice nemulțumiri ale populației

¹⁰ Filiala Arhivelor statului Caransebeș, fond. *Uzinelor Ferdinand*, ds. nr. 170/1940, f. 31.

¹¹ *Ibidem*, f. 20—28.

¹² Filiala Arh. st. Timișoara, fond. *Rez. țin. Timiș*, ds. nr. 31/1940, f. 395.

¹³ Arhiva Consiliului popular Oravița fond. *Pref. jud. Caraș*, ds. nr. 145/1941, doc. nr. 603/1941. (azi la Caransebeș).

din Moldova Nouă din cauză că, „lipsește cu totul grîul sau făina de grîu”¹⁴.

Nici în reședința județului Caraș care atunci era în orașul Oravița, situația nu era mai bună. Și aici ca și în altă parte lipsurile alimentare de care suferea populația sînt speculate de diferiți negustori și aface-riști care au urcat în mod artificial prețurile la articole de primă necesitate, fapt ce a trezit indignarea și puternica nemulțumire a populației din orașul Oravița. În continuare siguranța din Oravița informa că lipsesc atît de multe mărfuri încît „prăvăliile sînt goale”¹⁵.

Situația aceasta este agravată, arăta siguranța din județul Caraș și de faptul că delegați și funcționari de la Primăria și Prefectura Oravița cu concursul poliției locale, au confiscat la prețuri de nimic produsele agricole de pe piață. Motivul acestei confiscări era că acestea erau vîndute prea scump și că vor fi distribuite cantinei locale. Același organ arăta însă că produsele alimentare au fost împărțite între cei ce au participat la această operațiune în timp ce „populația orașului Oravița suferă de foame”¹⁶.

Fenomenul urcării prețurilor a devenit ceva obișnuit și Primăria orașului Reșița încerca fără succes să stabilească prețuri maxime la principalele articole de consum. Scara prețurilor urca însă vertiginos și cu toate că autoritățile vor să oprească această ascensiune, realitatea obligă să țină seama de cerere și ofertă.¹⁷

Cît de grea este viața muncitorilor și a familiilor lor, este semnificativ în acest sens memoriul imputerniciților muncitorilor de la Uzinele Ferdinand adresat direcțiunii uzinelor, cerînd un ajutor bănesc în care printre altele se arăta: „Considerînd că familiile de muncitori cu mijloacele de care dispun acum abia dacă sînt în posibilitatea de a face față celor mai elementare nevoi — — — nu sînt în stare să aducă pentru copiii lor o clipă de bucurie”¹⁸.

La sfîrșitul anului 1941 se constată o nemulțumire generală a populației orașului Reșița datorată greutăților de aprovizionare cu articole alimentare de primă necesitate. Nemulțumirea a cuprins și funcționarii din cauza salariului mic. Nota siguranței arăta că salariul funcționarilor este de 3 500—4 000 lei lunar, și pentru a exemplifica scumpetea arată că masa la restaurant era de 2 200—2 300 lei lunar, iar o cantină în oraș nu se găsea.¹⁹

Numărul brațelor de muncă din agricultură a scăzut permanent prin mobilizări, dar guvernul pentru a face față greutăților alimentare a luat hotărîrea de a raționaliza consumul grîului la orașe și înlocuirea lui parțială cu mălai.²⁰ În condițiile în care masele populare nu-și puteau

¹⁴ *Ibidem*, doc. nr. 1020/1941.

¹⁵ *Ibidem*, doc. nr. 818/1941.

¹⁶ *Ibidem*, doc. nr. 1506/1941.

¹⁷ Filiala Arh. statului Caransebeș, fond. *Primăria Reșița*, ds. nr. 4/1941, f. 30.

¹⁸ Loc. cit. fond. *Uzinele Ferdinand*, ds. nr. 140/1941, f. 172.

¹⁹ Arh. cons. pop. Oravița, fond. *Pref. jud. Caraș*, ds. nr. 145/1941, f. 8.

²⁰ „Acțiunea” din 16 noiembrie 1941.

satisface necesitățile alimentare, iar guvernul recurgea la restringerea consumului intern, trenuri și convoaie întregi de camioane germane treceau frontiera ducând în Germania produse alimentare.²¹ Ca urmare consumul intern se restrânge în continuare și se reglementează din nou. Din ordinul Subsecretariatului de Stat al Aprovizionării, începând cu 12 ianuarie 1942, rația de pâine zilnică pentru adulți va fi de 300 gr zilnic și 600 gr pentru lucrătorii calificați din fabrici și uzine. Din 7 zile prevedea același ordin „în 5 zile se va consuma pâine iar în restul zilelor mămligă”²². Ca urmare a serioaselor greutăți alimentare primăria unui oraș muncitoresc ca Reșița, raporta: „Nu am putut aproviziona întreaga populație care nu mai are nici pâine nici mălai”. Peste o lună de zile aceeași autoritate la 18 august 1942 arăta că situația alimentară este tot la fel de grea: „Populația orașului Reșița în lipsă de făină, grâu și orz, timp de peste două luni de zile este lipsită cu desăvârșire de pâine și suferă foarte mult.”²³

Paralel cu scăderea nivelului de trai asistăm la o accentuată exploatare a forței de muncă a maselor muncitoare. După începerea războiului antisovietic, la începutul lui octombrie 1941 a fost dat de Antonescu un nou „decret lege asupra regimului muncii în timp de război, decret care priva muncitorii pe timp nelimitat de repaus duminical și stabilea săptămîna de lucru la 60 ore”²⁴.

Începînd cu anul 1943, după cum reiese dintr-o circulară a Direcției generale a U.D.R., ziua de muncă era de 12 ore în toate secțiile uzinelor. Muncitorii lucrau 12 ore și în zilele de duminică, din cauza lipsei de alimente, îmbrăcăminte, a muncii excesive, mulți muncitori se îmbolnăveau de tuberculoză și alte boli. Comandantul militar U.D.R. arăta în vara anului 1943 că „starea sanitară a muncitorilor e foarte precară = sînt subalimentați și trăiesc în lipsă totală de igienă”²⁵.

Tot un comandant militar, dar de această dată de la Uzinele Ferdinand arăta într-un buletin informativ că „starea de spirit a lucrătorilor și muncitorilor este rea și se accentuează din ce în ce mai mult”. Între cauzele care provoacă această stare de lucruri sînt enumerate: reducerea masivă a cotelor la produsele alimentare de primă necesitate, greutatea procurării articolelor de îmbrăcăminte și scumpetea excesivă a tuturor bunurilor de consum ca urmare a reducerii nivelului de trai. Ca urmare, muncitorii, continuă buletinul informativ — trăiesc în miserie cu toate că muncitorii acestor uzine lucrează din greu chiar și în zilele de sărbătoare.²⁶

Siguranța din județul Severin este silită să recunoască faptul că la 23 de întreprinderi și instituții din județ, muncitorii au o retribuție medie de 800—1 800 lei săptămînal și că această retribuție este prea

²¹ Arh. Cons. pop. Lugoj, fond *Pref. jud. Severin*, doc. nr. 5735. (la Timișoara).

²² Filiala Arh. st. Caransebeș, fond. *Primăria Reșița* ds. nr. 20/1942, f. 76.

²³ *Ibidem*, f. 23.

²⁴ *Monitorul Oficial* nr. 233 din 2 octombrie 1941.

²⁵ Ecaterina Cimponieriu, *Reșița luptătoare*, București, 1965, p. 262.

²⁶ Arh. Cons. pop. Lugoj, fond. *Pref. jud. Severin*, ds. nr. 266/1944, f. 716.

mică în raport cu scumpetea „iar problema muncitorească este aici cea mai importantă fiindcă prinde teren propaganda comunistă”²⁷.

Același organ de siguranță făcînd o examinare a situației materiale a muncitorilor de la o serie de întreprinderi din județ constată în nota informativă nr. 82 din 7 iulie 1943 că salariul celui mai bine pregătit salariat lucrător, nu poate acoperi cheltuielile strict necesare traiului. Întreprinderile nu au nici-o posibilitate de a le majora salariile, acestea fiind fixate de minister. La examinare, dintr-un grup de muncitori, s-au găsit 93 care la sfîrșitul lunii nu au luat nici un ban salariu, însă li s-au raportat pe luna următoare datorii între 11—12 000 lei fiecare. Altă categorie de 142 muncitori la sfîrșitul lunii n-au luat nici-un ban salariu dar li s-a dat un avans pe luna următoare.²⁸ Alimentele distribuite sînt insuficiente. Îmbrăcămintea și încălțămîntea se găsesc foarte greu și sînt foarte scumpe. Ajutoarele de boală celor îndreptății li se dau cu mare greutate și întârziere.²⁹

Viața grea a unor muncitori reșițeni este ilustrată și de numeroasele memorii prin care cereau ajutoare bănești pentru întreținerea familiilor mai ales cei care aveau familii mari cu mulți copii. În una din aceste cereri pentru ajutor bănesc, se spunea: „Cîștigul primit nu-mi ajunge nici pentru hrana de toate zilele, iar în ceea ce privește îmbrăcămintea sîntem aproape goi”³⁰.

Anul 1944 a adus o înrăutățire în continuare a nivelului de trai, o sporire a exploatării oamenilor muncii. Datele informative venite către prefecturi din partea diverselor preturi, atestă starea de nemulțumire generală a populației din cauza lipsei de brațe de muncă pentru muncile agricole, a absenței articolelor de îmbrăcăminte și încălțămînt.³¹ La acestea se mai adaugă concentrările și faptul că, unii fac prea multe concentrări, în timp ce oamenii cu avere au mobilizare pe loc.³²

Prestațiile legate de necesitățile de război sînt suportate de populația cu veniturile cele mai mici, iar prețurile cresc vertiginos.³³

Ura contra regimului antonescian și a Germaniei hitleriste, a continuării războiului antisovietic a cuprins întregul popor. Sub conducerea Partidului Comunist Român masele muncitoare din județul Caraș-Severin au luptat în permanență împotriva acestei stări de lucruri, pentru o viață mai bună. Prin înfăptuirea revoluției naționale antifasciste și antiimperialiste de la 23 august 1944 s-a rupt cu trecutul creîndu-se condiții pentru o bogată viață materială și spirituală.

ION ȘERBAN

²⁷ *Ibidem*, ds. nr. 226/1944, f. 165.

²⁸ *Ibidem*, ds. nr. 164/1943.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Filiala Arh. st. Caransebeș, fond. *Primaria orașului Reșița*, ds. nr. 1, 10/1943, f. 113, 17, 132.

³¹ Filiala Arh. st. Timișoara, fons. *Pref. jud. Timiș-Torontal*, ds. nr. 19/1944, f. 1—2.

³² *Ibidem*, ds. nr. 10/1944, f. 31.

³³ *Ibidem*.

DIE VERSTÄRKUNG DER AUSBEUTUNG DER VOLKSMASSEN
AUS DEM KREIS CARAȘ-SEVERIN IN DEN JAHREN
DER MILITÄRDIKTATUR VON ANTONESCU (1940—1944).

(Zusammenfassung)

In den Jahren der Militärdiktatur, zur Zeit Antonescus hat sich die materielle Lage der Arbeiter aus dem Kreis Carasch-Severin, so wie aus dem ganzen Land sehr verschlechtert. Die Verstärkung der Ausbeutung der Volksmassen war nicht nur den allgemein-gültigen Gründen der kapitalistischen Gesellschaft zu verdanken, sondern auch der Einstellung Rumäniens, sowohl in politischer als auch ökonomischer Hinsicht, auf die Seite Hitler-Deutschlands und später der Verlust der wahren Unabhängigkeit parallel mit dem Kampf Rumäniens in dem antisowjetischen Krieg, gegen den Wellen der grossen Mehrheit des rumänischen Volkes.

Zahlreiche Dokumente aus dem Kreis Carasch-Severin, die von verschiedenen Obrigkeiten, sowie von der Polizei und Sicherheit erhalten worden sind, sprechen von dem niedrigen Lebensstandard und dem Anwachsen der allgemeinen Unzufriedenheit der Arbeiterklasse gegen das militärische Regime des hitleristischen Deutschlands.

NOI MĂRTURII DESPRE ACTIVITATEA GRUPULUI DE PARTIZANI «MĂRĂȘEȘTI»

În primăvara anului 1944, într-o casă conspirativă a P.C.R. din Timișoara a fost creat Comitetul mișcării de rezistență din Banat — organ menit să coordoneze acțiunea de organizare a luptelor de partizani în această regiune. După cum se știe, primul grup de partizani constituit la sfârșitul lunii aprilie 1944, cu sprijinul celulelor de partid din Timișoara, Bocșa, Reșița, și-a instalat tabăra la izvoarele Bîrzavei și a trecut imediat la recunoașterea obiectivelor ce urmau să fie atacate. În luna iunie membrii acestui grup, care purta denumirea simbolică «Mărășești», au fost surprinși de un pluton de jandarmi din Anina, prilej cu care, în urma unui schimb de focuri, a căzut la datorie eroul comunist Ștefan Plavăț¹.

Încă din primele momente ale existenței sale grupul «Mărășești» și-a însușit un imn redactat la 1 Mai 1944, la Bocșa Română (casa din str. Cireșilor, nr. 14), înainte de plecarea partizanilor spre tabăra din Munții Semenicului². Redăm mai jos textul integral al imnului păstrat pînă astăzi de participanții direcți la evenimente:

*La arme, la arme, cu toți să alergăm
E țara în pericol Români!
Ne cheamă azi munții și codrii străbuni
Și patria ne cheamă să luptăm.*

*Nădejdea e în noi s-o salvăm de dușmani
La luptă, la luptă, cu noi!
Oștire vitează, oștire de eroi,
La luptă, la luptă, partizani!*

¹ Detalii cu privire la activitatea grupului de partizani «Mărășești» vezi în William Marin, Gheorghe I. Oancea, *Mișcarea antifascistă și revoluția populară din Banat*, Timișoara, 1971, p. 257—261.

² I. Lupescu, H. Rabinovici, I. Don, *Pe urmele istoriei contemporane*, Editura pentru turism, 1973, p. 128.

*Țărani, muncitori, de prin cîmpuri și uzini,
Soldați patrioți ne urmați
Și jugul fascist de pe umeri curmați,
Veniți v-așteptăm cu sufletul plin.*

*Să ștergem și urma sclaviei de ani,
Să eliberăm poporul de jug,
Nu vrem să mai tragem ca vitele-n plug
La luptă, la luptă, partizani!*

*Glorie eternă martirilor eroi
Căzuți pentru patrie luptînd.
Voioși vă urmăm la moarte cîntînd
Să arătăm că sîntem demni de voi.*

*Ca Tudor și Horea și Cloșca și Crișan
S-a ridicat robitul popor
S-alunge dușmanul din fabrici și ogor,
La luptă, la luptă, partizani!*

Chiar dacă aceste versuri nu au o deosebită valoare literară, mesajul lor patriotic este în afara oricăror discuții. Evocarea numelui lui Horea sau Tudor într-o vreme cînd temnitele regimului de dictatură militară-fascistă deveniseră neîncăpătoare echivalează cu un act de curaj, de înaltă conștiință revoluționară.

O altă mărturie privitoare la activitatea grupului «Mărășești» o constituie una din hărțile utilizate de partizani, care se păstrează la Muzeul de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița³. Întocmită la scara 1 : 75 000, această hartă (fila Carașova — Teregovă) încadrează cîmpul de acțiune al partizanilor, limitat de Valea Mehadica, Culoarul Timișului, liniă ferată Orșova—Caransebeș la est; ultimile ramificații ale Munților Semenicului pe linia ce unește localitățile Slatina Timiș — Văliug — Doman la nord; Carașova—Anina la vest și Valea Mînișului — Piemontul Bozoviciului la sud⁴.

De remarcat faptul că pe hartă este însemnată cu creionul zona taberei partizanilor ca și aceea a tunelului de la Poarta, obiectiv de seamă al grupului «Mărășești» ce urma să fie distrus în vederea împiedecării transporturilor militare pe linia ferată Timișoara — București⁵.

Harta stîrnește interes și dintr-un alt punct de vedere: ștampilele aplicate pe verso dovedesc că aceasta, inițial, a aparținut Grupului etnic german din România. Faptul că ulterior a ajuns în posesia patrioților

³ Înregistrată cu nr. inv. 6428.

⁴ Harta este cașerată pe pînză, formele de relief fiind redată prin tente de hașuri. Lipsesc curbele de nivel. Dacă denumirile de localități și ape sînt consemnate în limba maghiară, unitățile orografice (de relief) își păstrează toponimia locală.

⁵ William Marin, Gheorghe I. Oancea, *op. cit.*, p. 259.

antifasciști din Banat ar fi în măsură să reliefeze o dată în plus atitudinea cetățenilor români de naționalitate germană care — așa cum o atestă alte numeroase surse documentare — au refuzat să dea ascultare sloganurilor hitleriste, sprijinind lupta forțelor largi democratice.

Oricum, atât harta cât și imnul partizanilor bănățeni reprezintă mărturii edificatoare ale mișcării de rezistență antifascistă inițiată și condusă de Partidul Comunist Român în anii de restriște ai celui de-al doilea război mondial, spiritul de sacrificiu, jertfa celor mai buni fii ai acestui pământ pe altarul patriei.

ION POPA

DES NOUVELLES PREUVES CONCERNANT L'ACTIVITÉ
DU GROUPE DE PARTISANS «MĂRĂȘEȘTI»

(Résumé)

Cet étude présente des nouvelles preuves concernant l'activité du groupe de partisans Mărășești.

Les actions des partisans de Banat, initiées de Parti Communiste Roumain, s'inscrivent dans le contexte du mouvement antifasciste de notre pays qui a culminé avec l'act historique de l'Élibération de 23 Août 1944.

ASPECTE PRIVIND LUPTA PENTRU DEMOCRATIZAREA VIETII POLITICE ÎN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN ÎN PERIOADA 23 AUGUST 1944 — 6 MARTIE 1945

Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste la 23 August 1944 a creat premisele trecerii la înfăptuirea unor transformări revoluționare atât pe plan politic cât și pe plan economico-social care au marcat inaugurarea unei noi ere în istoria poporului român. Principalele realizări obținute de poporul român în perioada 23 august 1944 — 6 martie 1945 sînt participarea efectivă alături de forțele Națiunilor Unite împotriva Germaniei hitleriste, înlăturarea celor mai importante vestigii ale vechiului regim, restabilirea treptată a unui regim de libertăți publice și afirmarea viguroasă a maselor populare, a tuturor forțelor democratice în viața publică a țării¹.

Ca o trăsătură a acestei perioade se impune subliniată neafectarea bazei economico-sociale a regimului burghezo-moșieresc prin actul de la 23 August 1944, cele trei guverne conduse de Sănătescu și Rădescu din perioada 23 august 1944 — 6 martie 1945 făcînd totul pentru a împiedeca lupta maselor largi populare, a forțelor largi revoluționare: ele urmăreau menținerea și consolidarea regimului burghezo-moșieresc.

În ciuda acestei strategii adoptate atât de partidele istorice cât și de cercurile apropiate casei regale, toate acestea deținînd în perioada amintită poziții preponderente în guvern, în jurul P.C.R. s-au strîns toate forțele democratice care au urmărit ca prim țel abolirea legislației de tip fascist promulgată în perioada dictaturii antonesciene și continuarea cu succes a operațiunilor militare ale armatei române pentru înfrîngerea Germaniei hitleriste, apărarea intereselor muncitorilor și țăranilor în condițiile păstrării în continuare a proprietății particulare atât în industrie cât și în agricultură.

La îndeplinirea cu succes a acestor importante obiective ale primei etape a revoluției populare din țara noastră, a contribuit în mod esențial constituirea Frontului Național Democrat, care la 26 septembrie 1944 a dat publicității platforma propusă tuturor forțelor democratice din inițiativa P.C.R. În această platformă pe primul plan se punea problema instaurării unui guvern cu adevărat democrat care să reprezinte interesele oamenilor muncii de la orașe și sate, capabil să-și asume răspunde-

¹ M. Fătu, „Un vot decisiv“ (noiembrie '46), București, 1972, p. 9.

rea refacerii economiei naționale secătuite în cei patru ani de război și jaf hitlerist, să ridice nivelul de trai ai poporului, să pedepsească pe toți criminalii de război și să epureze aparatul de stat de elementele care se dovedeau a fi frână în calea înlăturării acestor deziderate.

Clasa muncitoare condusă de P.C.R. a trecut la aplicarea Platformei Frontului Democrat, acționînd de jos, în primul rînd pentru înlăturarea tuturor elementelor fasciste și reacționare din întreprinderi și instituții, concomitent cu organizarea mișcării sindicale unice în România.

Călită în mari bătălii de clasă în perioada interbelică, dar mai ales în timpul dictaturii militaro-fasciste, clasa muncitoare din județul Caraș-Severin, sub conducerea puternicei organizații comuniste județene și-a manifestat nemulțumirea față de activitatea unor autorități de stat care frînau pe orice cale procesul de democratizare, cit și față de unii patroni care căutau prin diferite mijloace să-și conserve vechile privilegii.

Pentru înlăturarea principalelor obiective din Platforma F.N.D., forțele democratice din județul Caraș-Severin au înțeles că vor putea să le îndeplinească numai în condițiile în care și puterea executivă va fi în mîinile reprezentanților săi.

O primă mare bătălie viza trecerea primăriilor sub controlul reprezentanților F.N.D.

Astfel în localitatea Bocșa-Română la 27 noiembrie 1944 este numit ca primar un reprezentant al P.C.R.², la Bozovici este numit ca ajutor de primar la 11 decembrie 1944 tot un reprezentant al partidului comunist, la Dognecea funcția de primar va fi încredințată la 30 noiembrie 1944 unui comunist. La Ciclova-Montană funcțiile executive ocupate începînd cu luna noiembrie 1944 sint încredințate numai unor reprezentanți ai P.C.R. și P.S.D.³.

La Oravița ca ajutor de primar este numit la 20 februarie 1945 muncitorul ceferist Mihai Grigorescu, care îndeplinea și funcția de secretar al organizației orășenești a P.C.R.

La Reșița, funcția de primar este încredințată la 26 septembrie 1944 unui reprezentant al P.S.D.

La Anina funcția de primar este ocupată începînd cu 1 octombrie 1944 de reprezentanți ai P.S.D., iar ca ajutor de primar va fi numit la 30 noiembrie 1944 un reprezentant al P.C.R.⁴.

Asemenea exemple sint numeroase și ele dezvăluie existența unor puternice organizații ale partidelor de stînga atît în localitățile urbane cît și în satele județului Caraș-Severin, care și-au asumat încă din primele luni după răsturnarea guvernului antonescian sarcini de mare importanță, care vizau lichidarea urmelor vechiului regim dictatorial și înlăturarea unor profunde transformări în viața politică și social-economică a județului.

² Arh. St. C-sebeș, *Prefectura jud. Caraș*, reg. 34/1943;

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

Un grăitor exemplu al procesului de democratizare care a urmat răsturnării guvernului antonescian este și cooptarea în consiliul de colaborare al Prefecturii județului Caraș a reprezentanților partidelor din Frontul Național Democrat. În ședința din 25 noiembrie 1944 a acestui organism au participat și reprezentanții P.C.R. și Frontului Plugarilor, care s-au ocupat în luările de cuvânt despre starea materială slabă a muncitorilor și țăranilor, despre creșterea vertiginoasă a prețurilor, despre lipsa de medicamente, a articolelor de îmbrăcăminte și încălțăminte.

Reprezentantul P.C.R. a cerut ca autoritățile să treacă la pedepsirea legionarilor, arătând faptul că „în lagăre se găsesc cu mici excepții numai turma legionarilor nu și păstori”⁵.

Forțele democratice din județul nostru priveau cu ostilitate existența în guvern a reprezentanților partidelor istorice, care se opuneau unor transformări de structură și se dovediseră a fi apărătorii vechilor structuri sociale și politice. La Caransebeș P.C.R. și P.S.D. au organizat la 30 decembrie 1944 o mare manifestație împotriva ministrului de interne, portofoliu ocupat de reprezentantul P.N.Ț. și s-a cerut înlocuirea prefectului județului Severin. În același timp și-au manifestat simpatia față de reprezentanții P.C.R. din guvern⁶.

Pentru grăbirea procesului de democratizare în întreaga țară, de o deosebită însemnătate a fost publicarea la 28 ianuarie 1945 din inițiativa P.C.R. a programului de guvernare a F.N.D.

Ca și în alte mari centre urbane ale țării, unde comuniștii au condus direct lupta pentru înlăturarea guvernului Rădescu, a prefectilor și primarilor numiți cu asentimentul acestuia, în județul Caraș au avut loc numeroase întruniri și manifestații la care au participat mii de oameni ai muncii.

Încă de la 12 februarie 1945, postul de jandarmi Anina informa Legiunea de jandarmi Caraș despre intenția muncitorilor de a organiza o manifestație de stradă îndreptată împotriva guvernului⁷. Manifestația a avut loc la 18 februarie 1945 și a fost organizată din inițiativa organizației locale a P.C.R. și sindicatului muncitoresc, la ea participând și delegați din Timișoara și Oravița. Manifestanții au scandat lozinci îndreptate împotriva guvernului Rădescu și a lui Iuliu Maniu cerind instalarea unui guvern al F.N.D.⁸.

Combativitatea maselor populare din județul Caraș împotriva reacțiunii a fost verificată și cu ocazia marilor frământări politice din ultima decadă a lunii februarie 1945. La 21 februarie, în ziua când la București au avut loc sîngeroasele evenimente din timpul mitingului organizat de F.N.D. la care au participat 600 000 de oameni, care au cerut instaurarea

⁵ *Idem*, reg. 68/1944, p. 1—10 (inv. 193);

⁶ *Idem*, Parchetul Tribunalului Caransebeș, dos. 23/1944, f. 32;

⁷ *Idem*, Legiunea de jandarmi Caraș, dos. 84/1945, f. 15;

⁸ *Idem*, f. 42;

unui guvern al poporului, la Reșița are loc o mare manifestație organizată de P.C.R. și P.S.D., unde miile de muncitori din localitate au cerut înlocuirea guvernului Rădescu cu un guvern al F.N.D., erupția cadrelor polițienești și a fasciștilor din instituții și întreprinderi⁹.

Forțele democratice grupate în jurul P.C.R. au desfășurat o intensă activitate și în orașul Oravița, grupînd în jurul său reprezentanții Frontului Plugarilor, U.T.C.-ului și Uniunii Patriotice, toate acestea desfășurînd o intensă activitate pentru explicarea programului de guvernare a F.N.D. La întrunirile organizate în zilele de 23—25 februarie 1945 în capitala județului Caraș s-a cerut epurarea aparatului de stat, aplicarea reformei agrare și democratizarea armatei. Cu aceeași ocazie partidele istorice au fost acuzate că sabotează democratizarea României, scandîndu-se lozinci împotriva lui Maniu și Rădescu¹⁰.

La marile bătălii sociale și politice de la începutul anului 1945, masele populare conduse de P.C.R. au reputerat o strălucită victorie. Politica falimentară dusă de guvernul Rădescu încă de la instalarea sa l-a îndepărtat de mase, de forțele democratice și chiar de monarhie, obligîndu-l să demisioneze la 28 februarie 1945.

Sub presiunea maselor populare care au cerut un guvern al F.N.D. — avînd valoarea unui plebiscit național — regele încredințează dr. Petru Groza mandatul de a forma un nou guvern, iar la 6 martie 1945 el va semna decretul de investire a primului guvern democrat din istoria patriei.

Vestea instaurării guvernului de largă concentrare democratică al dr. Petru Groza a produs o vie satisfacție și în rîndurile populației din județele Caraș și Severin. Adevărata atitudine politică a poporului român față de victoria istorică a F.N.D. de la 6 martie 1945 este relevată într-un document al vremii întocmit la Oravița la 30 aprilie 1945, din care cităm: „Schimbarea prefectului (n.n. în județul Caraș), a primarilor și a conducătorilor de la alte instituții de stat, prin aducerea în fruntea acestora a unor persoane democrate și apreciate de populație, a produs o vie satisfacție”¹¹.

În istoria poporului român, importantul eveniment istoric al instaurării guvernului revoluționar-democrat de la 6 martie 1945 marchează începutul unei noi etape, în care — așa cum arată secretarul general al P.C.R., tovarășul Nicolae Ceaușescu „s-au pus bazele dezvoltării libere și independente a României, ale consolidării naționale, ale manifestării suverane a patriei noastre atît pe plan intern cît și internațional”.

CONSTANTIN BRĂTESCU

⁹ Parchetul Tribunalului Caraș, dos. 42/1945, f. 79;

¹⁰ Prefectura jud. Caraș (inv. 193), dos. 102/1945, f. 43;

¹¹ Prefectura județului Caraș (inv. 193), dos. 102/1945, f. 79;

ASPEKTE BETREFFEND DEN KAMPF FÜR DEMOKRATISIERUNG
DES POLITISCHEN LEBENS IM KREISE CARAȘ-SEVERIN
IN DER ZEITSPAUNE 23 AUGUST 1944—6 MÄRSZ 1945

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Die Arbeit hebt hervor den Beitrag der Bevölkerung des Kreises Caraș-Severin an der Übernahme der Macht, bei der Ernennung als Bürgermeister und deren Stellvertreter in die meisten Städte und Dörfer des Kreises einiger Vertreter der National-Demokratischen Front, in erster Reihe Kommunisten und Sozial-Demokraten. Gleichzeitig widerspiegelt der Beitrag den wachsenden Widerstand der Bevölkerung gegenüber den historischen Parteien und der Regierung des Generals Rădescu. Es sind erwähnt die Manifestationen aus dem Monat Februar 1945 in Anina, Oravița und besonders in Reșița die von der Rumänischen Kommunistischen Partei und der Sozial-Demokratischen Partei, für die Instaurierung einer Regierung der National Demokratischen Front, organisiert wurden.

ISTORIA CULTURII ȘI ARTELOR

UN JILȚ ȘI O STRANĂ DUBLĂ, BRÎNCOVENEȘTI DESCOPERITE LA CALINA (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Investigații complexe întreprinse de către O.J.P.C.N. Caraș-Severin la cele mai importante monumente istorice ale ținutului au permis descoperirea în statul Calina a două piese de artă brîncovenească¹. Este vorba de un jilț arhieresc și de o strană dublă, ambele adăpostite de biserica de lemn a satului.

Jilțul s-a păstrat aproape integral. Cu excepția citorva elemente decorative strunjite în formă de fus (și care s-au folosit la decorarea spetezei), nu lipsește nimic. Baza piesei este fixată pe un podium cu două trepte ceea ce face ca înălțimea în punctul maxim să fie de 1,85 m. Ornamentarea s-a realizat prin sculptarea pe picioarele din față a unor motive des întîlnite în repertoriul brîncovenesc. Pe o suprafață a cărei lungime este de 0,86 m, meșterul necunoscut a înfățișat o împletire majestoasă și echilibrată de flori de mac, de iris și frunze de acant. Porțiunea sculptată este împărțită în părți egale printr-o frunză de acant dispusă transversal. Pe spetează, încadrat în chenar liniar, s-a săpat arhicunoscutul vrej brîncovenesc delimitat la margini de cîte o friză decorativă alcătuită din succesiunea a patru flori de lea. Deasupra acestei părți, făcînd corp comun cu ea, se deschide un arc de cerc pe care s-a sculptat cunoscuta stemă a Cantacuzinilor, vulturul bicefal. Capetele sînt încoronate cu coroane închise iar deasupra lor este dispusă o altă coroană, mai mare, de tip deschis. De o parte și de cealaltă a vulturului sînt flori cu petalele dispuse în formă de cruce.

Strana dublă, din păcate, a fost mai mult și mai grav afectată de scurgerea vremii și de neglijența oamenilor². Ea nu și-a mai păstrat dimensiunile inițiale căci, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, picioarele i-au fost retezate pierzîndu-și podiumul în trepte pe care probabil că, asemenea jilțului, le-a avut³. Desigur, cele două piese, au fost confecțio-

¹ Aceste piese au fost identificate pentru prima oară în 1977.

² Potrivit unei informații locale acum cîteva decenii, cu prilejul unei renovări a bisericii, aceste valoroase obiecte au fost la un pas de distrugere.

³ Urmele tăierii picioarelor sînt încă destul de vizibile. Faptul că a avut un podium cu două trepte, care îi dădea aceeași dimensiune cu a jilțului, reiese și din faptul că înălțimea picioarelor din față a celor două piese sînt egale, 1,13 m (în cazul jilțului măsurarea s-a făcut de la limita de sus a ultimei trepte). Acest lucru arată că tăierea s-a făcut exact la dimensiunea podiumului.

nate în același timp și de către același meșter sau echipă de meșteri căi strana, deși lipsită de părțile sculptate ale jilțului păstrează aceleași elemente constitutive și chiar aceeași formă. Prima parte a stranei are înfățișată, în semicercul din partea de sus a spetezei o floare cu petalele dispuse în formă de cruce. Marginile acestor petale închid între ele câte o floare de lalea. În centru a fost sculptată o altă floare de dimensiuni mici, cu petale aproape rotunde și dispuse în același fel ca și celelalte. De la baza petalei florii mai mari se îndreaptă oblic în sus câte o floare de lalea cu coada lungă și dreaptă. Din vârful petalelor dispuse lateral pornesc alte două lalele aplecate în jos, de-a lungul chenarului ce mărginește această parte a stranei. A doua jumătate a stranei are sculptată în partea de sus a ei, în acel arc de cerc, acvila Țării Românești cu aripile desfăcute și capul întors spre dreapta. Ghearele păsării sînt fixate pe un suport ce pare a simboliza un vîrf de munte. Fără îndoială este vorba despre un vultur căci pe vârful capului poartă un moț de pene asemenea celor ce apar pe stema Munteniei. Ca și la stema de pe speteaza jilțului și în acest caz, la dreapta și la stînga insemnului heraldic au fost sculptate flori în formă de cruce.

Toate cele trei semicercuri ce adăpostesc stemele și floarea în formă de cruce au montate niște minere strunjite, asemănătoare cu suportii strunjiți ai spetezelor, simbolizînd, desigur, niște raze⁴.

Descoperirea acestor piese de excepție ridică, firesc, problema prezenței lor într-o zonă în care în acele veacuri stăpîneau împărății străine și nu voievozii Munteniei purtători ai celor două steme ce apar pe ele. Trebuie să precizăm că cel puțin în actuala fază a cercetărilor, dispunem de prea puține elemente lămuritoare iar informațiile scrise lipsesc așa încît nu vom depăși în cele ce vom afirma, limitele unor ipoteze de lucru.

Considerăm că prezența lor trebuie pusă în legătură cu interesul deosebit pe care atît Șerban Cantacuzino cît și Constantin Brîncoveanu l-au arătat pentru Banat, mai ales pentru partea sa sudică, muntoasă. În acest scop ei au purtat tratative cu austriecii condiționînd ralierea lor la acțiunile antiotomane de recunoașterea drepturilor asupra acestui ținut⁵. Poate că în paralel cu aceste activități diplomatice s-au luat și ati-

⁴ O piesă asemănătoare, cu excepția părții superioare care adăpostește emblema, a fost semnalată de Nicolae Iorga la Schei Brașovului: N. Iorga, *Picturi și obiecte de artă din biserica Scheilor Brașovului*, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XVII (1924), fasc. 39, p. 9.

⁵ *Istoria Țării Românești, de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ediția Constantin Grecescu, București, 1959, p. 14:

„Logojul, Căvăran — Sebeșul, Mehedia, Lipova cu ținutul Almașului ca să fie de moșie cu privilegii de la împăratul date neamului cantacozinesc, aducînd pricină că de s-ar întîmpla pentru turci sau pentru tătari, să nu poată stăpîni țările acestea Muntenească, Moldovenească, rădicînd și ei sabie asupra turcilor, să aibe acele olate ale Ardealului să șază la dinsele pentru hrana lor“. Apud, I. D. Suciu, *Unitatea poporului român — contribuții istorice bănăfene*, Timișoara, 1980, p. 54—55.

tudini culturale de sprijinire a românilor din aceste părți. În acest sens trebuie înțeleasă donația făcută de către Mihai Cantacuzino bisericii românești din Lugoj. Este vorba, în acest caz, de niște cărți dar ar fi putut dona și alte obiecte după cum ar fi putut înzestra și alte lăcașuri din alte părți ale Banatului⁶. Este semnificativ și faptul că tocmai acum, la sfîrșitul sec. al XVII-lea și începutul sec. al XVIII-lea, se observă o intensificare a circulației cărților muntene. Tipăriaturile centrelor editoriale muntene își găsesc tot mai des drumul spre Banat. „*Mineele*“ de la Buzău⁷ și „*Octoihul*“ din 1700⁸ ale aceleiași tiparnițe, „*Liturghierul*“ din 1713 de la Tîrgoviște ca și alte cărți sînt semnalate ca circulînd în acest ținut⁹. Desigur, dintre toate tipografiile Țării Românești cea mai stăruitor căutată a fost cea a Rîmnicului¹⁰. Cărțile scoase aici prin sîrguința lui Antim Ivireanul erau cumpărate cu prețuri mari, cu „bani buni“ chiar în vremuri tulburi, de război, cum făceau cei de la Grădinari la 1713: „Să șcie cum eu Martin, Opra, dimpreună cu soțul meu Stan am cumpărat această carte, anume Octoih di la popa Vasilie drept bani talere 4 și o am dat să fie la beserica noastră (a) Cacovei. Iară fiind nescarva întîmplări să ne risipim, iară sămînța noastră să fie volnică a o duce unde vor vrea. Și la cine va ajunge, ne rugăm, să facă bine să ne pomenească pră Martin și Stan și Opra. 1713“¹¹.

Faptul că atît jilțul cit și strana poartă steme muntenești — a familiei domnitoare și a țării — ne face să ne gîndim la o donație specială în care donatorul a ținut să se facă cunoscut prin prezentarea emblemelor sale. Altfel, bănuim că, oamenii locului, dacă ar fi comandat asemenea piese pentru biserica lor nu ar fi solicitat împodobirea cu insemne heraldice care aparțineau Munteniei și domnului ei.

Nu excludem nici posibilitatea aducerii lor, de undeva din Oltenia de unde au venit în Banat un mare număr de oameni mai ales în prima treime a veacului al XVIII-lea¹². Posibilitatea aceasta este susținută și de tradiția existentă la Calina după care biserica a fost adusă, prin cumpă-

⁶ Mihaela Dragodan, *Circulația cărții de la Rîmnic pe teritoriul județului Timiș*, comunicare rostită la sesiunea științifică „Valori bibliofile din patrimoniul cultural-național — cercetare și valorificare“, ediția III, Arad, 22—24 mai 1981.

⁷ Colecția de carte veche românească a Mitropoliei Banatului, nr. inv. 583. Provine de la Timișoara II.

⁸ Colecția de carte veche românească a protopopiatului ortodox din Reșița. nr. inv. 1609. Provine de la Bocșa Română.

⁹ Se păstrează la Cilnic și Răcăjdia.

¹⁰ *Antologhion*, Rîmnic, 1705 — se păstrează la Cîrneacea, Oravița I, Grădinari; *Octoih*, Rîmnic, 1706 — se păstrează la Oravița I și Grădinari; *Molitvelnic*, Rîmnic, 1706 — se păstrează la Grădinari.

¹¹ Însemnarea a fost făcută pe foaia de gardă a *Octoihului*, Rîmnic, 1706 de la Grădinari, sat ce s-a numit odinioară Cacova.

¹² I. D. Suci, *op. cit.*, p. 60.

rare, de la Greoni (localitate de pe valea Carașului) ținut în care s-au așezat mulți din cei sosiți din Oltenia. Pentru aceeași părere pledează și vechea pictură a bisericii (atît cît a mai păstrat întîmplarea) în care se întîlnesc elemente decorative folosite în sculptura jîltului (lalele, acant, maci) și specifice totodată picturii ornamentale brîncovenești¹³. Acest lucru pare să indice că piesele sculptate fac parte integrală dintr-un ansamblu.

Oricum ar fi fost, cert este că piesele se integrează organic într-un climat de artă brîncovenească, într-o anume „atmosferă culturală“ brîncovenească sesizabilă în Banat în acel veac dar care, din păcate, nu a făcut încă obiectul unui studiu de specialitate. Nu este cazul decît să enumerăm, aici, ușile împărătești de la Partoș¹⁴ a căror frumusețe poate rivaliza cu orice sculptură brîncovenească din Muntenia sau Oltenia. Uși împărătești s-au păstrat și la Lipova¹⁵. Aceluiași curent cultural îi pot fi integrate elemente de pictură murală de la Lipova și Mînăstirea Săraca¹⁶. Este demn de remarcat faptul că existența elementelor heraldice de la Calina vine să confirme gustul pentru embleme propriu veacului, specific întregii lumi europene¹⁷. Ele pot fi, eventual, alăturate reprezentării vulturului bicefal de la Hodoș-Bodrog pe care unii cercetători sînt înclinați să-l atribuie episcopului Brancovici¹⁸ dar care în contextul cultural al epocii, credem că, poate fi atribuit unor domni munteni sau poate unor membrii ai familiei domnitoare care ar fi putut sprijini într-un fel mînăstirea.

Toate acestea, dincolo de posibilitatea aducerii sau confecționării pe loc a pieselor de la Calina, ne dovedesc clar că Banatul nu a fost excentric strălucitei epoci culturale brîncovenești, că asemeni tuturor pămînturilor românești a recepționat cu întreaga sa arie, de la Mureș pînă în valea Dunării marile creații culturale românești ale veacului.

VALERIU LEU

¹³ Florentina Dumitrescu, *L'ornementation dans la peinture murale de l'epoque du prince Constantin Brancoveanu*, în *Revue Roumaine d'histoire de l'arts*, Nr. 2. 1965, pp. 95—110.

¹⁴ Prezența, în acest caz, între elementele decorative, a fructului de ananas ne face să credem că aparțin perioadei timpurii a sculpturii brîncovenești în lemn.

¹⁵ Viorel Gh. Tigu, *Pictura icoanelor pe lemn din Banat în secolul XVII și XVIII*, rezumat al tezei de doctorat susținută la 12 iunie 1979 la Facultatea de istorie-filozofie a Universității „Babeș-Bolyai“ din Cluj-Napoca. Autorul afirmă, referindu-se la iconostasul bisericii din Lipova: „cele 66 de icoane sînt încadrate de o frumoasă ornamentală sculpturală barocă iar implantară sculpturii brîncovenești (a ușilor împărătești) în ansamblul baroc îi dă o notă cu totul inedită“.

¹⁶ Horea Medeleanu, *Noi precizări în legătură cu Nedelcu Popovici și pictura murală de la Lipova*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 4—6, 1980, pp. 359—364.

¹⁷ Răzvan Theodoreseu, *Itinerarii medievale*, București, 1979, p. 69.

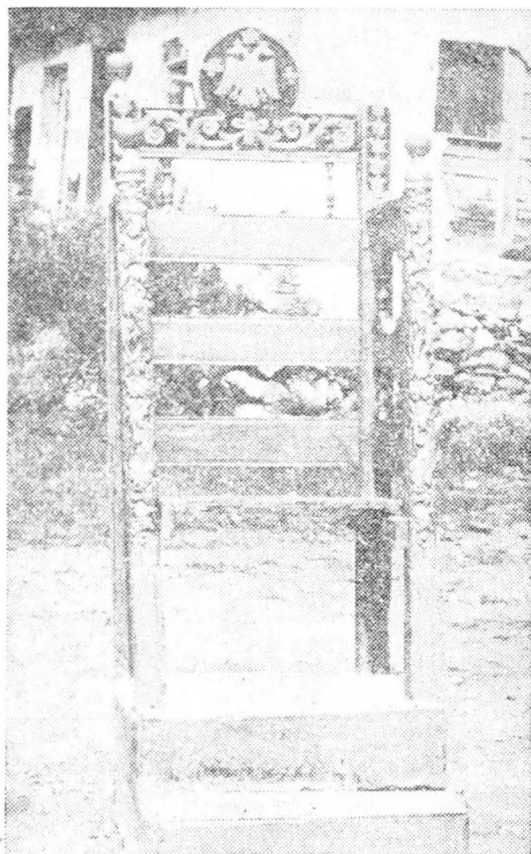
¹⁸ Eugen Arădeanu, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 108—109.

DEUX PIÈCES SCULPTÉES DE L'ÉPOQUE DE BRÎNCOVEANU
DÉCOUVERTES À CALINA (dép. Caraș-Severin)

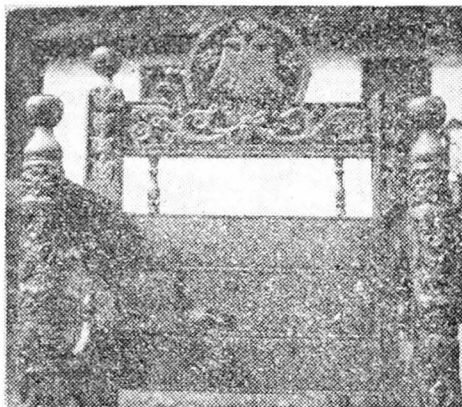
(R é s u m é)

L'auteur présente deux pièces de sculpture de l'époque de Constantin Brîncoveanu découvertes dans le village Calina du Banat montagneux. Celles-ci portent les emblèmes de la famille Cantacuzino — le vautour bicéphale et de la Valachie — l'aigle valachique. Leur présence dans une région disputée ce temps — là entre les Autrichiens et les Turcs démontrent l'intérêt spécial des voïvodes valaches pour cette partie du pays roumain, intérêt qu'ils demandent dans l'échange de la collaboration militaire contre les Turcs.

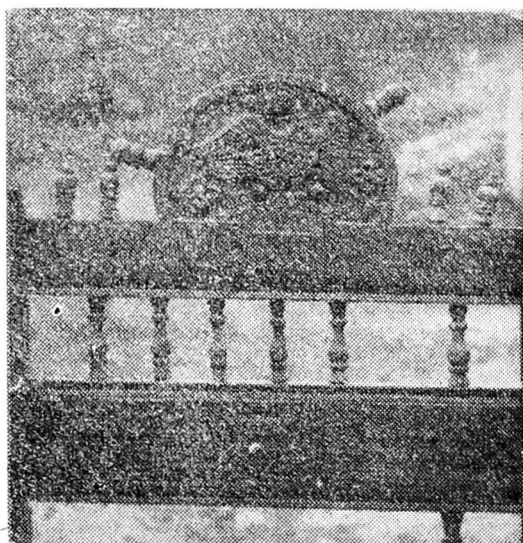
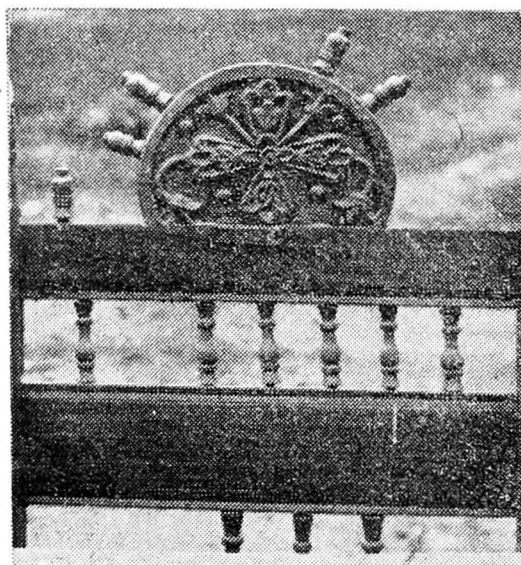
L'auteur souligne le fait qu'à côté d'autres manifestations culturelles signalées ce temps-là (la peinture murale, la circulation des livres), ces objets d'art démontrent l'intégration de Banat dans la brillante manifestation culturelle roumaine de l'époque du prince Constantin Brîncoveanu.

Planșa I.1. — Jilțul arhieresc de la Calina;

2 — Jilțul arhieresc de la Calina. Detaliu.

Planșa II. 1 — Strana dublă de la Calina; 2 — Strana dublă de la Calina. Detaliu; 3 — Strana dublă de la Calina. Detaliu.

DOUĂ FALSURI ALE TIPOGRAFIEI DE LA BLAJ SEMNALATE ÎN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN

Numeroase studii întreprinse asupra circulației cărților românești, în Transilvania și Banat, au demonstrat în mod deslușit prestigiul deosebit, căutarea stăruitoare de care s-au bucurat tipăriturile rimnicene. Cauzele acestei preferințe sînt multiple și au fost și ele subliniate în aceleași studii așa încît nu vom mai stărui asupra lor. Desigur că acest prestigiu stînjinea activitatea de difuzare a cărților scoase la teascurile din Blaj ceea ce se reflecta asupra stării financiare a respectivei tipografii, firește, în mod negativ. Această stare de lucruri a determinat anumite atitudini din partea Blajului. Încă în 1944, autorii ultimului volum al „*Bibliografiei românești vechi*” au semnalat un „*Apostol*” din 1784 tipărit, potrivit xilografurilor și caracterului literilor, la Blaj dar atribuit, prin foaia de titlu, Rîmnicului¹. Acesta a fost primul caz de contrafacere cunoscut. Din documentele păstrate mai aflăm că Blajul a mai procedat la fel și cu un „*Triod*” din care nu știm să se mai fi păstrat vreun exemplar dar trebuie

¹ I. Bianu și D. Simionescu, „*Bibliografia românească veche*”, mai departe BRV, IV, (181), p. 97. Trebuie să remarcăm că deși în acest volum al prestigioasei lucrări s-a arătat clar că această carte este o contrafacere blăjeană, totuși unii cercetători, chiar de mare prestigiu, au socotit-o ca a III-a ediție a „*Apostolului*” de la Rîmnic și chiar încearcă să delimiteze răstimpul în care ar fi putut să apară ediția a II-a socotind ca limite anul 1747 cînd a fost scoasă prima ediție rimniceană și 1784 cînd ar fi ieșit a III-a. Vezi: Barbu Teodorescu, „*Circulația vechii cărți bisericești. Contribuții la un catalog cumulativ*” în „*B.O.R.*”, anLXXIX (1961), nr. 1—2, p. 181. Mai recent: Dr. Sofron Vlad, „*Prezența cărții rimnicene din secolul al XVIII-lea în Transilvania și Banat*” în „*M.A.*”, an XXIV (1979), nr. 4—6, p. 328. Aici ne sînt sesizate, după liste de inventar întocmite în 1963 și 1965, și după diferite studii (ale lui Nicolae Iorga) nu mai puțin de 11 exemplare din „*Apostol*” dintre care 6 erau în județul Caraș-Severin. După verificările pe care le-am făcut la fața locului putem afirma că doar exemplarul de la Buchin este datat 1784 dar este un produs blăjean. Precizăm că verificarea am făcut-o doar pentru exemplare păstrate în jud. Caraș, celelalte 5 menționate în localități din județele Sibiu, Brașov și Maramureș nu le-am putut vedea, dar bănuim că și în acest cazuri este vorba de citiri greșite (din partea celor ce au întocmit listele din 1963—1965) fie de exemplare blăjene.

să fi fost tipărit înainte de 1796², an în care este pentru prima oară pomenit alături de „Apostol“ de mai sus. Documentele menționează că aceste cărți aveau filele de titlu puse „spre amăgirea... puse ca și când s-ar fi tipărit în scaunul Rîmnicului”³. Prima mențiune de acest fel datează din 1793⁴ în Muntenia, iar în Moldova din 1805⁵. În acest an, 1805, un document moldovean menționa că în ciuda măsurilor restrictive luate de domnie în legătură cu difuzarea tipăriturilor de la Blaj acestea continuă să fie introduse peste munți: „...cei ce aduc cărți de acolo și le vînd... rump foaia cea de la începutul cărții ca să nu cunoască că sînt tipărite acolo. Dar însă de veți lua seama la forma tiparului prea lesne veți pricepe”⁶. Trebuie să remarcăm că acum nu mai este vorba de contrafaceri ci de semnalarea unor cazuri de eludare a unor măsuri protecționiste. Aceste ordine au fost o reacție tîrzie la măsurile prohibitive luate de habsburgi față de introducerea cărților muntene în Transilvania încă din 1745—1746⁷. Determinantele acestei atitudini au fost, deopotrivă, politice și economice. Această rememorare a faptelor ne-a fost prilejuită de descoperirea, în fondul de carte veche românească păstrat de județul Caraș-Severin, a unui exemplar din „Apostolul” din 1784 și a unei alte tipărituri din 1780. Acesta nu mai păstrează nici o însemnare care să ne deslușească căile pe care a ajuns pînă aici. În anul 1940 el este semnalat la Buchin de către Nicolae Iorga⁸ care însă nu menționează că este o contrafacere. De la Buchin, sat în apropierea Caransebeșului, el a intrat în colecția de carte veche a protopopiatului din Reșița⁹. A doua carte are următorul titlu: „*Mineiul care cuprinde întru sine rînduiala Dumnezeștilor praznice și ale Stăpînei de Dumnezeu născătoare și pururea fecioarei Mariei și ale sfinților celor numiți ce să prăznuiesc preste an și ale sfinților de obște în fiește care zi acum într-acest chip tipărit rumaniaște în zilele luminatului și prea înălțatului domn Io Alexandru Ipsilanti Voievod cu blagoslovenia și osîrdia și tota cheltuiala sfinții sale iubitorului de Dumnezeu Kir Chesarie episcopul Rîmnicului și s-au tipărit în sfînta episcopie a Rîmnicului la anul de la Hs. 1780. S-au tipărit de Popa Consdandin Tip(ograf)“*. Deși este atribuită Rîmnicului considerăm că acest exemplar face parte din produsele tiparniței de la Blaj. Pentru

² La această dată este menționat de un document adresat de mitropolitul Dositei domnitorului Alexandru Moruzi. Apud: Dimitrie Cîrăvu, „Aspecte ale activității de tipărire și răspîndire a cărților bisericești românești în Transilvania, Muntenia și Moldova în secolul al XVIII-lea”, în „B.O.R.”, An LXXXV (1967), nr. II-12, p. 1225.

³ *Ibidem*.

⁴ Mitropolitul Filaret II înaintează domnitorului Alexandru Moruzi un document de protest împotriva introducerii în țară a unor cărți care „poartă și numele Episcopiei Rîmnicului, ca să înșele și să le cumpere...”. Apud D. Cîrăvu, *op. cit.*, p. 1225.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Virgil Molin, „Tiparnița de la Rîmnic, mijloc de luptă ortodoxă împotriva catolicismului din Transilvania”, în „M.O.” XII (1960), nr. 7—8, p. 464—465.

⁸ N. Iorga, „Observații și probleme bănățene”, București, 1940, p. 70.

⁹ Nr. inv. 546.

aceasta pledează atât caracterul literelor cît și xilografurilor întîlnite în cărțile Blajului dar absente în cele ale Rimnicului. Acest „*Minei*“ este identic ca paginație cît și ca punere în pagină și ilustrații, exceptînd poarta cărții, cu „*Minologhionul*“ blăjean din 1781¹⁰. Comparînd cele două cărți am observat că în cazul „*Mineiului*“, semnătura gravorului este acoperită cu pete de cerneală tipografică. Acest lucru se explică prin faptul că la imprimare s-au folosit clișeele lui Petru Papavici cunoscutul meșter de la Blaj¹¹. În „*Minologhion*“ semnătura nu este acoperită de cerneală fiindcă în acest caz o asemenea măsură nu ar mai avea rost. Petele nu apar nici în cazul în care xilografura nu este semnată¹². Exemplarul provine din satul Dalcu aflat în apropierea Văii Bistrei și a Porților de Fier ale Transilvaniei¹³. El poartă o însemnare de o întindere destul de mare făcută pe manșetele paginilor 1—31¹⁴, dar din păcate nu este lizibilă în întregime din pricina uzajului deosebit al colțurilor de jos al filelor. Însemnarea ne dezvăluie drumul pe care l-a făcut cartea pînă la Dalcu: „Acest sfînt și Dumnezeuiesc Mineiu l-au cumpărat sfînta biserică a răsăritului a hramului pria cuvioasei Paraschiva carele estă a satului Dalcu prin strădania me, a preotului Nicolae Ianășovici...¹⁵ Mi-huța Giula pitrop la ianuarie I, anu(l) 1782... parohialnic al acestui (sat), pomenitul paroh (în) Dalcu Ianășovici; cumpărat cu (bani) gata florinți 37. Iară pricina ce (e)stă șcersu aciasta estă: fi(i)ndcă l-au fost cumpărat ruienieți(i)¹⁶ și ne avînd cu ce-l plăti l-au lot și l-am cumpărat noi, dălceni(i) di la... Dafin din Orașcia, adusă din Țara Românească cu multă nevointă. Anu 1782, ianuarie 4. Eu popa Nicolae paro(h) (în) Dalcu¹⁷...“ Cauza tăierii manșetelor unor file este explicată chiar de însemnare: acolo au făcut însemnare de proprietate cei din Turnu Ruieni. Dovedindu-se,

¹⁰ B.R.V., II, (448), p. 273.

¹¹ Este vorba de gravurile de la paginile: 1, 31, 64, 176, 213, 355, 501, 543, 553. Asupra activității lui Petru Papavici la Blaj ca și asupra xilografurii blăjene în general vezi studiul lui Cornel Tatai-Baltă, „*Gravorii în lemn de la Blaj (1750—1830)*“ publicat în „*Apulum*“ XII, XIII, XIV, 1974, 1975, 1977.

¹² Este vorba de gravurile de la paginile: 232, 267, 282, 303, 342, 614, 649, 682, 696, 716, 745, 769, 814, 833, 856, 904, 952, 971, 986, 1023, 1080, 1093, 1125. Deși nu sînt semnate se pare că și acestea aparțin lui Petru Papavici. Vezi: Cornel Tatai-Baltă, *op. cit.* p. 720.

¹³ Colecția de carte veche românească a protopopiatului din Reșița, Nr. inv. 735.

¹⁴ Manșetele paginilor de la 9 la 18 au fost tăiate.

¹⁵ Nicolae Ianășovici a înzestrat satul său cu mai multe cărți românești. S-au păstrat cîteva însemnări care îl arată plin de dragoste pentru slova românească: „... și am mai lot și alte... cărți acest strajnic și un triod și un apostol și un pentecostari și un palastas (?) totodată cu bani gata florinț 54... Eu și mîna vor putrezi și cărțile vor rămîne... anu 1778“. Alta: „Am mai lot un octoic cu ai mei bani, fl. 12 am mai cumpărat și o cazănie cu fl. 14 și un molitvenic cu fl. 12 și o evanghelie cu 16 și un bucvar cu 3 cāvries (?)...“ Apud: Ion Nicola, „*Culegere de însemnări din cărțile noastre vechi*“ în „*M.B.*“ An XV (1965), nr. 10—12, p. 771.

¹⁶ Este vorba de locuitorii satului Ruieni devenit ulterior Turnu Ruieni.

¹⁷ Trebuie să spunem că prețul de 37 florini dat pentru această carte este cel mai mare cunoscut pînă acum în Banat cu excepția celui plătit de satul Grădinaru în 1790 pentru întreaga sepie a „*Mineelor*“ rimnicene și care a fost de 90 florinți.

În cele din urmă, că aceștia nu au suma necesară, noii proprietari găseseră cu cale să înlăture, prin tăiere, scrisul celor dintii. Dar însemnarea ne dezvăluie, deși nu integral, numele colportorului și localitatea de origine a acestuia: „Dafin din Orașcia“. Acest lucru ne face să ne îndoim de adevărul afirmației că ar fi fost „adusă din Țara Românească cu multă nevointă“. Colportajul unei preținse cărți de la Rimnic făcut de către un ardelean ni se pare oarecum greu de acceptat cu atât mai mult cu cât tranzacțiile se făceau în sate apropiate de drumul ce venea din Transilvania. Pentru același lucru pledează și perioada scurtă între tipărirea cărții și cumpărarea ei în Banat, făcută, potrivit însemnării în prima zi a anului 1782 după ce ar fi fost vîndută din Ardeal în Muntenia și de aici, prin Dafin din Orăștie să ajungă la Turnu Ruieni. Trebuie să presupunem că și în această localitate a avut un oarecare popas fiindcă altfel nu se justifică însemnarea eliminată de către cei din Dalci. Această sumă ne face să vedem în afirmația că a fost adusă din Țara Românească, un neadevăr care urma să întărească credința cumpărătorilor că se află în fața unei tipărituri de la Rimnic. Este deci acest lucru, un argument de mare forță pentru preferința deosebită pe care bănățenii o arătau tiparului muntean de vreme ce și într-o provincie stăpînită de austrieci, cum era Banatul, la acea dată, s-a recurs la o stratagemă folosită pentru introducerea cărților de Blaj în Muntenia sau Moldova.

„*Mineiul*“ din 1780 este tipărirea pentru prima oară, la noi, a „*Minologhionului*“ care se pare că a cunoscut o răspîndire destul de mare (mai ales în Transilvania și Banat)¹⁸ în ciuda prețului ridicat. Socotim că „*Mineiul*“ poate fi considerat ca prima ediție a „*Minologhionului*“ și deci ca o contribuție la „*Bibliografia Românească veche*“. Totodată este demn de subliniat că avem în față cazul cel mai vechi de atribuire către Rimnic a unei tipărituri blăjene, poate chiar prima din această categorie. Data cumpărării în Banat — 1 ianuarie 1782 — ne face să credem că datările după foile de titlu sînt cele reale și că nu este vorba de datări voit eronate pe niște cărți de dată mai recentă, după cum bănuiau autorii ultimului volum al „*Bibliografiei românești vechi*“¹⁹. Cercetările efectuate, pentru descoperirea și a altor exemplare din asemenea cărți s-au extins cu ajutorul colegial al unor muzeografi din Timișoara și Arad și asupra județelor Timiș și Arad dar nu am mai găsit decît un „*Apostol*“ din 1784, provenind din localitatea Lipova²⁰. De altfel în întreaga țară, pînă acum, nu au fost semnalate decît 5 exemplare: 3 „*Apostole*“, 1 „*Minei*“ — 1780, 1 „*Octoih*“ — 1788. Trei dintre ele proveneau din Banat și Transilvania, unul din Moldova și unul din Oltenia. Desigur că se vor mai găsi și altele dar totuși putem afirma, pe baza descoperirilor de pînă acum, că tirajul trebuie să fi fost redus iar difuzarea lor s-a făcut cu multă greutate dacă, de pildă, „*Apostolul*“ din 1784 este sesizat în circulație în Țara

¹⁸ În județul Caraș-Severin sînt cunoscute 6 exemplare la: Delinești, Jupa, Măgura, Rugi, Ruginosu, Văliug.

¹⁹ B.R.V. IV, p. 97.

²⁰ Mulțumim în mod special colegei Elena Rodica Colta de la Muzeul Județean Arad pentru semnalarea acestui exemplar.

Românească abia în 1796²¹. Difuzarea lor s-a făcut, deopotrivă, în Moldova și Muntenia și în Banat sau Transilvania. Considerăm ca foarte importantă depistarea tuturor acestor exemplare „contrafăcute“ căci în acest fel este posibil să adăugim monumentalei „*Bibliografii românești vechi*“ ediții blăjene necunoscute pînă acum.

VALERIU LEU
ION VOINA

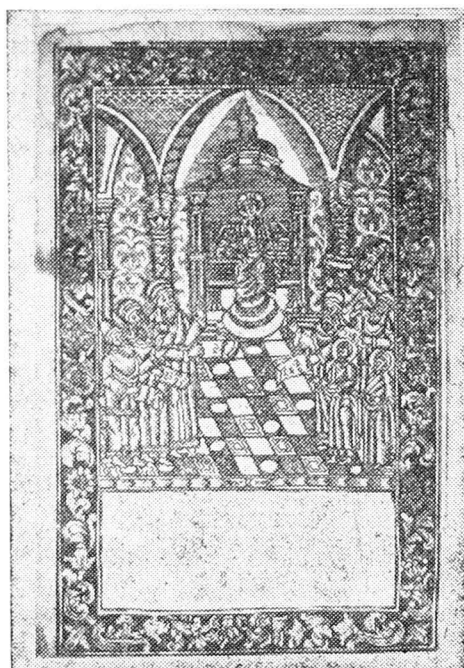
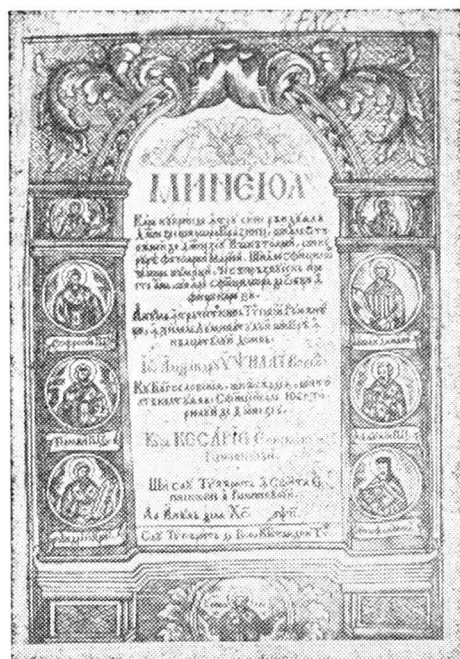
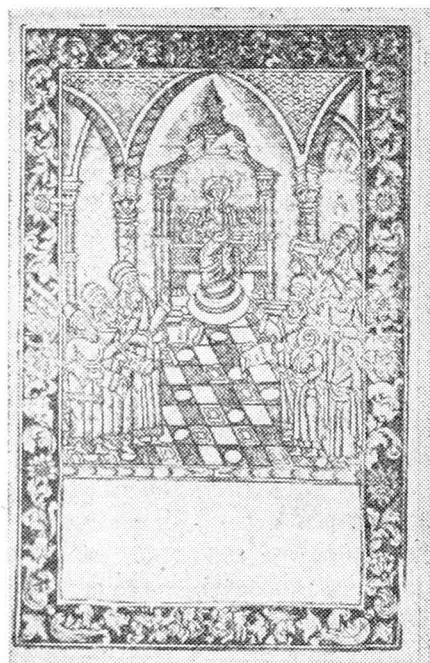
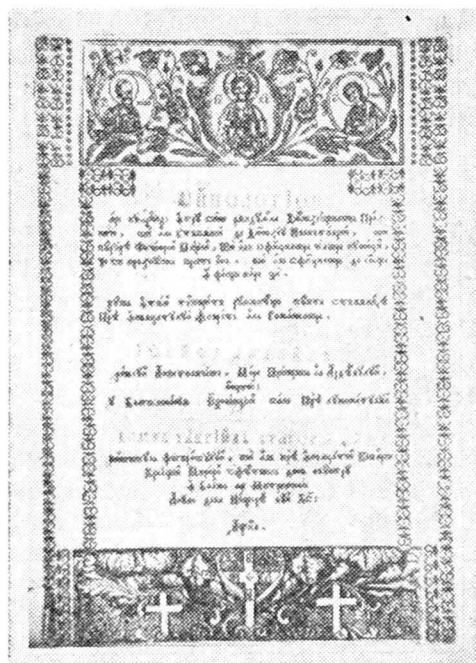
DEUX FAUX DE LA TYPOGRAPHIE DE BLAJ SIGNALÉS
DANS LE DÉPARTEMENT CARAȘ-SEVERIN

(Résumé)

L'auteur a découvert dans le sud du Banat un exemplaire de livre „*Minei*“, Rîmnic, 1780 et plus exemplaires de „*Apostol*“, Rîmnic, 1784. En réalité, les deux livres sont produits du centre typographique Blaj, mais parce-que on était connue la préférence des roumains de Banat pour les impressions de Rîmnic (Olténie) et de la désire de vendre convenable les produit, ceux du Blaj en appellent à cette modalité.

L'auteur considère que nous avons une preuve dans cette domaine de la passage vers une production de livre-marchandise. On précise que bien que *l'Apostol* de 1784 a été signalé comme un produit du Blaj encore en 1944 de la monumentale „*Bibliographie ancienne roumaine*“, il a été considéré par un des chercheurs comme un livre de Rîmnic, fait injustifié par la réalité.

²¹ Dimitrie Coravu, *op. cit.*, p. 1225.

Planşa I. 1 — *Minologhion*, Blaj, 1781, foaia de titlu — verso; 2 — *Minologhion*, Blaj, 1781, foaia de titlu — recto; 3 — *Minei*, Rîmnic (Blaj), 1780, foaia de titlu — verso; 4 — *Minei*, Rîmnic (Blaj), 1780, foaia de titlu — recto.

Planșa II. 1 — *Minologhion*, Blaj, 1781, „Soborul sfinților îngeri“, xilografură semnată: Petru Tip(ograful) Rîm(niceanul), 1779; 2 — *Minei*, Rîmnic (Blaj), 1780, „Soborul sfinților îngeri“, xilografură la care peste semnătura autorului apare o pată de cerneală tipografică.

Planșa III. 1 — *Minologhion*, Blaj, 1781, „Tăierea împrejur“, xilografură semnată: Petru Tip(ograful) Rîm(niceanul); 2 — *Minei*, Rîmnic (Blaj), 1780, „Tăierea împrejur“, xilografură la care peste semnătura autorului apare o pată de cerneală tipografică.

CÎTEVA CONSIDERAȚII ASUPRA BISERICII—
MONUMENT ISTORIC — DIN TEREKOVA
(JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Dezvoltarea economică a Banatului, după 1718, cînd este administrat direct de Imperiul hasburgic, va determina apariția unei noi pătri sociale formată din negustori, meseriași, funcționari, intelectuali, cu o bază materială și o cultură corespunzătoare, urmărind să obțină o emancipare politică, economică și culturală față de societatea feudală dominantă¹. Încă din primul sfert al secolului al XVIII-lea, aceasta, conform cu dorința ei de afirmare, va sprijini construirea unor biserici monumentale în principalele centre ale Banatului².

Însăși Curtea de la Viena, urmărind să-și consolideze stăpînirea prin atragerea simpatiei credincioșilor, va sprijini Ortodoxia, fapt care va crea o situație diferită pentru preoții din Banat față de cea a preoților din celelalte principate românești³. *Regulamentul illiric* din 1770⁴, „adevărată constituție a ortodocșilor din monarhia austriacă”⁵ cît și *Constituția eclesiastică a națiunii sîrbești și române de credință ortodoxă supuse jurisdicției mitropolitului de la Carloviț*, emisă de Iosif al II-lea la 16 iulie 1779⁶, constituie dovezi în acest sens. Construcția bisericilor nu este împiedicată ci, potrivit rezoluției din 17 decembrie 1765, „proiectul clădirii și devizul” trebuie supuse aprobării lui Iosif al II-lea specificîndu-se și „fondul care va acoperi cheltuielile”⁷. Asupra clauzelor ce trebuiau îndeplinite pentru ridicarea „bisericilor neunite” se insistă și în Constituția eclesiastică din 16 iulie 1779, articolul 66, aliniatele a—f⁸. Prin circulara din 29 august 1785, se comunică preoților că, pentru zidirea biseri-

¹ William Marin, I. Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Timișoara, Muzeul Banatului, 1968.

² I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1977, p. 129—131.

³ *Ibidem*, p. 121.

⁴ Gr. Popiți, *Date și documente bănațene (1728—1887)*, Tipografia Națională, Timișoara, 1939, p. 28—52; I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 121

⁵ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 119.

⁶ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1980, vol. I, p. 383—433.

⁷ *Ibidem*, p. 432.

⁸ *Ibidem*, p. 431—432.

cilor este necesar să aibe aprobarea stăpînirii „și pentru aceasta trebuie să anexeze și planul”⁹.

Un impuls în construcția bisericilor de piatră l-a dat episcopul de Caransebeș — Virșeț, Vichentie Popovici (1774—1785), care în scrisoarea din martie 1775 afirmă: „în curînd va începe construcția de biserici la acest popor în toată eparhia”¹⁰. În timpul acestui episcop va începe și construirea bisericii din Teregova.

Situat în depresiunea Mehadiiei, de o parte și de alta a râului Teregova, satul cu același nume¹¹, numărînd 293 de case, este inclus la 1 august 1774¹² în granița militară valahă, organizată în perioada 1768—1774, de către colonelul Paul Dimic von Papilla¹³.

Inițial aici a existat o biserică de lemn cu hramul *Sf. Mare Mucenic Dimitrie*, consemnată de *Statistica bisericilor din eparhia Caransebeș* la 15 ianuarie 1757¹⁴, fără a se aminti anul construirii ci numai numele parohului — Ion Popovici. A funcționat și în anul 1774, căci *Conscripția eparhiei Caransebeșului* din 3 iulie 1775 menționează patru preoți: Mihai și Nicolae Pop, Ion Popa, Marcu Bumbăcilă¹⁵. Probabil că ea s-a păstrat pînă la construirea noii biserici din piatră.

Începînd cu anul 1780 se renunță la orice cheltuieli de întreținere a vechii biserici și se fac colecte de la locuitori, astfel că la sfîrșitul anului 1782 a fost adunată suma de 142 coroane și 48 florini renani¹⁶. Avînd acești bani, la 1 iunie 1782 se pune piatra de temelie a noii biserici pe pămîntul ce a aparținut lui Ioan, Teodor și Petru Bumbăcilă, cu numărul de casă 254, cărora biserica le-a plătit în 1783 suma de 29 florini¹⁷. La 1 ianuarie 1784 se anunță autorităților terminarea zidirii bisericii din Teregova¹⁸. Inițial, a fost acoperită cu șindrilă.

⁹ I. D. Suci, *op. cit.*, p. 131.

¹⁰ S. Anuichi, *Un episcop uitat. Vichentie Popovici (1774—1785)*, în *Mitropolia Banatului*, nr. 1—3, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1979, p. 64.

¹¹ Este atestat documentar din secolul al XV-lea, în anul 1447, ca proprietate a familiei Temesely și Ladislau (Pesti Frigyes, *A szörény vármegye története*, Ed. Tud. Akadémia, vol. II, Budapesta, 1878, p. 545). Vatra vechiului sat se află la aproximativ o jumătate de oră distanță de cea a satului actual, pe malul Timișului, unde se mai observă urmele vechiului cimitir (Pesty Fr. *op. cit.*, p. 551).

¹² Gr. Popiți, *op. cit.*, p. 63—64.

¹³ A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și comunitatea de avere. (Contribuții istorice și juridice)*, Tipografia Diecezană, Caransebeș, 1941, p. 77.

¹⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, p. 222.

¹⁵ *Ibidem*, p. 342.

¹⁶ Preotul Moise Ciorei din Teregova a întocmit o amănunțită monografie a satului în care tratează și istoricul bisericii. A acordat o deosebită atenție însemnărilor de pe cărți, icoane și din registre vechi, pe care le-a transcris întocmai. Manuscrisul se află la parohie. Ținem să mulțumim preotului Moise Ciorei pentru informațiile pe care ni le-a furnizat.

¹⁷ Moise Ciorei, *Monografia satului Teregova*.

¹⁸ Toate cheltuielile efectuate pentru zidirea bisericii au fost notate într-o dare de seamă a speselor, întocmită în limba germană, adresată căpitanului A. Merzich la 1 ianuarie 1784, prin care se anunță terminarea construcției și suma cheltuită — 1763 florini și 38 creițari. Originalul a fost predat lui N. Cotoșman. La parohie se păstrează o transcriere a originalului în *Monografia satului Teregova*.

În anul 1788, pe timpul războiului turco-austriac, turcii pătrunși în comună, incendiază satul și biserica iar populația se refugiază în părțile Mureșului¹⁹, unde rămîne pînă la retragerea năvălitorilor. Din biserică au rămas în picioare numai zidurile²⁰.

Situația bisericilor după retragerea turcilor este bine surprinsă de protopopul Mehadie, Nicolae Stoica de Hațeg, în *Cronica Banatului*: „Umblînd într-aceasta, unde aflam bisericile arse, ziceam să-și facă o casă de rugă și stam de-a să apuca. Apoi, priimind protopresviteratu, acu aleargă prin sate, biserici a-și face. Cărți bisericești și scolești nu-s; de scoale căpătai, bisericești nu-s. Creștinii de la Svinița, toate satele, pri la Mehadia, Iablanița, Petnic, Corni, Cornereva, Teregova, 5 ani fără liturghie, ce nu văzusea cărți bisericești și de la Blaj, din Ardeal, multe cumpăra. Și începură biserici, colibe de nuiale a-și face, cu fin, pae a le acoperi și sluji”²¹.

Urmînd aceste indicații, la Teregova este ridicată o casă de rugăciune din scînduri²², iar în 1795 s-au adus noi cărți în locul celor pierdute în incendiu²³. În anul 1793 începe reamenajarea și reacoperirea bisericii, acțiune pentru care s-a strîns suma de 651 florini și 55 creițari²⁴. Ultimele reparații la zidărie sînt executate în cursul anului 1796²⁵. În data de 15 august 1799, biserica a fost sfințită de către episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent, fapt menționat pe spatele icoanei cu tema Răstignirii²⁶. După cutremurul din 27 martie 1893 consemnat într-o însemnare de pe Evanghelia de Buda, 1812, zidurile bisericii au fost legate de jur împrejur cu șine de fier masiv.

Multă vreme biserica a rămas acoperită cu șindrila. În 1860 piramida turnului se acoperă cu tablă galvanizată și abia în 1919 șindrila este înlocuită cu țiglă mică. Pentru ca turnul să fie proporțional cu corpul bisericii, în timpul reparației capitale din 1930²⁷, a fost înălțat cu 2,50 m, formă păstrată neschimbată pînă astăzi. Turnul clopotniță, ridicat peste bolțile pronaosului, sprijinit în exterior pe patru stâlpi de secțiune pătrată, este un element caracteristic pentru plastica monumentală a

¹⁹ Pesty Fr. op. cit., p. 550; Minei pe luna aprilie, Rîmnic, 1780. „Să să scie cînd au început răzmerița de am fugit de turci — 1778“. Mulțumesc colegului Leu Valeriu pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție însemnările din cărțile ce au aparținut parohiei Teregova.

²⁰ Pesty Fr., p. 550.

²¹ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Ed. Facla, Timișoara, 1981, p. 291.

²² Moise Ciorei, op. cit.

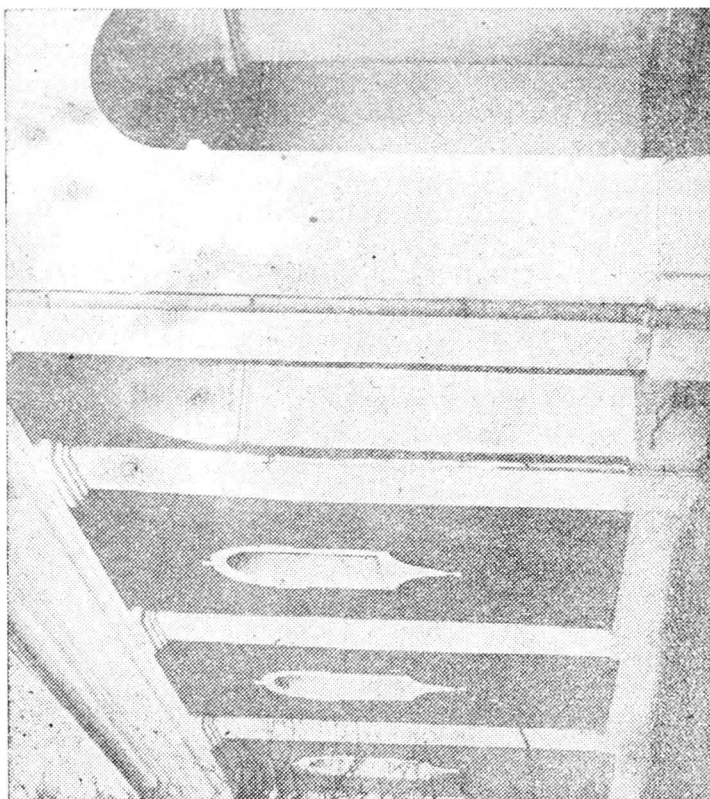
²³ Minei pe luna aprilie, Rîmnic, 1780. „Să să scie cînd s-au adus cărțile — 1795“.

²⁴ Moise Ciorei, op. cit.

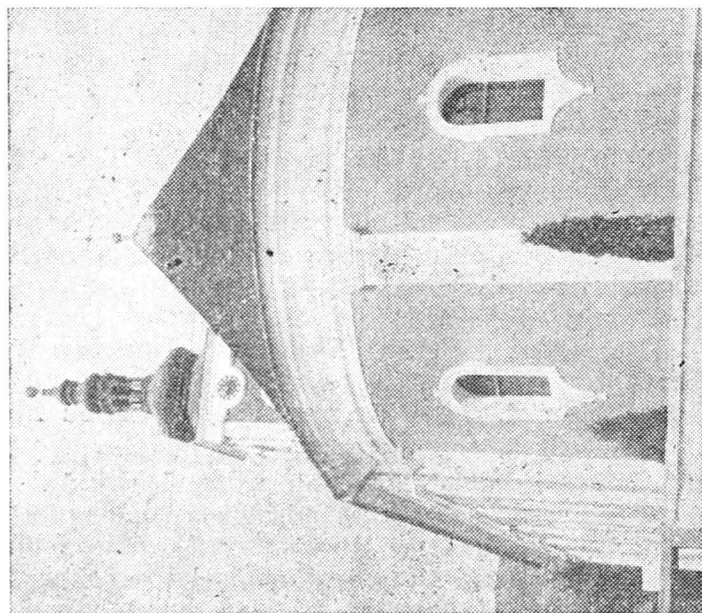
²⁵ Moise Ciorei, op. cit.

²⁶ „Această icoană a fost donată la sfințirea acestei biserici în cinștea Marelui Mucenic Dimitrie, izvorătorul de mir din satul Teregova. 15 aprilie 1799 episcop I. Ioanovici de Sacabent“.

²⁷ Moise Ciorei, op. cit.; *Evangheliie, 1812*, Buda, Fg(V)I.

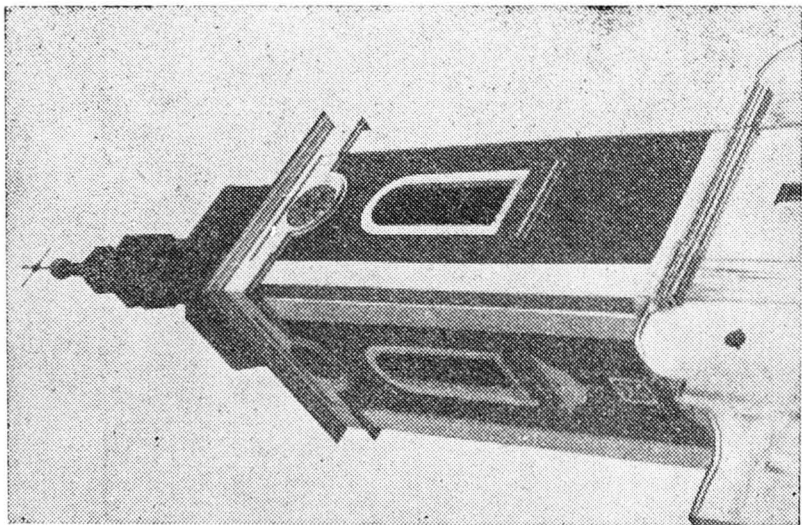

a

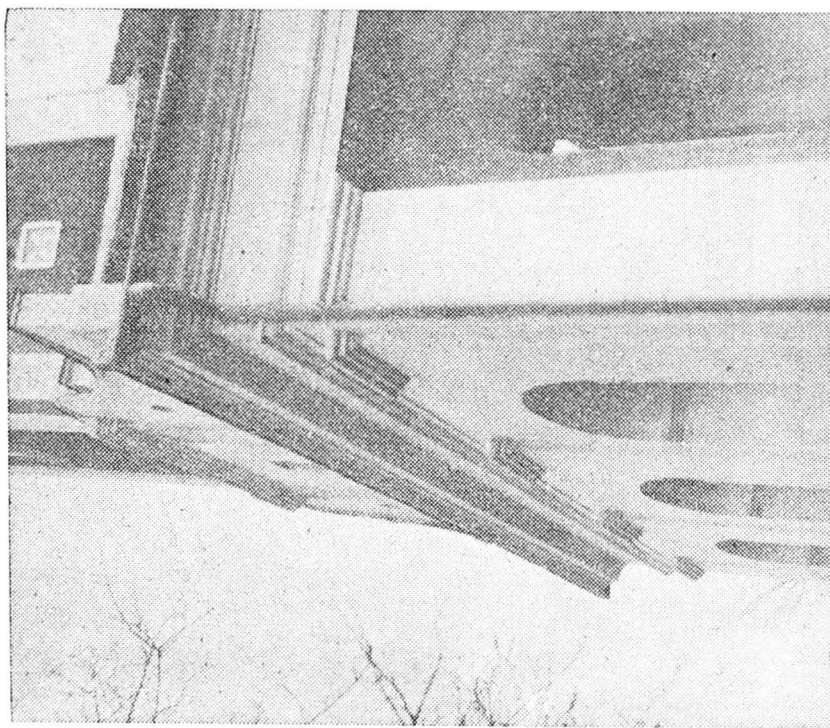

b

Fig. 1. Imagini ale bisericii monument istoric de la Teregova.

d

c

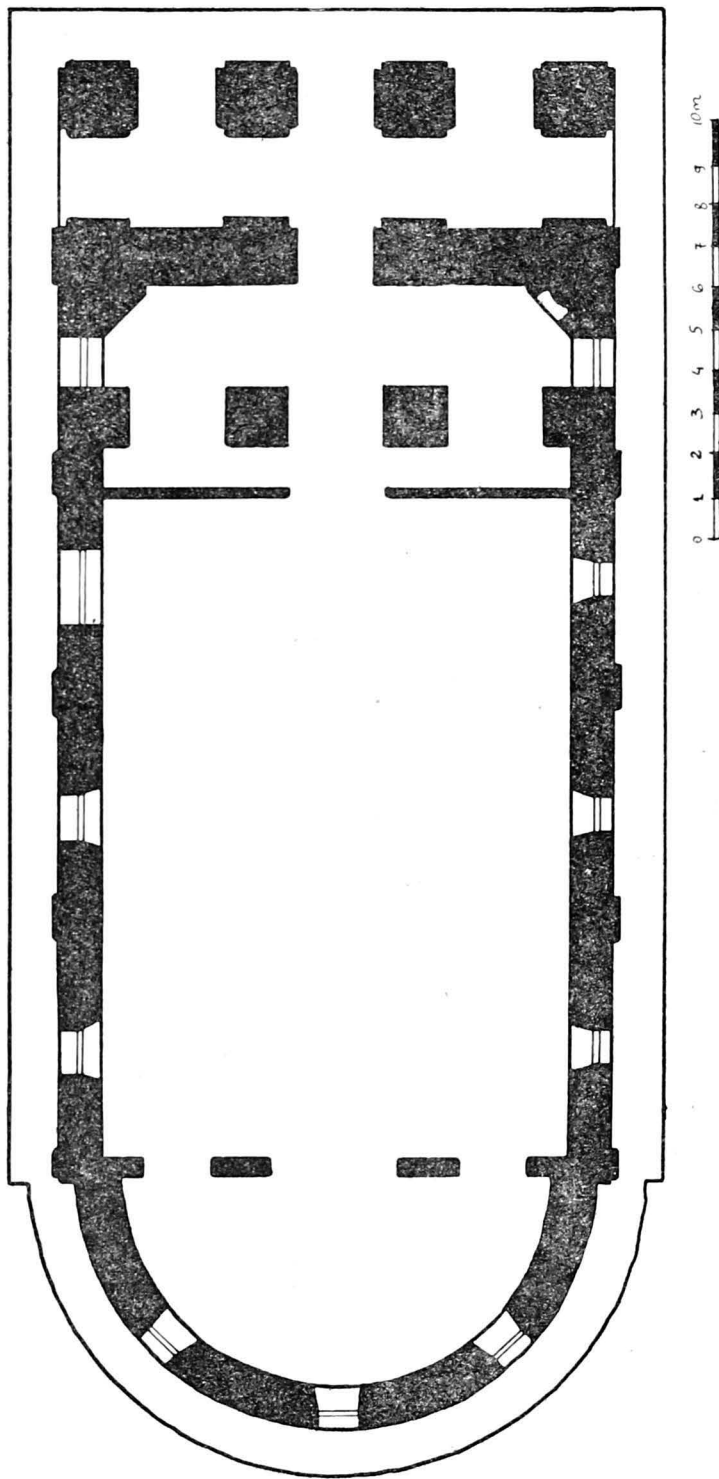

Fig. 2. Planul bisericii de la Teregova.

Fig. 3. Pictura executată de Dimitrie Popovici în biserica din Teregova.

bisericilor din acea vreme²⁸. Planul bisericii este dreptunghiular și se termină cu o absidă semicirculară. Fundațiile sînt din piatră, pereții din piatră și cărămidă, deasupra arcuindu-se bolțile din cărămidă. Iconostasul fix este construit din cărămidă. Cu excepția pronaosului ce are dușumea, restul bisericii este pardosit cu dale pătrate de gresie gălbuie.

Primul pictor al bisericii din Teregova a fost Dimitrie Popovici din Oravița. Din vechea pictură se mai păstrează pe peretele din stînga, în apropierea altarului reprezentarea Maicii Domnului pe tron. După textul religios este menționat anul 1841, iar dedesubt: Dimitrie Popovici din Oravița.

Mai tîrziu, a fost realizată pictura din altar și iconostas de către pictorul Bartolomei Delliomini din Caransebeș. El este menționat în *Kiriadrominul* de la Sibiu tipărit în 1855, unde se găsește următoarea însemnare: „De suvenire în anul 1898 s-a sfințit altarul și tîmpla bisericii Teregova, fiind din nou pictată de pictorul Bartolomei Delliomini“.

Pictura pereților este încadrată în medalioane dreptunghiulare și rotunde, iar cea a boltei în medalioane rotunde și în formă de semicerc. Între picturi se află benzi cu motive geometrice.

Pictată de zugravi bănățeni ce dovedesc o înaltă cunoaștere a meșteșugului, biserica — monument istoric — din Teregova, nu trebuie ocrotită de itinerarele turistice. De asemenea, sînt necesare măsuri pentru recondiționarea picturii din 1841.

ADRIANA OPRINESCU

CONSIDÉRATIONS SUR L'ÉGLISE-MONUMENT HISTORIQUE DE TREGOVA (DÉPARTEMENT DE CARAȘ-SEVERIN)

(Résumé)

En commençant par le premier quart du XVIII-e siècle, en Banat on intensifie la construction d'églises, celles en bois étant remplacées par celles construites en pierre. L'édification d'églises est réglementée par la Cour impériale de Vienne, par les édicts du 17 décembre 1765 et du 16 juillet 1799.

La construction de l'église de Teregova est commencée en 1781 et est finie en 1783. Pendant la guerre turc-autrichienne de 1788 l'église a été incendiée par les Turcs. En 1793 commence son réaménagement et au 15 août 1799 est sanctifiée par l'évêque Iosif Ioanovici de Sacabent.

L'église a un plan rectangulaire, une abside demi-circulaire et une tour clocher soutenue à l'extérieur par quatre piliers.

La peinture intérieure a été exécutée en 1841 par le peintre d'églises Dimitrie Popovici d'Oravița, et pendant la deuxième moitié du XIX-e siècle par le peintre Bartolomei Delliomini.

²⁸ Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1982, p. 482.

NOI MĂRTURII ȘI PRECIZĂRI PRIVIND BIOGRAFIA ȘI ACTIVITATEA LUI SIMEON MANGIUCA

Activitatea și opera lui Simeon Manguica (1831—1890), personalitate științifică și culturală a românilor bănățeni din secolul al XIX-lea, membru de onoare al Academiei Române, au atras în ultimii ani în tot mai mare măsură atenția cercetătorilor de diferite specialități. Analizându-i riguros opera și reconsiderând-o cu competență, aceștia au relevat merite incontestabile ale cărturarului bănățean, care îi conferă un loc de seamă în istoria științei românești. Se apreciază că studiile sale de etnografie și folclor — privind obiceiurile de înmormintare, colinda și snoava —, se înscriu „printre cele mai importante contribuții din a doua jumătate a sec. 19 la progresul folcloristicii românești”¹, iar prin lucrarea sa cea mai valoroasă, din acest domeniu de preocupări, intitulată *De însemnătatea botanicei românești* (1874), este întemeietorul etnobotanicii la români². Prețioase sînt contribuțiile filologului, autor a numeroase studii și al lucrării *Daco-romanische Sprach — und Geschichtsforschung* (1891), ce nu este „lipsită de sugestii încă valabile pentru știința etimologică românească”³ care îl așează între primii romaniști din lingvistica noastră, avînd și meritul de a fi contribuit la crearea stilului modern, științific de cercetare în această disciplină⁴. Se rețin, în pofida exagerării latiniste, și contribuțiile lui istoriografice, avînd ca obiectiv demonstrarea autohtoniei și a continuității poporului român,

¹ I. Dateu, S. C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor. Folclorul literar românesc*, Ed. științif. și encicloped., București, 1979, p. 268—271. Vezi și bibliografia.

² I. Talos, *Activitatea folcloristică și etnografică a lui Simeon Manguica*, în *Anuar. Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1962—1964*, Cluj, 1966, p. 332. I. Negru, *Four Inhabitants of Banat at the Beginning of the romanien botanic vocabulary*, în „XXII-e Congrès International d'Histoire de la médecine, Bucarest-Constantza (30 Août — 5 Septembre 1970)”, p. 443. Vezi și M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis Han*. Ed. Științif. și Enciclop., București, 1980, p. 216—217.

³ Marcu M. Deleanu, *Contribuții la cunoașterea activității lingvistice a lui Simeon Manguica*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, XXX, Reșița, 1976, p. 248.

⁴ Doina Babeu, *Dirrecția „bănățeană” a curentului latinist*, în *Orizont XXVII*, nr. 35 din 2 septembrie 1976.

ale căror concluzii își păstrează întreaga valoare⁵. Autor al unor cercetări originale și erudite, învățatul bănățean s-a bucurat nu numai de prețuirea conaționalilor săi, ci și de aceea a unor cărturari străini⁶. Valorificarea a noi mărturii epistolare și arhivistice, coroborate cu informații din presa vremii, neutilizate până în prezent, ne oferă posibilitatea îmbogățirii cunoștințelor privind biografia și activitatea multilaterală a lui Simeon Manguica.

Născut la 2 septembrie 1831 în comuna Broșteni, comitatul Caraș-Severin, S. Manguica a deprins primele învățături în localitatea natală, frecventând apoi școlile din Oravița, Seghedin, Lugoj și Oradea⁷. A urmat studii superioare de drept la Universitatea din Pesta și — după terminarea lor —, teologia la Virșeț, pe care a absolvit-o în anul 1858. Din această perioadă datează cel dintâi document inedit pe care îl valorificăm, o scrisoare adresată din Oravița la 14 septembrie 1858 lui Iacob Mureșeanu redactorul *Gazetei Transilvaniei* și al *Foii pentru minte, inimă și literatură*, pe care o semnează ca „absol. Jurist“.

Este cert că epistola la care ne referim nu este prima adresată de Manguica redactorului foilor brașovene, fapt ce rezultă din stilul scrisorii, din modul în care i se adresează tânărul jurist lui I. Mureșeanu. Începuturile corespondenței lor sînt legate, credem, de debutul publicistic al filologului bănățean, căruia îi apăruse în același an în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, sub pseudonimul S. M. Cavalcanti, *Observațiuni critice asupra articolului despre limba română din Svițera* (Elveția)⁸. Importanța acestei scrisori ce însoțea cel de al doilea articol al lui Manguica, intitulat *Parallelism italo-român*, tipărit cu inițiala M în *Foaia pentru minte*,...⁹ —, este deosebită, întrucît permite depistarea unor trăsături, preocupări și orientări ale tânărului cărturar, care vor constitui de acum încolo coordonate ale întregii sale vieți și activități. Astfel, aflăm mai întîi că Manguica a redactat articolul trimis *Foii pentru minte*,... de fapt o traducere după G. Vegezzi-Ruscalla, în timp ce era „bolnav de friguri“¹⁰. Biografia lui ulterioară confirmă că în pofida sănă-

⁵ Astfel, de exemplu, în studiul *Nestor der russische Chroniker und seine Wolohen. Eine ethnographische Untersuchung* (1887), Manguica afirmă cu deplin temei, că „volohii lui Nestor, pe carii i-au aflat Ungurii la venirea lor (894—898) în Dacia și în Panonia sunt Daco-Românii moderni (valahii),...“ I. Lupaș, *Croniciari și istorici români din Transilvania*, ed. a II-a, Ed. Scrisul Românesc, 1941, p. 337. Concluzia este confirmată de D. Onciul, care apreciază că Cronica lui Nestor „conține cea mai veche mărturie directă despre românii din Dacia pe timpul venirii ungurilor“. Dimitrie Onciul, *Scrieri istorice*, Ed. Critică îngrijită de A. Sacerdotianu. Ed. Științif., București, 1968, p. 466. Vezi și Gh. Ciulei, *Simeon Manguica, istoric și folclorist*, în *Scrisul bănățean*, XIV, nr. 6 din iunie 1963, p. 82—85.

⁶ Szinnyei József, *Magyar irok és munkái*, VIII. kötet, Budapest, 1902, p. 499. *Romänische Revue*. Studiu monografic și antologie de W. Engel, Ed. Facla, Timișoara, 1978, p. 33.

⁷ Ilie Rusmir, *Viața și operele lui Simeon Manguica*, Ed. Asociațiunii „Astra“, 1931, Oravița, p. 4.

⁸ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XXI, nr. II din 1858, p. 41—43.

⁹ *Ibidem*, nr. I din 7 ianuarie 1859, p. 4—6 și nr. 2 din 14 ianuarie, p. 13—15.

¹⁰ Arh. Mureșenilor, Brașov, *Dosar* 569, nr. 2456.

tății sale precare va depune toate eforturile pentru a-și realiza proiectele, menite să lumineze originea limbii și a poporului român, să o facă cunoscută conaționalilor săi și cu deosebire străinătății. În anul 1858, într-o perioadă în care Sardinia sprijinea aspirația de unire a Principatelor Române, Mangiuca dorea să publice un text care relevă apropierea dintre limbile italiană și română și putea deci contribui la strângerea legăturilor dintre cele două popoare înrudite. El afirmă că va trimite exemplare ale *Foii pentru minte, inimă și literatură*, în care se va tipări *Paralelism italo-român*, în Italia, la Torino și Milano, desigur lui Giove-nale Vegezzi-Ruscalla, cunoscutul filoromân pe care îl aprecia ca „bărbat de merite și propagatorul limbii românești în apus“, „strălucit bărbat italian“¹¹, și redactor a unor periodice italiene.

În aceeași epistolă, Mangiuca îi adresează lui Iacob Mureșeanu „o fierbinte rugare“, „în numele națiunii noastre“, și anume, de a „culege schițe biografice“ despre învățații transilvăneni T. Cipariu, G. Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, I. Maiorescu și Aron (Florian), care i-au fost cerute de Vegezzi Ruscalla, pentru a fi publicate în jurnalele din Italia, urmînd ca atunci cînd numărul biografiilor va fi atîns numărul de 20 să fie reunite într-un volum ce urma să fie tipărit la Florența. Pînă în acel moment cărturarul italian publicase șase biografii, alte patru fiind predate spre publicare, toate aparținînd unor personalități din Principate. De altfel, Mangiuca aprecia că „dintre toate scriptele acestui bărbat de stimă mai interesante sunt schițele biografice despre românii literați vienți (în viață — n.n.), ce se tipăresc în jurnalele din Turin, Mediolan și Florența“¹². Exprimîndu-și speranța că va da curs rugămintii sale, aducînd „pe altarul națiunii această jertfă“, Mangiuca îl mai informa pe I. Mureșeanu, că el însuși va căuta să trimită (să alcătuiască) biografiile bănățenilor Eftimie Murgu și Damaschin Bojincă. Depistăm așadar considerația pe care el o nutrea încă din tinerețe față de precursorii lui bănățeni, considerîndu-se, credem, un continuator al preocupărilor lingvistice și istorice ale acestor reprezentanți ai iluminismului românesc¹³.

¹¹ *Foie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 2 din 14 ianuarie 1858, p. 15. Cu privire la cărturarul italian filoromân, Al. Marcu, *Un prieten uitat: G. V. Ruscalla* (extras din Convorbiri literare, sept.-oct. 1927).

¹² *Foie pentru minte, inimă și literatură*, nr. cit. Publicațiile la care se referă S. Mangiuca ar putea fi: *Spettatores di Firenze, Rivista Contemporanea* (Torino), *Il Mondo letterario* (Torino) ș.a., la care a colaborat G. Vegezzi-Ruscalla. În anul 1865 S. Mangiuca va publica *Semn despre folosul unei catedre de limbi neolatine*, traducere din limba italiană după Vegezzi Ruscalla, în *Concordia*, V, nr. 66—425 din 19/31 august 1865, p. 270 și nr. 67—426 din 22 august/3 septembrie 1865, p. 274—275.

¹³ În biblioteca lui S. Mangiuca se găsea lucrarea lui E. Murgu, *Widerlegung oder Abhandlung...* (Ofen, 1830), pe care o și citează în *Daco-romanische Sprach- und Gesichtsforschung*. Cărturarul bănățean poseda și lucrările lui D. Bojincă, *Animadversio...* (Pesta, 1827), și *Anticile romaniilor* (Buda, 1832—1833). *Consignațiunea despre cărțile aflătoare în Biblioteca S. Mangiuca donată „Asociațiunei Transilvane pentru literatura și cultura poporului român“*. Arh. Stat. Sibiu, Fond Astra, nr. 290/891 f. 3—16, nr. 148 și 186.

Sfârșitul scrisorii constituie o mărturie elocventă a dorinței lui Mangiuca de a activa în folosul națiunii, de a-i face cunoscute peste hotare personalitățile de seamă și realizările spirituale: „M-ar omori conștiința, dacă ași vedea indiferentism, neputincioșia, și așa nu am putea împlini nici atîta, căci ce va să zică Italia atunci de noi?” Această năzuință îl îndeamnă să aducă la cunoștința lui Mureșeanu și rugămintea lui Vegezzi Ruscalla de a i se trimite publicația *Foaie pentru minte, inimă și literatură* (anii 1850—1858), „ceruți de la mine cu mult dor“.

La puțin timp după trimiterea scrisorii pe care am prezentat-o, S. Mangiuca pleacă la Timișoara, unde își începe activitatea didactică, în calitate de profesor de limba și literatura română la Gimnaziul german (fostul Liceu piarist), fiind în același timp practicant de drept și îndeplinind officii de translator la c.r. locotenentă din Timișoara¹⁴, guvernul Voivodinei sîrbești și Banatului Timișan, unitate administrativă creată de habsburgi după revoluția de la 1848. Cercetarea cataloagelor Gimnaziului german — aflate la Arhivele Statului din Timișoara — și mărturia unuia din foștii săi elevi, facilitează reconstituirea activității desfășurate de profesorul Mangiuca la cunoscuta instituție de învățămînt.

Catedra de limbă română din cadrul Gimnaziului fusese inaugurată la 30 aprilie 1851, primul ei titular fiind profesorul Pătru Popescu, care trece mai târziu în Principate¹⁵. Preluînd catedra, Simeon Mangiuca funcționează ca profesor în anii școlari 1858/1859 și 1859/1860¹⁶.

Cît privește orientarea lui în problemele de limbă, așa cum reiese din apelul *Către învățații românilor!*, datat Timișoara, 2 august 1860 și publicat în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*¹⁷, cît și din corespondența adresată în anii 1858—1860 lui Timotei Cipariu, aceasta a fost latinistă, Mangiuca fiind adeptul ortografiei etimologice. Este semnificativ faptul că răspîndește numeroase exemplare din *Compendiul de gramatica limbii române* (ed. a II-a, Blaj, 1858) și *Crestomația sau Analecte literare* (Blaj, 1858)¹⁸, elaborate și publicate de cel mai de seamă latinist transilvănean. El însuși compunea în acea vreme — după propria-i mărturisire —, „o ortografie cu litere latine“ și aduna material „pentru un vorbăriu etimologic“¹⁹.

¹⁴ Dr. At. M. Marinescu, Simeon Mangiuca în *Familia*, XXVI, nr. 51 din 23 decembrie st.v. 4 ianuarie st.n. 1890, p. 605; I. Rusmir, *op. cit.*, p. 4.

¹⁵ T. Roșiu, *Unele date privitoare la junimea română din gimnaziul Timișoarei*, în *Amicul școalei*, II, nr. 26 din 1 iulie 1861, p. 217.

¹⁶ Arh. Stat Timișoara, *Fond Liceul piarist*. Cataloagele din anii 1858—1860.

¹⁷ *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, XXIII, nr. 37 din 6 septembrie 1860, p. 283—287.

¹⁸ Gr. Ploșteanu, *Din corespondența lui Simeon Mangiuca*, în *Orizont*, XVII, nr. 11 din 1967, p. 89. Un *Compendiu de gramatică* de T. Cipariu se găsea în biblioteca lui S. Mangiuca donată „Astrei“. Arh. Stat Sibiu, *Fond. cit.*, *Consignațiunea*..., nr. 471.

¹⁹ S. Mangiuca către C. A. Rosetti, Satu Mic, 29 aprilie 1866. Originalul în Arhiva Academiei Române. *Dosar A-7-1866*. Publicată în cuprinsul articolului *Societatea literară „adunândă“ la București și membrii ei din Austria*, în *Concordia*, VI, nr. 61—525 din 3/15 august 1966, p. 268 și nr. 63 din 7—19 august 1866, p. 276. În anul 1860 S. Mangiuca a prezidat lucrările Comisiei din Timișoara „pen-

În anul școlar 1858/1859 Manguica a avut un număr de 26 de elevi (2 elevi din clasa a II-a, 8 din clasa a III-a, 9 din clasa a IV-a, 3 din clasa a V-a, 2 din clasa a VI-a și 2 din clasa a VIII-a), iar în anul școlar 1859/1860 un număr de 32 de elevi (10 din clasa a II-a, 4 din clasa a III-a, 6 din clasa a IV-a, 9 din clasa a V-a, 2 din clasa a VII-a și 1 din clasa a VIII-a)²⁰. Calificativele acordate ni-l dezvăluie ca pe un profesor exigent. Lipsa de pregătire și de interes față de limba și literatura română era sancționată cu calificativul de *ungenügend* („insuficient“); în schimb, elevii bine pregătiți au fost răsplătiți cu calificativul de *ausgezeichnet* („excelent“). Între aceștia din urmă s-au numărat Teodor Roșiu și Paul Rotariu (în anul școlar 1858/1859 elevi în clasa a IV-a, iar în anul școlar 1859/1860 elevi în clasa a V-a)²¹. Teodor Roșu ne-a lăsat o prețioasă mărturie despre fostul său profesor de limba și literatura română, afirmând în paginile revistei *Amicul școlii* din Sibiu, că: „În acel timp cît a petrecut D-l Simeon Manguica ca profesor în Timișoara a desfășurat o activitate neobosită, din care cauză memoria Domniei Sale va rămînea neștearsă în inimile junimei, al cărui conducător a fost dînsul așa zicînd ca tata în familie“²².

Apreciat pentru temeinica sa pregătire, Manguica face parte — cum relevă un *Lehrer-Zeugnis* acordat lui Traian Lungu, în Timișoara la 27 august 1859, semnat și de S. Manguica, din comisiile de examinare a învățătorilor²³ și este, de asemenea, solicitat să-și aducă aportul la cursurile de pregătire a învățătorilor români organizate în anul 1860 la Timișoara și Lugoj²⁴.

Motivul pentru care S. Manguica, ca și predecesorul său P. Popescu, a renunțat la postul de profesor îl găsim sugerat de același T. Roșu, și anume retribuția cu totul insuficientă. Salariul era de numai 200 de florini anual, „așa de slab, cît nu e nimene în stare a prevedea catedra, de n-ar avea și altă condițiune (sursă de venit — n.n.), ce e foarte greu acum, cînd toate posturile din loc sînt ocupate de străini (...)“²⁵. Pier-

tru elaborarea unei ortografii românești unitare cu litere latine care să fie folosite în administrație și în școli“. D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Ed. Stat., București, 1961, p. 81—82.

²⁰ Arh. Stat. Timișoara, *fond. cit.*, Cataloagele claselor I—VIII din anii 1858—1860.

²¹ *Ibidem*, p. 12, Katalog der IV. Klasse vom Schuljahre 1858/9, f. 288—289; P. 14, Katalog der 5-ten Klasse 1859/60, f. 107—109.

²² T. Roșiu, *art. cit.*, p. 218.

²³ Arh. Stat. Timișoara, Fond 717, *Familia Lungu-Puhallo*. Atestatul mai este semnat de consilierul școlar Constantin Ioanovici, în calitate de președinte al comisiei de examinare, de Meletie Drăghici, Petru Cermena și Ioan Hațegan, ca membrii ai comisiei. S. Manguica apare și în lista de abonați pe anul 1861 ai revistei *Amicul școlii* (în dreptul localității Reșița, ca „jude de cerc“). *Lista DD. abonați la „Amicul Școlii“ pe anul 1861*, în *Amicul Școlii*, III—1862. Încă din anul următor S. Manguica figurează și între colectanții (în Jam) la lucrarea lui N. Tincu Velia, *Istoria Bisericească Politico-Națională a Românilor* (Sibiu, 1865). Concordia, V, nr. 70—429 din 2/14 septembrie 1865, p. 286.

²⁴ *Osterreichische Schulbote*, Viena, nr. 16 din 21 aprilie 1960.

²⁵ T. Roșiu, *op. cit.*, p. 217.

zînd prin desființarea locotenenței c.r. ca urmare a alipirii la 27 decembrie 1860 a Banatului la Ungaria, sursa suplimentară de venit, care îi asigurase împreună cu salariul de profesor existența, Manguica părăsește Timișoara, îndreptîndu-se spre meleagurile cărășene. În același timp, perspectiva alegerii sale de către congregația comitatului Caraș ca jude cercual l-a putut determina să părăsească cariera didactică.

Deși angrenat în anii 1861—1868 în activitatea administrativă, îndeplinind funcția de prim pretor în localitățile Satu-Mic, Jam, Carașova și Sasca Montană, iar din 1868 stabilindu-se în Oravița practică avocatura, Simeon Manguica va continua să acorde atenție învățămîntului, sprijinind școala românească. Interesul lui față de școală dobîndește în împrejurările intensificării asupra naționale, a sporirii tendințelor de deznaționalizare a românilor, evidente valențe politice. Școala reprezenta pentru acest cărturar înaintat, ca pentru majoritatea cărturarilor și oamenilor politici progresiști români transilvăneni și bănățeni, o citadelă în calea tendințelor asupraitoare ale autorităților maghiare, o instituție de instruire și deopotrivă de educație națională.

Participînd la Congresul național — bisericesc care a avut loc în septembrie—octombrie 1868 la Sibiu, în calitate de deputat al cercului de alegere al Bisericii Albe, a fost ales, împreună cu Sigismund Borlea, Vincențiu Babeș, Miron Romanul și alții, într-o comisie de 9 membrii însărcinată să facă propuneri referitoare la Proiectul de lege (guvernamental) al instrucției publice prezentat Dietei de la Pesta în anul 1868²⁶. Acest proiect de lege conținea prevederi care încălcau autonomia școlară-bisericească a românilor și înlesneau autorităților politica de maghiarizare. Ca urmare, în raportul comisiei de nouă, prezentat de Vinc. Babeș, se propunea „ca președintele să facă toți pașii necesari pentru împiedicarea aducerii și punerii în lucrare ale acestui, ori a unui asemenea proiect de lege”²⁷. Neluînd însă în considerare criticile, pe care le vor exprima și deputații români, Parlamentul maghiar va vota legea XXXVII și apoi alte legi, care vor restrînge și mai mult autonomia școlară și vor accentua tendințele de deznaționalizare.

Peste doi ani, la 20 aprilie 1870 Sinodul episcopiei române gr. or. a Caransebeșului l-a ales pe S. Manguica ca senator școlar²⁸. Tot pe atunci

²⁶ *Protocolul Congresului național-bisericesc român de religiunea greco-răsăriteană, conchemat în Sibiu pe 16/28 septembrie 1868*, p. 48.

²⁷ În cadrul aceluiași Congres național-bisericesc S. Manguica semnează alături de Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, Petru Cermena, Constantin Rădulescu, dr. Aurel Maniu, Alexandru Mocioni, Victor Mocioni, Ioan Misici, dr. Atanasie M. Marinescu, I. Tăranu, Partenie Gruescu și alți deputați bănățeni, petiția înaintată Congresului de către Vincențiu Babeș, prin care se cerea „reînființarea eparhiei române ortodoxe în Timișoara”, iar dacă deocamdată aceasta nu s-ar putea, înființarea unui consistoriu separat în Timișoara” pe seama părților române ale fostei eparhii timișene”, dependent de episcopul Aradului. *Ibidem*, p. 219—221. Vezi și I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, p. 218. Menționăm că Manguica va participa și la congresele național-bisericești întrunite în anii 1873, 1876.

²⁸ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIII, nr. 47 din 2 iulie/20 iunie 1870.

Societatea de lectură din Caransebeș îi aducea mulțumiri pentru sprijinul acordat²⁹. Soția cărturarului, Ana Manguica și fiica, Angelina, donează la rîndul lor 5 florini, respectiv 1 florin 50 cr. în favoarea Școlii de fete din Oradea³⁰.

Simeon Manguica a fost membru fondator al Reuniunii învățătorilor români gr. or. din dieceza Caransebeșului (înființată în anul 1869). În cadrul adunării generale a Reuniunii care a avut loc la 20—21 august (1—2 septembrie) 1878 în Biserica Albă a rostit o cuvîntare în care a menționat marile progrese realizate de români pe plan cultural după revoluția de la 1848 cerind totodată învățătorilor, tuturor celor prezenți la adunare eforturi sporite, pentru progresul cultural al românilor, de care era condiționată fericirea lor: „Întreită, ba însutită activitate se cere ca românul să poată corespunde datorinței și misiei sale. Aceasta cere mama națiunii, căci numai prin cultură se poate noroci și fericii românul”³¹. Cu același prilej, exprimînd idei de sorginte iluministă, susținute în împrejurările dualismului austro-ungar de numeroși alți cărturari români, Manguica afirma: „Cultura, Domnilor, dă tăria, cultura dă avere, cu un cuvînt cultura dă toate cele ce sînt omului de lipsă pentru fericirea sa în lume. Deci Domnilor, cultura, cultura și iarăși cultura sunt recerînțele imperative ale spiritului timpului”³². În cuvîntul său, S. Manguica mai sublinia legătura dintre cultură și moralitate („nici este cu putință cultură fără moralitate”), rămînînd în același timp adeptul concepției cu privire la necesitatea educației religioase a poporului. Poziția sa este parțial explicabilă, luînd în considerare faptul că mulți cărturari din vremea în care a trăit și a activat vedeau în educația religioasă un mijloc de cultivare morală și totodată o puternică pavază împotriva tendințelor de dezaționalizare, care caracterizau politica oficialităților.

Preocupările lui S. Manguica privind școala și în general cultura poporului român, și-au găsit reflectarea și în sprijinul pe care l-a acordat întemeierii Reuniunii de femei în Oravița, cu menirea de a crea un „institut român pentru creșterea fetelor”³³. Soția lui Manguica, Ana, semnează în anul 1888, în calitate de președintă, împreună cu dr. G. Vuia, în calitate de secretar, *Apel*-ul prin care se aducea la cunoștință înființarea Reuniunii de femei; nu este exclus ca *Apelul* să fi fost redactat cu contribuția lui S. Manguica, care împreună cu soția sa, cu Andrei Ghidiu,

²⁹ M. M. Deleanu, *op. cit.*, p. 218.

³⁰ *Gazeta Transilvaniei*, XXXIII, nr. 88 din 23/11 noiembrie 1870. Pe Ana Manguica o aflăm și între abonații revistei *Familia* pe anul 1873. *Familia*, IX, nr. 44 din 30 decembrie/11 ianuarie 1873, p. 510.

³¹ *Protocolul adunării generale a Reuniunii învățătorilor români de la școlile confesionale gr. or. din Dieceza Caransebeșului* ținută în Biserica Albă la 20—21 august (1—2 septembrie) 1878. Reșița Montană, 1879, p. 17.

³² *Ibidem*.

³³ *Gazeta Transilvaniei*, LI, nr. 22 din 30 ianuarie/11 februarie 1888. Vezi și *Telegraful Român*, XXXVI, nr. 5 din 16/28 ianuarie 1888, p. 19.

Livia Vuia, Anastasia și Ioan Bistran, Letiția și Ion Lepa fac parte din comitetul provizoriu ales cu prilejul ședinței de constituire a Reuniunii³¹.

Cu câțiva ani mai înainte, Manguuca sprijinise și Societatea studențească „România Jună” din Viena, printr-o donație de cărți³⁵.

Conștient de importanța factorului economic în viața unei națiuni asuprite, de necesitatea întăririi bazei materiale a luptei pentru progres cultural și eliberare națională a românilor, Simeon Manguuca a sprijinit întemeierea primei bănci cu capital exclusiv românesc din Transilvania, Banca „Albina” din Sibiu.

Ales în ședința din 19 iulie 1871 a Comitetului fondator al Institutului de credit și de economii „Albina” ca reprezentant al acestuia în Oravița³⁶, Manguuca s-a dovedit a fi deosebit de activ, reușind să colecteze un număr de 414 acțiuni — dintre care trei semnate de el —, situându-se pe locul al doilea după numărul de acțiuni colectate pentru crearea Băncii³⁷. Ca urmare, în ședința din 9 decembrie 1871 a Comitetului fondator „se exprimă mulțumită și recunoștință protocolară care să se comunice și în scris, Domnilor dr. Aurel Maniu din Lugoj și Simeon Manguuca din Oravița, ca *celor mai activi și mai zeloși reprezentanți ai Institutului* (subl. n.), exoperind cel dintâi subscrieri la 434 și cel din urmă la 414 acțiuni”³⁸.

Înființată în anul 1872, Banca „Albina” a avut la început un caracter mixt, de institut de credit și de asociație cooperatistă³⁹. În vara aceluiași an conducerea Băncii a trecut la crearea de reuniuni de credit, care reprezentau la început „fundamentul institutului” și prin intermediul cărora urma să pătrundă capitalul la sate și orașe⁴⁰.

De organizarea Reuniunii de credit din Oravița s-a ocupat, desigur, S. Manguuca, care era dornic să-și aducă contribuția la sprijinirea financiară a țărănimii și a tinerei burghezii românești din ținutul Oraviței. De altfel, referitor la atitudinea sa față de țărănime, cunoaștem faptul că a fost un apărător al intereselor acesteia, pledînd ca avocat în procesele urbariale judecate cu Societatea „STEG” pentru deposdarea de

³⁴ *Ibidem*. *Telegraful român*, XXXVI, nr. II din 30 ianuarie/11 februarie 1888, p. 42—43.

³⁵ *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, I, (1800—1891). Ed. pentru Literatură, 1968, p. 65.

³⁶ Arh. Stat Sibiu, *Procese ale Comitetului fondator și ale Direcțiunii Institutului de credit și economic „Albina” 1871—76. Protocolul ședinței din 19 iulie 1871 a Comitetului fondator*, nr. 15.

³⁷ Vezi Petra-Petrescu, *Monografia Institutului de credit și de economii „Albina” (1872—1897)*, Sibiu, 1897, p. 104.

³⁸ Arh. Stat. Sibiu, *Procesele verbale ale Comitetului fondator și ale Direcțiunii... 1871—76. Protocolul ședinței din 9 decembrie 1871 a Comitetului fondator*, nr. 45.

³⁹ B. Surdu, *Băncile și consolidarea burgheziei române din Transilvania*, în *Anuar. Institut de istorie din Cluj*, t. V, 1972, p. 163.

⁴⁰ Vezi M. Drecin, *Activitatea Reuniunilor de credit pentru participanți, înființate și conduse de Banca „Albina”*, în *Lucrări științifice, Istorie-Științe Sociale-Pedagogie*, Oradea, 1972, p. 99. În general, cu privire la Bancă, vezi M. Drecin, *Monografia Băncii „Albina” (1872—1918)*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1977.

pămînturi⁴¹. Întemeierea unei instituții de credit românești în Oravița — fie deocamdată și sub forma unei filiale a Băncii „Albina“ —, se impunea cu atît mai mult, cu cît pînă în acel moment în localitate nu exista decît „Oraviczaer Sparkassa A.G.“ (creată în 1866)⁴².

Pentru a se informa asupra posibilităților de activitate ale Reuniunii de credit din Oravița, în iulie 1872 Iacob Bologa a efectuat, ca trimis al Direcțiunii Băncii „Albina“, o deplasare la Oravița, unde s-a întîlnit cu S. Manguica. La dorința expresă a acestuia și ca urmare „a unor împrejurări particulare“, Direcțiunea era autorizată să numească și un al doilea președinte al Comitetului Reuniunii de credit din Oravița⁴³. La sfîrșitul anului 1872, această Reuniune avea deja un număr de 250 de participanți și primise o donație de 24.050 florini⁴⁴. În anul următor Manguica a efectuat o deplasare la Timișoara, participînd la Conferința delegaților comitetelor de Reuniuni întrunită la 5 noiembrie 1873 în centrul bănățean, unde a avut ocazia de a se întîlni cu directorul „Albinei“⁴⁵.

În activitatea pe care a desfășurat-o în fruntea Reuniunii de credit din Oravița, S. Manguica, așa cum deducem din anumite acte semnificative ale Comitetului Reuniunii, deci inclusiv ale președintelui său, a susținut interesele țărănimii, față de care a manifestat o atitudine binevoitoare. Astfel, în anul 1873 Comitetul se adresează cu o cerere către Direcțiunea „Albinei“ solicitînd „prelungirea pe un an a ratelor de împrumut de la participanții acelei Reuniuni din cauza recoltei rele, (...)“⁴⁶. Mai știm că în ședința sa din 28 octombrie 1873 Comitetul Reuniunii de credit din Oravița „nu află de lipsă întabularea declarațiunilor din cauza prelungirii (achitării ratelor de împrumut — n.n.), ci crede deajuns a se publica prin comune, că, cînd se va afla că un participant se clatină în averea ori îmblă a face datorii fără a se arăta acest Comitetului, atunci să se întabuleze îndată declarațiunile la toți participanții din acea comună“⁴⁷. În urma propunerii directorului „Albinei“, Consiliul de administrație a acceptat prelungirea achitării ratelor de împrumut a 122 de participanți la Reuniunea din Oravița pînă la 1 august 1874, cu condiția ca la acel termen să-și achite întregul împrumut și cu 12% dobîndă pe întreaga perioadă a prelungirii. Consiliul a acceptat totodată ca suficientă măsura propusă de Comitetul Reuniunii din Oravița⁴⁸, amintită anterior. Dar, îndeosebi țărănimia din ținutul Oraviței se găsea în acea perioadă

⁴¹ I. Rusmir, *op. cit.*, p. 7.

⁴² Sim. Sam. Moldovan, *Oravița de altădată*, p. 42. Kormos A., 1910—1911, *Pénzügyi Compasz*, Husz. évf., Budapest, p. 796.

⁴³ Arh. Stat Astra, *Procese verbale ale Consiliului de administrație al Institutului de credit și economie „Albina“ 1872—1875. Protocolul ședinței din 24 iulie 1872*, nr. 92.

⁴⁴ *Ibidem. Procesele verbale ale Comitetului fondator și ale Direcțiunei... 1871—76. Protocolul ședinței din 5 februarie 1873*, nr. 74.

⁴⁵ *Ibidem. Procese verbale ale Consiliului de administrație... 1872—75. Protocolul ședinței din 13 noiembrie 1873*, nr. 216.

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 217.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

intr-o situație grea și nu putea face față obligațiilor impuse de Bancă, astfel că la 26 ianuarie 1874 Consiliul de administrație a hotărât „să se dispună intabularea obligațiunilor și declarațiunilor la acei participanți de la Reuniunea Oravița, căror li s-au conces prelungirea pînă în august a.c. a răspunderii ratelor de împrumut, fără ca însă ei să satisfacă obligămîntul lor prin plățirea intereselor anticipative pînă la termenele fixate”⁴⁹. O altă propunere a Comitetului Reuniunii din Oravița privind transformarea mai multor „împrumuturi de reuniune în credite ipotecare”, nu a fost aprobată⁵⁰. La sfîrșitul lunii ianuarie 1874 Reuniunea de credit din Oravița avea restante în valoare de 4.865 fl., 50 cr.⁵¹.

Un complex de factori — în primul rînd nerentabilitatea —, a determinat Consiliul de administrație al Băncii „Albina” să hotărească la 18 aprilie 1874, „în principiu”, desființarea tuturor Reuniunilor de credit cu excepția celei din Sibiu⁵². Reuniunea din Oravița va mai funcționa pînă la sfîrșitul anului 1874. S. Manguica păstrează în continuare legături cu „Albina”, fiind numit la 20 ianuarie 1875 bărbat de încredere în Oravița, cu un onorariu anual de 200 florini⁵³. În această calitate, la 3 februarie 1875 Consiliul de administrație îi va aproba o „plenipotență specială”, „ca mijlocitor la răscumpărarea prin casa de economii din Oravița a pretențiunilor institutului nostru de pe la participanții Reuniunii de credit de acolo”⁵⁴. Din protocoalele de ședință ale Consiliului de administrație al „Albinei” mai reținem ca semnificativ faptul că, în urma „relațiunii” din 26 mai 1875 a lui S. Manguica, i se trimite suma de 50 de florini, parte din tantiema destinată de adunarea generală din acel an pentru învățăceii de meseriași din Oravița și ținut, „pentru a o înmanua antistiei numiților meseriași”⁵⁵.

Printr-o scrisoare adresată Direcțiunii „Albinei”, la 3 aprilie 1876, S. Manguica a demisionat din funcția de „bărbat de încredere” al Băncii. Cu aceasta lua sfîrșit activitatea sa legată de Banca „Albina” și de Reuniunea de credit din Oravița, cea dintîi instituție — filială —, financiară românească din Oravița, activitate care nu i-a prea adus foloase materiale. Treptat însă situația lui Manguica va deveni prosperă, ajungînd să se numere printre „viriliștii” orașului Oravița plătiind o dare de 785,48 fl.⁵⁶ (Nepotul său, dr. Ioan Manguica va face parte din Direcțiunea Societății pe acțiuni „Oravițana”, înființată în anul 1892)⁵⁷.

⁴⁹ *Ibidem*. *Procese verbale ale Comitetului fondator și ale Direcțiunii...* 1871—76. *Protocolul ședinței din 26 ianuarie 1874*, nr. 17.

⁵⁰ *Ibidem*. *Protocolul ședinței din 9 decembrie 1874*, nr. 225.

⁵¹ *Ibidem*. *Procese verbale ale Consiliului de administrație...* 1872—75. *Protocolul ședinței din 12 martie 1874*.

⁵² Vezi și M. Drecin, *Activitatea Reuniunilor...*, p. 105.

⁵³ Arh. Stat Sibiu, *Procese verbale ale Consiliului de administrație...* 1872—75, *Protocolul ședinței din 20 ianuarie 1875*, nr. 5.

⁵⁴ *Ibidem*. *Protocolul ședinței din 3 februarie 1875*, nr. 14.

⁵⁵ *Ibidem*. *Procese verbale ale Comitetului fondator și ale Direcțiunii...* 1871—76. *Protocolul ședinței din 5 iulie 1875 a Direcțiunii*, nr. 108.

⁵⁶ S. Moldovan, *op. cit.*, p. 59.

⁵⁷ Kormos A., *op. cit.*, p. 795.

Un alt document inedit pe care îl valorificăm, îl reprezintă scrisoarea adresată de Simeon Manguica la 17 ianuarie 1882 din Oravița lui George Barițiu, epistolă care ne luminează aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor etnografului și filologului bănățean cu marele cărturar transilvănean⁵⁸.

G. Barițiu consemnase elogios în ziarul său, *Observatorul*, din Sibiu, apariția *Călimdariiului iulian, gregorian și poporal român* pe anul 1882 relevând valoarea deosebită a acestei tipărituri, în care autorul valorifica cercetările sale privind străvechile sărbători — de origine păgînă —, ale poporului român. Între altele, el scria: „Dacă noi această carte o am recomanda lectorilor ca simplu calendar uzitat, cu aceasta nu am face mai nimic, pentru că de cîțiva ani încoace se publică și în limba noastră mulțime de calendare și se vînd din ele cu miile. În calendarul d-lui Manguica aflăm o colecțiune de sărbătorile etnice, cîte au rămas la poporul nostru de mii de ani, parte cu numirile lor antice, păgînești, parte transformate și baptizate cu termeni de ai creștinismului. Din partea noastră mulțumim d-lui Manguica că toată căldura sufletească, pentru că a împlinit o veche dorință a noastră, de a culege în ordine cronologică sărbătorile păgînești și alte credințe tot păgînești, cîte s-au mai conservat la poporul nostru și dintre care unele ne duc nu numai pe două mii de ani străvechime, ci ne îmbină viața noastră națională cu divinitățile mari și mici imparate din mitologia elină și romană. Pînă cînd unii adună cîntecele poporane, alții poveștile și iarăși alții Flora poporului, d-lui își alege acest cîmp tot așa de larg și bun de cultivat, pe care-l cultivă dincolo între alții dn. Teodorescu ș.a. Început prea bun, dn. Manguica însă nu poate sta acilea, căci îndată ce va eși din Banat mai departe, va mai face și alte descoperiri prețioase⁵⁹. Luînd cunoștință de aceste aprecieri măgulitoare, aparținînd unuia din ctitorii culturii românești moderne dincoace de Carpați, S. Manguica îi trimite lui Barițiu „un exemplar legat“ al *Călimdariiului* și îi mulțumește „pentru expresiunea recunoscătoare dată în *Observatoriu* despre *Călimdariiul* meu, căci nu numai eu ci întreaga inteligenția națiunii române dă foarte mult pe părerea veteranului literator român⁶⁰.

În același an G. Barițiu retipărea în revista *Transilvania*, organul *ASTREI*, două studii din Calendarul lui S. Manguica: *Petrecerea mor-*

⁵⁸ Bibl. Academiei R. S. România, Ms. rom. 1010, f. 19.

⁵⁹ *Observatorul*, IV, nr. 97 din 2/14 decembrie 1881, p. 402.

⁶⁰ Bibl. Academiei R. S. România, Ms. rom. 1010, f. 19. Pentru prețuirea de care se bucura Barițiu din partea lui Manguica, menționăm și faptul că în biblioteca acestuia din urmă se găseau următoarele lucrări ale cărturarului transilvănean: *Deutsch-rumänisches Wörterbuch*... în colaborare cu G. Munteanu (Brașov, 1853), *Viața, operele și ideile lui Georgiu Șincai din Șinca* (București, 1869) și ediția *Catehismului calvinesc* (Sibiu, 1879). Arh. Stat. Sibiu, fond cit., *Consignațiunea*... nr. 301, 359, 431.

tului⁶¹ și Moșii sau sacrificiul morților⁶². Pornind de la considerentul că „nu e de ajuns ca să alergăm numai după documente scrise, spre a ne avea odată istoria noastră națională, ci trebuie să ne adunăm la un loc și literatura nescrisă și toate tradițiunile noastre, fie acelea etnice păgine, fie creștine, fie înțelepte, fie și absurde, căci avem trebuință să străbătem în cea mai departe vechime, pînă unde ne luminează mult, puțin, scriitori elini și latini”⁶³, Barițiu subliniază încă odată valoarea și noutatea studiilor lui Mangiuca, înmănunchiate în Calendar, recomandîndu-l spre lectură nu numai istoricilor și etnografilor români, ci și celor străini.

Călimdariul din 1882 a cunoscut o mare răspîndire ajungînd, între altele, în biblioteci din București, Timișoara, Sibiu etc. Mai multe exemplare, dăruite de S. Mangiuca, au fost răspîndite în Maramureș de marile luptători pentru libertate națională și socială Vasile Lucaciu. Pe aceste exemplare Mangiuca a scris următoarea dedicație către țărani și gospodarii satelor maramureșene: „Acest călimdariu ți se dăruiește, ca citindu-l d-ta și citindu-l și înaintea altora, apoi dîndu-l și altora să-l citească, să vă îndulciți cu toții de limba dulce românească; să vă dedați a citi românește; să vă iubiți datinele, limba și legea românească, ca așa fiind să vă cumpărați și alte cărți românești și mai ales să vă cumpărați cel puțin cîte un calendariu românesc în tot anul. Ca așa grăind, citind și scriind românește să rămîneți și să fiți români adevărați; și să puteți deștepta pe toți sufletul de români, să fie români harnici și români buni”⁶⁴. Dedicția constituie o mărturie elocventă a caracterului militant al operei lui S. Mangiuca, relevă țeluri fundamentale ale întregii sale activități; răspîndirea culturii românești și fortificarea conștiinței naționale a românilor din Monarhia austro-ungară.

Cercetarea presei vremii ne oferă posibilitatea cunoașterii și a unor aspecte ale orientării și activității politice a lui Simeon Mangiuca, care se manifestă în anii deceniului al 9-lea al secolului trecut, ca un susținător al politicii promovate de Partidul Național Român. Astfel, el participă activ la Conferința alegătorilor români din cercul electoral Oravița, care a avut loc în 7/19 aprilie 1884⁶⁵. Cu acest prilej a luat cuvîntul și, la propunerea sa, conferința „a primit cu unanimitate și în-suflețire” un „conclus” formulat de avocatul Ion Lepa, de aderență la

⁶¹ *Transilvania*, XIII, nr. 15—16 din 1—15 august 1882, p. 121—127.

⁶² *Ibidem*, nr. 17—18 din 1—15 septembrie 1882, p. 140—143.

⁶³ *Ibidem*, nr. 15—16, p. 121.

⁶⁴ *Observatorul*, VI, nr. 49 din 22/4 iulie 1883, p. 293.

⁶⁵ *Luminătorul*, V, nr. 29 și 30 din 14/26 aprilie 1884. *Supliment*. Despre această conferință relatează și *Observatorul*, în care, între altele se scrie: „Pentru cercul Oravița comitatul Caraș-Severin s-au ținut în 19 aprilie a.e., st.n. luînd parte aproape 300 de alegători. Conferința a enunțat cu mare entuziasm aderarea sa la programa națională din Sibiu, pe care toți prezenții o țin de unica mîntuitoare pentru poporul român. Față de alegerile viitoare de deputat dietal s-au făcut pregătiri pentru o acțiune intensivă și rezolută, ce se probează prin tăria de caracter și energia probată a bărbaților aleși în comitetul electoral constituit: S. Mangiuca (...). *Observatorul*, VII, nr. 31 din 30/18 aprilie 1884, p. 123.

Programul Partidului Național Român din Ungaria și Transilvania adoptat la Conferința din 12—14 mai 1881 de la Sibiu, care, după cum este cunoscut, în esență contesta legalitatea dualismului austro-ungar. În „conclus“ se afirma: „Considerînd că programa națională statorită de lamura națiunei, ca delegați ai tuturor alegătorilor români din țară în an. 1881 la Sibiu, și între împregiurările de astăzi corespunde întru toate dreptelor postulate ale națiunei noastre, conferința — și declară aderența sa necondiționată la acea programă (...)”⁶⁵. Sub „stindardul“ programului P.N.R. s-a trecut la constituirea în Oravița Montană — locul de desfășurare a alegerilor de cerc — a unui comitet electoral cercual și s-a exprimat totodată necesitatea creării în fiecare comună din cerc a cîte unui subcomitet, cu denumirea de comitet electoral comunal etc. La propunerea unei comisii, a cărei raportor a fost I. Lepa, s-a ales Comitetul cercual, în care alături de Ilie Trăilă, Baltazar Muntean, Andrei Ghidui, Ion Pop, Ion Bistrean, Nicolae Tătucu, Ion Matesetean, Matei Stroia, Iacob Botoș, Mihai Fometescu și Ion Lepa, a fost ales și Simeon Manguica. Acesta s-a numărat așadar în acei ani între fruntașii vieții politice a românilor orăvițeni.

Un ultim aspect al biografiei și al activității lui Simeon Manguica la care ne referim, este cel al legăturilor pe care le-a avut cu diferite instituții cultural-științifice naționale.

Încă în anul 1865, pe cînd era pretor în Jam, Manguica apare ca membru al *Asociațiunii naționale* din Arad⁶⁶. De pe atunci datează și primele sale contacte cu *ASTRA*, pe care le cunoaștem. Printr-o scrisoare adresată Comitetului *ASTREI*, se oferea să elaboreze sau să colaboreze la elaborarea unui Dicționar (al limbii române). În consecință, în ședința extraordinară a Comitetului *Asociațiunii* din 3 august 1865 se recomanda adunării generale „și D. Manguica, f(ost) profesor, care posedă cunoștința limbilor romane, slavice, germane și are cunoștință și despre limba celtică-dacică, în obiectul ortografie”⁶⁷. După cum este cunoscut, sub egida *ASTREI* nu se va elabora un asemenea dicționar, el va fi opera lui A. Tr. Laurian și I. C. Massim, fiind tipărit în anii 1871 și 1876 de către Academia Română.

Legăturile lui S. Manguica cu *ASTRA* își vor găsi o consacrare postumă prin donarea valoroasei sale biblioteci, constînd din 486 de opere în 728 de volume, acestei instituții⁶⁸. Scrisoarea prin care dr. L. Meheș aduce la cunoștința conducerii *Asociațiunii* dorința exprimată de socrul său, S. Manguica, ca după moarte „biblioteca lui să se doneze unei societăți culturale române“, a fost între timp valorificată⁶⁹. Cît privește

⁶⁶ *Concordia*, V, nr. 59—418, din 25 iulie/6 august 1865, p. 242.

⁶⁷ Arh. Stat Sibiu, *Protocolul Agendelor Asociațiunii 1861—1867*, I, nr. 142/1865; *Gazeta Transilvaniei*, XXVIII, nr. 63 din 23/11 august 1865, p. 250 și nr. 66 din 2 septembrie/21 august 1865, p. 261—262.

⁶⁸ Arh. Stat Sibiu, *Fond Astra*, nr. 290/891, f. 3—16. *Consignațiune...*

⁶⁹ Doina Babeu, *Biblioteca filologică a lui Simeon Manguica. Semnificația unei donații*, în *Orizont*, XXIX, nr. 14 din 6 aprilie 1978.

semnificația actului de donație, ea este într-adevăr aceea „de unitate spirituală și de solidaritate națională“. Mai trebuie, după opinia noastră, subliniată și recunoașterea însemnătății *ASTREI* ca cea mai importantă instituție cultural-națională a românilor din Monarhia austro-ungară.

S. Manguica s-a numărat și între sprijinatorii *Societății pentru fond de teatru român* (înființată în 1870), cea de a doua instituție culturală reprezentativă a românilor de dincoace de Carpați. Atît Manguica cît și familia sa au văzut în teatru nu numai un mijloc de educație estetică și de divertisment, ci și, poate mai ales, un important mijloc de cultivare a limbii și de educație națională.

Se cunoaște faptul că încă în august 1868 S. Manguica sprijinise venirea trupei lui M. Pascali la Oravița și susținuse succesul artei teatrale românești în această localitate cu fonduri substanțiale primite de la socrul său⁷⁰. După crearea *Societății pentru fond de teatru* manifestă interes față de activitatea acesteia și se numără între susținătorii ei activi. Alături de Atanasie M. Marienescu, figurează între fruntașii orăvițeni care la 1 mai 1872 felicitau printr-o telegramă adresată lui Iosif Vulcan, adunarea generală a *Societății* care avea loc la Satu-Mare, dorindu-i „rezultat bun“⁷¹. Interesul cărturarului pentru arta românească se reflectă și își găsește o consacrare locală prin alegerea sa ca vicepreședinte al *Societății române de cîntări*⁷², înființată în 19 mai 1872. După crearea, cu aportul lui substanțial, a Casinoului român din Oravița — în 27 februarie 1873 —, într-o ședință a Comitetului acestuia, care a avut loc la 11 iunie 1874, s-a dezbătut conținutul unei scrisori adresată de M. Pascali lui At. M. Marienescu și lui S. Manguica în legătură cu proiectatul turneu al artistului în Oravița. La propunerea lui Manguica, Comitetul „promite sprijinul său deosebit“⁷³.

Cu prilejul adunării generale a *Societății pentru fond de teatru* de la Oravița din 26—27 septembrie 1874, S. Manguica figurează între conferențieri, cu comunicarea *Botanica la poporul român*, publicată în același an în revista *Familia*⁷⁴. Legăturile învățatului cu *Societatea pentru fond de teatru* sînt confirmate de o scrisoare adresată la 22 august 1876 din Biserica Albă lui Ioan Pușcariu, casierul *Societății*, prin care trimitea 12 florini, reprezentînd taxa de membru pe anii 1875—1876⁷⁵. Ca urmare, numele său apare în *Lista membrilor efectivi* prezentată la adunarea generală a *Societății* care a avut loc în Lugoj la 23 septembrie 1876⁷⁶.

⁷⁰ Sim. Sam. Moldovan, *op. cit.*

⁷¹ I. Crișan, *Teatrul din Oravița (1817—1967)*. Reșița, 1967, p. 154. În același an S. Manguica contribuie cu 1 florin la venitul balului „aranjat” în Reșița în 3 octombrie 1872 cu ocazia adunării generale a *Societății pentru fond de teatru român*. *Familia* XII, nr. 28 din 11 iulie/23 iulie 1876, p. 335.

⁷² M. M. Deleanu, *op. cit.*, p. 218.

⁷³ Sim. Sam. Moldovan, *op. cit.*, p. 120.

⁷⁴ *De însemnătatea botanice românești*, în *Familia*, nr. 43—49 din 1874.

⁷⁵ Arh. Stat Brașov, *Fond A.S.P.F.D.T.* 53. Anul 1870—1894, nr. 7124.

⁷⁶ *Ibidem*, nr. 7133.

Cunoscînd și apreciîndu-i activitatea științifică în domeniul filologiei, în anul 1866 Iosif Vulcan, redactorul *Familiei*, propunea ca Simeon Mangiuca, considerat „negreșit cel mai mare filolog român în Banat“, să reprezinte, împreună cu Vincențiu Babeș, Banatul în *Societatea literară* aflată în curs de constituire la București⁷⁷. Mangiuca însuși se socotea îndreptățit și era dornic să facă parte din Societatea care își propunea să stabilească ortografia, să elaboreze gramatica și dicționarul limbii române. În acest scop s-a adresat printr-o scrisoare, datată Satu Mic în 29 aprilie 1866 lui C. A. Rosetti, Ministrul cultelor și Instrucțiunii publice în guvernul de la București⁷⁸. Prezîntîndu-și succint pregătirea, orientarea și activitatea filologică, cărturarul bănățean îi adresa rugămintea ca „să aibi acea bunătate a mă face părtaș de societatea respectivă, căci voiesc a face națiunii mele serviciu cu rezultatul osteneților mele, (...)”⁷⁹. Pentru a-l convinge pe Rosetti de capacitatea sa de a contribui la realizarea obiectivelor pe care și le-a propus *Societatea literară* („în privința însușirii mele cu privință la cauză“), Mangiuca îl mai ruga să ceară referințe de la profesorul gimnazial Petru Popescu și de la avocatul Vasile Maniu, „compatrioți“ de-ai săi bănățeni aflați în România⁸⁰.

În pofida dorinței sale, S. Mangiuca nu a fost numit între cei dinții membrii ai *Societății literare*, ceea ce explică dezamăgirea resimțită de cărturarul bănățean, căreia i-a dat expresie în articolele polemice publicate în ziarul *Concordia*⁸¹.

În anii următori el a urmărit cu interes literatura științifică din domeniile filologiei, istoriei, etnografiei de peste Carpați, în biblioteca sa găsindu-se lucrări semnate de A. D. Xenopol, B. P. Hașdeu, Gr. Tocilescu, N. Densușianu, T. Maiorescu, H. Tiktin, M. Gaster, L. Șăineanu etc.⁸². Totodată interesul lui față de activitatea Academiei Române a rămas puternic, fapt pe care îl deducem și din prezența în aceeași bibliotecă a publicației celui mai înalt for cultural-științific național, *Analele Academiei Române* (Sesiunile anilor 1879—1889, tom. I—XI)⁸³.

⁷⁷ I. Vulcan, *Societatea literară română*, în *Familia*, II, nr. 11 din 15/27 aprilie 1866, p. 131.

⁷⁸ Arh. Academiei R. S. România, Dosar — A-7-1866. Vezi și *Concordia* VI, nr. 62—525 din 3/15 august 1866, p. 272.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Amăgire și dezamăgire în privința membrilor din Austria denumiți pentru *Societatea literară* adunîndă la București, în *Concordia*, VI, nr. 67—530 din 2 septembrie/21 august 1866, p. 292—293. Vezi și *Concordia*, nr. 62—525 din 3/15 august 1866, p. 272 și nr. 77—540 din 26 vinicer (septembrie)/7 octombrie 1866, p. 334. Menționăm că pretenția lui S. Mangiuca de a fi numit membru al *Societății literare*, fusese respinsă și de către G. Barițiu, G. Em. Marica, *Studii de istorie și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. II, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1966, p. 92.

⁸² Arh. Stat Sibiu, Fond Astra, nr. 290/891. *Consignațiune*...

⁸³ *Ibidem*, nr. 314—335.

În mod firesc însă, pe S. Mangiuca îl legau de țară nu numai preocupările științifice, ci și puternicul sentiment al unității naționale care îl stăpînea pe învățat. O dovedise între altele în anul 1877, cînd printr-o donație și-a manifestat solidaritatea cu Războiul pentru independența României⁸⁴.

În aceeași perioadă numele cărturarului bănățean a devenit tot mai cunoscut în România. La prestigiul său contribuise substanțial *Călimăriul* din 1882, care a fost apreciat de numeroase publicații din țară, între care *Românul*, *Telegraful*⁸⁵, din care reproduce *Educatorul*⁸⁶, și alături de acesta minuțioasele și eruditele studii publicate în *Familia* și în *Rumänische Revue*. Apare astfel firească alegerea sa la 22 martie 1890 ca membru de onoare al Academiei Române (cu 19 bile pentru și 2 contra)⁸⁷. Un exemplar din lucrarea *Daco-romanische Sprach — und Geschichtsforschung* (I. Theil, Oravicza, 1891), cu mențiunea „exemplar de onoare“ va fi trimis Bibliotecii Academiei⁸⁸. Din nefericire însă, la 4 decembrie (22 noiembrie) 1890 Simeon Mangiuca se stîngea din viață, fără a mai avea prilejul de a păși în aula „nemuritorilor“. Ana Mangiuca înștiință imediat Academia despre decesul soțului ei⁸⁹, iar înaltul for științific în ședința sa din 23 noiembrie a aceluiași an, a decis să i se transmită telegrafic „regretele Academiei“⁹⁰. Numele lui S. Mangiuca va reveni în raportul pe care secretarul general al prestigioasei instituții, D. Sturdza îl va prezenta în ședința din 19 martie 1891 a Academiei, în care va aprecia că „repausatul și-a cîștigat merite însemnate printr-o neîncetată activitate literară și mai ales printr-o serie de studii etimologice asupra limbii române, publicate în anii din urmă“⁹¹.

Reprezentat de seamă al intelectualității românești din teritoriile aflate sub dominația Monarhiei austro-ungare, învățatul bănățean Simeon Mangiuca, a servit cu devotament, așa cum reiese și din mărturiile prezentate în această lucrare, interesele poporului român, ale națiunii sale asuprite, binemeritînd din partea posterității.

⁸⁴ I. Luncan, W. Marin, I. Munteanu, Gh. Oancea, *Independența României. Participări bănățene*, Ed. Facla, 1977, p. 78.

⁸⁵ I. Rusmir, *op. cit.*, p. 19.

⁸⁶ D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, Ed. Acad. R. S. România, 1968, p. 255.

⁸⁷ *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XII, 1889—1890. Partea administrativă și dezbaterile. București, 1890, p. 104. Cu prilejul decesului lui S. Mangiuca, *Gazeta Transilvaniei* îl aprecia ca pe „unul dintre fruntașii noștri români“, distins „pentru frumoasele lui cunoștințe“ de Academia Română, prin numirea lui ca membru de onoare. *Gazeta Transilvaniei*, LIII, nr. 265 din 27 noiembrie (9 decembrie) 1890.

⁸⁸ Bibl. Academiei R. S. România, Cota II 108408.

⁸⁹ *Analele Academiei Române*, Seria II, Tom. XIII, 1890—1891. Partea administrativă și dezbaterile. București, 1892, p. 26.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ *Ibidem*, p. 60.

ANEXE

Oravița, 14 sept. 1858

Prea onorate Domnule Redactor!

Rog să binevoiești a publica articolul alăturat epistolei acesteia. Mai departe doresc ca să fie articolul acesta publicat numa sub semnul litera *M*, precum am și subscris. Fă bine și corege stilul unde vei afla *D*. *Ta* de bine pentru că voi fi greșit undeva, fiindcă sunt bolnav de friguri, și așa nu mă simt întocma dispus spre lucrări spirituale; totuși însă am compus articolul acesta grăbindu-mă, căci timpul mi-e scump. Să aibi Domnul meu bunătate a-mi trimite *vreo două au trei exemplare a foaei în care se va tipări articolul de față*, pentru că-mi sunt de lipsă spre trimitere la Italia în Turin și Mediolan. Acestea exemplare a foaei le pot primi cu adresa lui *Avram Grema*, docent, per *Oravița în Broșteni*, fiindcă cu dînsul sînt prenumerat la *Gazeta*.

Mai am apoi o fierbinte rugare a îndrepta către *D. Ta*. Te rog adică în numele națiunei noastre, ca pe unul ce vine adese în atingere cu literații noștri, și-i cunoaște mai bine decît alții, să binevoiești a culege *schite biografice* despre următorii bărbați ai noștri: 1. despre canon. *Cipari*; 2. despre *Barițiu*; 3. despre *Papiu Ilarian*; despre *Maiorescu*; 5. despre *Aron*. Acestea schite biografice se cer de la mine spre publicare în jurnalele din Italia. Cînd se vor fi stampat 20 de biografii, atunci se vor uni întruna și se vor publica în un volum în Florența. Schitele biografice trebuie să aibă, încît e cu puțință, următoarele forme: 1. anul, locul nașterii, condițiunea părinților; 2. unde și ce au studiat și în ce stare se află azi acești bărbați; 3. care sunt produsele lor literare; se mai pot adauga și alte date interesante. Publicarea biografiilor acestora ne va face pe noi românii populari în Italia și pe urmă în Europa. Șase biografii sunt deja publicate, *patru* stau spre publicare; toate sunt ale bărbaților din Principate. Voi căuta să trimit unele biografii și din Banat; înțeleg pe *Murgu* și *Damaschin Bojincă* cel din Moldova, numai nu știu despre cel din urmă în ce stare ori diregătorie se află acolo. Am tare speranța că Domnia ta nu mă vei lăsa jos, ci vei aduce pe altariul națiunei această jertfă. Căci crede-mă Domnul meu nu am pe altul, către care să mă pot adresa spre acest sfîrșit; altcum sunt deplinit convins, că nu e altul în stare a culege așa biografii decît Domnia ta. M-ar omori conștiința, dacă ași vedea indiferentism, neputințioșia, și așa nu am putea împlini nici atîtea, căci ce va să zică Italia atunci de noi? Foaia *Gazetei* din anul 1850 pînă inclusiv 1858, o cere de la mine cu mult dor *Giov. Vegezzi-Ruscala* (carele mai nainte a fost prenumerat pe *Gazeta*, însă avînd neplăceri a încetat); ce să fac căci eu nu o posed? Călătorind eu de acasă pe circiter 10 octomvrie c.v., bine ai face Domnia ta de m-ai putea trimite pomenitele biografii pînă atuncea. Intru altele rămîn al Domniei tale

devotissimo servo

Simeon Manguica absol. Jurist.

Adresa mea să sune de-a dreptul la: *Oravița*,

(Arh. Mureșenilor, Brașov, *Dosar 569, nr. 2456*)

Prețioasă Domnule Secrețar!

...rogu-se bine voșei a publica articolul...
 stăti, accedea. Mai de pârte doorescu ca se fie articolul a,
 acesta publicat numai sub semnul litera R, precum
 amu si subscriu. Să bine și orice stilul unde voi afla.
 Sa de bine, precum voi și gresit unde va, fiinduca vultu
 golna va de friguri, și asia nu me simtă înlocu și gresit
 și lucrari spirituale; totuși. msa am conștient articolul
 acestu și grabindume, ca și timpulu meu se scurge. La 10. Tom.
 multu meu bunătate am și tremide vece buna în loci exemplare
 a focu în cana se va țigari articolul de pârte, pentru
 ca mi sântu de liza și se trimite la Italia în durinu și
 măriștănu. Acestea exemplare a pârte le potu primi cu dăru
 în locam Prima, Secunde, ter Bravita în Protesta, fiindu
 ca cu dăru sântu și cunoscute la Secreta.

Mai amu apoi și ferebinte rugam a măriștă cătră lă,
 Te rog adica în numele națiunii noastre, ca pe unu și c
 vine adica măriștă cu literatură noastră, și cunosc
 mi și bine de cunosc alții, și cunosc și cunosc și cunosc
 bio, grafie și pe următorii barbați ai noștri: 1. despre
Canon. Cijari; 2. despre Barbătu; 3. despre Papă Ilarișanu
 4. despre Maiorescu; 5. despre Uroanu. Acestea scribi bio-
 grafia se cunosc de la mine și se publicare și pe națio și în
 Italia. Când se vom fi stăruștă 20 de bio, grafii, atunci
 se vom uni în trona și se vom publica și unu volu
 în Florentia. Și biobio biografie trebuie și arba, măriștă.

Fig. 1 a. Scrisoare adresată de către S. Manguica lui I. Mu-
 reșanu, Oravița, 14 septembrie 1858 (Arhiva Mureșenilor, Bra-
 șov, dos. 569, nr. 7456).

meata e cuprinsă, următoarele forme: 1. anul, locul
nasterii, condițiunea părinților; 2. unde și ce au studiat
și în ce stare se află azi acești barbati; 3. con-
sentu produselor lor literare; 4. mai pot adăuga și alte
date interesante. Publicarea biografiilor acestora nu
va face pre noi romani populari în Italia și pre urma
ni Europari. Scize biografii sunt deja publicate, gatu sta-
spre publicare; toate sunt ale barbatilor din Pivnicijale.
Voi conta se tremitu unele biografii și din Banat, in-
tulezu pre Murgu și Damascina Bojica cel din Belton,
numar nu scriu dege cel din urma și ce stare mi dino
gatoriu se afla acolo. Amu tunc sperantia ca Romnia ta
nu me vei lasa jasn, ci vei aduce pre altarinu natiunii
aceasta jastpa. Caci credem Romnii mai nu amu
pre altulu, catra care se nu potu aduce spre acestu afor-
zitu; altu amu suntu deplinu convinu, că nu e altu
in stare a culge aia biografi de catu Romniata. Ma-
simori consentia, dea și vedea și de prentismu, nu putu
eroria, si aia nu amu putea implini nici vata, caci de
se dica ilia stineri de noi? Iria L. ... in anul 1858
repa inclusiv 1858, o care dela mine am multa cora Liv. Vi-
gerzi Rusata (cora mai nainte de postu prenume ratu pre
Iaria, și se auera ne placeti — i mietatu); ce se pa-
caci eu nu oporiedu? — Căltorindu eu de acasa pre cici-
ter 10 Octomorie cu v, binu ai face Romniata de mai puta
foamite pomenite biografi gena atuncea. Intu altu
recomu ala Romniata

adresa me se scrie de adreptu
la s. Bravitzu.

Devotidunio scrio
Simeone Manguica
ad. ch. urdu.

Fig. 1 b. Scrisoare adresată de către S. Manguica lui I. Mu-
reșanu, Oravița, 14 septembrie 1858 (Arhivă Mureșenilor, Bra-
șov, dos. 569, nr. 7456).

II

Biserica Albă 22/8 1876

Magnifice Domnule!

Mi-fac datoria a trimite 12 fr.v.a. ca taxe pre anul 1875 și 1876 pentru fondul de teatru român, rugându-mă să binevoiești după primire a-mi trimite quita în această privință.

Cu desclină stimă
S. Manguica avocat

(Arh. Stat. Brașov, Fond: A.S.P.F.D.T. 53. Anul 1870—1894. nr. 7124)

III

Stimate Domnule Barițiu!

Aci alăturat Vă trimit un exemplar legat din Calindariul meu pe anul 1882 și vă mulțumesc pentru expresiunea ce a-Ți binevoit a rosti în „Observatoriu“ nr. 97 despre calindariul meu, unic în modul său. În cele 6 coale ale calindariului s-au vîrit niște sminte esențiale de tipar. Am făcut coregerile respective, dar în cele 10 prime exemplare ce s-au expedit la Krafft în Sibiu de-a dreptul de la tipografia Alexi din Brașov, nu sunt coregerile făcute. Unile sminte de tipar din cele respective deformează înțelesul, și sunt de îndreptat.

Mai odată vă mulțumesc pentru expresiunea recunoscătoare dată în Observatoriu despre calindarul meu, căci nu numai eu ci întreaga înțelegința națiunii române dă foarte mult pe părerea veteranului literator român.

Dacă Vă este cu putință, rog a-mi trimite vre-o cîteva exemplare din Observatoriu nr. 97 în care a-Ți binevoit a recunoaște însemnătatea calindariului meu și l-ați recomandat publicului român.

Oravița (per Temesvar) în 17/I 1880.

stimător

S. Manguica avocat

(Bibl. Academiei R. S. România, Ms. rom. 1010, f. 19)

* Pe f. 20 v. Barițiu a notat: „1882 Ian. 17. Sim. Manguica, Oravița I s-au trimis nr. cerut“.

Fig. 2. Însemnarea lui G. Barițiu
(Biblioteca Acad. R. S. România,
Mss. rom. 1010. t. 20 V).

193

Spinades Osmunda Sandwicensis

Lec. alabstrat. De trimite un exemplar
 legat din Calin daruile meu pe anul
 1882, cuile munita mara peate aggre-
 uaca ce ca-ty. Bino vaita a rait in 1882
 , caotai in 1882, dege calindarii
 man, amica in modulu car. In cele 6 ale
 a le calindarii leuise au vaita nase
 sumile caotai de calindarii, din punita
 registe negentia, dar in cele 10 punita
 exemplaria ce sau seceda la Krafft
 in libria den dreptu dela lajorast
 Alex. Din Drassov, in vaita conge-
 rila punita. Unile sumite de lajorast
 cele respective de forma iniditulu, au
 ruita de in dreptu.

Maio Baba Vo multă vreme poartă
esperanța recuperării Baba în Cămin.

Fig. 3 a. Scrisoare a lui S. Manguiea către G. Barițiu, Oravița, 17 ianuarie 1882
(Biblioteca Acad. R. S. România, Mss. rom. 1010, t. 19).

rețorice despre calindarii mei, care
 numai cu ei înțelegă înțelepciunea nați-
 nei române de foarte multă pe parca
 veseleului literatură române.
 Îi da Ve este cuprinsă în ~~scrie~~, rap-
 a mi transmite vre o câteva exemplare de
 Observatoriu # 177 în care a-ți bini-
 a recunosc însemnele calindarii mei
 și lați recomanda în publicului rom-
 Bravuri (per Teodor) în 17/1 B.

Observatoriu
 Mangiucă
 avocat

Fig. 3 b. Scrisoare a lui S. Mangiucă către G. Barițiu, Oravița, 17 ianuarie 1882
 (Biblioteca Acad. R. S. România, Mss. rom. 1010, t. 19).

IV

Onorată Direcțiune!

Repausatul meu socru Simeon Manguica avocat și membru al Academiei Române încă în viață și-a exprimat dorința, că după moartea lui biblioteca lui să se doneze unei societăți culturale române. Cu bucurie împlinim dorința aceasta a neuitatului donind biblioteca Asociațiunei transilvane pentru literatura și cultura poporului român; am și expedit-o la adresa aceasta în 27 iulie st.n.a.c. cu calea ferată în 4 lăzi pachetată. Alăturat trimitem și consignațiunea despre cărțile aflate în această bibliotecă. Totodată trimitem 20 exemplare din ultimul op a fie iertatului pentru a le împărți între On. membri ai Asociațiunei.

Primiți cele mai sincere expresiuni de stimă cu care sum în numele familiei S. Manguica

al Onoratei Direcțiuni devot.

Dr. LUDOVIC MÉHES
medic

Oravița în 2 august 1891

(Arh. Stat Sibiu, *Fond „Astra”, nr. 290/1891, f. 1*)

V

Preaonoratului Domn Dr. Ludovic Méhes, medic în Oravița

Biblioteca fericitului în Domnul Simeon Manguica, fost avocat și membru al Academiei Române, constatatoare din 486 opuri în 728 tomuri subsemnatul comitet o a primit cu mulțumită și recunoștință și a dispus încorporarea ei la biblioteca Asociațiunei.

Aceasta ne permitem a Ți le aduce la cunoștință mulțumind atît Preaestimatei Doamne văd. S. Manguica cît și Prea onorat D-Tale pentru promptitudinea cu care V-ați grăbit a îndeplini ultima voință a neuitatului defunct.

Din șed. etc. de la 5 sept. 1891.

(indiscifr.)

Exp. G. B(arițiu) ct. 22/9 (1)891.

(*Ibidem*, f. 2)

DES NOUVELLES PREUVES ET PRÉCISIONS CONCERNANT
LA BIOGRAPHIE ET L'ACTIVITÉ DE SIMEON MANGIUCA

(R é s u m é)

L'ouvrage présente des informations précieuses en ce qui concerne l'activité de l'érudit de Banat Simeon Manguica, illustre représentant de l'intellectualité roumaine des territoires occupés par l'Empire autrichien-hongrois. Les preuves réunies dans cette étude relèvent la personnalité complexe de l'érudit Simeon Manguica, hardi défenseur intérêts du peuple roumain, de sa nation opprimée.

REPERTORII, VARIA

PEȘTERI DIN JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN — CERCETĂRI ARHEOLOGICE (II)*

Problematica abordată în această lucrare cuprinde cercetările de arheologie speologică efectuate în această zonă fizico-geografică¹ pe parcursul anilor 1980—1981 de către Muzeul din Caransebeș cu ajutorul membrilor Cercului de arheologie speologică din localitate în colaborare cu CS „Exploratorii” Reșița. Cercetările noastre s-au desfășurat în valea Carașului (august 1980, mai 1981, noiembrie 1981), valea Buhuiului (august 1980), valea Gîrliștei (august 1981), valea Cernei (iulie 1980, noiembrie 1980, iunie 1981, septembrie 1981, noiembrie 1981), zona Ilova (ianuarie 1981), valea Stîrnicului (ianuarie și februarie 1981), zona Bocșa-Colțan (mai 1981), zona Constantin Daicoviciu (mai 1981, octombrie 1981), zona Rusca Montană (mai 1981), zona Feneș (noiembrie 1981)².

Cercetările au constat în principal prin depistarea peșterilor cu urme de locuire în unele cazuri efectuîndu-se mici sondaje (pentru stabilirea stratigrafiei) în alte cazuri recoltîndu-se fragmente ceramice de la suprafață. Descoperirile arheologice din majoritatea peșterilor tratate în această lucrare sînt amintite pentru prima dată, materialul arheologic fiind bogat și variat cuprinzînd aproape toate epocile istorice. Totodată dorim să menționăm că materialul arheologic din P. Omului (2240/28) și P. Țapului (2240/27) din valea Carașului și P. Galașului (2236/17) din valea Gîrliștei vor constitui obiectul unui studiu viitor. Pe lângă material arheologic s-a recoltat, cînd a fost posibil (de exemplu P. 2242/14 din valea Stîrnicului care va fi distrusă de cariera de deasupra ei) material paleontologic și speologic (speleotheme), efectuîndu-se de asemenea fotografii, cartări și marcări în aceste peșteri.

* Partea întîi a rezultatelor cercetărilor din peșterile din județul Caraș-Severin a apărut în *StComC*, III, 1979, p. 229—261.

¹ În legătură cu problemele geografice, geomorfologice, geologice, speologice și biospeologice vezi nota 1 din *op. cit.*, p. 229.

² Ținem să aducem mulțumirile noastre celor ce ne-au ajutat în cercetările noastre, membrii ai cercului de arheologie speologică din Caransebeș: M. Adamescu, G. Adamescu, I. Bolean, M. Paul-Popescu, C. Lascu, M. Rogozea, V. Irlweg, M. Conrașiu, H. Frank, A. Frank, C. Emrich, I. Marta, W. Mihai, L. Mihai, A. Bartolf, H. Zimmerman, L. Vereș, M. Benec, I. Bunea, C. Munteanu, D. Barboni, A. Antoh, S. Petrescu, membrilor C.S. „Exploratorii Reșița” (G. Karban, M. Țigla) și colegului O. Bozu de la M.J.R.

1. VALEA CARAȘULUI (Fig. 11)

Carstul din această zonă (de la nord de Anina, între Dealul Mărghițaș—Socolovăț—valea Gîrliștei) are la bază cristalinul pinzei getice suprapusă pe formațiuni detritice (gresii, conglomerate, argile) de vîrstă carboniferă, permiană și jurasic inferioară (liasic) peste care urmează formațiuni calcaroase: marno-calcare de vîrstă dogger, peste care urmează jurasicul inferior (malm) cu calcare compacte printre care cele de valea Aninei foarte importante pentru formarea peșterilor, spre deosebire de calcarele de Brădet în care se formează peșterile mici. Urmează cretacicul inferior cu calcarele de Plopa în care de asemenea se formează peșteri mari.

1. **Peștera Racoviță** (2240/4)³. Cu prilejul reverificării peșterii au fost recoltate de la suprafață din galeria principală următoarele fragmente ceramice aflate la MC nr. inv. 11293:

a) fragmente ceramice feudal tîrzii sec. al XVII-lea — al XVIII-lea de culoare cenușie, brun deschisă, pastă semifină, ardere bună;

b) fragmente ceramice dacice, oală cu buza dreaptă ușor evazată spre exterior, de culoare brun cărămizie, pastă grosolană, pe umăr un buton (inițial probabil doi-patru butoni) sau corpul curbat, fund drept, cu înălțimea 17,5 cm și diametrul buzei 16 cm (pl. II/1), fragment oală cu gura largă de culoare brun cărămizie, pastă grosolană, buza dreaptă, pe umăr un briu crestă în formă de ghirlandă, cu diametrul buzei 22 cm (pl. III/1), fragment oală de culoare brun cărămizie, pastă grosolană netezită, buza dreaptă oblică ușor evazată spre exterior, cu diametrul gurii 24 cm (pl. III/2), fragment vas înalt (oală) cu una-două torți de culoare brun cărămizie, ardere secundară, pastă semifină lustruită.

2. **Peștera Cuptorului Porcului** (2240/8)⁴. În anul 1981 cu prilejul reverificării peșterii au fost recoltate fragmente ceramice de la suprafață din zona intrării și din fundul galeriei din stînga, materialul se află la MC nr. inv. 11649—11650.

Descrierea materialului:

a) Fragmente ceramice Coțofeni, castron mic cu buza dreaptă cu corp îngroșat și pintecos, cu slip brun roșcat lustruit, în spărtură negru, ardere bună, (pl. IX/1), fragment oală cu buza rotunjită avînd sub buză un briu, pastă grosieră, acoperită cu un slip brun-cărămiziu lustruit, ardere slabă incompletă (pl. IX/4), oală fragmentară de culoare cărămizie, pastă grosolană, ornamentat cu incizii oblice și verticale (pl. IX/3), fragment fund oală de culoare cenușiu negricioasă, pastă semifină, ardere relativ bună (pl. IX/2) și un corn de cerb cu urme de prelucrare (tăietură).

³ Vezi descriere și plan R. Petrovsky, în *StComC*, III, 1979, p. 233—234.

⁴ Vezi descriere și plan R. Petrovsky, în *op. cit.*, p. 234—236.

b) Fragmente ceramice feudale de culoare cenușie, cenușiu negricioasă și gălbuie, pastă semifină, ardere bună (pl. IX/5—9).

3. **Peștera Lungă** (2240/29 — fig. 3). Peșteră situată pe versantul drept al văii Carașului sub Peștera Ibex (2240/26), având gura orientată spre vest cu lățimea de 6 m și înălțimea de 5 m de formă triunghiulară este o peșteră orizontală, fosilă, uscată, caldă, fără curenți de aer având o lungime de 142 m. S-a recoltat material ceramic feudal și modern de culoare neagră cenușie, pastă semifină, ardere bună, materialul se află la MC nr. inv. 11.728, în viitor va trebui efectuat un sondaj arheologic.

4. **Peștera Liliecilor** (2240/21)⁵. Din grohotișul din stînga față de intrare s-a recoltat material ceramic aflat la MC nr. inv. 11.702.

Descrierea materialului:

a) Fragment ceramic Criș-Starčevo de culoare cărămizie și brun-negricioasă, pastă semifină cu nisip și pleavă ca degresant, ardere bună.

b) Două torți fragmentare neolitice de culoare cărămizie și brun-cenușie, pastă semifină, ardere bună.

c) Fragmente ceramice Coțofeni II de culoare neagră și brun roșcată cu briu alveolar și linii incizate, pastă semifină cu nisip și ardere bună.

5. **Peștera 2 Mai** (2238/30 — fig. 6)⁶. Peșteră situată pe versantul stîng al văii Carașului în dreptul tunelului fostei căi ferate înguste ce lega Reșița de Anina cu altitudinea absolută de 450 m și cea relativă 100 m față de valea Carașului, gura este orientată spre sud-vest cu înălțimea și lățimea ei de 5 m, peșteră orizontală, fosilă, caldă, uscată, cu lungimea totală de 700 m, în sala cimitirului în planșeu sînt oase de *Ursus Spelaeus*. De la suprafață au fost recoltate fragmente ceramice feudale și moderne de culoare neagră cenușie, pastă semifină, ardere bună, materialul se află la MC nr. inv. 11.722, se impune pe viitor un sondaj arheologic.

6. **Peștera Socolovăț** (Peștera de la Socolovac 2238/1 — fig. 4/2). Peșteră situată pe versantul stîng al văii Carașului la circa 1,2—1,5 km în aval de peștera 2 Mai (2238/30) la baza unui perete de stîncă de cca 20 m. Gura este orientată spre est avînd înălțimea de 5 m și lățimea de 6—8 m cu lungimea totală de 130,5 m, peșteră orizontală, fosilă, caldă, ușor umedă avînd depuneri groase. S-au recoltat de la suprafață material ceramic feudal și modern (din fundul sălii mari de la intrare) de culoare cenușie, pastă semifină, ardere bună, materialul se află la MC. nr. inv. 11.721, pe viitor se impune efectuarea unui sondaj arheologic.

7. **Peștera nr. 1 din Socolovăț** (2238/26 — fig. 5). Peșteră situată pe versantul stîng al văii Carașului pe aceeași linie cu peștera Socolovăț (2238/1), avînd o altitudine de 150 m față de valea Carașului, avînd gura orientată spre est cu lățimea de 3 m și înălțimea de 4 m, lungimea totală fiind de 181,4 m, este o peșteră uscată, fosilă, caldă. S-au recoltat frag-

⁵ Vezi descriere și plan Șt. Cădăriu și R. Petrovsky, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 145—147; R. Petrovsky, op. cit., p. 229—259; Idem, în *Banatica*, III, 1975, p. 368, nr. XIV; Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 25, nr. 9.

⁶ Cf. M. Țigla, *Peștera 2 Mai*, în *Buletin speologic*, I, 1979.

mente ceramice feudale și moderne de la suprafață de culoare neagră cenușie, pastă semifină, ardere bună, materialul se află la MC. nr. inv. 11726, pe viitor se impune efectuarea unui sondaj arheologic.

8. **Peștera Fugarilor** (2238/25 — fig. 4/1). Peșteră situată pe versantul stîng al Carașului pe partea dreaptă a unei cîrșii la cca 60—70 m altitudine față de Caraș, gura este orientată spre est-sud-est cu lățimea de cca 8 m și înălțimea de 8 m avînd forma unui cuptor, peșteră fosilă, uscată, caldă, ușor ascendentă. S-au recoltat de la suprafață (în sala mare de la intrare) fragmente ceramice preistorice atipice de culoare cărămizie, pastă semifină cu pietricele ca degresant, ardere bună și fragmente ceramice feudale și moderne, materialul se află la MC nr. inv. 11723, se impune pe viitor efectuarea unui sondaj arheologic.

9. **Peștera Vrașka** (2238/10 — fig. 2). Peștera este situată la o altitudine de cca 50 m față de talvegul Carașului avînd gura în formă de cuptor, orientată nord, nord-est cu lățimea de cca 2,7 m și înălțimea de cca 2 m. Peșteră orizontală, fosilă, caldă, fără curenți de aer, ușor umedă pînă la cot apoi umedă. A fost practică o casetă (în partea stîngă a sălii, la cot) de $1 \times 0,60 \times 0,40$ m, materialul se află la MC nr. inv. 11634 (silex paleolitic superior) și 11633.

Descrierea materialului:

a) Silex din paleoliticul superior (gratoar) de culoare cafeniu deschis (pl. II/2).

b) Fragmente ceramice preistorice (Coțofeni?) de culoare cenușiu închis, brun roșcat, pastă grosieră și semifină, cu pietricele, nisip și cioburi pisate ca degresant, ardere bună, fin netezită și lustruită.

c) Două fragmente ceramice feudal tîrzii de culoare alb cenușie și cenușie.

II. VALEA NEREI

10. **Peștera din Colțul Cătănii** (Sasca Montană — fig. 10)⁷. Peșteră situată pe valea Gheorghe pe versantul stîng deasupra galeriei + 98 IPEG Banatul, altitudine față de firul apei de cca 100 m, accesibilitate dificilă, peșteră orizontală de fisură, caldă, uscată (în prima jumătate), fără curenți de aer, fosilă, fără formațiuni speo, singulară, luminozitate bună pînă la prag, gura orientată spre est de tip cuptor, cu înălțimea de 3 m, cu lățimea de cca 5 m, avînd condiții de locuire foarte bune. S-a efectuat un sondaj de $1 \times 1 \times 0,60$ m la cca 0,50 m față de prag în centrul gurii, avînd următoarea stratigrafie: 0—0,10 m strat răvășit, pigmentat, cu fragmente ceramice feudale și Coțofeni; 0,10—0,35 m strat de cultură cu fragmente ceramice Coțofeni și hallstattiene; 0,35—0,60 m strat pigmentat cu cărbune și lut galben unde au apărut fragmente ceramice eneo-

⁷ T. Popescu, în *StComC*, III, 1979, p. 433, nr. VI/1.

litice; după 0,60 m este un strat steril și material clastic. Materialul recoltat se păstrează la MC cu nr. inv. 11731.

Descrierea materialului:

a) Fragmente ceramice eneolitice, buză de vas dreaptă, ușor evazată spre exterior, cu alveole imprimate imediat sub buză, de culoare brun-roșcat, pastă semifină cu nisip, ardere bună (pl. IV./5); fragment ceramic cu linii incizate de culoare brun roșcată, pastă fină, ardere bună; fragment de buză rotunjită de la un vas de culoare neagră, pastă fină, ardere bună, cu pliseuri înguste și fine (pl. IV/1); fragment buză rotunjită de vas, pastă fină, cu pliseuri înguste și fine (pl. IV/3); fragment toartă de culoare brun-roșcată, pastă semifină, ardere bună.

b) Fragment ceramic Coțofeni din buza dreaptă a unui vas cu buton de culoare brun-cărămizie, pastă semifină, (pl. IV/8); fragment buză dreaptă de culoare brun-cărămizie cu incizii oblice, pastă semifină, ardere bună (pl. IV/6); fragment ceramic de culoare brun-cărămizie, pastă semifină, ardere bună cu incizii paralele verticale (pl. IV/2).

c) Material ceramic hallstattian reprezentat printr-un buton de vas de culoare cenușiu negru, pastă semifină, ardere bună (pl. IV/4) și un fragment dintr-o buză de castron cu buza aplecată în interior cu canelură orizontală de culoare neagră, pastă fină netezită, ardere bună (pl. IV/7).

III. VALEA BUHUIULUI

11. **Peștera Mărghitaș** (2237/8). Peșteră situată la cca. 2,5—3 km de lacul Mărghitaș pe malul drept al Buhuiului, avînd gura orientată spre vest-sud-vest cu înălțimea și lățimea de 5 m fiind străbătută de un curs de apă temporar fiind o peșteră umedă, caldă, fără curenți de aer și fără strat de cultură. Totuși s-a recoltat un fragment ceramic Coțofeni (pl. II/4) aflat la MC. cu nr. inv. 11295, de la suprafață la intrare, de culoare cărămizie în exterior și brun închis în interior, pastă semifină, netezită la exterior cu nisip și pietricele ca degresant, ardere incompletă și secundară, ornamentat cu incizii oblice.

IV. VALEA CERNEI

Calcarele din această zonă sînt de vîrstă jurasic superioară și cretacic inferioară ce suprapun șisturi cristaline (din domeniul danubian și getic ce îl acoperă pe cel danubian), în zona Bobot apare zona de contact.

12. **Peștera nr. 61** — zona Ineleş (2144/12 — fig. 7)⁸. Peșteră situată pe malul stîng al pîrîului Iuta chiar la confluența cu Cerna, altitudinea

⁸ S. Avram, D. Dancău și E. Șerban, *Cercetări speologice în bazinul Cernei*, nota 1, în *Lucrările Institutului de Speologie „Emil Racoviță”, III, 1964, p. 131—139.*

absolută 453 m și altitudine relativă 108 m față de Cerna, gura fiind orientată spre sud cu lățimea de 8 m și înălțimea de 4 m, cu lungimea totală de 80 m, peșteră orizontală, fosilă, uscată (spre interior mai umedă), caldă. Peștera are un strat de cultură gros, observându-se trei vetre (chiar la gura galeriei din stînga) fiecare vatră are o grosime de 10 cm. S-au recoltat mai multe fragmente ceramice de la suprafață și din profilul de la gura galeriei din stînga, materialul se află la MC nr. inv. 11291.

Descrierea materialului:

Fragmente ceramice din perioada de tranziție spre epoca bronzului (Coțofeni). Fragment de oală de culoare brun-cărmizie în interior, pastă semifină, buza rotunjită spre exterior, pe gît un briu alveolar iar pe corp incizii oblice (pl. V/9); fragment toartă de tip bandă de culoare brun-negricioasă, lustruită, pastă semifină, ornamentată cu impresiuni circulare aplicate oblic cu un obiect rotund și plat (pl. V/3); fragment vas (castron) de dimensiuni relativ mari de culoare cărmizie gălbuie, pastă semifină netezită, ornamentat prin incizii late în formă de brăduț fără linie mediană (pl. V/5); fragment oală de culoare cărmiziu negricioasă, pastă grosieră, ardere incompletă, ornamentat pe gît pînă la mijlocul pîntecului cu incizii înguste de tip „brăduț” (pl. V/1); fragment oală (umăr și gît) de culoare brun-cărmizie, pastă grosieră, netezită, ornamentat cu incizii în rețea (pl. V/4); fragment oală de culoare brun-negricioasă (urme de slip, pastă grosieră netezită, ornamentat cu incizii adînci, oblic culcate (pl. V/2); fragment de vas de culoare brun-cărmizie, pastă grosieră netezită, ornamentată cu linii cu împunsături succesive fine, verticale, oblice (pl. V/8); fragment vas (pîtec), culoare brun închis, pastă grosieră, netezită, ornamentat cu benzi verticale și oblice de incizie (pl. V/6); fragment buză castron, culoare cărmizie-negricioasă, pastă semifină cu urme de lustru, buză dreaptă orizontală (pl. V/6).

13. **Peștera „la Găuri”** (grota superioară). Peșteră situată în valea „La Comandă”, gura avînd lățimea de cca 7 m înălțimea de cca 10 m, galeria principală lungă de 16 m, peșteră fosilă, uscată, caldă, cu strat de depunere de cca 0,20—0,30 m. S-au recoltat fragmente ceramice de la suprafață din perioada de tranziție spre epoca bronzului (Coțofeni și Vucedol) materialul se află la MC cu nr. inv. 11280.

Descrierea materialului:

a) Fragment străchinioară (Vucedol) cu buza rotunjită, ușor aplecată spre exterior avînd sub buză ștampile rombice în șir, pe umeri un șir orizontal de împunsături succesive ce merg paralel cu un alt șir situat sub pîtec și încadrate de benzi formate din trei-patru șiruri verticale de romburi imprimate ce se succed cu împunsături în formă de „schelet de pește”, de culoare brun-cărmizie cu slip în interior, pastă semifină, ardere bună (pl. VII/1); fragment străchinioară (Vucedol) ornamentată prin impresiuni și șiruri orizontale de șiruri oblice aranjate în sistemul „schelet de pește” de culoare brun-negricioasă, pastă semifină, ardere bună (pl. VII/2); strachină fragmentară (Vucedol) din partea inferioară se păstrează o ornamentație în val obținut prin crăpătură porțiunilor măr-

ginașe, de culoare brun-cărămizie, pastă semifină, netezită, ardere bună (pl. VII/4); fragment strachină (Coțofeni) ornamentat prin incizii fine în rețea densă de culoare cărămizie pe ambele fețe cu slip, pastă semifină, ardere bună (pl. VII/3).

14. **Peștera Hoților** (Peștera „Gaura cu Apă” 2244/53 F.V.). Peșteră situată în dreptul km 15 (vf. Benghi=vf. Gogiltanului), peșteră cu mai multe intrări cu un plan foarte complicat, gura principală are lățimea de cca 5 m și înălțimea de cca 3,5 m, în adâncime este umedă, peșteră sub-fosilă, la intrare este fosilă și uscată ușor ascendentă. Sporadic s-au găsit fragmente ceramice Coțofeni identice cu cele din așezarea de pe vârful Benghi, materialul se află la MC nr. inv. 11297. În continuare vom descrie materialul din așezarea în aer liber de pe vf. Benghi (vf. Gogiltanului) unde s-a practicat un sondaj scoțindu-se la iveală între adâncimea de 0—0,30 m fragmente ceramice Coțofeni; fragment oală cu buza oblică ușor aplecată spre exterior, din buză pornesc două briuri paralele verticale, de culoare cărămizie, pastă grosieră netezită, ardere bună (pl. X/1); fragment vas mare de culoare cărămiziu gălbuie cu slip, în spărtură cenușiu, pastă semifină ornamentat cu caneluri verticale (pl. X/2); fragment oală culoare brun negricioasă, pastă semifină, netezită, ornamentat cu incizii „în brăduț” (pl. X/3); fragment oală de culoare cărămizie, pastă grosieră netezită, pe pîntec în partea superioară ornamentat cu două șiruri orizontale de creștături oblice iar sub ele incizii în rețea (pl. X/5); fragment vas de culoare brun-cărămizie, pastă grosieră netezită, ornamentat cu linii incizate în sistemul „brăduț” (pl. X/6); fragment vas fragment vas de culoare brun-cărămizie, pastă grosieră netezită, ornamentat cu incizii în rețea (pl. X/7); fragment castron de culoare brun-cărămizie, pastă grosieră netezită, cu buza îngustată, rotunjită (pl. X/8); fragment vas cu buza dreaptă ușor aplecată spre exterior cu un briu alveolar sub care pornesc incizii verticale și oblice, de culoare brun-cărămizie, pastă grosieră netezită (pl. X/4).

15. **Peștera cu Aburi** (2146/2 — fig. 9/1)⁹. Peșteră situată pe versantul drept al Cernei în zona de influență a faliei Hercules avînd altitudinea absolută de 400 m și altitudinea relativă de 240 m față de talvegul Cernei cu lungimea totală de 14 m, gura este orientată spre est trecîndu-se peste un prag înalt de 2 m la baza acestuia există o crăpătură din care iese vapori cu o temperatură de peste 52°C, peșteră fosilă, orizontală, uscată, caldă. Au fost efectuate trei sondaje, C₁ în 1980 (materialul se află la MC nr. inv. 11288), C₂ (fără material arheologic) și C₃ în 1981 (materialul se află la MC nr. inv. 11725).

Descrierea materialului:

În C₁ (0,50×1,10×1 m) s-a observat următoarea stratigrafie: 0—0,20 m strat steril; 0,20—0,40 m strat de cultură; 0,40—0,50 m steril; 0,50—0,90 m al doilea strat de cultură, urmînd un alt strat steril, fiind

⁹ Din pricina unei confuzii toponimice în partea întîi a lucrării, P. cu Aburi — 2146/2 (Valea Cernei) este amintită ca fiind lipsită de interes arheologic, cf. R. Petrovsky, în *op. cit.*, p. 256—257.

recoltate următoarele fragmente ceramice: a) fragmente ceramice feudale și moderne; b) fragmente ceramice romane (sec. al II-lea—al III-lea e.n.); un fragment de capac, de culoare cenușiu închisă, pastă fină, ardere bună (pl. VIII/1); trei fragmente de cănițe de culoare cenușie cu buza rotunjită și ușor aplecată în afară, cu două șiruri de caneluri orizontale sub buză, cu pereții subțiri, pastă relativ fină, ardere bună (pl. VIII/3—4); un fragment de vas de culoare cenușie, cu buza rotunjită și ușor aplecată spre exterior, cu două șiruri de caneluri orizontale sub buză, pastă relativ fină, ardere bună (pl. VIII/2); c) trei fragmente ceramice din epoca bronzului, de culoare brun-negricioasă și brun-cărămizie, pastă grosieră cu nisip și pietricele ca degresant, ardere relativ bună; d) fragmente ceramice Coțofeni, un fragment dintr-un vas mare pintecos de culoare brun roșcat cu slip, pastă semifină netezită, ornamentat în registrul superior cu șiruri de împunsături succesive rărîte, iar în cel de jos cu linii incizate vertical și oblic (pl. VIII/5); un fragment de toartă de vâscior în formă de bandă plată, de culoare cărămiziu gălbuie, pastă fină cu urme de lustru, ornamentat cu trei rinduri de împunsături succesive în sistemul $2 \times 1 \times 2 \times 1$ (pl. VIII/8); un fragment de buză de la o străchinioară de culoare brun negricioasă pe ambele fețe cu slip, buza dreaptă ușor aplecată în afară, pastă semifină (pl. VIII/6); un fragment din zona gîtului unui vas de culoare brun-cărămizie, pastă semifină, ornamentat cu incizii în rețea (pl. VIII/7). În caseta C₃ ($1 \times 0,95 \times 0,45$ m) (fig. 9/2) la adîncimea de 10 cm sub crusta de calcar s-au găsit patru fragmente de cuie romane, iar la adîncimea de 0,30—0,40 m s-a găsit o vatră de foc, fragmente ceramice preistorice atipice de culoare cărămizie, multă cenușă și cărbune, un os de animal, urmînd apoi de la adîncimea de 0,45 m sterilul.

16. Peștera 2143/a (Cheile Bobotului) Peșteră situată la cca 150—200 m de borna km 14 spre Godeanu și 26 km spre Băile Herculane, la cca 20 m deasupra drumului spre Baia de Aramă. Este o peșteră prăbușită cu aspect de grotă avînd două intrări mari, una orientată spre est iar alta spre nord-vest, executîndu-se un sondaj de $0,50 \times 0,60 \times 0,50$ m lîngă peretele din stînga a intrării întîi spre sală, unde au apărut urmele unor vetre pînă la cca 0,30—0,40 m adîncime. Peștera este uscată, fosilă și caldă. S-au recoltat fragmente ceramice moderne și un silex din paleoliticul superior (pl. II/3) de culoare cafenie, care se află la MC cu nr. inv. 11707.

17. Peștera 1 din stînga hidrocentralei (km 9) (fig. 8). Peșteră situată pe versantul stîng al văii Cernei la baza unui perete stîncos de cca 150—170 m, avînd gura de dimensiuni mari, orientată spre nord-est cu lățimea de 8 m și înălțimea de 25 m, lungimea totală fiind de cca 40 m. Este o peșteră uscată, fosilă, orizontală, cu curenți de aer slabi (descendenți), avînd depuneri bogate. S-a recoltat material atît de la suprafață (aflat la MC cu nr. inv. 11652) cît și de sub grohotișul de lîngă stîncă (aflat la MC nr. inv. 11653) cît și dintr-un sondaj de $0,60 \times 0,50 \times 1$ m

practicat în partea dreaptă a sălii centrale (MC. nr. inv. 11654). La adâncimea de 0,40—0,70 m a apărut un fragment de vas de epocă modernă iar între adâncimea de 0,70—0,90 m au apărut fragmente ceramice Coțofeni.

Descrierea materialului:

Fragmente ceramice Coțofeni (nr. inv. 11653), un fragment dintr-o căniță de culoare brun-cenușie, pastă semifină, avînd buza rotunjită, ușor aplecată în afară, cu gît înalt, corp bombat despărțit de gît de o linie incizată cu împunsături succesive, avînd probabil și o toartă sub buză, fiind ornamentat cu o bandă de împunsături, iar de pe umăr pornesc benzi oblice late a cîte 7—8 linii de împunsături succesive (pl. VI/1); fragmente ceramice din vase de dimensiuni mijlocii de culoare cărămizie și brun roșcată, pastă semifină netezită, ornamentate cu linii incizate în rețea sau benzi oblice (pl. VI/4, 6, 8); fragment dintr-un vas mare (castron) de culoare brun cenușie cu slip ornamentat cu benzi verticale de linii incizate cu împunsături succesive întrerupte de un spațiu liber, ornament obținut cu o spatulă cu virf îngust și dreptunghiular (pl. VI/3); fragment din buza unei cănițe ornamentată cu împunsături oblice, buza fiind rotunjită, ușor aplecată în afară, de culoare brun-negricioasă, pastă semifină lustruită (pl. VI/2); un fragment din corpul unui vas cu impresiuni alveolare late, probabil din cultura Baden (pl. VI/5); fragment de vas cu buză rotunjită cu gura largă avînd patru proeminente — apucători, fund plat de culoare cărămizie, pastă semifină netezită pe ambele fețe, ardere slabă, cu înălțimea de 17 cm și diametrul buzei de 16,5 cm (pl. VI/7).

18. Peștera 3 din stînga hidrocentralei (km 9) Peșteră situată pe versantul stîng al Cernei la cca 35—45 m mai jos și spre dreapta de peștera nr. 1 de la baza aceluiași perete stîncos, avînd gura orientată spre nord-est cu înălțimea de 6 m și lățimea de 5 m de formă triunghiulară, lungimea totală fiind de 70 m, galeria centrală este ascendentă, caldă, fosilă (spre fund subfosilă) cu depuneri și material clastic. S-a recoltat de la suprafață material ceramic tîrziu și modern de culoare cenușie, pastă semifină și un fragment ceramic preistoric din corpul unui vas de dimensiuni mijlocii (probabil Coțofeni), de culoare brun roșcată, în spărtură de culoare neagră, pastă semifină cu pietricele și scoici pisate ca degresant. Materialul se află la MC. nr. inv. 11651.

V. BAZINUL BÎRZAVEI

19. Peștera Gaura Pirșului (P. Sohodol IV) (2246/12 — fig. 1) Peșteră situată la altitudinea de cca 50 m față de P. Gaura Turcului (2246/11) la baza unui perete stîncos. Gura de intrare este în formă de cuptor avînd lățimea de cca 10 m și înălțimea de cca 3,5 m cu lungimea totală de cca 30m, în zona intrării fiind mult material clastic. Este

o peșteră caldă, orizontală, fosilă, uscată, fără curenți de aer. Au fost recoltate de la suprafață mai multe fragmente ceramice, material ce se află la MC. nr. inv. 1129/8.

Descrierea materialului:

Fragmente ceramice neolitice de culoare cărămiziu-gălbuie, pastă semifină, ardere bună, un fragment de buton de vas de culoare cărămiziu-gălbuie, ardere incompletă, pastă semifină netezită în interior (pl. I/6); fragment buton de culoare cărămiziu gălbuie (în spărtură cenușie), pastă semifină, acoperită cu slip, fiind lustruită pe ambele părți (pl. I/5).

b) Fragmente ceramice Coțofeni, un fragment de buză îngustat și rotunjit de culoare gălbuie, pastă grosolană netezită, ardere incompletă (pl. I/2), fragment ceramic cu incizii în rețea de culoare brună, pastă grosolană netezită în exterior, iar în interior lustruit (pl. I/4);

c) Fragmente ceramice din epoca bronzului, un fragment din buza unui vas (căniță cu una-două torti) cu o tortiță trasă din buza rotunjită, aplecată spre exterior, de culoare brun-cărămizie, ardere bună, pastă grosolană, lustruită în interior (pl. I/3);

d) fragment ceramic dacic de culoare brun-roșcată, pastă semifină ca degresant folosindu-se nisip, netezită la exterior, avînd buza rotunjită și dreaptă, ardere bună (pl. I/1);

e) fragmente ceramice prefeudale (sec. al VIII-lea—al IX-lea) de culoare neagră și cenușiu negricioasă, pastă semifină cu nisip ca degresant, ardere bună;

f) fragmente ceramice feudal târzii de culoare neagră și cenușiu negricioasă, pastă semifină cu nisip ca degresant, ardere bună.

20. Peștera din Dealul Colțan (Bocșa)¹⁰ (2251/51) În urma unei periegeze pe dealul Colțan s-a verificat și peștera de pe acest deal, peștera are gura orientată spre nord-vest fiind o peșteră fosilă, uscată, accesibilă numai cîțiva metri spre interior, în rest ea este blocată de prăbușiri cauzate de exploatarea calcarului din carieră, care de altfel a distrus și cea mai mare parte a așezării Coțofeni de pe acest deal. Din această peșteră nu s-a putut recolta material arheologic, peștera fiind amintită cu urme de locuire în literatura de specialitate, fapt ce ni se pare plauzibil, peștera aflîndu-se în imediata apropiere a așezării Coțofeni de pe dealul Colțan.

*
* *
*

Pe parcursul acestor doi ani au fost verificate din punct de vedere arheologic peste 130 de peșteri din Jud. Caraș-Severin, cercetarea efectuîndu-se pe baza unui plan de dinainte întocmit prin care se urmărește

¹⁰ J. Halavats, *Az német bogsáni őskori telepekről*, în *AE*, p. 52 și urm. K. Erdelyi, *Wegweiser*, Timișoara, 1895, p. 550; B. Milleker, *Délm.*, I, 1897, p. 21—26; M. Roska, *ErdRep*, 1942, p. 204, nr. 107; C. Müller, în *Apulum*, V, 1965, p. 541—546; R. Petrovsky, în *Banatica*, II, 1973, p. 390, nr. VII, pct. 2/d; Gh. Lazarovici, în *Tibiscus*, IV, 1975, p. 19; P. Roman, *Cultura Coțofeni*, București, Edit. Academiei, 1976, p. 80 și urm.

tratarea unei peșteri sub mai multe aspecte pentru obținerea unor date complete referitoare la probleme fizice geografice, condiții și urme de locuire (vezi anexa 1).

În continuare vom trece în revistă peșterile cercetate, folosind următoarea clasificare a peșterilor în raport cu interesul arheologic al acestora:

a) Peșteri fără urme arheologice (datorită condițiilor fizico-geografice impropriei) și peșteri care figurau în repertoriul cu urme de locuire umană dar fiind verificate din punct de vedere arheologic s-au infirmat aceste date.

V. *Carașului*: P. situată din sus de izbulcul Sf. Maria, P. mică în amonte de P. Cuptorul Porcului, P. Speosport (2240/30), P. vis a vis de P. Omului, P. de sub Crno Pole nr. 1 (2240/6), nr. 2 (2240/7) nr. 3 (2240/8), P. 2240/38, P. nr. 3 din Socolovăț (2237/28), P. nr. 2 din Socolovăț (2237/27).

V. *Gîrliștei*: P. cu Apă (2236/5), P. de la Izvorul Periș (2236/... CT) P. din amonte de P. cu Apă (2236/... CT), P. 2236/8, P. 2236/... CT de lângă peștera Galațiului, P. 2236/10, și alte cinci peșteri mai mici nemarcate.

V. *Timișului* — zona Constantin Daicoviciu (carieră): un aven și o peșteră, (marcate ASC), P. Frăției (2272/9), P. din Carieră (2272/10);

Zona Ilova: P. de la Cuptoare (2250/1), P. lui Mantu (2150/2).

V. *Rîu Alb*: — zona Feneș (V. Deavoia) patru peșteri nemarcate.

Zona Rusca Montană: P. de la Cruce.

Zona Peștere: P. de la Vălee (2270/1).

V. *Stîrnicului*, P. cu Oase (2242/1), P. 2242/15, P. 2242/14, P. de la Stadion (2242/14).

Bazinul Bîrzavei (V. Sohodol): P. Gaura Turcului (2246/11), P. 2246/9.

V. *Minișului*, P. 2233/36 FV, P. 2233/32 FV, P. de la izbulcul Bigăr (2233/12), P. Plopa Ponor (2233/1), P. Ponor Uscată (2233/2), P. Găurile lui Miloi nr. 1 (2233/9) și nr. 2 (2233/8).

V. *Buhuiului*, P. Buhui (2237/4), P. Salamandrelor (2237/6), P. nr. 1 de la Haldina (2237/10) și nr. 2 (2237/9).

V. *Cernei* — zona Romnuța Mare: P. de la Găurile Hoților (2142/10 FV), P. Prăbușită, P. 2142/10 FV (?), P. 2142/10.

Zona V. Arșasca (Cheile Bobotului): P. de la vechiul pod de piatră, opt peșteri identificate de ASC pe versantul drept, P. 2144/15 FV, P. 2144/x₁, P. 2144/x₂ și alte două peșteri fără cod.

Zona 7 izvoare calde: P. de sub Piatra Băniții (2144/5), P. nr. 2 din stînga hidrocentralei (km 9).

Zona Ineleț (V. „La Comandă” și V. „La Cîrlige”): P. nr. 60 (2144/11), P. Mică, P. nr. 62 (2144/13), P. nr. 65 (2141/16), P. cu Țarc, P. 2144/87 FV, P. nr. 67 (2144/18 FV), P. nr. 66 (2144/17 FV), P. 2144/20 FV, P. 2144/102 FV, P. 2144/34 FV, P. 2144/103 FV, P. 2144/95 FV, P. 2144/19 FV, P. 2144/93 FV, P. nr. 43, P. nr. 37 (2144/4), P. nr. 88 FV, P. nr. 77

(2144/23), P. 71 (2144/22), P. nr. 70 (2144/21), P. 2144/115 FV, P. lui Ion Bîrzoni (P. nr. 40—2144/7) Zona Cheile Prisacinei: P. 2144/27 FV, P. Urşilor (2144/28 FV), P. 2144/29 FV, P. Şălitrari (2144/30), P. 2144/31.

b. Peşteri în care s-au găsit puţine urme arheologice sau deloc dar care oferă condiţii de locuire favorabile.

V. *Cernei*: P. 2144/57 (Vf. Benghi din marginea de sud-est a platoului), grota din partea de vest de pe Vf. Benghi, P. nr. 38 (Gura Iuţii), P. nr. 42 („La Cîrlige“).

V. *Buhui*: P. Mărghiţaş (2237/8).

B. *Bîrzavei*: P. din Dealul Colţan — Bocşa (2151/1), P. Gaura Pîrşului de la Capu Baciului (2246/10).

V. *Caraşului*: P. cu Ghiată (2243/4), P. Lungă (2240/29), P. de la Socolovăţ (2238/1), P. nr. 1 din Socolovăţ (2238/26), P. Fugarilor (2238/25), P. 2 Mai (2238/30).

c) Peşteri cu urme intense de locuire, care necesită o cercetare sistematică şi în continuare (ne referim la peşterile tratate în această lucrare).

Bazinul Bîrzavei (V. Sohodol): P. Gaura Pîrşului (2246/12).

V. *Caraşului*: P. Vraşka (2238/10), P. Cuptorul Porcului (2238/80), P. Liliecilor (2240/21), P. Racoviţa (2240/4), P. Omului (2240/28), P. Țapului (2240/27).

V. *Nerei* (Sasca Montană): P. din Colţul Cătănii.

V. *Gîrlişteii*: P. Galaşului (2236/17).

V. *Cernei*: P. nr. 61 zona Ineleş (2144/12), P. nr. 1 şi nr. 3 din stînga hidrocentralei (km 9), P. 2143/a (Cheile Bobotului), P. „La Găuri“ — grota superioară (V. „La Comandă“), P. cu Aburi (2146/2), P. Hoţilor (P. Gaura cu Apă — Vf. Benghi 2244/53 FV).

RICHARD PETROVSZKY — OCTAVIAN POPESCU — PETRU
ROGOZEA

ANEXA I

Fişă de cercetare a formelor endocarstice (peşteri, grote, avene)

— ARHEOLOGIE —

I. Numele, codul peşterii (dacă este cunoscut)

— tipul $\begin{cases} \text{a) orizontală} \\ \text{b) aven} \\ \text{c) orizontală+aven} \end{cases}$

II. Amplasare

- a) vale (cod)
- b) versant (cod)
- c) cale de acces (reper)
- d) altitudine relativă
- e) accesibilitate de pe platouri, poieni

III. Tipul (din punct de vedere geomorfologic)

- a) de fisură (falie)
- b) tunel de presiune
- c) de prăbușire
- d) de contact — între două strate de structură diferită
- e) curs de apă părăsit

IV. Deschiderea (gura) (menționarea și descrierea fiecărei guri ale aceleiași peșteri în parte)

- a) orientare
- b) formă
- c) dimensiuni: lățime (l); înălțime (h)
- d) accesibilitate (dacă se poate pătrunde în ea sau nu)

V. Galerii, săli (scurtă descriere)

- a) înclinare $\begin{cases} \text{ascendentă} \\ \text{orizontală} \\ \text{descendentă} \end{cases}$
- b) existența de hornuri sau puțuri
- c) înălțimea medie, lățimea, lungimea lor
- d) lungimea totală a peșterii (grotei)

VI. Date fizico-geografice

- a) luminozitate (adâncimea iluminării prin intrare, prin deschideri în tavan sau laterale)
- b) temperatura $\begin{cases} \text{caldă} \\ \text{rece} \end{cases}$
- c) umiditate $\begin{cases} \text{la intrare} \\ \text{spre fund} \end{cases}$
- d) curenți $\begin{cases} \text{ce depind de alte ieșiri} \\ \text{ce depind de alte galerii} \end{cases}$
- e) activitate $\begin{cases} \text{— activă (pe toată lungimea ei)} \\ \text{— semiactivă (pe o anumită porțiune sau perioadă)} \\ \text{— subfossilă (în curs de — sau reactivare parțială)} \\ \text{— fosilă} \end{cases}$
- f) formațiuni speo $\begin{cases} \text{coloane, stalagmite, stalagmite} \\ \text{scurgeri parietale} \\ \text{gururi} \end{cases}$
- g) apartenența (inițială sau actuală) la un grup de peșteri, la o peșteră mare prăbușită sau este singulară

VII. Depuneri (patul — nivelul actual de călcare)

- a) material clastic (căzături)
- b) pământ infiltrat (colmatare) $\begin{cases} \text{din interior} \\ \text{din tavan} \\ \text{de la intrare} \end{cases}$
- c) depozite de guano
- d) dejecții animaliere
- e) vegetație (resturi)

VIII. Surse de apă

- a) din peșteră $\begin{cases} \text{— curs} \\ \text{— bazine (gururi)} \\ \text{— lacuri subterane} \end{cases} \begin{cases} \text{activ} \\ \text{temporar} \end{cases}$

- b) din vecinătate $\left\{ \begin{array}{l} \text{izvoare} \\ \text{riuri} \\ \text{din alte peșteri (accesibile)} \end{array} \right.$
- IX. Condiții de locuire
 - a) permanentă — sezonieră
 - b) ocazională — popasuri; refugiu
- X. Grad de importanță arheologică (se menționează și locul descoperirilor în peșteră) $\left\{ \begin{array}{l} \text{la intrare} \\ \text{în zona centrală} \\ \text{spre fundul peșterii} \end{array} \right.$
 - a) foarte important — cu urme masive
 - b) important — cu urme sporadice, restrânse
 - c) fără descoperiri (deocamdată) — cu condiții bune de locuire
 - d) fără nici o importanță — fără condiții de locuire
- XI. Descoperiri arheo-paleontologice
 - a) material ceramic + litic prelucrat
 - b) vetre (adîncimea lor)
 - c) oase preistorice $\left\{ \begin{array}{l} \text{fosile} \\ \text{nefosilizate} \end{array} \right.$
- XII. Schiță de mină (eventual cartare) — ce trebuie să cuprindă obligatoriu
 - orientarea nordului geografic
 - date despre L, l, h și existența $\left\{ \begin{array}{l} \text{puțurilor} \\ \text{hornurilor} \end{array} \right.$
 - indicarea pe schiță a unor săpături vechi (gropi)
 - indicarea pe schiță a descoperirilor arheologice (eventual a sondajelor)
 - sugestii asupra locului celui mai indicat pentru sondare.

HÖHLEN AUS DEN KREIS CARAȘ-SEVERIN. ARCHÄOLOGISCHE UNTERSUCHUNGEN (II)

(Z u s a m m e n f a s s u n g)

Vorliegende Arbeit stellt die Fortsetzung dieser in StComC, III, 1979, S. 229—261 eröffneten Serie über archäologische Forschungen in den Höhlen des Südbanater Karstes, dar. Es werden, nach den in der ersten Serie angeführten Kriterien, die Ergebnisse der vom Karansebescher Museum, durch die Mitglieder des Kreises für archäologische Höhlenforschungen in Zusammenarbeit mit dem Speologenkлуб „Exploratorii“ aus Reschitza in den Jahren 1980—1981 durchgeführten Forschungen verwertet. In dieser Zeitspanne wurden Bewohnungsspuren in 20, von insgesamt über 130 durchgesehenen, Höhlen, festgestellt. Es werden Grundrisse der Höhlen, Tafeln mit den gefundenen Materialien, eine geologische Karte des Karstes sowie einen Anhang über Forschungsfragen der endokarstischen Formen (Höhlen, Groten, Avene) vom archäologischen Standpunkte aus, beigelegt.

ERKLÄRUNG DER ABBILDUNGEN FIGURENLISTE

- Abb. 1. „Gaura Pîrșului“ Höhle — 2246/12 (Handskizze).
 Abb. 2. „Vraska“ Höhle — 2238/10 (nach Șt. Negrea und Mitarb., 1963).
 Abb. 3. „Lungă“ Höhle — 2240/29 (Topographische Aufnahme nach A. Abramovici und Mitarb., 1975).

- Abb. 4. 1) „Fugarilor“ Höhle — 2238/25 (nach G. Karban und M. Țigla, 1977); 2) „Socolovăț“ Höhle — 2238 (nach V. Pușcariu und Mitarb., 1964).
- Abb. 5. Höhle nr. 1 von Socolovăț — 2238/26 (Topographische Aufnahme nach G. Karban und M. Țigla, 1977).
- Abb. 6. „2 Mai“ Höhle — 2238/30 (nach G. Karban und M. Țigla, 1977).
- Abb. 7. Höhle nr. 61 (Ineț Zone) — 2144/12 (nach St. Avram und Mitarb., 1964).
- Abb. 8. Höhle nr. 1, linke Seite des Wasserkraftwerkes (km 9) — Handskizze.
- Abb. 9. 1) „Dampfhöhle“ — 2146/2 (nach I. Povară und Mitarb., 1972); 2) Grundriss der Kasette C₃ (1981).
- Abb. 10. Die Höhle von „Colțul Cătănii“.
- Abb. 11. Geologische Skizze des Karstes nördlich von Anina: 1) P. Comarnic; 2) P. cu Ghiață; 3) P. Popovăț; 4) P. Cerbului; 5) P. Racoviță, 6) P. Cuptorul Porcului; 7—9) P. nr. 1—3 din Crno Pole; 10) P. cu Oase; 11) P. cu Puț; 12) P. Omului; 13) P. Speosport; 14) P. Țapului; 15) P. Ibex; 16) P. Lungă; 17) P. Cuptorul Ciumei; 18) P. Țolosu; 19) P. nr. 2 de sub Cetate; 20) P. Liliacilor; 21—22) P. de la Haldină; 23) P. 2 Mai; 24) P. Socolovăț; 25) P. nr. 1 din Socolovăț; 26) P. nr. 2 din Socolovăț; 27) P. Fugarilor; 28) P. de după Cîrșe; 29) P. Vrașka; 30) P. cu Apă; 31) P. Galașului.
- Taf. I. „Gaura Pirșului“ Höhle: neolitische Keramik (5—6), Coțofeni Keramik (2, 4), bronzezeitliche Keramik (3), dakische Keramik (1).
- Taf. II. „Račkoviță“ Höhle: handgearbeitete dakische Keramik (1); „Vrașka“ Höhle: paleolithischer Silex (2); 2143/a Höhle: paleolithischer Silex (3); „Mărghitaș“ Höhle: Coțofeni Keramik (4).
- Taf. III. „Racoviță“ Höhle: handgearbeitete dakische Keramik.
- Taf. IV. „Colțul Cătănii“ Höhle: aneolitische Keramik.
- Taf. V. Höhle Nr. 61 (Ineț Zone): Coțofeni Keramik.
- Taf. VI. Höhle nr. 1, linke Seite des Wasserkraftwerkes (km 9): Coțofeni Keramik.
- Taf. VII. „La Găuri“ Höhle: Coțofeni Keramik (3) und Vucedol Keramik (1, 2, 4).
- Taf. VIII. „Dampf höhle“: römerzeitliche Keramik (1—4) und Coțofeni Keramik (5—8).
- Taf. IX. „Cuptorul Porcului“ Höhle: Coțofeni Keramik (1—4) und mittelalterliche Keramik (5—9).
- Taf. X. „Benghi“ Spitze („Gogîltanului“ Spitze): Coțofeni Keramik.

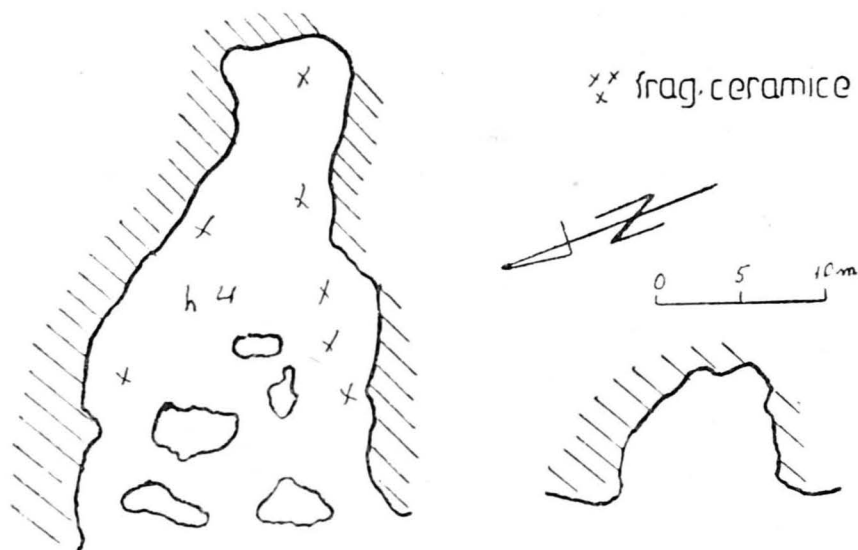

Fig. 1. P. Gaura Pîrşului — 2246/12 (schiță de mină).

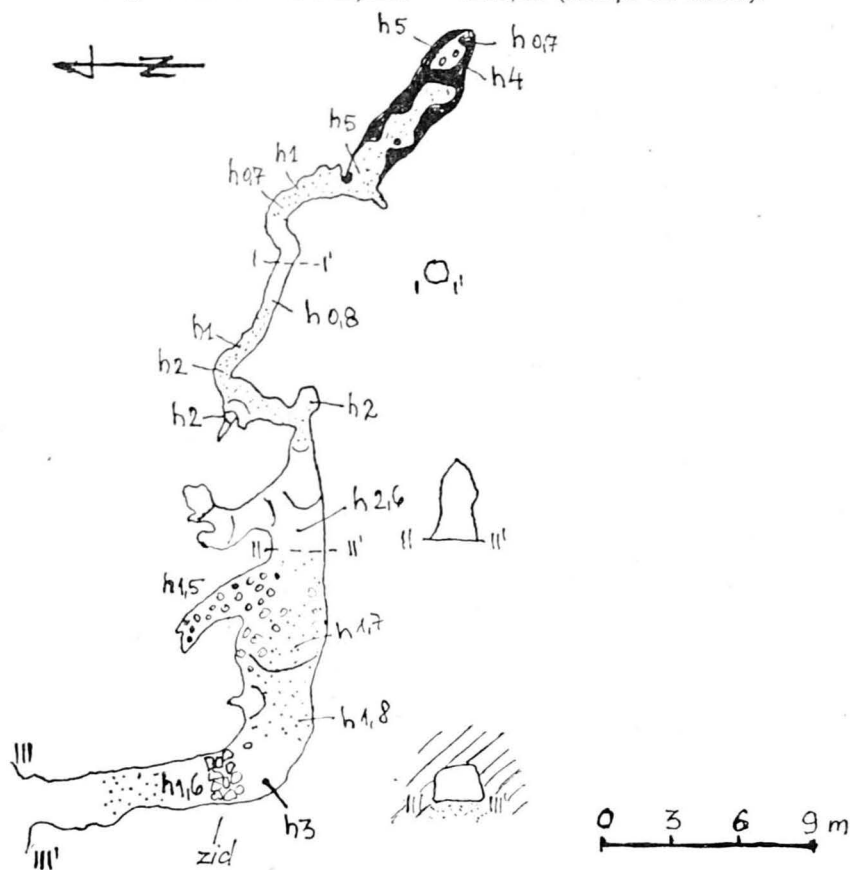

Fig. 2. P. Vrașka — 2238/10 (după Șt. Negrea și colab., 1963).

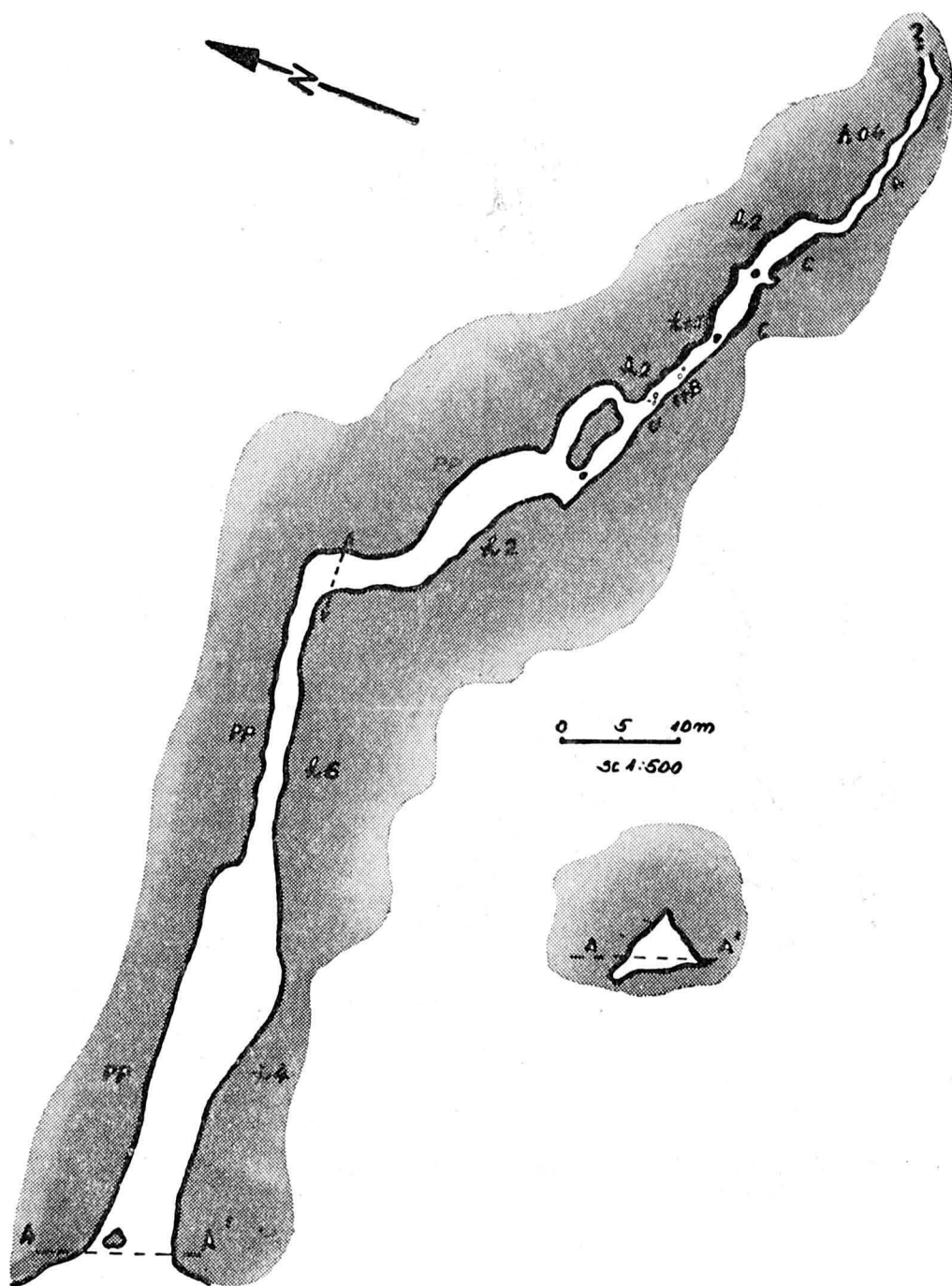

Fig. 3. P. Lungă — 2240/29 (ridicare topografică după A. Abramovici și colab., 1975).

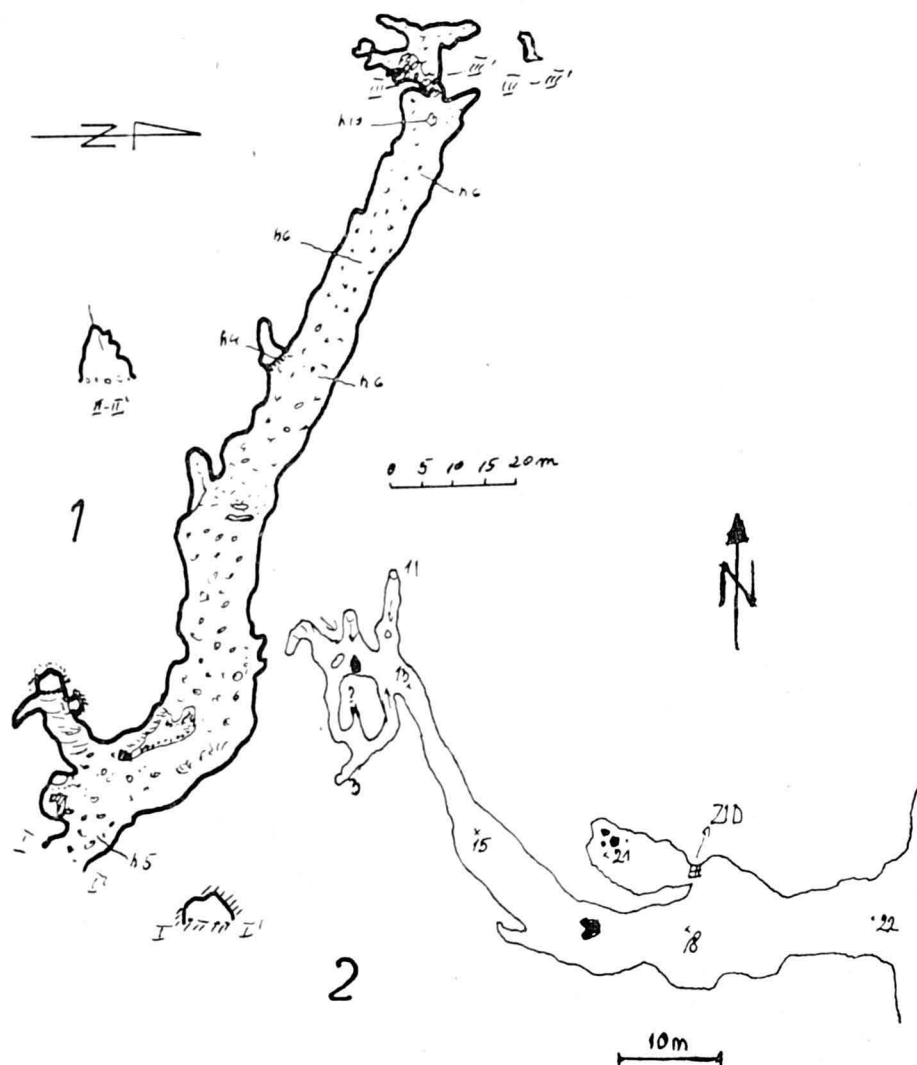

Fig. 4. 1) P. Fugarilor — 2238/25 (după G. Karban și M. Tigla, 1977);
2) P. Socolovăț — 2238/1 (după V. Pușcariu și colab., 1964).

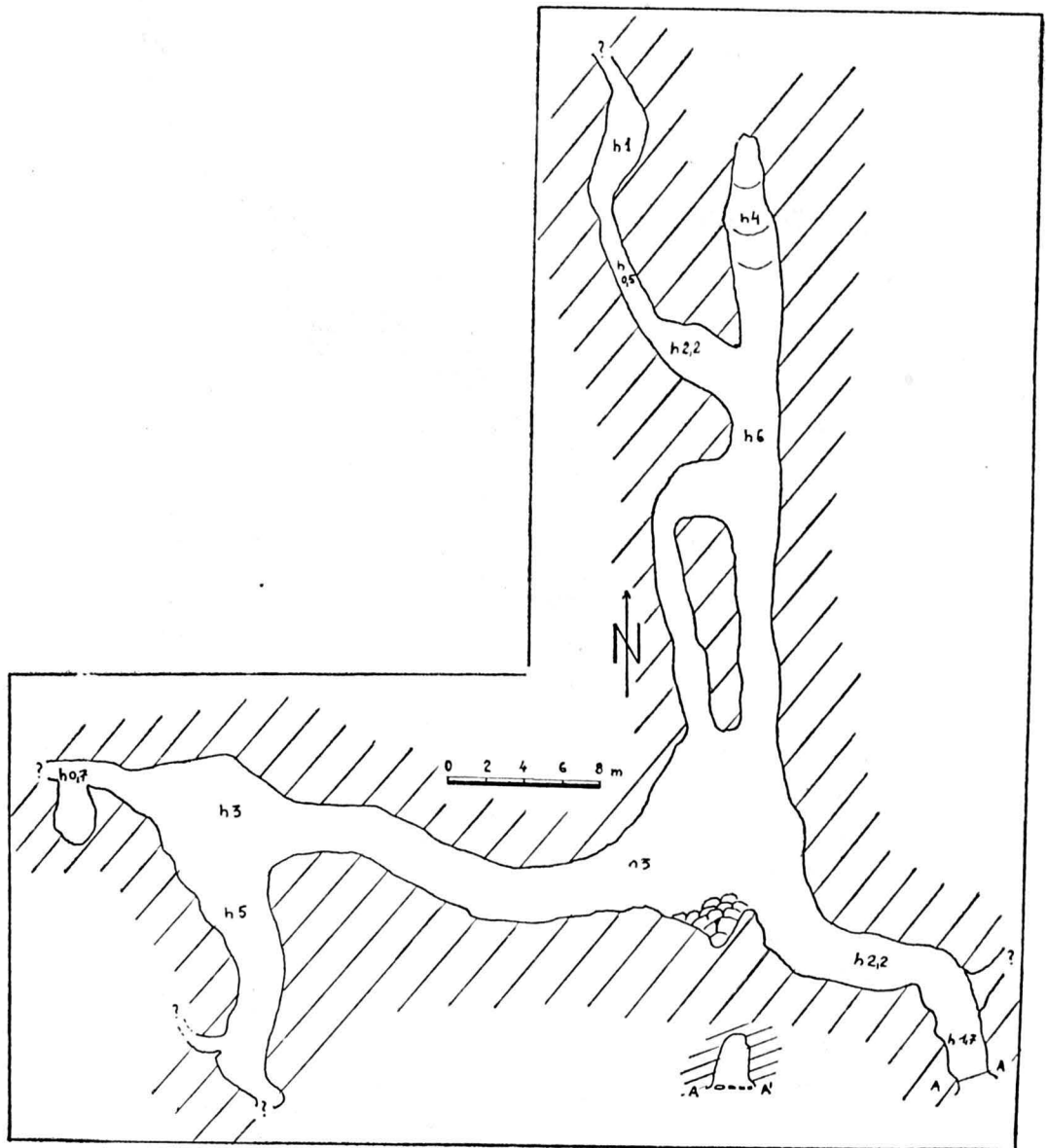

Fig. 5. P. nr. 1 din Socolovăț — 2238/26 (ridicare topografică după G. Karban și M. Țigla, 1977).

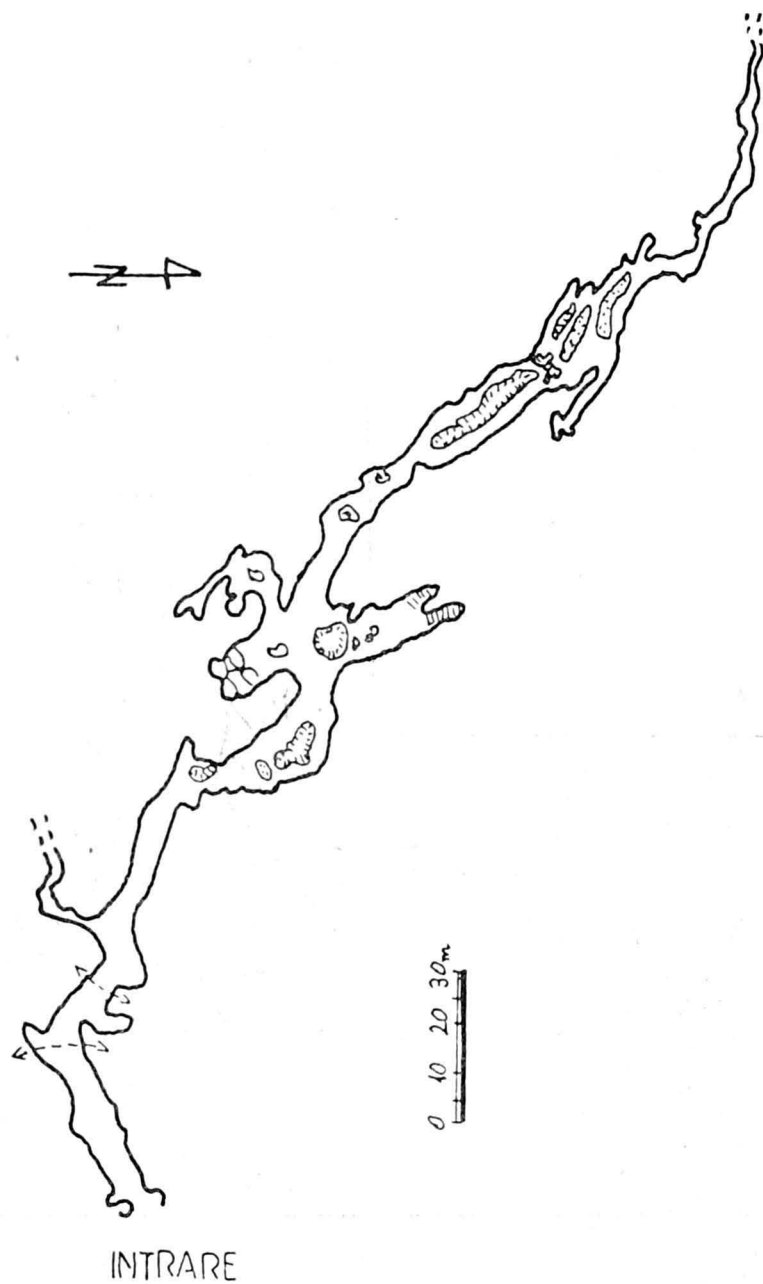

Fig. 6. P. 2 Mai — 2238/30 (după G. Karban și M. Țigla, 1977).

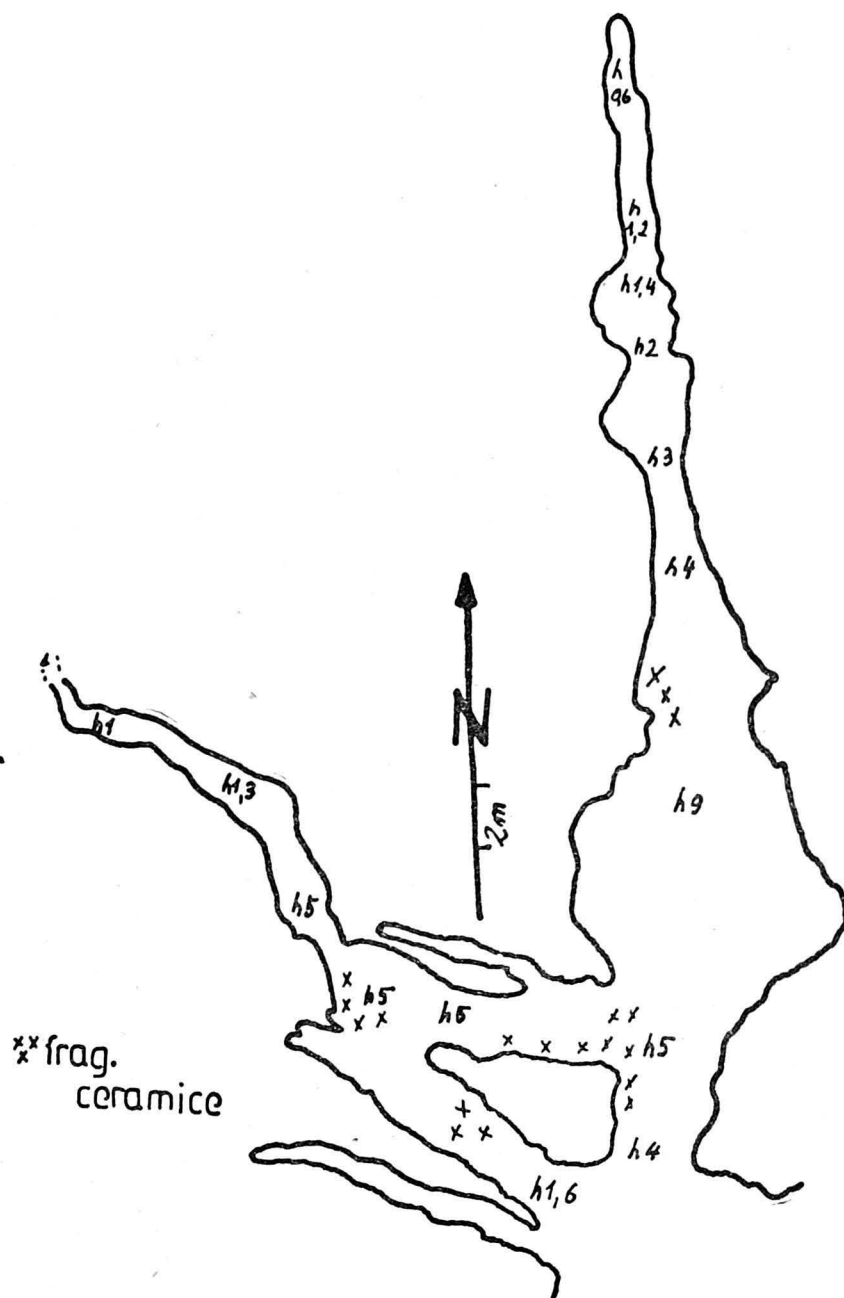

Fig. 7. P. nr. 61 (zona Ineleț) — 2144/12 (după St. Avram și colab., 1964).

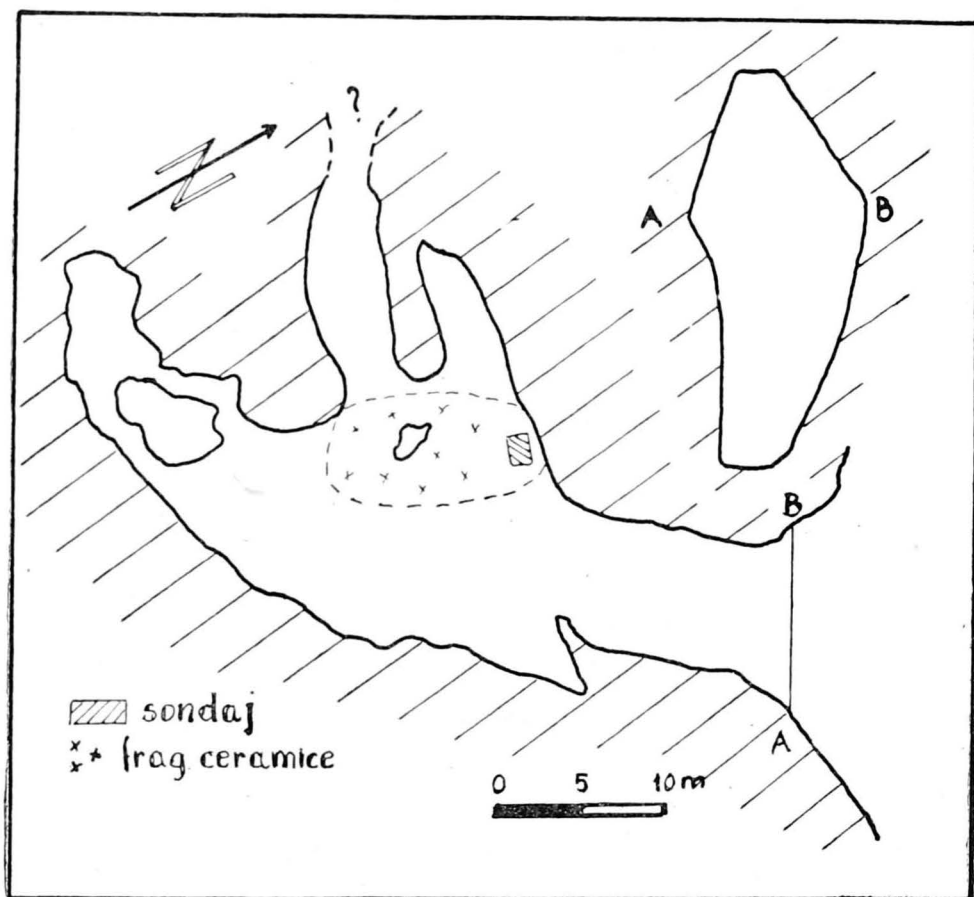

Fig. 8. P. nr. 1 din stînga hidrocentralei (km 9) — schiță de mină.

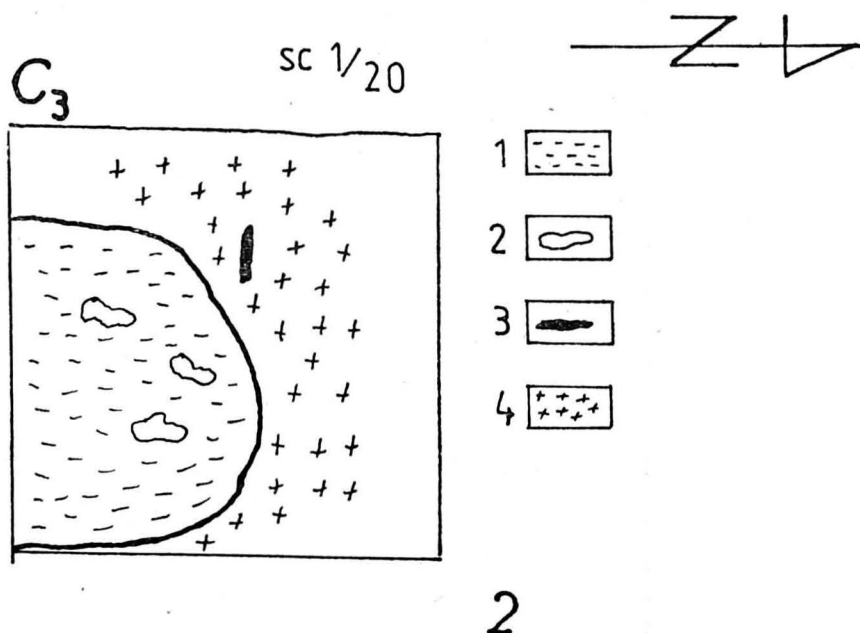
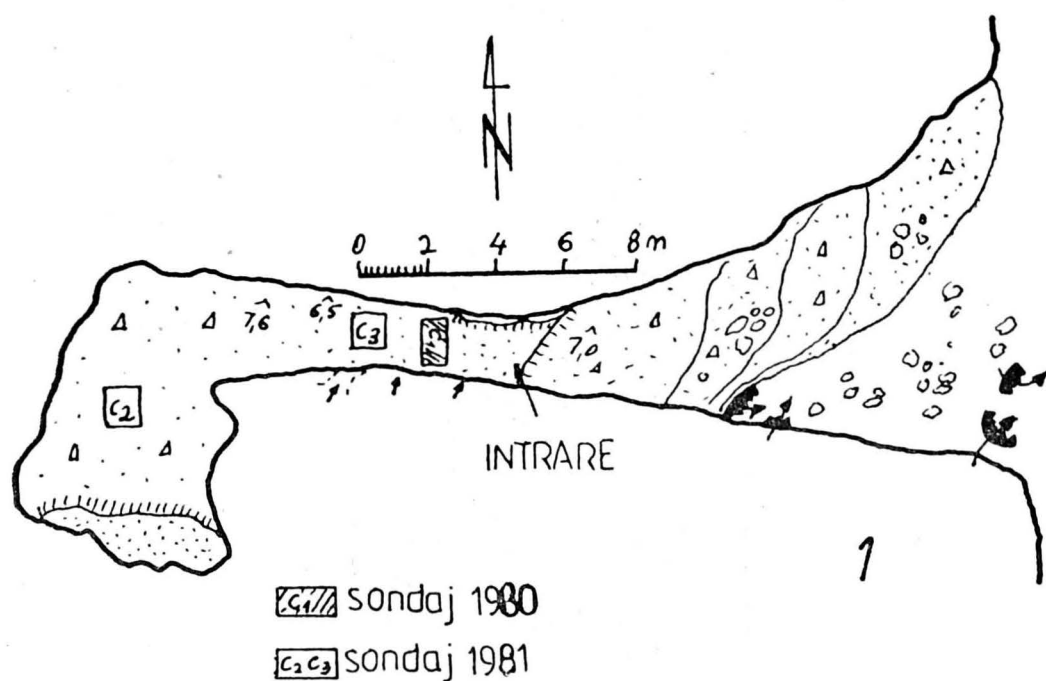

Fig. 9. 1) P. cu Aburi — 2146/2 (după I. Povară și colab., 1972); 2) Planul casei C₃ (1981).

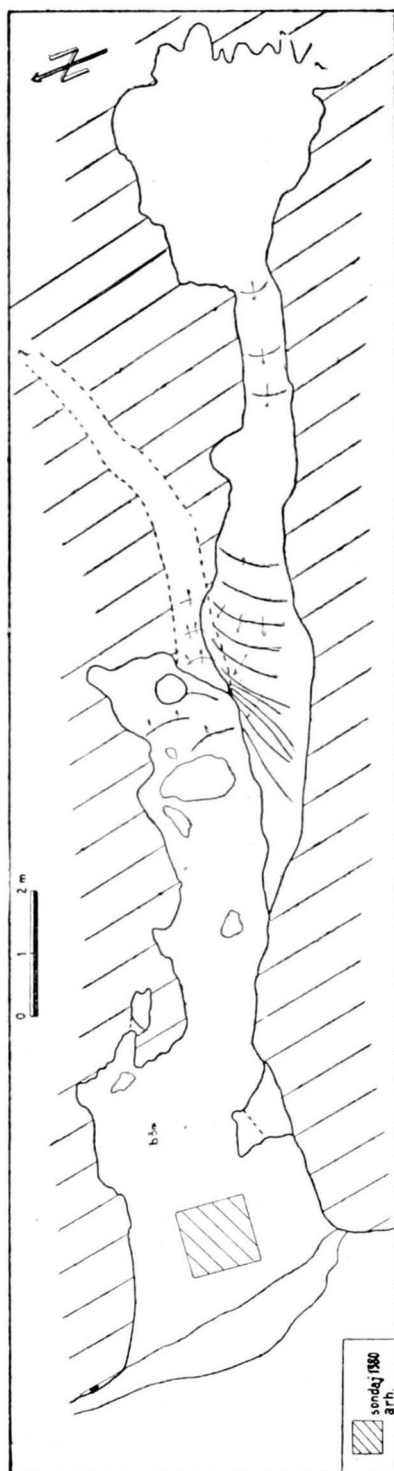

Fig.10. P. din Colțul Cătănii.

SCHITA GEOLOGICA

A REGIUNII CARSTICE DE
LA NORD DE ANINA

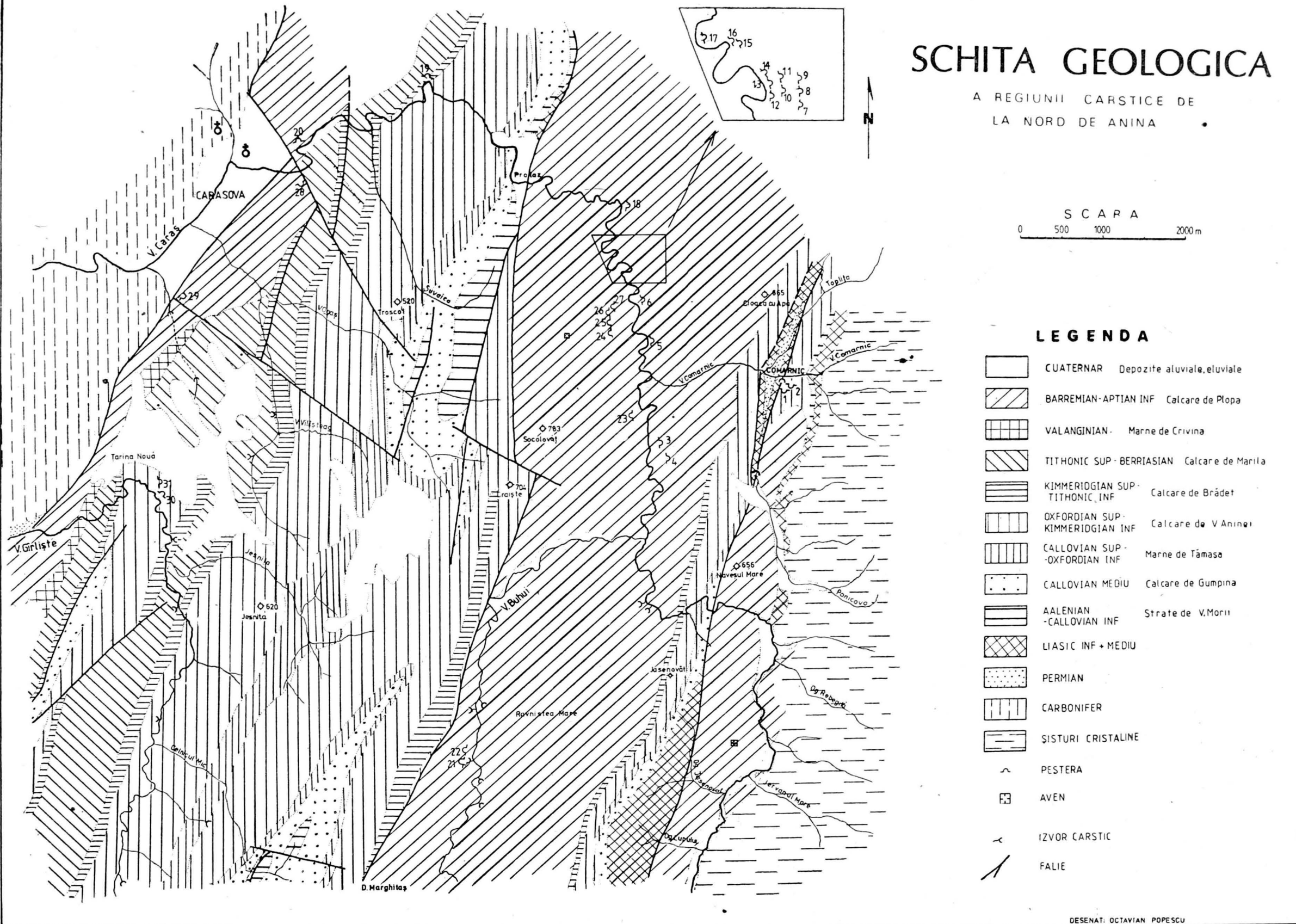
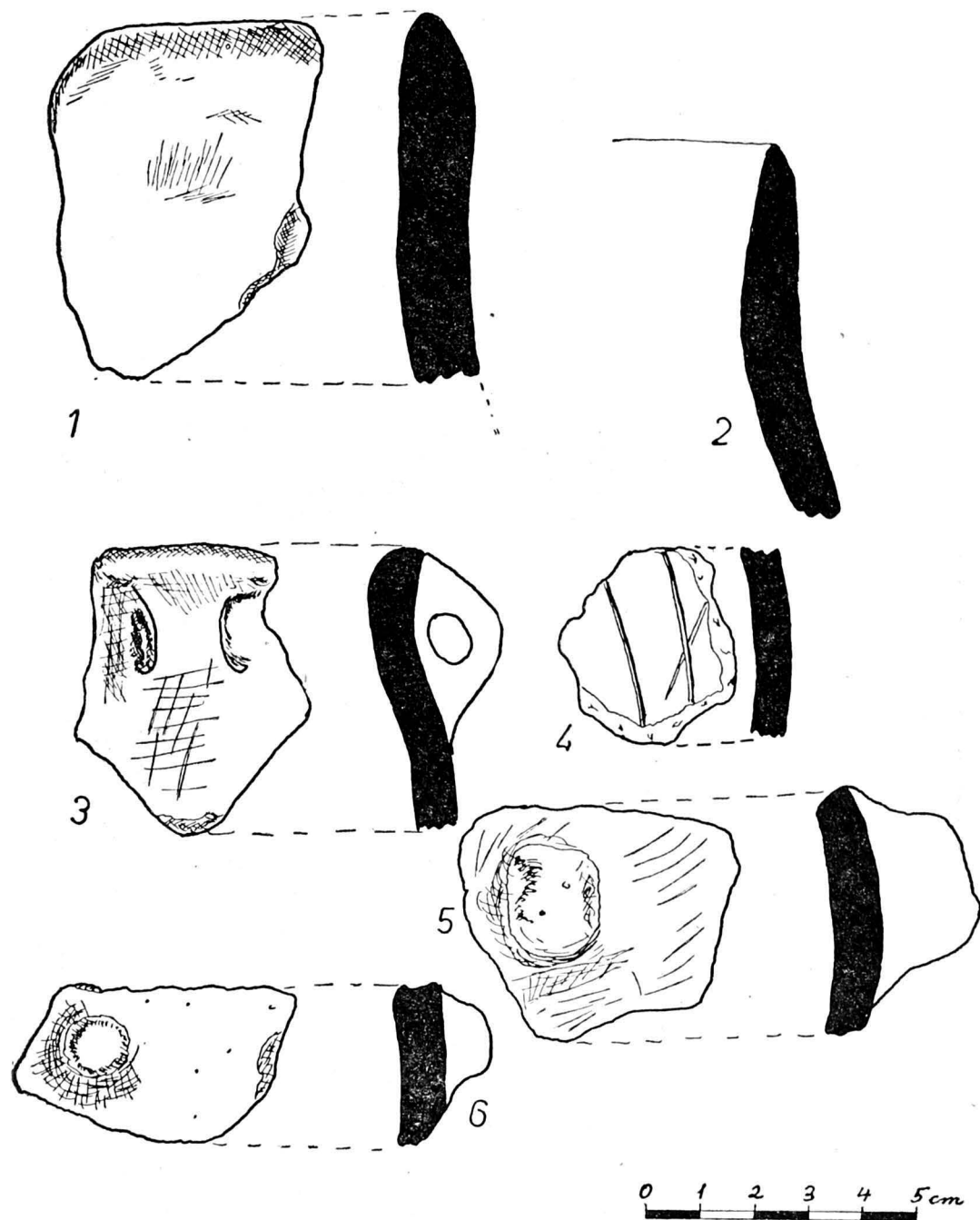
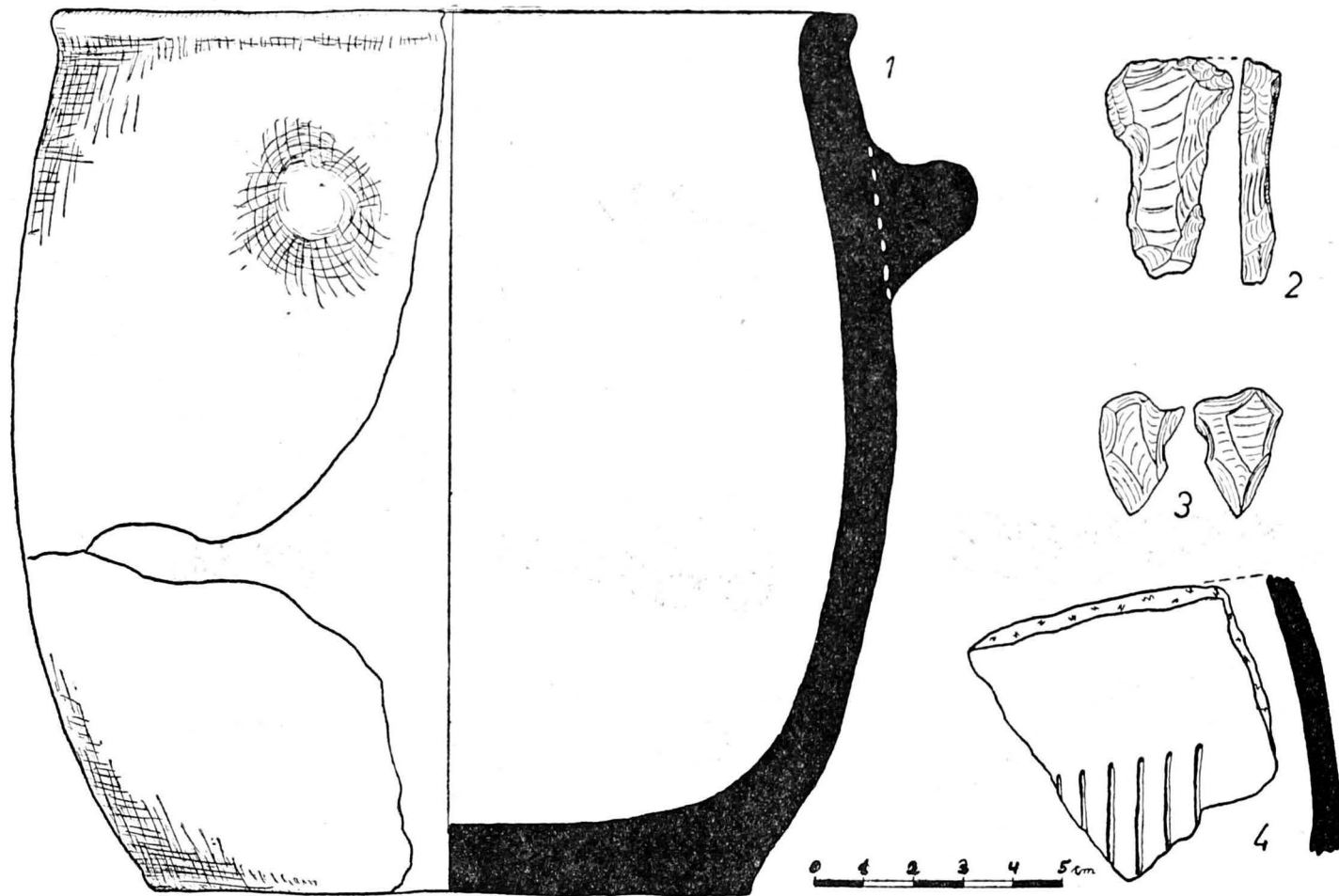

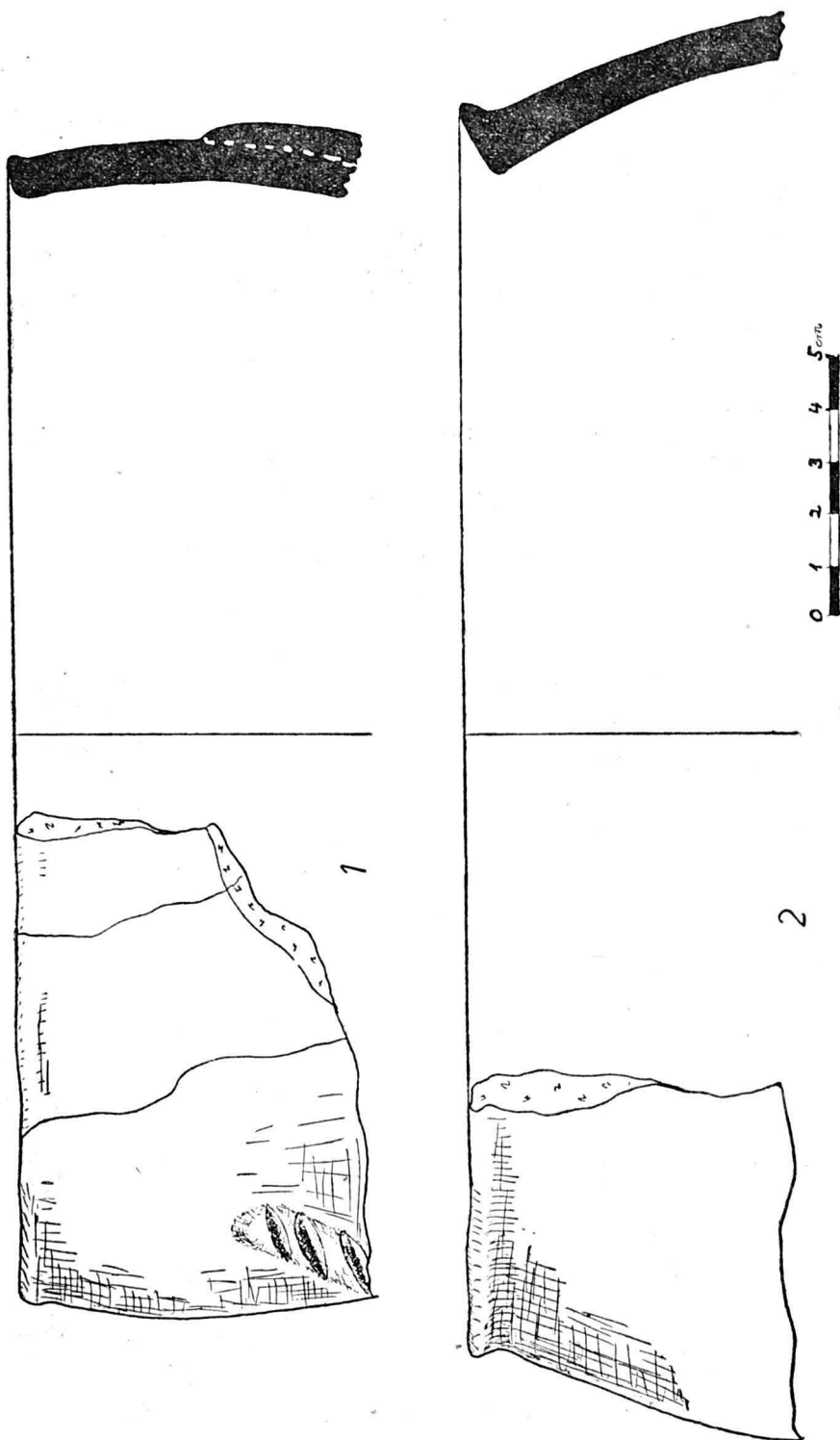
Fig. 11. Schiță geologică a regiunii carstice de la nord de Anina.

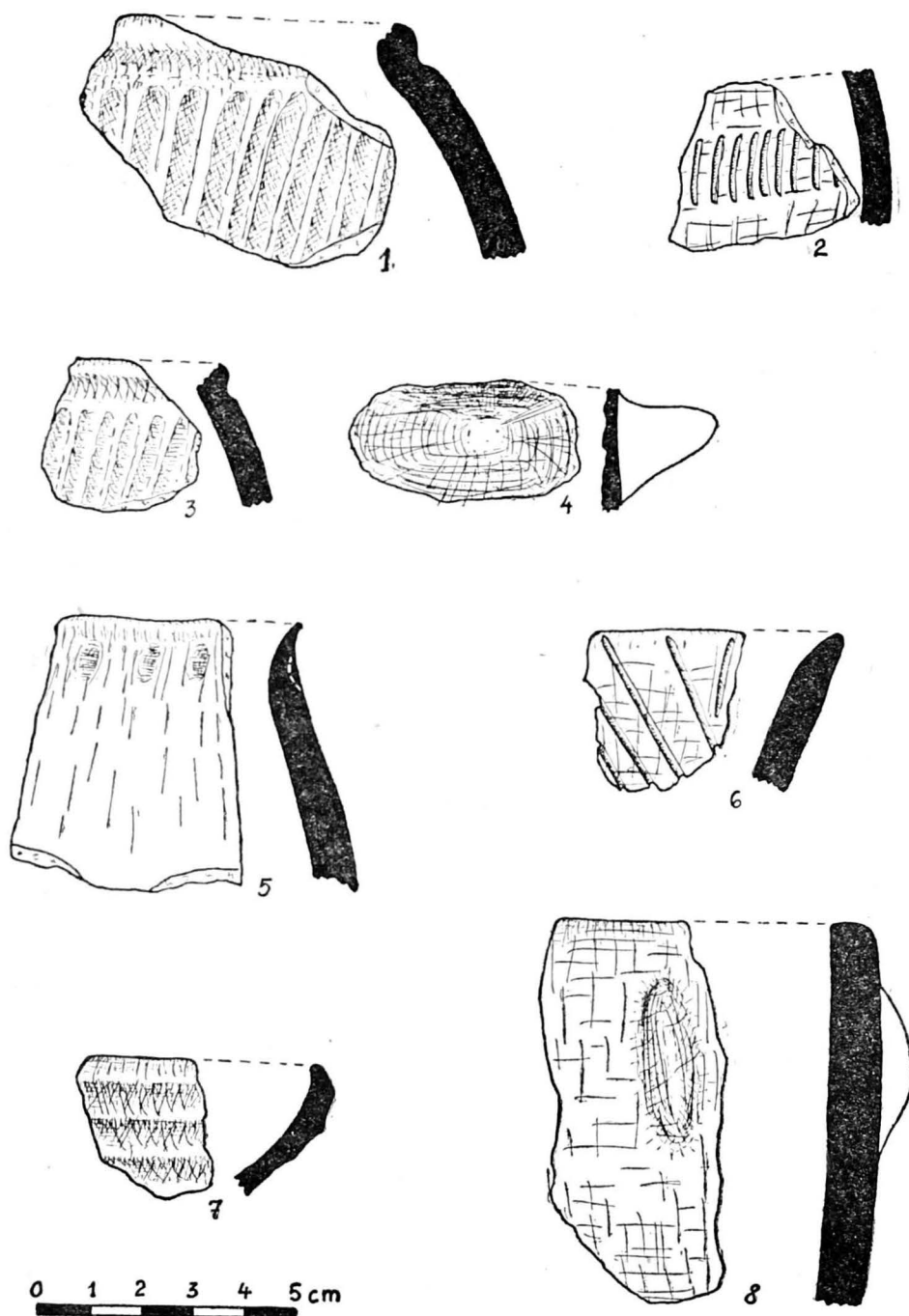
Pl. I. P. Gaura Pîrșului: ceramică neolitică (5—6), ceramică Coțofeni (2, 4), ceramică din epoca bronzului (3), ceramică dacică (1).

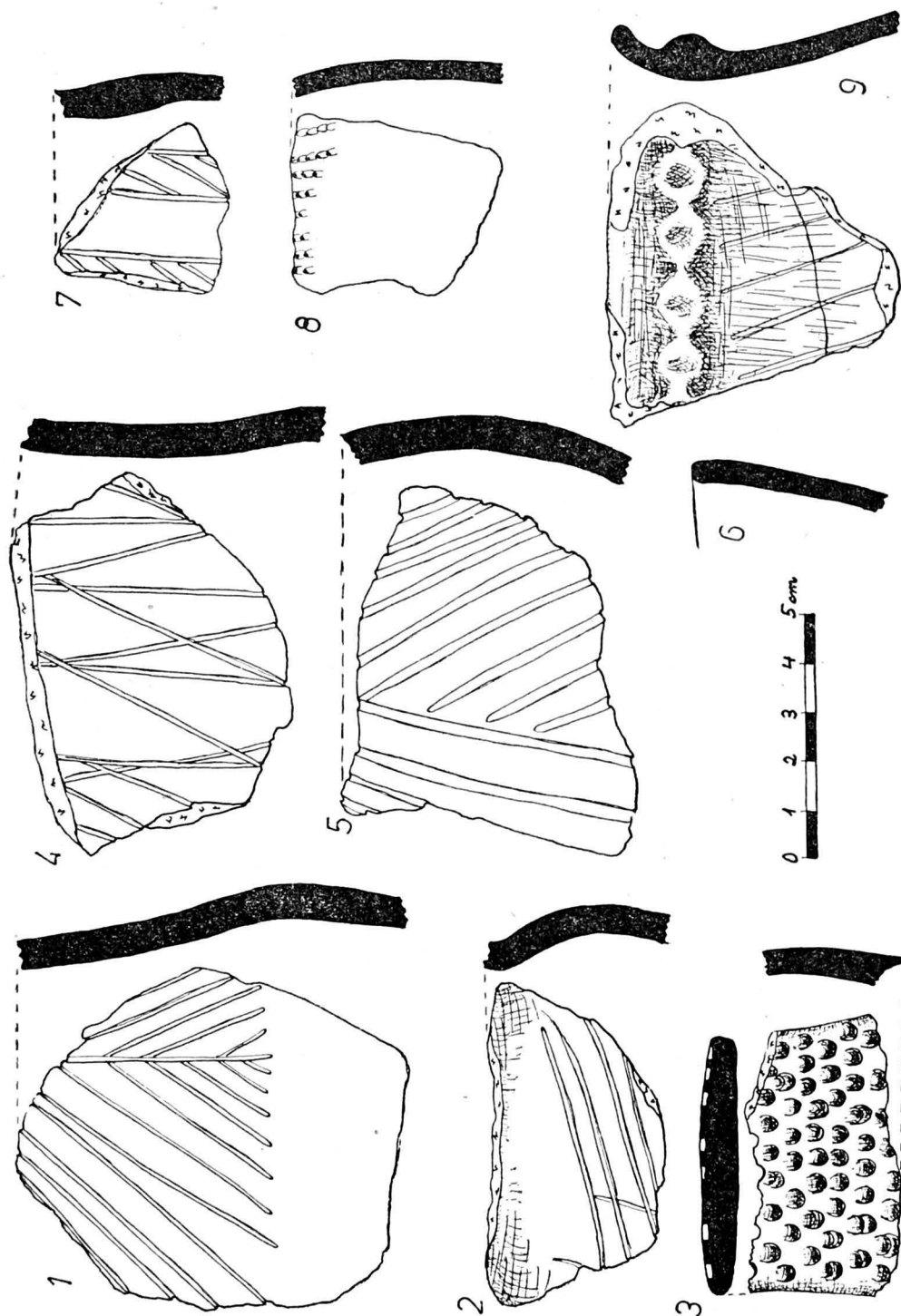
Pl. II. P. Racoviță: vas dacic lucrat cu mîna (1); P. Vrașka: silex din paleoliticul superior (2); P. 2143/a: silex din paleoliticul superior (3); P. Mărghițaș: ceramică Coțofeni (4).

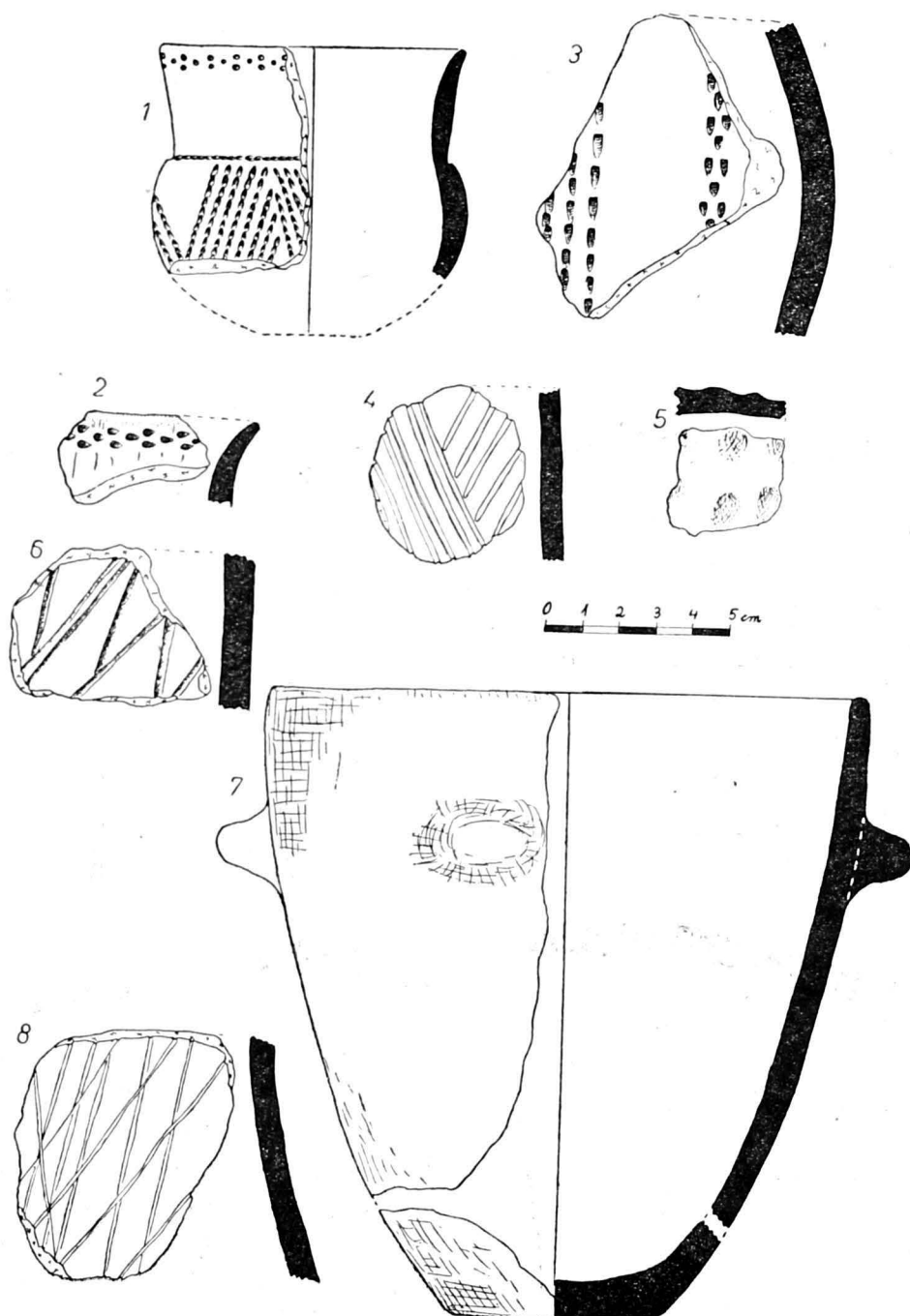
Pl. III. P. Racoviță: ceramică dacică lucrată cu mîna.

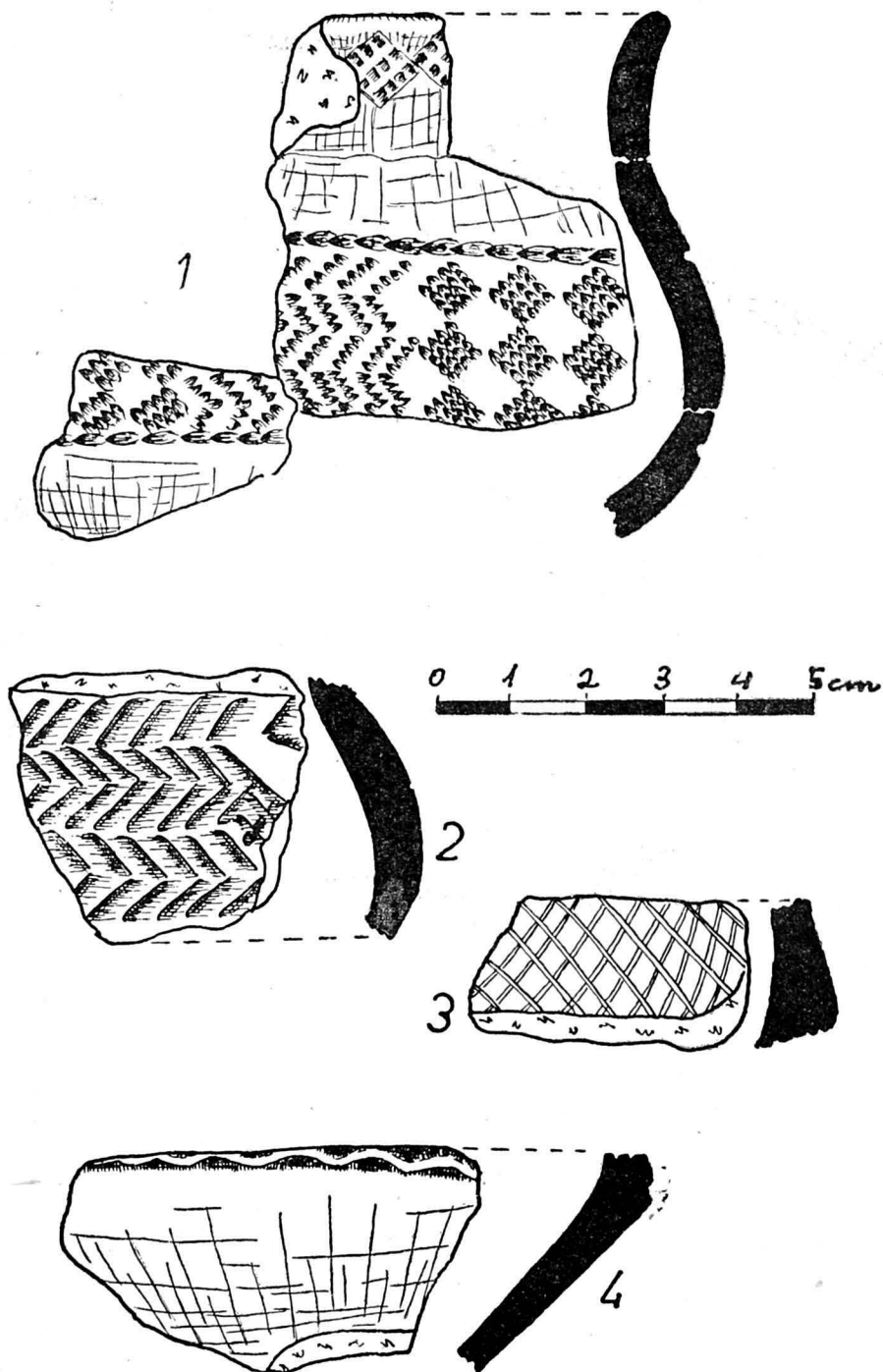
Pl. IV. P. din Colțul Cătănii: ceramică eneolitică.

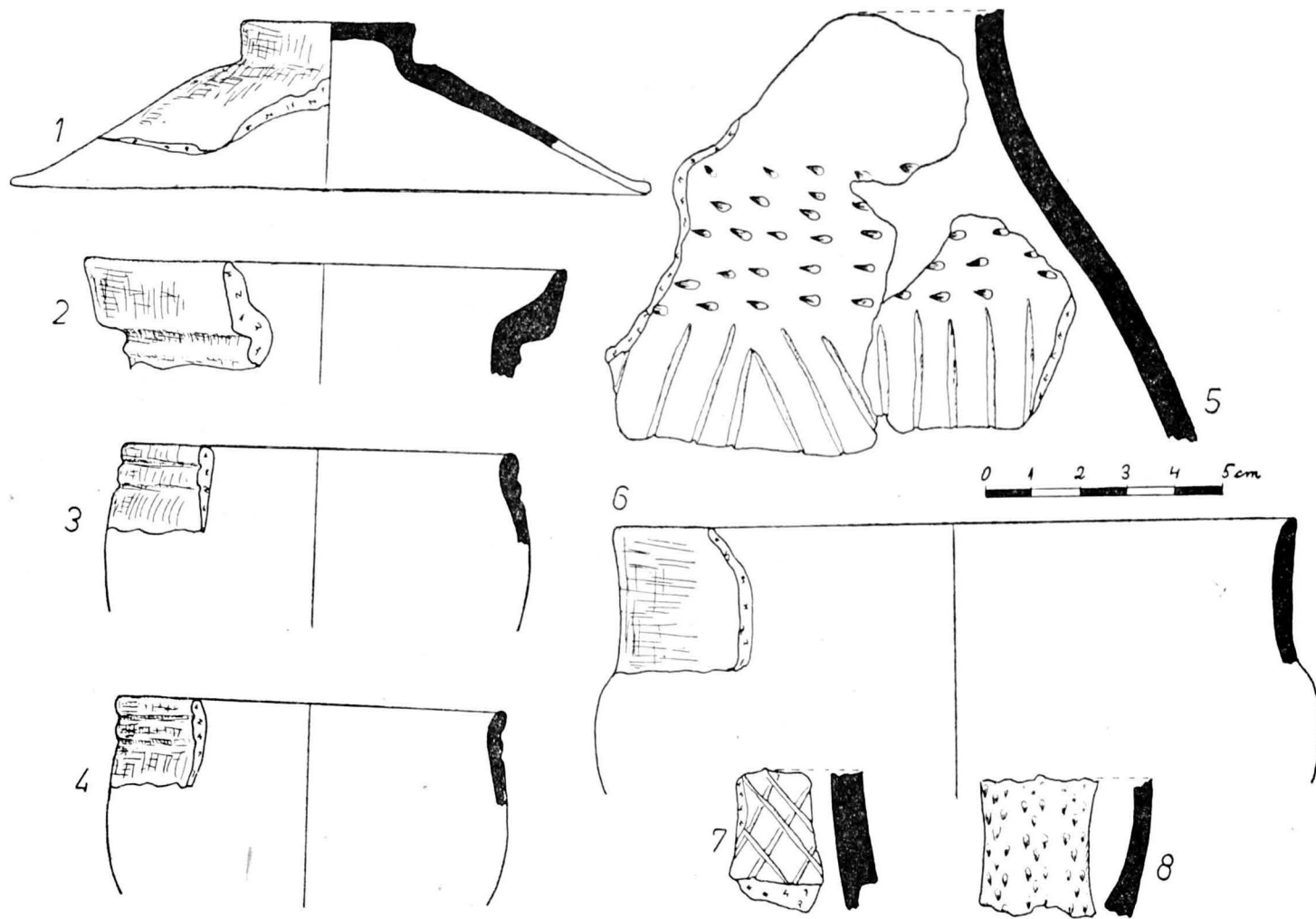
Pl. V. P. nr. 61 (zona Ineț): ceramică Coțofeni.

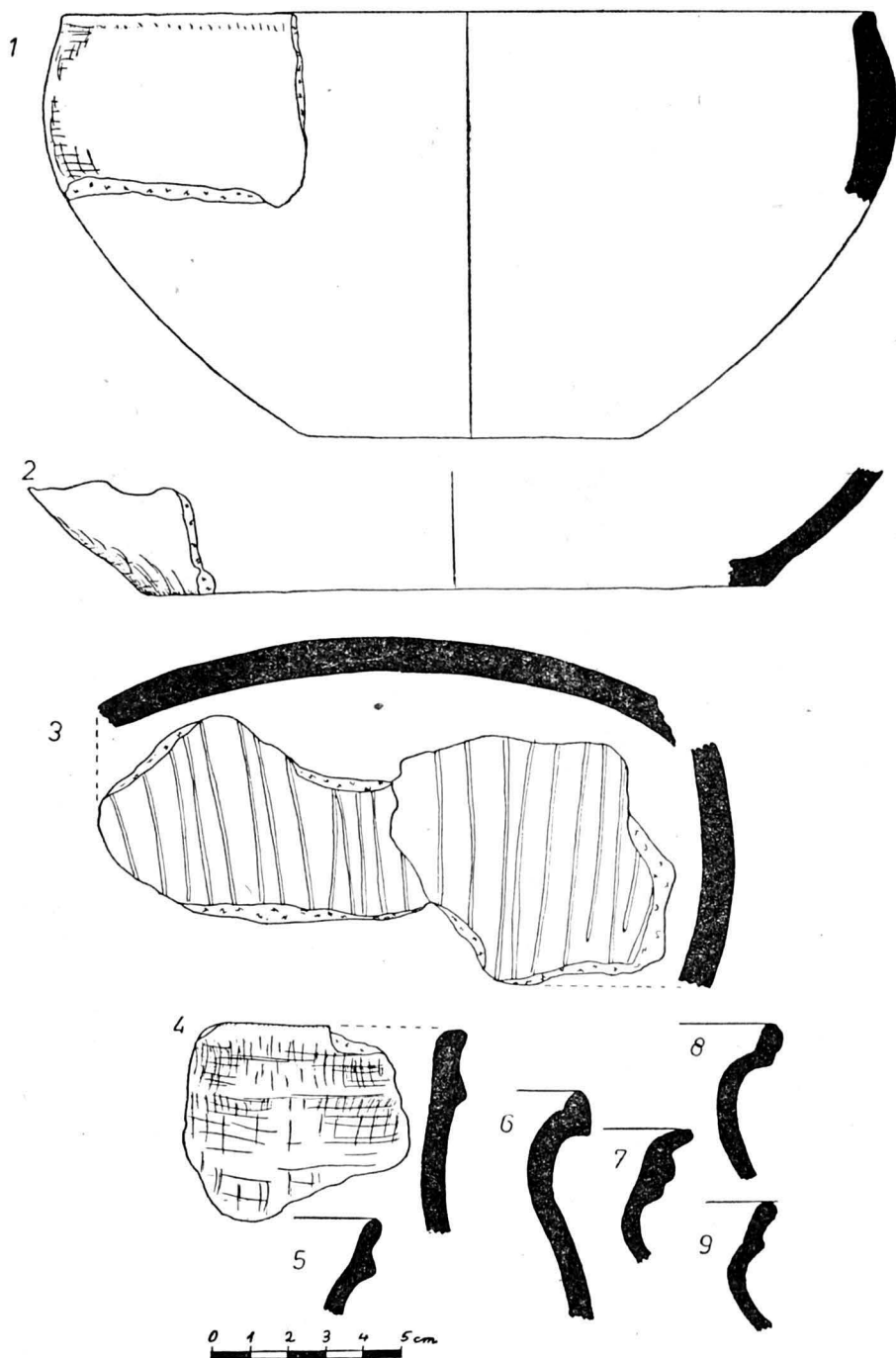
Pl. VI. P. nr. 1 din stînga hidrocentralei (km 9): ceramică Coțofeni.

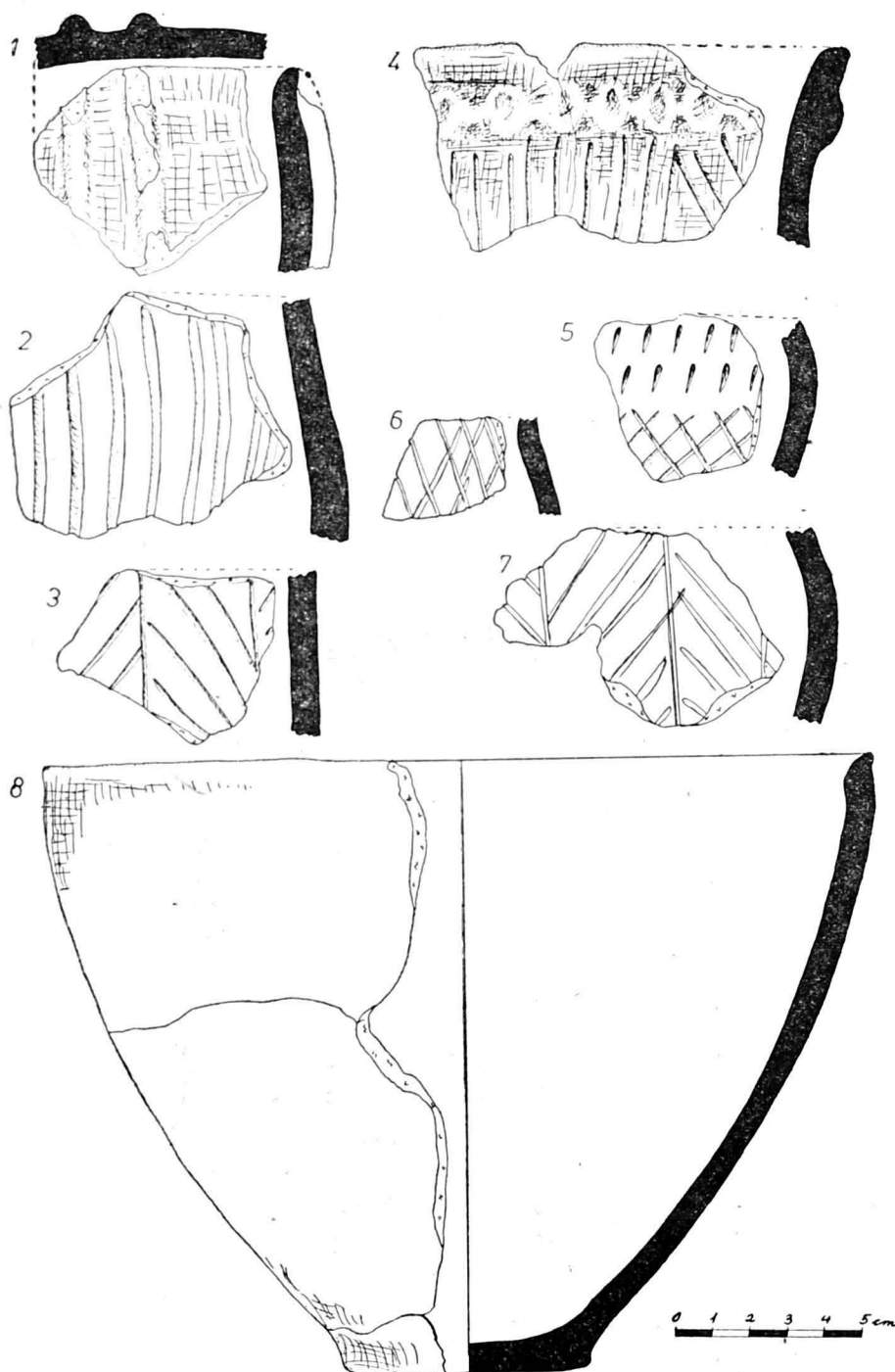
Pl. VII. P. „La Găuri“ (grotă superioară): ceramică Coțofeni (3) și Vucedol (1, 2, 4).

Pl. VIII. P. cu Aburi: ceramică romană (1—4) și ceramică Coțofeni (5—8).

Pl. IX. P. Cuptorul Porcului: ceramică Coțofeni (1—4) și ceramică feudală (5—9).

Pl. X. Vf. Benghi (vf. Gogîltanului): ceramică Coțofeni.

NOI DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ÎN HOTARUL LOCALITĂȚILOR GORNEA ȘI SICHEVIȚA (JUDEȚUL CARAȘ-SEVERIN)

Cercetările arheologice inițiate încă în anul 1951 și continuate sistematic de către Muzeul județean de istorie din Reșița în colaborare cu Muzeul de istorie al Transilvaniei și Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, au scos la iveală noi vestigii istorice de o importanță excepțională, nu numai pentru istoria României dar și pentru zona Balcanilor, punând în evidență interdependența și înrîurirea reciprocă a civilizațiilor de pe aceste meleaguri.

Majoritatea rezultatelor de pînă acum au văzut lumina tiparului¹, iar altele sînt în curs de publicare.

Punctele semnalate în lucrarea de față reprezintă rodul cercetărilor de suprafață sau a descoperirilor întîmplătoare, ocazionate de diverse lucrări. Pînă la reluarea unor săpături sistematice, am considerat utilă prezentarea lor, în vederea completării hărții arheologice a zonei menționate în titlu.

De data aceasta, aria investigată s-a extins mai departe, cuprinzînd și unele puncte de confluență cu alte localități², fapt ce ne va oferi noi repere de cercetare arheologică.

La punctul „*Drăghina*“, pe partea stîngă a ogașului Căuniței, sub fostul sălaș al cetății Belodedici D., a fost descoperită ceramică romană tîrzie și ceramică prefeudală. Se pare că acest punct aparținea de complexul castellum-ului roman tîrziu de la *Cetate* (Căunița de Jos).

Bulfecea — deal plat cuprins între Odăi, Străneac, Martinovăț și Frăsiniș. Cu ocazia unei periegeze au fost depistate morminte din epoca bronzului (probabil cultura Coțofeni). Credem că este vorba de o necropolă ce se întinde pe o suprafață foarte mare. Mormintele sînt dispuse în cerc, numărul lor depășind cifra de 60. Orientarea lor este pe direcția N-S. Într-un mormînt situat la adîncimea de cca 30 cm s-au găsit cărbune și cenușă, sub pietrele de calcar, care probabil îl acopereau.

¹ Este vorba de monografiile: N. Gudea, *Gornea, așezări din epoca romană și romană tîrzie*, Reșița, 1977; Gh. Lazarovici, *Gornea preistorie*, Reșița, 1978; I. Uzun, *Gornea de-a lungul evului mediu*, în curs de publicare.

² Ne referim la satul Liubcova, punctul *La Miei*.

În luna august 1978, specialiștii de la muzeele din Reșița și Cluj-Napoca au vizitat zona respectivă³.

Gavrina, situat pe terasa de la poalele dealului între Ogașul Gavrinei și Ogașul lui Mărina. Au fost descoperite fragmente de ceramică din epoca bronzului și din epoca feudală. Se presupune că la gura Ogașului lui Mărina, pe partea stângă, ar fi fost ridicată o biserică veche, iar în apropiere un cimitir⁴.

Liborajdea — Locul lui Brăilă. Sub șoseaua națională, în dreptul fostului pichet de grăniceri, actualmente grup comercial, s-a găsit ceramică din epoca bronzului, dacică și romană, precum și numeroase cărămizi romane. Tot aici, au fost depistate cca 6 cuptoare de ars var, pline cu piatră de calcar, iar în jur, ceramică dacică și romană, la o distanță de 20 m. După aspectul pământului, puternic ars în jurul cuptoarelor, s-ar putea pune problema unui centru de fabricare a varului, folosit probabil la construcția castellum-ului roman de la *Cetate*. În același punct, a mai fost descoperit un celt⁵.

La est de fostul pichet, la cca 50 m, cu ocazia lărgirii și suprainălțării șoselei naționale s-a găsit multă arsură, cenușă, în părțile sudice și nordice.

Frăsiniș — deal cuprins între *Bulfecea*, *Martinovăț* și *Curmătură* și dealul *Pemilor*, lângă sălașul lui *Birtea Marian* a fost găsită ceramică din epoca mijlocie a bronzului⁶. De asemenea, la dislocarea pământului de lângă grajd, pentru construirea unui șopron, a fost scos la iveală un bordei, probabil din epoca bronzului sau din prima epocă a fierului⁷.

Sub Bișteg, la moară, lângă o salcie s-au găsit fragmente ceramice, aparținând culturii *Basarabi*⁸.

Căunița de Sus, la cca 100 m de villa rustica, în partea de est, a fost descoperit un cimitir din sec. XII, unde au fost cercetate un număr important de morminte. Tot aici au fost semnalate două cuptoare de ars cărămidă, romane cu o capacitate de cca 2 000 bucăți fiecare într-o șarjă⁹. În aceeași zonă, sub drum, la surparea malurilor, au fost scoase la lumină 3 cuptoare prefeudale, cu un bogat material arheologic, precum și fragmente ceramice din epoca neolitică și bronzului.

Pe Vale la 50 m de *Moara cu țiglă*, la marginea gropii, unde s-a scos lut pentru cărămizi, la cca 80 m de la fosta colibă a lui *Adam Popa*, pe

³ La periegeza din anul 1978 au participat: Gh. Lazarovici, C. Săcărin, O. Bozu, A. Oprinescu, D. Bălănescu.

⁴ Informații de la Gh. Sporea și Beloia I, care au participat la cercetarea de teren și cărora le aducem și pe această cale mulțumiri.

⁵ Toporul se păstrează în colecțiile Muzeului sătesc din Gornea.

⁶ Determinare efectuată de Caius Săcărin, muzeograf la Muzeul județean din Reșița.

⁷ Materialul arheologic se găsește la Muzeul sătesc din Gornea.

⁸ Material similar cu cel descoperit în punctul „*Cetate*” (Căunița de Jos).

⁹ După material, formă și mărime se apropie de cărămizile descoperite în punctul *Cetate*, dar nu am găsit nici o cărămidă ștampilată sau cu inscripție.

locul aparținând cetățenilor Dragomir Nicolae și Gheorghe, au fost depistate urme ale unor locuințe de suprafață, nedatabile deocamdată¹⁰.

Sichevița — Biserică. Cu ocazia unor lucrări de reparații, în zona stîlpilor, a ieșit la iveală un bordei cu material dacic. A fost recuperat 1/3 dintr-un vas de provizii, alături de multe fragmente ceramice¹¹.

Sichevița — Consiliul popular și complexul comercial. Cu prilejul săpăturilor de la fundațiile centralei termice, au fost descoperite vetre de foc și ceramică hallstattiană, iar lângă complexul comercial, în dreptul porții casei lui Popovici Petre, un bogat material arheologic din epoca neolitică¹².

Dealul Mieilor — deal situat în partea de N-E a satului Sichevița, în hotar cu satul Liubcova (comuna Berzasca), a fost identificată o așezare fortificată din epoca bronzului. Virful dealului este plat, cu urme vizibile de șanț sau terasare pentru locuințe. Cercetările de suprafață au demonstrat că această stațiune pare a fi cea mai mare așezare fortificată descoperită pînă acum în această zonă¹³.

Valea Ravensca — sat aparținător comunei Sichevița. În cadrul acestei localități, deasupra sălașului lui Marcu Arsenie, au fost semnalate cruci de piatră, aparținând probabil unui cimitir, necercetat încă¹⁴.

Stenca — Ogașul lui Megheleş, la cca 100 m, de la ruinele fostului pichet distrus în sec. XIX, cu ocazia lărgirii șeselei naționale, s-au aflat două morminte, dintre care doar unul a fost salvat de la distrugerea lucrărilor, scheletul descoperit fiind așezat cu fața în jos.

Șumița (sat Gornea). În locul aparținând cetățeanului Enuică Mihai, pe malul Dunării, a fost descoperită ceramică din epoca mijlocie a bronzului¹⁵.

Ogașul Ierii (sat Gornea). La cca 150 m de la sălașul lui Cuzmanovici Sava, pe ogaș în sus, a fost scos la iveală un fragment ceramic dacic¹⁶.

Cracul cu morminți (Sichevița) — punct situat în partea de nord a localității. Pe coama unui deal, este situat un cimitir, cu pietre de granit, care probabil aparțineau mormintelor. După opinia cetățeanului Andrei Iedu, ele erau aduse de la o distanță mare, probabil de la *Gramensa*

¹⁰ Materialul arheologic se găsește la Muzeul sătesc Gornea.

¹¹ *Ibidem.*

¹² La recuperarea materialului arheologic și-au adus contribuția cetățeanul Rusu Adam și elevul Rusu Lazăr, membru al cercului „Micii arheologi” de pe lângă Muzeul sătesc. Mulțumim de asemenea cetățenilor Baba Vasile (Sichevița) și Gruța Iosif, care au sesizat prima dată apariția elementelor ceramice.

¹³ Informații de la Baba Vasile și Jurița Nicolae din Sichevița, care au luat parte la perieghiza efectuată pe Dealul Mieilor și cărora le mulțumim și pe această cale.

¹⁴ Existența cimitirului a fost semnalată de cetățenii Gruța Iosif și Dragomir Gavril de la Consiliul popular Sichevița.

¹⁵ Materialul se păstrează la Muzeul sătesc din Gornea. La identificarea acestei stațiuni și-a adus contribuția și cetățeanul Beloia Ion (Sichevița).

¹⁶ Materialul se păstrează la Muzeul sătesc Gornea. Determinarea efectuată de muzeograful Marian Gumă, de la Muzeul județean din Reșița.

de Jos, unde se exploata granitul. Sub sălașul lui Luca Iedu, s-au găsit fragmente de ceramică neolitică și mărgelile din lut ars¹⁷.

Noile puncte arheologice semnalate reclamă cercetări sistematice și de durată, care vor aduce fără îndoială, elemente noi ale culturii materiale și spirituale de pe meleagurile clisurense.

ION DRAGOMIR

NOUVELLES DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES
DANS LA FRONTIÈRE DES LOCALITÉS GORNEA ET SICHEVIȚA
(DÉPARTEMENT DE CARAȘ-SEVERIN)

(Résumé)

L'ouvrage présente quelques nouvelles et précieuses découvertes archéologiques sur le rayon des localités Gornea et Sichevița. Les vestiges mis au jour illustrent la permanence millénaire du peuple roumain dans cette région.

¹⁷ Informația ne-a fost dată de către învățătorul Novăcescu B., care a participat la periegeze și Gruia I. din Sichevița, cărora le aducem cuvenitele mulțumiri.

CURĂȚIREA ȘI RESTAURAREA CERAMICII ÎNCRUSTATE

Campania de săpături arheologice întreprinsă în primăvara anului 1981 a avut drept rezultat îmbogățirea, cu noi piese, a patrimoniului Muzeului de istorie al județului Caraș-Severin din Reșița. Lucrările executate în hotarul satului Liubcova (jud. Caraș-Severin) au scos la iveală urmele aparținătoare unei necropole din epoca bronzului¹. Numărul pieselor s-a ridicat la 42, dintre acestea 15 fiind ornamentate. Urnele au fost scoase și ambalate în pungi de plastic, fără a fi golite de conținut. Aceasta era singura posibilitate în măsură să asigure păstrarea umidității inițiale.

Materialele provenite dintr-o descoperire întâmplătoare anterioară, printr-o uscare bruscă au provocat tensionări ce au dus la fisurări și chiar deteriorarea integrală a obiectului. Dacă ceramica neornamentată n-a ridicat probleme deosebite, nu același lucru se poate spune despre cea bogat împodobită cu incrustații. Această ceramică a fost confecționată dintr-o argilă ordinară feruginoasă și slab calcaroasă, avînd în pastă ca degresant nisip și pietricele, lustruite în exterior și interior. Ornamentarea constă din incizii și stampile, umplută cu o substanță albă, care formează incrustația.

Testele efectuate pe cîteva fragmente au arătat că, ceramica a fost arsă la o temperatură ce nu a depășit 450°C, avînd următoarea compoziție: SiO_2 — 53,69%; CaO — 1,72%; MgO — 2,60%; Al_2O_3 — 18,59%; C — 6,37%; Fe_2O_3 — 5,84%; CuO — 0,07%; As — 0,20%².

Urnele au fost golite de pămîntul cu conținut de oase și obiectele însoțitoare, procedîndu-se la o spălare sumară cu apă de robinet. În această fază fragmentele ceramice au rămas acoperite doar cu un strat de calcar (CaCO_3) peste care era suprapus un strat de nisip silicios puternic prins de el. Dacă acest înveliș de calcar cu nisip, dispus neuniform pe suprafața interioară, dar mai ales pe cea exterioară a atacat slipul ceramicii, în schimb îi datorăm păstrarea decorului incrustat.

Din prima clipă cînd s-a pus problema curățirii, a fost ales procedeul mecanic. Crusta de calcar rezistentă, ca și necunoașterea pastei de

¹ Săpăturile au fost executate de Caius Săcărin.

² Mulțumim și pe această cale colegilor D. Carabeu, H. Werlein și A. Jurcă de la laboratorul Combinatului Siderurgic Reșița pentru sprijinul acordat.

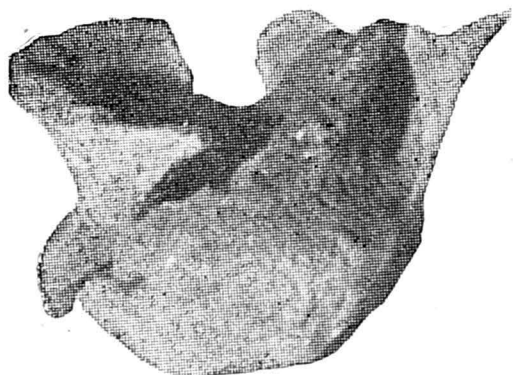

Fig. 1. Fragmente ceramice înainte de curățire — Die Keramik vor Säuberung.

incrustație ne-au îngreunat însă munca. Pe bună dreptate s-a pornit deci de la stabilirea chimică a substanței albe de incrustare. Pentru aceasta s-a prelevat o cantitate infirmă de material care a fost supusă analizei, avînd următoarea compoziție: P_2O_5 — 29,35%; SiO_2 — 22,02%; Fe_2O_3 — 2,70%; Al_2O_3 — 3,26%; CaO — 37,59%; MgO — urme³.

Cunoscînd, în urma analizei, compoziția pastei de incrustație ne-am axat pe slăbirea învelișului de carbonat de calciu. Încercările efectuate cu cîteva fragmente, au arătat că acestea imersîndu-se în acid clorhidric cu un p.H. de 2,5—3, timp de pînă la 10 minute maxim, stratul de carbonat de calciu este dizolvat, iar cel rămas slăbit. Coborîrea p.H.-ului, deci creșterea acidității, precum și prelungirea timpului de imersie au provocat desprinderea incrustației. Avînd la îndemînă aceste rezultate, am extins procedeul la întregul material.

După spălarea sumară, sub jet de apă, fragmentele ceramice s-au introdus într-un recipient cu apă, de unde apoi, bucată cu bucată, au fost luate și imersate în acid clorhidric cu p.H.-ul menționat mai sus. Fețele au fost apoi spălate cu un burete iar marginile cu o perie de păr. A urmat o nouă scufundare în apă, după care fragmentele au fost scoase și uscate lent la temperatura camerei (18—20°C), timp de 2—3 zile. După ce toate urnele și materialul ceramic aferent lor au trecut prin acest proces, a început curățirea și dezvelirea incrustației pe cale mecanică. Porțiunile neornamentate au fost curățite cu dalta și bisturiul, apăsîndu-se perpendicular pe porțiuni mici de crustă. Ea s-a desprins ușor, fără a antrena slipul. Incrustațiile au fost dezvelite prin același procedeu, folosindu-se însă de data aceasta dălțile subțiri, îndreptate în direcția în care a acționat și olarul. Dezvelită incrustația, de un alb foarte frumos, se desprindea însă, din păcate, în timpul manipulării. Era necesară deci impregnarea ei. Dintre materialele de impregnare pe care le-am avut la îndemînă cel mai adecvat s-a dovedit a fi soluția de poli-metacrilat de metil (stiplex, plexiglas) în acetonă în proporție de 1 : 3. Impregnarea s-a realizat prin peliculizare, utilizîndu-se o pensulă subțire și moale.

După uscarea impregnantului s-a trecut la asamblarea fragmentelor, folosindu-se ca adeziv Aracet E 50. Porțiunile în care adezivul a depășit marginile a fost șters cu o bucată de pînză umedă. După uscare adezivului a urmat completarea porțiunilor lipsă cu ipsos de modelaj,

³ Analize efectuate de St. Pflug și W. Billich de la Întreprinderea Construc-toare de Mașini Reșița, cărora le aducem mulțumiri colegiale și pe această cale.

Fig. 2. Fragmente ceramice după curățire — Die Keramik nach der Säuberung.

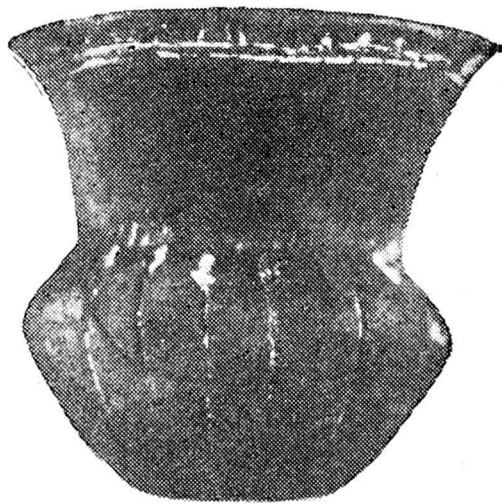

Fig. 3. Vasul curățat și întregit — Säuberter und Ehränzter Gefäss.

avînd ca suport plombe mici ceară stomatologică pentru modelaj iar pentru porțiunile mai mari plastilină. Ipsosul a fost finisat în stadiul în care nu era încă complet uscat. La cererea arheologului s-a folosit ipsos alb, ceramica cu excepția incrustației, nefiind impregnată. Pentru plombele de ipsos s-a utilizat ca impregnant lac incolor, cu scopul de a nu murdări vasul la manipulări.

În încheiere am dori să precizăm că procedeul de mai sus a fost valabil numai pentru această categorie de ceramică, orice altă descoperire de ceramică încrustată trebuind neapărat să fie supusă analizelor și testelor.

ȘTEFAN CĂDARIU

SÄUBERUNG UND RESTAURIERUNG DER INKRUSTIERTEN KERAMIK

(Zusammenfassung)

Die archäologischen Ausgrabungen im Frühjahr 1981 brachten im Weichbild der Gemeinde Liubcova (Kreis Karasch-Severin) ein Urnenfeld der bronzezeitlichen Kultur zutage. Die Zahl der Gefässe beträgt 42.

Im Folgenden behandelt der Verfasser blos die Arbeiten an den inkrustierten Gefässen, deren Anzahl 15 beträgt. Nachdem die Keramik geborgen war, wurde sie in Plastiktüten eingepackt um den Feuchtigkeitsgrad zu wehren. Stück für Stück wurden die Gefässe in Labor dann mit Leitungswasser gewaschen und ihres

Inhalts entleert. Nachdem die Erdreste beseitigt waren, konnte man sehen, dass die Verzierungen mit einer Kalkkruste überzogen waren (CaCO_3), der wieder war von einer Sandschicht bedeckt. Diese hatten die Rolle, die Keramik zu schützen. Bevor die eigentliche Säuberung begann, wurden ein paar Fragmente der Analyse unterzogen, um die ungefähre Brenntemperatur, die chemische Zusammensetzung der Keramik und der Inkrustationsschicht festzustellen.

Die Brenntemperatur lag unter 450°C .

Material (Keramik)	%	Inkrustationsschicht	%
SiO_2	53,69	SiO_2	22,02
CaO	1,72	CaO	37,59
MgO	2,60	MgO	spuren
Al_2O_3	18,59	Al_2O_3	3,26
Fe_2O_3	5,84	Fe_2O_3	2,70
Cu	0,07	P_2O_5	29,35
C	6,37		
As	0,20		

Nachdem diese Daten bekannt waren, ging man an die eigentliche Säuberung. Die Stücke wurden in ein Gefäss mit Wasser getaucht, von wo sie dann 10 Minuten lang, in ein Salzsäurebad (HCl) eingeführt wurden, das einem p.H. von 2,5—3 hatte. Ein grösseres p.H. oder eine längere Tauchzeit führt zum Loslösen der Inkrustationsschicht. Die Stücke wurden wieder, eine Stunde lang, in Wasser getaucht und dann 2—3 Tage lang bei $18\text{--}20^\circ\text{C}$ getrocknet. Die weisse Inkrustation wurde sodann mit einem Meissel losgelöst und mit einer Lösung von 1 : 3. Plexiglas mit Azeton imprägniert. Das Wiederankleben der Fragmente geschah mit Klebzeug Aracet E50 auf Basis von Polyvinilazetat (PVA). Nach der vollständigen Trocknung wurden die Hohlräume mit Gips aufgefüllt, für die kleinen Flächen wurde als Stützmaterial Zahnärzteswachs, für die grösseren Flächen Plastillin verwendet. Die Vorgangsweise ist nicht allgemein gültig, jedesmal muss die inkrustierte Keramik getestet und die Inkrustationsschicht der Analyse unterworfen werden.

Abschliessend wünscht der Verfasser den Chemikern D. Carabeu, H. Werlein, A. Jurcă, St. Pflug und W. Billich, für die Mühe zu danken.

BERZOVIA — FILE DE ISTORIE

În județul Caraș-Severin, aproape de limita acestuia cu județul Timiș, se află localitatea Berzovia, așezată pe malul stîng al riului Bîrzava, într-o zonă de trecere de la șes la munte.

Ca așezare omenească, Berzovia datează din timpuri străvechi, iar din primul secol al erei noastre se găsesc dovezi materiale de stăpînire romană¹. În anul 102, era noastră, pe aceste locuri, se afla cetatea Doca, care a fost cucerită de împăratul Traian în primul război pe care l-a avut cu dacii. Din zidurile cetății a rămas doar fundația care cuprindea aproximativ 20 ha².

În al doilea război, cel din anii 105—106, Traian ocolește munții Banatului înaintînd spre inima Daciei pe valea Carașului pînă la Arcidava (Vărădia). De aici ajunge la *Centum Putei* (Surdue). Apoi, armata romană își continuă înaintarea pînă la Valea Bîrzavei. Singurul pasaj rămas din descrierea lui Traian a războaielor cu dacii s-a păstrat prin intermediul unui gramatic Priscian — ca o regulă gramaticală. Textul pasajului suna astfel: „Inde Berzobim, deinde(zi)s processimus“ (De aici am mers la Berzovia apoi la Aizi(zi)s)³.

După cucerirea Daciei de către romani, aceștia distrug cetatea dacică de pămînt și lemn și construiesc pe ruinele ei un castru de dimensiuni uriașe, ce se întindea pe o suprafață de 20 ha, iar în jurul lui a fost construit orașul civil Berzovia. Cărămizile găsite aici poartă pe ele ștampila „Legio IIII Flavia Felix“, redată pe scurt „L IIII FF“, ceea ce ne dovedește că această legiune a staționat în cadrul castrului roman⁴.

De asemenea s-au mai găsit aici figuri de piatră și bronz, mozaicuri, monede antice, ceramică, precum și un coif roman lucrat din tablă de fier⁵. Primele cercetări și însemnări despre descoperirile de la Berzovia datează din anii: 1792—1793. În urma săpăturilor făcute atunci, s-au

¹ Ion Lotreanu, *Monografia Banatului-Timișoara*, 1935, p. 64—66.

² *Ibidem*.

³ C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Ed. meridiene, București, 1968, p. 27; Horia Ursu, *Traian*, 1971, p. 70—71.

⁴ D. Protase, *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la Provincia Dacia*, în *Acta MN*, IV, 1967, p. 49—51.

⁵ D. Protase, L. Petculescu, *Coiful roman de la Berzovia*, în *Banatica*, III, Reșița, 1975, p. 85—89.

scos la iveală Praetorium-ul caselor, precum și țevile apeductelor și canalurilor⁶. Alte săpături s-au efectuat în anul 1866, când s-au găsit diferite arme romane, iar la 1871 s-au scos la iveală cărămizi cu ștampila Legiunilor a IIII-a Flavia Felix și a XIII-a Gemina, precum și monede cu inscripțiile împăraților Vespasian, Traian și Comodus⁷.

Pasagiile rămase de la Cassius Dio, medicul lui Traian, și paralele sculptate pe Columnă, ne indică momentele înaintării lui Traian prin Banatul românesc, drum ce este înscris în Tabula Peutingeriană (sec. III), unde pe segmentul VII, figurează și localitatea Berzovia⁸.

După părăsirea Daciei de către administrația romană, în anul 271, urmează vremuri grele care durează mai bine de o mie de ani. Berzovia, ca și alte așezări vechi din țara noastră, intră în anonimat. Despre ea, documentele încep să vorbească de-abia la sfârșitul secolului al XVII-lea. Jidovinul, numele de atunci al Berzoveiei este amintit între anii: 1690—1711, în notițele lui Marsigli, făcând parte din districtul Bocșei⁹. În anul 1699, satul este domeniul fiscului regal, cneazul de aici depunând mărturie despre meritele lui Petru Măciș¹⁰. În conscripția din 1717 avea denumirea de Schidovina și apărea cu 57 case în districtul Virșetului, iar în primul deceniu al secolului al XIX-lea, trece în districtul Ciacovei¹¹.

Înainte de anul 1848, populația comunei a fost declarată ca neastîmpărată. Cu ocazia alegerilor de primar din septembrie 1848, au loc aici tulburări. Obștea comunei nu ia în considerare alegerea oficială, impusă de administrația austriacă, ci propune pe listă un personaj localnic. Din partea comitatului Caraș este trimis delegatul Ioan Faur pentru a organiza noi alegeri. El cere deplasarea a 12 cetățeni denumiți de el, la Bocșa. Aceștia s-au deplasat la data cerută pentru alegerea unui nou primar. După preluarea stampilei de către noul primar, acesta a fost condamnat la 3 ani închisoare. De aici se poate vedea că populația românească băstinașă nu avea aceleași drepturi cu celelalte naționalități din provincie¹².

Localitatea Berzovia nu a fost așezată de la început pe vatra actuală. Bătrînii își amintesc de la înaintașii lor că satul se afla înainte de anul 1800, în dreapta și în stînga șoselei Timișoara—Reșița, în apropiere cu satul Ghertenis și de acolo de calea ferată, pe lîngă rîpa denumită Valea Almăjenilor¹³. O cruce de piatră, ridicată lîngă calea ferată Timișoara—Reșița, în apropierea cantonului, este cel mai sigur document care întărește cele afirmate mai sus. Pe ea se află o însemnare destul de lapidară: „Aceasta santa cruce s-a ridicat în locul bisericii rui-

⁶ Ioan Lotreanu, *op. cit.*, p. 64—66.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Ștefan Pascu, *Atlas istoric*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1971.

⁹ Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, Budapesta, 1884, p. 321—322.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Informații culese de la Sest Alexandru din Berzovia, nr. 104, 85 ani.

nată 1812 cu spesele maistrului și familiei sale Roșca A. D. George Popovici din Bocșa munteană cu ajutorul lui Gruia Sestu spre memoria ...28...1869¹⁴. Aceasta dovedește că localitatea, împreună cu biserica ce se afla în cadrul ei, era așezată, înainte de 1800, pe acele locuri. Mai târziu, așezarea s-a format pe malul stîng al râului Bîrzava, iar în jurul anului 1800, a fost sistematizată pe actuala vatră a localității¹⁴. În anul 1926, comuna își schimbă denumirea din Jidovin în Berzovia, după numele orașului civil roman, denumire pe care și-o păstrează cu mîndrie și astăzi¹⁵.

Cele mai vechi edificii din localitate sînt: Biserica ortodoxă română, zidită în anul 1812¹⁶ și Consiliul popular ce datează din anul 1880¹⁷. Gara s-a construit în anul 1886, după darea în folosință a căii ferate: Voițeni—Vasiova¹⁸.

Fiind așezată la răscrucea unor vechi drumuri comerciale, Berzovia cunoaște o puternică dezvoltare economică, încă de la începutul secolului al XX-lea. În anul 1908, se dă în folosință linia ferată Berzovia—Oravița¹⁹. În 1923 ia ființă un oficiu poștal, iar în 1942, un oficiu de telefoane²⁰. Între anii 1922—1944, în localitate a existat o agenție fiscală (percepție)²¹.

Din timpuri vechi, pe râul Bîrzava a funcționat o moară veche, proprietatea lui Nicolae Ogîrlaci, care măcina numai pe piatră și avea presă rudimentară de ulei. Înainte de 1900, s-a construit o altă moară pusă în mișcare de forța apei, care a măcinat astfel pînă în 1928, cînd s-a introdus un motor Diessel. În urma concurenței, în 1925, moara și-a încetat activitatea, fiind demolată, iar cea nouă și-a continuat activitatea, fiind naționalizată la 11 iunie 1948, și care funcționează și în prezent²².

În anul 1891 a luat ființă în Berzovia Banca de credit „Bîrzava” care și-a construit un local provizoriu, avînd o rază de activitate și în comunele din jur, funcționînd pînă în 1947²³. Pe lîngă această bancă, a funcționat și Banca de credit „Dacia” între anii 1910—1944²⁴.

Tot în Berzovia, în 1908, s-a construit din beton armat un grajd cu o clădire anexă în care și-a desfășurat activitatea o întreprindere de

¹⁴ *Monografia comunei Berzovia*, 4 (coordonator prof. Octavian Borcan, directorul școlii) — în manuscris.

¹⁵ Conform datelor existente în Arhiva Consiliului Popular Berzovia.

¹⁶ Nicolae Cornean, *Monografia Eparhiei Caransebeș*, Caransebeș, 1940, p. 363—364.

¹⁷ *Monografia comunei...*; Gheorghe Cotoșman — *Inscripții și însemnări din bisericile Mitropoliei Banatului în Mitropolia Banatului*; 9—10, Anul XIV, 1964, p. 599.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

îngrășare a animalelor pentru armata austro-ungară, întreprindere care deținea și terenuri agricole. După primul război mondial, întreprinderea s-a transformat în fermă de stat care s-a desființat în anul 1927, dînd faliment. Aceste clădiri au fost date în anul 1934 în folosință Ministerului de interne, care a înființat un centru de reeducare prin muncă care a cuprins minori și mături debili mintal, delicvenți, funcționînd pînă în 1950. În anul 1950, acest centru s-a transformat în Colonie de reeducare a delicvenților minori, funcționînd pînă în 1956. În prezent, o parte din aceste clădiri sînt în posesia S.M.A. Berzovia, iar o parte în posesia Bazei de recepție²⁵.

În anul 1924, Societatea U.D. Reșița a construit o linie ferată îngustă, forestieră, care pornea din gară, traversa izlazul comunal și riul Bîrzava și mergea pe drumul Vermeșului pînă la pădurea Dumbra-va, în apropiere de Valeapai de unde transporta lemne în gara Berzovia. În 1929, linia ferată și-a încetat activitatea, fiind demontată²⁶.

Sub influența mișcărilor revoluționare din noiembrie 1918, populația săracă din Berzovia a trecut la împărțirea bunurilor ce aparțineau moșierilor din localitate. Mișcarea țărănească a fost înăbușită cu armata, iar pentru înspăimîntarea populației țăranul sărac Stîngu Achim, zis Pozdariu, a fost dus în fața Primăriei și împușcat în prezența locuitorilor, adunați cu forța²⁷.

Din cele mai vechi timpuri, locuitorii Berzoviei au fost români. În anul 1910, localitatea avea 1 787 locuitori, iar în 1920, 1 708 suflete. După recensămîntul din 1927, Berzovia avea 1 710 locuitori, din care: 1 274 români, 150 germani, 34 unguri, 1 evreu și 251 slovaci. După profesiune, locuitorii erau împărțiți astfel: 625 agricultori, 36 meseriași, 25 muncitori, 14 comercianți, 27 funcționari, 11 pensionari, 71 zilieri agricoli, 16 alte profesii, 855 fără ocupație²⁸.

În anul 1956 populația Berzoviei se ridica la 1 942 locuitori, din care 1 399 români, 29 maghiari, 90 germani, 129 slovaci, 210 țigani și 15 alte naționalități²⁹.

La Recensămîntul populației și locuințelor din 5—12 ianuarie 1977, localitatea Berzovia număra 2 254 locuitori, din care: 90 maghiari, 270 țigani, 161 slovaci, 4 cehi, 1 sîrb³⁰.

Cauzele care au dus la creșterea sporului de populație sînt: dezvoltarea economică a localității prin înființarea de noi unități economice,

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ Datele au fost culese de autor cu prilejul recensămîntului populației și locuințelor din ianuarie 1977.

ridicarea gradului de urbanizare, asigurarea unor condiții din ce în ce mai bune de trai ceea ce va duce la urbanizarea localității în cincinalul 1981—1985.

ION ALBU

BERZOVIA — PAGES D'HISTOIRE

(Résumé)

Le référant présente dans cet exposé des dates inédites et intéressantes concernant l'histoire de la localité Berzovia.

EVOLUȚIA INDUSTRIEI CONSTRUCTOARE DE MAȘINI LA REȘIȚA*

Situat în partea sud-vestică a României, într-un cadru natural de o rară frumusețe, județul Caraș-Severin a constituit prin resursele sale naturale și priceperea oamenilor matricea formativă a celei mai vechi întreprinderi industriale românești.

Prezența în zonă a zăcămintelor de minereuri feroase și neferoase, cărbuni de calitate, lemn și a unor cursuri de apă, a determinat dezvoltarea mineritului și a prelucrării metalelor prezente încă din cele mai vechi timpuri (atestarea istorică continuă datînd din secolul al XIV-lea).

Numeroasele dovezi materiale, existente la Muzeul județean din Reșița și descoperite în diferite locuri ale județului, inclusiv pe vatra municipiului, atestă cu certitudine locuirea acestui teritoriu încă din neoliticul timpuriu. Pe baza materialelor descoperite se poate afirma că cele mai vechi comunități umare din Banat posedau o îndemînare deosebită în prelucrarea uneltelor și a armelor. Aceste dovezi vorbesc pentru prima dată despre mineritul și metalurgia care se practicau în regiune, ocupații transmise din generație în generație de-a lungul secolelor. Mărturii ulterioare datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dintre care amintim pe cea a abatelui italian Francesco Grisellini. Acesta descriu uneltele și instalațiile miniere, precum și bogăția excepțională a minereurilor extrase din regiune.

Este semnificativ să amintim că primele cuptoare de topit minereu de pe teritoriul țării noastre au fost construite în această zonă: la Oravița — (Comuna Ciclova) în 1718 pentru aramă și la Bocșa (pe locul numit Alt-Werk) în 1719 pentru fier.

Demn de interes ni se pare să amintim că înființarea la 3 iulie 1771 a Uzinei Metalurgice din Valea Bîrzavei superioare, la Reșița, devansează întreprinderi de renume din Europa, ca de pildă: Fr. Krupp din Essen, (1811), Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg (1834), Sulzer (1834), Skoda (1859), Vitkovice (1829), Alstom-Belfort (1879), etc.

La data înființării, întreprinderea cuprindea două furnale, două forje cu patru ciocane avînd antrenare hidraulică și batiu de lemn, un început, după cum se vede modest, dar care a progresat continuu, facilitînd și de

* Lucrare prezentată la al XVI-lea Congres Internațional de istoria științei, București, 27 august—3 septembrie 1981.

un complex de factori geografici, materiali și umani. Astfel, menționăm prezența râului Birzava folosit drept cale de comunicație și transport al lemnului și ca sursă de energie (de altfel singura disponibilă, pentru scopuri industriale în acea vreme). Apoi, prezența în zonă a unor zăcămintele importante de materii prime ca de pildă: minereurile de fier de la Dognecea Ocna de Fier și Slamina (lângă Reșița), a cărbunilor de calitate precum și a pădurilor întinse care acopereau cea mai mare parte a dealurilor și văilor au constituit atât argumente în favoarea înființării acestor uzine cât și factorii favorabili pentru dezvoltările continue din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Un element ce a contribuit în mod hotărâtor la dezvoltarea uzinelor l-a constituit competența profesională și tradiția meseriei deseori moștenită de generații, la care și-au adus aportul și alți meseriași veniți din zone cu tradiție montanistică ale Europei Centrale.

În paralel cu dezvoltarea extensivă a capacităților și obiectivelor, uzinele din Reșița au căutat în permanență, încă din epoca de pionerat a tehnicii metalurgice moderne, introducerea unor noutăți tehnice, la timpul lor reprezentând premiere în spațiul carpato-danubian. Amintim în acest sens introducerea în furnale a cocsului în locul mangalului (1846), construirea primului laminor (1846), laminarea primelor șine de cale ferată (1851) destinate celei mai vechi linii ferate de pe teritoriul României: Oravița — Iam — Baziaș construită în același an. Prin această linie ferată prelungită ulterior pînă la Anina printr-o foarte frumoasă și dificilă lucrare de artă feroviară s-a realizat legătura zonei miniere a Banatului de sud cu valea Dunării, ușurîndu-se astfel integrarea în circuitul european de bunuri și valori. De asemenea, procedeul Bessmer de obținere a oțelului în convertizor a fost aplicat la Reșița în anul 1868, la numai 13 ani după inventarea lui, în 1875 existînd deja la Reșița 4 convertizoare cu o producție anuală de cca 30 000 tone oțel destinat în special șinelor de cale ferată. În anii 1876—1879 s-au construit la Reșița primele cuptoare Siemens Martin (cu încălzire regenerativă) folosindu-se astfel pe lângă fontă și deșeuri de fier vechi. De menționat că și acest procedeu a fost introdus foarte repede după premiarea sa mondială din 1865, uzina din Reșița fiind totodată a doua din lume care a introdus (în 1886) căpușeala bazică a vetrei.

La înființare, uzinele din Reșița ca și întregul domeniu minier din Banat, au constituit o proprietate a Curții Imperiale de la Viena fiind administrată în regie proprie de către o Direcție minieră cu sediul întîi la Timișoara și apoi la Oravița. Trecerea de la stadiul manufacturier la cel de producție mare, necesitatea de a ține pasul cu tehnica modernă a timpului, necesitatea dezvoltării capacităților productive pentru satisfacerea pieții, creșterea productivității nu au mai putut fi realizate fără investiții masive de capital. Acestea au depășit capacitatea financiară a statului și au determinat Curtea Imperială de la Viena, ca în scopul evitării unor noi deficite financiare, să concesioneze liniile ferate și unele domenii miniere și metalurgice, între care și cel din Banat, societății pe acțiuni STEG. (Königlichen und Kaiserliche privilegierte Österreichische Staats Eisenbahn Gesellschaft).

Avînd în vedere scopul principal al activității acestei mari societăți în perioada următoare constituirii ei, producția uzinelor din Reșița a fost orientată spre realizarea de echipament și material feroviar, în acest scop modernizîndu-se după cum am arătat sectorul siderurgic și realizîndu-se pentru prima oară locomotive cu aburi pentru cale ferată îngustă în 1872. În această perioadă s-a construit un laminor de bandaje pentru roți de vagoane și locomotive, un nou laminor de șine și atelierele mecanice de execuție a cazanelor, podurilor, construcțiilor metalice și de prelucrări la rece. Concomitent, în vederea dezvoltării bazei de materii prime, pe lîngă domeniile preluate, societatea STEG a achiziționat noi perimetre miniere la Armeniș, Mehadia, Sasca, Oravița, Ciclova Montană, construind de asemenea căi ferate, uzine metalurgice, cuptoare de var, rafinării de ulei mineral, etc.

În perioada de la sfîrșitul secolului trecut, pînă la începerea primului război mondial uzinele din Reșița cuprindeau patru furnale înalte (inclusiv o inst. de aglomerare), o cocserie și o fabrică de bricheți, o oțelărie dotată cu patru cuptoare Siemens-Martin, un cuptor electric și creuzete pentru oțeluri speciale, o turnătorie cuprinzînd sectoare de oțel, fontă și neferoase, o forjă dotată cu ciocane și prese, o secție de laminare dotată cu 6 linii specializate apreciată ca dintre cele mai moderne din Europa. Sectorul construcțiilor de mașini cuprinde în afară de turnătorii și forjă o cazangerie (în special pentru locomotive), o fabrică de poduri feroviare și rutiere construită în 1886—1888 precum și fabrica de mașini și roți montate care execută în aceea perioadă armament, mașini cu aburi material de cale, roți de vagoane și locomotive etc. Sectorul constructor de mașini s-a dezvoltat continuu în această perioadă, în anul 1889—1891 ridicîndu-se clădirea fabricii vechi de mașini iar în 1917 noua fabrică de roți.

Nevoile energetice ale etapelor succesive de dezvoltare au determinat căutarea unor resurse noi care să completeze energia hidroelectrică furnizată de roțile de apă care puneau în folosință potențialul hidroenergetic al Bîrzavei, căderea atîngînd 2,83 m/km. Spre sfîrșitul secolului trecut funcționau la Reșița 107 mașini cu aburi cu putere de 9 556 CP, aburul fiind furnizat de 92 de cazane cu suprafața de încălzire de 6 858 m², iar în aceeași perioadă apar primele grupuri energetice locale antrenate de mașini cu aburi. Între anii 1901—1904 s-a început amenajarea hidrotehnică a Bîrzavei, construindu-se centrala Grebla cu 3 turbine Pelton de 1 800 kW folosind captările și căderile de apă de pe versantul vestic al Munților Semenic. Între anii 1907—1909 s-a construit la Văliug un lac de acumulare de 1,2 mil. m³ și ulterior (1916) o mică hidrocentrală la Breazova cu o turbină Francis de 350 kW. În anul 1905 s-a construit o centrală termoelectrică cu 4 turbine cu gaz de 1 050 kW, iar în 1913 o turbină cu aburi de 2 500 kW.

O problemă deosebit de importantă au reprezentat-o transporturile, în special pentru mangal. În perioada de început se făceau cu cai. Ulterior, mijlocul acesta devenind insuficient, s-a trecut la prepararea mangalului în retorte la marginea Reșiței. Lemnele se transportau pe Bîrzava și pe

un sistem de canale, jghiaburi și scofuri ce acopereau o diferență de nivel de aproape 460 m, primele plutiri fiind făcute în 1785. În secolul trecut s-a construit și un funicular, la aproape 6 km cu cca 500 m diferență de nivel, care a lucrat pînă în 1911. Menționăm aici și faptul că producerea rudimentară a mangalului s-a menținut pînă în 1907 fiind înlocuită apoi cu carbonizarea în retorte.

În Reșița, prima linie ferată s-a construit în 1853, cu galeria subterană Reșița—Doman de cca 2,3 km lungime, ecartament de 780 mm, la început cu tracțiune animală, iar din 1876 cu două locomotive miniere. În 1865 s-a introdus transportul feroviar al mangalului la furnale, între 1868—1870 s-a executat linia ferată Reșița—Secu de 12,3 km, din 1872 deservită de locomotive, iar în 1873 linia ferată Reșița—Ocna de Fier de 31,3 km, care s-a prelungit în 1874 pînă la Voiteni racordînd astfel Reșița la rețeaua feroviară principală.

În urma primului război mondial, a transformărilor sociale și istorice care au dus la realizarea statului național unitar român, cea mai mare parte a domeniilor din Banat ale societății S.T.E.G. au intrat în componența statului român ceea ce a condus la înființarea în iunie 1920 a unei noi Societăți: „UZINELE DE FIER ȘI DOMENIILE DIN REȘIȚA“ (U.D.R.) cuprinzînd întreg patrimoniul de pe teritoriul Banatului al fostei societăți S.T.E.G.

Noua societate U.D.R. se caracterizează încă de la început printr-o largă participare de capital permițîndu-se participarea capitalului străin, în special a firmei engleze Vickers and Armstrong.

În etapa interbelică se poate aprecia că principala dezvoltare o reprezintă sectorul construcțiilor de mașini care capătă importanța prioritară, marcată de cîteva evenimente deosebite, ca de pildă: construirea primei mașini electrice din România (1918), dintre cele mai importante lucrări de acest profil din această etapă fiind generatori trifazici, transformatori electrici, etc.

De asemenea o pondere mare în producția de mașini au avut-o construcțiile de locomotive, pentru aceasta construindu-se în 1921—1922 o nouă secție în care s-au realizat reparații de locomotive iar din 1925 și locomotive noi cu ecartament normal, deosebit de apreciate în țară și în străinătate. Între 1925—1944 s-au executat astfel 566 locomotive noi, de 6 tipuri constructive.

Tradiția fabricației de locomotive la Reșița este în mod semnificativ prezentată în cadrul muzeului de locomotive inaugurat în 1972 cu ocazia împlinirii a 100 de ani de la realizarea primei locomotive prezentată și ea în acest muzeu ca și celelalte tipuri executate la Reșița în decursul timpului. Este interesant de relevat că această primă locomotivă a fost prezentată la Expoziția Mondială de la Viena din 1873 la care din lipsa unei căi ferate a fost dusă pînă la Oravița, tractată de 24 perechi de boi, de unde a fost transportată pe calea ferată (Oravița—Bazias) și pe Dunăre pînă la Viena.

Fabricația de poduri a constituit de asemenea un sortiment de profil al uzinelor Reșița, executîndu-se numeroase poduri feroviare rutiere, con-

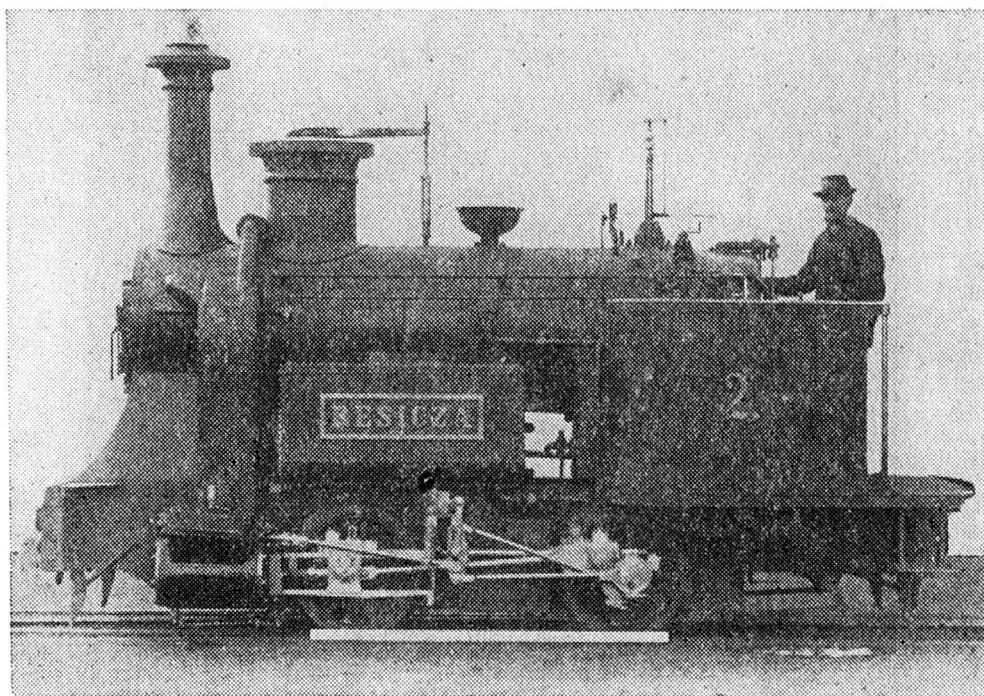

Fig. 1. Prima locomotivă cu aburi fabricată la Reșița în anul 1872.

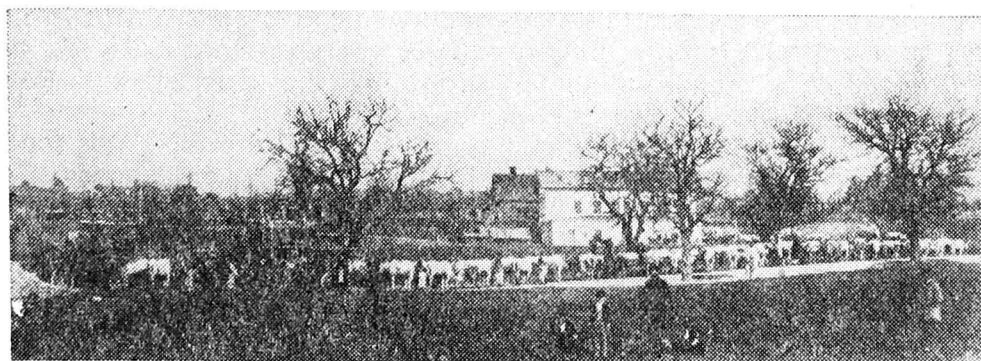

Fig. 2. Convoiul de boi transportând prima locomotivă cu aburi pe ruta Reșița—Oravița (1873).

Fig. 3. Placă comemorativă turnată la Reșița cu ocazia aniversării unui secol de existență a uzinelor (3 iulie 1871) păstrată la Muzeul din Reșița.

strucții de hale industriale. Din punct de vedere tehnologic trebuie menționat că și în acest domeniu Reșița a asigurat o activitate de pionierat realizând primul pod sudat din România (la Reșița în 1930) și prima clădire cu scheletul metalic sudat.

Perioada interbelică se caracterizează și prin asimilarea în fabricație a unor tipuri de produse: armament, utilaj petrolier, piese pentru material rulant, motoare și nave.

Pentru a ilustra importanța și ponderea uzinelor din Reșița în aceea etapă, vom arăta că în anul 1938 producția lor reprezenta 5,6% din volumul producției industriale a României, iar în sectorul construcția de mașini producea în 1939 27 048 tone produse finite.

În afara celor șase secții principale ale sectorului prelucrător (poduri, roți montate, fabrica veche de mașini, locomotive, mașini electrice) s-au mai construit în această perioadă fabrica nouă de mașini destinată în special pentru producția de material militar precum și sculărie (în 1935), una dintre cele mai bine dotate din țară la momentul respectiv, care a realizat în timpul războiului aparatură militară de precizie deosebită. S-a mai construit modelăria uzinelor și un important sector de tratamente termice secundare.

În timpul celui de al doilea război mondial întreprinderea a ajuns prin presiuni economice și politice externe în sfera de influență a concernului german Herman Göering Werke producția fiind orientată în întregime spre armament și echipament feroviar.

Fig. 4. Primul pod metalic (complet) sudat din țară peste Bîrzava (Reșița—Stavila) — 1930

După război, uzinelor le-au revenit sarcini deosebit de mari în privința refacerii economiei naționale, executându-se în acest scop poduri rutiere și feroviare, locomotive, roți montate, și echipament de cale, mașini și aparataj electric, utilaj petrolier, compresoare de aer, piese de schimb, etc.

Odată cu naționalizarea principalelor mijloace de producție și cu intrarea economiei românești într-o nouă etapă și asupra uzinelor din Reșița s-au exercitat influențe marcante prin trecerea pe de o parte, la economia planificată centralizată, iar pe de altă parte, la revizuirea profilului de fabricație. Cu ocazia naționalizării s-a făcut și un pas important în direcția specializării și profilării anumitor întreprinderi, ceea ce a determinat desprinderea din cadrul U.D.R. a sectoarelor miniere, forestier și agricol, care revin unităților de specialitate ușurându-se conducerea și coordonarea. S-a început astfel fabricația la Reșița a utilajului energetic, primele realizări în acest domeniu fiind echipamentul pentru dotarea C.H.E. Crăinicel de pe Bîrzava superioară, respectiv două turbine Francis de 1,1 MW și o turbină Pelton cu 2 rotori inegali pe același arbore împreună cu generatorii și echipamentul aferent (1949), o realizare originală prezentînd și astăzi interes științific.

Prima turbină cu aburi de 3 MW a fost realizată în anul 1952 împreună cu generatorul respectiv, aceasta marcînd începutul importanței contribuții adusă de constructorii de mașini reșițeni la realizarea planului de electrificare.

Perioada 1948—1962 se caracterizează prin creșterea gradului de complexitate și tehnicitate al producției, realizată prin asimilarea de produse noi cu performanțe ridicate: utilaj energetic, motoare electrice, compresoare și în mod deosebit primele motoare Diesel pentru tracțiune feroviară, executate în România. În acest scop o serie de produse au fost transferate unor alte unități: poduri și construcții metalice la Bocșa Română, utilaj petrolier la Ploiești și Tîrgoviște, roți montate la Brăila, unele motoare electrice și transformatori la Electroputere Craiova. De asemenea în această etapă s-au realizat importante lucrări de investiții și reconstrucție ca de pildă: construirea noii platforme industriale Mociur în partea nordică a orașului Reșița, între 1954—1960, pe care se găsesc tunătoriile de oțel, fontă, metale neferoase, precizie, forja, o secție de prelucrări mecanice, etc., noua secție de motoare Diesel pentru tracțiune feroviară realizată pe locul fabricii de poduri (1958—1959), noua secție de Mecanică Greă (1959—1961) destinată prelucrării și montării turbinelor hidraulice, construită pe locul fabricii vechi de mașini, noua scularie (1961—1966).

Ca urmare a dezvoltării volumului și complexității producției, a extinderilor și diversificărilor ce făceau dificilă o conducere unică, în anul 1962 Combinatul Metalurgic Reșița se divide în două unități independente: Combinatul Siderurgic și Uzina Constructoare de Mașini, aceasta din urmă preluînd tradiția bicentenară astăzi, a construcției de mașini și utilaje în acest oraș.

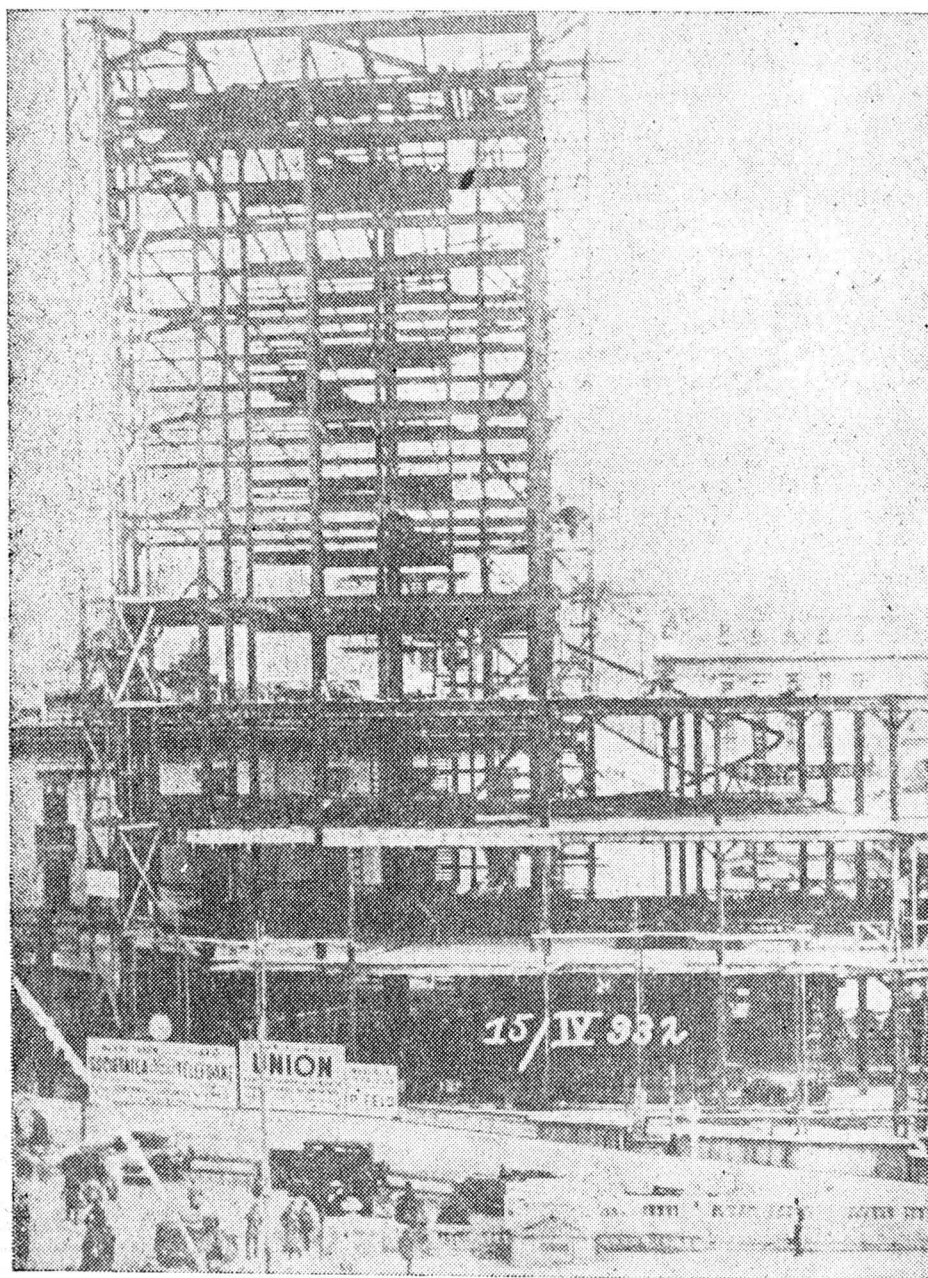

Fig. 5. Scheletul metalic al clădirii Palatului Telefoanelor din București (15 aprilie 1932).

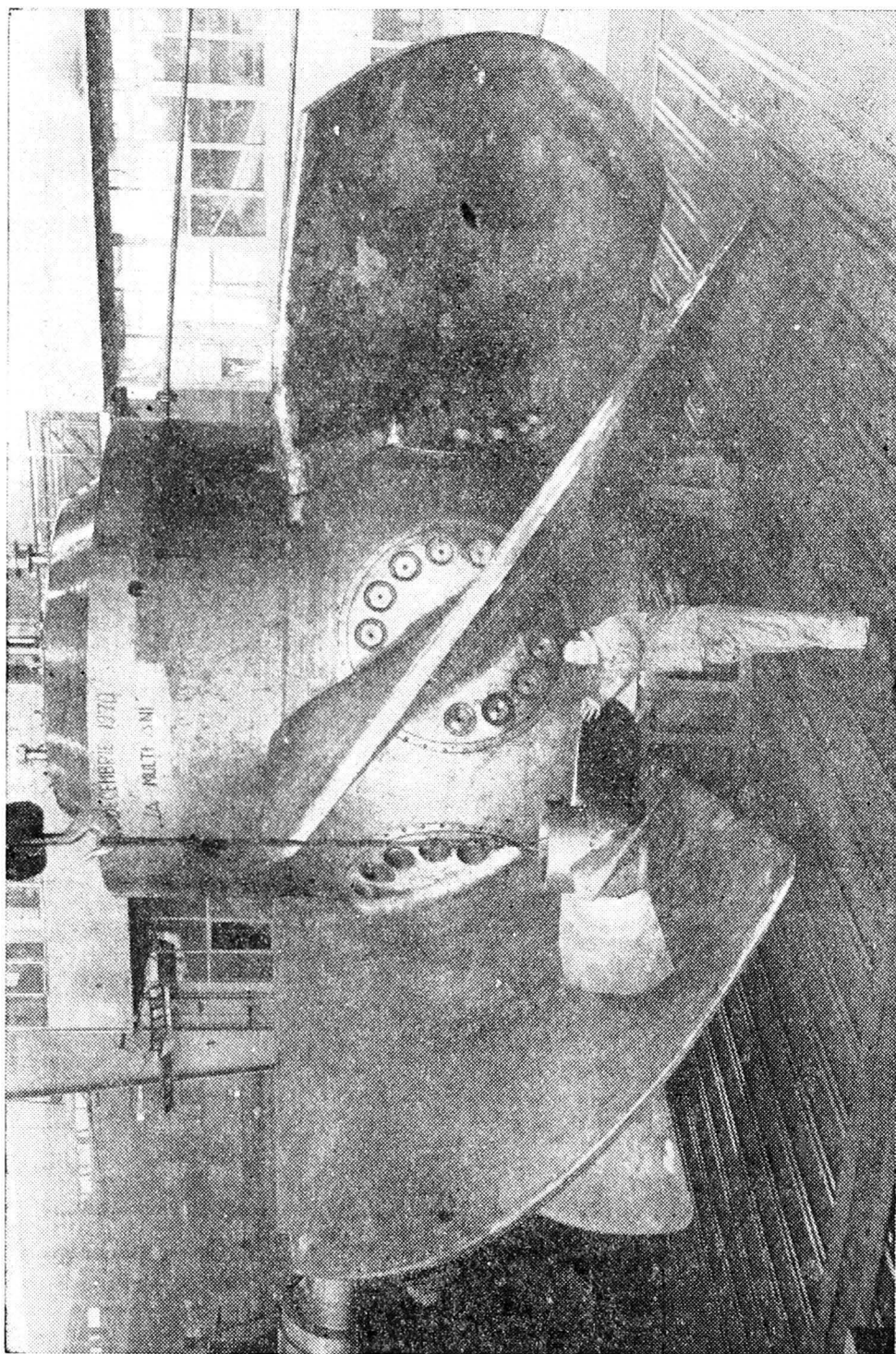

Fig. 6. Rotorul turbinei Kaplan de 178 MW pentru SHEN „Porțile de Fier I”.

După 1962, asistăm în continuare la o creștere a nivelului tehnic al producției, fabricația de motoare și boghiuri pentru locomotive Diesel și electrice înlocuind în mod simbolic cele nouă decenii de execuție a locomotivelor cu aburi. Fabricația de utilaj energetic și motoare electrice devine de asemenea un principal produs de profil al întreprinderii, care a executat în ultimii 30 de ani peste 140 turbine hidraulice ilustrându-se în mod deosebit la amenajările de pe riul Bistrița, Argeș, Olt, Sebeș, Someș, culminând cu realizarea hidroagregatelor de la SHEN Porțile de Fier I a cărei turbină Kaplan cu o putere de 178 MW și diametrul rotorului de 9,3 m rămân realizări de referință în tehnica mondială. Echipamentul hidromecanic aferent amenajării (vane, servomotoare, grupuri de acționare, etc.) se evidențiază de asemenea printr-o serie de realizări tehnice deosebite ca de pildă servomotorii mecanismului de acționare ai ecluzelor de la SHEN Porțile de Fier I, cu o cursă de 20,3 m, o lungime a cilindrului de 9,2 m și un diametru de 600 mm.

Motoarele electrice mari și speciale de curent alternativ și curent continuu, realizate la Reșița, sînt cuprinse într-o gamă de puteri de la 400 la 10 500 kw și sînt destinate să acționeze linii de laminare, stații de pompare și irigații, servicii interne ale centralelor electrice (mori de cărbune, ventilatoare de gaze și aer), pompe de răcire și condens, acționări în industria metalurgică etc.

În nomenclatura de fabricație a întreprinderii apar ca sortimente de bază, motoarele Diesel pentru tracțiune feroviară, propulsie navală și aplicații stabile (grupuri electrogene) în două familii constructive cu puteri cuprinse între 1 250—4 500 CP.

În nomenclatura de fabricație a întreprinderii din Reșița mai figurează în această perioadă utilaj metalurgic complex (laminoare de tevi, caje, cuplaje, căi cu role, etc.), compresoare de aer cu piston cu debite între 15—100 m³/min și presiune de refulare de 8 atm., utilaj chimic (în special pentru fabrici de sodă calcinată), cuzineți bi și trimetalici destinați motoarelor cu tracțiune, precum și piese de schimb pentru toate aceste produse. După cum am arătat și în momentul de față întreprinderea este integrată cu un puternic sector primar cuprinzînd turnătorie de oțel, de fontă, metale neferoase și precizie, forjă și tratamente termice secundare, o secție de ansamble sudate.

Cea mai recentă realizare de prestigiu a Întreprinderii de Construcții de Mașini este asimilarea motoarelor Diesel navale în două familii constructive: semirapide și lente cu o gamă de puteri cuprinsă între 3 000—30 000 CP urmînd ca și în perspectiva apropiată să se diversifice această fabricație cu noi tipuri avînd consum mai redus de material și combustibil.

Pentru realizarea acestor motoare navale au fost extinse și modernizate spațiile existente și s-a construit o nouă hală de prelucrări și montaj greu în extremitatea estică a vechii platforme a întreprinderii. De asemenea în vederea creșterii capacităților pentru o serie de sortimente cerute de către beneficiar (ansamble sudate, motoare electrice, utilaj metalurgic etc.), s-a construit în perioada 1976—1981 o nouă platformă industrială

ajungându-se ca suprafața întreprinderii să crească de 4,8 ori față de anul 1938.

Întreprinderea constructoare de mașini Reșița dispune de o puternică bază de cercetare și proiectare prin C.C.S.I.T.E.H.R. care preluând tradiția de creație tehnică a uzinelor asigură cca 90% din documentația de execuție a produselor întreprinderii. Dispunând de o bază proprie deosebit de puternică pentru cercetare și experimentare, în special în domeniul mașinilor electrice și hidraulice, de ateliere proprii pentru prototipuri și microproducție, există premisele de asigurare permanentă a modernizării produselor, a ținerii lor la curent cu tendințele din tehnica mondială pentru valorificarea superioară a metalului și inteligenței.

În cadrul întreprinderii s-au format specialiști, atât pentru execuție cât și pentru concepție, care au pus bazele unor numeroase întreprinderi și activități noi, acest proces continuând și în zilele noastre.

De mulți ani industria reșițeană se bucură de aprecieri elogioase pe plan internațional, ca urmare a participării, încă din secolul trecut, la numeroase târguri internaționale și a furnizării unor produse apreciate, prin calitatea și performanțele realizate, concludent fiind și faptul că în prezent produsele se exportă în peste 20 de țări ale lumii.

Întreprinderea Constructoare de Mașini Reșița constituie, datorită capacității și energiei colectivului său, o pihrghie importantă în ridicarea țării noastre spre civilizație și progres, în realizarea prevederilor celui de al XII-lea Congres al Partidului Comunist Român.

ALEXANDRU BITANG
SIMION SIMU
DAN PERIANU

DIE ENTWICKLUNG DER MASCHINENBAUINDUSTRIE IN RESCHITZA

(Zusammenfassung)

Die Studie stellt einen historischen Überblick der Entwicklung der Metallverarbeitungsindustrie im oberen Tal der Bersau dar, und zeigt eine Reihe von bedeutenden technischen Errungenschaften einschliesslich die ersten wichtigsten Verwirklichungen der rumänischen Industrie, die als „Premieren“ im ganzen Südosten Europas gelten können. Gleichzeitig wird der Fortschritt der Produktionskapazitäten, das Sicherstellen einer energetischen Basis und eines eigenen Verkehrs- und Transportnetzes geschildert. Weiterhin wird noch die Entwicklungsdynamik des Profils des Unternehmens in der Periode zwischen den zwei Weltkriegen und nach 1948 analysiert, als neue Abteilungen und Industrieplattformen gegründet wurden. Ebenso wird in der Studie auf die Gründung und Entwicklung einer eigenen Forschungs- und Entwurfsgrundlage hingewiesen, die die Aufgabe hatte, die Bedingungen für die höhere Verwertung der Bodenschätze zu sichern, und an der Verwirklichung einiger Objekte grösster Bedeutung für die Entwicklung der Nationalwirtschaft teilzunehmen.

* * * *Die Hallstattkultur*, Bericht über das Symposium in Steyr, 1980, Linz, 1981, 422 p., 138 fig. + 38 hărți, planuri și tabele în text.

În anul 1980, localitatea austriacă Steyr a fost gazda unei ample expoziții, intitulată sugestiv „*Cultura Hallstattiană — formă primară a entității europene*”, prilej cu care a avut loc și un important simpozion internațional pe aceeași temă, care s-a bucurat de participarea unora dintre cei mai cunoscuți specialiști europeni în acest domeniu. Drept urmare, volumul prezentat în rândurile care urmează a apărut din necesitatea de a face cunoscute lumii științifice comunicările susținute și discuțiile purtate cu acest prilej. El cuprinde — sub titlul generic *Cultura Hallstattiană* — un important număr de studii de înaltă ținută, care abordează cele mai diverse aspecte ale civilizației europene din prima epocă a fierului.

Primul, și unul dintre cele mai ample, dintre aceste studii este acela al lui Josef Reitinger, *Die Hallstattkultur Mitteleuropas* (pp. 7—34). Autorul face cu acest prilej o prezentare de ansamblu a principalelor caracteristici care definesc cultura hallstattiană în regiunea Europei centrale, discutând succesiv: momentul apariției fierului în acest spațiu, culturile primei epoci a fierului în Europa și locul ocupat de cultura Hallstatt propriu-zisă în contextul acestora, modul în care vestigiile arheologice oglindesc adâncirea procesului de diferențiere socială în această perioadă și, legat de aceasta, problema reședințelor și mor-

mintelor așa numite „princiare” (cu o referire specială în cazul mormintului de războinic de la Hirschlanden), tezaurele de aur, monumentele de cult, ceramica, armamentul și arta militară a epocii, obiectele de harnașament, poddoabele și portul, arta situlelor, standardul de viață al oamenilor de rînd, influențele scitice și mediteraneene, în sfîrșit, posibilitățile de identificare a celților cu purtătorii culturii hallstattiene tîrzii din Europa centrală. De remarcat un singur fapt, și anume acela că începuturile metalurgiei fierului în zona Europei centrale sînt plasate în jurul anilor 800 î.e.n., ceea ce indică un decalaj de 200—300 de ani față de regiunea carpato-dunăreană (unde primele dovezi ale existenței și prelucrării noului metal sînt datate încă din Ha.A, aprox. sec. XI î.e.n., dacă nu puțin mai devreme).

Următoarele două studii sînt dedicate periodizării și, respectiv, cronologiei absolute a primei epoci a fierului european, în general, și a culturii hallstattiene, în particular.

Georg Kossack, în *Gedanken zur Periodisierung der Hallstattkultur* (pp. 35—46), consideră că pentru o cît mai justă înțelegere a genezei grupelor hallstattiene timpurii trebuie să se pornească, în mod firesc, de la acele vaste sisteme culturale ale Bronzului tîrziu, apărute în cea mai mare parte a Europei centrale încă din sec. XIII î.e.n., dar a căror uniformizare strînsă pe spații largi a atins apogeul la pragul dintre sfîrșitul mileniului II și începutul mileniului I î.e.n. Unul dintre motivele stabilității acestor mari unități culturale — caracterizate, conform opiniei autorului, printr-o serie de ele-

mente comune, cum ar fi: procedee tehnice și metode de producție, felul și stilul proprietății materiale, desfășurarea unor activități sociale (observabile, în primul rînd, la construirea fortificațiilor), anumite idealuri ale stratului social conducător și forme specifice de reprezentări religioase — a fost dependența „partenerilor” culturali de resursele de minereu de cupru care se întindeau de la arcul carpatic și pînă la Alpi. Regresul exploatarea cuprului (ce pare a fi indicat de dispariția obiceiului de depozitare a unor mari cantități de metal) și apariția fierului (pentru bazinul carpatic se dă ca dată de început abia sec. IX î.e.n.), ar fi provocat ruperea acestor vaste unități culturale, determinînd o serie de schimbări care au cuprins nu numai baza economică ci și cultura materială (de exemplu, înlocuirea ceramicii „de tip Gáva” cu aceea ornamentată prin ștampilare și încrustare, legată de unele materiale ale zonei pontice și avînd contribuții masive la formarea culturii Basarabi). În cadrul acestui proces, regiunile carpatice cunosc o reorientare culturală spre zona pontică, relațiile cu apusul, active pînă atunci, întrerupîndu-se aproape complet (în treacăit fie spus, afirmația mi se pare discutabilă). G. Kossack explică această reorientare prin penetrația cimrierenilor nord-pontici în regiunile dunărene și în Asia Mică. Acest complex proces de transformări culturale, considerat a-și avea începuturile în sec. IX î.e.n., nu a atins însă toate zonele vastului sistem cultural din Bronzul tîrziu, dovadă fiind evoluția neîntreruptă a culturii Lusaciene (a cărei decădere începe abia în sec. VI—V î.e.n., sau chiar mai tîrziu).

Tot atît de diferențiat ca și procesul de formare s-a desfășurat și destrămarea grupelor hallstattiene tîrzii, provocată de migrația celtică din sec. V—IV î.e.n.

În studiul intitulat *Zur absoluten Chronologie der Hallstattkultur* (pp. 47—65), Konrad Spindler discută relația dintre cronologia relativă și cea absolută a culturii hallstattiene. Arătînd că baza pentru întocmirea unei cronologii absolute o constituie stabilirea unui sistem sigur de cronologie relativă, autorul se oprește mai mult

asupra graniței dintre fazele Ha.C și Ha.D. În acest sens, se aduc unele rectificări împărțirii fazei Ha.C în Ha.C₁ și Ha.C₂ (stabilite de G. Kossack prin analiza combinatorie a tipurilor de vestigii ale culturii materiale). Înlocuirea spadelor hallstattiene prin cuțite de luptă și lănci în inventarele arheologice ale fazei Ha.C₂, constituie unul dintre argumentele aduse de K. Spindler în sensul acceptării vîrstei Ha.D pentru această fază. Cu acest prilej, se arată că toate noile observații confirmă împărțirea lui H. Zürn în Ha.D₁ și Ha.D₂ a treptei Ha.D, fazei Ha.D₁ fiindu-i caracteristice fibulele de tip „șarpe” (*Schlangenfibeln*) și „arc” (*Bogenfibeln*), în timp ce în faza Ha.D₂ predomină așa numitele *Paukenfibeln* și *Fußzierfibeln* (p. 49). Rămîne încă în discuție trecerea de la Ha. tîrziu la perioada Latène timpurie.

În privința cronologiei absolute, care s-a bazat pînă acum mai ales pe importurile sudice, se menționează că datele pentru începutul Ha.D oscilează între 630/640 și 600 î.e.n., iar pentru începutul Latène-ului între 500 și 450 î.e.n. Ținînd cont însă de faptul că metoda de stabilire a datelor de cronologie absolută prin importuri implică două variabile majore (timpul de transport și siguranța datării clasice-arheologice), se impune tot mai mult folosirea unor metode moderne de datare, cum este aceea bazată pe dendrocronologie (care poate fi urmărită deja pînă la 743 î.e.n., în cazul resturilor de lemn descoperite la Magdalenenberg, lângă Villingen, în Pădurea Neagră).

Următoarele contribuții inserate în cadrul volumului recenzat sînt dedicate diferitelor aspecte ale culturii materiale și spirituale, produselor artistice, prezentării unor stațiuni, culturi sau aspecte culturale regionale.

Astfel, studiul lui Tibor Kovács, *Bronzezeitliche Tradition in der hallstattzeitlichen Kunst Transdanubiens* (pp. 65—78) prezintă elementele de tradiție din epoca bronzului în arta hallstattiană din Transdanubia, cu deosebire în produsele ceramice. Aș dori să subliniez aici numai asemenea frapantă dintre urna de la Süttö (Abb. 1, 2, p. 68) și un exemplar similar descoperit în necropola tumulară de la Lăpuș.

Deosebit de important, atît prin problematica și bogata documentație arheologică prezentată, cit și prin implicațiile pe care materialele prezentate le pot avea asupra mai buneî cunoașteri a primei epoci a fierului în vestul României, studiul semnat de Tibor Kemenczei, *Ostungarn in der Zeit der Frühhallstattkultur* (pp. 79—92), se referă la o serie de transformări petrecute în intervalul sec. VIII—VII î.e.n. în Ungaria estică, materializate prin apariția elementelor etno-culturale integrate în așa-numitul „orizont prescitic”. Conform opiniei autorului, faptul că purtătorii culturii Gáva își îngroapă masiv — începînd mai ales cu sfîrșitul sec. IX î.e.n. — obiectele de bronz, paralel cu încetarea așezărilor și cimitirelor de acest tip, constituie dovada penetrației în aceste zone a unor grupuri etnice străine (de origine cimmericiană). Acest fenomen este însoțit, de altfel, și de schimbarea ritului de înmormîntare (trecerea la înhumăția în poziție chirică), în Ungaria de est fiind descoperite deja un număr de aprox. 150 morminte de acest tip, care ilustrează un nou grup cultural (pe care arheologii maghiari tind din ce în ce mai mult să-l denumească cu termenul de *grup Mezőcsát*). Ca atare, se consideră just ca din punct de vedere istoric să se tragă granița dintre epoca bronzului și prima epocă a fierului odată cu începerea perioadei prescitice (sfîrșitul sec. IX î.e.n.) care s-a încheiat în prima jumătate a sec. VI î.e.n., odată cu răspîndirea elementelor culturale de tip scitic în Ungaria de est.

Erzsébet Patek (*Die Anfänge der Siedlung und des Gräberfeldes von Sopron-Burgstall*, (pp. 93—104) discută, pe baza celor mai timpurii elemente de inventar arheologic, începuturile așezării și cimitirului de la Sopron-Burgstall. Acestea sînt plasate spre sfîrșitul perioadei Ha.B, fapt exemplificat prin inventarul unuia dintre tumulii descoperiți, care aparține fazei Ha.B₃, avînd bune paralelisme cronologice într-o serie de tumuli din zona sud-est alpină (Podzemelj, St. Lucija, Villach, etc.). Dezvoltarea cea mai intensă a marelui complex arheologic de la Sopron-Burgstall s-a petrecut însă în intervalul Ha.C—Ha.D. Aș dori să mai

adaug aici că în stațiunea menționată se pot urmări foarte bine legăturile culturii Basarabi cu regiunile sud-est alpine.

Studiul lui Erzsébet Jerem (*Zur Späthallstatt- und Frühlatènezeit in Transdanubien*, pp. 105—136) este dedicat problemelor cronologice și etno-culturale ale perioadei de trecere de la prima la cea de a doua epocă a fierului în Transdanubia, prezentînd descoperirile din această zonă databile între a doua jumătate a sec. VI î.e.n. și prima treime a sec. IV î.e.n. În acest context este subliniată însemnătatea așezării și necropolei de la Sopron-Krautacker, în cadrul căreia se îmbină influențe culturale vestice, nordice și, în oarecare măsură, estice, în special a celor din Slovacia și din Cimpia Ungară. Prin descoperirile efectuate aici se completează perioada reprezentată prin stațiunea de la Sopron-Burgstall, printr-o evoluție neînteruptă a elementelor locale, mergînd pînă la apariția mormintelor plane ale fazei Latène B.

În continuare, Eva Soudská (*Das Gräberfeld in Manětín-Hrádek*, pp. 137—148) prezintă rezultatele cercetărilor efectuate în necropola hallstattiană de la Maňetín-Hrádek, al cărei inventar arheologic ilustrează o evoluție neînteruptă din Ha.C pînă în faza Latène A. În cadrul acestei necropole apar două tipuri de morminte: a) morminte relativ puțin adînci, cu inventarul dispus imediat sub o copertină de piatră și b) morminte cu gropi masive și adînci, prevăzute cu copertină de piatră și conținînd ca inventar obiecte din ceramică și metal aparținînd fazei Ha.D.

Karl Kaus (*Herrschaftsbereiche der Kalendenbergkultur*, pp. 149—158) preia termenul de grupă Kalendenberg, folosit mai întîi de O. Menghin (în 1921) pentru cercul răsăritean al culturii hallstattiene, și prezintă monografic această cultură (așezări, amplasament, zona de influență, ocupații), fără a insista asupra culturii materiale, a datării și fazelor sale evolutive.

O interesantă problemă, legată de vestimentația purtătorilor culturii hallstattiene, este discutată în lucrarea lui Johannes-Wolfgang Neugebauer

(*Tönerne Leisten für Schnabelschuhe aus Sommerein*, NÖ. Ein Beitrag zur Trachtengeschichte der Hallstattkultur, pp. 159—172), care amintește de descoperirea unei perechi de tipare pentru încălțăminte executată dintr-o singură bucată de piele, tehnică care se pare că a fost menținută și în epoca Latène.

În studiul următor (*Zur Problematik der sogenannten „Ostnorischen Retentionskultur“ in der Steiermark*, pp. 173—184), Diether Kramer — bazându-se pe cercetările sale într-un număr de 30 de așezări de înălțime din Stiria — aduce o serie de precizări asupra termenului de „cultură estnorică“ introdus în circulația științifică de către W. Schmid. Potrivit concepției acestuia din urmă, în a doua jumătate a mileniului I î.e.n., populația Stiriei ar fi conservat cultura hallstattiană, păstrându-se izolată față de influențele culturii Latène, ca apoi să treacă nemijlocit la cultura provincial-romană. Revizuiind aceste presupuneri, autorul studiului menționat demonstrează că — datorită metodelor deficitare de săpătură din trecut — materialul inclus în „cultura estnorică“ este eterogen, el aparținând unor epoci și culturi diferite. Conform cercetărilor sale, așezările din acest spațiu au fost locuite masiv în perioadele Ha.B și Ha.C₁, după care sînt părăsite. Se pare că populația acestora a fost factorul principal în geneza grupului Sulmtal al culturii hallstattiene est-alpine, în cadrul căruia un rol important l-au jucat și influențele răsăritene.

Marea necropolă tumulară de incinerare de la Kleinklein (685 tumuli mai mici, 15 tumuli foarte mari, plus cele patru morminte tumulare „principiare“ cercetate mai demult de W. Schmid), situată la confluența râurilor Sulm și Saggau, constituie obiectul bogat ilustratului studiu semnat de Claus Dobiak, *Die Hallstattnekropole bei Kleinklein im Sulmtal* (pp. 185—204). În ceea ce privește tipul mormintelor, se precizează că forma cea mai veche este incinerarea în groapă, mormintele cu incinerarea la suprafață ținînd de faza cea mai recentă. La fiecare dintre aceste tipuri au apărut uneori și mantale de piatră sau alte construcții din piatră. Aproape toți

tumulii foarte mari, cercetați pînă acum, aveau un inventar foarte bogat și conțineau construcții mari din piatră, cu anexe în formă de dromos sau rampe (pînă atunci necunoscute în spațiul estalpin). Paralel cu schimbările petrecute în modul de depunere a resturilor incinerate se observă și tendința spre creșterea volumului tumulului. O caracteristică a necropolei este sărăcia relativă în metal, deși mormintele mai vechi conțin mai multe obiecte de acest gen decît cele noi. De asemenea, se semnalează — tot la mormintele mai vechi — apariția în inventarul funerar a unor obiecte ce caracterizează sexul: fibula, la femei, și toporul cu aripioare, la bărbați. În domeniul manifestărilor ceramice predomină vasul cu gît tronconic, cele mai vechi morminte conținînd o urnă și două—patru vase anexe, ale căror forme sînt influențate atît dinspre zonele nordice cît și dinspre cele sudice. Evoluția neîntreruptă a necropolei se poate împărți în trei faze, faza a II-a fiind aceea în care se trece definitiv la incinerarea pe suprafață. În prima fază apar și ornamente de tip Basarabi, în timp ce în faza a III-a multe morminte au în inventar cîte două virfuri de lănci. Începutul necropolei a fost stabilit în faza Ha.B₃ (după cronologia lui Müller-Karpe), respectiv, faza Podzemelj I (după cronologia slovenă), formele ceramice ale acestei etape găsindu-și paralele în grupul Dobova-Ruše (Maria Rast). Spre sfîrșitul sec. VII î.e.n. se presupune o schimbare a modului de luptă în spațiul est-alpin, datorată unor influențe mediteraneene, și anume apariția formațiunii de luptă cu lăncieri, fapt observabil în inventarul arheologic al necropolei de la Sulmtal spre sfîrșitul fazei a II-a. În ceramica fazei a III-a se observă paralele bune cu ceramica slovenă hallstattiană tîrzie. Necropola a fost folosită pînă în treapta Ha.D₁ (după cronologia Germaniei de sud) sau treapta Stična-Novo Mesto 2 (după cronologia slovenă). Cercetările nefiind încă încheiate, nu se poate spune sigur dacă locuirea zonei se întrerupe sau continuă și după Hallstattul tîrziu.

Referindu-se la evoluția culturală a spațiului interalpin în epoca hallstattiană (*Der inneralpine Raum in der*

Hallstattzeit, pp. 205—226), Fritz Moosleitner concluzionează că, spre deosebire de epoca înfloritoare a exploatarei minereurilor de cupru din perioada cîmpurilor de urne, descoperirile hallstattiene din regiunile interalpine ale Austriei sînt relativ rare. Ultimele descoperiri au condus totuși la identificarea unei grupe interalpine a culturii hallstattiene, distincte față de celelalte fenomene culturale din regiunea alpină.

În lucrarea intitulată *Ein Zierstück der späten Hallstattzeit von der Magdalenska gora bei Šmarje*, (pp. 227—240), Otto-Herman Frey discută implicațiile pe spații mai largi ale unei protome animaliere descoperită în 1893 într-un tumul uriaș (tumulul II) de lângă așezarea hallstattiană de pe Magdalenska gora (lângă Šmarje, în Slovenia). Piesa reprezintă un cap de animal carnivor din gura căruia atîrnă un picior uman. Inventarul mormintului dovedește o puternică influență scitică dinspre zona Cimpiei Panonnice, datarea sa — sprijinită pe două fibule de tip Certosa — fiind cel mai tîrziu în prima jumătate a sec. V î.e.n. Subliniind că piesei în cauză nu i se pot găsi paralele în spațiul „scitic” și „scito-tracic” din Ungaria și regiunea carpatică în sec. V î.e.n. (podoabele asemănătoare din tezaurul de la Craiova fiind datate abia în sec. IV î.e.n.), și că ea a fost confecționată local, autorul consideră că motivul piciorului semidevorat — atît de prezent și în arta tracică (coiful de la Coțofenești, paharul de la Agighiol) — ar fi pătruns dinspre vest în spațiul carpatic.

Studiul lui Tone Knez (*Novo mesto in der Hallstattzeit*, pp. 241—260) este dedicat unuia dintre cele mai remarcabile monumente ale primei epoci a fierului din zona sud-est alpină, și anume stațiunea de la Novo mesto (în Slovenia). Locuită încă din faza timpurie a culturii cîmpurilor de urne (Ha.B₁), zona în care se află situată această stațiune cunoaște o importanță tot mai mare odată cu așezarea illirilor nord-vest balcanici și a pannonilor sudici în Craina inferioară, în cursul sec. VIII î.e.n. (Ha.B₃=Ha.C₁, după Gabrovec). Creșterea numărului așezărilor de înălțime fortificate (*ringuri*) indică o intensă locuire a regiunii

de la marginea Alpilor sud-estici, condiționată de o imigrare puternică de populație. În procesul de formare al culturii hallstattiene, Craina inferioară preia rolul conducător în Slovenia. Din această perioadă datează la Novo mesto o necropolă de incinerare în urnă, cu morminte plane, pe Mestne njive. În această perioadă, cu morminte de incinerare sărace în inventar, numită și „Ha.B sărac”, dispare tradiția cîmpurilor de urne în Slovenia de sud. Incinerarea este înlocuită cu inhumarea sub tumuli. Din acest moment la Novo mesto începe o dezvoltare economică și politică continuă, care ține pînă la sfîrșitul sec. IV î.e.n. Numeroase descoperiri valoroase subliniază faptul că aici, la sfîrșitul primei epoci a fierului, își aveau sediul aristocrații bogăți și influenți, așa numiții „principi illiri”. Izvorul bogăției lor ar fi fost prelucrarea metalelor (și, în special, a fierului), producția de mărgel de sticlă, creșterea vitelor. O contribuție importantă la această bunăstare au avut-o și relațiile comerciale cu vestul etrusco-venetic, cu stăpîni de saline din nord și cu tracii și sciții în est (grupul Vekerzug). Prezența frecventă a chihlimbarului constituie, de asemenea, o dovadă a desfășurării de relații comerciale intense pe mari distanțe. La Novo mesto, defuncții au fost înmuși în tumuli mari, majoritatea familiale (în medie, cca. 20 de morminte într-un tumul). Mormintele au fost amplasate circular, la periferia tumulului, și tangențial spre centrul său. Nu exista un mormînt central. Inițial, se pare că toți tumulii mari erau înconjurați cu piatră. Pe baza inventarului acestora se poate observa o structură socială puternic diferențiată, deosebindu-se: morminte „princiare” cu inventar deosebit de bogat, morminte de războinici și morminte ale populației de rînd. După toate aparențele, femeile erau destul de emancipate, unele avînd o poziție socială înaltă.

Pe baza celor 16 situle de bronz cu ornamente figurale descoperite în Slovenia, autorul presupune că în epoca hallstattiană au existat în această zonă două sau trei ateliere de situle: unul sau două mai vechi (în sec. VI și începutul sec. V î.e.n.) la Magdalenska gora și Vače, și unul mai tîr-

ziu (în sec. V î.e.n.) probabil la Novo mesto. Pe la mijlocul sec. III. î.e.n., Craina inferioară și zona stațiunii de la Novo mesto au fost probabil cucerite și populate de către celții taurisci, care rămân din punct de vedere politic și economic grupul etnic conducător, pînă la cucerirea regiunii de către romani (spre sfîrșitul sec. I î.e.n.). Pătrunderea celților a determinat un sfîrșit brusc, violent, al culturii hallstattiene din această regiune, populației autohtone impunîndu-i-se o nouă cultură și civilizație, aceea de tip Latène.

Alexandrine Eibner (*Darstellungsinhalte in der Kunst der Hallstattkultur. Gedanken zum „überhöhten“ Leben im Situlenbergbereich und Osthallstattkreis*, pp. 261—296) abordează un domeniu deosebit de spectaculos al manifestărilor artistice din epoca hallstattiană, și anume conținutul și semnificația reprezentărilor figurale de pe situle. Deși vasele din lut sau metal, ornamentate, din regiunea culturii hallstattiene provin îndeosebi din morminte, ele nu au fost create doar în scopul înmormintărilor. Ele reprezintă, în general, nivelul înalt de viață atins de purtătorii acestei culturi. O analiză a motivisticii de pe situle, arată că reprezentările figurale (diverse grupuri de războinici sau de persoane cu vestimentație identică, coloane cu jertfe, scene de munci agricole și reprezentări erotice, dansatori, lupte, scene muzicale, servirea băuturilor etc.) sînt grupate pe registre orizontale. Reprezentările de pe situlele din sec. V î.e.n. se pare că au aparținut unui repertoriu stabilit care, prin compoziția și succesiunea scenelor, trebuia să oglindească așa numita „sărbătoare a situlelor“. Această sărbătoare cultică este ilustrată prin reprezentările cu pluguri și „symplegma“ (scene erotice), care trebuiesc puse în legătură cu riturile de rodnicie — fecunditate. Pentru grupul cel mai recent de situle sînt tipice reprezentările unor întreceri sportive cu care de luptă, sau a unor șiruri de animale din aceeași specie. Este posibil ca în acest moment „sărbătoarea situlelor“ să-și fi pierdut mult din caracterul său ritual, reprezentările figurale referindu-se doar la scene de viață de la curtea principilor locali. Studiul este completat cu o anexă, în care Cle-

mens Eibner propune o încercare de reconstituire a frizei de pe situla B de la Sesto Calende.

În studiul lui Boguslaw Gediga (*Zur Entwicklung der hallstattzeitlichen Burgen der Lausitzer Kultur in Mittelschlesien*, pp. 297—314) sînt prezentate o serie de transformări petrecute în habitatul purtătorilor culturii lusaciene, ca urmare a creșterii simțitoare a dinamicii dezvoltării acestei culturi — cu deosebire în zona apuseană a ariei sale de răspîndire — începînd mai ales cu fazele Ha.B₂₋₃ și Ha.C. Confirmarea acestei dezvoltări se poate găsi în diferitele elemente ale culturii materiale, în economie, în cadrul relațiilor sociale, în schimbarea formelor de așezare, în artă și religie. Creșterea evidentă a populației a condus la apariția cetăților de tip Biskupin, care erau nu numai centre fortificate de refugiu ci și centre active de producție.

Un subiect apropiat tratează și Werner Coblentz (*Bemerkungen zur Hallstatt- und zur westlichen Lausitzer Kultur*, pp. 315—332), care se oprește asupra relației dintre cultura hallstattiană și cultura lusaciană, discutînd pe larg geneza, aria de răspîndire și evoluția acestei din urmă culturi.

Zbigniew Bukowski discută, în studiul intitulat *Die westliche Ausdehnung der sog. skythischen Einwirkungen in Mitteleuropa und ihr Charakter* (pp. 333—356), implicațiile istorice ale prezenței unor piese de tip scitic în spațiul Europei centrale în intervalul cuprins între a doua jumătate a sec. VI — începutul sec. V î.e.n. (virfuri de săgeți în trei muchii, pumnale de tip „akinakes“, topoare de luptă din fier, etc.). Pe baza acestora se declară de acord cu o penetrație etnică scitică de scurtă durată în aceste regiuni, care ar fi determinat ruperea contactelor strînse dintre cultura lusaciană și zona culturală a Alpilor răsăriteni.

Structura edilitară și evoluția fazelor de locuire ale marii fortificații hallstattiene de la Heuneburg la sfîrșitul primei epoci a fierului și în perioada Latène timpurie este prezentată de Egon Gersbach, în studiul *Neue Aspekte zur Geschichte des späthallstatt-frühlatène-zeitlichen Fürstensitzes auf der Heuneburg* (pp. 357—374).

Oprindu-se asupra reprezentărilor iconografice ale epocii hallstattiene din Bavaria de nord, Hans Peter Uenze (*Zur einigen bildlichen Darstellungen der Hallstattzeit aus Nordbayern*, pp. 375—388) constată că vasele cu ornamente figurale (oameni sau zei, animale, simboluri sau obiecte), la care se adaugă o variată plastică figurală, sînt mult răspîndite în Ha.C și Ha.D în Bavaria de nord, dar lipsesc în zona sudică a acestei regiuni. Referitor la motivele reprezentate, sînt subliniate unele influențe din zona mediteraneeană, alături de altele venite dinspre nord, nord-est și est.

Studiul lui Peter S. Wells (*Siedlungsweise und Wirtschaft der Hallstattkultur*, pp. 389—398), analizează marile așezări ale spațiului nord-vest și sud-est alpin (Hallstatt, Heuneburg, Hohenasperg și Mont Lassois, respectiv, Magdalenska gora, Vače, Stična și Novo Mesto), precum și inventarul descoperit în necropolele aparținătoare acestora, făcînd — pe această bază — observații asupra bazei economice a societății hallstattiene din aceste regiuni.

Răspîndirea și clasificarea pumnalelor hallstattiene din Europa centrală, sînt analizate de către Susanne Sievers în studiul *Die mitteleuropäischen Hallstattdolche. Ein Beitrag zur Waffenbeigabe im Westhallstattkreis* (pp. 399—410). Acestea sînt clasificate, din punct de vedere cronologic și tehnico-tipologic, în următoarele grupe: 1. pumnale din fier și bronz, cu terminația mine-rului în „antene” (date cu precădere în Ha.C, cel mai tîrziu în Ha.C/D); 2. — pumnale cu teacă învelită în sîrmă de bronz și capăt semilunar (Ha.D₁); 3. — pumnale din fier cu mîner fusi-form și „antene” mici (Ha.D₁); 4. — pumnale din fier cu buton de mîner și teacă complicată ca formă, reprezentînd apogeul metalurgiei hallstattiene în acest domeniu (Ha.D₁ și începutul Ha.D₂); 5. — cuțite cu plăcuțe la mîner și capătul tecii inelar, din bronz sau fier (Ha.D₁—D₂); 6. — pumnale din bronz sau cuțite-pumnal de formă complicată la mîner și teacă (Ha.D₂—D₃). Se face observația că, în necropole, începînd din Ha.D₂, numărul mormintelor cu arme scade, iar puținele pum-

nale tîrzii se concentrează pe mormintele „princiare”.

Pornind de la analiza comparativă a desfășurării perioadei de trecere de la prima la cea de-a doua epocă a fierului în zona Hallstatt-ului și, respectiv, Champagne, Jean Jacques Hatt (*Von Hallstatt zur Champagne. Der Übergang von der Hallstatt- zur Latènekultur*, pp. 411—416) constată că, în timp ce în zona stațiunii de la Hallstatt trecerea spre o cultură Latène s-a petrecut lent în decursul sec. V î.e.n., în Champagne (în arealul culturii Mar-na) acest proces s-a desfășurat extrem de rapid și complet.

În sfîrșit, ultimul dintre studiile cuprinse în volum (René Joffroy, *Die Handelswege in Gallien in der frühen Eisenzeit im Lichte der letzten Entdeckungen*, pp. 417—419) prezintă cele mai importante rute comerciale folosite pe teritoriul Galliei în timpul primei epoci a fierului. În funcție de cele mai noi descoperiri arheologice, autorul menționează că principala cale de penetrație a ceramicii negre atice și a vaselor metalice de origine sudică spre Gallia a fost aceea care urma trecătorile alpine, în special pasul Marele St. Bernhard, care fusese folosit și în epoca bronzului.

Deci, este evident că, — adăugînd vastelor preocupări tematice mai sus prezentate și deosebita ținută grafică — volumul recenzat se constituie drept o splendidă apariție editorială, în egală măsură folositoare și atractivă.

MARIAN GUMĂ

DRAGAN POPOVIĆ, *Keramika starijeg gvozdenog doba u Sremu*, Fontes Archaeologia Jugoslaviae, IV, Beograd, 1981, 72 p. text, 49 pl. cu desene și tabele + 6 hărți. Rezumat în limba germană (*Die Keramik der Älteren Eisenzeit in Syrmien*, pp. 43—43).

Recenta lucrare a arheologului iugoslav D. Popović, intitulată — în traducere — *Ceramica epocii vechi a fierului în Srem*, se înscrie pe linia eforturilor depuse tot mai intens în ul-

tima vreme de către cercetătorii istoriei străvechi din țara vecină pentru studierea cât mai complexă a formelor specifice de manifestare culturală ale comunităților umane care au locuit teritoriul R.S.F. Iugoslavia pe parcursul primei epoci a fierului (secolele X—V î.e.n., în accepțiunea acestora). Și, cred că este bine de subliniat aici, că aceste eforturi s-au materializat nu numai prin investigarea cvasi-exhaustivă în teren a unor importante situri arheologice datînd din această perioadă, dar și prin publicarea într-un ritm de învîditat a rezultatelor obținute în urma acestor cercetări. De altminteri, însăși lucrarea care face obiectul acestei prezentări este o ilustrare elocventă a ultimei afirmații, căci ea continuă și completează o serie întreagă de studii și monografii, care, începînd mai ales din anul 1971, au reușit să contureze imaginea de ansamblu a dezvoltării istorice și culturale petrecute în decursul primei epoci a fierului, cu deosebire în zonele nord-estice ale Iugoslaviei, zone mai puțin studiate pînă atunci din acest punct de vedere. Mai mult, concluziile cercetărilor și lucrărilor mai sus amintite interesează mult și pe arheologii români, căci se referă la o serie de realități culturale care s-au manifestat în forme foarte apropiate — uneori chiar identice — și în zonele sud-vestice ale României (cf. M. Gumă, în *Banatica*, V, 1979, p. 115—180; Idem, în *SCIVA*, 32, 1981, 1, p. 43—66).

Dar, pentru o cît mai bună înțelegere a subiectului și o cît mai justă surprindere a noutăților aduse de către D. Popović în cadrul lucrării recenzate cu acest prilej, consider că este necesară o succintă trecere în revistă a concluziilor și ipotezelor formulate anterior, căci cercetătorul iugoslav face deseori referire la acestea.

Primele contribuții masive aduse la cercetarea epocii vechi a fierului în nord-estul Iugoslaviei se datorează lui N. Tasić. În anul 1971, într-un amplu studiu intitulat *Grupul Bosut al complexului Basarabi și descoperirile traco-cimmeriene din 'zona iugoslavă a Dunării* (în *Balkanica*, 2, 1971), acesta considera că principala manifestare culturală a primei epoci a fierului din nord-estul Iugoslaviei a fost reprezentată de un grup cultural distinct, pe

care îl denumea *grupul Bosut* (după așezarea Gradina na Bosutu). Atît cu acest prilej, cît și în alte lucrări publicitate ulterioare (dintre care amintesc cu titlu special capitolul dedicat primei epoci a fierului din vasta sinteză *Praistorija Vojvodine*, Novi Sad, 1974), N. Tasić integra grupul Bosut complexului Basarabi și orizontului „traco-cimmerian”, fiind însă de părere că în zonele dunărene ale Iugoslaviei acesta a avut o evoluție mai îndelungată decît cea a culturii Basarabi pe teritoriul României (respectiv, pînă la începutul secolului III î.e.n., cînd în aceste regiuni se stabilesc celții scordisci).

De o mare importanță pentru progresul cercetărilor asupra primei epoci a fierului în nord-estul Iugoslaviei au fost însă săpăturile arheologice efectuate la Gradina na Bosutu (în anul 1975) și la Kalakača (în anii 1971—1974), care au scos la iveală un material arheologic mai puțin cunoscut pînă atunci și au permis realizarea unor observații stratigrafice mai amănunțite. Pe baza acestor rezultate, P. Medović a încercat — în lucrarea sa de doctorat, intitulată în traducere *Cronologia relativă a așezărilor din prima epocă a fierului în zonele dunărene ale Iugoslaviei* — să dea o primă periodizare a epocii vechi a fierului pentru Valea Dunării, completînd cu încă o treaptă sistemul cronologic elaborat pentru Serbia și Macedonia de către M. și D. Garašanin. Prin coroborarea datelor stratigrafice, a caracteristicilor culturale și a elementelor stilistice, precum și prin publicarea *in extenso* a bogatului material arheologic (în special ceramică) descoperit în așezarea de la Kalakača, P. Medović ajunge la concluzia că stațiunea de pe Gradina na Bosutu reprezintă cea mai reală și completă imagine a evoluției primei epoci a fierului din nord-estul Iugoslaviei. Menținînd termenul de grup Bosut pentru a desemna ansamblul de manifestări culturale ale acestei epoci în regiunea amintită, autorul menționat deosebește în cadrul acestuia trei orizonturi cronologice succesive, care nu mai sînt însă privite de astă dată doar ca simple faze de dezvoltare ale uneia și aceleiași culturi, ci sînt înțelese ca etape bine individualizate și din punct de vedere etno-cultural, respectiv: *Bo-*

sut IIIa (faza cea mai veche), Bosut IIIb (faza mijlocie) și Bosut IIIc (faza cea mai recentă), întreaga evoluție a acestui grup fiind cuprinsă în intervalul 900—300 î.e.n.

Acestea sînt, de altfel, cele mai importante cîștiguri științifice de la care pleacă și lucrarea lui D. Popović, care este în cea mai mare parte de acord cu concluziile la care a ajuns P. Medović, aducînd totodată o serie de completări și precizări prin limitarea discuției la zona Srem-ului (regiunea mărginită de Dunăre la nord și Sava la sud, în apropierea confluenței acestora), dar făcînd în același timp — după cum e și firesc — dese referiri la fenomenele culturale sincrone din zonele învecinate.

În primul rînd trebuie remarcat faptul că și D. Popović este de părere că termenul de grup Bosut poate fi menținut pentru a desemna ansamblul de manifestări culturale ale primei epoci a fierului din nord-estul Iugoslaviei. El face însă precizarea că acest termen se poate aplica cel mai bine numai pentru teritoriul Voivodinei și zonele imediat învecinate, observînd în același timp că — în ciuda indicilor oferite de bogatul material arheologic deja existent — nu se pot trasa încă granițe foarte sigure între fazele de dezvoltare ale acestui grup. Rezerva autorului mi se pare firească în condițiile în care nu există încă posibilitatea reală de a stabili legături ferme între materialul ceramic descoperit în așezările cercetate și, respectiv, obiectele de metal provenite din depozite, descoperiri întîmplătoare izolate sau din puținele morminte cercetate pînă în prezent în arealul grupului Bosut. Această circumstanță conduce cel mai adesea — și aproape în mod necesar — la o limitare a discuțiilor numai asupra manifestărilor în domeniul ceramicii, fapt ilustrat și de însuși titlul lucrării recenzate.

Pornind însă chiar și numai de la analiza ceramicii, D. Popović încearcă să aducă unele precizări schemei cronologice elaborată de către P. Medović.

Astfel, cea mai veche fază a grupului Bosut (Ha B₂—B₃; 900—750 î.e.n.), corespunzînd etapei Fier II în sistemul cronologic a lui M. și D. Garašanin

sau orizontului Bosut IIIa în schema de periodizare a lui P. Medović, este desemnat de către D. Popović cu termenul de *orizont Kalakača*. Recenzentul nu poate să rețină decît ca binevenită această precizare, mai ales că nu demult — pentru o mai bună integrare în același context și a descoperirilor similare din sud-vestul României — propusese desemnarea acestui orizont prin termenul de *grup Gornea-Kalakača* (M. Gumă, în SCIVA, 32, 1981, 1, p. 63). Acest orizont, caracterizat printr-o ceramică cu decor geometric realizat prin incizii și caneluri, este plasat — conform stratigrafiei de la Gradina na Bosutu — «nemijlocit sub stratul de cultură al ceramicii cu decor în „S»» (p. 44—45), deci anterior apariției elementelor culturale de tip Basarabi în această zonă. Conform opiniei autorului, orizontul Kalakača umple hiatus-ul existent pînă nu demult între orizontul Basarabi și «cel al culturilor epocii bronzului din perioada de trecere în Voivodina» (p. 45), căci perioada Ha A (sec. XII—XI î.e.n.) sau Fier I (la M. și D. Garašanin), caracterizată prin complexul cu ceramică neagră, canelată, este considerată de cercetătorii iugoslavi ca făcînd parte din Bronzul final.

Drept urmare, faza mijlocie a grupului Bosut (Fier III la M. și D. Garašanin; Bosut IIIb la P. Medović; Ha C, 750—600 î.e.n.) este desemnată ca *orizont Basarabi* și, pe bună dreptate, paralelizată cu descoperirile similare de pe teritoriul României. Conform opiniei lui D. Popović, la începutul acestei faze dezvoltarea de ansamblu a grupului Bosut primește un puternic impuls estic, provocat de pătrunderea în nord-estul Iugoslaviei a grupelor etnice din Oltenia și Banat, purtătoare ale stilului Basarabi. În ceea ce mă privește, și fără a contesta brusc răspîndire — către mijlocul sec. VIII î.e.n. — a elementelor stilistice de tip Basarabi în aria grupului Bosut, consider că acest impuls se datorează nu atît unor mișcări etnice de la est spre vest a purtătorilor culturii Basarabi, cît mai curînd integrării grupelor Gornea-Kalakača, Insula Banului și complexului hallstattian timpuriu cu ceramică neagră canelată, într-un proces de sinteză care a condus la formarea culturii

Basarabi în regiunile sud-vestice ale României și nord-estice ale Iugoslaviei, zonă din care această cultură a iradiat puternic — mai mult prin influențe și mai puțin prin penetrație etnică — atât spre est și vest, dar și spre nord, ducând la formarea unei unități culturale pe un spațiu vast, în cadrul căruia au fost integrate și zonele ocupate inițial de grupul Gornea-Kalakača. Oricum, pentru această perioadă (orizontul Bosut IIb) este greu să se susțină existența unor manifestări ale grupului Bosut care să se distingă net față de acelea ale culturii sau complexului cultural de tip Basarabi.

În sfârșit, faza cea mai recentă a grupului Bosut (Ha D, Latène A—B; 600—300 î.e.n.), desemnată ca Fier IV (M. și D. Garașanin) sau orizont Bosut IIc (la P. Medović), apare la D. Popović sub termenul de *orizont canelat* și este paralelizat — măcar parțial — cu grupul Ferigile din România. Dincolo de realitatea incontestabilă a preponderenței nete a ceramicii decorate exclusiv prin canelare în această fază a grupului Bosut și de sincronismele stabilite de autori, care pot fi măcar în parte verificabile, aș dori să atrag atenția asupra ambiguității pe care o poate provoca folosirea termenului de *orizont canelat* pentru faza Bosut IIc, căci — după cum se știe — în aceleași zone, la începutul primei epoci a fierului (Ha A, Bronz final la cercetătorii iugoslavi) a existat un alt orizont similar, și anume acela caracterizat prin ceramica neagră decorată exclusiv tot prin canelare.

În același context, cercetătorul iugoslav remarcă dificultățile de stabilire a unor legături sigure între materialul ceramic tipic fazei Bosut IIc, provenind exclusiv din așezări, și descoperirile de obiecte de metal din aceeași zonă, în special de cele integrate de către M. Garașanin în așa-numitul „grup Sirmian”, care gravitează evident spre lumea iliră (prin fibulele cu picior înalt, pătrat, și o proeminență sub formă de buton în partea superioară, fibulele de tip Certosa, fibulele de tip Strpci sau Čuruga, brățările deschise cu terminații în formă de capete de șarpe, mărgelile din pastă de sticlă, chihlimbar și altele). Arătând că zonele ilire sînt supuse în această

etapă unor influențe culturale și, parțial, etnice diverse, manifestate în piesele de metal și în schimbarea ritului de înmormintare (trecerea de la incinerare la înhumare în tumuli), D. Popović consideră că piesele de metal integrate în amintitul „grup Sirmian” nu pot ilustra existența în această zonă a unui grup cultural deosebit de acela cuprins în orizontul canelat al fazei Bosut IIc, emițind ca ipoteză de lucru apartenența acestora la același grup. Desigur, sub rezerva ca această ipoteză să fie verificată prin cercetările ulterioare.

În încheiere, nu-mi rămîne decît să apreciez că apariția acestei noi monografii dedicate primei epoci a fierului din nord-estul Iugoslaviei constituie — atât prin problematica complexă abordată, cît și prin bogata ilustrație care însoțește volumul — o reală contribuție științifică la mai buna cunoaștere a civilizațiilor vechi a fierului în sud-estul Europei, ea interesînd în cel mai înalt grad atât cercetarea arheologică iugoslavă cît și cea românească.

MARIAN GUMĂ

[MARIA CHÎTESCU, MARIANA MARCU, GH. POENARU-BORDEA, *Monedele antice de aur argint din colecția Muzeului județean Brașov*. Cumidava XI-3, Brașov, 1978, 165 p.+ CLXI pl.

Rod al colaborării fructuoase dintre Institutul de arheologie din București și Muzeul județean din Brașov, volumul de față este prefăcut de cunoscutul numismat și arheolog, dr. Constantin Preda, care subliniază importanța valorificării științifice a măturiiilor numismatice, prețioase izvoare pentru reconstituirea trecutului.

În introducere, autorii trec în revistă istoricul colecției numismatice de peste 20 000 de piese și al descoperirilor monetare din sud-estul Transilvaniei, care atestă circulația monetară intensă atât în epoca dacică cît și în cea romană. Astfel, printre monedele care

au circulat în zona Braşovului în prima epocă menţionată, se evidenţiază didrahmele emise la Histria, tetradrahmele lui Filip II şi Alexandru cel Mare, tetradrahmele thasiene, drahmele din Apollonia şi Dyrrachium, emisiunile geto-dacice, denarii romani republicani, proveniţi în parte din atelierele locale ale Daciei.

Înşiruirea cronologică a monedelor romane imperiale deţinute de Muzeul judeţean Braşov (de la Augustus la Theodosius II) demonstrează, pe de o parte, influenţa puternică a Imperiului roman la nord de Dunăre în decursul secolelor, iar pe de altă parte, continuitatea populaţiei daco-romane şi romanice în zonă.

Merită să remarcăm eforturile autorilor în identificarea exactă a provenienţei descoperirilor, menţionată doar în cazul unor date certe.

Din cele 962 de monede catalogate cu toate datele tehnice necesare, reţin atenţia monede mai rare, sau de o valoare numismatică deosebită emise la Histiae, Sicyone, Achaia, Amisos, Parthia (Praates al III-lea), Egipt (Ptolemeaios al II-lea Philadelphus şi Ptolemeaios al III-lea Euergetes), Lucania — Poseidonia, Bruttii — Crotona.

Dorim să atragem atenţia asupra sistemului de referinţă pentru monedele romane republicane: raportarea acestora la cele trei cataloage Grueber, Sydenham şi Crawford pentru fiecare piesă în parte. Sistemul se dovedeşte deosebit de util, deoarece oferă prilejul de comparare între datările, sensibil diferite, stabilite în cataloagele mai sus menţionate.

Varianta în limba franceză a introducerii şi bogatul material ilustrativ, de o ireproşabilă calitate, completează înalta ţinută ştiinţifică a acestui volum.

Punând în circuitul ştiinţific un valoros material documentar, lucrarea de faţă reprezintă un exemplu de valorificare şi în acelaşi timp, un îndemn pentru editarea unor astfel de lucrări de către toate muzeele care deţin valori de interes numismatic şi istoric.

DANA BALĂNESCU

EUGEN CHIRILĂ, NICOLAE GUDEA, VALERIU LAZĂR, ANDREI ZRINYI, *Tezaure şi descoperiri monetare din Muzeul judeţean Mureş, Tîrgu Mureş, 1980, 174 p. + XXX. pl.*

Volumul de faţă se înscrie în activitatea de valorificare ştiinţifică a materialului numismatic din muzeele transilvănene, iniţiată cu ani în urmă de Cabinetul numismatic al Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca, după cum o mărturisesc primii doi autori în prefaţa unei alte monografii, apărute la Sighişoara în anul 1972. Într-adevăr reputatul cercetător în domeniul numismatiei şi istoriei vechi, E. Chirilă, a introdus în istoriografia noastră sistemul de publicare monografică a tezaurelor monetare, contribuind astfel la o mai bună cunoaştere atât a descoperirilor în sine cât şi a imaginii de ansamblu a circulaţiei monetare din diferite zone şi perioade istorice.

Lucrarea, editată de Muzeul judeţean Mureş, prezintă într-o manieră sobră şi îngrijită descoperirile monetare din patrimoniul acestui muzeu, aparţinând unor diverse categorii monetare, descoperiri care permit autorilor raportarea la alte descoperiri mai vechi şi, în acelaşi timp, elucidarea unor probleme de ordin numismatic şi istoric.

Primul studiu (*Tezaurul monetar de la Sînvăşii, sec. II—I î.e.n.*) se referă la un tezaur compus din 44 denari republicani romani. După prezentarea listei acestor monede, autorii discută câteva aspecte ale penetraţiei denarului republican roman şi evenimentele care au determinat îngroparea acestui tezaur (dezmembrarea regatului lui Burebista, p. 14). În încheiere, este prezentată lista descoperirilor de acest gen din judeţul Mureş, precum şi alte 91 monede romane republicane, thasiene, Dyrrachium, Apollonia, tetradrahme dacice, din colecţia Muzeului judeţean Mureş, alături de aşezări dacice, semnalate sau cercetate sistematic. Toate aceste descoperiri demonstrează existenţa unei populaţii numeroase în această zonă, integrate sub aspect po-

litic, economic și social în istoria Daciei din perioada respectivă.

Al doilea studiu, alături de lista celor mai reprezentative monede din epoca stăpînirii romane din colecțiile Muzeului județean Mureș și repertorierea așezărilor din această epocă, prilejuiește autorilor considerații privind intensitatea vieții urbane și rurale, fenomenul de romanizare și sistemul de fortificații.

Un număr de 102 monede post-aureliene și bizantine din patrimoniul numismatic al muzeului din Tîrgu Mureș sînt prezentate în următorul studiu, împreună cu lista descoperirilor din perioada de după 271. Descoperirile monetare sînt puse în legătură cu recucerirea Banatului de romani, alături de o parte din Oltenia și Muntenia (p. 34), ceea ce a favorizat pătrunderea monedei romane în Transilvania. Sînt prezente, de asemenea, cîteva observații privind viața de tip rural din această perioadă, legăturile comerciale active cu Imperiul roman în cadrul cărora moneda continua să rămînă principalul mijloc de schimb, structura articolelor oferite de Transilvania (vite, sare, aur, p. 36).

Următoarele zece studii prezintă tezaure monetare din epoca medievală și modernă (sec. XV—XVI — Sîngeorgiu de Pădure; sec. XIV—XVI — Băgaciu; sec. XVII — Solocma și Roteni; sec. XV—XVII — Oroiu, sec. XVI—XVIII — Tîrgu Mureș, sec. XVII—XVIII — Rîciu; sec. XVIII—XIX — Bărboși și Rîciu; sec. XIX—XX — Reghin). Cu acest prilej sînt semnalate monede mai deosebite sau mai rare, care au pătruns pe teritoriul Transilvaniei în limitele cronologice enunțate mai sus și, în același timp, este conturat tabloul circulației monetare. Merită să subliniem, cu precădere, importanța studiului *Tezaurul monetar de la Băgaciu, sec. XIV—XVI*, care cuprinde atît discuții detaliate despre prezența unor categorii monetare în circulația monetară a perioadei respective, cît și tipologia denarilor emiși la Kremnica în secolul al XVI-lea. În încheierea studiului, este reluată, în lumina acestui tezaur, acumulat încă la

sfinșitul secolului al XVI-lea, problema circulației monetare, îndeosebi prezența monedei de argint în Transilvania secolului al XVI-lea, prezentîndu-se structura și bibliografia tezaurelor descoperite în această zonă și aparținînd perioadei menționate.

Celelalte tezaure, eșalonate pe o perioadă întinsă (sec. XVII—XX) sînt însoțite în prezentarea lor de ample observații privind sistemul de prețuri, evenimentele de ordin politic și economic, cauzele, de multe ori determinate de tulburări sau mișcări sociale, ale ascunderii acestora.

Penultimul studiu prezintă un număr de 27 monede și medalii de aur, de o remarcabilă valoare, înșiruite pe un interval de timp de peste două milenii, conferind astfel o imagine de ansamblu asupra evoluției monedei de aur în decursul secolelor.

Volumul se încheie cu un studiu cuprinzînd repertoriul vaselor cu tezaure din Transilvania și Banat, sec. XV—XIX, autorii pornind de la premiza că acestea sînt date cu precizie acceptabilă de ultima monedă din tezaur, permițînd deci încadrarea cronologică a ceramicii medievale și moderne.

Lucrarea, apărută și în limbile germană și maghiară, este însoțită de planșe, de o calitate remarcabilă, cuprinzînd diverse tipuri monetare, harta descoperirilor precum și a planurilor principalelor castre din județul Mureș.

Remarcăm, de asemenea, o inovație care ține de tehnica catalogului numismatic și anume indicarea poziției reversului față de avers pe cadranul unui ceas (în locul sistemului cu săgeți).

Subliniind eforturile demne de admirat depuse de autori în realizarea acestui volum, importanța dublă (istorică și numismatică) pe care o reprezintă majoritatea studiilor cuprinse, sîntem în măsură să concluzionăm că o astfel de lucrare constituie un adevărat îndemn pentru valorificarea științifică a patrimoniului numismatic păstrat în diferite muzee bănațene.

DANA BALĂNESCU

COSTIN FENEȘAN, *Documente medievale bănățene 1440—1653*. Editura Facla, Timișoara, 1981, 217 p. + 7 pl.

Fără îndoială că pentru cercetătorii preocupați de istoria Banatului ca și pentru iubitorii de istorie națională, apariția, în anul 1981, a volumului de documente întocmit de Costin Feneșan, cercetător la Direcția Generală a Arhivelor Statului, a constituit un eveniment deosebit.

În anul 1896 a fost editat ultimul volum de documente medievale ce se refereau exclusiv la aceste părți. Fi-rește că au mai fost publicate și în deceniile următoare dar ele sînt puține, risipite în studii greu de găsit, cîteo-dată adevărate rarități bibliofile de cele mai multe ori aparținînd unor istorici ce urmăreau lucruri străine de obiectivitatea și adevărul istoric. Prin urmare chiar și din acest punct de vedere era de așteptat editarea unui volum de documente care să respecte principiile adevărului și obiectivității. Este ceea ce a realizat Costin Feneșan prin elegantul volum pus la dispoziția specialiștilor și publicului larg de editura timișoreană „Facla“.

Sarcina care i-a revenit autorului nu a fost deloc ușoară, el avînd de în-tîmpinat obstacole dificile, multe ținînd de specificul cercetării istorice, legate de transcrierea și traducerea documen-telor dar și de altă natură cum ar fi, după propria mărturisire, marea dis-persare a documentelor atît în țară cît și în străinătate. Totuși la capătul unei îndelungate străduințe a fost realizat mult așteptatul volum. El cuprinde 92 de documente: 84 publicate pentru în-țiia oară, multe dintre ele fiind corec-tate în ceea ce privește transcrierea lor. După limba de redactare se gru-pează astfel: 37 în limba latină, 55 în limba maghiară. Desăvîrșita cunoaștere a limbii maghiare ca și a paleografiei latine, i-a permis autorului transcrie-rea și traducerea ireproșabilă a texte-lor publicate.

Documentele din volumul de față vin să întregască imaginea asupra Ba-natului medieval, a instituțiilor româ-nești din acest ținut, vin să ne dezvă-luie complexa viață economică, socială și culturală, vin să ne dezvăluie, de

fapt, caracterul românesc al meleagu-lui.

Majoritatea documentelor sînt acte juridice: danii, hotărnicii, testamente. Cele mai multe se referă la districtul românesc al Caransebeșului, la orașul Caransebeș, dar sînt pomenite, cu di-verse ocazii, și districtele Lugojului, Carașovei, Mehadiiei, Almăjului. Deose-bit de importantă este — considerăm noi — menționarea cu prilejul acordă-rii unei danii din 1440, a districtului românesc al Mehadiiei, printre marto-rii pomeniți fiind amintit Ladislau (Vladislav) fiul voievodului din Meha-dia, ceea ce atestă o dată în plus exis-tența unor instituții românești pînă tîr-ziu în veacul al XV-lea. Marea ma-joritate a martorilor care asistă la aceste hotărnicii aparținînd unor familii no-bile de origine română. De altfel, în același an 1440, Vladislav I numește membrii familiei Mîtnic „românii nos-trii nobili“ și îi recompensează foarte probabil pentru participarea la cam-paniile antiotomane. Vom exemplifica doar cu cîteva nume: Bizerea, Racovi-ță, Duma, toate din districtul Caran-sebeșului, Măciș de Tincova, Gîrleş-teanu din Rudăria, Fiat din Armeniș etc. Unul din documentele publicate menționează la 1492 pe beneficiarul unei părți a prediului din districtul Caransebeșului care era Nicolae, fiul lui Gheorghe Piclizaru din Caransebeș, despre care se știa dintr-un studiu publicat de C. Feneșan că a urmat fa-cultatea de arte liberale la cunoscutei Universități Jagellone din Cracovia.

Despre nivelul cultural al acestui ținut ca și despre caracterul românesc al nobilimii, un document din 1598 ne aduce o informație deosebit de pre-țioasă. Este vorba de semnătura cu ca-ractere chirilice în limba română a lui Nicolae Gîrleşteanu, nobil din cunos-cuta familie a Gîrleştenilor din Ruda-ria, ceea ce dovedește cunoașterea și utilizarea în scris a limbii materne. După cîte cunoaștem este prima în-semnare românească cu caractere chi-rilice, păstrată pe un document pro-venind din Banat.

Volumul aduce informații prețioa-se și utile cercetătorilor în legătură cu familiile Ivul și Buitul, familii ce au dat cărturarii cu un renume european.

Mulți dintre secretarii cancelariilor bănațene purtau nume românești.

Deosebit de interesant este documentul care îl pomeneste pe Mihail de Ciorna, ban al Severinului care se adaugă lungului șir al românilor ce au ocupat această demnitate.

Toate acestea, la un loc, confirmă afirmația cronicarului Szamoskozy care spune, despre Caransebeș, că este: „tîrg al românilor“, ca și spusele unor călători străini pe aceste meleaguri.

În ceea ce privește aspectele sociale ale vieții medievale în Banat, volumul, aduce o serie de lămuriri și aspecte interesante. În primul rînd se remarcă caracterul exclusiv românesc al iobăgimii ca și faptul că iobagii de casă erau în număr mult mai mare ca cei obișnuiți. Demnă de menționat este și atitudinea principelui transilvănean Gheorghe Rackoczy II, care, în fața amenințării otomane, este nevoit să decreteze, la 29 februarie 1654, scutirea iobagilor din părțile Lugojului de dările și obligațiile pe care le aveau, în schimbul obligațiilor privind apărarea aceluși ținut.

Volumul lui Costin Feneșan cuprinde și un document din 18 februarie 1600 prin care se acorda blazon lui Gheorghe de Ciocănești, castelan al cetății Jdioara, împreună cu frații săi Nicolae, Ion și Petru. Acest act trebuie pus în legătură cu evenimentele petrecute la cetatea Jdioara, în acele vremuri, cînd aici au fost asediați adversarii politici ai lui Mihai. Menționăm, de altfel, că părțile Banatului și Hunedoarei au rămas fidele în vara lui 1600 primului domn al românilor. Caransebeșul avea să plătească cu sînge această fidelitate.

O altă categorie de documente cuprinde informații privind viața economică a Banatului, demnă de remarcă fiind pomenirea viilor de la Recaș, podgorie vestită pînă în zilele noastre, ceea ce ne poate da o dimensiune a tradițiilor acestei ocupații. Cu aceleași ocazii aflăm și despre îndeletniciri legate de morărit, creșterea vitelor sau comerț.

Documentele din volumul prezentat vin să aducă contribuții importante din punct de vedere al genealogiei familiilor nobile române, prețioase informații demografice și de geografie isto-

rică. Toate aceste hotărnicii, danii, introduceri în posesie sînt în măsură să contribuie într-un mod important la realizarea unei hărți istorice a Banatului medieval.

În încheiere vrem să subliniem un aspect deosebit de important cuprins în cartea lui Costin Feneșan: introducerea, semnată de autor, este în realitate prilejul folosit pentru întocmirea unui foarte dens studiu istoric asupra problemei arhivelor bănațene în evul mediu, un prilej de a ne descoperi cum și cînd documentele de aici și-au început odiseea pentru a termina de cele mai multe ori în rafturile unor arhive sau biblioteci din afara țării noastre. Acest studiu a permis autorului evidențierea specificului istoric al acestui ținut ca și a celor mai importante aspecte cuprinse în cartea sa.

Se cuvine, în final, un cuvînt de mulțumire atît autorului cît și editurii timișorene „Facla“, care au pus la dispoziția tuturor o importantă contribuție la cunoașterea unui trecut glorios.

VALERIU LEU

Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană. 1920—1944, volum întocmit de C. Brătescu, I. Popa, M. Poteașu, V. Zaberca, Reșița, 1981, 440 p.

Nu demult a văzut lumina tiparului un masiv și valoros volum de documente referitoare la mișcarea comunistă și muncitorească din județul Caraș-Severin între anii 1920—1944. Această apariție se înscrie ca un eveniment în peisajul editorial de specialitate, reprezentînd o excelentă sursă de informare și în același timp un instrument util de lucru pentru cercetătorul care studiază istoria contemporană a României.

Încă din primele file lucrarea *Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană 1920—1944* abordează problemele majore ale mișcării muncitorești, scoțînd în relief aspecte deosebit de interesante ale organizării profesionale și politice a proletariatului caraș-

severinean. Sînt relevate apoi în imagini vii frămîntările clasei muncitoare, continua sa maturizare politică, influența crescîndă a partidului comunist în rîndul maselor truditoare de pe aceste meleaguri.

Un însemnat număr de documente ne înfățișează perioada sumbră a crizei economice (1929—1933), accentuarea mizeriei, suferințele îndurate în acei ani de oamenii muncii caraș-severineni, șirul fără sfîrșit al conflictelor de muncă — acestea deseori luînd proporțiile unor mari bătălii de clasă.

Alte documente prezintă starea de spirit antifascistă a maselor din Caraș-Severin, eforturile depuse de comuniști pentru înfăptuirea unității de acțiune a muncitorimii, colaborarea cu elementele social democrate de stînga, activizarea sindicatelor și a altor organizații democratice în vederea creării unui front larg de luptă împotriva fascismului.

Volumul reliefează în continuare numeroasele acțiuni revendicative organizate de muncitorii din Reșița, Anina, Moldova Veche, Dognecea, Doman, Moniom-Caraș, etc. în anii dictaturii antonesciene și ai războiului hitlerist. Deosebit de edificatoare sînt unele documente care relatează că la Anina, în toamna anului 1940, imediat după instaurarea guvernării fasciste s-au răspîndit manifeste comuniste ce îndemneau la luptă împotriva mișcării legionare, iar la Reșița pe pereții clădirilor au fost scrise lozinci incendiare ca: „Jos Antonescu, vrem guvern popular!“, „Jos Antonescu, afară armata germană!“. O serie de documente ilustrează preocuparea celulelor de partid din acest colț de țară pentru sabotarea producției de război ca și organizarea unor grupuri de partizani între care cel mai cunoscut a fost detașamentul „Mărășești“ care a activat în Munții Semenicului.

Din volum se desprinde ca un fir roșu ideea că acțiunile revendicative, greve și de sabotaj inițiate și conduse de comuniști în județul Caraș-Severin au lovit în mașina de război hitleristă, au slăbit forța aparatului de stat antonescian, au contribuit la pregătirea terenului pentru declanșarea Revoluției de eliberare socială și națio-

nală, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944.

În final culegerea prezintă cititorului un indice alfabetic riguros întocmit ceea ce ilustrează seriozitatea cu care s-a lucrat la acest valoros corpus de documente iar cuprinsul ne oferă rezumatul fiecăruia din cele 217 surse informaționale provenite de la filialele Arhivelor statului din Caransebeș și Timișoara.

Abordînd o tematică extrem de interesantă, volumul *Pagini de istorie revoluționară caraș-severineană 1920—1944* se remarcă prin echilibru și substanță, încorporează reale valențe educative și multă culoare, umple fără în-doială un gol de mult resimțit în literatura de specialitate.

ION ȘERBAN

+ + + *Caraș-Severin, monografie, Editura Sport-turism, București, 1981, 340 p., pl. color 43, pl. alb-negru 43, hărți 19, grafice 75*

Înscrișă în seria de monografii *Județele patriei*, lucrarea *Caraș-Severin* (coordonator Timotei Jurjică), apărută nu demult la *Editura Sport-Turism*, reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea realităților dintr-un străvechi și pitoresc colț de vatră românească. Așa cum mărturisesc autorii, volumul are menirea de a ne oferi imaginea unei permanente devenirii, fiind un îndemn spre cunoașterea obiectivă a trecutului acestui județ (Caraș-Severin — n.n.), a frumuseților peisajului natural, purtîndu-ne în ritmul generației socialiste spre cunoașterea uimitoarelor realizări prezente, ajutîndu-ne să deslușim înălțătoarele perspective ale viitorului comunist.

Primul capitol al lucrării prezintă cadrul natural al județului Caraș-Severin, înserînd în pagini deosebit de interesante așezarea geografică a acestuia, relieful, clima, rețeaua hidrografică, bogățiile subsolului etc. În continuare, volumul tratează trecutul istoric al județului, subliniind cu argu-

mente de netăgăduit permanența milenară a poporului român pe aceste meleaguri, lupta sa necurmată pentru dreptate socială și apărarea ființei naționale.

Capitolele următoare ilustrează în mod edificator dezvoltarea impetuoasă a Caraș-Severinului pe verticala evoluției socialist, noile coordonate ale economiei acestui județ care la finele cincinalului 1981—1985 se va plasa pe locul 5 în țară din punct de vedere al producției pe cap de locuitor obținută în industrie, agricultură, transporturi, construcții, servicii.

Alături de prezentarea ramurilor economice, cu ritmul lor înalt de dezvoltare, mai ales după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, o pondere însemnată în volum o dețin paginile care relevă dinamica veniturilor populației, ridicarea vertiginosă a nivelului de trai al oamenilor muncii, noile dimensiuni ale științei, culturii, învățămîntului și ocrotirii sănătății, evoluția ascendentă a unor sectoare ca: sportul, turismul, etc.

Finalul volumului este consacrat perspectivelor de dezvoltare ale județului Caraș-Severin în concordanță cu indicațiile secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, sub semnul istoricelor hotărâri ale Congresului al XII-lea al partidului.

Așa cum subliniază autorii, avînd în față „sarcinile și obiectivele viitorului comunist al patriei, comuniștii, oamenii muncii din Caraș-Severin, își multiplică permanent eforturile creatoare, participînd cu întregul elan la mersul înainte al societății românești”.

Reușita acestei lucrări este evident asigurată și de numeroasele planșe, grafice, tabele, precum și de o bogată bibliografie.

Toate acestea la un loc recomandă de la sine volumul, care reprezintă un adevărat eveniment editorial în peisajul cultural al județului Caraș-Severin.

EMIL MOISE

PROFESORUL OCTAVIAN RĂUȚ LA 60 DE ANI

Ne revine plăcuta îndatorire de-a omagia în acest volum pe profesorul Octavian Răuț, cu ocazia împlinirii a 60 de ani. Excelent dascăl și pedagog. O. Răuț este în același timp un pasionat cercetător al istoriei și toponimiei bănațene, unul din cei mai vechi colaboratori ai muzeului reșițean, la întemeierea căruia și-a adus un aport esențial.

Născut la Bocșa Română (jud. Caraș-Severin), la 26 august 1922, Octavian Răuț a urmat cursurile primare și secundare la Bocșa și Timișoara. În anul 1949 a absolvit Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, în cadrul căreia a activat apoi la Catedra de geografie pînă în anul 1951. Revenit pe meleagurile cărășene, profesorul Răuț a predat la Școala generală din Bocșa Română, iar începînd cu anul 1958 la Liceul teoretic nr. 1 (actualmente Liceul industrial nr. 5 din Reșița), în cadrul căruia se află și în prezent, conducînd catedra de științe sociale.

Paralel, după înființarea Muzeului din Reșița, a fost primul director al acestei instituții în decursul anilor 1959—1965. Preocupat de diverse probleme ale istoriei vechi a Banatului, el a inițiat și întreprins în colaborare cu Muzeul Banatului, Institutul de arheologie din București, Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, numeroase cercetări arheologice în stațiunile de la Zorlențu Mare, Ruginosu, Colțan, Ramna, Berzovia, Soșdea și Greoni, aducînd pe această cale, ca și prin intermediul unor generoase donații, contribuții importante la constituirea și dezvoltarea patrimoniului arheologic și numismatic al instituției muzeale reșițene. De asemenea, a fost inițiatorul cercetărilor de suprafață a siturilor arheologice pe văile Bîrzavei și Carașului. De activitatea sa se leagă primele investigații de paleometalurgie și minerit.

În același timp, profesorul Răuț a condus timp de aproape un deceniu (1973—1982) secțiunea Reșița a Societății Numismatice Române.

Activînd cu dăruire și pasiune la catedră, Octavian Răuț a format generații întregi de elevi, din rîndul cărora s-au evidențiat numeroși pro-

fesori, cercetători renumiți sau muzeografi în domeniul istoriei și geografiei. O bună parte din colectivul Muzeului județean din Reșița este alcătuit din foști elevi ai profesorului Răuț, de-a cărui înțeleaptă îndrumare se bucură și în prezent.

Așa cum am mai menționat, O. Răuț a îmbrățișat o gamă variată de preocupări în cercetarea trecutului istoric al Banatului: geografie istorică, arheologie neolitică și romană, toponimie și onomastică, diversitate care reiese în mod evident și din bibliografia selectivă care însoțește aceste rinduri. O. Răuț a fost și este un cercetător complex, care a știut să valorifice la maximum toate categoriile de izvoare istorice și a apelat întotdeauna la cât mai multe argumente de diferite ordine.

Munca sa asiduă, depusă în slujba științelor istorice, la care se adaugă în egală măsură personalitatea sa deosebită, definită prin: generozitate, modestie, elevația spiritului, probitate profesională, sînt apreciate de toți colaboratorii, colegii și elevii săi.

La capătul acestor rinduri, care poate nu reușesc să exprime deplin prețuirea pentru profesorul Octavian Răuț, îi urăm din inimă, la aniversarea celor 60 de ani: AD MULTOS ANNOS!

COMITETUL DE REDACȚIE

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Frumusețile văii Carașului*, în *Lecturi geografice*, vol. I, Biblioteca geografului, nr. 5, S.S.G. din R.S.R., București, 1967, p. 141—145.
- Depozitul de bronzuri de la Giurgiova*, în *Revista Muzeelor*, nr. 1, 1967, p. 44—47.
- Problema statuetelor cu cap mobil în lumina descoperirilor de la Zorlențu Mare*, comunicare în manuscris.
- Figurine antropomorfe aparținînd culturii Vinča descoperite la Zorlențu Mare*, în *SCIV*, 20, 1969, 1, p. 3—14 (în colaborare cu Eugen Comșa).
- Originile toponimicului „Timișoara” și ale hidronimului „Bega”*, în *Studii de limbă, literatură și folclor*, Reșița, 1976, p. 141—154.
- Armata romană în Banat, I, (Unitățile auxiliare)*, în *StCI*, Caransebeș, 1979, p. 195—219. (în colaborare cu Ovidiu Bozu).
- Studii și cercetări de istorie și toponimie*, *Caiete Banatica*, Reșița, 1976 (în colaborare cu Vasile Ioniță).
- Banatul, puncte de legătură între centrul și sud-estul Europei*, comunicare la simpozionul IN MEMORIAM CONSTANTIN DAICOVICIU, Caransebeș, 1976.
- Drumuri romane în Banat*, în *Banatica*, IV, Reșița, 1977, p. 135—159. (în colaborare cu Ovidiu Bozu și Richard Petrovsky).
- Hotărnicii feudale și localizarea lor în Banat, pe baza microtoponimiei actuale*, comunicare la sesiunea Muzeului Banatului, Timișoara, 1979.
- Toponimie și istorie bănățeană*, în *Studii de limbă, literatură și folclor*, Reșița, 1979, p. 257—271.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABRÉVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES

<i>ActaArchBp</i>	= Acta Archaeologica, Budapesta, I (1953) și urm.
<i>ArchErt</i>	= Archaeologiai Értesítő, Budapesta, 1869 și urm.
<i>ArchHung</i>	= Archaeologia Hungarica, Budapesta, I (1926) și urm.
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de istorie Cluj, Cluj, I (1958) și urm.
<i>ArchIug</i>	= Archaeologia Iugoslavica, Beograd, I (1954) și urm.
<i>ActaMN</i>	= Acta Musei Napocensis, Cluj, Muzeul de istorie al Transilvaniei, I (1964) și urm.
<i>ActaMP</i>	= Acta Musei Porolissensis, Zalău, I (1977) și urm.
<i>Apulum</i>	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia, I (1939—1942), II (1943—1945), III (1947—1949), IV (=Studii și comunicări, Acta Musei Regionalis Apulensis, 1961) V (1965), VI (1967), VII/1—2 (1968—1969), VIII (1970), IX (1971), X (1973), XII (1974), XIII (1975) și urm.
<i>Arheologia Moldovei</i>	= Arheologia Moldovei, București, I (1961) și urm.
<i>Alba Regia</i>	= Alba Regia, Annales Musei Stephani Regis, Székesfehérvár.
<i>AnStUniv. Iași</i>	= Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza, secțiunea II, biologie, Iași, I (1969) și urm.
<i>Banatica</i>	= Banatica, Reșița, I (1971), II (1973), III (1975), IV (1977), V (1979).
<i>BerRGK</i>	= Bericht der römisch-germanischen Kommission, Frankfurt a. M., I (1904) și urm.
<i>BMC</i>	= H. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, London.
<i>Crisia</i>	= Crisia, Oradea, I (1971) și urm.
<i>Comunicări</i>	= Comunicări. Centrul de istorie, filologie și etnografie, Craiova, I (1969) și urm.
<i>Dacia</i>	= Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I (1924) — XII (1948); N.S., Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București, I (1957) și urm.
<i>Délm</i>	= B. Milleker, Délmagyarország régiségleletei, Timișoara, I (1897), II (1899), III (1906).
<i>Drobeta</i>	= Drobeta, Drobeta — Turnu-Severin, I (1974) și urm.
<i>ÉpoquePPY</i>	= Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie, Beograd, 1971.
<i>Gornea</i>	= Gornea, așezări din epoca romană și romană târzie, Caiete Banatica, Reșița, 1977.

- GlasZMS* = Glasnik Zemaljskog Museija Bosne i Hercegovina u Sarajevu, Bulletin du Musée de la République Socialiste de Bosnie-Herzegovine a Sarajevo, ser. archeologie.
- FAS* = Filiala Arhivelor Statului
- Istraživanja* = Istraživanja, Institut za izučanje istorije Vojvodine, Novi Sad.
- JbRGZM (=JRG)* = Jahrbuch des römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz, I (1954) și urm.
- LRBC* = Late Roman Bronz Coinage 324—498. Part I by P.V. Hill-J.P.C. Kent, Part II by R.A.G. Carson-J.P.C. Kent, London, 1965.
- Közl* = Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából, Cluj I (1940) — IV (1944).
- Macedonia ActArch* = Macedoniae Actae Archaeologicae, I (1974) și urm.
- Materiale* = Materiale și cercetări arheologice, București, I (1953) și urm.
- MittDAI* = Mitteilungen des Deutschen Arcaelogischen Instituts Berlin.
- MBT* = Muzeul Banatului, Timișoara.
- MIT* = Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca.
- MJR* = Muzeul județean de istorie Reșița.
- C. Morrisson* = Cecile Morrisson, Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale, I, d'Anastase I-er à Justinien II, 491—711; II de Philippicus a Alexis III 711—1204, Paris, Bibliothèque Nationale, 1970.
- NeolitBan* = Neoliticul Banatului, Biblioteca Musei Napocensis, IV, Cluj-Napoca, 1979.
- NMK* = Neue Museumskunde, Berlin, I (1958) și urm.
- Oltenia* = Oltenia, Studii și comunicări, istorie, etnografie, științele naturii, Craiova, I (1978) și urm.
- PZ* = Praehistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig, I (1909) și urm.
- Pontica* = Pontica, Constanța, I (1968) și urm.
- RevArh* = Revista Arhivelor, București.
- RevMuz* = Revista Muzeelor, I (1964) și urm.
- RIC* = Roman Imperial Coinage, London, 1924.
- SCIV — SCIVA* = Studii și cercetări de istorie veche, București, I (1950) — XXIV (1973); Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București, XXV (1974) și urm.
- SCN* = Studii și cercetări de numismatică, București, I (1957) și urm.
- StComC* = Studii și comunicări de etnografie și istorie, Caransebeș, I (1975), II (1977), III (1979).
- Starinar* = Starinar, organ srpskog arheološkog, Beograd I (1884) și urm.
- Tibiscus* = Tibiscus, Timișoara, I (1970) și urm.
- Ziridava* = Ziridava, Arad, I (1967) și urm.
- ZborNV* = Zbornik radova Narodnog Muzeja, Beograd.
- WPZ* = Wiener Prähistorische Zeitschrift, Wien.
- Wroth* = Warwick Wroth, Imperial byzantine Coins in the British Museum, Chicago, 1965, reprint.
- Unger* = E. Unger, Magyar éremhatározó, I—III, Budapest, 1958—1960.

55 lei m